

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Vilhoel Christensen

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
KØBENHAVN

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

DR. VILLÅDS CHRISTENSEN

OTTENDE BIND

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1921.—22

KBHVN. - NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

INDHOLD.

AFHANDLINGER.

	Side
Kontorchef <i>R. Berg</i> : Behøvling	321
Afdelingschef <i>Carl C. Christensen</i> : Nikolai Edingers Vinstue	554
Dr. phil. <i>Villads Christensen</i> : Det københavnske Vandvæsens Søer og Vandløb. Med 1 Kort	1
I. Tibberup Mose	6
II. Damhussøen. Med 1 Kort og 3 Billeder	129
III. Ladegaardsaaen. Med 1 Kort og 4 Billeder	257
IV. Vodrofsaa eller Rosenaaen. Med 5 Kort	401
— Københavns Magistrat 1840—1949	36
— Johan Herman Wessels Mindesten. Med Billede	46
— Fiskebensskorter. Med Billede	112
— Kirkebetjente i København 1810	125
— Silkekræmmere og Silkevarer i København 1625	183
— Dr. Galls Ophold i København 1805	217
— Hedehuskroen	293
— Mestertyven Peder Michelsen. Med Billede	336
— Nogle Dokumenter vedrørende Skrædernes Laugshus og Skræ- dersvendenes Kro i Brolæggerstræde 1662—1737	355
— Et Drab paa Laugshuset 1786	539
Dr. phil. <i>William Christensen</i> : Om »Walkendorfs Bog« og et For- arbejde til den	193
Bibliotekar <i>H. Ehrencron-Müller</i> : En fransk Eventyrer fra Guld- bergstiden	382
Læge <i>J. W. S. Johnsson</i> : Lidt om Renovationsforholdene i Køben- havn i 1849. Med Billede	226
Gymnastikinspektør <i>P. Langkilde</i> : Gymnastikens Indførelse i de københavnske Skoler	440
Fru <i>Anna Levin</i> , f. Ferslew: Kan det bevises, at Harsdorff har bygget Gaarden Nr. 14 Ved Stranden?	178
Slotsforvalter <i>Bering Liisberg</i> : Hanetaarnet	27
— Gobelins-Væverier i København i 17. og 18. Aarhundrede ..	100
Oberstlieutenant <i>H. C. Ramsing</i> : Bidrag til københavnske Gaardes Historie. I. Ærkebiskoppens Gaard paa Østergade	34

	Side
Overretssagfører <i>Arne Sundbo</i> : Den første Haandværker i Borger- nes Raad. Et Bidrag til Haandværkerstandens Historie i København.....	489
Arkitekt <i>K. Thorsen</i> : Det ældste Prospekt af Staden København. Med 3 Billeder.....	65
<i>H. Trier</i> : Villads Christensen. Med Titelbilleder.....	568
Læge <i>M. E. Zahrtmann</i> : Oplysninger om Niels Stensen. (Hans fædrene Slægt og hans Opvækst i København).....	51

OPTEGNELSER OG BREVE.

Handelsbogholder <i>H. F. Clausen</i> . Meddelt af Afdelingschef <i>Carl C. Christensen</i>	232
Fra Livet paa Københavns Toldbod omkring Fyrreerne. Optegnel- ser af <i>Vilhelm Rhode</i>	275
Et Brev fra Bombardementet 1807. Ved Læge <i>H. K. Zahrtmann</i>	284
En Københavners Oplevelser i slesvig-holstensk Krigsfangenskab 1850. Optegnelser af <i>Vilhelm Rhode</i>	465
Christiansborg Brand. Uddrag af samtidige Dagbogsblade. Ved Arkitekt <i>K. Thorsen</i>	547

SMAASTYKKER.

1. Navnet Knippelsbro (Knippensbro). Ved <i>V. Chr.</i>	62
2. Piloteringen til Marmorkirken. Ved <i>V. Chr.</i>	63
3. Ammekontor 1780. Af <i>K. C.</i>	64
4. Hvor laa Ole Worms Museum? Af Museumsamanuensis <i>K. Stephensen</i>	248
5. Lidt om Niels Stensens Svoger <i>Jørgen Carstensen</i> s Familie- forhold. Af Oberstlieutenant <i>H. U. Ramsing</i>	250
6. Gamle københavnske Skilte og Bomærker. Af <i>V. Chr.</i>	251
7. Synsforretning over Vandvæsenets Søer efter Svenskekrigen 1660. Ved <i>V. Chr.</i>	253
8. Sukkerfabrikkernes Pakhus i Slotsholmsgade. Af <i>V. Chr.</i> ...	254
9. Kirurg contra Medicus. Af <i>K. C.</i>	255
10. Barberbækken og Barberflaske. Af Kontorchef <i>Thonning</i> ..	256
11. William og Emma. Af <i>H. T.</i>	395
12. En Vise om København. Meddelt af Bibliotekar <i>H. Ehren- cron-Müller</i>	488
Register.....	563

DET KØBENHAVNSKE VANDVÆSENS SØER OG VANDLØB.

Af

Dr. phil. VILLADS CHRISTENSEN.

Da København var bleven saa folkerig, at de gamle Brønde, som fandtes inden for Voldene, ikke længer var tilstrækkelige for Befolkningens Behov, maatte man skride til at indlede Vand til Byen fra de Ferskvandssøer, som fandtes i dens Omegn. Det blev dog ikke, som man kunde have ventet, de tre nærmest liggende Søer, man først tænkte paa, — Begyndelsen blev tvært imod gjort med de fjernere. Allerede Kristian III havde i 1558 Planer om at lede Vandet fra Furesøen ind til København; men dette store Projekt blev dog opgivet, og under hans Efterfølger Frederik II tænkte man ikke paa at gaa længere ud end til Emdrup Sø. I 1561 sluttede Kongen en Kontrakt med Magistraten om, at Byen skulde yde et Tilskud af 3000 Rdlr. til Indretning af en kunstig Vandforsyning. Men Arbejdet blev dengang ikke til noget, og i 1578 sluttedes da paany den samme Overenskomst mellem Kongen og Byen. Nu blev der taget fat paa Arbejdet, og i Februar 1580 var Anlægget færdigt. Fra Emdrup Sø ved Lundehuset førtes Vandet i lukkede Ledninger til Byen, hvor der indrettedes tre offentlige Springbrønde: paa Gammeltorv, paa Amagertorv og i Købmagergade, ligesom Vandet for Betaling kunde føres gennem Vandrender fra Hovedledningen ind i de enkelte Huse. Da Emdrup Sø laa betydelig

højere end København (c. 47 Fod over dagligt Vande), kunde Vandet ved sit eget Tryk stige et Stykke op over Jordoverfladen inde i Byen og som en stedse rindende Strøm løbe ud af en Tud, og det Vand, som tilførtes Byen paa denne Maade, kaldtes derfor *Springvand*. I Tidens Løb lagdes flere andre Ledninger fra Emdrup Sø til København, saa der opstod ialt 5 Springvandskompagnier. Men Springvandet var dyrt paa Grund af de lange Ledninger, og det var væsentlig kun Adelens og de fornemste Borgeres Gaarde, som paa den Maade forsynedes med Vand.

Først i Kristian IV.s Tid begyndte man at benytte det Vand, der laa nærmere Byen, og ved hvilket man ogsaa kunde skaffe det jævne Borgerskab fersk Vand for en overkommelig Betaling. I 1609 gjordes det første Forsøg med at indlede Vand fra Stadsgraven — hvad der næppe har været synderlig hygiejnisk —, og i 1618 forlængedes Renderne ud til Peblingsøen. Vandet fra disse lavt liggende Beholdere kunde selvfølgelig ikke »springe«, men maatte pumpes op fra Renderne, og det kaldtes derfor *Pumpevand*. Denne Vandforsyning blev efterhaanden Hovedstadens almindelige, og der dannedes i alt 15 Pumpevandskompagnier. Peblingsøen og senere tillige Sortedamssøen blev Hovedbeholderne for Pumpevandet, ligesom Emdrup Sø var det for Springvandet, og Vandledningerne af lange udborede Træstammer gennemkrydsede Byens Jordbund i alle Retninger. De ligger der tildels endnu, og ved Grundgravninger støder man jævnlige paa dem. — Sct. Jørgens Sø laa fra Begyndelsen af for lavt til at faa nogen Betydning for Byens Vandforsyning. Den blev dog senere opstemmet, og da Vesterbro var bleven saa stærkt bebygget, at den maatte have sin egen Vandforsyning, blev der i 1797 fra Sct. Jørgens Sø lagt en enkelt Vandledning til Brug for Vesterbros Vandkompagni.

Lige til København i 1859 fik sit nye Vandværk, foregik Byens Vandforsyning uforandret paa denne Maade. Der fandtes stadig de to Systemer, Springvandet og Pumpevandet. Det førstnævnte kom direkte fra Emdrup Sø, der atter havde Tilløb fra Søborg Sø eller Uterslev Mose samt fra Gentofte Sø med den derved liggende «Liden Sø» eller »Hul Sø«, som nu er forsvunden. Pumpevandet kom fra Peblingsøen og Sortedamssøen, hvortil det gennem Ladegaardsaaen lededes fra Damhussøen og dens Opland, der strakte sig — eller antoges at strække sig — helt op til Tibberup Mose ved Bagsværd. Gentofte Sø var den eneste af disse Søer, som havde Kildevand; den har dels stærke Væld i Søens vestlige Side, dels havde den Tilløb fra den hellige Vangede Kilde ved den nordre Ende af Søen. Alle de andre Søer havde kun Tilløb af Overfladevand.

Da Emdrup Sø paa Grund af sit rigelige Tilløb havde mere Vand, end de 5 Springvandskompagnier kunde forbruge, var den den meste Tid af Aaret i Stand til at assistere Pumpevandssøerne. Det overflødige Vand førtes da som nu gennem et Afløb til Lersøen, hvorfra det under Hyltebroen ved Løgten søgte ned over Bispeengen og ved »Jægerhuset« forenede sig med Vandet fra Damhussøen. — I det væsentlige var hele dette System af Udenværker allerede i Kristian IV.s Tid bragt i den Orden, hvori det forblev i over 200 Aar.

I 1677 udarbejdede J o h a n H u u s m a n det første Kort over det københavnske Vandvæsens Søer og Vandløb¹⁾). Dets Titel er: »Københavns Pompevands og Springvands Indledning fra Søerne i Marken til Byens Volder og Porter Anno 1677«. Det viser øverst oppe Tibberup Mose som en ret stor Sø sydvest for Bagsværd, fra hvilken et langt Aaløb fører forbi Herløv, Islemarkhus og Vanløse til Langvaddam, den nuværende Dam-

¹⁾ Gengivet i »Københavns Vandværk 1859—1909« S. 17.

hussø. Derfra gaar Løbet videre forbi Kalthuset, Jægerhuset og Ladegaarden ud i Peblingsøen. Et andet System af Tilløb begynder ved Hul Sø, der har ligget vest for Lyngby Landevej i Nærheden af Vangede, og hvorfra der var Afløb til Gentofte Sø. Vandet fra Gentofte Sø løb som nu under Landevejen og forenede sig mellem Søborghus og Emdrup med Afløbet fra Utterslev Mose for sammen med dette at naa Emdrup Sø, Lersøen og sluttelig Ladegaardsaaen. — Derimod mangler paa Kortet det lille Vandløb Rosbæk, der førte en Del Overskudsvand fra Lersøens nordlige Spids til Dammene ved Gammel Vartov og derfra ud i Øresund, ligesom ogsaa det Afløb, der førte det overskydende Vand fra Damhussøen under Roskilde Landevej syd paa til Flaskekroen ved Kallebodstrand.

Det Opland, Johan Huusman saaledes regnede til Københavns Vandforsyning, var i alt væsentligt det samme som det, Professor Forchhammer indtegnede, da ogsaa han i 1851 offentliggjorde et Kort over Vandforsyningens Opland¹⁾. Tibberup Sø er dog nu forsvundet, men Damhussøen modtager stadig Tilløb der oppe fra gennem Vandløbet fra Klavsdal. Hvad der laa norden for Klavsdals Bro, afvandedes nu til Søndersø. Damhussøens Opland, c. 10,000 Tdr. Land, strækker sig til Glad-sakse, Ballerup og Herstedøster, og det afvandedes gennem de to Vandløb Kagsaa og Harrestrupaa, der forener sig ved Islehus. Gentofte Sø har saa godt som intet Opland. Det Tilløb, den tidligere havde fra Hul Sø, er forsvundet, og Hulsø findes ikke paa Kortet. Det næststørste Areal er Oplandet til Søborg Sø, c. 2000 Tdr. Land. Emdrup Sø har et lille Opland, og det samme gælder Ladegaardsaaen. Derimod har Lersøen og de københavnske Søer intet frit Tilløb fra det omliggende Land, da de er om-

¹⁾ Videnskabernes Selskabs Skrifter, naturvidenskabelig Afdeling, V. Række, 2. Bd.

Professor Forchhammers Kort over det Opland, der i 1851 forsynede København med Vand.

givne af Dossringer og kun modtager det Vand, som Vandvæsenet leder til dem.

Paa Grund af disse Søers og Aaers Betydning for Hovedstaden erhvervede det københavnske Vandvæsen efterhaanden forskellige Rettigheder over dem. Stridigheder med de tilgrænsende Grundejere udeblev dog ikke, ja er endnu ikke afsluttede den Dag i Dag trods Aarhundreders Forhandlinger, Processer og Forlig. Om disse og om Søernes øvrige Historie skal fortælles i det følgende. Hovedkilden er Vandvæsenets Arkiv, der er bevaret ret fuldstændigt fra 1679.

I. Tibberup Mose.

Skønt Tibberup Sø eller Mose, efter hvad der paa-taas, fra gammel Tid har afgivet sit Vand til Damhussøen gennem det Løb, som nu kaldes Kagsaa, forekommer dens Navn dog ikke i de ældste Synsforretninger og Betænkninger over Vandledningerne. Der blev gentagne Gange i Kristian IV.s og Frederik III.s Tid optaget Syn over Vandvæsenets Udenværker; men Synsmændene kom aldrig længere ad den Kant end til Damhussøen. Hvorfra den fik sit Vand, synes ikke at have interesseret dem. Men Byens stigende Vandforbrug nødte efterhaanden Vandkommissionen til at gaa paa Opdagelsesrejse længere ud i Landet, og vi kan gennem Brevskaberne følge, hvorledes den trængte frem i de ukendte Egne hinsides Damhussøen. I 1664 fik Bønderne Befaling til at oprense Vandløbet fra Harrestrup til Islemark, for at Vandet derigennem kunde have frit Løb til Langvaddam; men Tibberup Sø nævnes ikke før i 1672, og det er Bendt Vandmester, som har Æren for at have opdaget den. Han skildrer den som »en maadelig Sø«, der er meget tilgroet, ligesom de Grøfter, der forbinder den med

Langvaddam, er ganske i Forfald. Men hvis den blev rensed og forsynet med Dæmninger og Sluse, tvivler han ikke paa, at der om Sommeren kunde tages i det mindste 2 Alen Vand fra den. Vandmesteren er ikke sikker paa, at Opdagelsernes Tidsalder dermed er til Ende; thi efter at have omtalt alle Vandvæsenets Søer, slutter han med, at dersom det haves i Agt, kunde det vel ske, der fandtes flere eller større Søer, Staden til bedste, og saa burde der gøres Forslag om, hvorfra og hvorhen deres Vand skulde ledes. — Denne Forventning gik dog ikke i Opfyldelse. Københavns Vandforsyning var vedblivende indskrænket til det i 1672 kendte Omraade, lige indtil de artesiske Boringer for et Slægtled siden gjorde alle de gamle Vandbeholdere overflødige.

Bendt Vandmesters Opdagelse satte Frugt — paa Papiret. Tibberup Sø blev optaget paa J. Huusmans kobberstukne Kort 1677, og da der i 1678 blev givet en Fundats for Pumpevandskompagnierne, nævnes Tibberup Sø mellem de Vandarealer, som tilhører Hovedstaden, og Afløbsgrøfterne fra den skal ligesom andre Vandledninger besigtet 2 Gange om Aaret og holdes tilbørligt oprensede. Men fra Papiret til Virkeligheden var der i de Tider en meget lang Afstand. Da der i 1679 paany optoges Syn over alle Vandvæsenets Udenværker, standsede Kommissionen som sædvanlig ved Langvaddam. De forfaldne Grøfter mellem denne og Tibberup Sø blev der ikke rørt ved, og da saa endelig en Kommission naaede ud til Tibberup i 1680, viste det sig, at Virkeligheden saa helt anderledes ud end Johan Huusmans Kort. Der kom ikke en Draabe Vand fra Tibberup Mose til Langvaddam. Thi Bulbroen, hvor Vejen mellem Gladsakse og Tibberup gik over Løbet (ved nuværende Klavsdal), var paa et eller andet Tidspunkt bleven afbrudt og erstattet med en fast Jorddæmning, og Søens Vand løb den modsatte Vej, mod Nord til Bagsværd Sø,

ved Hjælp af Render, som var lagt gennem Dæmningen paa Vejen mellem Tibberup og Bagsværd. Kommissionen protesterede heftigt mod dette: det nordlige Udløb burde forbydes, Bulbroen igen forfærdiges og Bønderne tilpligtes at oprense Grøfterne ned til Langvaddam. Der udgik ogsaa i den Anledning et af de sædvanlige virkningsløse Kongebreve om, at det paagældende Vandløb skulde sættes i forsvarlig Stand; men der blev intet gjort, og da Kommissionen igen kom derud i 1681, denne Gang suppleret med Professor Ole Rømer som særlig sagkyndig, forefandt den alt ved det gamle. Ved nærmere Eftersyn har Kommissionen formodentlig selv fundet, at der ikke var noget at gøre; thi dens Betænkning lyder nu helt spagfærdig: »Tibberup Sø synes at være ubekvem til at have nogen mærkelig Nytte af, og efter megen stor Omkostning vilde kun falde ringe Nytte«.

Derved blev det. Tibberup Sø gled ud af Historien og sank igen tilbage i den Ubemærkethed, hvoraf Bendt Vandmester havde draget den frem. Endnu en Gang, i 1692, løber den af gammel Vane med ved en Opregning af Vandvæsenets Søer; men derefter forsvinder den endogsaa fra Papiret, og Vandvæsenet glemte den ganske. Dette varede i hundrede Aar.

I hundrede Aar tales ikke om Tibberup Sø. Vandet vedblev at løbe ud til Bagsværd Sø, senere til Søndersø, og det københavnske Vandsyn standsede som tidligere ved Langvaddam. Da Tibberup Sø endelig for anden Gang dukker op i Vandvæsenets Protokoller, er Søen bleven til en Mose, dens Navn er halvvejs glemt, og den Landsby, som den var opkaldt efter, var forlængst forsvundet.

I 1672 havde Kristian V skænket Landsbyen Tibberup til sin Overjægermester Vincents Joachim v. Hahn, og Aaret efter gav han ham Tilladelse til at nedlægge Landsbyen. Hahn afbrød da 7 Bøndergaarde — Halv-

delen af Byen — og oprettede af dem Hovedgaarden Hjortespring. Denne Gaard købtes 1702 af Kammerjunker Peter Svendi, 1715 af Jakob Einsperg og 1726 af Højesteretsadvokat Ermandinger, der i 1738 solgte den til Kronen. Sammen med Hovedgaarden sælges i alle disse Skøder Tibberup Overdrev og den Jord, som endnu brugtes af Tibberup Mænd med Moser, Tørveskær og Fiskevand, som har ligget dertil af Arilds Tid, og i Henhold til disse almindelige Udtryk gik Regeringen ud fra, at den ogsaa var bleven Ejer af Tibberup Mose. Regimentsskriver Thomas Hansen fik Ordre til at paatage sig Mosens Administration, og Indtægterne af den ved Græslet og Tørveskær indgik i Statskassen.

Den gamle Tibberup Sø var paa den Tid bleven til en Mosestrækning med forskellige Navne. En Jagtvej var en Gang bleven ført tværs over Mosen som en lav Dæmning og havde delt den i en østlig og en vestlig Del. Vest for Dæmningen laa den saakaldte Fedtmose, mod Øst laa nordligst Bagsværd Mose og sydligst det Stykke, som endnu paa den Tid kaldtes Tibberup Mose, skønt Landsbyen ved den gamle Søbred nu kaldtes Hjortespring ligesom Hovedgaarden. Det var denne Tibberup Mose i snævrere Forstand, som Kongen efter 1738 tilegnede sig, og som derfor nu begyndte at blive kaldt Kongens Mose. Hele Mosestrækningen er højt beliggende, c. 70 Fod over Havet, og Terrænet omkring den skraaner ned til alle Sider, saa dens Vand kan afledes i forskellige Retninger. Fra Sydenden af Kongens Mose førte endnu Spor af et gammelt Vandløb ned til Huset Klavsdal, hvor tidligere Bulbroen havde været; men det var fremdeles, som i 1680, spærret af den faste Landevejsdæmning. Det Afløb, som i 1680 gik mod Nord og Øst til Bagsværd Sø, og som Bønderne blev beskyldt for egenmægtig at have dannet ved at lægge Trærender under Vejen, var nu ligeledes forsvundet. Formodentlig har det lukket sig af sig selv,

da Bøndernes Anlæg forfaldt; thi skønt man senere søgte efter det, var det ikke til at finde. Det nyeste Afløb og det, som blev det sejrende af de tre, blev gravet en Gang i 18. Aarh. og førte Vandet fra Fedtmosen mod Vest til Jonstrup Værk og derfra til Søndersø og videre gennem Værebroaa til Isefjorden. For at ogsaa de to Moser øst for den gamle Jagtvej kunde nyde godt af dette Afløb, havde man stukket Hul paa Dæmningen. Alt dette blev gjort, uden at Vandvæsenet mærkede noget dertil eller i mindste Maade blandede sig deri. I København havde man ganske glemt Tibberup Sø.

Men har man engang faaet sit Navn optegnet paa et Kort eller indskrevet i en gammel Protokol, vil man dog aldrig mere kunne vide sig sikker. En Dag kommer der en Fortidsgransker og graver Navnet frem og gør sit yderste for at bringe dets Bærer til Hæder og Værdighed. Maaske er Hæderen ganske ufortjent og Arbejdet spildt, muligvis er Navnet kun ved en ren Fejltagelse kommet ind i den gamle Protokol; men saa stor en Magt ligger der i at tale med Fortidens ærværdige Røst, at Eftertiden ikke faar Lov at vende det døve Øre til. — Den gamle, glemte, i sig selv ganske ligegyldige Tibberup Mose er et Eksempel herpaa.

Omtrent 100 Aar efter Bendt Vandmesters Tid er Tibberup Sø bleven opdaget for anden Gang: i Protokollerne. Det første Spor af den nye Viden er en Skrivelse fra Vandkommissionen til Rentekammeret i 1775; i Anledning af Tørveskæringen i Kongens Mose gør Kommissionen opmærksom paa, at Tibberup Sø er et af Vandvæsenets Reservoirer. I 1780 begynder Kommissionen at tale om, at den vil have Forbindelsesløbet ned til Langvaddam oprenset; og som Svar herpaa kommer saa endelig i 1784 en Forespørgsel fra det forbavsede Rentekammer: om hvilken Adkomst Vandvæsenet har til at blande sig i dets Behandling af Tibberup Mose? Dette

Spørgsmaal havde Kommissionen ventet paa, og det fremkom nu med en Redegørelse, der struttede af historisk Viden. Alle Synsforretninger og Betænkninger fra Kristian V.s Tid, hvori Tibberup Sø blot nævnedes, blev citerede efter den gamle Kopibog, desuden »umindelig Hævd« og »fremfarne Konger« og »Søen var ganske uundværlig for Vandvæsenet«. Vel er den for Tiden tilgroet, indrømmer Kommissionen, der ikke havde nogen Forestilling om, hvor Søen laa; men det var dog med Urette, at den kaldtes en Mose, thi den var en Sø.

At hele dette Kendskab til Mosen var erhvervet ved Læsning, faar vi udtrykkelig at vide af Vandvæsenkonduktør Hassing, der har efterladt sig udførlige Optegnelser om alle de Arbejder, han i sin Funktionstid ved Vandvæsenet (1785—99) har været beskæftiget ved. »I Aaret 1785,« skriver han, »blev det vedtaget, at nøjagtigere Efterretninger om denne Mose skulde indhentes, og fik jeg derfor mundtlig Ordre fra Professor Geuss om at rejse derhen og opsøge Mosen, hvorved det lod, som om Vedkommende vidste lige saa lidet som jeg, der nylig var ansat, hvor Tibberup Mose laa. Jeg fandt omsider Stedet, men kunde ikke erholde tilstrækkelig Underretning om de dermed forbundne Omstændigheder; kun fandt jeg Afløbet ved Klavsdal aldeles tilstoppet.«

Aaret efter skulde der da tages ordentlig fat, og Hassing blev sendt derud med 5 holstenske Grøftegravere. Han satte en Stenkiste under Vejen ved Klavsdal, lod Løbet oprense ned til Damhussøen og optog sluttelig et Kort over den hele Strækning. Saaledes var alt igen i Orden paa Papiret. I Virkeligheden var man dog omtrent lige vidt; thi det gamle Afløb til Sønder sø var ikke bleven tilstoppet, og baade Stenkisten ved Klavsdal og Grøften syd for den manglede betydeligt i den Dybde, der var fornøden for at trække Vand fra Mosen. Hassing siger selv, at han godt vidste, Grøften ikke var dyb nok,

men at hans Foresatte, Professor Geuss, havde sagt til ham, at han ikke foreløbig skulde gøre videre ved det. Man faar Indtryk af, at Vandkommissionen egentlig ikke brød sig om Vandet fra Søen, men var kommen under Vejr med, at den tidligere Sø nu havde forvandlet sig til en værdifuld Tørvemose, som det nok var værd at komme i Besiddelse af. Det gjaldt derfor om at markere sin Ejendomsret til Søen og Aaløbet, og til dette Formaal kunde Hassings halvgjorte Arbejde nok være tilstrækkeligt.

Uanfægtet af Vandkommissionens Skrivelser og Grøftegravning havde Rentekammeret imidlertid fortsat sin Administration af Mosen og hvert Aar bortauktioneret dens Græs og Tørveskær. Kammeret havde ogsaa videregaaende Planer for Øje, og i 1790 afsendte det en Skrivelse til Vandkommissionen om, at nu skulde Tibberup Mose ganske udtørres. Da man imidlertid vidste, at Vandvæsenet var interesseret i Vandet fra Mosen, tillod man sig at forespørge, om Kommissionen vilde bidrage noget til Udgifterne ved Foretagendet, i Fald Vandet blev ledet mod Syd til Langvaddam, eller om den i modsat Fald havde noget imod, at man ledede Vandet mod Nord, hvad der var bekvemmere for Bønderne. Kommissionen svarede, at det var ganske utilladeligt at lede Vandet noget andet Steds hen end til Langvaddam. I de følgende Aar afholdt Amtets Landvæsenskommission forskellige Aastedsmøder ude ved Mosen for at træffe en Afgørelse af, hvor Vandet skulde ledes hen; men Modsætningen mellem Rentekammeret og Vandkommissionen blev under disse stadig skarpere, og Kommissionen kom nu aabenlyst frem med sin Paastand om, at den ikke blot havde Ret til Vandet, men ogsaa ejede Søens Grund. Da Spørgsmaalet saaledes ikke længer drejede sig om Vandafledning, men om Ejendomsretten, traadte Landvæsenskommissionen tilbage, og Sagen gik til Proces.

I 1794 blev der nedsat en Kommission til at dømme i denne Strid. Kommissarierne var Justitiarius Carl Wigant Falbe og Assessor Andreas Bjørn Rothe. De skulde tillige afgøre et andet Stridsspørgsmaal, som Vandvæsenet var indviklet i, og som havde rejst sig ude ved Uterslev Mose.

Rentekammeret havde ubetinget den stærkeste Stilling under Proceduren; thi ingen kunde nægte, at Staten siden Købet af Hjortespring i 1738 havde været i faktisk Besiddelse af Mosen. Vandkommissionen havde derimod ingen Adkomster at henvise til yngre end Kristian V.s Tid, og selv i disse Dokumenter taltes der aldrig om Grunden, men kun om Vandet, hvad Rentekammeret stadig tilbød, den heller end gerne maatte faa, naar den blot selv vilde sørge for at faa det afledt. Rentekammeret undlod heller ikke at gøre opmærksom paa, at i de samme Dokumenter, i hvilke Kommissionens Ret til Vandet fra Tibberup Sø stod omtalt, fandtes der ogsaa en Paragraph om, at det var Kommissionens Pligt at holde alle de Aaer og Grøfter forsvarligt oprensede, som førte Vandet fra den ene Sø til den anden. Og denne Pligt havde Vandkommissionen i mer end 100 Aar forsømt.

Men Vandkommissionens ugunstige Stilling forværredes endnu mere derved, at den havde Fjender i sin egen Lejr. Bag ved Kommissionen stod de 15 Pumpevandskompagnier i København. Det var dem, der skulde betale baade Processens Omkostninger og Oprensningen af Aaen ned til Damhussøen; thi alle Vandvæsenets Udgifter blev paalignet Kompagniernes Interessenter. Derfor strittede Pumpevandsinspektørerne mod denne Proces med Hænder og Fødder. De forudsagde, at Processen vilde tabes, og de hævdede, at det blev endnu værre, hvis den skulde blive vundet. Kommissionens mere vidtskuende Plan: at erhverve Tørvemosen for Vandvæsenet som et godt Aktiv, har disse Pumpevandsinspektører ikke

forstaaet eller ikke interesseret sig for. De holdt sig til deres nærmeste Opgave, at sørge for Stadens Vandforsyning, som ikke i Øjeblikket var i nogen Fare, og forøvrigt saa meget som muligt at værges Interessenternes Pengepung. Derfor indgaar de Gang efter Gang til Kommissionen med Betænkninger og Andragender, der fuldstændig gaar Fjendens Ærinde. De paastaar, at Søens Afløb har gaaet i 100 Aar, som det gaar nu, fra den nordlige Ende gennem Hjortesprings og Giesselfelds (?) Aa til Jonstrup Mølle; og de forudser, at Mølleren i Jonstrup vil protestere imod at blive frataget det Vandløb, han har 100 Aars Hævd paa. De gaar saa vidt som til at insinuere, at Bendt Vandmester har været helt paa Vildspor, da han i 1672 mente at have opdaget et Vandløb fra Tibberup Sø til Langvaddam, og de finder det troligt, at Fortællingen om dette Forbindelsesløb »er blot et Høresagn, som man har gaaet med for 100 Aar og mere«. De vender særlig deres Vrede mod Hassing, hvem de mistænker for at »instigere« Vandkommissionen til denne Proces, og de kritiserer stærkt hans Arbejder fra 1786, som de har været ude at tage i Øjesyn. De har fundet, at Bunden i hans Stenkiste ved Klavsdal ligger 19 Tommer højere end Tørvehullerne i Tibberup Mose, og at der syd for Klavsdal findes en Strækning af en halv Fjerdingvej, hvor Afløbsgrøften gaar gennem temmelig højtliggende Agerland, saa Grøften her skulde have en Dybde af 4—6 Alen for at gøre Nytte, hvad der aldeles ikke kunde præsteres i den løse Sandjord. Deres Oplysninger om Mosens Beskaffenhed har de maattet indhente gennem Stadskonduktøren Professor Rawert, da Hassing ikke vilde svare dem, og deres Vrede mod ham naar omsider en saadan Højde, at de andrager Vandkommissionen om at faa ham afsat. Skønt Kommissionen gentagne Gange svarede, at den var vel tilfreds med Konduktørens Arbejde, maatte den dog tilsidst give efter, og i 1799 fik Hassing sin Afsked.

Under dette Tryk bagfra og i en uheldig Stilling over for Modstanderen maatte Vandkommissionen omsider til at se sig om efter en Retræte. Rentekammeret havde straks fra Processens Begyndelse tilbudt Forlig paa det Vilkaar, at København fik Vandet og Staten Tørvebunden; men paa dette Grundlag vilde Kommissionen slet ikke forhandle. Efter 6 Aars Proces begyndte den dog at blive mere medgørlig, og i Begyndelsen af 1801 indgav den selv Begæring om, at Sagen maatte blive udsat »indtil videre«, for at man kunde prøve at opnaa Forlig. Det var der ingen, der havde noget imod, og den 20. Jan. 1801 blev Sagen udsat.

Den blev udsat for aldrig at blive genoptaget. Det lader til, at alle Parter ganske stille har glemt den. Dommerne og Sagførerne arbejdede videre med den anden Sag, som var Parterne imellem, den om Utterslev Mose, og da den var bleven afgjort ved Dom i 1802, ansaa Kommissarierne deres Hverv for endt. Om Tibberup Mose blev der slet ikke talt.

Begge Parter beholdt det, de ved Vaabenstilstanden havde inde: Rentekammeret vedblev at bortforpagte Tørveskæret i Mosen, og Vandvæsenet betragtede sin Ret til Vandet som anerkendt. Og i de følgende Aar gjorde Kommissionen nu en Række kraftige Forsøg paa at forvandle denne theoretiske Besiddelse af Vandet til en faktisk. Nu skulde det bevises, at Vandet virkelig kunde løbe ned til Langvaddam.

Det første Skridt hertil var Afholdelse af et Aastedsmøde i November 1801, for at en Aftale kunde blive truffet med de tilstødende Lodsejere om, hvor højt Vandet maatte opstemmes. Lodsejerne gik villigt nok ind paa, at Afløbet til Sønder sø blev tilstoppet, naar der kom et andet fyldestgørende i Stedet. De havde heller ikke noget imod, at Vandvæsenet lod opkaste en Dæmning mellem Tibberup Mose og Bagsværd Mose, og at Kom-

missionen om Vinteren opstemmede Vandet, saa meget den kunde. Men om Sommeren, det vil sige fra 1. Maj til 16. Oktober, forlangte de rigtignok, at Vandspejlet skulde sænkes saa meget, at det ikke kunde gøre dem nogen Forhindring paa deres Græsslet eller Tørveskær, og Modstanden her kom særlig fra en enkelt Mand, Kap-tajn Haberhier, Ejer af Gaarden Søgaard paa Gladsakse Mark. Hans Ejendom stødte op til den sydlige Side af Mosen, og selv havde han en Mosestrækning, der gik jævnt over i Kongens Mose, og som derfor ved Vandets Opstemning vilde komme til at dele Skæbne med denne. Han havde i det hele taget ingen Tro til, at Vandet kunde ledes mod Syd, og paastod, at Terrænet havde naturligt Fald mod Nord til Gjedevase, hvorhen det med ringe Be-kostning kunde ledes. Da Udfaldet af dette Aastedsmøde blev bekendt, mødte de utrættelige Pumpevandsinspek-tører med en ny Promemoria til Vandkommissionen: Naar man ikke kunde faa Lov at holde Vandet opstem-met om Sommeren, da der netop var Brug for det, vilde det være fuldstændig Spild af Penge at anvende noget paa Mosen; thi om Vinteren, fra Oktober til Maj, havde Langvaddam altid mer end Vand nok. Men Kommissio-nen vendte haardnakket det døde Øre til og gik nu for Alvor i Gang med den store Plan: at tilvejebringe et ef-fektivt Afløb fra Tibberup Mose til Damhussøen.

I den Anledning rykkede Kommissionen frem med en Befaling fra Kong Kristian V af 4. Marts 1681, ifølge hvilken det paahvilede Bønderne at holde Kagsaaen op-renset, eftersom den var Skelgrøft mellem deres Ejen-domme og optog Afløbsvandet fra deres Marker. Nu af-holdtes atter en Række Aastedsmøder, paa hvilke Kom-missionen søgte at tvinge Bønderne til at efterkomme dette Kongebud; men under den Modstand, Fordringen mødte, og af Hensyn til den Nytte, København forment-lig vilde have af Vandet, gjorde Kommissionen den Ind-

rømmelse, at den selv vilde betale Halvdelen af Udgifterne, baade til den første Opgravning og til den senere Vedligeholdelse, naar Lodsejerne vilde betale den anden Halvdel. Nogle af dem gik ind paa dette Tilbud, men andre vilde ikke, og Forhandlingerne bugtede sig frem og tilbage gennem talrige Aastedsmøder. Ejeren af Søgaard, som nu hed Georg Jørgensen, faldt til Føje; men saa manglede der Erklæring fra Bogholder Lautrup paa Islegaard. Da næste Gang Lautrup erklærer sig villig, er det Lieutenant Wiimh i Hjortespring, der ikke vil deltage; og er man endelig kommen til en Forstaaelse med ham, møder en Bonde, der tidligere har samtykket, og forlanger sit Tilsagn tilbagekaldt, da han forrige Gang ikke rigtig har forstaaet, hvad det drejede sig om. Det viste sig sluttelig umuligt at faa de mange Hoveder til frivilligt at samle sig under samme Hat, og Sagen blev da indstillet til Landvæsenskommissionens Afgørelse. Paa et Møde i Husum d. 14. Juli 1808 faldt Afgørelsen. Landvæsenskommissionen afgav den »Eragtning«, at Vandvæsenets Tilbud skulde antages eller de genstridige tvinges til selv at oprense deres Del af Aaløbet.

Her havde da endelig Vandkommissionen vundet en Sejr, og i de følgende Aar arbejdede den nu ihærdigt paa at faa det over en Mil lange Aaløb forsvarlig oprenset og uddybet. Først i 1815 var Arbejdet til Ende, og det havde da kostet lidt over 1300 Rdlr. Heraf skulde altsaa de tilgrænsende Lodsejere betale Halvdelen, c. 650 Rdlr. De var 42 i Tallet, og Vandvæsenet lod nu alle Udgifterne omhyggelig udregne for hver enkelt og derpaa en sirlig Kvittering for Beløbet renskrive. De 42 Kvitteringer til ligemed en Liste over Navne og Bopæle blev overleveret til Vandvæsenets Opsynsmand Anders Jensen i Aalekiste-huset, der skulde gaa rundt og indkassere Beløbene.

Det blev en trist Vandring for Anders Jensen. Da han kom tilbage fra den, havde han endnu de 40 Kvit-

teringer i Behold, og ud for 40 Navne paa Listen stod den ensformige Tilføjelse: »Vilde ikke betale«. Kun to havde opfyldt deres Forpligtelse, og som sjældne Undtagelser fortjener de at nævnes ved Navn. Det var Jens Sørensen i Mørkhøj, der havde betalt 14 Rdlr., og Rasmus Pedersens Enke i Herløv, der havde ofret 7. Blandt de 40, der ikke betalte, træffes Hans Majestæt Kongen, Kammerraad Andersen i Bagsværd, Bagsværd Kommune, Kaptajn Jørgensen i Gladsaxe, Provst Bentzon i Gladsaxe, Grosserer Johansen i Mørkhøj, Husum Ejerlaug, Amtets Vejvæsen o. s. v. Kjær paa Islemark havde sagt noget om, at han vilde betale i næste Maaned. Men den Termin er aldrig kommen, og hans Kvittering ligger endnu blandt de 40 uindløste i Vandvæsenets Arkiv.

Kommissionens Sejr havde forvandlet sig til et Nederlag, og den gjorde intet Forsøg paa at genoprette det. I en Skrivelse til Rentekammeret i 1819 meddeler den, at Københavns Vandvæsen endnu har Pengene fra 1815 tilgode hos Lodsejerne, men at man for denne Gang vilde renoncere paa dem. Derimod vilde man for Fremtiden gøre sin Ret i saa Henseende gældende. Allerede Aaret efter er dog ogsaa dette Standpunkt forladt og ethvert Krav om Bidrag fra Lodsejerne opgivet. For sent angrede nu Bonden i Mørkhøj og Enken i Herløv, at de havde ladet sig imponere, da Vandkommissionens Bud kom med Regningen.

Men Kommissionens Nederlag var et dobbelt: det var ikke nok med, at Vandvæsenet selv maatte betale alle Udgifterne, det viste sig tillige, at det udførte Arbejde var spildt. Aaløbet kunde fremdeles ikke trække Vand fra Tibberup Mose, og de skeptiske Pumpevandsinspektører havde saaledes faaet Ret i alle deres Forudsigelser. I Tillid til sine Grøfter havde Kommissionen ladet det gamle Afløb til Søndersø tilstoppe, og Følgen var nu bleven den, at Mosen og alle tilstødende Jordstykker stod

under Vand. Tibberup Sø svarede atter til sit gamle Navn.

Snart gik det da paany løs med Klager fra Lodsejerne, med Landvæsenskommissionsforretninger og Aastedsmøder; og forrest blandt Vandvæsenets Angribere træffer vi ligesom tidligere Ejeren af Søgaard.

Georg Jørgensen havde i 1806 tilbudt Rentekammeret at afkøbe det hele Mosen og derved fritage det for yderligere Bryderier med den Sag. Men Vandkommissionen, hvis Erklæring blev indhentet, forsikrede, at et saadant Salg aldeles ikke kunde tilstedes, da Vandvæsenet ikke kunde finde sig i, at dets Ret til Mosens Vand blev underkastet en Privatmands vilkaarlige Behandling. Den følgende Ejer, Kommerceassessor Udal, havde i 1811—12 korresponderet med Rentekammeret om at faa Lov til at lede Vandet mod Nord til Bagsværd Sø, men havde heller intet opnaaet, saa Mosen vedblivende stod under Vand. Men fra Udal var Søgaarden gaaet over til en ny Ejer, der var enèrgisk nok til at tvinge Sagen igennem; det var Selvejergaardmand Peder Rasmussen.

Han begyndte Feltoget i 1819 med en Ansøgning om at faa Lov til at lede Vandet fra sin Mose ad det gamle Løb til Søndersø. Kommissionen svarede med tidligere Principfasthed: »Kan ikke samtykke i, at Vandet fra Tibberup Mose gives andet Afløb end gennem det ene autoriserede Aaløb«. Men dermed lod Peder Rasmussen sig ikke nøje. Han bestormede afvekslende Rentekammeret og Amtmanden med Besværinger over, at hans Mose blev oversvømmet af Vandet fra Tibberup; han førte Bevis for, at Vandvæsenet, efter gentagne Forsøg, ikke havde evnet at grave en Grøft, der var dyb nok til at bortføre Vandet; og han lod paa egen Bekostning hele Mosearealet nivellere for at bevise, at det havde naturligt Fald mod Nord.. Ved »Gadetudning« i Bagsværd havde han faaet Tilsagn om, at de Bagsværd Mænd vilde

være behjælpelige med at grave et nyt Afløb, saa snart Tilladelse dertil kunde opnaaes. I 1820 fik han da ogsaa den Indrømmelse vristet fra Vandkommissionen, at Stenkisterne under Klavsdalsbro og den sydligere liggende Præstebro maatte fordybes endnu yderligere, hvis Vandledningen til Damhussøen skulde virke, og han nedlagde da Paastand paa, at Vandvæsenet snarest lod dette Arbejde udføre. Kommissionen paa sin Side gik saa vidt i sin Imødekommenhed, at den tilbød at lade hele Aaløbet fordybe til 1 Alen under den nuværende Bund, paa egen Bekostning og uden noget Tilskud fra Lodsejerne, naar blot Amtets Vejvæsen vilde besørge Ombygningen af de to Broer. Paa dette Stadium blev Sagen paany undergivet en Landvæsenskommissions »Eragtning«; men denne, som blev afsagt d. 16. Maj 1820, gik nu fuldstændig Vandvæsenet imod. Hvis Vandkommissionen, heder det, vilde beholde sin Ret til Vandet i Tibberup Mose, skulde den inden 4 Uger indrette et brugeligt Afløb mod Syd og selv afholde alle Udgifterne derved, derunder ogsaa Ombygningen af Broerne. Hvis dette ikke blev efterkommet, havde den fortabt sin Ret, og Lodsejerne maatte da lede Vandet, hvorhen de vilde. — Vandvæsenet søgte endnu en Gang ved at henfly til Rentekammeret at blive fri for at ombygge Broerne; men heller ikke her fik det nogen Medhold, og under 13. Sept. 1820 maatte da Vandkommissionen afgive en Erklæring om, at den for Tiden r e n o n c e r e d e paa Vandet fra Tibberup Mose. Efter Modtagelsen af denne Skrivelse gjorde man kort Proces: det tidligere Afløb til Søndersø blev atter aabnet, Løbet ved Klavsdalbroen spærret og et Stykke af Vandvæsenets Ledninger helt tilkastet. Peder Rasmussen paa Søgaard havde i Løbet af et Par Aar faaet den hele Sag ordnet.

Paany sænker Tavsheden sig over Tibberup Mose. Vandet løber jævnt ned ad Søndersø til, Grunden udtørres mere og mere, og baade Græsslet og Tørveskær giver

stigende Indtægt. Denne Gang varede Stilheden dog kun i 20 Aar. Saa hændte det, ligesom en Gang før, at en driftig Mand tilbød Rentekammeret at købe hele Mosen. Han maa have faaet Øje paa, at her med Tiden kunde tjenes Penge; thi han bød straks 12.500 Rdlr. for den. Dette foregik i Aaret 1843.

Rentekammeret lod nu Mosen opmaale og Tørvejordens Beskaffenhed undersøge. Man kom til det Resultat, at Mosen var 14,000 Rdlr. værd, og at den maaske kunde sælges fordelagtigere, naar den blev udstykket i Parceller. En saadan Plan til Udstykning blev forfattet, og i 1844 forespurgte saa Rentekammeret, om Vandkommissionen havde noget at bemærke i Anledning af, at Mosen skulde sættes til Auktion.

Kommissionen lod nu atter sine gamle Protokoller gennemgranske, og dens to Vandinspektører Kaptajn Brun og Lektor Hummel indgav en historisk Redegørelse for Sagens Stilling. De tilraadte Kommissionen selv at købe Mosen; og i hvert Fald maatte det ved et Bort salg paaagtes, at den nye Ejer fik Paalæg om at give alle Grøfter en saadan Retning, at Vandet blev afledet til Langvaddam. Da Kommissionen tilskrev Rentekammeret i Overensstemmelse hermed, fik den ufortøvet Svar tilbage: Mosen kunde faas for 14,000 Rdlr.; hvis Vandvæsenet ikke ønskede at erhverve den for denne Pris, men derimod vilde gøre sin Ret til Vandet gældende, skulde det være Rentekammeret en Fornøjelse at ind sætte en dertil sigtende Bestemmelse i Auktionskonditionerne; thi det kunde kun forøge Mosens Værdi, hvis Vandvæsenet vilde paatage sig at tappe den for Vand. Man udbad sig i dette Tilfælde kun en Angivelse af det Punkt, til hvilket Kommissionen ønskede Vandet hen ledet.

Det varede 6 Aar, inden Vandkommissionen kunde bestemme sig til, hvad den skulde svare paa denne Skri-

velse; thi den var bragt i et svært Dilemma. At give 14.000 Rdlr. for en Mose, som den altid havde paastaat var dens egen, kunde den ikke bekvemme sig til; og at nøjes med Vandet alene vilde kun føre til en Gentagelse af Stridighederne med Peder Rasmussen paa Søgaard. Thi det var jo ved dyrt købte Erfaringer godtgjort, at den ikke formaaede at lede Vandet til Langvaddam. Der maatte nu træffes et Valg mellem enten helt at give Afkald paa Mosen eller at gentage det gamle Forsøg paa at bevise, at man ikke blot var Ejer af Vandet, men ogsaa af Mosens Grund.

Rentekammeret naaede aldrig at faa noget Svar paa sin Forespørgsel, det afgik ved Døden forinden, og Sagen gik i Arv til det i 1849 oprettede Domænedirektorat. Dette havde ikke sin Forgængers Taalmodighed; thi allerede i Febr. 1850 meddelte det Vandkommissionen, at nu kunde man ikke længer vente paa dens Overvejelser angaaende Tibberup Mose, og i hvert Fald til næste Foraar vilde Mosen blive solgt.

Det var at sætte Kommissionen en Pistol for Brystet, og nu maatte den altsaa træffe et Valg. Der hengik endnu en Maaned. I den Tid har Kommissionen formodentlig talt paa Knapperne: skal, skal ikke! Saa valgte den med en desperat Beslutning at lade det komme til Kamp, og dens Svar til Domænedirektoratet blev en Protest mod Afholdelsen af den bebudede Auktion og en Paastand paa, at Vandvæsenet ejede ikke blot Vandet i Mosen, men ogsaa Mosens Grund.

At denne Beslutning er taget i Desperation faar man Indtryk af ved at se, at Vandkommissionen straks efter fortrød den og søgte at foretage et Tilbagetog. Den gjorde Indstilling til Københavns Kommunalbestyrelse om at meddele Samtykke til, at Mosen blev solgt, imod at en Sjettedel af Købesummen blev udbetalt til Vandvæse-

net¹⁾). Baade Magistrat og Borgerrepræsentation vedtog dette Forslag; men nu var det spildt Ulejlighed. Finansministeriet forkastede Kommunens Tilbud, og fra begge Sider rustede man sig da til Proces.

Sagen førtes for Københavns Amts nordre Birk. Paa Statens Vegne mødte Kammeradvokaten, for Vandvæsenet Kancelliraad Hansteen.

Kammeradvokaten havde først Ordet, og han gik lige løs paa Sagens Realitet. Det hedder herom i hans Indlæg af 1. Aug. 1855:

»Fra umindelige Tider af, og i alt Fald fra Aaret 1738, har forhen Hans Majestæt Kongen, senere Staten været Ejer af den under Hjortespring Ejerlaug liggende Tibberup Mose. Omtrent 1680 blev der af en Del af Landsbyen Tibberup dannet en Hovedgaard, kaldet Hjortespring, hvilken efter Landmaalingsprotokollen af 4. Sept. 1682 havde Tørveskær i en Mose, grænsende med den søndre og vestre Side til Tibberup Vang, med den nordre Side til Hjortespring Overdrev og med den østre Side til Gladsakse, hvilken Mose er den her omhandlede.

I Aaret 1738 fik H. M. Kongen baade Hjortespring og Resten af Tibberup By tilskødet af Hans Henrik Ermandinger. Siden den Tid har Staten baade ejet og besiddet bemeldte Mose og navnlig i mere end de sidste 34 Aar haft Indtægter af den ved dens Forpagtning gennem Forstvæsenet. Under dettes Bestyrelse blev den, saavidt vides, henlagt, da Skovseparationen fandt Sted i Midten af forrige Aarhundrede. Af en Indberetning fra Skovrider Lund af 1822 ses, at Mosen i en Række af Aar er bleven benyttet af Forstvæsenet ved Forauktionering af Græsset til Høslet, og man har senere søgt ved Bestemmelse af Mosens Grænser og ny Anlæg af Vej til den at forøge Indtægten af den. I Aaret 1827 var Mosen bleven bortforpagtet til Lieutenant Berggreen paa 10 Aar indtil 1837, og denne Kontrakt blev senere fornyet paa 5 Aar. Efter Aaret 1843, da Forhandlingerne om Mosens Salg begyndte, har den ikke været bortlejet paa længere Aaremaal, men kun for et Aar ad Gangen; men Statskassen har dog uafbrudt hvert Aar oppebaaret Indtægt af den.

¹⁾ Borgerrepr. Forh. 13. Dec. 1852.

Vandkommissionen har saaledes aldrig ejet Mosens Grund, og dens tidligere Ret til Vandet fra den har den fortabt baade derved, at den ikke har opfyldt den Forpligtelse, der blev den paalagt i 1820, at ombygge Klavsdal Bro og Præstebroen, og ved at Staten og Lodsejerne har erhvervet Hævd paa Vandets Afledning mod Nord ad Søndersø.«

Lidt overraskende virker det efter disse positive Oplysninger at gøre Bekendtskab med Modpartens Standpunkt. Kancelliraad Hansteen havde ikke forgæves læst i Vandvæsenets gamle Protokoller. Han havde nok en Fornemmelse af, at hans Parts Stilling var svag i Realiteten, og han kastede sig derfor med al Kraft over paa det formelle. Han havde opdaget den gamle, aldrig afsluttede Kommissionssag fra 1794, og i Henhold til den paastod han Sagen afvist. Herom hedder det i hans Indlæg af 15. August:

»Den Sag, Kammeradvokaten har forelagt den ærede Ret, verserer alt for en anden Domstol, og det er klart, at han er aldeles uberettiget til enten at forfølge den paa 2 Steder, eller at deserere den Procedure, der tidligere er paabegyndt, og som ingensinde ved den anden Domstol er frafalden.

I 1794 paabegyndtes mellem Statskassen og Vandkommissionen en Sag, der angik saavel Utterslev Mose som Tibberup Mose. Under Proceduren blev man enige om at adskille disse tvende Sager, og som Følge deraf blev ved Dom af 4. Novbr. 1802 den Del af Sagen, der angaar Utterslev Mose, afgjort i Vandkommissionens Favør. I Henseende til Tibberup Mose begærede Vandkommissionen imidlertid Sagen udsat indtil videre, og paa denne Anstand henstaar Sagen endnu. Det er altsaa klart, at Kammeradvokaten, naar han vil have det svævende Spørgsmaal afgjort, maa henvende sig til den allernaadigst nedsatte Kommission, der behandler hin Sag, og som aldrig er bleven hævet, med Begæring om, at en Session atter maa blive afholdt og en Frist forelagt Vandkommissionen til at fremme Sagen. Det er vel sandt, at samtlige Kommissionens Medlemmer ved Døden ere afgaaede, men Kommissionen lever, og det maa endogsaa antages, at Kommissionen, efterhaanden som nogen af dem ved Døden er afgaaet, har suppleret Tallet ved at tilkalde andre. saa at det altsaa ikkun kom-

mer an paa at udfinde, hvo der i Øjeblikket beklæder Kommissionen. Men det gør i alt Fald intet til Sagen, om Kommissionen skulde have forsømt dette; thi Modpartiet var da foranlediget til at begære, at nye Kommissarier bleve beskikkede, og da gaa frem som ovenfor meldt.«

Men det gik ikke. Dommeren i Nordre Birk kunde ikke følge Hansteen i disse Subtiliteter og fældede den Kendelse, at den gamle Kommission var død lige saa vel som dens Medlemmer. Nødtvungen maatte altsaa Hansteen ind paa Sagens Realiteter, og her kæmpede han under ulige Vilkaar. Dommen faldt d. 20. Maj 1857. Den kendte for Ret, at »Københavns Vandvæsen bør være uberettiget til Ejendomsretten over Tibberup Mose under Hjortespring og til at udøve nogen som helst Ret i Henseende til Benyttelsen af Vandet i samme. Processens Omkostninger ophæves«. — Vandvæsenet forsøgte endnu sin Lykke baade ved Overret og Højesteret, men begge Steder blev Underretsdømmen stadfæstet. Med den sidste Dom, i 1861, ophører enhver Forbindelse mellem Tibberup Sø og Københavns Vandvæsen.

Et Spørgsmaal paatrænger sig endnu. Hvorledes kan det gaa til, at det ikke nogensinde lykkedes Vandkommissionen med al sin Ingeniørkunst at faa Vandet ledet fra Tibberup Sø til Damhussøen, naar det dog betragtes som givet, at et Aaløb i ældre Tid har forbundet de to Søer? Dette Aaløb findes afsat paa en Række Kort fra 17., 18. og 19. Aarhundrede, det findes ikke blot hos Johan Huusman i 1677, men ogsaa hos Mansa i 1857, og alle de ældre Dokumenter i Vandvæsenets Arkiv regner med det som en Kendsgerning. Bulbroen ved Klavsdal nævnes i Kristian V.s Tid, og i 1680 klages der over, at den er bleven afbrudt. Er det da tænkeligt, at dette Aaløb kun hører hjemme i Fantasiens Verden, og at Vandet fra Tibberup Mose aldrig er løbet syd paa gennem Klavsdal Bro,

men bestandig har søgt mod Nord og Vest til Bagsværd Sø eller Sønder sø?

Professor Forchhammers foran gengivne Kort fra 1851 besvarer for saa vidt dette Spørgsmaal, som det trækker Grænsen for Damhussøens Opland lige hen over Klavsdal. Fra Egnene nord for Vejen mellem Gladsaxe og Hjortespring løber af sig selv intet Vand til Kagsaaen og videre til Damhussøen. Men Kortet antyder dog ved et Par fine Streger en Forlængelse af Kagsaa nord for Vejen; det er Levningerne af de Grøfter, ved hvilke Vandkommissionen i sin Tid søgte at trække Vandet ned til Klavsdals Bro. Men vi ved jo, at der lige saa lidt i 1851 som nu var noget Gennemløb ved Klavsdal. Den Stenkiste, Hassing havde sat her i 1786, var igen bleven spærret i 1820 og havde jo for øvrigt aldrig været dyb nok til at trække Vand.

Generalstabens Kort over denne Egn fra Aar 1900 giver samme Svar som Professor Forchhammer, idet Kortets Højdekurver viser, at Klavsdals Bro ligger 1 eller $1\frac{1}{2}$ Meter højere end Vandet i Mosens Tørvegrave. Det er da næppe rimeligt, at der nogensinde er løbet Vand under Bulbroen eller Klavsdals Bro, og vi nødes vistnok til at give de kloge og nøgterne Pumpevandsinspektører Ret, naar de siger, at Fortællingen om et saadant Vandløb ikke er andet end »et Høresagn, som man har gaaet med for 100 Aar og mere«.

HANETAARNET.

Af
BERING LIISBERG.

Ved Sløjfningen af Vestervold i 1874 afdækkedes i den saakaldte Hahns Bastion ud for Larslej Stræde et af de gamle Fæstningstaarne. Det udgjorde omtr. to Trediedele af en Cirkelperiferi med en Diameter paa 20 Fod og var opført af røde Sten i middelalderlig Forbandt. Dets øverste Del var afbrudt, hvilket sandsynligvis er sket, da Jordskansen i sin Tid blev opkastet omkring det, men som det stod ved Udgravningen, maalte det 24 Fod i Højde. Det var forsynet med Skydeskaar og havde indvendig, i 16 Fods Højde, Huller til Anbringelse af Loftsbjælker.

Gaaende ud fra O. Niensens Opfattelse, at Københavns Bygrænse mellem Vesterport og Nørreport har været den samme fra den tidlige Middelalder til vore Dage¹⁾, skulde man nu antage, at dette Taarn havde været en fuldt muret Rundel eller — som liggende i den lige Linie fra Nørre Port til Jærmers Taarn — havde være aabent ind mod Byen med sin halve Periferi. Men det ejendommelige er, for det første, at Taarnet var aabent ind mod Byen under en stump Vinkel paa omtrent en Trediedel af Periferien, og for det andet, at det paa Ydersiden, umiddelbart ved og paa hver Side af Aabningssnittet i en Højde af 12 Fod og opefter, viste et System af »Fortandinger«, fremspringende Hjørner af Mursten, der næppe kunde forklares som andet end

¹⁾ O. Nielsen: Kbhvn. i Middelalderen, S. 46.

Støttepunkter for de vandrette Bjælker, »Hamrene«, som ligger oven paa et Palisade- eller Plankeværk, der paa begge Sider var rejst op til Taarnet.

Af denne Byens gamle Plankebefæstning fandtes der endnu Rester paa begge Sider af Taarnet. Paa den ene Side, nemlig over mod Vester Port, afdækkedes ifølge O. Nielsen »et Bulværk med Palisader, der stod lodret og synes at være Rester netop af Byens Planker«¹⁾.

Herom kunde der ikke næres nogen Tvivl, da der »i Retning mod Vesterport, lidt fra Taarnet, fandtes to Murpiller, hvori der havde været Hængsler som til en Port.«

Disse murede Portpiller, der var selvfølgelig for Anbringelsen af en Port i en Befæstning af Planker, samt selve Plankerne og Palisaderne blev snart fjernede under det fortsatte Sløjfningsarbejde, medens selve Taarnet blev staaende til 1878. Heldigvis fik dog Landskabsmaler Zeuthen Lejlighed til at tage en Skitse af Taarnet og udføre en Grundplan af dette og de nærmeste Dele af Plankeværnet. Da den arkæologiske Tegner, Professor Magnus Petersen, kom til, stod kun Taarnet tilbage. Ogsaa O. Nielsen havde været paa Stedet. Men denne af Københavns Historie i saa mange Maader højt fortjente Forsker havde med en mærkelig Mangel paa Forstaaelse af det jordfundne Monuments Betydning som historisk Dokument, maaske med noget af Vestjydens seje Fastholden ved en engang fattet og fremsat Mening, stirret sig saa blind paa sin Teori om den uforandrede Grænselinie mellem Nørre Port og Vester Port, at han ikke viger tilbage for at udtale, at dette i Jorden endnu staaende Bulværk med sine lodrette Palisader, »der synes at være Rester netop af Byens Planker« »laa henkastet i en Retning, som de i saa Fald oprindelig ikke kunde have indtaget«.

¹⁾ ibd., S. 48.

Dette minder i ikke ringe Grad om en Udtalelse af en anden Jyde, en Udtalelse, der gjorde sin Mand berømt: »A benægter facta!«

Det tør efter det her fremsatte betragtes som en Kendsgerning, at Hanetaarnet, det Nørre Port nærmest staaende Fæstningstaarn, ikke oprindeligt har været et Led i en lige Befæstningslinie fra Nørre Port til Jærmers Taarn, men at det oprindeligt har været, hvad alene dets Navn¹⁾ angiver, et Hjørnetaarn.

Paa det ældste Billede af København, som findes i Hamelmann's 1599 trykte Oldenborgske Krønike, vises — i Overensstemmelse med det oven anførte — det Nørre Port nærmest staaende Fæstningstaarn, Hanetaarnet, rigtigt som et Hjørnetaarn. Hvis derfor O. Niensens Opfattelse af dette Billede som en Fremstilling af Københavns Belejring 1536 var rigtig, maatte det derimod blive Jærmerstaarnet, der kom til at indtage Dobbeltstillingen, paa engang som Hjørnetaarn og som det nærmest Nørre Port staaende Taarn; hvilket var umuligt. Thi i 1536 var Jærmerstaarnet bevisligt et Hjørnetaarn.

Men dette Billede forestiller heller ikke Belejringen i 1536, selv om Hamelmann udgiver det derfor, men derimod Belejringen af 1523. Dette fremgaar med Sikkerhed af den Billedet ledsagende Tekst, ifølge hvilken det fremstiller den af den holstenske Feltherre Johan Rantzau ledede Belejring. Johan Rantzau angives udtrykkelig som den, der som Kongens Ober-Felt-Marskal belejrede Byen og indesluttede den som vist paa Prospektet. Men den af Johan Rantzau ledede Belejring var Belejringen i 1523. Belejringen i 1536 blev ledet af Kongen selv, og Johan Rantzau stødte først til

¹⁾ En Hane betød i gamle Dage, se Moths Ordbog, en Vinkel. Hanebjælken i en Tagkonstruktion bliver saaledes Bjælken i Vinkelen, hvilket er en bedre Forklaring end den almindelige, at den hed Hanebjælken, fordi Hanen sad paa den om Natten!

kort før Byens Overgivelse. Men den sidste Belejring blev, paa Grund af Byens haardnakkede Forsvar og de Lidelser, den maatte gennemgaa, langt mere navnkundig end den første, og Tegningen — der sandsynligvis er bleven udført paa Foranledning af Joh. Rantzau selv — kom i den to Menneskealdre senere trykte Krønike til at optræde som et Billede af den mest bekendte af de to Belejringer. Thi Johan Rantzaus Navn maatte naturligvis være knyttet til denne.

Men er det ikke atter en mærkelig Mangel paa Sans for Værdien af det samtidige historiske Dokument, der lader O. Nielsen benytte en Rekonstruktion af dette gamle Billede ved en Nutidstegner, i Stedet for selve det originale Stik, som er klart og tydeligt nok. En saadan Om-Tegning er altid farlig; den vil let føre Misforstaaelser med sig, og det har den ogsaa gjort her. Tegneren, Mejborg, har opfattet en rund Bygning med tilspidset Tag, paa hvis Top der vajer et Flag, og som vises paa Stikket tæt inde under Vestervold, som et Hovedtaarn i Fronten. Og derved har han forledet O. Nielsen til, mod bedre Vidende, thi han har udmærket godt vidst, at Jærmerstaarnet var et Hjørnetaarn, at hæfte denne urigtige Betegnelse paa Bygningen, der paa det originale Stik tydeligt viser sig at være et Telt inden for Voldene og ikke et Taarn i Frontlinien.

Thi i Belejringen 1536 var som sagt Jærmerstaarnet, og ikke længer Hanetaarnet, Hjørnetaarnet paa Københavns Vestfront. Da var Byens Vold, takket være Fredrik 1.s Bestræbelser for at udvide og forbedre Byens Befæstning, blevet lagt længere ud.

I Byens Regnskaber 1523—1527 over Udgifter¹⁾ bl. a. til Arbejder paa Byens Værn er der i Begyndelsen ikke Tale om noget Jærmer Taarn. Her anføres, i god Overensstemmelse med Billedet hos Hamelmann, »det Taarn

¹⁾ Kbhvns. Dip. I, S. 334 fg.

mellem Nørre Port og Jærmers Gab« — en hyppig anvendt Betegnelse for et Sted i umiddelbar Nærhed af St. Peders Stræde —, »det Taarnet mellem Jærmers Gab og Nørre Port« og »det Taarn, som er imellem Nørre Port og Jærmers Gab«, altsaa det gamle, velkendte Bytaarn, Hanetaarnet. Men imod Slutningen af Regnskabet, altsaa hen i Aaret 1527, arbejdes der ikke paa dette Taarn alene. Nu bygges der paa de tvende Taarne, som staar imellem Nørre Port og Jærmers Gab¹⁾, og i 1529 nævnes endelig det sidste som »Jærmers Taarn«²⁾, medens Jordvolden paa bægge Sider Taarnet, der afløste det gamle Palisadeværk, samtidig omtales som »den nye Vold« eller som »Jærmers Skanse«³⁾.

Hjørnet her paa Vestfronten, hvor Åfløbet fra Peblingesøen førte ud i Byens Grav, har fra Københavns ældste Tid vist sig at være det svageste Punkt i dens Værn, og det Sted fjendtlige Angribere særlig vendte sig imod. 1259 ser vi Fyrst Jaromar af Rygen som den oprørske Roskildebiskops Vaabenfælle angribe her og trænge ind i Byen gennem Gabet i Værnet her. 1342, da Valdemar Atterdag med væbnet Haand gjorde sig til Herre over København, var det atter ved Hanetaarnet, »Bytaarnet«, at Hovedkampen stod. Slaget stod mellem dette og »Blidebro«, der utvivlsomt var Broen over Vandløbet fra Peblingesø Vest for Taarnet. Og endelig er det atter her Svenskerne Angreb blev mest truende, da de i Oktober 1658 trængte helt ind i Ravelinen, hvor de ganske overvældede de danske Forsvarstropper, saa de nu havde sat sig fast umiddelbart under Volden ved Helmers Bastion. Til alt Held fik Svenskerne andet at tænke paa, idet de Dagen efter led Nederlaget paa Amager, og efter den hollandske Hjælpeflaades Ankomst maatte de forlade

¹⁾ Kbhvns. Dip. I, S. 337.

²⁾ ibd., S. 344.

³⁾ ibd., S. 339; 344.

deres Skanser og Løbegrave foran Byen og trække sig tilbage til Vålby. Men København havde været meget nær ved at opleve en lignende Ulykke som den, der omtr. paa samme Sted, i Jærmers Gab, 400 Aar tidligere var overgaaet Byen.

Stedet, hvor det var lykkedes Fyrst Jaromar at trænge ind i København, laa nemlig nær ved det Sted, hvor Svenskerne gjorde Forsøg paa at trænge ind, i den nordvestlige Del af St. Pederstræde, og kaldtes længe efter i Folkemunde »Jærmers Gab«. Navnet Jærmer blev Aarhundreder senere, da ingen længer mindedes, at Jærmer var en Fjende, der var trængt ind i Byen for at hæрге og plyndre, ved en mærkelig Skæbnens Ironi overført paa det Forsvarstaarn, der rejste sig i Nærheden, og gik derfra, senere igen og i afslebet Form som Hælmer, over paa den Bastion, der blev lagt uden om Taarnet, og som i Tidens Løb voksede saa højt, at den til sidst ganske dækkede det gamle Taarn.

Selve Gabet d. e. Hullet, Aabningen, som den fremtrængende Fjende havde brudt i Byens Vestfront 1259, kom — efter at Linien i 1523—1528 var bleven lagt ud til det nye Hjørnetaarn, til at ligge inden for denne, altsaa inde i Byen. Enkelte Ejendomme betegnes inden Udvildelsen som liggende ved Jærmers Gab; dette behøver nu ikke at betyde, at de ligger umiddelbart ved selve Gabet, men blot, at de ligger i denne Kant af Byen. Saaledes nævnes omtr. 1540 Antonii Klosters Grund ved nuværende Teglgaardsstræde som »den Jord udi København, man kalder ved Jærmers Gab«¹⁾. Men man kan dog nærmere bestemme Stedet.

I 1496 betaler Jes Olsen Jordskyld af »en Gaard ved Jærmers Gab, vesten i det gamle Raadhusstræde (d. v. s. i nuværende Studiestrædes vestlige Del) næst Plankerne

¹⁾ O. Nielsen: Kbhvn. i Middelalderen, S. 204.

(d. v. s. umiddelbart inden for Byens Palisader) tvært over for Apotekerens Have paa det andet Hjørne.«¹⁾

Da Apotekerens Have²⁾ var paa det vestlige Hjørne af gamle Raadhusstræde og Plankegaden (Voldgaden) og betegnes som liggende paa »det andet Hjørne³⁾, maa Jes Olsens Grund være den daværende østlige Hjørnegrund af gamle Raadhusstræde og Gaden langs Plankerne op til Hanetaarnet.

Samme Aar erhverver Lars Andersen Naboejendommen mod Nord ud til St. Pæders Stræde. Ogsaa denne Grund siges at ligge ved Jærmers Gab⁴⁾.

Men 1523—1527, efter at Byens Planker er flyttet ud til den lige Front mellem Nørre Port og Jærmers Taarn, og det gamle Værn fra Hanetaarnet til Vester Port var sløjft og havde givet Plads for nye Bygninger, køber Anders Hogensen for 200 Mk. en Jord, som ligger »paa et Hjørne vesten ved Byens Planker ud med Jærmers Gab, norden ved det gamle Raadhusstræde«⁵⁾.

Nu er altsaa Raadhusstræde bleven forlænget, og Jes Olsens Grund danner ikke længer som i 1496 Hjørnet af Strædet og Hanetaarnets Plankegade. Den nye Hjørnegrund er Anders Mogensens Ejendom i Strædets Forlængelse og, som det udtrykkelig hedder, u d m e d, d. v. s. langs med Jærmers Gab, hvilket Udtryk giver Gabet en vis Udstrækning i Længden.

Hvis Jærmers Gab alene havde været en Aabning, en Breche i Byens Planker, vilde det vel snart, naar Borgerne var kommet til Hægterne efter det pludselige Overfald paa Byen i 1259, være bleven lukket, og ingen vilde

¹⁾ Kbhvns. Dip. I, S. 240.

²⁾ Apotekerens Have betegnes ikke som liggende ved Jærmers Gab; i denne Afstand fra Gabet benyttes det ikke som Stedbetegnelse.

³⁾ Kbhvns. Dip. I, S. 239.

⁴⁾ Ibid. S. 241.

⁵⁾ Ibid. S. 335.

efter et Par Menneskealdres Forløb have vidst noget om det Hul, Jærmer var krøbet igennem. Men naar denne Betegnelse endnu efter næsten 300 Aars Forløb er levende paa Folkemunde, turde dette kun være bleven muligt derved, at Overleveringen har haft et synligt Minde paa Stedet, nemlig et Gab, om end ikke i Plankerne, saa dog som en Hulvej, en Udgravning i Terrainet. Og dette maa, hvad der ligger i Sagens Natur, og stemmer med at Jærmers Navn er bleven overført paa Taarnet længere ude, søges u d e n f o r de gamle Planker.

Vandløbet fra Peblingsøens nære Sydøsthjørne har ført ind Vest for Hanetaarnet, som det ses tydeligt paa Billedet af Belejringen 1523, og har herfra dannet Byens Grænse og Grav. Paa Strækningen Øst for Vandløbet har der ikke været nogen vandførende Grav. Og den Fjende, der vilde gøre sig til Herre over Byen, kunde næppe finde et lettere tilgængeligt Punkt, end dette Sted paa Vestfronten, hvor han ved længere ude at gennemskære Aaløbets vestlige Dæmning og lede Vandet ud over Engene (nu St. Jørgens Sø), i Bunden af det tørlagte Aaleje ligesom i en dyb Hulvej kunde komme tæt ind til Byens Planker og i Læ af Stormtage grave sig helt ind til disse, undergrave dem og gennem det saaledes frembragte Gab trænge ind i Byen.

Hullet i Plankerne maa vel snart være bleven lukket og Vandet ledet ind i sit Leje paa ny. Men Udgravningen, Gabet, maa have ligget aabent i lange Tider, eftersom det i Aarhundreder har formaaet at fastholde Navnet **J æ r m e r s G a b**.

Ovenstaaende er Indholdet af et Foredrag, jeg i sin Tid havde den Ære at holde i det kgl. Oldskriftselskab. Mange Aar senere har min Paavisning af, at Hanetaarnet oprindeligt var et Hjørnetaarn, fundet Bekræftelse ved Oberstløjtnant Ramsings Undersøgelser¹⁾. Men den af

¹⁾ Hist. Meddelelser om Kbhvn. II S. 190 fg.

ham kortlagte gamle Vold inden for Hanetaarnet kan næppe være den oprindelige, ligesom det vist heller ikke kan forsvares at sætte Opførelsen af Hanetaarnet tidligere end Slutningen af det 13. Aarhundrede.

Det er beklageligt, at man ikke i 1874 har optaget en Grundplan af Hanetaarnet med de afdækkede Pali-sader og Portpiller i Forhold til Bebyggelsen af Nørrevoldgade. Man vilde derved have faaet bestemte Retningslinier for Byens Værn mod Sydøst og Nordøst i Middelalderen. Og man vilde sandsynligvis derved have faaet Vished for, at Nørre Port og Vester Port ved Slutningen af det 13. Aarhundrede har ligget længere inde paa de respektive Gader, end de gjorde i senere Tider.

KØBENHAVNS MAGISTRAT 1840—1919

Paa Københavns Raadhus findes en fuldstændig Samling af Portræter af Magistratens Medlemmer siden 1840. I Anledning af denne Portrætsamling blev ogsaa nogle biografiske Oplysninger skaffet til Veje. Da disse Oplysninger, i al deres Kortfattethed, muligvis kunne have nogen Interesse ogsaa uden for Raadhuset, meddeles de her.

V. CHR.

I. Overpræsidenter.

Andreas Christian Kierulff 1834—46. Født 12. Marts 1782 i København, Cand. jur. 1802, Assessor i Københavns Politiret 1813, Assessor i Højesteret 1816, Politidirektør 1820—34, derefter Overpræsident til sin Død 22. Aug. 1846.

Michael Lange 1846—56. Født 23. Febr. 1788 i København, Cand. jur. 1806, Assessor i Overretten 1814, i Højesteret 1822, Overpræsident til sin Død 20. Marts 1856.

Hans Helmuth Lüttichau 1857—64. Født 20. April 1794 paa Egebjerggaard i Ods Herred, Cand. jur. 1816, Herredsfoged 1835, Stiftamtmand i Ribe 1852, Amtmand i Svendborg 1855, Overpræsident i København 1. Jan. 1857 til 1864, da han tog sin Afsked. Død 15. Marts 1869.

Christian Jacob Cosmus Bræstrup 1864—70. Født 26. Dec. 1789 i København, Cand. jur. 1809, Auditor 1810, Assessor i Københavns Politiret 1821, Politidirektør 1833

—63, Overpræsident 1864 til sin Død 11. Juli 1870, med en kort Afbrydelse i 1865, da han var Justitsminister.

Ernst Emil Rosenørn 1870—83. Født 7. Nov. 1810 paa Benzonslund ved Holbæk, Cand. jur. 1838, Medlem af Folketinget 1855, Kultusminister 1869, kongevalgt Landstingsmand 1879, Overpræsident 1870—83. Død 7. Aug. 1894.

Søren Hilmar Steindor Finsen 1883—86. Født 28. Jan. 1824 i Kolding, Cand. jur. 1846, Borgmester i Sønderborg 1850, Stiftamtmand paa Island 1865, Overpræsident i København 30. Maj 1883 til sin Død 15. Jan. 1886. Embedet var dog besat ved Konstitution et Aars Tid, da han i 1884—85 var Indenrigsminister.

Carl Ludvig Adolf Benzon 1886—91. Født 18. Nov. 1823 paa Christiansdal ved Odense, Cand. jur. 1847, Amtmand i Ringkøbing 1868, i Holbæk 1873, Overpræsident 1886—91. Død 29. Dec. 1891, kort efter at han havde taget sin Afsked.

Christian Sophus Klein 1891—99. Født 17. Aug. 1824 i København, Cand. jur. 1845, Landstingssekretær 1850, Overretsassessor i Viborg 1854, i København 1857, Medlem af Folketinget 1858, Justitsminister 1872, Assessor i Højesteret 1877, Overpræsident 1891—99. Død 9. Jan. 1900.

Valdemar Oldenburg 1900—1910. Født 1. Dec. 1834 i Sorterup Præstegaard ved Slagelse, Cand. jur. 1859, Vice-Politidirektør i København 1871, Politimester i Odense 1877, Birkedommer i Nordre Birk 1888, Overpræsident 1900 til Udgangen af 1910. Død 6. Juni 1918.

Frederik Lindam Gotfred de Jonquières siden 1911. Født 6. Okt. 1854 i København, Cand. jur. 1878, Departementschef 1894, Stiftamtmand i Odense 1898, i København 1909, Overpræsident 1911.

II. Borgmestre.

Friederich Christian Schäffer 1818—43. Født 24. Marts 1773 i København, Examinatus juris 1791, Cand. jur. 1805, Borgmester 1818, fik fra 1819 særlig Ledelsen af Overformynderiet og Brolægningssvæsenet. Død 6. Dec. 1843.

Daniel Gottwald Reimer Bentley 1821—57. Født 13. Dec. 1786 i København, Cand. jur. 1805, Borgmester i Køge 1815, i København 1821, fra hvilket Embede han afgik efter Indførelsen af den nye Kommunalforfatning 1857. Død 13. Juni 1869.

Just Henrik Mundt 1837—57. Født 1. Jan. 1782 i København, Cand. jur. 1801, Avdtør 1804, Viceraadmand i København 1816, Raadmand 1819, Borgmester 1837. Afgik ved den nye Kommunalforfatnings Ikrafttræden 1. Jan. 1858; død 26. Sept. 1859. Oprettede Mundts Stiftelse i Viktoriagade.

Tage Algreen-Ussing 1844—46. Født 11. Okt. 1797 i Lille Lyngby Præstegaard ved Arresø, Cand. jur. 1822, Stænderdeputeret for København 1834, Overretsassessor 1837, Professor 1840. Han var Medlem af Borgerrepræsentationen 1840—44 og 1849—69 og Borgmester 10. April 1844—14. Okt. 1846. Død 25. Juni 1872.

Herman Andreas Møllerup 1846—54. Født 19. Nov. 1798 i København, Cand. jur. 1819, Assessor i Overretten 1831, i Højesteret 1854. Han var Borgmester 2. Nov. 1846—15. Febr. 1854 og derefter Medlem af Borgerrepræsentationen 1857—75, i hvilken Forsamling han baa-
de blev Formand og Viceformand. Død 1. Marts 1886.

Andreas Lorentz Casse 1854—56. Født 1. April 1803 i København, Cand. jur. 1824, Dr. jur. 1840, Overretsassessor 1838, Medlem af Folketinget 1852. Borgmester Marts 1854—56, Højesteretsassessor 1858, Justitsminister 1860. Død 22. Nov. 1886.

Stephan Linnemann 1857—62. Født 7. Nov. 1824 i Vejle, Cand. jur. 1846, Borgmester 1. Jan. 1857—62 (1. Afd.). Departementschef 1863, Nationalbankdirektør 1869. Død 30. Jan. 1896.

Johan Peter Holm 1858—69. Født 18. Aug. 1805 i København, Cand. jur. 1828, Auditor 1833, Overretsassessor 1845. Var Borgerrepræsentant 1842—47, Raadmand 1847—58 og Borgmester (3. Afd.) 1858—69. Død 27. Marts 1884.

Johan Peter Holmer 1858—60. Født 5. Febr. 1797 i København, Cand. jur. 1820, Kontorchef i Magistraten 1833, Borgmester (2. Afd.) 1858—60. Død 10. Okt. 1871.

Jens Christian Juulsgaard Gammeltoft 1860—73. Født 19. Dec. 1818 i København, Cand. theol. 1841, Skoleinspektør 1847, Borgerrepræsentant 1856—58, Raadmand 1858—59, Borgmester (2. Afd.) 1860 til sin Død 20. April 1873.

Eduard Diderik Ehlers 1858—85. Født 19. Okt. 1812 i Roskilde, Cand. polyt. 1835, Fabrikkontrollør i Altona 1840, Bestyrer af Frederiksværks Fabrik 1849, Formand for Industriforeningen i København 1851—52, Borgmester (4. Afd.) Febr. 1858—85. Død 27. Marts 1893.

Lars Christian Larsen 1863—73. Født 19. Jan. 1813 i Odense, Cand. jur. 1833, Overretsprokurator 1846, Medlem af Folketinget 1854. Han var Notarius i Københavns Borgerrepræsentation 1841—48, Borgerrepræsentant 1850—58 og paany som Forsamlingens Formand 1860—63, Borgmester (1. Afd.) 1. Jan. 1863 til sin Død 24. Marts 1873.

Harald August Valentin Knudsen 1869—91. Født 26. Dec. 1823 i Helsingør, Cand. jur. 1848, Herredsfoged i Sønderjylland 1856, Borgmester (3. Afd.) 1869 til sin Død 20. Jan. 1891.

Johan Frederik Schlegel 1873—75. Født 22. Jan. 1817 i København, Cand. jur. 1838. Guvernør paa de vest-

indiske Øer 1855—60, Raadmand i København 1866—73, Borgmester (2. Afd.) 1873—75, Borgerrepræsentant 1875—81. Død 8. Juni 1896.

Hans Nikolai Hansen 1873—97. Født 12. Marts 1835 i København, Cand. jur. 1857, Højesteretsadvokat 1863, Borgmester (1. Afd.) 1873 til Udgangen af 1897. Var Medlem af Folketinget 1876, af Landstinget 1895 til sin Død 11. Jan. 1910 og 1902—07 Landstingets Formand.

Carl Emil Fenger 1875—83. Født 9. Febr. 1814 paa Kristianshavn, tog kirurgisk Eksamen 1835, Dr. med. 1842, Professor 1845, Overlæge paa Frederiks Hospital 1852, Medlem af Folketinget 1849, Finansminister 1859, Borgerrepræsentant 1868—73, Borgmester (2. Afd.) 1875—83. Død 21. Sept. 1884.

Ludvig Christian Borup 1883—1903. Født 6. Juli 1836 i Randers, Cand. jur. 1859, Overretsassessor 1878, Docent ved Landbohøjskolen 1869—83, Medlem af Landstinget 1901, Borgmester (2. Afd.) 1883 til sin Død 18. Jan. 1903.

Christian Krarup Øllgaard 1885—1903. Født 2. April 1841 paa Tanderupgaard ved Herning, Cand. polyt. 1866, Havnebygmester i København 1872—85, Borgmester (4. Afd.) 1. April 1885 til Udgangen af 1903. Død 11. April 1915.

Hugo Adolph Jacobi 1891—1909. Født 13. Juli 1844 i Nykøbing S., Cand. jur. 1868, Overretssagfører 1876, Fuldmægtig i Københavns Magistrat 1871, Borgmester (3. Afd.) 1. April 1891—30. Nov. 1909. Død 22. Jan. 1917.

Theodor Dybdal 1898—1917. Født 5. Jan. 1856 i Vorbasse Præstegaard, Cand. jur. 1879, Fuldmægtig i Indenrigsministeriet 1894, Borgmester (1. Afd.) 1. Jan. 1898—1917. Samme Aar Politidirektør i København.

Jens Jensen siden 1903. Født 18. April 1859 i Rørup paa Fyn, Formand for Malernes Fagforening 1883, Med-

lem af Folketinget 1895, Borgerrepræsentant 1893—1903, Borgmester (2. Afd.) 1903.

Jacob Marstrand 1904—17. Født 10. Aug. 1848 i København, Bagermester 1874, Borgerrepræsentant 1893—1900, Raadmand 1900—04, Borgmester (4. Afd.) 1904—17.

Peter Knudsen 1909—10. Født 23. Nov. 1848 i Randers, Handskemagersvend 1867, Formand for Handskemagernes Fagforening 1876, Medlem af Landstinget 1890, af Folketinget 1898. Borgerrepræsentant 1897—1902, Raadmand 1902—09, Borgmester (3. Afd.) 1909 til sin Død 28. Okt. 1910.

Carl Frederik Mozart Lehmann 1911—17. Født 14. Nov. 1858 i København, Assistent under Magistraten 1886, Inspektør ved Almindelig Hospital 1905, Borgmester (3. Afd.) 5. Jan. 1911—17.

Ernst Kaper siden 1917. Født 14. Juni 1874 i København, Cand. mag. 1898, Dr. phil. 1908, Rektor ved Ordrup Gymnasium 1908—17. Borgmester (1. Afd.) 1917.

Viggo Christensen siden 1917. Født 29. April 1880 i Hagedrup paa Sjælland, Typograf 1899, Borgerrepræsentant 1909—17, Borgmester (3. Afd.) 1917.

Holger Christian Valdemar Møller siden 1917. Født 20. Juni 1854 i København, Cand. polyt. 1877, Havnebygmester i København 1885, Borgerrepræsentant 1896—1902 og 1903—17, Borgmester (4. Afd.) 1917.

Christian Sophus Christiansen 1917—19. Født 17. Juli 1865 i København, Snedkermester 1901, Medlem af Landstinget 1906. Borgerrepræsentant 1902—17, Forsamlingens Formand 1913, Borgmester (5. Afd.) 1917 til sin Død 13. Juni 1919.

Anthøn Andersen siden 1919. Født 18. Sept. 1869 i Lyngby ved Skørping, Forretningsfører i Bødkerforbundet 1902, Borgerrepræsentant 1911, Forsamlingens Formand 1917, Borgmester (5. Afd.) 1919.

III. Raadmænd.

Michael Skibsted 1816—47. Født 27. Jan. 1785 i København, Cand. jur. 1805, Viceraadmand 1816, Raadmand 1823 til sin Død 30. Marts 1847.

Andreas Dahl 1822—52. Født 1789 paa Tybjerggaard i Sjælland, Cand. jur. 1812, Auditor 1812, Overauditor 1820, Viceraadmand 1822, Raadmand 1829 til sin Død 30. April 1852.

Carl Vilhelm Theodor Münter 1827—41. Født 6. Okt. 1798, Cand. jur. 1819, Viceraadmand 1827, Raadmand 1834 til sin Død 13. Febr. 1841.

Andreas Christian Riis-Lowson 1833—47. Født 31. Okt. 1779 i Daler i Sønderjylland, Cand. theol. 1803, Cand. jur. 1805, Kontorchef i Københavns Magistrat 1815, Raadmand 1833—47. Død 29. Aug. 1849.

Joakim Jakob Driefer 1838—57. Født 9. Dec. 1799 i København, Exam. jur. 1818, Cand. jur. 1829, Raadmand 1838—57. Død 3. Marts 1861.

Hans Peter Hansen 1841—46. Født 6. April 1797 i København, Vinhandler 1822, Grosserer 1840, Nationalbankdirektør 1846, Stænderdeputeret 1835—46, Medlem af den grundlovgivende Rigsdag 1848, af Landstinget 1849—53. Medlem af de 32 Mænds Forsamling 1832, Borgerrepræsentant og Forsamlingens Formand 1840—41, Raadmand 1841—46, derefter atter Borgerrepræsentant 1847 til sin Død 15. Septbr. 1861 og i en Del af dette Tidsrum paany Formand eller Viceformand.

Christian Georg Nathan David 1841—48. Født 16. Jan. 1793 i København, Dr. phil. i Göttingen 1823, Professor i Statsøkonomi 1830, Nationalbankdirektør 1858. Stænderdeputeret 1841, Medlem af den grundlovgivende Rigsdag 1848, af Folketinget 1849—51, af Rigsraadet 1854, Finansminister 1864—65, Medlem af Landstinget 1866—70, Borgerrepræsentant 1840—41, Raadmand 1841—48. Død 18. Juni 1874.

Nicolai Jonathan Meinert 1847—57. Født 9. Febr. 1791 paa Kristianshavn, Grosserer 1821. Stænderdeputeret 1842—48, Medlem af Landstinget 1854—55. Medlem af de 32 Mænds Forsamling 1837—40, Borgerrepræsentant 1840—47, Raadmand 13. Febr. 1847—57. Død 26. Febr. 1877.

J. P. Holm 1847—58. Se Borgmestre.

William Frederik Duntzfelt 1848—57. Født 12. Juni 1792 i København, Grosserer 1812. Stænderdeputeret 1842, Medlem af den grundlovgivende Rigsdag 1848, Medlem af de 32 Mænds Forsamling 21. Juni 1838, Borgerrepræsentant 1840—48, Raadmand 1848—57. Død 12. Okt. 1863.

Ludvig Valdemar Maximilian Schrum 1857—59. Født 31. Okt. 1821 paa Kathrinelund i Ribe Amt, Cand. jur. 1845, Auditor 1852, Raadmand 1857—59, Byfoged i Svendborg 1859. Død 15. Sept. 1894.

J. C. J. Gammeltoft 1858—59. Se Borgmestre.

Børge Petersen 1858—79. Født 24. Febr. 1805 i København, Hattemager 1830. Raadmand 1858—79. Død 9. Febr. 1879.

Frederik Christoffer Bülow 1858—69. Født 19. Maj 1811, Skriver ved Frelserens Arbejdshus 1827, senere Fabriksskriver og Inspektør paa Ladegaarden. Raadmand 1858—69. Død 15. Dec. 1890.

Jørgen Albert Bech 1859—66. Født 24. Jan. 1808 i København, Cand. pharm 1829, Apotheker i København (Løve-Apotheket) 1835—59, senere Ejer af Taarnborg ved Korsør. Borgerrepræsentant 21. Marts—10. Okt. 1859, Raadmand 1859—12. Marts 1866. Død 10. Septbr. 1876.

Ferdinand Theodor Rée 1861—74. Født 28. April 1820 i København, Cand. jur. 1845, Ejer af Tjørnegaarden ved Gentofte. Raadmand 1861—74. Død 21. April 1879.

J. F. Schlegel 1866—73. Se Borgmestre.

Werner Hans Frederik Abrahamson 1870—1900. Født 29. Okt. 1822, Lieutenant 1839, Kaptajn 1848, Oberstlieutenant 1862. Folketingsmand 1856, Raadmand 1. Jan. 1870 til 1900. Død 7. Febr. 1911.

Johan Frederik Hansteen 1873—76. Født 22. Sept. 1829 i København, Cand. jur. 1854, Kontorchef 1865. Raadmand 1873 til sin Død 23. Sept. 1876.

Niels Chr. Syndergaard 1874—84. Født 29. Maj 1809 i København, Brændévinsbrænder 1836. Borgerrepræsentant 1861—74, Raadmand 1874—84. Død 20. Maj 1885.

A. Fred. Havemann Worsaae 1877—86. Født 16. Dec. 1822 i Vejle, Cand. pharm. 1843, Apoteker i Aabenraa, Raadmand i København 19. Febr. 1877 til sin Død 21. Nov. 1886.

Albert Peter Carl Abrahams 1878—86. Født 5. Okt. 1839 i København, Lieutenant 1864, Ejer af Højagergaard ved Slangstrup. Raadmand 1878—86, Direktør for Begravelsesvæsenet 1886—1903. Død 21. Juni 1909.

Alexander Christian Riber Bærentsen 1884—1902. Født 27. Maj 1830 i Faaborg, Søofficer 1849, Kaptajn i Flaaden 1868, Kommandør 1886. Raadmand 1884 til sin Død 10. Sept. 1902.

Hans Nielsen Fussing 1887—90. Født 27. Novbr. 1838 i Horsens, Murermester i København 1864, Borgerrepræsentant 1878—87, Raadmand 18. April 1887—90, Landstingsmand 1890. Død 5. April 1914.

Frederik Hendrik Holm 1887—93. Født 16. Marts 1840 i København, Cand. pharm. 1862, Apotheker ved Frederiks Hospitals Apothek 1869—84, Raadmand 18. April 1887—1893. Død 18. Dec. 1915.

Christian Skeel Wassard 1891—1902. Født 18. Okt. 1842 paa Marienlyst ved Vordingborg. Cand. jur. 1867,

Overretssagfører 1876, Folketingsmand 1892. Raadmand 1. Jan. 1891—1902. Død 5. Juni 1918.

Peter Bernhard Kjær 1893—99. Født 8. Aug. 1835 i Marslev paa Fyn, Grosserer i København 1866. Raadmand 20. Nov. 1893—99. Død. 17. Maj 1911.

Kristoffer Markvard Klausen 1900—1914. Født 28. Sept. 1852 paa Lolland, Skolelærereksamen 1873, Kommunelærer i København 1878. Borgerrepræsentant 1893—1900, Raadmand 1900—14. Medlem af Folketinget 1895, Sparekasserevisor 1899.

J. Marstrand 1900—03. Se Borgmestre.

P. Knudsen 1902—09. Se Borgmestre.

Hother Hage 1902—14. Født 19. Juni 1853 i Nakskov, Landbrugskandidat 1877. Raadmand 1902—14.

Gustav Philipsen siden 1904. Født 27. Okt. 1853 i København, Cand. jur. 1875, Boghandler 1880, Folketingsmand 1898, Borgerrepræsentant 1893—1904, Raadmand 1904.

Peter Petersen Gram siden 1910. Født 11. Aug. 1850 i Hjerding, Muremester 1886, Borgerrepræsentant 1904—10, Raadmand 10. Jan. 1910.

Frederik Andersen siden 1914. Født 12. Okt. 1862 i Munkebjergby, Medlem af Skomagerforbundets Hovedbestyrelse 1887, Forvalter paa Arbejdernes Fællesbageri i København 1893. Borgerrepræsentant 1902—14, Raadmand 1914.

Laurids Jessen siden 1914. Født 30. Maj 1868 i Vejle, Cand. jur. 1906, Overretssagfører 1909, Folketingsmand 1909. Borgerrepræsentant 1913—14, Raadmand 1914.

Albert Vilhelm Riber Magius siden 1917. Født 7. Marts 1869 paa Elvedgaard i Fyn, Postekspedient 1893, Postkontrollør 1909, Postmester 1918, Borgerrepræsentant 1909—17, Raadmand 1917.

JOHAN HERMAN WESSELS MINDESTEN.

Ved Trinitatis Kirkes Kor, paa det lille Stykke, som endnu er tilbage af Kirkegaarden, staar en Mindesten med følgende Indskrift:

DIGTEREN
JOHAN HERMAN WESSEL
 Cand. philos.

Født 6. October 1742. Død 29. December 1785.

Graad smelted hen i Smil naar Wessels Lune bød
 og Glædens Smil forsvandt i Taarer ved hans Død.

Aar 1863 opsat af Selskabet

»Wessels Minde«.

Det Selskab, som saaledes hædrede den afholdte og beundrede Digter 78 Aar efter hans Død, blev stiftet d. 16. Dec. 1857 af en lille Klike af jævne Borgermænd, der samledes i »Snedkerkroen« i Grønnegade. Ideens Fader var Bogtrykker W. M. Herdahl, en af de mange Københavnere, der baade dengang og endnu længe efter yndede at citere Wessels Vers og opfriske de talrige Anekdoter om ham, naar de sad samlede i en munter Klynge ved de fyldte Glas. Da Herdahl den nævnte Aften havde udtalt Tanken om at stifte et Selskab, der skulde værne om Digterens Minde og søge at faa rejst en Mindestøtte paa hans Grav, sluttede alle de tilstedeværende sig med Begejstring dertil, og Selskabet blev straks dannet med 17 Medlemmer og med Bogtrykker Herdahl som Formand.

Efter nogle Aars Virksomhed med Skovture, selskabelige Sammenkomster og Indsamling af Bidrag til den paatænkte Mindestøtte var Selskabet kommet saa vidt, at det kunde skride til Opførelse af Monumentet, og i 1863 indgav da Bogtrykker Herdahl følgende Andragende til den akademiske Værgе for Trinitatis Kirke, Professor juris A. Aagesen:

Velbaarne Hr. Professor Aagesen!

Idet jeg herved er saa fri at tilsende Hr. Professoren medfølgende af mig løst udkastede Skizze af et Monument, som Selskabet »Wessels Minde«, for hvilket jeg er Directeur, meget ønsker at maatte blive opsat paa den store Digers Grav, har jeg fulgt en Anmodning, som er mig givet af Dhrr. Pastor W. Nielsen og Hr. Tobaksfabriquer Bonnesen som Kirkeværgе, nemlig den at forespørge hos Hr. Professoren, om der vil være noget til Hinder for Opnaaelsen af dette bemeldte Forenings billige Ønske.

Da Sagen i sig selv kun tjener til at opfriske det

næsten udslukte Minde om den uforglemmelige Digter, og da den vil gjøre Samfundet Ære, saa vover jeg at haabe, at DVbhd. vil tillade samme Handling i Sagens egen Interesse, saa meget mere som Monumentet alt er bestilt og sat i Arbejde for at være færdig en bestemt Tid, 6 Uger fra Dato.

Skulde der imod Forventning stille sig Hindringer ivejen, fornemmelig med Hensyn til Berettigelsen til at besidde eller købe Skjøde, da tillader jeg mig at bemærke, at en saadan Ret vistnok maa betragtes som en Nationalejendom, eftersom Digteren ikke har efterladt sig Descendenter, og at den altsaa tilfalder den, som villig og paa en værdig Maade vil hædre ham i Graven. At denne Tanke vistnok er rigtig, lader sig vel næppe nægte, naar man betænker, at Johan Herman Wessel endnu 78 Aar efter hans Død henligger uden det ringeste Kjendetegn, med Undtagelse af en lille Gravhøj, der er opkastet paa min Foranstaltning, medens man hver Aften kan se hans sjælfulde Træk i det kgl. Theater ved Siden af Collegaerne Ewald, Holberg og Øhlenschläger. — Hr. Professoren vil sikkerlig selv tilstaa, at et Monument er det Mindste, man kan skjænke ham, især da han manglede saa meget i levende Live, og at det sikkert vil tjene til at henvende Vedkommendes Opmærksomhed paa den i sig selv brøstfældige Kirke, der, som Hr. Professoren som academisk Værge dog maa indrømme, er i en alt andet end god Forfatning.

Sluttelig tror jeg at burde tilføje, at Sagen alt er saa langt fremme, at den ikke kan gaa tilbage, hvorfor jeg i det Svar, jeg i Morgen skal have den Ære personligt at afhente hos DVbhd., forventer, at Hr. Professoren godhedsfuldt vil stille Sagen, som i sig selv er smuk og reen, saa faa Vanskeligheder som muligt og komme vor lille Forening venlig imøde.

Hr. Professor! Som academisk Borger troer jeg, at

De vil bevise Deres høje Stand endog en Tjeneste ved at fremme en Sag, der nærmest kommer den studerende Klasse til Ære, omend den er paabegyndt af Lægmand, 78 Aar efter Digterens Død; og, Hr. Professor, os er det dog, som først have gjort denne Begyndelse; det vil aldrig kunne benægtes, men tvertimod vinde hele Verdens Interesse, som Sagen fortjener.

Jeg har den Ære at tegne mig

d. 4. Februar 1863.

Med Højagtelse, ærbødigst

W. Herdahl, Bogtrykker,

Justitsdirecteur for »Wessels Minde«.

Den gode Bogtrykker har dog ikke rigtig kendt den akademiske Forretningsgang, naar han tror, at han allerede Dagen efter, altsaa d. 5. Febr., kan afhente Svaret hos Professoren. Først d. 16. Febr. sendte Professor Aagesen Andragendet videre til Konsistorium, der skulde træffe den endelige Afgørelse i Sagen, da Monumentets Opstilling vilde medføre en Forpligtelse for Trinitatis Kirke til at vedligeholde det. Men, skrev Professoren, »da Omkostningerne herved efter Monumentets Beskaffenhed ikkun vilde kunne blive ubetydelige, har jeg ikke nogen Betænkelighed ved at tilraade, at den ansøgte Tilladelse meddeles«, og han tilføjer, at Monumentet efter den ham foreviste Tegning er »simpelt og ordentligt«. Konsistorium gjorde da heller ingen Indvendinger, og d. 25. Febr. fik Bogtrykker Herdahl Meddelelse om, at det var tilladt Selskabet »Wessels Minde« at opsætte Monumentet »paa det Sted paa Trinitatis Kirkegaard her i Byen, hvor Digteren Johan Herman Wessels Grav antages at være«.

Monumentet afsløredes d. 18. April 1863 og er siden stadig blevet vedligeholdt af Selskabet »Wessels Minde«,

der hvert Aar har afholdt en saakaldt »Støttefest« til Minde om Afsløringen¹).

Bogtrykker Herdahl oplevede den Glæde endnu en Gang at være med til at rejse et Monument for hans beundrede Digter, idet han var Medlem af den Komite, der sammentraadte i 1877 med det Formaal at faa rejst et fælles Mindesmærke over Ewald og Wessel. Den direkte Anledning hertil var en Omordning af Trinitatis Kirkeplads. De fornødne Pengemidler til Monumentet, c. 8000 Kr., blev skaffet tilveje ved private Bidrag og ved Tilskud af Legatmidler, og Mindesmærket, udført af Billedhugger Evens, blev rejst ved Trinitatis Kirke 1879. Det samme Vers, som findes paa den ældre Gravsten, gentages paa det nyere Mindesmærke, kun med Tilføjelse af Forfatternavnet, Baggesen.

V. Chr.

--- --

¹) Herdahls Ansøgning findes i Konsistoriums Arkiv 1863 Nr. 126. Billedet af Mindestøtten er laant fra Skriftet »Selskabet Wessels Minde« af V. E. Bremer, 1907.

OPLYSNINGER OM NIELS STENSEN

(HANS FÆDRENE SLÆGT OG HANS OPVÆKST I
KØBENHAVN).

Ved M. K. ZAHRTMANN.

Af de faa københavnske Borgerbørn, som har skabt sig Ry ud over Europa, er Niels Stensen — Nicolaus Stenonius — et af de fremmeligste. Hans Skæbne, samvirket af hans ydre Omgivelser og hans indre Udvikling, drev ham tidligt ud fra Danmark. Her hjemme er hans Navn kun lidet kendt i Folket. Ud af denne Glemsel har selv A. D. Jørgensens mesterlige Mindeskrift fra 1884 næppe formaaet at drage ham, hvor meget dets klare, livlige Fortælling end rummer af dyb Indsigt i og samfølede Forstaaelse af Niels Stensens mærkeligt gribende Levned.

Senere Tidens Forskning har intet væsentligt nyt fremført. Naar her nu skal fremdrages et tilfældigt Arkivfund til nærmere Oplysning af Niels Stensens fædrene Slægt og af hans Opvækst i København, sker det kun til Udfyldning og lidt Retledning af A. D. Jørgensens grundlæggende Skildring.

Ud over Forældre og Søskende var Niels Stensens Slægt hidtil sporløs. En Retstrætte om en ham og hans Søskende tilfalden Arvelod førtes 1655 ind for Herredagen i København, og af dens Dombog ses, at hans fædrene Slægt hørte hjemme i den gammeldanske Landsdel Skaane.

I det østlige Skaane, knapt tyve Kilometer Nord for Christianstad, ligger Kviinge lavlængede Præstegaard. Her boede 1557 Niels Pedersen som Præst for Kviinge og Gryt Sogne. Han fik 2. April 1568 Sønnen Peder Nielsen indsat som sin Hjelpepræst. Denne arvede ved Faderens Død, inden 1584, begge Præstekaldene og døde, som der menes, 1599. Hans Hustru Beate Pedersdatter havde født ham tre Sønner og en Datter. Dette Ægtepar var Niels Stensens Bedsteforældre.

Om Datteren Lisbet vides kun, at hun blev gift med Mogens Jensen og ved sin Død efterlod sig et eneste Barn, Anne Sofie Mogensdatter, der ægtede Christopher Mogensen i Lund. Ham vil vi se som den ene Hovedpart i Arvesagen.

Sønnen Claus Pedersen, født omkring 1577, arvede 1599 Kviinge og Gryt Præstekald efter Faderen og Farfaderen. Efter Hjemstedet nævntes han af og til med Kendingsnavnet Qviding. Biskoppen gav ham 1611 det Vidnesbyrd, at han i Lærdom og berømmelig Vandel var den ypperste blandt Gønge Herreds Præster. I Svenskekrigen saa han 1612 Slægtens gamle Præstegaard nedbrændt af Fjendens Soldater. Han døde 6. Oktober 1642. Han havde 1601 ægtet en Præstedatter Apollonia Knudsdatter, født 1584 og død 10. August 1642. De efterlod sig en Søn, Knud Clausen, der 1640 og endnu 1680 var Studiosus, og tre Døtre, som blev Stammødre til talrige skaanske Præster. Her skal kun nævnes Datteren Karine Clausdatter, født 1603, død 1673, som først ægtede Præsten i de nærliggende Sogne Vinsløv og Neflinge, Peder Nielsen, og derefter, 26. Juli 1631, hans Eftermand i disse Kald, Jakob Hansen Kolding, med hvem hun blev Moder til Peder Jacobsen Winsløv, den lærde Anatom Jacob Benignus Winsløvs Fader.

Den anden Søn, Niels Pedersen (Qviding), født 6. Oktober 1581, blev Student fra Københavns Skole 1602

og indsattes 1610 som Præst i Melby og Tjørnarp Sogne Sydvest for Christianstad. Han vandt sig et godt Omdømme i sine Menigheder og hos sine Kaldsbrødre; Biskoppen fandt ham at prise for Lære og Levned, Herredets Præster valgte ham 9. Juni 1625 til Provst for Gønge Herred. Skønt han to Gange, 1612 og 1617, maatte se sin Præstegaard gaa op i Flammer, vandt han sig ogsaa gode Midler. Han døde 8. November 1644 som den sidste af Søskendekredsen, efter at have skænket to Mark Penge og en Skæppe Rug og Byg til hver fattig i Sognene, 50 Daler til Udstyr for Christianstads fattigste Skolepeblinger og 30 Lod Sølv til at lodiggøre Melby Kirkes tyndslidte Alterkalk. Siden 24. Februar 1611 havde han haft Maren Eriksdatter til Hustru; hun overlevede ham. Ægteskabet var barnløst. Disse Forhold indeholdt Emner til en snart opdukkende Arvestrid.

De sparsomme Oplysninger, der er os givne om denne Præsteslægt, stiller os for Øje dygtige, virkelystne Mænd, som ragede frem over deres Kaldsbrødre baade i Lærdom og Vandel, og som herigennem gjorde sig til Ungdommens trofaste Vejledere og Menighedens kraftige Lærere. De synes at have levet sig tæt og fortroligt sammen med deres Medmennesker og at have vundet disses tillidsfulde Sind og Hjerter. Og en stærk Hjemstedsfølelse har knyttet dem og deres Virkekraft til Gønge Herreds Jord her ved Bredderne af Helgeaa (S. Cawallin: Lunds stifts herdaminne, 4. B., 322, 433).

Saa meget des stærkere overraskes man ved at se Kviingepræsten Peder Nielsens tredje Søn, Sten Pedersen, bryde ud fra Præstestanden, til hvilken han syntes slægtbaaren. Der kendes intet til hans Ungdomsskæbne, vides ikke, om indre Trang eller ydre Tvang styrede dens Tilskikkelser. Vi møder ham først 1620 bosat i København paa Købmagergade, Hjørnet af Klareboderne, hvor han drev Guldsmedværksted og Vinbod. Han var tidligere

bleven gift; hans ældste Søn, Johan Stensen, var født omkring 1615. I Borgerkabet var han værdsat som en dygtig Mand til borgerlige Ombud; det danske Kompagni hædrede ham med at optage ham i sin Midte ved Juledrikken 1620. Christian den Fjerde undte ham Søgning og Forskud; 1626 skyldte han Kongen 300 Rigsdaler.

Som Enkemand giftede Sten Pedersen sig paa ny med Enken Anne Nielsdatter, der 21. August 1632 havde ladet sin første Mand Henrik Kur nedsætte i Gravsted Nummer 17 i Nikolaj Kirkes søndre Omgang. Hun fødte ham i Januar, maaske selve Nytaarsdag, 1638 Sønnen Niels Stensen. Desuden havde Sten Guldsmed to Døtre, begge rimeligvis af dette Ægteskab. Han stedtes 13. Januar 1644 til Hvile i Gravstedet i Nikolaj Kirke. Aar 1647 efterfulgtes han der af Anne Nielsdatters tredje Mand, Guldsmed Peter Lesle, og 29. Oktober 1663 af hendes fjerde Mand, Guldsmed Johan Stickman. Endelig samledes Anne Guldsmeds i Juni 1664 samme Steds med alle sine fire Ægtefæller (Personalthistorisk Tidsskrift, 1. R., 1. B., 211—212).

Da nu Arven faldt efter den barnløse Gøngeprovst Niels Pedersen, var Krigen med Sverig i fuld Gang. Sit lødigste Løsøre havde han skikket i Forvaring bag Fæstningerne Christianstads og Københavns Volde, saa at fuld Opgørelse af hans Bo kunde ikke straks foretages. Krigen holdt de københavnske Arvinger borte fra Skifteforretningen, som sluttedes 14. November 1645 under Ledelse af Søsterdatterens Mand Christopher Mogensen. Med Enkens Boeslod urørt fordeltes den øvrige Arv i fem Lodder, ud fra, at Provsten havde haft to Brødre og en Søster, alle med efterladte Børn (Broderlod dobbelt mod Søsterlod). Saaledes tog Christopher selv paa sin Hustrus Vegne en Femtedel af Arven.

Som hans Modpart gjorde kongelig Renteskriver Jørgen Carstensen i København straks 18. November 1645

den Indsigelse gældende, at da alle Provstens Søkende var døde før Arveladeren, faldt Arven umiddelbart til disses lige nærstillede Børn med Dobbeltlodder til de tre Brodersønner (1 Clausen, 2 Stensener) og Enkeltlodder til de seks Piger (3 Clausdøtre, 2 Stensdøtre, 1 Mogensdatter). Med denne Fordeling tilkom kun en Tolvtedel af Arven Christopher Mogensens, som endvidere skyldte at fremlægge en fuldkommen, retsgyldig Opgørelse af Boets Masse. I to Domme af Skaanes Landsting, 12. Maj og 24. November 1652, fik Carstensen sine Krav kendt gyldige. Da Christopher Mogensens ikke rettede sig herefter, førte han Arvesagen ind for Herredagen i København, hvilken 30. Juni 1655 (Dombog Folie 341—346, Rigsarkivet) godkendte Landstingsdommene.

Man studser ved at se Renteskriver Jørgen Carstensen indblandet i denne Arvesag, indtil man af Dombogen lærer, at han fra første Færd af kæmpede for sin Plejesøns Tarv. Denne navngives ikke; men af de to Halvbrødre Stensen var Johan 1644 fuldmyndig, 28 Aar gammel og Magister, saa kan det kun være den seksaarige Niels Stensen, hvem Plejefaderens Omhu skaffer to Tolvtedele i Stedet for to Femtendedele af Arven efter Farbroder Niels. Mod Enden af den tiaarige Arvestrid handlede Renteskriveren baade paa sin Plejesøns og sine egne Vegne efter at have ægtet Niels Stensens ene Søster.

Kort efter sin Faders Død 1644 er saaledes den lille Niels Stensen flyttet fra Guldsmedboden, hvor nu den ene Husfader afløstes af den næste i Rækken, ind i Renteskriverhjemmet. Idet Herredagens Dombog giver ham en Plejefader, noget os hidtil ukendt, nødes vi til andet Steds fra at samle, hvad der kan vides om denne.

Jørgen Carstensen var 14. Juni 1625 bleven udnævnt til Skriver i det kongelige Rentekammer (Meddel. fra Rentekammerarkivet, 1872, S. 171). Christian den Fjerde sendte ham jævnligt ud paa Rejser i Kammerets Penge-

sager. Han fik 16. Februar 1661 ny Bestalling, i Følge hvilken han som Renteskriver umiddelbart under Rente-mesteren skulde føre Hovedregister over Kvittanser og have 350 Rigsdaler i Aarsløn (Rentek. Bestallingsbog B. 4. Folie 19). Han boede 1645 i Admiralgade, hvor han ejede to Gaarde, som 1668 takseredes til 400 Rigsdaler; Bagbygningen laa ud til Stranden, og dette, som ogsaa andre Forhold, tyder paa, at hans Ejendom svarer til nuværende Nummer 4 eller 6 Ved Stranden. Desuden ejede han til forskellige Tider andre Huse i Lille Kirkestræde og i Sankte Gertruds Stræde samt en Have udenfor Nørreport (Københavns Diplomatarium II, 810, 825, VI, 209, 227, 238).

Da den faderløse Niels Stensen blev Jørgen Carstensens Plejesøn, har Renteskriveren rimeligvis levet i et barnløst Ægteskab. Han har i saa Fald været Enkemand, da han i sidste Halvdel af Aaret 1652 ægtede Niels Stensens ene Søster, hvis Navn er ukendt. Hun maa være død tidligt; thi senest i Aaret 1659 ægtede han Anna Hansdatter Lyng, som fødte ham to Døtre og en Søn. Han døde, endnu i Embede, 22. August 1676 (Centraladministrationens Embedsetat 1660—1848, S. 279). Hans Enke førte først Hus for sin Dattermand Poul Skefer, der holdt Vinbod i Ejendommens Baghus ud imod Stranden. Admiral Hendrik Span optog hende 1682 i sit Hjem, hvor hun døde 14. April 1685. Et Aar forud havde hun solgt Gaarden i Admiralgade til Movrids Christensen (Højesterets Dombog, 1685 ²⁶/₁₀, S. 1379—1401, Rigsarkivet). Hendes Søn Jørgen Carstensen, født 28. Juli 1660, Magister 1682, Sognepræst til Sankt Knuds Kirke i Odense fra 1699 til sin Død 1717, omtales som en ypperlig Prædikant og skemtefuld Omgangsfælle med hurtigt Vid (Wibergs Præstehistorie, 2. B., 513).

Skal vi ud af disse spredte Enkeltheder opridse et Billede af det Hjem, som fostrede Niels Stensen under

hans mest modtagelige Opvækst og Udvikling, fra hans syvende til hans toogtyvende Aar, tegner det sig som et velstaaende og vel ogsaa almindannet københavnsk Embedsmandshjem. Noget brøstede dog i de Vilkaar, der bødes ham. Der er Ting, paa hvilke man er rigest ved kun at eje Een: eet Hjem, een Far, een Mor. Med sine to Hjem har den alvorstemte Dreng, der allerede i Fædrenehjemmet havde gennemgaaet en fleraarig Sygelighed, let kunnet føle sig halvfremmed i dem begge; og midt i sin Overflod paa Fædre og Mødre har han haft nær til at føle sig fattig, maaske allermest, da han i femten Aars Alderen skulde give sin egen Søster Modernavn. Dertil mødte han ingen jævnaldrende Børn, med hvem han kunde søge ud i legende Samliv. I Hjemmet lyttede han tavs til Renteskriverens og hans Omgangsfællers Samtaler. Rimeligvis har han haft sine bedste Timer i Plejefaderens Have uden for Nørreport; her har Naturen stillet den videlystne Dreng sine første Spørgsmaal at løse.

Ingen, der har fordybet sig i det blodrige, livsfrodige Ungdomsbillede af Niels Stensen fra 1669, som findes i Ufficerne i Florens, og i hans sprudlende kække Ungdomsværk som Erobrer af Anatomiens og Geologiens Verdener, kan tvivle om, at stærke Drifter og Spirer mylrede i Drengens Sind, selv om Barndomslivets Skygger holdt dem i Stampe. Hans Opfostring i Renteskriver Jørgen Carstensens Hjem aabnede dem Vej til den kommende rige Udvikling, idet han sattes paa Frue Skoles Bænk og, dog først henved nitten Aar gammel, 27. November 1656 herfra indskreves som Student ved Københavns Universitet, og idet han efter halvfjerde Aars Studier her, afbrødte ved, at han kaldtes til at forsvare Voldene under Belejringen 1658, kunde tiltræde sin Udenlandsrejse.

I korte fjorten Aar blev Niels Stensen, i Kraft af sin

uslukkelige Kundskabstørst, sine dybtsøgende Forskninger, sit redelige Arbejde, Danmarks største Naturforsker, Nyopdager indenfor Anatomien, Grundlægger af Geologien. I Paris, Videnskabens Højsæde, fejede han 1665 alle filosofiske Systemer over Bord, selv Descartes' nyeste og sindrigste, til hvilket Samtiden svor, som Hjernespind gendrevet af, hvad hans egne Dissektioner havde vist ham; han vendte sin spillende Humor mod de Videnskabsmænd, hvem den Modbydelighed, de følte for Blod, hindrede i at tilfredsstille deres Kundskabstrang ved at betragte Genstandene og de virkelige Forhold. I Florens og Pisa optoges han i den Kreds af ypperlige Videnskabsdyrkere, som Storhertug Ferdinand den anden havde samlet om sig; og af Toskanas Jord, rig paa døde Forsteninger, sprang 1666 og 1668 Geologien lyslevende frem for hans Forskerøje, hans Skaberhaand. Men ogsaa i Florens førte dybtgribende Sjælsrørelser ham 2. November 1667 ind i den katolske Tro.

To Gange søgte Niels Stensen hjem til Danmark. I 1664 stod han ved sin Moder Anne Nielsdatters Dødsleje i København. Den Stilling, som samtidigt syntes aabnet for ham ved Universitetet her, blev givet en Mathias Jacobsen, hvis Moder var en Bartholin. I 1672 kaldte Kongen ham gennem Griffenfeld hjem med Løfte om en Aarsløn paa 400 Rigsdaler; han fulgte Kaldet og kom til København 3. Juli. I to Aar foretog han her en Række anatomiske Dissektioner, men nogen fast Universitetsstilling dukkede ikke frem for ham. Han brød af, søgte og fik i Juli 1674 Tilladelse til at rejse tilbage til Florens; og de to ledige Universitetsprofessorater tildeltes 27. Oktober Caspar Bartholin og dennes Fætter Holger Jacobsen. Universitetet havde for mange Bartholiner til at tage Pladsen op for den ene Stormand Niels Stensen. De gjorde ham hjemløs i Danmark.

Denne anden Gang vilde, ogsaa uden dem, Katolikken

Niccolo Stenone næppe have fundet varigt Hjemsted i Fædrelandet. Lige som tidligere i sit Forskerkald helmede han ikke i sin flammende nye Tro; i Slutningen af 1675 lod han sig vie til katolsk Præst. Af egen Hu gjorde han sig hermed hjemløs i Videnskaben, saa hjemløs, at han senere udtalte sin Afsky for Anatomien, denne blodbesudlede Dont. Han dreves ind i en med streng Alvor gennemført Askese og søgte selv en af dennes Forudsætninger i sit Barndomslivs Skygger. Mærkeligt at se er det, at som hans Opvækst havde været splittet mellem to Hjem, saaledes blev hans Manddoms Gerning splittet mellem Videnskaben og Kirken. Hans mægtige Higen, hans dybere og dybere søgende Aand, hans redelige Hjerte gav ham først Ro i Dødstimen.

Som katolsk Sendebiskop døde han i Schwerin 26. November 1686, i sit 49. Aar. Fattig, bogstaveligen befængt med Utøj og Snavs, og hjemløs, uden for Fædrelandets Tærskel. Kun som Lig førtes han tilbage til sit aandelige Fosterland Toskana, hvis Storhertug stedte ham til Hvile i Mediceernes skønne Gravkirke San Lorenzo; men da havde Gravklokkerne forlængst ringet over Anatomiens Fyrste, Geologiens Skaber, Niels Stensen. Her ses hans Marmorepitafium i Fyrstehælvingen, og her satte den i Bologna 1881 samlede Geologkongres ham en Mindetavle, hvortil Bidrag var ydede ex universo terrarum orbe.

Sært dragende staar Mennesket Niels Stensen for Nutidens Øjne. Hans Livsstrøm førte Videnskabens ædleste Guld i sine klare Vande. Haardhændet kastede hans Omgivelser og han selv den ud af dens Leje; saa ebbede den hurtigt ud. Man gruer ved Tanken paa de sjælelige Kampe, som førte denne klare, erobryngslystne Aand ind bag Askesens dunkle Stænge.

Her hjemme ejer Kirurgisk Akademi et Billede af ham som katolsk Biskop (gengivet sammen med det fra

1669 i J. H. Chievitz: *Anatomiens Historie*, 1904, S. 237, 238); i de udtærede, skarpe Ansigtstræk, det forpinte Blik synes indmejslet det ene Ord: hjemløs. Det maa værdsættes, at en nyere Fremstilling af ham, tænkt fra hans Studietid, har fundet Plads paa Murene i Københavns Raadhus, dog ikkun i en lidet lys Krog ved Borgertrappen. Trods A. D. Jørgensens Mindeskrift er han endnu stadigt halvfremmed i sit Fødeland. Der er endnu langt frem, inden han, kendt og elsket i det danske Folks Omdømme, indtager den Plads, han trøstigt kan hævde jevnsides Tyge Brahe. Hans Mindestøtte bør rejse sig uden for Mineralogisk Musæum, stor og fremme i Dagen.

De Enkeltheder i A. D. Jørgensens Skildring, som bliver at ændre, skal endnu nævnes. Han dvæler med Forkærlighed ved Tanken paa, at Niels Stensen var opfostret i et jævnt Haandværkerhjem; vi ved nu, at han voksede op i et velstillet Embedsmandshjem. At han vedblev ned igennem Aarene at føle sig knyttet som Søn til dette, skønnes deraf, at hans Ven, den berømte hollandske Naturforsker Jan Swammerdam, under sit Ophold 1676 i København opsøgte hans Moder her; hermed kan kun forstaas Renteskriver Jørgen Carstensens Hustru; men A. D. Jørgensen, som intet kunde vide om disse Niels Stensens Plejeforældre, ændrer Swammerdams egen Meddelelse til at gælde Stensens Søster, trods den Regel, at hvor en Kilde gaar imod Forskerens Opfattelse, er det Opfattelsen og ikke Kilden, som skal ændres. Naar endelig A. D. Jørgensen er tilbøjelig til at give Niels Stensen en Halvbroder i Ridefoged Christen Stensen i Kronborg Len, taler Listen over Gøngeprovstens Arvinger afgjort herimod; Ridefogden er rimeligvis den Christen Stensen, der 1651 (Herredags Dombog, Folie 314—321) sad som Borgmester i Roskilde og fra 4. August 1661 (Sjællandske Register, Folie 254) til sin Død 7. Januar 1669 (Prinsessestyrengskab) som Landsdom-

mer i Sjælland. Niels Stensens eneste Broder, Halvbroderen Johan Stensen, vendte tilbage til Slægtens Hjemland Skaane som Præst i Balkager og Snaarestad Sogne fra 1. November 1648 til sin Død 1675. Hans Søster Anne Stensdatter lod 5. Maj 1674 sin Mand, Guldsmed Jacob Kitzerov, indsætte i Gravstedet i Nikolaj Kirke og blev selv begravet der 6. April 1703. Hans anden Søster var, som ovenfor nævnt, gift med Renteskriver Jørgen Carstensen, men døde ung.

Megen Skarpsindighed er brugt til at opspore Slægtskabsforholdet mellem Niels Stensen og den lærde Fynbo Jacob Benignus Winsløw (1669—1760), der fra Student i København naaede frem til at blive Pariseruniversitetets højt skattede Lærer i Anatomi, efter at have ladet sig optage i Katolicismen. A. D. Jørgensen har »uden al Tvivl« opstillet en dertil sigtende Stamtavle, som lader Slægtskabet finde Sted gennem lutter Kvinder. Endnu 1911 søgte J. B. Metzler (Personalthistorisk Tidsskrift, 6. R. 2. B., 42—58; se ogsaa Varden, 9. B., 163—178) at udlede det gennem Niels Stensens Moder Anne Nielsdatter. Sandheden er, at hendes Afstamning er ganske ukendt. Slægtskabsbaandet gaar, som ovenfor paavist, gennem hans Faders Barndomshjem, Præstegaarden i Kviinge, der har Præstegaarden i Vinsløv til nær Nabo; Niels Stensen var Fætter til Winsløws Farmoder.

Hvor tarvelige de her fremdragne Oplysninger end er, tør de dog tages med, da de gælder den danske Stormand Niels Stensen.

SMAASTYKKER.

1. Navnet Knippelsbro (Knippensbro).

Afdøde Arkivsekretær G. L. Grove har i sit Skrift om »Kjøbenhavns Havn« S. 18—19 gjort Forsøg paa at finde en ny Forklaring paa det mærkelige Navn Knippelsbro. Overfor den ældre og almindelige Forklaring, at Navnet stammer fra den kristianshavnske Raadmand Hans Knip, vil Grove gøre gældende, »at Knippelsbro jo ogsaa har en naturlig Betydning. Admiral Just Juel siger saaledes i 1709, at Gaderne i Sankt Petersborg »ere af Knippelbroer, det er at sige belagte med bielker istæden for af steen«, og baade det tyske Knüppelsbrücke og hollandske Knuppelbrug er almindelige Benævnelser paa Broer belagte med runde Træstammer.« Desuden indvender Grove over for den gængse Etymologi, at hvis Broen var opkaldt efter Hans Knip, maatte den hedde Knips Bro eller Knippes Bro, men aldrig Knippelsbro.

Ogsaa Dr. O. Nielsen, der for øvrigt ikke nærer nogen Tvivl om Ordets Oprindelse, har nogen Vanskelighed ved at forsone sig med Navnets Overgang fra Knipsbro til Knippelsbro. Han fortæller (Kbhvns. Hist. IV, 275—76) om Hans Knip, at han ejede et Hus ved Enden af Broen, og at han var Havnefoged og opkrævede Afgiften af de Skibe, der gik gennem Broen. »Baade paa den ene og den anden Maade kan man i daglig Tale have talt om Knipsbro, og dette Navn er vedblevet at være det folkelige Navn, der først over 100 Aar efter trængte igennem i skriftlige Optegnelser, men da er det allerede forvandlet fra Knipsbro til det meningsløse Knippelsbro«.

Vanskelighederne ved denne sproglige Udvikling falder dog ganske bort, naar man gaar ud fra, at Broen aldrig har heddet Knipsbro, men fra Begyndelsen af har været kaldt Knippensbro.

Det er almindeligt i dansk Folkesprog at betegne Personer paa den Maade, at man udelader Fornavnet og hænger den bestemte Artikel til Efternavnet. Jeg kender personlig mange Eksempler derpaa fra Jylland. Søren Kaas kaldes Kaasen, Jens Lerke Lerken, ligesom Morten Bruus i Blichers Novelle »Præsten i Vejlbj« kaldes Bruusen. I København har man brugt ganske den samme Skik. Tagenshus, Vibenshus og Brokkensbod har Navn efter Folk, som hed Tage, Vibe og Brock. Paa samme Maade har Hans Knip i daglig Tale heddet Knippen og hans Hus paa Kristianshavn Knippenshus, hvilket Navn tilfældigvis ogsaa er opbevaret i et Kongebrev fra 1695 (Kbhvns. Dip. VII, 459). Broen har da lige saa selvfølgelig heddet Knippensbro, og at dette Navn i daglig Udtale blev til Knippelsbro er let forstaaeligt. *V. Chr.*

2. Piloteringen til Marmorkirken.

Brændevinsbrænder Anders Aasmønsen i Store Kongensgade indgav i 1759 en Ansøgning til Magistraten, der begynder saaledes:

»Det er, desværre for mig, noksom bekendt, den store Skade, jeg fattige [Mand] har tagen paa mit Hus samt Næring og Brug i Store Kongensgade, da Pælebukningen skete til den nye Kirkes Bygning, saasom mit Brændevinsværk formødelst de haarde, igennemtrængende Slag blev ganske spoleret og fordærvet, som jeg siden ej har kunnet bruge mig til Nytte, men til min Ruin og allerstørste Skade, saa jeg nu siden udi alle de Aaringer ikke har haft nogen Fortjeneste, hvormed jeg kunde føde Hustru og 4 umyndige Børn, saa jeg derover er total ruineret«. Han søger derfor om at blive Graver ved den nyanlagte Assistenskirkegaard paa Nørrebro. »Thi i Mangel deraf er jeg befrygtende, at vi før Tiden af Nød og Mangel maatte krepere og omkomme«.

Anders Aasmønsen fik ikke Pladsen som Graver og boede endnu i en Snes Aar efter den Tid som en fattig Brændevinsbrænder i Gaarden i Store Kongensgade (nuværende Gadenr. 88). Han træffes her første Gang 1743, og Arbejdet paa Marmorkirken begyndte 1749.

V. Chr.

3. Ammekontor 1780.

Amtskirurg Pflug indgik i foråret 1780 med et andragende til kancelliet om oprettelse af et ammekontor, da erfaringen længe har vist, at pattebørn ofte besmittes af urene og skjulte svagheder, som er dem påførte af ammer. For nu at se forældrene befriede for denne fare, og for at ikke jordemødre og fæstekoner skal rekommenilere enten udygtige eller besmittede ammer, har han efter forskellige lægers råd forfattet et udkast til et ammekontors oprettelse, på hvilket han udbeder sig privilegium. Collegium medicum anså et sådant kontor for meget nyttigt, men mener dog at det vil have sine store vanskeligheder at gøre det almennyttigt, da det ikke er så svært at skaffe sig en god amme i henseende til hendes konstitution og sundhed som at skaffe sig vished om hendes moralske karakter.

Desuden mente kollegiet, at en sådan stiftelse ikke burde betros til en amtskirurg, som næppe vilde finde fortrolighed hos publikum, og hvis sag det heller ikke er at undervise ammer; det tilkommer en erfaren læge, eller rettere burde anstalten helst forbindes med fødselsstiftelsen, hvor ammerne kunde gives små børn at die som undervisning, og såvel deres opførelse som håndslag læres at kende, og tillige gives dem fornøden oplysning. Men herved møder straks foruden mange andre vanskeligheder den største, hvorfra pengene dertil skal tages.

Sagen blev da også af kancelliet henlagt; men gennem kollegiets erklæring sporer man tydeligt den netop i disse år stærkt udprægede animositet fra lægernes side mod kirurgerne, der støttede fra hofkredse fik en mere og mere fremtrædende stilling og til sidst opnåede 1785 at få kirurgisk akademi oprettet som en med det medicinske fakultet jævnbyrdig læreanstalt.

Så vidt vides gik der omtrent 100 år, inden Pflug's idé blev til virkelighed; det var vist først i 1880'erne, at der i København oprettedes et privat ammekontor.

K. C.

Belejringsbilledet efter Originalen fra 1599.

DET ÆLDSTE PROSPEKT AF STADEN KØBENHAVN.

Af Arkitekt K. THORSEN.

Studiet af Københavns ældre topografiske Forhold vanskeliggøres som bekendt ved Tabet af de Dokumenter, Data og Kort, som fandtes i det gamle Raadstuearkiv, i Universitetsbiblioteket o. fl. Steder, og som ødelagdes ved den store Brand 1728.

Saaledes stammer det ældste bevarede Kort over

Staden saa sent som fra Begyndelsen af Kristian IV.s Regeringsaar, og med Prospekter af Byen er det ikke stort bedre bevendt.

De ældste findes i tyske Billedværker. Et Kobberstik af København fra Landsiden, set fra Vest i Aaret 1587 er optaget i Brauns eller Braunius' *Teatrum Urbium*, et stort Folioværk over Europas mere bekendte Byer, der udkom i Köln i Tiden 1576—1618. Det er dette Billede, der er gengivet over Raadhusets Borgertrappe malet al fresco af Kunstneren Møller Jensen, og derfor almindelig kendt. Endnu et Kobberstik af Byen — set fra Søsiden — findes i nævnte Værk.

Det Prospekt, som skal omtales i det følgende, er et temmelig ubehjælpsomt og raat udført Træsnit i *H. Hamelmanns Oldenburgische Chronicon*, der udkom 1599. Naar man til Trods for dette — i Forhold til førnævnte Prospekter — temmelig sene Aarstal har betegnet Træsnittet som det ældste eksisterende Billede af København, er det for det første, fordi Billedet skal forestille en af Stadens Belejringer i første Halvdel af 1500 Tallet — Historikere som O. Nielsen, C. Bruun og J. Ottosen har henført det til 1536-Belejringen, Bering Liisberg opgiver 1523 som Tiden for de paa Prospektet viste Begivenheder. For det andet er det aldeles forskelligt fra de førnævnte allerede da udkomne Prospekter af Staden, men stemmer i mange Detailler med Forhold, som vi ad anden Vej kender vedrørende Københavns Topografi paa Belejringernes Tid.

Det er da aabenbart, at Træsnittet ikke er et almindeligt Fantasibillede eller en blot Rekonstruktion paa løs Beretning, men maa være udført efter et Øjensvidnes Skitse fra Stedet, med temmelig nøje Kendskab til København før 1540.

Billedets øjensynlig overvejende Paalidelighed opfordrer til en nøjere Gennemgang af dets Detailler, saa

meget mere som dets primitive Udførelse skader Tydeligheden, et Forhold, der har medført forskellige Meninger om, og skabt undertiden helt modsatte Løsninger af, dets Struktur, ligesom let paaviselige Fejlslutninger om flere af dets Enkeltheder uimodsagt er fremsat i den historiske Literatur.

Om end de fleste Spørgsmaal Billedet vedrørende vil kunne løses med nogenlunde bestemt Sikkerhed, er der dog enkelte Gaader i det, som absolut maa siges at være uløselige. Træsnittets Teknik i denne grove Udførelse, og hvor der skal fremstilles mange Detailler paa en forholdsvis lille Flade, gør det undertiden svært at se, hvilke Streger Snitteren har beregnet som Konturer, og hvilke han — for at fremhæve Lys og Skygge og give Billedet en vis plastisk Virkning — har anbragt som Skravering.

Ved under Lup at søge en Udskilning af disse to Faktorer og ved desuden at lægge Vægt paa den historiske og arkitektoniske Viden, der maatte staa til Raadighed, kan man dog ved en Rekonstruktion kaste forøget Klarhed over det primitive Træsnit.

Allerede i 1879 foretog R. Mejborg en saadan Rekonstruktion (gengivet i »Københavns Historie og Beskrivelse af Dr. O. Nielsen«, II Del Side 151 og siden flere Steder), der blev en meget forøget Tydeliggørelse af det gamle Billede; men dels er her ikke medtaget alt, hvad man med Rimelighed kan faa ud af Træsnittet, dels er Gengivelsen paa enkelte Punkter en Misforstaaelse af Originalen.

Som et Krigsbillede er det forstaaeligt, at det er de Byen og Slottet omgivende Befæstningsanlæg, der tydeligst er vist, medens Bebyggelsen indenfor Murene nærmest er en uformelig Masse Tage og Spir.

Byen er set fra Syd et eller andet Sted paa Strømmen ud for Slottet. Selv om man ikke maa tage det saa nøje med Perspektivet, er den aabenbart set fra et højt Stade, rimeligvis en Mastekurv. Billedet er i sin Ud-

bejdelse et Fugleperspektiv eller hvad man i vore Dage vilde kalde et Flyverfotografi!

Detailundersøgelsen kan — idet vi gemmer Slottet til sidst — passende begynde ved Stadsbefæstningens sydvestlige Hjørne, hvor Graven fra Kalvebodstrand følger Byens Vestside.

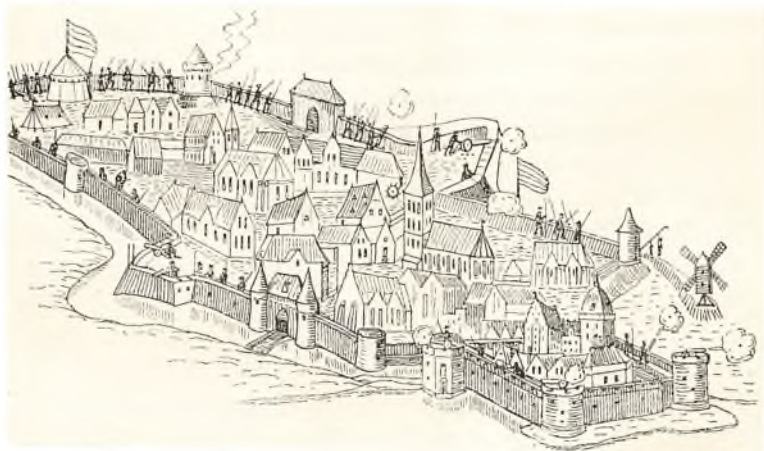
Professor Mejborgs Rekonstruktion 1879.

Her har Mejborg i Træsnitterens bølgende og buk-lede Skravering af Gravterrainet truffet sin første Anstødssten, idet han har opfattet dette Terrain som Land og har vist Graven et betydeligt Stykke fra Muren med en temmelig bred Landstrimmel imellem dem.

Men tydeligvis er Bølgeskraveringen langs Vestmuren ensartet med den, der er vist paa Strømmen udenfor Staden, hvor de sejlene Skibe markerer, hvad der er

Vand, medens Billedets Landpartier har større ikke skraverede Flader og den sparsomme Nuancering her er dannet ved mere parallelle tætliggende Streger.

Betydningen af Kombinationen Mur og Grav i Forsvaret beror da aabenbart ogsaa paa, at den ene slutter sig saa tæt som muligt til den anden, eller som en Forfatter udtrykker det: »Jo mindre man anvendte Jordfyld, men lod Bygningen hvile paa Pæle, des lettere blev det

Arkitekt Thorsens Rekonstruktion 1920.

at lade denne hæve sig lige op af Vandet som en stejl Klippevæg, hvor Angriberne, selv om de kom over Graven, ikke kunde finde noget til Fodfæste.» (Troels Lund: Herregaarde og Slotte, Dagligt Liv i Norden i XVI. Aarhundrede). Tilstedeværelsen af større Partier tilgængelig Jord mellem Muren og Graven vilde saaledes være meget farlig for Forsvaret; thi Angriberne kunde herfra med Virkning slaa Bresche i Muren. Vel byggede man undertiden Fæstningsmuren paa en stejl Vold — ældre eller samtidig —, saaledes bl. a. om Köln og ogsaa, hvad forskellige Fund har vist, delvis om København, men en

saadan Jordbasis fjærnede ikke Graven synderlig fra Muren.

Endelig maa den paa Træsnittet tydelig viste *Bro* ved Vesterport vel give en paalidelig Rettesnor for Stadsgravens Beliggenhed. Skulde den glatte Flade, der ligger *udenfor* nævnte Løb paa Billedet, være Grav, som af Mejborg antaget, vil denne faa en Bredde omtrent som den halve By, og de store Skibe vilde med lidt Paapasenhed kunne krydse op ad den.

Det maa da kunne fastslaas, at en korrekt Rekonstruktion maa have Vandgraven løbende umiddelbart langs Muren, saaledes som det ogsaa er vist paa ovennævnte ældste Kort over København.

Det sydvestlige Taarn laa paa det nuværende Vartovs Grund, det ses tydeligt saavel paa det gamle her omhandlede Træsnit, som paa det kendte Kobberstik af V. Wyck fra 1610. Om dets nøjagtige Beliggenhed har forskellige Historikere været noget uenige. L. Both har lagt Stedet midt i Vartovs Gaard, Dr. O. Nielsen omtrent midt i Vartovs Gaard, og C. Bruun angiver paa et Rekonstruktionskort Taarnet som en halv Runddel beliggende i *Skæringen mellem Vartovs Syd- og Vestfløj*. I Tidsskriftet »Før og Nu« af 1. Februar 1918 siges, at Fæstningstaarnet laa paa den *østlige* Del af Vartovs Grund. Bedst synes Oberstlt. H. U. Ramsing at have truffet Virkeligheden. Paa et detailleret Kort over Kvarteret om Løngangsstræde (gengivet i »Meddelelserne« II., S. 506) viser han Taarnets Grundplan som en Cirkel med en Diameter af 13 Meter, og Centrum ca. 32 Meter fra Vester voldgade og ca. 10 Meter fra Løngangsstræde. Ifølge dette ligger den største Del af Taarnets Grund under Vartovs Sydfløj og kan formentlig da ikke nærmere undersøges.

Et Ejendomsskøde af 23. Juni 1543, (Kbh. Diplomatarium I. 283), hvorved Walter Symensen Borger i

Kjøpnehaffnn sælger og skiøder tvende Renteboder til Niels Fickessen til Sandby, giver to gode Oplysninger om det gamle Taarn; thi Grundens Beliggenhed i Søndergade (Farvergade) øst for Byens Vold og norden for Vandmølle-taarnet viser, at denne Benævnelser her maa gælde Taarnet paa Vartovs Grund. Hertil kommer, at de i Skødet opgivne Maal paa Grunden netop maa anvise Taarnets Plads midtvejs paa Vartovs Sydfløj med omtrent de $\frac{2}{3}$ af Kresen under den nuværende Bygning og den ene Trediedel ud i Gaarden.

Forfatterne O. Nielsen og C. Bruun har altsaa ikke fejlet ved at kalde dette Taarn »Vandmølle-taarnet«, hvilket en anden Forfatter — sandsynligvis ukendt med ovennævnte Skøde — senere paataler (Bering Liisberg, Det gamle Kbh. 1901, Side 125), idet han henfører denne Betegnelse paa det firkantede Taarn, hvis Fundamenter er fundne udfør Vandkunsten Nr. 3 ved den derliggende Vandmølle.

Dette kan kun være rigtigt for en senere Perodes Vedkommende; thi Taarnets Rester, der er undersøgte saavel af Ingeniør Ambt (i 1870) som senere af Oberstlt. Ramsing, viste ved dets Struktur, at det ikke kunde være ældre end omkring 1600, og opgives derfor at skrive sig fra det, Kristian IV opførte i 1603 dels som Krudttaarn, dels med en Vandmølleindretning i nederste Stokværk. Det ses heller ikke paa Stadens ældste Kort, der er afsluttet omtrent Aar 1600, men derimod paa Stikket af 1610.

Der fandtes i det gamle Københavns sydvestlige Del samtidig flere Vandmøller; Taarnet i Vartovs Gaard behøver derfor ikke at have sit Vandmøllenavn afledet fra Møllen ved den senere Vandkunst. Men selv om saa var, kan dette ikke forekomme unaturligt paa en Tid, da Kristian IV.s Taarn endnu ikke var bygget; thi dets Beliggenhed ved Vandmøllens Dæmning, og hvor denne dreje-

de hen til Møllen mod Øst, kunde vel nok gøre Navnet berettiget.

Allerede Jordebogen af ca. 1380 (Kbh. Dipl. I. Nr. 75) giver forskellige Vink om Stadens Møller. I »villa desolata«, den af Lybekkerne ødelagte sydvestlige Bydel, nævnes en »molendinum« paa Katerina Laves »terram« (Jord, Grund). Denne kan, som ogsaa nævnt af Bering Liisberg, med god Grund antages at være den ved Vandkunsten beliggende. Det er den samme, der nævnes i et Dokument af 27. Okt. 1419: »videlicet tres tabernas meas circa mare in plathea Lathbrostrede sitas orientaler a molendina« (Kbh. Dipl. I. Nr. 111), og i et Skøde af 1. Okt. 1479: een myn jord oc grund liggendis østen weth thet strede, som ær mellem Gamel torg oc vantmøllen o. s. v. (Kbh. Dipl. II. Nr. 150).

Foruden denne Vandmølle nævner Jordebogen 1380 under samme Bydel Navnet paa to Møllere, der ejede Jorder i Nærheden af Vand og saaledes maa antages at have været Vandmøllere, nemlig *Trugillus Møllære* i Nærheden af *fossam ecclesie sancti Clementis*, St. Klemens Kirkes Grav, og *Magnus Møllere* ved *portam occidentalem ville*, Stadens vestre Port.

I 1432 nævnes en Vandmølle udenfor Stadsporten mod Vest (Rørdam, Kbh. Kirker og Klostre Side 21), aabenbart drevet af Vandet i Stadsgraven.

Det ses saaledes, at Hjørnetaarnet i Vartovs Gaard fra begge Sider havde Vandmøller i sin Nærhed, der drev af Strømmen, som gled det tæt forbi, og derfor med god Grund kunde kaldes Vandmølletaarnet.

Paa begge Sider af Løngangsstræde er i vore Dage, særlig ved N. Rosenkjærs og H. U. Ramsings Undersøgelser fundet interessante Rester af Vandmølleledæmningen og af den Vold med Palisadeværk, som fra Vartovtaarnet løb øst paa hen til Vandkunsten, og som tydeligt er angivet paa Belejrbilledet.

At Mølledæmningen eksisterede allerede paa Kong Hans's Tid, ses af Magistratens Vedtægtsbog Bl. 1—21 i Raadstuearkivet, hvori det meddeles, »at 1511 gjorde Oleff Atsersen borgermester rægenskab aff the penninge, som han bl. a. haffde kostet po thet arbeyde weeth Wandmøllen oc for the *damme* (Dæmninger), han lodt giøre ferdigh.« Her maa man erindre, at det inddæmmede Areal ikke blot tjente til Vandmøllens Drift, men — som en ved Kunst udført temmelig dyb Grav — ogsaa var ypperligt egnet til Forsvar paa dette Sted, hvor den flade Strand ellers udgjorde et svagt Punkt i Befæstningen. 1529 meddeler samme Bog, at Jens Cammerswendh fick en jordh wedh Stranden for 50 Mark, och thennom kostede hand — paa Byens Vegne — paa Wanmølle skantzen.

Her var altsaa allerede den Gang et Udenværk til Dæmningens Beskyttelse, om her da ikke sigtes til Fæstningstaarnet paa Vartovs Grund; thi da Tyge Brahe i 1589 fik Taarnet til Laans til sine astronomiske Studier, kaldtes det »den Skanse af Sten, som stødte næst op til Volden.«

Gaar vi videre i vor Betragtning af det gamle Træsnit, ses paa dette Bymuren uafbrudt og i lige Linie føre fra Hjørnetaarnet til Vesterport. Afstanden mellem Taarnet og Porten, der i Virkeligheden var ca. 250 Meter eller omtrent Halvdelen af den vestlige Forsvarslinie, er vistnok for kort, hvilket er en af Billedets største Uregelmæssigheder, der dog noget skyldes den prisværdige Tanke for Tydeligheds Skyld at vise Vesterport med vedliggende Bolværk større end virkeligt. Dette Stykke Mur hørte antagelig til Stadens ældste Murbefæstning og, som Kristian IV i 1641 meddeler, »bestod i gamle Dage fra Vesterport indtil Farvergaden af en Mantelmur med en ringe Vold bag, saa at to neppe kunde gaa hinanden der forbi.«

Paa det ældste fornævnte Kort over København fra

Slutningen af 16. Aarhundrede ses et Taarn midtvejs paa denne Murstrækning, ligesom det samme er vist saavel paa Dr. O. Niensens Rekonstruktionskort for c. 1500 som paa et lignende over den ældste Murbefæstning i C. Bruuns Værk. (At der paa Erich Pontoppidans Kort i hans Værk »Origines Hafnienses, 1760«, er vist hele to Taarne paa dette Sted, nævnes kun for Fuldstændigheds Skyld, da dette Værks upaalidelige Kortmateriale vel kan lades ude af Betragtning). Kortene viser altsaa et à to Mellemtaarne paa denne Strækning; men de bevarede samtidige Prospekter har intet saadant. Hverken det heromhandlede Træsnit fra Belejringsstiden eller Brauns Kobberstik af København fra Landsiden (1587), der dog viser den krenelerede Mur paa et godt Stykke, ligesaa lidt som v. Wycks Stik fra Søsiden (1610), hvorpaa hele Murens Brystværn paa nævnte Sted tydeligt ses, har Spor af Antydning til noget Fæstningstaarn her. Af Originaldokumenter har vi altsaa 1 Kort, der viser Taarn eller Runddel, men 3 Prospekter, der intet viser. Ganske vist kunde en udvendig Runddel være anlagt i Begyndelsen af Kristian IV.s Tid og optaget paa nævnte Kort, men som udvendigt Forsvarsværk være uset paa v. Wycks Stik. Dette synes at være den eneste Mulighed til Forklaring, saafremt man ikke helt vil tvivle paa, at der her nogensinde har ligget noget Taarn.

Man synes at skimte lidt af denne Tvivl i et af de nyere historiske Værker om København, hvor Forfatteren i sin Omtale af denne Linie blot anfører: »Fra Vesterport gik Muren ned til Vartov, hvor den endte i et rundt Taarn.« Altsaa en fuldstændig Forbigaaelse af Mellemtaarnet, (B. Liisberg: Gl. Kbh. 1901 Side 125). Paa lignende negativ Maade stiller andre Forfattere sig. Kun Dr. O. Nielsen udtaler sig positivt: »Imellem Vandmølletaarnet (i Vartovs Gaard) og Vesterport stod et Taarn, som

formodentlig er det, der kaldtes »Køge Barfred« (Kbh. Hist. I, 51).

Dette Udtryk træffes i ovennævnte Stadens Vedtægtsbog (Kbh. Dipl. I. Nr. 232), hvor der er indført for Udgifter til Befæstningen 1523 bl. a.: »Item fick Hans von Ryen och Velem Runge forskrefne 120 Mark ath bigge then skantze medh vedh *Køge barfredh*, som deres Regenskab udviser.« Endvidere betegnes længere fremme i samme Bog nævnte Skansearbejde som værende »udenfor *Køge barfredh*«.

I Modsætning til O. Nielsen henfører B. Liisberg, der, som ovennævnt, ikke synes at anerkende et Mellemtaarn, Navnet »*Køge Barfred*« til Taarnet ved Vartov, »der laa paa Byens sydvestlige Hjørne med Udsigt helt ned til Køge over den flade Kallebodstrand.«

Efter alt foreliggende synes det ogsaa antageligt, at det i 1523 kaldte Køge Barfred kan være det samme som det i 1543 nævnte Vandmølletaarn paa Vartovs Grund; kun synes Udsigten til Køge ikke at være den eneste mulige Opkaldelsesgrund til dette Navn; thi naar Hans Clausens Taarn paa den modsatte Byfront var opkaldt efter sin Bygmester, kunde noget lignende vel tænkes om Barfreden.

I Jordebogen c. 1380 findes i hvert Fald netop i denne Bydel tre Mænd med Tilnavnet »af Køge«: Jacobus Laurencii de Køghe, Johannes Gintersson de Køghe og Johannes Bekere de Køghe, hver ejende sin *terram*.

Hvem der nu end har været Bygmesteren, og hvor det end har ligget, er det af ikke ringe Interesse at finde Benævnelsen »Barfred« brugt om et københavnsk Fæstningstaarn; thi dette Navn er sandsynligvis begrundet i Taarnets særlige Karakter.

Det har været en almindelig Antagelse, at det fra Tyskland stammende Ord Barfred, Bergfried, skulde være analogt med det franske »donjon« (lat. *Dangiones*) og

det engelske »keep«, en Betegnelse for Borgens mægtige Central- eller dog Hovedtaarn, (Se bl. a. Prof. Troels Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarh., Herregaarde og Slotte, 2. Udg. S. 23), men herom er der fra anden Side rejst Tvivl. I hvert Fald tager en af Tysklands største Autoriteter paa dette Omraade, Dr. Aug. v. Essenwein, første Direktør ved det germanske Museum i Nürnberg, kraftig Afstand herfra og udtaler: »Man hat für diesen Hauptthurm, den Donjon der Franzosen und Keep der Engländer, geglaubt, bei uns das deutsche Wort »Bergfried«, (bercfrit, perfrit, perfert, perfretus) einführen zu sollen; allein die Alten gebrauchten dasselbe zur Bezeichnung anderer Gegenstände, nachweislich aber nie für einen solchen Thurm, so dass für die Anwendung die Berechtigung fehlt. Wir haben daher davon gänzlich abgesehen.« (Handbuch der Architektur II. Del, 4. Bind, 1. Hefte die Krigsbaukunst, Cap. 10, S. 152).

Endvidere: »Wir vermeiden absichtlich den Ausdruck »Bergfried«, welchen man neuerdings für solche Thürme ohne Berechtigung anwendet.« (Cap. 5, S. 50).

I Orderik Vitals latinske Normanner-Krønne fra Midten af 1100 Tallet findes nogle af de tidligste Eksempler paa Ordet »Barfred«: »Robert af Bellême lod en svær Maskine af den Slags, de kalder *Barfred* (Berfridum), rejse mod Borgen Courcy ved et Angreb 1091 og rigelig forsyne med Krigsredskaber. Det var et Trætaarn paa fire Hjul med en stor Mængde Stokværk, der brugtes ved Belejring af Angriberne.« (O. V. II, Side 99).

Videre: »Tømmermændene byggede en *Barfred*, en af Tømmer bygget Krigsmaskine, der i dette Tilfælde ved Belejringen af Pontaudeur 1123—24 ragede 24 Fod op over Borgmuren« (O. V. III, Side 275). Samstemmende hermed kalder ovennævnte Dr. Essenwein Barfrederne: »hölzerne Thürme, welche höher als die Mauer waren (Bercfrite), konnten dagegen geschoben werden, von

denen man auf die Mauern herabsteigen o. s. v.« (5. Cap. S. 51).

Rietz, Svensk Dialektleksikon, (Upsala 1766) afleder Barfred af bæria = slaa og fred, altsaa Værn mod Slag eller Kast. Formaalet med Normannernes rullende Taarne var jo ogsaa Beskyttelse under Angrebet mod de fra Borgen udslyngede Sten og Pile. Benævnelserne Barfred overgik ogsaa til de paa Borgtaarnet indrettede Forsvarsforanstaltninger, særlig paa dettes øverste Del.

Ikke blot meddeler Dr. E., at de smaa Udhængstaarne, dels af Træ, dels af Sten, der anbragtes højt til Vejrs udenpaa Muren til lodret Forsvar mod Angreb paa Murfoden, kaldtes »*Bercfrit*« (Cap. 14, Side 249), men Professor C. Brunius i Lund siger i sin Omtale af Helsingborgs Kärna: »Kärnan har udentvivel været mindst 20 Fod højere, øverste Afdeling med tilhørende *Barfieder* eller Tinder er nemlig bortbruden.« (Skaanes Konsthistoria för Medeltiden, Lund 1850).

Paa de i Middelalderen overalt i Norden forekommende saakaldte Barfredshuse var den egentlige Barfred det øverste Loft, »*Barfredsloftet*«, hvortil der kun var Adgang ad en løs Stige gennem en Lem i Loftet. (Troels Lund, Dagligt Liv, Bønder- og Købstadsboliger, 2. Udg., S. 35, og Vejleder i Museerne ved Lyngby, S. 26).

Alt i alt vil det ses, at man i Middelalderen ved Udtrykket *Barfred* mere har sigtet til visse Forsvarsrum eller Anstalter ved Taarnet end til dette som Helhed, og at saafremt Navnet er overført paa et Taarn, maa dette antages at have været forsynet med saadanne særlige Indretninger, der har begrundet dets betegnende Navn.

Paa et Stik forestillende Stockholm cirka Aar 1500 (Joh. Ottosen, Vor Historie) ses to af de derværende Bytaarne at være foroven afsluttede med et omløbende fremspringende Tømmergalleri til lodret Forsvar, et Forhold, der godt kunde tænkes overført til Vartovtaarnet:

paa begge de føranførte Prospekter, saavel som paa vedføjede Rekonstruktion, er dette vist foroven afbrudt, uden det sædvanlige Kegletag eller nogen Mindelse om krenelleret Tindekrans. Kan denne Taarnets Skaldethed tyde paa en øvre nedbrudt Del af en omløbende Vægtergang af Træ, og har vi heri Oprindelsen til Navnet Barfred? Nogen Sandsynlighed herfor kan vel foreligge, men intet sikkert herom fastslaas.

Naar her er dvælet saa udførligt ved disse Forhold, er det altsaa ikke blot for at paavise det mindre vel begrundede i Sidestillingen af Ordene Donjon, Keep, Kærne og Barfred, men særlig for at undersøge dette sidste Ords Betydning i Middelalderen, og om man ad denne Vej kunde opnaa nogen Viden om det hidtil kun af Navn kendte københavnske »Køge Barfred«. —

Paa det gamle Træsnits Fremstilling af den vestlige Front støder vi dernæst paa *Vesterport*, der er en af de interessanteste Detailler i Billedet; thi dette er den eneste Kilde til vor Viden om Portens Udseende i den senere Middelalder.

Med sin spidsbuede Portaabning, sit høje, afvalmede Tag og de to runde Taarne, der flankerer den, med deres Skydeaabninger og spidst opløbende Kegletage, er Porten et typisk Eksempel paa Højgotikkens Arkitektur, saaledes som den — kommende fra Syd — prægede vore monumentale Bygninger i 14. og 15. Aarhundrede, en Periode, der ligger forud for de bevarede Portbygninger Nørreport i Flensborg og Mølleporten i Stege som for de af Kristian III opførte Nørre- og Vester Porte i København, alle med noget fladbuede Portaabninger — den begyndende Renaissances Forløbere.

Og ikke blot i arkitektonisk, men ogsaa i fortifikatorisk Henseende har dette Portbillede speciel Interesse; thi Portbygningen har her endnu sin største Udstrækning i Befæstningsliniens Længderetning og kan betragtes som

en til Murbefæstningen henhørende Afløser i Sten af de Træporte, der dannede Adgangen gennem den ældste Plankebefæstnings Palisadeværk¹).

Kristian III.s saavel som senere Kongers Portanlæg om København havde derimod paa Grund af Voldenes forøgede Tykkelse — nødvendiggjort ved Ildvaabnens større Gennemslagsevne — den største Udstrækning paa tværs af Befæstningslinien.

Skade, at Træsnettets Lidenhed ikke har tilladt Detailbehandling af Portfremstillingen. Ved at søge til Udlandet, specielt Tyskland, kan man imidlertid finde ikke faa Eksempler paa endnu bevarede eller ved Rekonstruktion gengivne lignende By- og Borgporte, ligesom et gammelt Stik af »Duborg« ved Flensborg viser, at vi ogsaa her i Landet har haft flere saadanne.

Slottet Friedberg i Hessen frembyder et Par endnu eksisterende Eksempler paa Borgporte, der hver for sig slaaende ligner Københavnsportene paa Belejringsbilledet.

Den nordvestlige Port i Køl, »Gereons Thor«, der er fremstillet i Rekonstruktion i Dr. Essenweins førnævnte Værk (12. Cap., S. 212), giver et udmærket Billede til Forstaaelse af Træsnettets Vesterport, ligesom der ved det gamle »Loure« i Paris findes lignende Portanlæg. (Viollet le Duc 3. B., Side 122—40).

Broen udenfor Porten ses tydeligt, som før nævnt, paa Belejringsbilledet, og det synes, som om dets Skaber har villet markere Vindebroen ophejst foran Portaabnin-

¹) En saadan Træport er afbildet i »Før og Nu«, 5. Aargang Nr. 7 og siges at forestille Vesterport i det 13. Aarhundrede. Billedet skal være udført efter en gammel Original funden i Lübeck. Denne Port ligner slaaende gamle endnu eksisterende Kirkegaardsporte paa Bornholm. En af disse, undersøgt af nærværende Forfatter, bærer Aarstallet 1676. (Se iøvrigt Professor H. Holm, Bornholms ældgamle romanske Kirker, Kbh. 1874).

gen ved en rigeligere Skravering af dennes nederste Halvdel. Over Porten ses — overensstemmende med den ene af Friedbergportene — en trekantet Tagkvist.

Tæt nord for Byporten ses paa Belejningsbilledet et stærkt fremspringende Parti, som man — om Begivenheden havde ligget $\frac{3}{4}$ Aarhundrede senere — vilde have kaldt en Bastion, men som man her ikke maa forhaste sig med at betegne, forinden man har undersøgt Spørgsmaalet om Partiets Troværdighed og Træsnitterens rette Fremstilling heraf. Det er i hvert Fald tvivlsomt, om man paa den Tid havde Jordværker om København af polygon Form, hvad dette, saavel som et lignende paa Østsiden, vel maa opfattes at skulle forestille. Kan man da ikke her stole paa Prospektets Troværdighed? Baade ja og nej! Naar en højanerkendt Forfatter meddeler, »at Kronborg synes at være den eneste større Fæstning i Danmark, der i det 16. Aarhundrede udstyredes med Bastioner, og at end ikke Københavns Volde blev forsynede hermed« (Troels Lund, Herregaarde og Slotte), er dette jo en tilintetgørende Dom over det gamle Billede; men naar Forfatteren bygger denne Formening paa, »at Benævnelsen »Postejer« (populært samtidigt Navn for *runde* Bastioner) ikke en eneste Gang omtales i de mange Dokumenter vedrørende Københavns Befæstning i dette Aarhundrede, der findes i Kbh.s Diplomatarium, da kan Savnet af dette Navn ikke være tilstrækkeligt Bevis paa, at saadanne Værker ikke fandtes. Tværtimod forstærkedes Københavns Mure og Volde i dette Aarhundrede med ikke faa bastionlignende Udenværker, som imidlertid findes gemte under Betegnelser som Bulværk, Skanse og — ikke mindst — »Hommeydh«, et Udtryk, som synes at være gaaet den udmærkede Forfatter forbi. Allerede Dr. O. Nielsen spørger i sit i 70erne udgivne Værk: »Hvad betyder *Hommeydh*, der ogsaa skrives Hoffmey? Hømmestolper kendes endnu som de Stolper, der bære en

Vindebro.« I en Slutnote siger han endvidere: »Ifølge Oplysning af Hr. Registrator Plesner oplyses Hommej af Bremisch-Niedersachsiches Wörterbuch S. 574 saaledes: Hameine = en Barriere udenfor en Port og i videre Forstand enhver Indhegning, Palisader, jfr. Hovmeden i Randers og Ny. D. Mag. II. 304.«

Dr. Essenwein udtaler (Cap. 10, S. 192): »Allenthalben und zu jeder Zeit suchte man die Festigkeit der Anlagen durch solche äussere Wälle oder mindestens Pallisadenringe um den Hauptring in einiger Entfernung vor ihm zu erhöhen. Wir haben verschiedene ältere Bezeichnungen für solche äussere Umfassungen, so *Hamit* (Hemd) o. s. v.« »Wenn, wie bei einer Burg, die Hauptmauer hoch auf dem Felsen lag und *das Hamit* aus Pallisaden unten um den Fuss derselben gezogen wurde o. s. v.«

Denne omgivende *Hamit*, der af denne Forfatter uledes af Hemd (Skjorte, Vaabenskjorte, Brynje, Ham), er det samme Ord som Hommej, og som det foran er set, at Ordet *Barfred* benyttes til Betegnelse af flere forskellige Detailler ved Forsvaret, særlig Taarnets eller Bygningens øverste Del, saaledes blev ogsaa Hommej efterhaanden en almindelig Benævnelse for flere forskellige Foranstaltninger til udvendig Forstærkning af Forsvarslinien, hvad enten dette bestod i Palisader, Jordværk, Mur, Runddele eller Taarn. Ordets Forekomst i Staden Københavns Vedtægtshog — netop paa Belejringernes Tid — viser tydeligt dette.

Foruden Ordet *Hommeydh* benyttedes som sagt ogsaa Betegnelsen *Bulværk* for det, som man senere forstod ved en Bastion. Dette oprindeligt nordiske Ord brød ind i alle de europæiske Sprog. Ifølge Troels Lund (Herregaarde og Slotte) kom det i det 15. Aarhundrede frem i Tysk som »Bollwerk«, paa Engelsk: »bulwark«, paa Russisk: »bolverk«, Polsk: bolwark«, Fransk: »boulevard«,

Italiensk: »baluardo«, Spansk: »baluarte«, Latin: bolevardus« (Aar 1483). Dette var ifølge samme Forfatter Bastionernes Navn i Datidens Sprog, men i Konsekvens heraf kan det ikke passe, naar det i hans nysnævnte Værk hedder, at Københavns Befæstning i det 16. Aarh. endnu *ikke* var forsynet hermed; thi Stadens Vedtægtsbog bekræfter det modsatte endda i Aarhundredets første Tiaar.

Anno 1505 aflagde Raadmand Jeppe Nielsen Regnskab over Udgift paa »thet *bolwerck* uden Østre port«, og Anno 1508 gjorde Raadmand Moens Lawrensen og Hans Danckordsen Regnskab over de Gylden, som »the effter wor kæreste nodige Herres, borgermesters och radz befalningh loode bygge oc gjorde the piller ferdige meth pa *Nørre porth* oc *the buel wercke* ther hoss weth dammen.

Endelig benyttedes for Bastion ogsaa Betegnelsen *Skanse* (undertiden betyder dog dette Navn et Taarn), og det er under dette Udtryk, vi finder Udenværket foran Vesterport, det paa Belejningsbilledet viste, nævnt i Vedtægtsbogen for Anno 1523: »Item fik Hans von Ryen 70 Mark, som han haffde kostidh paa then *skantz*, uden Westre porth.« Denne Skanse, som man lige træffende kunde kalde Bulverk, Hommej eller Bastion, ses paa det gamle Træsnit forsynet med to Kanoner paa Brystværnet og flere Skydehuller i Værkets Underdel, beregnede paa Flankeskydning.

Forholdene kan dog ikke være helt rigtig gengivne paa det gamle Billede. Først er Afstanden fra Porten til Skansen vist for stor, som Følge af, at Portbygningen er lagt for langt Syd paa; i Virkeligheden maa denne have staaet tæt ved Skansens venstre Flanke. Dernæst maa dennes polygone Form, som man tydelig skelner paa Billedet, anses for en Tildigtning ved dettes Udarbejdelse; thi Skansen eller Bulværket maa sikkerlig — som endnu paa det fra c. 1600 stammende Kort — have været af

rundagtig Plan. Tidligst i Kristian V.s første Befæstningsarbejder ved København valgte man her Bastioner af polygon Form¹⁾).

Skansens stærkt udadskraanende Sider passer derimod godt med Forholdene paa Brauns Prospekt af 1587.

Paa Træsnittet følger dernæst det, man kunde kalde Fæstningens Nordvestfront, Strækningen fra Vesterport-Skansen og op til Nørreport, et Omraade, der af flere Grunde skal behandles under ét.

Om man end paa denne Strækning har haft den bedste Lejlighed til Undersøgelser og ved Udgravning har fundet adskillige faste Holdepunkter for denne Linies Beliggenhed — ligesom det eneste endnu bevarede Monument, Jermerstaarnet, er beliggende her —, er dog adskillige Spørgsmaal herom endnu ikke tilfulde klaret.

Da der netop i Tiden mellem de to Belejringer skete adskillige Udvidelser og Nybygninger paa denne Front, skulde man ved et Blik paa det gamle Billede her vente at finde Bevis for, hvilken af Belejringerne — 1523 eller 1536 — dette maa anses at skulle forestille, men som saa ofte, naar Forholdene vil drille, er Resultatet ogsaa her tildels en Skuffelse.

Fra Vesterport-Skansen og opefter i nordvestlig Retning ses den lige Fæstningslinie fortsat, indtil den afskæres af Billedets Rammel. Mærkeligt nok, at Tegneren ikke har vist hele Fæstningsringen ubeskaaret, men netop har svigtet her paa Nordvesthjørnet, hvor en Konstatering af Forholdene vilde have haft Betydning. Denne Mangel kan ikke noksom beklages; thi her ude i Hjørnet maa man rettelig søge Egnen om Jermers Gab, Skanse og Taarn; først da bliver der Mening i hele Byperspektivet.

¹⁾ Oberstlieutenant H. U. Ramsing oplyser, at han ved Udgravning af Nørreports Ravelin forgæves har søgt denne runde Form. Ifølge Lassens Befæstningshistorie og deri værende Detaillkort synes denne dog at være fundet allerede i 1854—55, forsaavidt dette da ikke er tænkt Rekonstruktion.

Mærkelig nok forekommer denne Byens — alt fra 1259 — berømte Lokaltet ogsaa som et »Gab« i Tegningen, hvad der selvfølgelig ikke er tilsigtet, men blot et pudsigt Udslag af Lunet. Dog har man den Tilfredsstillelse at finde en tydelig Gengivelse af *en Runddel eller et Taarn mellem Vesterport-Skansen og Gabet*. Rekonstruktionskortene af Dr. O. Nielsen og C. Bruun viser ingen saadan, hvilket er korrekt nok, da disse Kort gælder en tidligere Periode af Fæstningen.

E. Pontoppidan har ganske vist paa sit Kort fra c. 1520 (Rekonstruktion) allerede en Runddel her, men, som før sagt, udmærker dette Værks Kortmateriale sig ikke ved Paalidelighed.

Originalkortet fra c. 1600 har mærkelig nok heller intet Forsvarstaarn paa denne Linie; men det kan skyldes, at et saadant allerede da kan være sløjftet eller gemt i de stadig tykkere nye Voldanlæg.

En Murbefæstning paa Linien Vesterport—Hantaarnet eksisterede ikke, før Frederik den I i Aarene 1526—30 udvidede denne Front og opførte dels en Mur med bagvedliggende Vold, dels Skanser og Taarne (Runddele). I Medfør heraf maa samtlige nævnte Rekonstruktionskort, C. Bruuns (c. 1300), O. Niensens (1500) og E. Pontoppidans (1520) betegnes som fejlagtige, da alle disse viser baade Mur og Hjørnetaarn her, som altsaa ikke eksisterede paa den Tid.

Taarn og Skanser mellem Vesterport og Jermers Taarn (dette opført 1528) nævnes fuldførte i 1529, hvilket Aar Stadens Vedtægtsbog har Indførslen: »Hans von Ryen fick en jordh ligendes hos Østre porth for 600 Mark, hvilke Penninge kom til the skantz och torn, som ære emellom Westre port och Jermers torn.«

Naar derfor det gamle Træsnit viser et Taarn eller en Runddel her, maa dette vel være et temmelig vigtigt Indicium for, at Billedet neppe kan forestille Belejringen

1523; men yderligere vilde denne Formening dog kunne været bekræftet, saafremt ikke det nordvestlige Hjørne var afskaaret; thi her maatte man, som før sagt, have søgt Jermers Taarn. Opmærksomheden henledes herved paa det næste taarnagtige Opstalt i Billedet, det, hvis Spids prydes af en mægtig Fane; thi dette angives af flere af os førnævnte Forfattere at skulle være Jermers Taarn. Dr. O. Nielsen siger: »Vesterport og Nørreport findes ogsaa, og imellem dem flere Runddele, af hvilke den med en Fane ovenpaa sikkert er Järmers Taarn.« (Kbh. Historie og Beskrivelse. 1876—85, II Del, Side 151). C. Bruun siger (Købh. 1887, I Del, Side 175): »Tilvenstre for Hanetaarnet ses Jermers Skandse med en mægtig vajende Fane.« Mere reserveret nævner Bering Liisberg (Det gamle Kbh. 1901, Side 90): »et stort rundt Taarn, der har ligget mellem Hanetaarnet og Vesterport.«

Denne Reservation staar tydelig i Forbindelse med, at Forfatteren henlægger Prospektet til Aar 1523; thi da var Jermerstaarnet endnu ikke opført; men ligesaa lidt var der paa den Tid noget andet stort Taarn paa nævnte Strækning.

Selv om man nu vil antage 1536-Aaret som Tidspunktet for Scenen paa det gamle Kontrafej, vil et hastigt Blik paa dettes Situation straks vise det vrangt i at antage Flagrunddelen — der tæt inde paa Hanetaarnet og med en forholdsvis uhyre Afstand fra Vesterport ligger paa et *lige* Voldstykke — for Jermerstaarnet, der som bekendt var et udpræget *Hjørnetaarn*. Ved en saadan Hypotese faar hele Voldlinien fra Nørre- til Vesterport en Upaalidelighed eller rettere sagt en helt gal Retningslinie, og det vilde være at gøre den gamle Tegner Uret, da han dog har lagt god Vilje og Flid i Udførelsen. Men hvad da —?

Ja, som før nævnt, maa det fremspringende afbrudte Hjørne aabenbart være Egnen om Jermers Gab med Skan-

se eller Taarn, som altsaa ikke ses, og Flagrunddelen skal der her gives en anden Tydning, der, om end ikke aldeles uangribelig, dog øjensynlig har saa meget for sig, at jeg ikke betænker mig paa at fremsætte den som min Opfattelse. Lægger man Mærke til denne Runddel, ses det, at Tegneren ikke — som paa Taarnene — har skraveret dens Tag og Sider, men stræbt at give dem et Indtryk af Hvidhed. Dette i Forbindelse med dens Beliggenhed ved det tydelig viste Lejrtelt yderst i Hjørnet, styrker Formodningen om, at Runddelen skal forestille et af de kendte karussellignende Hærfører- eller Kongtelte, som ogsaa — om end lidt mere spidst opløbende — er vist i Belejrernes Lejr uden for Byen. Mere detailleret kan saadanne ses paa Hans Kniepers Tapet, og særlig tydeligt i et Kobberstik, der forestiller Fredsforhandlingerne i Raadmandsmarken den 27. Maj 1660. Disse Teltets let skraanende Sider med de nedhængende svære dekorative Kvaster langs den øverste Rand, er tydeligt stræbt gengivet af Træsmitteren, ligesom Teltstangen, der fortsattes i en dekorativ Knopstang over Teltets Tag, netop maatte opfordre til Anbringelse af et Flag. Jeg har med Lup gennemgaaet en hel Del samtidige Kobberstik og Træsnit over befæstede Byer fra Middelalderen, men har i hvert Fald endnu ikke set et Flag anbragt paa et spidst Taarntag, hvor en permanent Flagstang var svær at opsætte og vanskelig tilgængelig (at mindre Vindfløje her var saa meget almindeligere, skal ikke forbigaaes), derimod nok i et Par Tilfælde set en mægtig Flagstang med Banner anbragt paa et Taarns flade krenelerede Overdel.

Her i det nordvestlige København var troligvis en til Forsvaret knyttet Feltlejr, hvis Hovedtelt er betegnet ved nævnte Banner. Anderledes kan jeg ikke forstaa Træsnittet og har ikke betænkt mig paa at udføre min Rekonstruktion i Overensstemmelse hermed. Taarnet til højre for dette Hærførertelt siges af C. Bruun og Bering

Liisberg at være Hanetaarnet, og det er behageligt at kunne samstemme med dem heri. Naar sidstnævnte føjer Betegnelsen *Hjørnetaarnet* til, maa denne Taarnets ældre Stilling, efter Frederik I.s Udflytning af den vest for dette beliggende Linie have tabt det meste af sin Karakter, men da Stykket fra nævnte Taarn til Nørreport endnu næppe var rettet helt ud, bibeholdt Voldlinien her endnu foreløbig — som ogsaa vist paa Træsnittet — et lille Knæk.

I det hele taget synes den gamle Kontrafejer at være sluppet helt godt fra Fremstillingen af den heromtalte Linie i et saa lille Træsnit, og det er nærmest Fejlgreb i Forstaaelsen, der har affødt de iøjnefaldende Uregelmæssigheder paa denne Front.

Endnu mangler kun ét Spørgsmaal, inden Nørreport er naaet. I Vedtægtsbogen nævnes flere Gange, som hørende til Befæstningsarbejderne 1523, Bekostninger paa »thet torn emellom Nørre porth och Jermers gaff«, hvilket maa være Hanetaarnet; men ét Sted siges: »at 120 Mark bløffue bigde paa *the twenne* torn, som stor emellom Nørre porth och Jermers gaff.« I sin Tid fremsatte Dr. O. Nielsen den Formening, at der med det ene af disse Taarne maatte menes Jermers Taarn (dette var endnu ikke opført), men opførte dog i sit Konstruktionskort — i Lighed med C. Bruun og E. Pontoppidan — foruden Hanetaarnet et Taarn tæt ved Nørreport. Omend dette Taarn ogsaa fandtes paa det samtidige Kort fra c. 1600 og her altsaa for en Gangs Skyld var den skønneste Samstemmighed tilstede, tvivlede dog de Sagkyndige paa at finde noget herom, da dette Terrain udgravedes for Boulevardbanen for faa Aar siden; men Tvivlen blev heldigvis beskæmmet, idet man omtrent ud for Teknisk Skole fandt anselige Rester af et Fæstningstaarn, der blev fotograferede og opmaalte, forinden Gravmaskinen opslugte dem.

Dette fundne Taarn, som Kortene ogsaa viser, tæt ved Kristian III.s og Frederik II.s senere Nørreport-Bygninger, maa være det ene af de i Vedtægtsbogen nævnte *tweenne torn*, opførte i Kristian II.s Tid og ikke, som en Forfatter opgiver, af Kristian III (B. Liisberg. Gl. Kbh. 1901. Side 126). Heller ikke kan den af samme nævnte Betegnelse »Dvenger« i Relation til det tyske Ord »Zwinger« rettelig betyde et Taarn. Dr. Essenwein udtaler (Die Kriegsbaukunst, Side 192) følgende: »Durch die Errichtung der Mauer hinter dem Walle ergab sich das, was man später »Zwinger« nannte: ein der Vertheidigung geeigneter *Raum zwischen zwei Mauern* von denen die hintere als Hauptmauer anzusehen und höher ist, die vordere niedriger«, og videre: »Wann für diesen *Raum zwischen beiden Mauern* die Bezeichnung »Zwinger« aufgekommen ist, lässt sich schwer fest stellen, offenbar erst ziemlich spät.« (Ifølge nærværende Forfatters Mening ligger Oprindelsen til Ordet »Zwinger«, et Mellemrum, simpelt hen gemt i Ordet *zwischen* (mellem)).

Man ser saaledes, at »Zwinger« (Dvenger) ikke i sig selv er en Betegnelse for Taarn eller Forborg, men for det mellem to Fæstningsmure værende Areal, hvad enten et saadant løb hele Anlægget rundt eller blot dannede det Indre af et begrænset og isoleret Udenværk. At et saadant Rum mellem to Mure fremkom ved det af Kristian III anlagte Værk ved Nørreport, bekræftes af derværende Udgravninger (se Lassen Kbh. Befæstningshistorie, 1855); og af Originalkortet c. 1600 ses, at lignende Forhold har været tilstede ved Øster- og Vesterports Udenværker paa den Tid; men dette berører selvsagt ikke det omtalte Taarns Anlæg, der, som vi har set, var af ældre Dato og eksisterede paa Belejringernes Tid.

»Men det findes jo ikke angivet paa Belejringsbilledet«, vil sandsynligvis nogen indvende. Ganske vist! men det gør heller ikke de øvrige da eksisterende Taarne, Per

Kæmpes og Hans Clausens Taarne, samt Smørhætten, ja ikke engang Østerport! I disse Forhold vil rimeligvis de fleste se et Bevis paa Produktets Upaalidelighed og lægge Fremstilleren af Billedet den til Last, men herom skal man ikke fælde en forhastet Dom. Tværtimod syncs Udeladelsen af Detailler paa hele Linien fra Nørreport til det sydøstlige Hjørnetaarn at tyde paa Tegnerens Samvittighedsfuldhed; thi fra sit omend høje Stade ude paa Strømmen kan han umuligt have haft noget sikkert Overblik over denne Front, og da han ikke har villet tildigte Detailler, har han foretrukket intet at vise ud over den Vold, som han vidste der maatte være. Vil man indvende, at Taarnet mellem Hanetaarnet og Nørreport dog rettelig burde være vist, naar disse to Lokaliteter tydelig er gengivet, kan Udeladelsen af det hero paa, at det paa Belejringernes Tid har ligget noget foran Porten, skjult af den bagved liggende Vold. Man kan heller ikke være blind for, at dette, saavel som flere af de øvrige Knudepunkter paa den østlige Linie, kan have været forholdsvis lave, udadvendende Runddele, der, tildels dækkede af Volden, ikke var nemme at faa Øje paa indvendig fra og paa lang Afstand.

Om Billedets *Nørre Port* er ikke meget at tilføje ud over, hvad der foran er meddelt om Vester Port, som den er i Stil med, kun tarveligere udstyret uden Flanketaarn eller Tagkviste. Man maa dog erindre, at de to Porte ses fra hver sin Side og derfor ikke helt kan bedømmes under ét; thi som Regel er den udadvendende Side af en middelalderlig Byport mere anselig udstyret end den mod Byen vendte.

Det eneste Særpræg ved den paa det gamle Træsnit viste østlige Voldlinie er det store bastionagtige Fremspring omtrent midtvejs paa denne. Her er vel et af de Punkter i Prospektet, der kunde begrunde Tvivl; men den nøgterne og forsigtige Tegner maa dog aabenbart have haft

noget saadant for Øje, og jeg kan heri finde Støtte hos Bering Liisberg, naar han udtaler, »at Østervold her slaar en Bugt, som virkelig synes at have været der, omtrent ved øverste Ende af Gertrudsstræde.«¹⁾

Originalkortet fra c. 1600 har øst for Nørreport et stærkt fremspringende Afsnit, men kan dog ikke gælde som Bevis her; thi dels er det jo af langt yngre Dato, dels synes hele dets Nordfront aabenbart misforstaaet. Mere haandgribelige Fakta viser Københavns Jordebog af 1496, hvor det her omhandlede Stykke Befæstning ikke kan have afveget synderligt fra Belejrningstidens udover, at der i Mellemtiden var lagt en indvendig Vold langs Muren og bygget et Par Taarne. Vi kan i Jordebogen følge Murlinien fra Nørreport — der da efter al Sandsynlighed laa et lille Stykke inde i Nørregade omtrent ved Nr. 36 — op til nord for St. Gertruds Kapel, der laa paa Østsiden af nuværende Kulturv.

Ifølge Oberstlt. H. U. Ramsings Undersøgelser er der under Udgravninger i Nørregade intet fundet, der minder om en ældre Stadsgrav paa denne Kant, hvorved den ofte fremsatte Teori om en Nørreport *midtvejs* i denne Gade maa være afkræftet. Derimod kan en Port paa ovennævnte Sted med et *foranliggende Udenværk* passe godt med forskellige andre Forhold, og at man ikke har fundet Grav her, kan skyldes Udenværkets Beliggenhed paa det nuværende Gadeareal, der maa have medført, at en eventuel Grav her har ligget længere nordpaa end Gravene foran den paa begge Sider af Porten fortløbende Vold.

Tager man nu Punkterne Nørregade 36 og det nordøstlige Hjørne af Kulturvet, der noget nær vil svare til Jordebogens Udtryk: »Nyls Gedde en Have Nordhen vidh Sancte Gertruds Kircke ut met Muren«, samt videre den

¹⁾ Ved det nordlige Hjørne af Rosenborggade og Tornebuskegade fandtes for faa Aar siden af H. U. Ramsing en Antydning af en Fæstningsgrav, der mulig peger paa en Ravelin paa denne Kant.

yderste Ende af Landemærket (Slippen), hvor man har fundet Resterne af et rundt Taarn, maa man indrømme, at Fæstningsarealet her tidlig gik forholdsvis langt ud. Urimeligt er det heller ikke, at dette Fremspring yderligere har været markeret ved indadgaaende Vinkler, noget, der endmere maatte give det den Karakter, som er vist paa det gamle Træsnit.

At der dog ikke kan være Tale om en Bastion i moderne Forstand, men nærmest om en større Uregelmæssighed i Voldens lige Retning, er aabenbart.

Ud over nogle skydende Kanoner og et Par Grupper kæmpende Stridsfolk, hvoraf den ene samler sig om en Fane, viser den østlige Front, som oven nævnt, intet, hvorfor man, omend Taarnene og Porten paa denne Strækning vilde være interessante Emner, kan gaa let over dem.

Derimod maa *det sydøstlige Hjørnetaarn* nærmere omtales. At det over Slottet viste runde Taarn med Kegletaget og Vippegalgen er »Kringelen«, turde være hævet over enhver Tvivl. Dette er allerede udtalt af Bering Liisberg (Det gamle København. Side 90).

Dr. O. Nielsen derimod søger dets Beliggenhed paa Slotsholmen udfor Boldhusgade og anser det for at være det gamle Stadstaarn, der nævnes i Jakob Erlandsens Stadsret. Overensstemmende hermed har Mejborg paa sin førnævnte Rekonstruktion anbragt et uhyre højt Taarn; thi skal det paa Træsnittet tegnede opfattes som staaende paa Slotsholmen, maatte det have haft en Højde som Frue Kirkes Spir! At dette ikke har været tilsigtet, er tydeligt. C. Bruun er i sit Værk om København gledet ind i samme misvisende Opfattelse.

Om »Kringelen« maa her videre anføres følgende. Jordebogen af 1496's allerførste Indførsel lyder: »Hans Korte eth taarn, som hether Kringelie (citeret efter E. Pontoppidan; Københavns Diplomatarium har Kringelin) liggendisz paa det hørne Sonden fra Østre Port, oc Østen

for Herr Benedictis Gord i Lengde og Brede, som hans Brev inneholder oc gifuer. XXIII sk.« Dette viser Taarnets omtrentlige Beliggenhed øst for Vingaarden, og at en Mand, som paa den Tid havde Ejendoms- eller maa-ske kun Brugsret over det, betalte 24 Skilling i aarlig Skat af dets Grund.

De Levninger af en Runddel, som man i 70erne fandt i Hotel du Nords — nuværende Magasin du Nords — Grund, og som passer udmærket til Kringelens i forskellige Dokumenter opgivne Beliggenhed, blev ogsaa da betragtet som Rester af dette Taarn; men den store Diameter af den fundne Kres (L. Both opgiver 1884 Tvermaalet til 52 Alen) har blandt vor Tids Sagkyndige bragt Tvivl om dette Forhold. Jeg har dog ad anden Vej fundet Visshed for, at der intet kan være til Hinder for — dette Maal til Trods — at betragte nævnte Fund som Taarnet Kringelen. Allerede den Omstændighed, at Skatten for Kringelen var 24 Skilling, medens den for det nærliggende Taarn »Smørhætten« kun udgjorde det halve af dette Beløb, turde være et Fingerpeg om, at det første var anseeligere, selv om man ogsaa maa regne med, at Arealets Størrelse og de derpaa staaende Bygningers Anseelse ikke absolut behøvede at svare til hinanden. Endvidere maa man antage, at *Hjørneværket* ved Havnens østlige Indløb, som faktisk havde overtaget den gamle Østergaards Rolle som Værn paa dette vigtige Punkt, har været af betydelig Anseelse. Særnavnet *Kringelen*, Kresen (der vel ogsaa kan betyde Krogen eller Hjørnet), synes jo ogsaa at betegne en større kresformet Lokalitet, end de øvrige almindelige Taarne var.

Kærnepunktet bliver dog, om Runddele af ovennævnte Omfang var almindelige i Middelalderen. Hertil kan svares: vel ikke almindelige, men dog ofte forekommende. Her nogle Eksempler:

Den saakaldte »tykke Margrethe« i Reval er en endnu

eksisterende mægtig Runddel, hvis Maal jeg dog ikke er i Stand til at opgive. (Se »Krig og Fred« Nr. 39—1904).

Florianerporten i Krakau, opført i Begyndelsen af 14. Aarh., har et pragtfuldt Udenværk bestaaende af et radialet Muranlæg smykket med 7 slanke Spir. Cirkelns Diameter er her c. 35 Meter. (E. Essenwein: Die mittelalterlichen Kunstdenkmäler der Stadt Krakau.).

Den nordvestlige Runddel paa den ydre Ringmur af Tower i London, den saakaldte »Brass Mount«, er 27 Meter i Tvermaal. (Darlington: London.) Slottet Carcasone i Frankrig har en Runddel paa 30 Meters Tversnit. (Viollet-le-Duc: Architecture militaire, Side 353), og Byen Nürnberg har en lignende med en Diameter af c. 50 Meter. (Max Bach: Geschichte der Stadt Nürnberg). Størst i Dimensioner er dog Rundbygningen repræsenteret i Slottet Coucy i Frankrig. Hovedtaarnet er her en mægtig Donjon med et Tversnit af 31 Meter og med 7 Meter tykke Mure, men udenom dette gaar en Grav af 8 Meters Bredde, der igen omgives af en høj Mur, cirkelrund anlagt og med en udvendig Diameter af ikke mindre end 53 Meter (Viollet-le-Duc. III Bind, S. 103).

Disse Eksempler, hentet fra fem forskellige Lande, viser, at man ikke maa lade sig forbløffe af det opgivne Maal paa den fundne Kres i Hotel du Nords Gaard: c. 33 Meter. Man behøver imidlertid ikke herved at forestille sig dette Maal paa Fundamenterne som i al Almindelighed repræsenterende Taarnets Tykkelse; thi ofte skraanedet et saadant Taarns Sider stærkt fra en bredere Underdel til en smallere Del — det egentlige Taarn —, saaledes som det f. Eks. ses paa Flensborgs Byvaaben. Endelig kan den fundne Kres ogsaa blot betyde Levningerne af en ydre Omgang (jfr. Coucy-Taarnet) med mellemliggende Gaard eller Grav, hvilket et utilstrækkeligt Kendskab til Fundet dog hindrer mig i en nærmere Udtalelse

om¹⁾). Altsaa har jeg ikke betænkt mig paa at tyde det gamle Træsniets Kegletaarn som Kringelen og udført min Rekonstruktion i Overensstemmelse hermed.

Videre af Interesse ses paa det gamle Billede en *Vejrmølle* (Stubmølle) paa Bræmerholm. Ved denne spores ogsaa den »skantzse och byghningh«, som Kbh.s Vedtægtsbog Anno 1510 nævner, at Raadmand Hans Clawesen »gjorde og bygde paa Bræmerholmen«. At indføre Vindmøllernes Kronologi her vil føre for vidt, men allerede 1432 nævnes »Arelis Vedhermølle, som star hoss Nørre port i Kopendhafn«. (Kbh. Dipl. I, 157). Denne Mølle har altsaa pudsigt nok staaet her »fra Arilds Tid«.

Saa godt som alle Kort og Prospekter af København kan opvise Vindmøller, men Belejningsbilledet er det eneste, der angiver en saadan paa dette Sted. Paa Bræmerholmen, der den Gang endnu var ubebygget, havde man jo ogsaa god Møllebør. Ifølge Prospektet hos Braun 1587 og det første Originalkort c. 1600 er Bræmerholmsmøllen sandsynligvis flyttet til den lille Holm vest for det senere Kongens Bryghus.

Efter endt Rundgang langs den gamle Bybefæstning skal nu Træsniitterens Fremstilling af *Københavns Slot* behandles. Her foreligger dog den tilsyneladende Modsigelse, at om end Slotskomplekset ligger forrest i Billedet, er det af flere Grunde vanskeligst at forstaa. Det gamle Københavns Slot, opført som det var i flere Tempi og efter de forskellige Ødelæggelser stadig uden Hensyn til de gamle Fundamenter, efterhaanden fordrejet fra den oprindelig ovale Plan til noget, som hverken var Fugl eller Fisk, men hvad en Forfatter betegnende kalder »en

¹⁾ Ifølge velvillig Oplysning af Hr. Oberstlieutnant Ramsing leder den foreliggende Beskrivelse af de fundne Fundamenter til den Antagelse, at Kringelen har været en murklædt Runddel med Centraltaarn.

meget uregelmæssig Femkant« (Konservator C. Chr. Andersen, »Kunst« 1901), var ikke noget godt Objekt for en mindre rutineret Tegner og krævede megen Forstaaelse for perspektiviske Foreteelser for at blive nogenlunde træffende. Hertil kommer de mange Detailler, af hvilke Tegneren jo gerne vilde have saa mange med som muligt, men som paa Træsnittet er blevet et næsten ubestemmeligt Virvar. Noget kan dog faas ud heraf. Det høje Taarns (Blaataarns) kuppelformede Tag, som er en speciel Renæssancefremtoning, var endnu en stor Sjældenhed i Norden paa denne Tid, saadanne blev først almindelige længere op i Aarhundredet; men maaske har vi her en af de middelalderlige *opmurede* kegleformede Overdækninger med svag Hentydning til Kuppelform, som ses paa enkelte Porttaarne fra denne Periode (Dr. Essenwein, Die Kriegsbaukunst, 12. Cap., 224—25).

Paa Belejringernes Tid var Slottets Udseende væsentlig forskelligt fra det, man gennem talrige Afbildninger er gjort bekendt med, det, man kunde kalde Renæssancekongernes Slot; thi Kristian III.s højmægtige Østfløj var da ikke opført, og Blaataarn med Spir eller Kuppel var betydelig lavere end senere. Kun Raadstue- og Ridder-salsfløjen (her ses bort fra Slottets Ombygning i Frederik IV.s Tid) stod den Gang, som den findes paa senere Prospekter; tildels ogsaa Køkken- og Kirkefløjen. Særlig fremtrædende paa Belejringensbilledet er den høje, tilsyneladende med Skyttegang forsynede Forsvarsmur og de tre runde eller mangelkantede Hjørnetaarne med flad Overdækning til Anbringelse af Skyts. Dr. O. Nielsen udtaler herom: »Af København ses i Forgrunden Slottet omgivet af Mure med Skydeskaar og Runddele, indenfor disse skelnes en Bygning o. s. v.« C. Bruun ligeledes: »Paa Landjorden ses først og fremmest Slottet, der er omgivet af Mure med Skydeskaar og Runddele, som maa tænkes forstærkede med Jordvolde bagved.« B. Liisberg: »Slot-

tet viser sig som en Del Bygninger, hvoraf en med et Taarn med spidst Tag, omgivne af en Mur med runde Hjørnetaarne.« Samtlige 3 Forfattere benytter saaledes Udtrykket, at Slottet er »omgivet af« denne høje Mur med Taarne eller Runddele, hvilket vel maa forstaas saaledes, at der udenom det egentlige Slotskompleks — med mellemliggende Grav eller Forgaard — har været en saadan anselig ydre Befæstning. Dette synes dog at være højst tvivlsomt; thi, saavidt mig bekendt, er der hverken i Dokumenter eller ved Udgravning fundet Spor af saadanne med murede Runddele forsynede høje Mure paa Slots- holmen, men højest en simpel Udenvold hist og her paa Omraadet. En saadan Formodning er heller ikke nødvendig for at forklare Træsnitterens Slotskompleks; thi ligesom Ringmuren i Absalons Borg var Ydermur for de indenfor liggende Bygninger, der stod langs Murens Runding, — et Princip, der ses gennemført paa de fleste middelalderlige Borge — saaledes ogsaa i de ældste Dele af Københavns Slot. Ydermurens Forsvarskarakter prægedes ogsaa her af forøget Tykkelse, faa og smaa højt siddende Lysaabninger og en omløbende Vægtergang. Disse Fakta spores endnu paa Kristian V.s Tid i de ældste Dele af Slottet, selv om der da er tilført disse adskillige moderne Forbedringer, der har udvisket noget af det oprindelige Præg. Vi kan se paa Slotsplaner fra den Tid, at den udvendige Mur i f. Eks. Slotskirken næsten ingen Vinduer havde, og kan forudsætte, at noget lignende var Tilfældet paa den Fløj, hvor senere Kristian III.s store Bygning (Kongefløjen) opførtes. Det ualmindelig — og tilsyneladende unyttig — svære Længdeskillerum her maa være den gamle Ydermur paa denne Kant af Slottet. Men ogsaa den gamle Vægtergang kan tydelig spores paa Slotsplanerne, hvor den viser sig som et c. 2.50 Meter bredt Galleri, der følger Køkken- og Kirkefløjens Ydermur, paa hver Side flankeret af et Taarn, netop som Belejringsbil-

ledet viser det. Lignende Forhold har sikkert eksisteret paa den fortsatte Linie mod Øst op til Blaataarn, men her har den i 1554 fuldførte c. 20 Meter brede Kongefløj skjult alle oprindelige Forhold. Vil man nu spørge, om disse Taarne har været tilstrækkelig rummelige og stærke til paa deres flade Platform at bære Kanoner, maa Svaret være bekræftende; thi ikke blot Datidens Hagebøsser, men ogsaa Falkonetter og Slinger, eller hvad de alle hed, var ikke af større Dimensioner, end at der kunde manøvreres med dem paa de c. 10 Meter brede Taarnes Platformer. Der var da ogsaa under Belejringerne opstillet Skyts i Frue Kirkes Taarn. (Enkelte svære Belejringskanoner har man dog kendt allerede paa den Tid, men de nævnes ikke som benyttede ved denne Belejring, hverken til Angreb eller Forsvar).

Saaledes ligger i store Træk min Opfattelse af Ringmuren og Runddelene ved Belejringsbilledets Slot, men Bygningernes Tage og Gavle indenfor denne Kres er det ulige vanskeligere at faa Rede paa. Baade Dr. O. Nielsen og C. Bruun nævner, at Bygningen, som ses mellem de to Taarne tilhøre, sandsynligvis er Slotskapellet. Om saa er, maa Taarnet længst tilhøre være det sydøstlige Taarn paa Slotsplanen, som senere indeholdt det kongelige Drejerkammer, men dette passer mindre godt med den hele Situation. Rimeligst er det, at Taarnet tilvenstre er den sekskantede Udbygning, der vises paa Slotsplanen udenfor Køkkenfløjen, det midterste Drejerkamret og det tilhøre et nordligere Taarn, senere slugt af Kristian III.s Kongefløj. Nu synes imidlertid Træsnittet just ved Taarnet tilhøre at vise en Udgang, hvis Beliggenhed kunde passe godt med Adgangen til den senere Bro, der førte syd paa over Slotsgraven ved Siden af det sydøstlige Taarn.

Jeg skal derfor ikke udtale noget bestemt om Runddelenes Relation til det senere med Spir forsynede Slots-

taarn, men kun nævne som det sandsynligste, at den midterste af dem er det senere Drejerkammertaarn og de andre i Forhold hertil.

Tilvenstre for Blaataarn synes man at spore Konturerne af Kong Hans's mægtige »Riddersalsfløj«, men i øvrigt er det vanskeligt at faa et sluttet Billede af det Virvar, det grove Træsnit her udviser. Da Træsmitterens Streger intet forklarer, har jeg indtegnet Raadstuen og Riddersalen paa Rekonstruktionen.

Til Slutning en Oversigt over Stadens Bygninger i det gamle Billede, hvor det særlig er Kirkerne, der interesserer.

St. Clemens Kirke ses tæt indenfor Vesterport som en kullet Bygning, Vestgavlen forsynet med svære Stræbepiller og — som det synes — med et Par Kapeller eller Vaabenhuse paa Sydsiden. En lavere Korbygning synes at slutte sig til Kirkens Østgavl. Kirken var paa Belejringens Tid allerede stærkt i Forfald og blev kort efter nedbrudt; dette er det eneste Originalbillede, vi ejer af den. I Pontoppidans Byrekonstruktion af »København 1520« vises *St. Clemens Kirke* med et lavere Rytterspir omtrent midtvejs paa Taget, hvorom Belejringensbilledet intet angiver. (Pontoppidans Fremstilling af Byportene passer heller ikke for 1520, men tilhører Kristian III.s Periode). *Petri Kirke* samt *Frue Kirke* med *Bispegaarden* ses ogsaa hver paa sit Sted, omend *Frue Kirke* synes at være lagt for langt ned i Billedet. Om *St. Nicolai Kirke* meddeler Dr. O. Nielsen: »Derimod ses intet af den østlige Del af Byen, ikke engang *St. Nicolai Kirke*.« C. Bruun har samme Opfattelse, medens B. Liisberg siger: »Til venstre for Slottet ses et Par Gavle, vistnok *Nicolai Kirke*.« Dette har jeg sluttet mig til i min Rekonstruktion.

Mellem *Frue Kirke* og Nørreport, ovenover *Bispegaarden*, har Tegneren angivet en lille rund Kreds omsluttet af Straaler eller Streger. Oprindelig antog jeg

denne »Stjerne« for Nedslaget af en Kanonkugle; men da man paa intet andet Sted i Billedet ser en lignende, vil jeg dog snarere tro, at den forestiller et Møllehjul.

Under 22. Februar 1432 pantsætter Arild Klømmensen Degn i Linkøping sine to *Vandmøller* i København til Frue Kirke, den ene af disse staaende inden Nørreport. (Rørdam, Kbh. Kirker og Klostre, S. 21). Det synes at være samme Arild, der ogsaa dette Aar nævnes som Ejer af Vejrmøllen hos Nørreport. (Kbh. Dipl. I. Side 157). Nævnte Vandmølle laa ved »Byens Rende« paa Nørregade og kan passe godt med Stedet, hvor Træsnitteren har anbragt Rosetten, der i saa Fald skal forestille et Vandmøllehjul.

En høj Bygning med Tagkvist tæt nord for Vesterport har jeg opfattet som *Ebelholt Klosters Gaard*. Paa Prospektet hos Braunius »København fra Landsiden 1587« ses en lignende Bygning paa samme Sted.

Den meget lange Bygning i Byens nordvestlige Hjørne synes at være en Tørrelade eller Teglværksbygning hørende til den derliggende Teglgård.

Endelig skal der gøres opmærksom paa, at Træsnitteren flere Steder har vist Kanonkugler liggende ved Siden af Skytset og ved Skuddets Affyring vist disse tæt udenfor Kanonmunden, noget, der ofte ses paa Fremstillingen af Kampscener fra den senere Middelalder.

Denne Oversigt maa ikke betragtes som en definitiv Løsning af alle de Spørgsmaal, en nøjere Betragtning af Belejrbilledet kan medføre, men skal kun være en orienterende Beskrivelse til vedføjede Rekonstruktion og et Forsøg paa Klaring af Træsnittets særlig tvivlsomme Punkter.

GOBELINS-VÆVERIER I KØBENHAVN

I 17. OG 18. AARHUNDREDE.

Af BERING LIISBERG.

Da de tolv store Gobeliner, der prydede den lange Sal paa Rosenborg, i 1917 blev taget ned for at reddes fra fuldstændig Tilintetgørelse, gjorde man en uformodet lagttagelse. Disse Tapeter, der fra Fortiden var overleveret os under Betegnelsen *K ø g e T a p e t e r*, som alle tidligere Forfattere havde husfæstet i Køge By og som man troede lige saa sikkert paa som et Køge Produkt, som vi endnu tror paa Randers Laks og Randers Handsker, viste sig ved Nedtagelsen, da de dækkende Lister var fjernede, at bære Signaturen *Bernt van der Eichen, tre Taarne* og Bogstaverne *C. H.* eller *K. H.*, alt med gul Farve paa blaa Bund. Og dermed angav de sig som værende udført, ikke af Brødrene v. d. Eichen, som det tidligere hed sig, men af Bernt v. d. Eichen, og ikke i Køge, som det hed sig før, men derimod i København.

Thi at de tre Taarne i Signaturen betegner dem som lavede i København, tør vel betragtes som uomtvisteligt. Signaturerne *C. H.* og *K. H.* er derimod saa mærkelige, at de nok kan gøre Fordring paa en Forklaring. Og en saadan finder vi da i, at sidste Led af det franske Copenhague lige saa vel som af det tyske Kopenhagen af en Nederlænder let maa blive opfattet i Analogi med Bynavnet 's Graven Haag og skrives Copen Hague eller Kopen Hagen, forkortet til *C. H.* eller *K. H.*

Dette kan nu enhver se og sige sig selv. Men der melder sig forskellige Spørgsmaal, som det ikke er saa lige til at besvare, men som det er en nærliggende Pligt for Slotsforvalteren paa Rosenborg at søge at faa udredet. 1) Hvor længe har disse Tapeter gaaet under Navnet: **K ø g e T a p e t e r**? 2) Hvorledes er denne Betegnelse opstaaet? og 3) Hvor i København har denne hidtil ukendte Industri fundet Sted?

Det er naturligt, at man i Anledning af det første Spørgsmaal vender sig til det Sted, hvor Tapeterne hører hjemme, nemlig Rosenborg. Og her viser det sig da, at hverken det ældste Inventar¹⁾, der er afsluttet s. A. som Tapeterne var bleven hængt op, 1698, ej heller Inventaret af 1718 eller det af 1731, giver nogen Oplysning om, at de skulde være vævede i Køge. Først i Inventaret af 1781, altsaa omtrent hundrede Aar efter deres Tilblivelse, finder man indført mellem Linierne, som en senere Tilføjelse: f r a **K ø g e**.

Hvorfra kommer denne sene Kundskab om Køge som Tapeternes Hjemsted? Undersøger man, hvad Forfattere, der har skrevet i det 18. Aarh. om København og københavnske Seværdigheder, har herom, vil man finde, at Køge nævnes, — saa vidt Forfatteren af disse Linier har kunnet spore — første Gang af Thura i »Danske Vitruv«²⁾: »Tapeterne i Salen paa Rosenborg er forfærdigede i den lille By Køge, som ligger 4 Mil fra København og ellers i Historien er bekendt af sin berømte Bugt«. Det omtales videre, at Tapeterne er af Silke, virkede af alle Slags Farver, og at man ikke alene finder

¹⁾ H. Holck: Det kgl. Kunstammer paa Christiansborg Slot samt Rosenborg Slots Inventarium fra Christian V.s Tid, Kbhvn., først trykt i Københavns Aftenpost Nr. 1 (17. Januar 1772) og flg., senere udkommet som Bog i 1. og 2. Oplag. Det sidste Aarstal, som findes angivet heri, er 1698.

²⁾ I. S. 47.

Kongen og alle hans Generaler livagtigt portrætterede, men »der forestilles endog hist og her ganske ringe Betjente, hvis Ansigter tydeligen ere trufne«.

Fra »Danske Vitruv«, hvis I. Bind blev trykt 1746, gaar Betegnelsen Køge Tapeter videre i »Hafnia Hodierna« og i Pontoppidans Danske Atlas³⁾). Her findes de først omtalt under Rosenborg som gjorte i Køge, men under Køges Beskrivelse⁴⁾ siges der mærkeligt nok: »... dog er nu her (i Køge) ingen Tapetvævere saasom i Christian V.s Tid, da alle de kostbare Tapeter, som pryde den store Riddersal paa Frederiksborg (!!)) blev her forfærdigede«.

Denne Henførelse af Køge Tapeterne til Frederiksborg kan være en Uagtsomhedsfejl hos Pontoppidan. Men hvis ikke den er det, maa den tages som et Vidnesbyrd om, at Pontoppidan saa vel som Thura kan have hørt en Tradition om nogle kostbare danske historiske Gobeliner, der har været vævede i en eller anden By i Københavns Nærhed. Thura drager da den Slutning, at denne By maa være Køge, og Pontoppidan følger ham, dels fordi det var den af Københavns Nabobyer, der havde den anseligste Fortid, dels — og væsentligst — fordi de begge har kunnet have nogen Viden om, at der virkelig har været et Væveri i Køge. Men mere herom siden.

Nu maa det ikke glemmes, at Folk i første Halvdel af det 18. Aarhundrede, selv Mænd som Thura og Pontoppidan, for Studiet af danske Kulturforhold i svunden Tid oftest kun havde den mundtlige Overlevering at øse deres Kundskab af. Og Overleveringen løber hurtig vild, langt hurtigere end man tænker sig. Først da Arkiverne fra Midten af det 18. Aarhundrede begyndte at lukke op for deres Skatte, fik man lidt efter lidt fastere Grund at staa paa, om end de mundtlige Overleveringer vedblev at

³⁾ II. S. 167.

⁴⁾ II. S. 360.

spille med ind i Opfattelsen og belemre den med Urigtigheder.

Naar saaledes Burmann Becker⁵⁾ beretter, at Bernt v. d. Eichen i 1684 begyndte sin Virksomhed som Kongens Tapetvæver, efter selv at have anskaffet den nødvendige Medhjælp, og at Virksomheden stod under Hofmarskalken H. U. v. Lützovs Tilsyn, saa har han sin Viden fra bevarede Regnskaber, og det er Vidnesbyrd, man kan stole paa. Men naar han dertil føjer, at »Tapetfabrikationen foregik i en Kongen tilhørende Gaard paa Køge Torv, som endnu er til, men i meget forandret Skikkelse«, og yderligere ved at berette, »at Væverierne var i Sidefløjen ud mod Aaen, samt at der for de katholske Vævere var indrettet et lille Kapel i Brogade«, saa har han tillagt en af de stedlige Beretninger for megen Vægt, uden at tænke paa, maaske uden at vide, at en anden stedlig Overlevering udpegede en anden Gaard, nemlig den saakaldte Børs ved Siden af Apotheket, som Væveri-gaarden⁶⁾.

Men ejendommeligt er det, at en gammel administrativ Embedsmand som Burmann Becker ikke har fattet Mistanke ved at optegne Oplysningen om, at det er Hofmarskalken, altsaa en Mand, der er knyttet til Hoffet i København, som har Tilsyn med Arbejdet og gennem hvem Udbetalingerne for dette finder Sted. Thi havde Virksomheden foregaaet i Køge, kan der næppe være Tvivl om, at Tilsynet med den og i hvert Fald Udbetalingerne i Anledning af den var bleven overdraget den stedlige Myndighed. Og Køges Navn forekommer intet Steds i Regnskaberne.

Men, som sagt, i 1746 staar det at læse paa Tryk i et monumentalt Værk som Danske Vitruvius, at Gobeli-

⁵⁾ Forsøg til en Beskrivelse og Efterretninger om vævede Tapeter i Danmark, 2. Udg. 1878.

⁶⁾ Petersen: Køge By's Historie, S. 50.

nerne paa den lange Sal paa Rosenborg, er vævede i Køge. Har nogen hørt noget andet eller ment at vide bedre Besked, har de over for en saadan Autoritet maattet gaa i sig selv og erkende deres Tro og Viden for nul og nix. Og da først Køge Navnet var fæstet paa Rosenborg Tapeterne, har man uden videre kaldt en Række Gobeliner, selv af Uld og af grovere Vævning, og hvis hele Karakter ikke tillod at klassificere dem som fransk Arbejde, for Køge Gobeliner, uden Hensyn til at disse var af Silke og af en ualmindelig fin Vævning. Saaledes Tapeterne i andre Værelser paa Rosenborg og paa forskellige Herregaarde, f. Eks. paa Ledreborg, hvor en Stue med vævede Tapeter i den Anledning er blevet til »Køgestuen«⁷⁾.

Det maa altsaa antages at være Thura, der har fæstet Betegnelsen Køge Tapeter paa Gobelinerne paa Rosenborg, der ifølge deres Signatur er lavede i København. Med afgjort Bestemthed at angive Grunden til denne Fejltagelse lader sig vel ikke gøre, men det maa være tilladt at pege paa forskellige Forhold, som har kunnet være af nogen Betydning for dens Opstaaen.

Som ovenfor anført: der er noget om et Væveri i Køge, ganske vist ikke et Tapetvæveri, men et Sejldugsvæveri. Et saadant var bleven indrettet under Christian IV, var gaaet i Staa under de urolige Krigsaar efter hans Død, men var levet op paa ny under Christian V.

I en Pakke Dokumenter i Rigsarkivet⁸⁾ finder vi en Oplysning om, at en Gaard i denne By, der laa under Lyngby Kirkes Gods, i 1686 solgtes til en »Manufakturgaard«. I denne Gaard, som nok kunde kaldes Kongens Gaard, for saa vidt som Kongen ejede Lyngby Kirke, anlagde Johannes Bache af København 1688—89 et Ma-

⁷⁾ Meddelelse fra Museumsinspektør C. Neergaard.

⁸⁾ Antegnelser udi Køge By's Regnskaber. Skatteregnskabet for 1683—1686.

nufakturværk, nemlig et Sejldugsvæveri, som bestod her, indtil det i 1735 flyttedes ind paa Vodrufgaard ved København⁹⁾).

Det er netop ved denne Tid, Thura indsamler Stofet til sit store Værks I. Bind. Rosenborg Tapeterne kender han; de er ikke udførte paa det Gobelinsvæveri, der under Christian VI blev oprettet i København, thi det var lige kommet i Gang; de stammer fra Christian V, hvis Sejrvindinger, de forherliger. Der har tidligere været vævet Tapeter uden for København; nu netop tales der om et Væveri i Køge, der har været indrettet i et Manufakturhus, som tidligere havde tilhørt Kongen — det er jo ligefrem: Tapeterne paa Rosenborg er gjort i Manufakturhuset i Køge, siger Thura, — ja, og de paa Frederiksborg med, siger Pontoppidan.

Hos Samtiden selv kan vi i øvrigt hente Vidnesbyrd om, at der har været et Tapetvæveri i København under Christian V og mærkeligt nok tillige finde en Udtalelse om, at Erindringen derom hurtigt var gaaet i Glemme. Den engelske Gesandtskabssekretær de Vrigny, som besøgte Frederiksborg 1701 fortæller¹⁰⁾, at et af Værelserne var betrukket med et smukt Silketapet, som var lavet paa »Silke-Manufakturhuset i København, der nu er glemt lige saa vel som de andre«.

Det maa nu erindres, at det ikke var københavnske Haandværkere, der arbejdede paa Væverierne, og hos hvis Efterkommere der naturlig kunde vedligeholdes en Tradition om dette særlige Arbejde, men derimod Ud-lændinge, indkaldte Vævere, der forsvandt igen fra Byen efter Arbejdets Fuldførelse. Og Tapeterne selv hang paa Rosenborg, saa fjernt fra Københavnernes Øjne i Almindelighed, som om de havde hængt i Kina, og lige saa

⁹⁾ Kbhvns. Dipl. V, S. 34. Petersen: Køge By's Hist., S. 43 fg.

¹⁰⁾ de Vrigny: Relation d'un voyage en Danemark. Rotterdam 1707, S. 138.

fjernt fra deres Tanker. Hvilket bidrager til at forstaa, at Thura ikke havde nogen københavnsk Tradition at øse af, da han skulde skrive om Tapeterne og derfor maatte vove sig ud paa Slutningernes gyngende Grund.

De kongelige Kammeregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid, som nu foreligger trykt, og som i gamle Dage kaldtes Overkammerjunkerens Regnskaber, indeholder ikke nogen direkte Oplysning om Stedet, hvor Tapeterne er udført. Men af enkelte Udtryk kan man drage Slutninger, som fører til et bestemt Resultat.

Tapetmageren Bernt van der Eichen blev i Juni 1684 kaldet fra Hannover til Itzehoe, hvor Christian V for Tiden opholdt sig. Kongen, der i nogle Aar havde været beskæftiget med Istandsættelsen af Audienshuset paa Frederiksborg efter Branden 1665¹¹), har vistnok været misfornøjet med den ringe Plads, han dær havde at raade over til de paatænkte Fremstillinger af Sejrvindingerne i Skaanske Krig, — de findes anbragte i en smal Frise over Kongeportrætterne. Paa et eller andet Tidspunkt har han faaet den skæbnesvangre Idee, at Salen paa Rosenborg vilde egne sig ganske anderledes til en saadan Forherligelse af hans af Sejrglorie omstraaede Majestæt, og han overdrog nu den flamske Tapetmager, hvis Navn han mulig har hørt berømme af sin Moders brunsvig-lüneborgske Slægtninge, at udføre tolv Gobeliner (med Figurer i Legemsstørrelse) af hans Sejre efter Malerier af P. Andersen, Wilcken Ribolt, mulig Bendix Grødtshilling og andre. v. d. Eichen drog straks til Brabant for at hente Svende og synes allerede i August s. A. at have været i Gang med Arbejdet, da der under den 21. første Gang udbetales ham en Sum à Konto¹²). Som naturligt var, har

¹¹) Tidsskrift for Kunstindustri, 1894, S. 84 fg.

¹²) Angaaende Udgifterne til Rosenborg Gobelinerne se Kgl. Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid, Registret under Eichen, Tapetmageriet o. a.

Kongen ønsket at se en Prøve paa hans Duelighed, inden han betroede ham Udførelsen af de tolv store historiske Tapeter, og Bernt v. d. Eichen maatte derfor levere nogle Prøvestykker, nemlig tre Gobeliner med Emner af Alexander d. Stores Historie, som i længere Tid havde deres Plads i »Kammeret ved Tronen«, d. v. s. det nuværende Porcelainskammer paa Rosenborg¹³).

Der var eet Sted i København, hvor man særlig kunde tænke sig de brabantiske Tapetmagere anbragt med deres Virksomhed. Det var Christianshavn, hvor fremmede Haandværkere fortrinsvis fik anvist Plads. Naar vi ikke desto mindre henlægger v. d. Eichens Virksomhed til et andet Sted, nemlig til Manufakturhuset, det gamle Guldhus, i Rigensgade, skyldes det en Oplysning fra de nævnte Regnskaber. Et Par Dage efter at Marskalken v. Lütsov har overtaget Tilsynet med Gobelinsvæveriet og foretaget sin første Udbetaling 500 Rdlr. til Væverne, viser det sig, at Kongen har aflagt Besøg paa Manufakturhuset (19. November 1684) og følt sig saa tilfreds med hvad man der har haft at vise ham, at han allernaadigst gav Folkene 4 Rdlr. i Drikkepenge¹⁴). Der kan vel næppe være Tvivl om, at det er Vævestolens Opstilling og selve Vævningens Paabegyndelse, Kongen har været henne at tage i Øjesyn, — ellers var der næppe noget dær, som kunde paakalde hans Interesse. Og Manufakturhuset i Rigens Gade, hvor de kgl. Silkemanufakturer i 1680 var blevet indrettede¹⁵), turde vel være det naturligste Sted for Installationen af denne særlige Virksomhed i samme Branche.

Da de tolv store Tapeter blev færdige i den forbausende korte Tid af 7—8 Aar, maa der være taget fat paa

¹³) Holck: Det kgl. Kunstkammer o. s. v. 2. Opl. S. 97. Rosenborg Slots Inventar, 1718 og 1731.

¹⁴) Kgl. Regnskaber o. s. v., S. 327.

¹⁵) O. Nielsen: Kbhvns. Hist. V., S. 163.

dem alle paa engang. Særlige Regnskaber for Opførelsen af nye, dertil indrettede Bygninger, synes ikke at foreligge. Man har derfor sandsynligvis gjort Brug af ældre Bygninger, som stod paa Grunden. Vi finder da ogsaa snart, under 29. Juli 1687, en Udgiftspost til »Tapetmagerhusenes Reparation« paa 385 Rdlr.¹⁶⁾.

Medens man ruster sig for at tage en gammel Fabel af Dage, vokser der en ny frem. Mottoet for moderne Journalistik: Man skriver bedst om Ting, man ikke ved noget om, har fundet saa almindelig Udbredelse, at der som Regel ikke vil være Anledning til at tage Bladartikler for højtideligt. Men naar der i et Blad som »Skønvirke« (1920 S. 151) etableres et Tapetmageri ved Rosenborg, maa det i Tide betegnes som en vildledende Oplysning. Forfatteren fremsætter den noget overraskende Meddelelse, at ingen Kilde kender noget til en Fabrik i Køge for Burmann Becker, thi 100 Aar før ham har to ikke helt ukendte Forfattere som Thura og Pontoppidan talt om en Køgefabrik. ». . . Derimod kender Regnskaberne Tapetseriet ved Rosenborg«. — Ja, havde blot Forfatteren ogsaa kendt dette! Saa vilde han have vidst: 1) at den herhen hørende Udgiftspost ligger 7 Aar forud for Bernt v. d. Eichens Ankomst og saaledes ikke har det mindste med de omtalte Gobelinere at gøre og 2) at »Tapetseriet ved Rosenborg« ikke betyder Tapetmageriet ved, men Tappeterne paa Rosenborg.

Midsommers 1692 synes Arbejdet at have været fuldført, efter at der var anvendt omtr. 20,000 Rdlr. paa selve Tapetmageriet, hvortil endnu kom Udgift til en ny Klædning til Kronprinsens Lakaj Tyge »i Henseende han havde haft med de nye Tapeter at gøre«¹⁷⁾. Hvilken Rolle han har spillet ved Gobelinsarbejdet, faar man intet at vide om. Men skulde man blive nyfigen ved at se

¹⁶⁾ Kgl. Regnskaber o. s. v.. S. 334.

¹⁷⁾ ibd., S. 438.

en Udgiftspost, som kommer drattende længe bagefter, kan man faa sin Nyfigenhed tilfredsstillet, og med det samme faa et Vidnesbyrd om, med hvilken Nøjagtighed Regnskaberne er bleven ført.

Den paagældende Post af 12. Maj 1693 lyder saaledes: »Tapetmageren for Guld og andet efter Regnskab til Vaabnerne, som blev omgjort i de nye Tapeter: 21 Rdl. 3 Mk. 6 Sk.«¹⁸⁾.

Med dette *in mente* var det en Selvfølge, at man under Reparationen af de første Gobeliner med Omhu undersøgte de Vaabenskjolde, der danner Midterpartiet paa den øverste Del af Tapeternes Indramning eller Bort. Og hvad der viste sig her paa de første Tapeter, vil sikkert vise sig paa dem alle, nemlig at Hjerteskjoldet med det oldenborgske og delmenhorstske Vaaben samt det sønderjydske og holstenske oprindeligt har været vævet med urigtige Farver, f. Eks. gule Løver paa blaa Bund o. s. v., og at en ny farverigtig Vævning er bleven udført nøjagtig i samme Størrelse og fastsyet oven paa den oprindelige.

Om Bernt van der Eichen, hvem Burmann-Becker tillægger en Broder, som det ikke er lykkedes at finde noget Spor af og som sikkert skyldes en Misforstaaelse eller Fejllæsning, kan i øvrigt oplyses, at han efter at Rosenborg Tapeterne i 1693 var endelig færdige — først 18. Maj 1698 tog Kongen dem i Øjesyn paa den lange Sal¹⁹⁾, hvor de uheldigvis — ganske imod saadanne vævede Stoffers Bestemmelse — var blevet sat fast paa Væggene og saaledes til Stadighed udsatte for det stærke Lys, der fra tidlig Morgen til sildig Aften vældede ind ad Salens Vinduer, og delvis anbragte foran disse, hvilket kun har bidraget til at fremskynde deres Undergang, vedblev at arbejde som Kongens Tapetmager, lavede nye Tapeter

¹⁸⁾ Kgl. Regnskaber o. s. v., S. 442.

¹⁹⁾ Fourerjournal, Universit. Bibl. Rostgaards Mskript. Nr. 62. Fol.

til Jægersborg og reparerede de gamle fra andre Slotte. Et »Fodtæppe uden Guld og Sølv til at lægge foran Tro-
nen«²⁰⁾ kan ikke paavises længer. Derimod findes endnu i Nationalmuseets II Afdeling, i den store Sal over Ud-
gangsdøren, et (Brudstykke? af et) Tapet, forestillende
Korsfæstelsen, som ifølge Kunstammerets Inventar-Pro-
tokol af 1737 pag. 783 (XIV. Nr. 600) er virket af Bernt
v. d. Eichen 1691.

I 1694 fik han kgl. Bevilling til, saa længe han stod i
Kongens Tjeneste, at nyde samme Friheder som Mestrene
ved Silkemanufakturerne i København²¹⁾ og dermed
bl. a. til at arbejde for Godtfolk i eller uden for Byen. Det
synes imidlertid, at han ikke har haft den forønskede Af-
sætning paa Stedet, thi i December 1698 fik han Tilla-
delse til at rejse til Udlandet med en Del af sine Arbejder
og søge at faa dem afsat dær²²⁾. Han synes snart at være
kommet tilbage, — eller mulig er han bleven forhindret
i at rejse i 1698, thi 11. Januar 1700 skænker Frederik
IV ham 30 Rdlr. i Rejsepenge²³⁾. Og dermed er han ude
af Sagaen.

Under Christian VI dukker der en ny Gobelins In-
dustri op i København. Den var som ovenfor omtalt ny-
lig kommet i Gang, da Thura samlede Stof ind til sit I.
Bind af Danske Vitruv, og han kunde altsaa med Sik-
kerhed vide, at Rosenborg Gobelinerne ikke var lavet her.
Dette Væveri har hidtil kun været kendt gennem en No-
tits hos Weinwich, at der paa det gamle Kunstammer
fandtes et Tapet »med nogle Figurer i Legemsstørrelse og
i en kraftig Stil« og med Signaturen *Fait par Leger à Co-*

²⁰⁾ Rosenborg Slots Inventar, 1718, fol. 123.

²¹⁾ Kbhvns. Dipl. VII, S. 429.

²²⁾ R. A. Patenten de anno 1698, fol. 262 (trykt hos Burmann-
Becker, S. 35).

²³⁾ Particul. Kmr. Regnskab 1700, Januar d. 11. Bil. Nr. 16.

penhague 1736«. Burmann-Becker gentager denne Udtalelse²⁴) og tilføjer, at Tapetet er vævet efter et Maleri paa det kgl. Galleri og forestiller Christus for Pilatus.

Dette Gobelin, det eneste indtil da kendte Vidnesbyrd om den Gobelin Industri i København, hvormed vi nu beskæftiger os, findes i Folkemuseet, hvor det er deponeret fra Nationalmuseets II Afdeling.

Ved Undersøgelse af nogle Regnskaber i Rigsarkivet lykkedes det Forfatteren af disse Linier at finde Beviser for, at der i 1733, om ikke før, dreves en haute-lisse Fabrique, som det officielt hed, af en François Leger, der kaldes Dronningens Tapetvæver paa Christianshavn. Fabrikken, der utvivlsomt var oprettet med Christian VI.s forskellige Nybygningers Udsmykning for Øje, flyttede nogle Aar senere ind paa Charlottenborg. Her fremstod saaledes 1736 det ovenfor omtalte Tapet, Christus for Pilatus, og 1740 blev et andet Tapet udført, der efter mange Skæbnens mærkelige Omskiftelser atter er kommet tilbage til sin Hjemstavn²⁵), nemlig det 1907 til det nye Christiansborg i Frankfurt a. M. erhvervede Gobelin, som forestiller Christian VI, der hyldes af de forskellige Lande og Provinser.

Om dette Gobelinvæveri, fra hvilket sikkert en Del af de vævede Uldtapeter stammer, der findes rundt om i Landet under Navn af Køge Tapeter, vil der formentlig, naar Tid og Lejlighed tillader at fortsætte de paabegyndte Undersøgelser, kunne fremskaffes en Række fyldige Oplysninger.

²⁴) Weinwich: Dansk Kunsthistorie, S. 95. Burm. Becker, S. 38.

²⁵) Se Berl. Tidende 1907, Februar 16, »Et dansk Tapets mærkværdige Skæbne«.

Dame med Fiskebensskørt fra Frederik IV.s Tid.

FISKEBENS SKØRTER.

Af Dr. VILLADS CHRISTENSEN.

Af Billeder fra Holberg-Tiden kender vi alle de uhyre, omfangsrige Skørter, hvormed den Tids Damer søgte at forhøje deres Ynde. Hvis ikke Afbildningerne er overdrevne, har et saadant Skørt kunnet spænde over flere Kvadratalen Gulvflade, og undertiden ligner det et helt Telt med Damens lille Overkrop og Hoved anbragt i Toppen. Dette uhyre Omfang frembragtes ved Hjælp af Fiskebensskørter, og Fiskeben (Hvalbarder) var derfor i det 18. Aarhundrede en meget efterspurgt Artikel. Moden kom til København i Slutningen af Frederik IV.s Regeringstid og herskede derpaa, med nogle kortere Afbrydelser, i et halvt Hundrede Aar. En Fiskebensfabrik blev anlagt i København. Den tilhørte i 1774 en Skræddermester Strøwer, der var beskyttet mod udenlandsk Konkurrence ved en Told paa 16 Sk. pr. Pund, men til Genæld var forpligtet til at købe de raa Barder af det vestindisk-guineiske Kompagni samt til at oplære en anden

i den Kunst at skære og præparere Fiskeben, »paa det at Fabrikken ikke engang i Tiden ved hans Død skal ophøre, og Kundskaben om Fiskebens-Præpareringen og Skæringen blive spildt for det almindelige«. Strøwer kunde erklære sig tilfreds med disse Betingelser og meddele, at han allerede havde oplært en ny Mand, navnlig Hans Knudsen Dam, i sit Fag¹⁾. — Men den naturlige Fiskeben kunde ikke forslaa til det store Forbrug, og man er da ret hurtig kommen ind paa Efterligninger, saaledes som det ses af et Avertissement i »Københavns Posttrytter« for 1748 (Nr. 59):

»Jens Johansen boende i Sluttergaden i det saakaldede gamle Slutteri gør bekendt, at han som Opfinder af de saakaldede Fiskebensskørter af Jern haver endnu nogle deraf til Forhandling, hvilke han forsikrer er af det bedste og durableste Slags, saa at de, som købe af ham, kan vente at faa forsvarligt og godt Arbejde.«

Om en Mode som de stive Fiskebensskørter er klædelig eller ej, kan der være delte Meninger om, — at den er højst unaturlig, vil let indrømmes af alle. Men dette saa det 18. Aarhundrede lige saa fuldt som vor Tid, og en Modstander af Krinoliner og Fiskebensskørter vil i det hele taget ikke kunne sige noget ondt om disse Moder, som ikke allerede er bleven sagt af de gamle. At al Samtidens Forargelse og Spot var lige saa virkningsløs over for Modens Paabud, som det vilde være det i vor Tid, siger sig selv.

For *Ludvig Holberg* var disse Skørter en kærkommen Anledning til Satire. Foruden lejlighedsvis Omtale andendeds har han helliget en af sine Epistler (Nr. 365) til Spot over disse »harniskede« og »forskandsede« Skørter, »med *Contrescarper* og Jern-Udenværker *fortificerede*«, som allerede havde naaet »den yderste *Gradum Latitudinis* (Breddegrad), som et Menneskes Skørt kan naa«, naar

¹⁾ Kollegiebrevne i Raadstuearkivet 1774 Nr. 75 a.

det ikke skal »passere de af Naturen satte *Tropicos*« (Vendekredse). Skulde han selv faa i Sinde at gifte sig, vilde han i hvert Fald i Ægteskabskontrakten have indført en Artikel om de harniskede Skørters Nedlæggelse osv. — Ved en anden Lejlighed taler han om de »unge Jomfruer, hvilke, naar de staa ved deres *Toilette*, ere af saa liden *Circumference*, at de fast kan gaa igennem Husets Sprækker, men naar de ere ret i Klæder, indtage med deres tredobbelt skandsede Skørter hele Gader, saa at der ere faa Porte, som jo blive dem for snævre¹⁾. — Ogsaa Poeten *Wadskiær* havde Øje for dem, og i et Bryllupsdigt fra 1730 lader han en Pige prale af, at hun, naar hun er iført sit Fiskebensskørt, »kan bespænde Klosterstræde«.

Den pietistiske Moralprædikant *Jens Olsen Bang* skriver i 1737 i et Klageskrift til Kongen:

»Om Søndagene og andre Helligdage, naar Fruentimmeret skal gaa i Kirken, kommer de anstigende . . . med deres forfærdelige store Fiskebensskørter, saa Kirkedøren for dem at indgaa er for snæver, og de store Stole udi Sct. Nikolaj Kirke er for smaa for dem at vende dem udi, saa naar i en af Stolene kommer 4 à 5 Fruentimmer, saa kan der ikke flere faa Rum derudi, da der dog kan sidde mange flere, om Skørterne ikke var saa meget lange.« Selv Tjenestepiger og andre af ordinær Borgerstand gør sig selv vanskabte ved disse overhængende Klæder, og var det ikke for Skams Skyld lod de gerne deres Fiskebensskørter gøre endnu 3—4 Alen længere²⁾.

Ogsaa fra Provinsbyerne lyder lignende Klager. »Det Satans Fiskebens-Skørt drager flere gale Moder og unyttige Omkostninger efter sig«, hedder det saaledes fra *Skelskør*³⁾.

¹⁾ Holbergs *Epistler* (Bruuns Udgave) III, 375; IV, 178, 427 f.

²⁾ Om Bangs Klageskrift se Bruuns *Kbhvn.* III, 209 f.

³⁾ Holst: *Kjøbenhavn og Kongerigets Kjøbstæder*, S. 144

Fremstillingen af disse Skørter henhørte under Skrædderlauget, i hvilket der fandtes Mestre, som særlig gav sig af med Forfærdigelse af Fruentimmerklæder. Men, skriver Magistraten i 1744, det er ikke ubekendt, at de fleste, som lader sy disse Fiskebensskørter, hellere ser sig forsynede dermed af Kvindfolk end af Skrædderne. Kongen blev da ogsaa bestormet med Ansøgninger baade fra Kvinder og Mænd om at faa Tilladelse til, ubehindret af Lauget, at forfærdige disse Skørter. Men Magistraten, hvis Erklæring i saadanne Tilfælde altid blev indhentet, stod stift paa Laugets Interesser og nægtede konsekvent sin Anbefaling, — ikke et eneste Tilfælde er truffet, hvor Magistraten har ment at kunne imødekomme Andrageren. Undertiden kan vel Magistratsherrernes gode Hjerte røres af Ansøgerens Klager, men Principfastheden sejrer dog til sidst, saaledes som det f. Eks. gik i 1739, da en stakels Mand ved Navn Johan Wildenrath ansøgte om Tilladelse til at sy Fiskebensskørter: »Omendskønt det ikke kan modsiges, at Supplikanten jo meriterer største Medlidenhed formedelst den onde og beklagelige Skæbne, hannem paa Helbred og Legem er overgaaet og bevises i Sandhed at forholde sig med hosføjede troværdige Attest af forrige Missionaire udi Grøndland, nu Professor Hans Egede, udgiven, ja saa meget mere som det er sket udi hans lovlige Tjeneste paa Grøndland hos Kompagniet, hvor han udi 7 Aar haver været; saa dog« osv. efter den sædvanlige Formel: der kan ikke gøres Indgreb i Laugets lovlige Rettigheder. Men Kongen gav ham alligevel Bevillingen.

Regeringen var i det hele langt mindre striks i dette Stykke end Magistraten, og en efter anden af Ansøgerne fik Lov at slippe igennem. Den første Bevilling af den Slags, som blev givet, er muligvis den for Kathrine Lund, af 31. Marts 1738. Thi den viser, at Regeringen paa den Tid endnu ikke var helt klar over Forholdet, men stod

i den Formening, at alle og enhver havde Ret til at drive denne Virksomhed som Husflid. Det samme var Kathrine Lund gaaet ud fra, og hun havde allerede i nogen Tid syet Fiskebensskørter og skabt sig en helt god Forretning derved, inden hun i 1738 henvendte sig til Kongen med en Ansøgning. Hun meddelte heri, at da hendes Mand, der var Smelter ved Mønten, intet kunde fortjene, havde hun taget sig for at forfærdige Fiskebensskørter. »Men som der skal være dem, som, naar efter hende bliver spurgt, giver sig ud for hendes Person og saaledes betager hende Brødet«, beder hun om Bevilling at maatte udhænge et Tegn eller Skilt. Dette bliver hende bevilget, og saa tilføjes der i Brevet: »Dog formenes herved ikke andre, at de jo lige saa vel som hun maa ernære sig af samme Slags Arbejde.«¹⁾

Disse sidste Ord kunde jo opfattes som en Tilladelse for alle og enhver til at sy Fiskebensskørter. Men hvis Regeringen har troet, at den Slags Arbejde var fri Næring, fik den snart andet at vide. Skrædderlaugets Oldermann Haagen Stier meldte sig paa Laugets Vegne som den, der havde Retten til saadant Arbejde. Han kunde nu oplyse, at foruden Kathrine Lund var der mangfoldige upriviligerede, dels Kvinder, hvis Mænd drev andet Haandværk, dels løse og ledige Folk, som havde taget sig samme Arbejde for; og, skriver Oldermannen, det gør de paa det Fundamente, at der i den kongelige Bevilling for Kathrine Lund var nævnt, at ikke andre formenes at ernære sig af samme Arbejde. Regeringen maatte da indrømme sin Fejltagelse og ved et nyt Reskript give Skrædderlauget Ret til at skride ind mod alle upriviligerede Personer, der gav sig af med dette Arbejde²⁾.

Nu fik Oldermannen travlt, og baade Magistrat og Politi blev sat i Bevægelse. Der var nok at inkvirere efter;

¹⁾ Sæll. aabne Breve 31. Marts 1738.

²⁾ Reskript til Magistraten 17. April 1739.

thi de upriviligerede holdt ikke op med at sy Fiskebensskørter, og de privilegerede søgte at udnytte Bevillingen til dens yderste Grænser. Blandt de talrige Sager, som rejste sig heraf, skal en enkelt fremdrages som Eksempel.

I 1739 indgav en Skomagerkone Agnete Kathrine Krause, som foregav, at hendes Mand var svag og uarbejdsdygtig, en af de sædvanlige Ansøgninger til Kongen. Magistraten fraraadede paa det bestemteste og forsikrede, at Manden fejlede ingenting. Og samtidig sendte den Oldermænden for Skrædderlauget Underretning om, hvad der var i Gære, hvorefter han med Politiets Assistance foretog en Undersøgelse i hendes Hus for at efterse, om hun ikke allerede, før Bevillingen var givet, havde begyndt at sy Fiskebensskørter. Og ganske rigtigt! En Del mistænkeligt Materiale blev forefundet og beslaglagt uden Hensyn til hendes Protest og Forsikring om, at det ikke tilhørte hende. Det var det første Resultat, hun fik ud af sin Ansøgning! Men Regeringen var atter velvillig og gav Agnete Krause den ønskede Tilladelse i den sædvanlige Form: at hun maatte ernære sig og sine ved at sy de omtalte Skørter samt derpaa lade udhænge et Skilt med et malet Fiskebensskørt. — Skomagerkonen fik nu snart god Afsætning paa sine Varer; hun beskæftigede sine tre Døtre og to Tjenestepiger med at sy Skørter og havde Udsalg paa tre forskellige Steder i Byen.

Men Skræddernes onde Øjne hvilede paa hende, og snart var Krigen mellem hende og Lauget i fuld Gang. Flere Aar igennem skiftes Agnete Krause og Oldermænden til at overhænge Regeringen med deres Klager og gensidige Beskyldninger. Agnete besværede sig over, at Oldermænden lod foretage Politiundersøgelser hos hende under Paaskud af at erfare, om hun holdt sig inden for Bevillingens Grænser. Og Oldermænden betragtede det som store Overgreb, at hun ogsaa beskæftigede sine gifte Døtre med Fabrikationen, at hun holdt Udsalg i aabne

Boder baade paa Østergade og i Helliggejststræde foruden i sit Hjem, og at hun endogsaa rejste rundt og falbød sine Fiskebensskørter paa Markederne.

Magistraten var næppe helt upartisk i denne Strid; den hjalp efter Evne Oldermændene med at forfølge Agnete Krause. Hendes Bevilling er af 12. Juni 1739, og allerede d. 6. Juli var hun opkaldt paa Raadstuen, hvor Magistraten alvorligen tilholdt hende ikke at gaa uden for den hende ved Frihedsbrevet tilstaaede Rettighed, som bestod deri, at hun med egne Hænder maatte tilvirke Fiskebensskørter. Men disse tre Ord findes ikke i Bevillingen, de er kun Magistratens Fortolkning af den.

To Dage efter, d. 8. Juli, mødte Oldermændene og flere Laugsmestre paa Politikammeret og forlangte Politiets Ledsagelse for paany at anstille Husundersøgelse hos Skomager Krause og hans Familie. Om Resultatet heraf hedder det i Politiets Rapport:

»Da udi Helliggejstes Stræde forefandtes en hans Datter, der haver en Underkonstabel til Ægte, som havde trende Fiskebensskørter udhængende til Fals, og sad at sy paa det fjerde, hvilket hun sagde at tilhøre hendes Moder. Videre fandtes hun (nemlig bemeldte Skomagers Hustru) selv at sidde og have udhængendes hendes Skørter udi Velb. Hr. Borgemester Grøns Bod paa Østergade, hvor hun desuden havde en Pige, navnlig Maren Jakobsdatter, saa vel som og hjemme i hendes Hus en anden Pige ved Navn Else Laurencia, begge siddendes at sy paa Skørter, som og begge skulde tjene hende efter Foregivende.«

Magistraten afgjorde paa egen Haand, at Oldermændene skulde være berettiget til at lade alle hendes Fiskebensskørter konfiskere, hvor han traf dem til Salg paa Gaden eller i aaben Bod; og dernæst fremstillede den i sin Erklæring til Kongen Agnetes Sag i det slettest mulige Lys. Den fandt hendes Opræden fuld af Uskønsom-

hed og Utaknemmelighed, hendes Klager ubeføjede, hendes Overgreb over for Skrædderne ubillige og utilbørlige. Den havde yderligere fra Skomagernes Oldermænd skaffet Attest paa, at Agnetes Mand, som blev foregivet at være svag, dog havde fem Svende og to Dreng paa Værkstedet, medens der var over 60 Mestre i Skrædderlauget, som hverken kunde holde Svend eller Dreng, og som langt mere end hun fortjente at hjælpes. Og idet Magistraten derpaa videre udvikler de skadelige og fordærvelige *Consequencer* og *Suiter* af det hele Misforhold, hæver den sig til en stor Højde: »thi Deres Kongelige Majestæt og Staden taber ved deslige Folks Armod, da deres Velstand var tjenligere; og Publikum *graveres* ved at underholde desto større Tal af Betlere; og Guds Fortørnelse i alt dette tillige sker, formedelst de mange unge Børn, som ved Forældrenes Armod kommer i ledig og ørkesløs Gang og opvokser mere udi forargelige Laster end tiltager i det gode.«

Men ogsaa Agnete Krause forstod at anslaa de pædagogiske Strenges, og den Skrivelse, i hvilken hun indflyede til Kongens Beskyttelse, tog en ikke mindre høj Flugt end Magistratens Erklæring:

I Støvet knæler jeg til Jorden for Eders Kongelige Majestæts Fødder med allerunderdanigste Tusinde Tak og Velsignelser for allerhøjest lovvisende store kongelige Naade imod mig fattige Kone og mit svage Hus, og allernaadigst benaadet mig med Privilegium af 12. Juni 1739, at jeg ubehindret af Skrædderlauget maa sy og forhandle Fiskebensskorter, for des bedre at ernære mig, min fattige svage Mand, som var forskrevet her ind i Landet af Eders Kongelige Majestæts kære salig Hr. Fader høj-lovlige Ihukommelse Kong Friderich den Fjerde, og siden udi Eders Kongelig Majestæts Tjeneste ved Recommendation af Hr. Geheimeraad Blom blev befalet til Hirschholm og en Del Arbejde forrettede til Eders Kongelig Majestæt med Prøvesko og gebrante stive Støvler, og derpaa faldt i Svagheit, saa at han i fire Aar var stedse sengeliggende, saa at han maatte fraskrive sig samme allernaadigste Arbejde, og nu saa-

ledes i 12 Aar har continueret udi Svaghed og endnu er svag, saa at alt, som allerunderdanigst forermeldt, formodes, at Deres Excellence Hr. Geheimeraad von Holstein haver udi en Mildheds Erindring, ligesaa at min Mand blev forskreven fra Kiel, hvor han var benaadet med Privilegium at være Hofskomager hos salig hos Gud højlovelige Ihukommelse Arveprinsesse til Danmark og Norge og Fyrstinde udi Holstein Friderica Amalia. Men jeg maa vemodligen beklage for Vores allernaadigste Arve Konge og Herre, hvor hart at jeg fattige Kone med mit svage Hus bliver forfølget af Oldemanden for Skrædderne og det hele Laug, saavel før at jeg var allernaadigst bevilget med Privilegium, som er sket paa en hellig Søndag, som og efter den Tid med Inquisition, medhavende sig Politibetjenterne, udi mit Hus med største Alarm, saa at jeg maatte spørge Oldemanden og medhavende Mester-Skræddere, om de ikke vilde honorere Hs. kgl. Majts. allernaadigst forundte Privilegium? dertil svarede han at ville alene narre mig, som Politibetjenterne kan bevidne; de haver atter paany den 24. Juli gjort Ansøgning til Hr. Politimester at nyde Betjenterne til ny Inquisition, men er dennem af Hr. Politimester bleven nægtet. De haver og forfølget mig for Magistraten, at jeg ikke som andre Borgere maa sidde paa Torvet de ordinaire Torvedage at udsælge, der jeg dog tilforn, førend jeg var benaadet med kgl. allernaadigste Privilegium, havde jeg tvende Stader uforment; mens nu disputeres mig Torvet, særdeles af Mester-Skrædder Roggo, som under Haanden haver frafæstet mig det ene Sted, og vil nu bortfæste det andet Sted paa lige Maade, at han alene vil sidde der, saa at de paa alle Sider efterstræber og søger at ruinere mig og min fattige svage Mand, som stedse gaar Kirkens Forbøn fore, og ofte af Hr. Magister Schreiber besøges og trøstes, og i lige Maade at ville forspilde os Eders kgl. Majts. velsignede Naade, som mig er forundt. —

Nedbøjer mig derfor endnu som tilforn i allerdybeste Underdanighed for Eders kgl. Majts. Naade-Trone, med allerunderdanigste hjertesukkende Bøn, Eders kgl. Majt. af højpriselig Clemence og milde Naade og Barmhjertighed vilde lægge Naade til al forrige Naade, at jeg uforment af Skrædderlauget, med mine Børn og Tyende maa sy og forfærdige Fiskebensskorter, saa og at jeg allernaadigst maa tillades med andre Borgerfolk de rette ordinaire ugentlige Torvedage maa sidde paa Torvet uforment af enhver at sælge mine forarbejdende Vare, som Gud ved jeg er hart trængende med min

gamle svage Mand og uforsørgede Børn. Gud stedse krone Eders kgl. Majt. og det allerhøjest kgl. Arvehus med overflødige kgl. Lyksaligheder. Og jeg forbliver udi allerdybeste Submission

Stormægtigste allernaadigste

Arve Konges og Herres

allerunderdanigste og allerringeste Tjenerinde Angnete Catrina
Johan Adam Krausis.

Oldermanden betegner denne Memorial som »komponeret af en utidig Trættekærhed eller Revange, hvad jeg skal kalde det«, og henregner det meste af dens Indhold til unødige Formaliteter. Ved sit Tyende forstaar hun de 4 Sypiger, som hun holder, og ved sine uforsørgede Børn 3 Døtre, af hvilke den ene er gift med en Konstabel, den anden med en Snedker og den tredie forlovet med en Møller. Det værste er, at naar disse Fruentimmer har været hos hende en ganske føje Tid, slaar de sig løs paa deres egen Haand og hensætter sig i Vinkler og Kroge, og derved opfylder Amtet (Lauget) med saa mange Fuskere, at det fattige Amt derover rent maa ruineres. Tilmed paastaar han, at de fleste Piger, hun antager, er løse Fruentimmer¹).

Oldermanden sejrede. Ved et kongeligt Reskript af 30. Okt. 1739 blev det indskærpet, at Agnete Krause alene maatte arbejde med Hjælp af sin ugifte Datter og een Tjenestepige og kun have sit Skilt hængende udenfor sin egen Husdør, men hverken handle paa Fortovene eller andre Steder²).

Agnete gav dog ikke tabt. Næste Aar, da hendes Mand var død, kom hun igen med en Ansøgning til Kongen om Tilladelse til at benytte to Tjenestepiger og alle tre Døtre til Medhjælp samt til at holde Udsalg i en særlig Bod og til at omrejse paa Markederne.

Skrædderlauget havde i dette Aar faaet en ny Older-

¹) Kollegiebreve 1739 Nr. 72 (Raadstuearkivet).

²) Kollegiebreve 1739 Nr. 137.

mand, Sigfried Cammermeyer; men det var langt fra, at Agnete havde vundet noget ved Forandringen, — den nye Oldermænd var endnu værre end den gamle. »Det er mer end forunderligt«, skriver han, »ja meget uanstændigt af hende øvet, at hun tør understaa sig paany at spille med Kongens Naade og gøre Ansøgning om videre allernaadigste Frihed«, ja han finder det helt ublu, at hun nu for tredie Gang inkommoderer Hans Majestæt med hendes Unyttigheder. Hun besidder en umættelig Gerrighed, siger Oldermænden; derfor vil hun nu opfylde Landet med Skørter og formindske den Fortjeneste, som det fattige Skrædderlaug kunde vente derfra af smukke Folk, saa de fleste Mestre, som mærkelig ere paa Knæerne allerede, maatte da aldeles undergaa formedelst Mangel af Arbejde. Magistraten anslog den samme Tone: da hun nu paa ny saa ublu understaar sig at bemøje Deres Kgl. Mjst., saa meriterer hun meget mere derfor vedbørlig at vorde anset, end videre højkongelig Naade og Reflektion.

Det lykkedes da heller ikke Agnete at rokke ved de Bestemmelser, som en Gang var trufne. Men paa den anden Side fik Lauget og Magistraten ej heller sat igennem, at Fabrikationen af Fiskebensskørter udelukkende forbeholdtes Skrædderne. Regeringen var vedblivende ret gavmild med sine Bevillinger. I 1744 ansøgte saaledes Dorthe Pedersdatter hos Kongen om Tilladelse til at sy Fiskebensskørter, »da de andre Privilegerede har mere Tilløb derom, end de kan overkomme«. Magistraten fraraadede kraftigt, men hun fik alligevel Tilladelsen. I alle saadanne Tilfælde, hvor Supplikanten henvendte sig direkte til Kongen, maatte Magistraten indskrænke sig til at fraraade. Men var nogen uforsigtig nok til først at gaa til Magistraten, kom Afslaget hurtigt og sikkert. Saaledes gik det Kaptajn Schumacher, som i 1745 indgav Ansøgning for en Tømmermands Hustru. Var han gaaet til Kongen, var maaske Resultatet blevet et andet: nu maatte

han nøjes med en Forsikring fra Magistraten, at »det er os ukært, at vi ikke kunne føje Hr. Capitain udi hans Forlangende«.

Fiskebensskørterne holdt sig i København til op i Halvfjerdserne, da de fortrængtes af en ny Mode: Hoftepunder eller Pocher. I 1775 kunde en Satiriker i en lille Pjece lade Olympens Guder vedtage »Pochernes Triumph og Fiskebensskørternes Landflygtighed«. Det blev dog kun en kortere Overgangstid; thi snart fortrængtes alle de omfangsrige, runde eller brede, stivede eller udstoppe Kvindedragter af deres diametrale Modsætning, Revolutionstidens græske og romerske Kostumer.

Endnu i 1778 fik Kommerceraad Chr. Østergaard Privilegium paa at være Fiskebensfabrikør; men da han døde i 1811, ophørte Fabrikationen, og siden var der i en Aarrække ingen Fiskebensfabrik i København.

Den berømte franske Forfatterinde *Madame de Genlis*, der selv havde baaret baade Fiskebensskørterne og Direktoriedragten, skildrer i en af sine Bøger ret snurrigt de gamles Misfornøjelse med den nye Tid. En gammel Mand og en gammel Kone mødes i Tuileriernes Have og udveksler deres Tanker om den gode gamle Tid før Revolutionen. H u n har tidligere syet Fiskebensskørter, h a n Korsetter, — nu er der ikke Brug for nogen af Delene.

»Ja — klager hun — Stivelse er desværre helt af Mode, og Pudder bruger man heller ikke mer. Men saaledes kan det ikke blive ved, og hvis ikke Regeringen tager alvorligt fat, og hvis ikke de hæderlige Fiskebensskørter og Korsetter bliver indførte igen, saa er det ude med al Moral og Dyd i Verden.«

»Ja — siger han — det gode gamle Kostume! — Naar en ung Dame havde to store Pocher, der vejede 5—6 Pund, fire Tommer høje Hæle under Skoene, et godt

og solidt Korset, der var ligesom et Panser, et Fiskebensskørt af 6 Alens Omkreds, en Hovedpynt 4—5 Tommer høj, en stiv Halskrave med Staaltraad, og sad saa godt indpasset i det, at hun hverken kunde dreje Hovedet til højre eller venstre, — saa var hun nødt til at være anderledes værdig i Holdning og Manerer end nutildags. Et Fruentimmer sad dengang i en Fæstning, men nu«

»Ja nu«

»Jeg har intet at bebrejde mig — siger han —. Alle-rede da man indførte de simple Snørliv i Stedet for Korsetterne med Fiskeben, forudsagde jeg Revolutionen.«

»Det gjorde jeg ogsaa — svarer hun — da man gjorde Fiskebensskørterne mindre.«

KIRKEBETJENTE I KØBENHAVN 1810.

Ved VILLADS CHRISTENSEN.

Efter at Assistens Kirkegaard paa Nørrebro var anlagt i 1760, var det Regeringens Hensigt efterhaanden at flytte alle Begravelser ud til denne og de andre udenbys Kirkegaarde, saa at de smaa »Urtegaarde« omkring Kirkerne inde i Byen helt kunde nedlægges. Struensee, som altid gik hastigt til Værks, vilde allerede have dem afskaffede i 1771¹⁾); men da han kort efter blev styrtet, drev det over for den Gang. Regeringen tabte dog ikke dette Spørgsmaal af Syne. Den opfordrede stadig til Benyttelse af de udenbys Kirkegaarde og forhøjede gentagne Gange Betalingen for Gravsteder inde i Byen. De Ulykker, som overgik Hovedstaden, fremhjalp disse Bestræbelser. I 1795 brændte Nikolaj Kirke; det blev besluttet, at den ikke skulde genopføres, og Begravelser paa den omliggende Kirkegaard ophørte derefter i 1800. Under Bombardementet 1807 brændte Vor Frue Kirke, og ved Arbejdet paa dens Genopførelse blev Kirkegaardspladsen benyttet til Materialschure, Tømmeroplag og Stilladser, saa Begravelserne ogsaa her hørte op. Endelig i 1810 gjorde Regeringen et Forsøg paa ogsaa at faa de øvrige indenbys Kirkegaarde nedlagte.

Det første, som i den Anledning blev foretaget, var, at man indhentede Oplysning fra alle Kirkebetjente om, hvor megen Indtægt de havde af Begravelser paa de indenbys Kirkegaarde, da der jo rimeligvis maatte blive Tale om at yde dem Erstatning for Tab af Embedsindtægter, saaledes som allerede Klokker og Graver ved Vor Frue Kirke havde faaet. De indkomne Besvarelser ligger smukt samlede i Raadstuearkivet (Kirkegaarde, Pakke 2),

¹⁾ Vestre Kirkegaard 1870—1920, S. 49.

og de meddeles her i Uddrag, da de muligvis kunde have nogen personalhistorisk Interesse. Selve Begravelses-spørgsmaalet kom der ikke noget ud af denne Gang, og de indenbys Kirkegaarde blev først afskaffede i København 1851, paa Kristianshavn 1853.

Helligejstes Kirke.

Organist *Kalhauge* vil ved Forandringen tabe c. 50 Rd. om Aaret. Dette Tab kan han ikke taale, og han foreslaar derfor, at Organisten vedblivende skal have sin Betaling, selv om Musiken falder bort, og at det ikke tillades at bisætte noget Lig, førend der foreligger skriftligt Bevis fra Organisten, at ogsaa han er bleven betalt.

»Paa denne Maade kunde da de Mænd, der have opofret sig til den alvorlige Musik, der bør søges i Kirkerne, for sin Kunstflid tilsidst nyde et nogenledes anstændigt Udkomme. — Jeg har den Tillid til hine vise Fædrenelandets Venner, der bestyre Statsroret og sørge for Statens Tarv, at de ogsaa tage Hensyn til vor Gudstjenestes Opbyggelse og paa de Mænds Stillinger, der dog ikke have en saa aldeles uvigtig Forretning ved de offentlige Andagtsøvelser«. — *Kalhauge* er den eneste af Stadens Organister, der har tænkt paa at forlange Erstatning.

C. P. Flindt, Lærer ved Helligejstes Kirkeskole og Forsanger ved Kirken, skriver: »Naar jeg sammenholder den ene Uge med den anden, kan jeg antage, at jeg i Dusør for Opvartning ved Ligene paa Helligejstes Kirkegaard i det allermindste har 1 Rd. ugentlig, det er 52 Rd. aarlig. Ved at henflytte disse Lig til Assistenskirkegaarden table jeg altsaa denne Sum ganske og aldeles, da der for Sang paa Assistenskirkegaarden af min Formand Hr. Neve siden Begyndelsen af Marts Maaned 1801 til samme Maaned Udgang 1810 næppe har været tvende Opvartninger«.

Klokker *R. Gylcke*, Overgraver *P. Block* og Undergraver *F. Bruun* svarer ganske kort i en fælles Skrivelse. Deres Indtægter ved Begravelser paa den indenbys Kirkegaard har i aarligt Gennemsnit været: For Klokkeren 131 Rd., for Overgraveren 154 Rd., for Undergraveren 125 Rd.

Trinitatis Kirke.

Klokker *J. Fanøe*: »Den 13. April 1809 modtog jeg Forretningerne ved Trinitatis Sogn; fra den Tid til den

15. April 1810 har min Indkomst af Ligene i Byen været 91 Rd. 4 Mark 8 Sk., altsaa lidet at regne mod hvad Indtægt mine Formænd deraf have haft, hvilket Kirkebøgerne kan udvise. — Mit Tab er altsaa ej ubetydeligt, naar det skulde gaa i Opfyldelse, at alle Lig skulde uden Porten, og inderlig ønskede jeg at kunne udbringe min Tjeneste saa højt, at jeg ej videre skulde behøve at søge Godtgørelse efter det mig allernaadigst givne kongelige Løfte om mine fra den nedlagte Nikolaj Menighed allernaadigst tillagte Vartpenge. At give Grunde for, paa hvad Maade Tabet kunde erstattes, dertil er jeg for ringe til at ytre mine Tanker«.

N. E. Lund, »Første Graver ved Trinitatis Kirke i mit Embeds 26. Aar«. For Aaret 1809 har hans Indtægt ved Begravelser paa den indenbys Kirkegaard været 114 Rd. 2 Mark 12 Sk., desuden for at oplægge og pynte c. 180 Grave 120 Rd. For 10—12 Aar siden var Indtægten næsten den dobbelte. Han lønner selv Undergraveren med 70 Rd. og Graverkarlen med 34 Rd. aarlig. Hans Løn af Kirken er 6 Rd. om Aaret.

Anden Graver *Jørgen Madsen* havde i 1796 noget over 200 Rds. Indtægt af Kirkegaarden, men nu kun 120 Rd. og har saaledes ved den nye Kirkegaards Anlæg¹⁾ haft et aarligt Tab af 80 Rd., »hvorfor jeg ingen Godtgørelse har faaet, hvorimod den første Graver ved Kirken, dengang denne Forandring skete, allernaadigst blev tillagt $\frac{1}{3}$ af Indkomsterne for de Lig, som begravnes paa Kirkegaarden uden Porten«.

Det omtales, at Kantoren har opgivet sit Tab til 65 Rd. Men Skrivelsen fra ham findes ikke.

Sct. Petri tyske Kirke.

Kantor *C. G. Hancke* forestaar Sangen ved Begravelser. Skal disse nu alle foregaa ude paa Nørrebro, maa han opgive denne Indtægt, da han ellers ved Tidsspilde og Slid paa Klæder og Fodtøj vilde tabe mere, end Betalingen, som er 4 Mark ved enkelt og 1 Rd. 2 Mark ved dobbelt Kor, indbringer. Desuden besørger han Dødsfaldene indførte i Ministerialbogen, men herfor plejer han ogsaa at faa mindre for dem, der begravnes uden for Porten, end for dem, der begravnes inde i Byen.

¹⁾ Hermed menes Assistenskirkegaardens Udvidelse i 1805.

Overgraver *J. Jørgensen* og Undergraver *C. Rosenberg* vil tabe henholdsvis 80 og 70 Rd., hvilket Beløb de forventer sig erstattet.

Vor Frelzers Kirke.

Klokkeren *Johan Fred. Gylche* udtaler sig imod, at den uden for Amagerport liggende saakaldte Fattigkirkegaard anvendes til Begravelsesplads for Sognet, »da den for sin lave Beliggenhed om Vinteren staar under Vand og om Sommeren falder modbydelig med visse Vinde fra Renovationspladsen. Desuden kan jeg ej forbigaa den Foragt, fornævnte Kirkegaard siden Bombardementet er undergaaet, da alskens Lig for en Tid bleve der jordede, hvilket har forvoldet, at den menige Mand heller giver slip paa det sidste Stykke, han ejer, end lader sine afdøde begrave der«.

Overgraver *Thomsen* og Undergraver *Muth* meddeler, at de ved den paatænkte Forandring vilde lide et betydeligt Tab i deres Indkomster.

Frederiks tyske Kirke.

Kantor og Klokker *Chr. Lorentzen* vil tabe 60—80 Rd., Graver *C. Hansen* c. 50 Rd., Graverkarl *Jens Nielsen* 20 Rd.

Patronatet føjer hertil, at Tabet vil for Kirken selv blive 160 Rd., for Præsterne 120 Rd. og for Organisten 20 Rd.

Paa *Garnisons Kirkes* Vegne krævede Grev Baudissin en Erstatning paa ialt 1100 Rd. aarlig, hvis de indenbys Begravelser blev afskaffede. *Holmens Kirke* vilde nøjes med 500 Rd. Men Admiralitetet, som Kirkens Patronat, gør opmærksom paa, at der dog maa holdes Begravelsesplads i Reserve inden for Voldene for det Tilfælde, at Staden igen kom i en lignende Stilling som i Sept. 1807.

Patronatet for den *tysk-reformerte* Menighed erklærer sig tilfreds med de Bestemmelser, som Magistraten i den Henseende maatte føje. Og Forstanderne for den *franske* Menighed opgiver Graverens Indtægt til 35 Rd. aarlig.

Den samlede Udgift til Erstatning til Kirkebetjentene vilde herefter blive 3347 Rd.

DET KØBENHAVNSKE VANDVÆSENS SØER OG VANDLØB.

Af Dr. phil. VILLÅDS CHRISTENSEN.

II. Damhussøen.

Naar man staar paa Roskilde Landevej for Enden af Damhussøen og kaster Blikket til højre og venstre, kan man ikke undgaa at faa Indtrykket af, at denne Sø ikke er dannet af Naturen, men opstemmet ved Kunst. Landevejen selv er den mægtige Dæmning, der holder Søen i sit Leje, og Vandets Overflade ligger flere Alen højere end Engdraget paa den modsatte Side af Vejen. Et Blik paa Generalstabskortet giver de sikre Tal: Søens Flade ligger 8 Meter over Havet, medens Harrestrupaa allerede straks syd for Landevejen kun har en Højde af 4 Meter og derefter med et jævnt Fald gennem 2 og 1 Meter sænker sig ned mod Kallebodstrand. Derimod ligger Ladegaardsaaen omtrent i hele sit Løb 7 Meter over Havet, og hvis Dæmningen blev sprængt, vilde altsaa ikke en Vanddraabe fra Damhussøen søge denne Vej. Hele Søen er et udgravet Bassin og Ladegaardsaaen en kunstig Kanal. Ogsaa Tilløbet til Søens søndre Del, det egentlige Vandbassin, er kunstigt. Bassinet fyldes gennem den saakaldte Kildeaa, der ligesom Ladegaardsaaen er en gravet Kanal. Det naturlige Vandløb Harrestrupaa, som tidligere fyldte Damhussøen, faar ikke mere Lov at berøre den egentlige Sø. Efter at have gennemløbet Søens nordre Del, der i Reglen ligger tør, føres det i en dyb og

bred Grøft vest om Søen for ved Damhuset i et brat Fald under Landevejen at styrte ned i sit gamle naturlige Leje, hvor det atter overlades til sig selv.

Den brede Flodseng syd for Landevejen, i hvilken Harrestrupaa nu løber som en lille Vandrende, viser, at engang i en fjern Fortid har store Vandmasser strømmet her igennem. Allerede i Stenalderen har den nordlige Del af Damhussøen dog været nogenlunde udtørret; thi her fandtes ved Gravning i 1919 en Samling af Flintredskaber, bestaaende af 8 Økseblade og en Smalmejsel, henlagte under en Hulning i en stor Sten, i et Jordlag, der bestod af halvt engagtig, halvt moseagtig Jord¹). Endnu er dog Egnen omkring Damhussøen meget vandrig, og Søen har et stort Opland. Vandet kommer nordfra gennem Kagsaaen helt oppe fra Klavsdal eller Tibberup og vestfra gennem Harrestrupdalen, hvor et nyt Vandløb blev opgravet i 1664²). Efter at de to Aaløb havde forenet sig ved Islehus, fik de Navnet Ovreaa³) efter Ovre Sogn, de nuværende Kirkebyer Rødovre og Hvidovre. Navnet Ovreaa forekommer i et Bispebrev fra 1275 og i Københavns Stadsret 1294.

Ved en Oprensning af Damhussøen i 1826, da Søen var helt tørlagt, stødte man overalt i Bunden paa gamle Trærødder, ligesom man ned gennem Søen kunde spore det oprindelige Aaløb, der ved den Lejlighed blev udgravet paany. Engang har Søbunden altsaa været bevokset med Træer, og mellem disse har Ovreaa søgt sin Vej ned til Kallebodstrand. Men den Tid maa rigtignok ligge langt tilbage, thi allerede tidlig havde der dannet sig en

¹) Fundet tydes som et Offerfund, henlagt i den vanskelig tilgængelige Mose som en Gave til Guderne. Nationalmuseet betalte for Mejslen 30 Kr., for den største af Økserne 20 Kr., for de 7 andre Økser 10 Kr. for hver. (Nationalmuseets Arkiv, Rødovre Sogn).

²) Se foran S. 6 og Eiler Nystrom: Vanløse S. 12.

³) Hist. Medd. VI, 483.

Vandsamling i Lavningen mellem Vanløse og Rødovre. Denne første lille Sø havde oprindelig ikke andet Navn end *Dammen*, et Navn, der er os overleveret nogle Gange i Forbindelse med Navnet paa Landsbyen Rødovre, der i gammel Tid betegnes som »Ovre øvre ved Dammen« (1581) eller »Ovre ved Dammen« (1622) til Forskel fra Hvidovre, der kaldes »Ovre ydre« eller »Ovre ved Stranden«. Et andet Minde om det gamle Navn findes i Benævnelsen paa nogle Agre paa Rødovre Mark, der løber ned til Søen, og som i Opmaalingsprotokollen 1684 og paa et Kort fra 1747 kaldes *Dams Aas*, ligesom det Hus, der paa Kristian IV.s Tid blev bygget ved Søbredden, kaldtes *Damhuset*.

Antagelig er Dannelsen af denne Dam bleven fremhjulpet derved, at et primitivt Vejanlæg paa dette Sted var ført over Lavningen. Det var ikke som nu Hovedlandevejen mellem København og Roskilde; thi denne gik indtil Kristian IV.s Tid noget sydligere, over Valby og Hvidovre. Men en lang Vase har dannet en Passage over den brede, fugtige Sænkning, og det er en rimelig Formodning, at Dammen efter denne Vase har faaet sit ældste egentlige Navn, *Langvasedam*¹⁾. I denne Form findes Navnet dog næppe opbevaret, derimod skrives det oftere *Langvadsdam*. Denne Benævnelse var ingenlunde upassende; thi Vandet har formodentlig jævnlig oversvømmet Vejen, saa Vasen er bleven til et Vadested. Formen *Langvaddam* bliver da ogsaa snart den almindelige og officielle; og da Vasen og Vadet endelig var bleven afløst af en virkelig Landevej, fortsættes Navneudviklingen konsekvent, idet man i 18. Aarhundrede ofte træffer Søen betegnet som *Landsvejsdam*. Dette Navn trængte dog aldrig igennem; men derimod afløstes omkring Aar 1800 alle de ældre Benævnelser af det nuværende Navn *Damhussøen*. Huset,

¹⁾ Kbhvns. Hist. IV, 404.

der har laant sit Navn af Dammen, har saaledes atter givet det tilbage til Søen, — en Vekselvirkning, vi ogsaa kender andensteds fra, f. Eks. i Navnene Aamose Aa og Søby Sø med Søbysøgaard.

1. Søen indrettes til Vandbeholder.

Som andre herreløse Vande har Langvaddam fra Alders Tid tilhørt Kronen; men dens Historie begynder først med det Skøde, hvorved Kongen gav Afkald paa sin nedarvede Rettighed over den.

Den 7. Juli 1561 afsluttede Frederik II et Mageskifte med Københavns Universitet. De højlerde afstod Knarstrup Kloster i Gandløse Sogn med tilliggende Gods og fik i Stedet Sct. Klare Kloster i Roskilde, Langevadssø for et frit Enemærke og Valore By med Mølle, Skov og rette Tilliggelse. Det er første Gang, Søens Navn er fundet nævnt. Frands Brokkenhus, der som Lensmand i København hidtil havde haft Søen i Værge, fik derefter Brev om ikke mere at lade fiske i den. Nogen anden Indtægt af Søen end Fiskeriet var der endnu i lange Tider ikke Tale om, og i en Aarrække nød nu Professorerne Søens Udbytte in natura ved deres Bord.

Saa skete paa Kristian IV.s Tid den store Forandring ved Søen, at det tidligere »lange Vad« blev afløst af en virkelig Dæmning med Bro over Aaløbet. Dæmningen skulde tjene et dobbelt Formaal. Paa den førtes en ny Roskilde-Landevej over Lavningen; og samtidig skulde den opstemme Søen, der nu indgik som et Led i Københavns Vandforsyning. Arbejdet blev udført i Aarene 1619—21, efter at Peblingsøen i 1618 var bleven indrettet til Vandbeholder for Byen, og Kongen derpaa i 1619 havde erhvervet sig Ejendomsret over alle de tre københavnske Søer. Disse havde paa den Tid kun Tilløb fra Lersøen gennem Lygteaaen; nu forøgede Kongen deres Vandmængde ved Opstemningen af Damhussøen og Grav-

ningen af Grøndalsaa eller Ladegaardsaaen fra denne Sø ind til Peblingsøen. Da Ladegaarden var bygget ved Aar 1620, kunde dens Grave fyldes med Vand fra det nye Tilløb, og i 1621 kunde Landevejen fra Valby føres hen over den nye Dæmning ved Langvaddam. Dæmningens Sider ud mod Søen var sikrede ved Pæleværk, og over Afløbet var bygget en Bro med en Sluse under, som i den første Tid blev kaldt *Kongens Sluse*. Alle Udgifterne ved Anlægget afholdtes af Kongens Kasse uden nogen Udgift for Søens Ejer, Universitetet. Men om den senere Vedligeholdelse opstod der mangfoldige Stridigheder, der særlig stammede fra Anlæggets dobbelte Øjemed, dels som Landevej, dels som Dæmning for Søen.

Opførelsen og Vedligeholdelsen af den store Jordvold var paalagt Bønderne i de tre nærmest liggende Len: Københavns, Roskilde og Tryggevælde. Bønderne har sikkert været bebyrdede nok i Forvejen, og det kan ikke undre, at Arbejdet kun skred langsomt frem og aldrig blev udført helt til den ivrige og utaalmodige Konges Tilfredshed. Det ene Brev efter det andet til Lensmændene bærer Vidne derom. I 1633 faar alle tre Lensmænd Breve om, at de paa en vis Dag skal mødes tilhobe ved Langvadsdam og der uddele »den nye stenlagte Bro, som sammesteds er«, imellem Bønderne i deres Len, »at de den inden de Pæle, som vi naadigst der haver ladet slage, kunde fylde«. Endnu 5 Aar efter var denne Befaling ikke efterkommet; thi i 1638 skriver Kongen, at han »selv nyligen haver erfaret, Langvaddams Bro [o: Stenbro, Brolægning] ej at være forfærdiget eller holdt ved lige af Bønderne, som det paalagt er, som det sig bør, saa man [kun] med stor Besværing kan køre derover, hvilket os og vel tilforn af andre er klaget«. I 1640 finder han en ny Form for at faa det samme sagt: han spørger Lensmændene, *h v o r f o r* den lange Bro og Dæmning ved Langvadsdam ikke er gjort færdig? Kongen har dog sik-

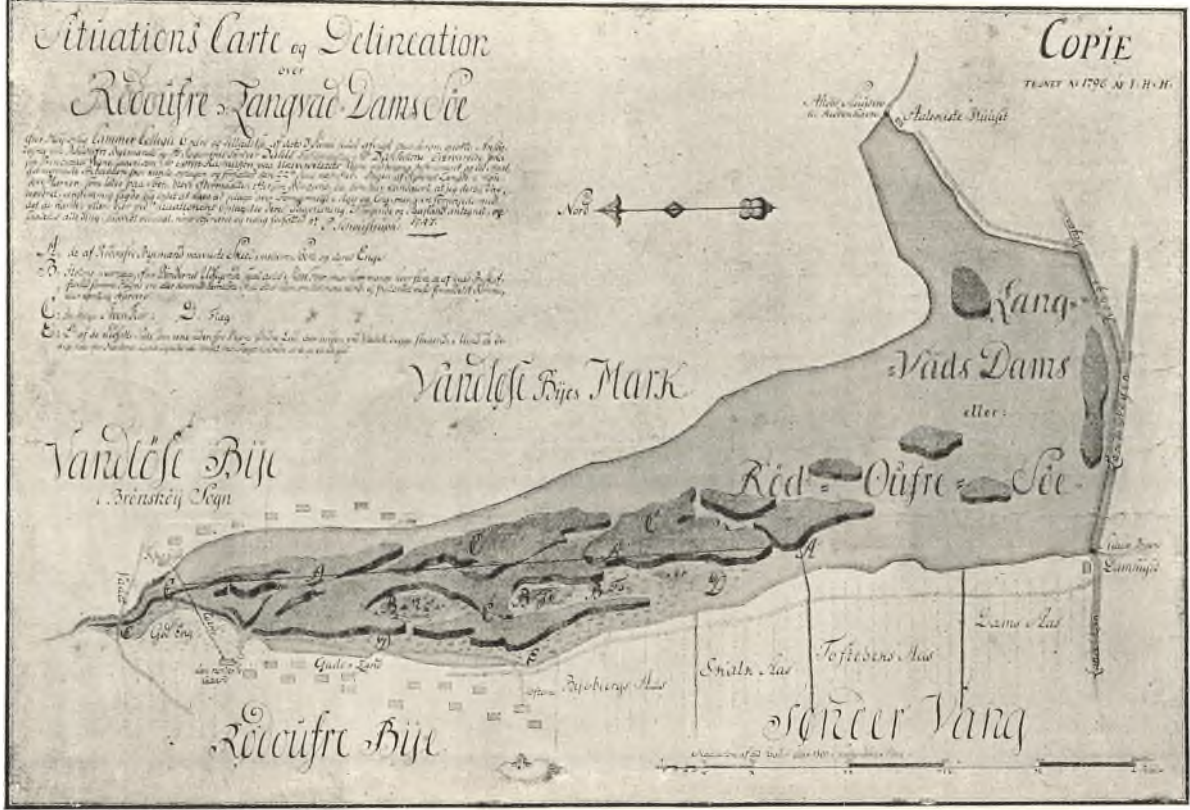
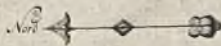
Situations Carte og Delincation
over
Røed-Ouse Vand-Dams See

COPIE

TEJNET A: 1796. N: J. H. H.

Her ses en kort og delincation af den Vand-Dams See, som ligger mellem Røed-Ouse og Aalckistehuset, og som er omgivet af Vandløse Bys Mark og Søndre Vang. Seet er af Røed-Ouse Vand-Dams See, og den er omgivet af Vandløse Bys Mark og Søndre Vang. Seet er af Røed-Ouse Vand-Dams See, og den er omgivet af Vandløse Bys Mark og Søndre Vang. Seet er af Røed-Ouse Vand-Dams See, og den er omgivet af Vandløse Bys Mark og Søndre Vang.

- A. Se af Røed-Ouse Vand-Dams See, som ligger mellem Røed-Ouse og Aalckistehuset.
- B. Se af Vandløse Bys Mark, som ligger mellem Røed-Ouse og Aalckistehuset.
- C. Se af Søndre Vang, som ligger mellem Røed-Ouse og Aalckistehuset.
- D. Se af Vandløse Bys Mark, som ligger mellem Røed-Ouse og Aalckistehuset.
- E. Se af Søndre Vang, som ligger mellem Røed-Ouse og Aalckistehuset.

Damhusøen

134

Kort over Damhusøen af P. Schoustrup 1747. Kortet viser Vanløse Sluse og Aalckistehuset, Kongevejen og Landevejen, Slusen og Broen paa Roskilde Landevej, Damhuset, Damsaas og Vadet ved Søens Nordspids.

kært stillet større Fordringer end dem, Undersaatterne mente at kunne nøjes med. Thi Bendt Vandmester siger nogle Aar senere, at indtil 1644 blev der af Kongen sørgt godt for Vandvæsenets Udenværker, og først efter den Tid var der Grund til at klage over dem, da de henstod uden nogen ordnet Direktion.

Over Dæmningen førte to Veje jævnsides hinanden: den offentlige Landevej, der kom fra Valby, og den private Kongevej, der kom fra Ny Amager eller det nuværende Frederiksberg. De to Veje stødte sammen ved Søens sydøstlige Hjørne. Kongevejen var spærret for uvedkommende og lukket med Porte, og til at tage Vare paa disse var ansat en Portvagt, der boede i D a m h u s e t eller Langvaddams Hus. Han har vist ikke passet godt paa Portene; thi der klages over, at de rejsende foretrækker Kongevejen fremfor den slet vedligeholdte Landevej gennem Valby, hvorfor Kongevejen snart bliver lige saa ubrugelig som den anden¹⁾.

Medens Kristian IV egenmægtig skaltede og valtede med Langvaddam fra omtrent 1619 og hele hans Regeringstid ud, synes man ganske at have glemt, at Universitetet var Ejer af Søen. Den eneste Indtægt, som Professorerne havde af den, nemlig Fiskeriet, havde Kongen taget til sig. I en Instruks for den kongelige Fiskemester paa Københavns, Frederiksborg og Kronborg Len af 1621 nævnes Langvaddam blandt de Søer, som var ham underlagte, medens den, fuldstændig korrekt, ikke nævnes i en tilsvarende Ordinans fra 1597²⁾. I Overensstemmelse med den nye Ordning nævnes i Rentemesterregnskabet 1622—23 første Gang en kongelig Fiskedamsvogter ved Langvaddam³⁾. Men efter Kristian IV.s Død begyndte Professorerne at klage over deres Forurettelse med Fiske-

¹⁾ Saaledes 19. Okt. 1680 i Dipl. VI, 751—52.

²⁾ Secher: Forordninger og Recesser III, 49, 623.

³⁾ Hist. Medd. VI, 454.

riet, og ved et Kongebrev af 10. April 1651 fik de Søen tilbage, »eftersom I underdanigst giver tilkende, at Langveds Dam efter vores elskelige kære Hr. Forfaders, højlovlig Ihukommelses, Foundation hører Universitetet til, og I derhos beklager, at samme Dam paa nogen Tid skal være Eder bleven forholdet«. Helt gratis har de dog ikke faaet den; thi i det samme Kongebrev forpligtes Professorerne til i 5 Aar »godvillig« at betale Accise af alt, hvad de lader brygge til deres egne Huses Fornødenhed¹). Og der var en anden Side af Sagen, som Professorerne maa- ske ikke ret har overvejet, den nemlig, at Ejendomsretten til Søen ogsaa kunde medføre Forpligtelser for dem. Alle- rede 5 Aar efter den nye Overdragelse maa Professor Peder Spormand, som da var Rektor ved Universitetet, i en Skrivelse til Kansleren forsøge at klarlægge Forholdet. Han skriver derom d. 7. Maj 1656:

»Hvad Dæmningerne med Sluserne ved denne Sø belanger, som nu ere tvende, den syndre nemlig og den østre, da vedkommer Academiet aleniste den østre med sin Sluse, gennem hvilken Vandet til København udløber, ved lige at holde.

Den synder Dæmning, som er den største, længste og bredeste, var ikke af Begyndelsen, der Søen til Academiet udlagt blev, men er først bleven Anno 1621 efter højst- lovlig Ihukommelse Konning Christian IV.s naadigste Befaling og Anordning opsat, gjort og fuldfærdiget til en nærmere og bedre Landevej imellem København og Roskilde; hvilken Landevej ellers gik tilforn gennem Hvidovre og var for den Rejsemand, i Synderlighed naar vaadt Vejrlig indfaldt, tung og besværlig. Hvorfor og Herrederne have hvert sin Del af samme Landevej ved lige at holde. Og efterdi Kongen samme Dæmning eller Dige haver ladet gøre, kaldes endnu Slusen, som yderst derudi er, Kongens Sluse«²).

¹) Dipl. V. 342.

²) Indlæg til Sjællandske Missiver 9. Marts 1656, fol. 510 a. (Rigsark.)

Om den østre Dæmning og Slusen ved Vanløse heder det videre i Professor Spormands Skrivelse:

»Den østre Sluse, Akademiet vedkommendes, befindes næsten $1\frac{1}{2}$ Alne bredere at være end Kongens Sluse og bredere end Grøften, som udenfor er og Vandet ved til København ledsages, saa at den nok kan sluge hvis Vand der tilfalder og igennem løbe skal.

Om ny Stigbord derfor gøres skal, da er kongelig Forbud højst fornøden, at ingen dem under stor Straf maa beskadige. Thi ellers blive de ej i Fred for onde og vanartige Mennesker, som dagligen erfares.«

Universitetet havde altsaa straks gennem sin Rektor vedkendt sig den ene Sluse og fralagt sig den anden. De højlærdes Forpligtelse til at vedligeholde Vanløse Sluse nævnes endnu i 1682 i Præsident Peder Resens haandskrevne Bog om »Københavns ferske og Brøndvand«¹⁾, men var dog vist allerede paa den Tid bortfaldet eller gaaet i Glemme, hvad der saa meget lettere kunde ske, som de højlærde næsten aldrig gjorde noget ved den. Endnu mindre vilde de selvfølgelig have at gøre med den store Landevejsdæmning, skønt Opfordringer i den Henseende ikke udeblev. I Marts Maaned 1665 brød Søn gennem Dæmningen og bortskyllede Slusen under Landevejen, og da forsøgte Regeringen, om den ikke kunde faa Søens Ejere til at betale for de Ulykker, som den uregelmæssige Sø anrettede. Der sendtes en høflig Anmodning til Universitetet om at lade Slusen istandsætte; men de højlærde fralagde sig aldeles at ville have dermed at bestille. Regeringen fandt sig i dette Afslag, og i August 1665 blev der givet Ordre til fra Bremerholm at udlevere det fornødne Egetømmer — en ret anseelig Liste — til Slusernes Reparation. Her laa dog bestandig et Tvivlsspørgsmaal og lurede, der naarsomhelst kunde bryde ud i aaben Konflikt.

¹⁾ S. 109 (Raadstuearkivet). — 1680 vedligeholder Vandvæsenet Dæmningen paa begge Sider af Slusen, se S. 155—56 her.

Det Vand, som nu ad den nye Ladegaardsaa førtes til Peblingsøen, havde Kongen Anvendelse for paa flere Maader. Foruden at tjene som Drikkevand skulde det holde Stadsgravene fyldte, og efter at have passeret dem skulde det drive den Vandmølle, som Kongen havde anlagt ved Vesterport¹). Derfra løb Vandet gennem Filosofgangen og Løngangsstræde til Vandkunsten, hvor det atter drev et Par Møller og afgav Vand til Kongens og Dronningens Vaskehuse. Det var Hensynet til Møllen ved Vesterport, som foranledigede det første almindelige Syn over alle Vandvæsenets Udenværker og bevirkede, at det hele Anlæg endelig blev ordnet og reguleret saaledes, som det derefter i et Par Aarhundreder forblev.

Denne Mølle var i 1646 af Kongen bleven tilskødet Rentemester Henrik Müller som Betaling for nogle tilgodehavende Penge, og Rentemesteren havde anvendt en Del Bekostninger paa at sætte den i god Stand. Men da han derefter skulde til at have Indtægt af den, blev der gentagne Gange klaget over den af Byens Borgere, som paastod, at Møllen nu *consumerede* mere Vand end forhen, saa der blev for lidt til Byens almindelige Vandforsyning, og tilsidst havde da Borgmestre og Raad forbudt Rentemesteren at male med Møllen. Møllen stod derefter stille i nogen Tid; men dermed var Henrik Müller jo ikke i Længden tilfreds, og den 7. Marts 1656 skrev han til Kongen om at faa sin Mølle i Gang igen. Hvis den længer skal staa stille, skriver han, vil deraf snart følge værre Konsekvenser: Ogsaa de to nederste Vandmøller vil blive ruinerede, og Dronningens Vaskehus vil blive ubrugeligt; alle de Gaarde og Ejendomme, som ligger mellem Vandkunsten og Vesterport, vil miste det Vand, som plejer at tilflyde dem fra Vesterports Mølle, og som de hidtil har betjent sig af; en ond Stank og Lugt vil foraarsages mellem Løngangen og Vesterport »Eders Kongl. Majt. selver

¹) Om denne Mølle se Hist. Medd. V, 303—05.

til største Fortræd, som dagligen sin Pass og Repass derforbi haver«. Og endelig var det Synd, om saadan en nyttig Vandmølle, der med stor Bekostning er anlagt, ikke skulde holdes ved Magt, da Byen har god Brug for den. Henrik Müller ønsker derfor, at Kongen vil lade udmelde Kommissarier, som kan sætte Vandvæsenet i ordentlig Skik; thi i saa Tilfælde vil der blive Vand nok baade til Byens Behov og til Møllen.

Renteskriveren fremsætter derefter et vel gennemtænkt Forslag over det, han mener, der bør gøres. Først skal der sættes et vist *Centrum* ude ved Langvaddams Sø, som angiver, hvor højt Vandet maa opstuves paa Marken, og et lignende Centrum med synligt Mærke skal sættes baade oven for Møllen i Byens Grav og neden for den ved Kongens Vaskehus, hvorefter alle Møllerne skal rette sig. Dernæst skal Bønderne tilholdes at rense og vedligeholde Grøfterne (Ladegaardsaaen), saa Vandet ikke bliver staaende paa deres Marker. Der skal sørges for, at intet overflødigt Vand løber ud ved Langvaddam (gennem Kongens Sluse), Ladegaarden (gennem Vodroffsaa) og Vartov (fra Sortedamssøen under Østerbro), og et lidet Hus skulde opsættes ved Langvaddam til en fattig Mand, som kunde have Opsigt med Dæmningen, at den ikke forsættelig skulde sønderhugges, som forhen ofte sket er. Endelig skulde Fortougene fra Ladegaardsdæmningen til Vesterport (Vandledningen til Fæstningsgraven) gøres lige saa høje som Fortougene fra Ladegaardsdæmningen til Nørreport (Ledningen til Peblingesøen og til Byens Pumpevandsrender). Hvis dette blev gjort, kunde Vandet i Gravene stedse holdes saa højt, at det kunde gaa over den murede Kam i Graven, som dertil egentlig er gjort, »og da vilde der altid være Vand nok baade til Byen, Møllen, Hans Majts. Bryggers, Vaskerhus og den gemenes Tarv«¹).

¹) Indlæg til Sjællandske Missiver 9. Marts 1656 (Rigsarkivet).

Kongen tog sig beredvilligt af Henrik Müllers Andragende, og allerede to Dage senere, d. 9. Marts, udfærdigedes Instruks for to Adelsmænd, som skulde tage Vandvæsenets Udenværker i Øjesyn, opsætte et Vandstandsmærke ved Langvaddam og overveje Ansættelsen af en Opsynsmand ved denne Sø, alt i Overensstemmelse med Henrik Müllers Forslag. Det blev, efter en Ombytning af et Par Navne, Otto Powisch og Arent v. der Kuhla, hvem denne Sag blev overdraget, og Forretningen skulde foretages i Overværelse af Lensmanden paa de tilgrænsende Bønders Vegne, af Direktøren for Fortifikationsvæsenet og af Københavns Magistrat.

De to Kommissarier indgav deres Betænkning d. 29. Marts 1656, og det ses af den, at Situationen ved Langvaddam allerede dengang har været den samme som bestandig senere. Søen har haft Afløb gennem to Sluser; den ene laa under Roskilde Landevej og var bestemt til at bortføre det overflødig Vand gennem det gamle Afløb til Kallebodstrand, den anden laa ved Indgangen til den gravede Kanal til Peblingsøen. Denne sidste kaldes af Kommissarierne stadig den østre Sluse, senere nævnes den i Reglen som Vanløse Sluse eller Aalekisteslusen, ligesom det Hus, der senere blev bygget her, blev kaldt Aalekistehuset. 114 sjællandske Alen nord for den østre Sluse satte Kommissarierne en Sten ved Søbredden som Mærke, hvor højt Vandet maatte opstemmes, og ligeledes satte de et Tegn inde ved Fæstningsgraven, som Mølleren ved Vesterport skulde rette sig efter med Vandets Højde.

De to Adelsmænd og deres medhavende Ingeniører har gjort et godt Arbejde. Den Ordning, de fastslog — ikke blot for Damhussøen, men for alle Vandvæsenets Udenværker —, blev den gældende i Aarhundreder, og Ejeren af Vandmøllen ved Vesterport, Henrik Müller, gav dem en skriftlig Erklæring om, at han var tilfreds med den Ordning, de havde truffet. Begge Sluserne ved Lang-

vaddam blev efter deres Forslag istandsatte med en Udgift for Kongens Kasse af 410 Rdlr. 4 Mark 14 Sk. Ingeniørerne fremsatte ogsaa Forslag om, at Dæmningen eller Landevejen skulde sættes »flak udi Søen«, hvorved den formentlig kunde underholdes med ringere Umage og Bekostning og uden Tømmerasie. Men dette gode Forslag kom ikke til Udførelse. Dæmningen stod endnu med sin stejle Bred beklædt med Pæleværk, da Svenskerne to Aar efter slog sig ned i disse Egne og ødelagde det hele Anlæg.

Den 17. Aug. 1658 blev Vandrenderne til Byen afskaarne, Dæmningen ved Langvaddam gennemstukket og baade Slusen og Pæleværket ødelagt. Under den langvarige Belejring fik Hovedstaden intet Vand fra Langvaddam. Men efter Fredslutningen blev Værkerne igen satte i den Stand, hvori de havde været i 1656. Kongen betalte Udgifterne derved, og der stilledes ingen Krav hverken til Københavns Vandvæsen eller til Universitetet som Ejer af Søen.

Efter den Tid er Langvaddam Vandvæsenets »bedste Spisekammer for Pompevandet«, som det hedder med et ofte tilbagevendende Udtryk i Beretningerne om Udenværkerne. Men Bendt Vandmesters Klage, at disse Udenværker henstod uden nogen ordnet Direktion, havde stadig Gyldighed, og den gentages i 1672 af en stor Kommission, der blev nedsat til at gøre Forslag om Vandvæsenets bedre Indretning. Kommissionen bestod af fine Folk: Gehejmerraad Erik Krag, Højesteretsassessor Thomas Fincke og Professorerne Peder Scavenius og Rasmus Bartholin. I deres Betænkning af 25. Juli 1672 gør de opmærksom paa, at Hovedmanglen ved Vandvæsenet var den, at der ikke fandtes nogen samlet Overbestyrelse eller Direktion for det hele Anlæg. Hver Pumpevandsinspektør og hver Vandkiger passede, saa godt han kunde, de ham vedkommende Render; men for Søerne og Vandløbene

uden for Byen var der ingen fast Bestyrelse. Denne Mangel blev nu endelig afhjulpet. Ved Reskript 27. Aug. 1679 oprettedes for første Gang en Vanddirektion for København. Den fik det øverste Tilsyn med Byens Vandkompagnier og navnlig Raadigheden over alt det, som kaldtes Vandvæsenets Udenværker: Søer, Dæmninger, Sluser, Vandløb og Hovedrender ind til Byen. Direktionen blev særdeles mandstærk, den talte ialt 20 Medlemmer. Ibland dem fandtes adskillige høje Statsembedsmænd, der vel nærmest skulde tjene til at give Direktionen Anseelse: Rigsadmiralen Henrik Bjelke, Rigmarskalken Christopher v. Korbitz, Viceskatmesteren Holger Vind og flere. Endvidere de før nævnte Professorer Peder Scavenius og Rasmus Bartholin, der formodentlig ligesom den kgl. Historiograf og Bibliothekar Villum Worm skulde give Direktionen den videnskabelige Ballast. Men Størstedelen af Medlemmerne var dog taget af Københavns Kommunalbestyrelse. Der var Byens Præsident Peder Resen, Borgmestrene Titus Bülche og Bartholomæus Jensen, Raadmand Hans Knudsen, 5 Medlemmer af de 32 Mænds Forsamling (Hans Stampe, Thomas Oxe, Claus Byssing, Peder Munch og Vigant Michelbecher), endelig to Medlemmer af det menige Borgerskab, Cornelius Nissen og Johan Christensen. Raadmand Hans Stampe blev Direktionens Sekretær og havde Ledelsen af de daglige Forretninger. I 1714 blev Vandvæsenet forenet med Brandvæsenet under en fælles Ober-Brand- og Vandkommission, i 1805 blev de atter adskilte og en særlig Vandkommission oprettet, og denne bestod da til 1857. — Disse forskellige Bestyrelser raadede altsaa over det hele Vandvæsen, men først og fremmest over Damhussøen, der med sine Tilløb og Afløb var Centret i det hele System.

2. Vandhøjden og Sluserne.

Bønderne omkring Damhussøen hadede dette Vandvæsen. I København var man interesseret i at opsamle saa meget Vand som muligt til Byens Behov; men Bønderne helt op til Islehus risikerede derved at faa deres Enge oversvømmede, og der maatte tages haardt fat paa dem, inden de lærte at respektere Kristian IV.s nye Indretninger.

Allerede i 1656 hedder det i Instruktionen for Otto Powisch og v. d. Kuhla, at Dæmningen for Søen tilforn er bleven sønderhugget og Vandet derved gaaet til Spilde. Og da de to Kommissarier kom derud, fandt de ganske rigtig Slusen under Roskilde Landevej fordærvet og øde, saa det meste af Vandet løb ud i Stranden.

»Og eftersom fornemmes, at de interesserede Bønder, formedelst de ville være Vandet kvit, altid haver ruineret samme Sluse, paa det de maaske om Sommeren, naar Vandet borttørres, kunde bekomme noget mere Hø end ellers, hvilken ringe Baade dog intet er at ligne imod den store Mangel, som baade H. kgl. Majt. selver saa og den ganske By kan have for Vand, siunes os derfor bedst og tjenstligst, efterdi denne Sluse endelig vil gøres af nye, at den bliver gjort ganske aaben; dog maa den have sin visse Højde, at der intet kan bortløbe, førend Vandet naaer den Sten, som er forordnet til Mærke ved den østre Sluse, med mindre der kom et stort overfaldendes Vand, saa kunde det falde derover og ikke skade Dæmningen. Denne aabne Sluse vilde gøres og bepæles saa fast udi Bunden eller mures for med hugne Sten, at ingen uden største Arbejde og Gevalt den kunde ophugge eller bryde.«

Om Slusen ved Vanløse hedder det i samme Indberetning:

»Den østre Sluse ved Langvadsdam, hvorigennem Vandet løber ned til Byen, vil og endelig gøres med Flid og fire Alen bredere, end den er, paa det den des-

bedre kan sluge Vandet; med gode stærke Stigbord, med stærkt Beslag og Jernskruer igennem, at ingen dennem kan opdrage, uden det gøres fornødent, og Vandet til Byens Nødtørft behøves. Samme Stigbord bør at være af den Højde, at Vandet kan være støvet til den Sten, som ligger ved Søbredden udi Norden for den østre Sluse, nemlig 114 sjællandske Alen fra samme Sluses Dæmning, og hvis videre Vand kommer, skal det falde over Stigbordene.«

Den trufne Ordning var altsaa klar nok, men begge Parter klagede. Bønderne havde sikkert Ret i, at det opstemmede Vand gjorde Skade paa deres Enge; men Vandvæsenet henholdt sig til Bestemmelserne og til Vandmærket fra 1656, og efter dette var Sluserne ingenlunde sat for højt. Tværtimod paastod baade Bendt Vandmester og Kommissarierne i 1672, at Slusernes Overkant laa et Kvarter under den tilladte Højde, hvorfor Bønderne tilegnede sig mere Eng i Søbunden, end der tilkom dem, og endda ofte paa egen Haand borttog Stigbordene for at faa Vandet til at løbe af Søen. Kommissarierne foreslog derfor, at Sluserne skulde forhøjes, og at de skulde indrettes saaledes, at ingen uvedkommende kunde trække dem op. »Og omendskønt at Bønderne der omkring lider Skade paa deres Enge, saa er den dog ikke at regne imod den Gavn, som Staden haver af Vandet; og efterdi det Tegn haver været sat 1656, da synes Bønderne sig nu ikke mere videre Eng at kunne tilegne end da. Men dersom Bønderne kom til at lide nogen Skade og mer end tilforn miste noget af Højbjergningen, da remitteres, om Eders Kgl. Majt. behagede at bevilge dennem paa Landgilden en ringe Afslag efter Amtmandens Kendelse, paa det de interesserede Bønder, formedelst de ville være Vandet kvit, ikke skulde ruinere samme Sluse, som tilforn altid er sket.«

Det er Vanløse Sluse, der her er Tale om, og det var

især denne, Bønderne havde et godt Øje til. Den har rimeligvis ikke været saa solidt bygget som Slusen under Landevejen, og Universitetet, som havde Forpligtelsen til at holde den ved lige, gjorde aldrig godvilligt noget ved den. Følgen heraf var da ogsaa, at Slusen næsten altid var forfalden og utæt, saaledes som Tilfældet var i 1673, da »en Mangfoldighed af Vand i farlig Mængde nedfaldt gennem den øde Vanløse Sluse og nær havde borttaget den store Dæmning«. Men naar Slusens Utæthed ikke forslog, hjalp Lødsejerne altsaa selv til at tappe Vandet ud igennem den.

Dette blev saaledes gjort i Februar Maaned 1677, da selve Præsten i Brønshøj, Hr. Claus Nielsen, og en Mand ved Navn Morten Laursen havde bemægtiget sig Laas og Lukke til Slusen og aabnet den under stort Vandfald og stærk Tø, saa store Vandmasser styrtede ind gennem Ladegaardsaaen¹⁾). Professorerne foretog sig som sædvanlig intet; men Magistraten sørgede for, at Skruerne til Stigbordet blev forandrede, saa dette Eksperiment ikke kunde gentages.

Saadant kunde ske paa den Tid, da der endnu ingen fast Bestyrelse fandtes for Vandvæsenets Udenværker. Men to Aar efter blev den nye Direktion indsat, og den tog straks kraftigt fat. Efter at en ny Synsforretning var afholdt i September 1679, blev Stigbordet ved den østre Sluse forsynet med de Jernbeslag og Skruer, som der saa ofte havde været skrevet om; Nøglen til Stigbordet skulde fremtidig opbevares hos en af Direktørerne, og en Mand blev lønnet med 10 Sldr. aarlig for at have Opsyn med Slusen. Men samtidig udæskede man Bønderne yderligere derved, at begge Sluserne nu blev hævet det Kvarter, som Vandvæsenet mente sig berettiget til efter Mærket fra 1656. Det bemærkes udtrykkelig i Synsforretningen, at det er ved at regne Stigbordenes Højde efter Mærkestens

¹⁾ Hist. Medd. VI, 34, 36.

»øverste Pynt«, at man finder dem et godt Kvarter for lave. Dette Udtryk er ikke forekommet før, og det giver et Indtryk af, at der her kunde være noget Spillerum for Vilkaarlighed.

Følgerne af denne nye Foranstaltning lod ikke vente længe paa sig. Allerede i Maj Maaned næste Aar forelaa en Klage fra alle Bønderne i Vanløse, indgivet paa deres Vegne af Christen Nielsen i Jægersborg: Vandet var nu saa højt opstøvet, som det ikke i Mands Minde havde været. Det havde betaget Bønderne deres Kørsel og Fædrift paa Gaden, saa de maatte drive deres Fæ og Bæster gennem deres Kornmark for at faa dem ud paa Fælleden til Græsning. Det betog dem ogsaa deres Gødningspladser, hvad der aldrig før i Mands Minde var sket; og det havde fordærvet en stor Del af deres Engbund og Sæd, som ikke kunde betales med 100 Rdlr.

Der blev intet Hensyn taget til Bøndernes Klager, og Slusen forblev, som den var. Det varede et Aar, — saa indtraf den uundgaaelige Katastrofe.

Den 17. Okt. 1681 indberetter Raadmand Hans Stampe til Direktionen, at »Vanløse Sluse, som nylig med nye Stigbord og andet er bleven forbedret og forfærdiget, er efter Simon Jokumsen, som derpaa skulde tage vare, hans nu i Dag indkomne Beretning nylig af nogle gudsfor-gaaen Mennesker om Nattetide bleven spoleret og hugget i Stykker.«

Nu var det altsaa aabenbart, at Bønderne brød sig lige saa lidt om den nye Direktion som tidligere om Magistraten og Universitetet, og at der maatte tages alvorligt fat paa dem for at lære dem Respekt. Direktionen henvendte sig øjeblikkelig til Kongen med Anmodning om, at der paa Grund af denne Sluses Vigtighed maatte ud-gaa »et strengt Mandat« for at forhindre Gentagelse af det, som nu var sket. Og saa rykkede da selve Statsmag-

ten ud med hele sit tunge Apparat for at værne om Vanløse Sluse.

Den 8. Nov. 1681 udgik en kgl. Forordning, der baa-
de havde Næb og Klør: »Eftersom for os er bleven an-
draget, hvorledes nogle onde og ugudelige Mennesker sig
skal have understanden at ruinere og fordærve den Vand-
sluse her uden for vores kongelige Residensstad Køben-
havn liggendes, Vanløse Sluse kaldet, som vore Direktø-
rer for det ferske Vand her sammesteds sig saa højt ha-
ver ladet være angelegen til samme Vands Konservation
og Stadens største Nytte og Gavn at lade reparere og for-
færdige«, — da skal den eller de, som herefter tilfordri-
ster sig at aabne eller beskadige denne eller nogen anden
af Vandvæsenets Sluser, uden al Naade straffes paa Livet
eller efter Forseelsens Maade med livsvarigt Fængsel og
Jern paa Bremerholm. Denne Forordning skulde oplæses
tre Gange i alle omliggende Kirker og paa Tingene.

Disse drakoniske Bestemmelser synes at have hjul-
pet, og det ses ikke, at nogen mistede Livet i Henhold til
det »strengt Mandat«. Men ganske vist blev der ogsaa
samtidig truffet en anden Foranstaltning, der maaske har
virket mere end Kongens Trusler, nemlig Ansættelse af
en Opsynsmand ved Slusen.

Det var en gammel Plan, som herved endelig bragtes
til Udførelse. Allerede Henrik Müller og Kommissarierne
i 1656 havde foreslaaet, at der blev ansat en Opsynsmand
ved Slusen, og til Bolig for ham kunde henflyttes et Hus,
der stod ved Kongevejen, og i hvilket der i forrige Tider
havde boet en Mand, som havde Tilsyn med Ladegaards-
marken. I 1672 mindes paany om, at det var nyttigt at
sætte et Hus ved Slusen og lønne en Mand til at have Op-
sigt med den, »paa det de interesserede Bønder, forme-
delst de ville være Vandet kvit, ikke skulle ruinere sam-
me Sluse, som tilforn altid sket er«. I 1679 nøjes Syns-
mændene med at foreslaa, at »den Mand paa Kongevejen

næst hos boende« fik 10 Sldlr. aarlig af Vandvæsenet for at have Tilsyn med Slusen. Denne Mand, Simon Jokumsen hed han, er formodentlig ham, der boede i det før nævnte Hus ved Ladegaardsmarken, og han havde allerede Opsynet med Dæmningerne og Overfaldet under Roskilde Landevej, for hvilket Tilsyn der siden 1673 ligeledes udbetaltes ham aarlig 10 Sldlr. Nu fik han tillige Opsynet med Vanløse Sluse, men da det ikke hjalp, og han i 1681 maa indberette, at Slusen paany er bleven ødelagt, blev der endelig gjort Alvor af at ansætte ham som fast Opsynsmand. Da Forordningen af 8. Nov. 1681 sendtes til Amtmanden over Københavns Amt, ledsagedes den af en Skrivelse, hvori det hedder: »Og eftersom det høj Magt paaligger, at Vanløse Sluse frem for alle andre Pumpevandssluser med sær Varetægt bliver forset, da eragte vi fornødent, at dertil en aarvaagen og tjenlig Person vorder bestilt, hvilken du haver at antage, og paa det han der ved Slusen ideligen kunde bo og god Opsigt dermed have, hannem med nogle faa Fag Hus samt et lidet Stykke Kaaljord og en vis aarlig Løn paa Participanternes Bekostning at forsyne«.

Endnu i Juni Maaned 1682 var Huset ikke opført; thi der tales fremdeles om, at det skal bygges. Men i den nærmeste Tid derefter maa det være kommen i Stand. Slet er det bleven bygget fra Begyndelsen af, thi allerede i 1685 hedder det i en Synsforretning, at »det Hus, som Vagten bebor ved Vanløse Sluse«, findes brøstfældigt paa Tag og Vægge, Vinduer og Lukkelse. — Det er det saakaldte Aalekistehus eller Aalehuset, som det ogsaa i ældre Tid findes nævnt.

Efter den Tid lod Bønderne Vandvæsenets Sluser i Fred. De har bøjet sig for Magten og fundet sig i, at det opstemmede Vand fremdeles oversvømmede deres Jorder. Men det ser ud til, at Direktionen selv er kommet i Tanker om, at den virkelig er gaet Bønderne for nær. I en

Betænkning 1692 indrømmes, at Vandet gør Skade paa Bøndernes Enge, da det ofte om Foraaret staar 10—12 Tommer højere end Slusernes Overkant, fordi disse ikke kan sluge Vandet saa hastigt, som det strømmer til. »Vi har derfor sat en ny Pæl, over hvilken Vandet ikke bør stige efter 1. Maj, men da straks Sluserne at aabnes«.

Efter denne Indrømmelse fra Vandvæsenets Side var der Fred omkring Damhussøen i en Aarrække. Den »øverste Pynt« af Skelstenen fra 1656 var jo nu opgivet, og Bønderne har formodentlig ikke haft Grund til at beklage sig. Tværtimod hører man nu fra Vandvæsenets Side jævnlig Tale om, at der er for lidt Vand i Søen, og at Bønderne stadig skyder deres Græsslet længere og længere ud over den tilgroede Søbund.

Oversvømmelser kunde dog stadig indtræffe i regnfulde Aar, og da gik det først og fremmest ud over Manden i D a m h u s e t.

Som nævnt var dette Hus oprindeligt bygget som Porthus for Kongevejen. Det nævnes i 1670 som »Langvaddams Hus«, da den gamle Vejmand, som boede her, var død, og en ny blev ansat, og i 1698 kaldes det »Dammehuset«. Det er rimeligt, at det, paa Grund af sin Beliggenhed lige ved Landevejen, altid har været benyttet som et Bedested af de Vejfarende, og i 1720 nævnes det som en Kro, hvor Virksomheden drives med Øvrighedens Tilladelse. Kromanden svarede 8 Rdlr. aarlig i Kroholds- penge og var forpligtet til at tage sine Varer i København¹). Men Huset havde en udsat Beliggenhed, og ved højt Foraarsvande, naar Slusen under Landevejen ikke kunde trække Vandet af Søen, blev Damhuset oversvømmet. I Maj 1729 stod der 1½ Alen Vand inde i Gaarden og Husene, og Vandvæsenet gav da Ordre til, at der af

¹) Fortegnelse over Kroer i Kbhvns. Amtstuedistrikt 6. Novbr. 1720 (Stiftamtets Arkiv i Landsarkivet).

store Kampsten, Jord og Ler skulde opføres et Dige mellem Huset og Søen for at holde Vandet borte. Dette Arbejde er dog formodentlig ikke bleven udført, thi i 1732 er det saa galt som nogensinde. Regimentsskriver Thomas Hansen gav Vandkommissionen tilkende, at Anders Jensen i Damhuset den hele Sommer havde besværet sig over Søens Opstemning, idet Vandet havde borttaget al hans Gødning og nu stod inde i Husene, og hvis ikke der snart skete en Forandring, maatte Stedet forgaa. Denne Gang vilde Vandkommissionen dog ingen Indrømmelser gøre, men tog selv Offensiven imod Anders Jensen: »Landvejsdams Sø haver denne afvigte Sommer og Høst formødelst den bekendte usædvanlige megen Regn været opfyldt med Vand, saa det ikke er Slusernes, Overfaldets eller nogen usædvanlig Forhøjelses Skyld, men alene Guds Vejrlig og Himmels Regn at tilskrive. Og saa længe Slusen og Overfaldet forbliver udi den gamle Skik og Vaterpas, som samme efter fire Kongers allernaadigste Befalinger og Approbationer nu over 60 Aar været haver, da ser vi ikke, at denne Mand eller nogen anden sig med Billighed derover kan besvære, ligesom man og aldrig hørte sliq Besværing af dette Damhuses forrige Beboere, som nu af denne Mand paa 3 à 4 Aars Tid er ført. — Ved Lavvande er kendelig at se, at der imellem Søen og Damhusets Bygning forudm har været et Stendige eller Dæmning, hvoraf nogle af de nederste Stene endnu der ligger; men af hvem bekostet, vides ikke, og hvor Stenene er afblevet, kan formodentlig ingen nærmere forklare, end den, som bor udi Huset. Ellers kan af Vandvæsenets gamle Protokoller ses, som og noksom er bekendt, at dette Damhus fra første Tide er bygt alene for at en Mand skulde bo der, som skulde tage vare paa Kongevejen, saa at der ikke haver været nogen Sædeland eller Avling til Huset, før end denne Mand nu for faa Aar haver antaget sig en Gaardsparts Avling. Og da nu fornemmes, at Van-

det staar op udi hans Gødskning, naar Søen er fuld og haver sit Sommermaal, saa følger heraf, at Manden Anders Jensen haver anlagt sin Gødskning- eller Mødding-Sted alt for nær eller og paa Søens Territorium, det vi haver ladet efterse og saaledes befinder. Og som sligt er skadeligt for denne Stads ferske Pompevande og giver Ækelhed for Indvaanerne, som sligt ser, ja og er stridigt mod Kgl. Majts. Forordning af 8. Novbr. 1681, saa finder vi os forpligtede allertjenligst at anmode om, at Anders Jensen i Damhuset maa tilholdes herefter at henlægge sin Gødskning paa et andet Sted og ikke saa nær Søens Distrikt«. — I 1762 var der igen Oversvømmelse, og Regimentsskriver Dahl forlangte, at Vandkompagnierne skulde erstatte den Skade, som Manden i Damhuset, der nu benævnes som Kromand, og tre Bønder i Rødovre havde lidt derved. Men Pumpevandsinspektørerne fandt som sædvanligt, at denne Oversvømmelse alene skyldtes »Guds Vejrlig og Himmelens Regn« og ikke deres Sluser og Dæmninger. »Thi naar han spørger, hvad det er for Vand, som saaledes har gjort Skade, saa maa vel Regimentsskriveren selv og enhver tilstaa, at det er noget, som har samlet sig fra alle oven for Søen beliggende Marker af nogle Miles Distance og igen derfra søgt Flugt ned i Stranden, saa at intet deraf er kommet Københavns Indvaanere til mindste Nytte, men *tout contrair* forvoldt Skade og Brøstfældighed paa Søens Dige og Dæmning, der tillige med Bolværker og Sluser ere de Værker alene, som den kgl. Vand-Fundation bepligter Vandkompagnierne at holde i Stand.« Dæmningerne har været i behørig Stand, hvilket de, om forlanges, skal kunne bevise, ligesom »at det Vand, som har beskadiget Landevejen ikke er kommet igennem men over baade Dige og Dæmning, efterdi Tilløbet af den megen Sne, som i en Hast blev til Vand, var saa overmaade stor, og Vinden fra Nordost tillige saa heftig, at Afløbsslusen, skøndt den vel

unægtelig er en af de *formidableste* her i Landet, ikke kunde sluge al den Overflødighed. — Herforuden er det jo for alle og enhver bekendt, at oftemeldte Landevej tilkommer Bønderne i Sjælland at holde ved lige, og at til den Ende Broen fra Valdby lige til Damhuset findes afpælet og ved Tegn saaledes indrettet, at ethvert Amt veed sin *Distance*, som det skulde vedligeholde«. —

I tørre Aaringer havde Vandvæsenet paa anden Maade Konflikt med Bønderne. Disse lavede nemlig Dæmninger overalt i de Aaløb, der skulde føre Vand til Søerne, for at skaffe Vandingssteder til deres Kreaturer; og Vandvæsenets Folk maatte saa daglig patrouillere langs Aaløbene for at ødelægge disse Dæmninger og skaffe Vandet frit Løb.

Det gamle Vandstandsmærke fra 1656 var omsider bleven helt glemmt, og i 1799 maatte Søens Grænser fastsættes paa ny. Det skete ved en Landvæsenskommissionsforretning og Optagelse af et nyt Kort. Den 11. Juni holdt Kommissionen Møde paa Aastedet og bestemte Langvaddams Grænser ved nedrammede Pæle. D. 21. Okt. blev disse Pæle ombyttede med Sten, og til at overvære disse Skelstens Nedsættelse var alle paagrænsende Jordejere lovformelig stævned, blandt dem Biskop Balle, der havde en Mensalgaard i Rødovre. Ligeledes var Universitetet som Ejer af Søen tilsagt til Forretningen og Stævning forkyndt for Rector Magnificus Professor Abraham Kall.

3. Dæmning og Landevej.

Ogsaa efter Fuldførelsen af Kristian IV.s store Arbejder har Vejen og Dæmningen ved Langvaddam sikkert været et meget tarveligt Anlæg i Sammenligning med den mægtige Chaussé, som nu fører over Lavningen. Vejen var næsten permanent i Uorden. 1663 hedder det, at de

rejsende beklager sig over, at de lange og store Stenbroer, som løber fra Valby og over Langvads Dæmning, er saare brøstfældige og ilde vedligeholdne, hvorfor Bønderne af Roskilde og Tryggvælde Amter atter udkommanderes til Reparationsarbejde. Fem Aar efter, i 1668, staar Dæmningen ved Langevads Dam i Fare for helt at udskyldes af Vandet og ganske bortgaa, hvis ikke der i Tide tages fat paa den; Bønderne af Roskilde Amt skal derfor paany møde med deres Heste og Vogne og opfylde Dæmningen med Ris, Tang og Grus samt forvare den med Pæle under vedbørlig Straf. Man maa forbavses over, at der tilsyneladende aldrig blev foretaget noget efter disse mange Kongebud. Men i 1679 hedder det atter i et Syn over Langvaddam, at Dæmningen, hvor Landevejen og Kgl. Majts. Vej falder, og som tidligere har været forsynet med Bolværk, nu er ganske forfalden og herefter nødvendigvis maa tages bedre i Agt. Vandvæsenets Sekretær, Raadmand Hans Jensen Stampe, fik Ordre til at gøre *O v e r f a l d e t* i Stand, medens Amtmanden over Københavns Amt, Rigsmarskal Johan Kristoffer Körbitz, skulde sørge for *D æ m n i n g e n*. I denne Fordeling af Arbejdet og Ansvarret skimtes maaske Forklaringen paa, at der aldrig blev gjort noget; thi i 1680 hører vi, at endnu ingen af Parterne har faaet begyndt. Vandkommissionen skrev derimod til Kongen, at »til Langvads Dam vil medgaa en stor Kvantitet af Egeplanker og Pæle, hvilken Udgift mere concernerer Vejen end Vandvæsenet og i forrige Tider af Kristian IV, salig og højlovlig Ihukommelse, blev forfærdiget,« og beder derfor om, at Kongen ogsaa nu vil gøre Forskud af de fornødne Penge og Materialier, for at Arbejdet kan blive udført. Det gjorde Kongen dog ikke, derimod sendte han Rigsmarskallen en ny Skrivelse om at holde Bønderne til deres Pligt, eftersom den lange Stenbro gennem Valby og til Langvads Dam paa Landevejen ad Roskilde nu er saaledes ruineret og forfalden, »at de

rejsende ej uden største Fare derover kan komme og derfor søger hen til Kongevejen forbi Ny Amager (Frederiksberg), som for den Skyld bliver meget ond og fast lige saa ubrugelig som fornævnte Stenbro«. Rigsmarskallen forhastede sig ikke; thi Aaret efter, i 1681, faar han paany den samme Ordre til at lade Dæmningen istandsætte, som den tilforn og af Arilds Tid været haver. I 1683 mindede Vandkommissionen om, at den flere Gange, i Aarene 1680, 1681 og 1682, havde indstillet, at Dæmningen maatte blive opsat af Sten, der vilde være varigere end Bolværk, men at der endnu intet var bleven gjort, — og saa synes det endelig at have hjulpet. I Sommeren 1683 begyndte Opførelsen af en Stendæmning ved Langvaddam, hvortil Kongen bevilgede 2500 Rdlr. af Københavns Kontributionsskat. Arbejdet var for stort til at kunne paalægges Bønderne, og det blev derfor udført af Soldater og lejede Arbejdskarle under Opsigt af Hans Jensen Stampe, der selv var tilstede ved Arbejdet fra Morgen til Aften. Det paabegyndtes d. 22. Juni, og indtil d. 13. Okt. var der købt og forbrugt 1997 Læs Kampesten. Men Dæmningen syntes næsten at være umættelig, selv om man tager i Betragtning, at Vognlæssene i den Tid var særdeles smaa. Allerede i 1686 behøvedes yderligere 4—500 Læs Sten, og i 1688 trængte særlig Tryggevælde Lens Vejstykke til Forbedring med flere store Kampesten. Aaret efter var Slusen ved Damhuset saa forfalden, at Vandet gennembrød Jorden og fordærvede Vejen, saa Hans Stampe maatte lade anlægge en midlertidig Bro og Dæmning, eller som man dengang udtrykte det, »en saalænge af Tømmer forloren Bro, den Rejsende til Tjeneste, desligest en forloren Dæmning, paa det at Vandet ikke skulde forløbe til Spilde«. I 1698 meldes det, at Søen er udbrudt og har bortskyllet Dæmningen ved »det Hus, som kaldes Dammehuset«. I 1699 var en Del Stene udskyllet af Dæmningen, og hvis de ikke snart blev indsatte igen og Hullet stoppet og for-

stærket med Blaaler, kunde man befrygte, at hele Landevejen kunde falde ned. I 1709 er et Stykke af Kongevejen bortskyllet, 1714 trænges til en stor Del nye Sten, i 1715 er den største Del af Stenene faldet ud i Søen, og Vejen maa anlægges fra ny af fra Damhuset og hen langs Søen. Det foreslaas nu, at Stenene sættes noget længere ud og i een Linie og saaledes, at de hælde ind mod Vejen, og at Jorden derefter *duceres* op til Landevejen, hvorved Anlægget formodes at blive mere varigt. Aaret efter er der endnu intet gjort; men »saa fremt Sten og Arbejdsfolk dertil kan erholdes«, skal der nu tages fat paa det. Og saaledes videre Aar efter Aar. — Det knob øjensynligt for Vandvæsenet at holde Vandet fast, og Bønderne har sikkert med hemmelig Glæde set paa, at det undløb, selv om de ikke mere turde hjælpe direkte med dertil.

Vandvæsenet vedkendte sig fra gammel Tid Forpligtelsen til at vedligeholde Overfaldsslusen under Landevejen og den over samme førende Bro, og paa dette Punkt viste det i Begyndelsen ingen Smaalighed. Da det saaledes i 1698 havde repareret Overfaldet, bevilgede det yderligere 20—30 Rdlr. til Istandsættelse af Vejen, formodentlig de Stykker af Vejen, som stødte nærmest op til Broen. I 1737 blev en helt ny Overfaldssluse anlagt; og da Amtmanden nogle Aar senere klagede over, at Broen ved Langvaddam ikke var forsynet med Rækværk, hvorfor det hændte, at saa vel Folk som Kreaturer faldt ud over Siderne af Broen, tog Vandvæsenet ogsaa denne Anmodning til Følge og betalte Regningen uden Protest. Derimod fastholdt Vandvæsenet haardnakket, at Dæmningen var det uvedkommende, skønt man jo nok med Rette kunde spørge, hvor Vandet i Damhussøen vilde blive af, hvis denne Dæmning ikke blev vedligeholdt. Allerede i en Kommissionsforretning 1680 fastslaas udtrykkeligt, at Vandvæsenet vedligeholder Dæmningen paa begge Sider af Vanløse Sluse; »men hvad sig den anden store Dæm-

ning eller Dam ved Damhuset angaar, hvor baade H. K. Majts. egen Vej og den almindelige Landevej falder, da vedligeholdes disse af Københavns, Roskilde og Tryggevælde Amter«. Den tredie Part i Sagen, Søens Ejere, de højlærde ved Universitetet, var der i lang Tid ingen, der tænkte paa, og det kom fuldstændig bag paa dem, da Stiftamtmand Gersdorff i 1744 pludselig slog ned paa dem med en Skrivelse om, at de skulde sætte Landevejen i Stand. Man forstaar saa godt Stiftamtmandens Situation: den usalige Dæmning trængte atter til Reparation; ingen Penge havde han i Kassen; Vandvæsenet, som han først henvendte sig til, afslog rent ud at have med Dæmningen at gøre, og Stiftamtmanden har haft Medlidenhed med de sjællandske Bønder, som jo ellers altid maatte holde for. Saa fik han en lys Idé og bragte den straks til Udførelse.

Den 8. Okt. 1744 afsendte han en Skrivelse til Universitetet, hvori han tilholdt Professorerne som Ejere af Langvaddams eller Rødovre Sø at lade Dæmningen for Søen stensætte, saaledes at den offentlige Landevej, der førte hen over den, altid kunde være passabel for de rejssende. Men »imod al Forhaabning«, som han skriver, fik han det Svar, at Landevejene ikke kom Universitetet ved, da disse efter Forordningen af 4. Marts 1690 alene henhørte under Stiftbefalingsmænd og Amtmænd. Gersdorff gik øjeblikkelig til Kongen med en Klage: Han fandt intet i Amtets gamle eller nye Inddelinger af Landevejene, som fritog Universitetet; thi »Langevads Stenbro, som holdes ved lige af Københavns, Roskilde, Tryggevælde, Ringsted og Holbæks Amter, tager sin Begyndelse ved denne Dæmning og kontinuerer til Københavns Stads Grund, bestaaende af 6361 Favne; og paa den anden Ende af denne Søes Dæmning begynder Vejenes Inddeling igen, hvoraf da tydeligen fornemmes, at denne Dæmning er Københavns Amts Bønder efter Forordningen af 4. Marts 1690 uvedkommende at holde ved lige. — Københavns

Amts Bønder have saa mange Lande- og Kongeveje, og det paa en saa bekendt og besværlig Terræn, at holde ved lige, at det var snart Synd dennem flere at paalægge. Desuden kan Landevejen over denne Dæmning ikke uden Penge istandsættes, da den bestaar af en ældgammel, nu opkørt, Stenbro, som vil af ny omlægges, og Dæmningen her og der til den Ende opfyldes og forhøjes«.

Efter denne Skrivelse maatte Professorerne altsaa tage kraftigere fat, hvis de vilde befri sig for dette Vejarbejde, og i Januar 1745 sendte de da en udførlig Redegørelse til Kongen:

»Vist er det, at Hans Excellence Gehejmekonferensraad og Stiftsbefalingsmand Baron von Gersdorff haver de dato 8. Oktbr. 1744 skriftligen rekvireret af os, at vi paa det kgl. Universitets Vegne vilde foranstalte Landevejs Dams Istandsættelse med Opfyldning og ny læggende Stenbro, i Henseende, som Hans Excellence skriver, at de Kommitterede for Vandvæsenet her i Staden, som betjene sig af Vandet, ikke dermed ville have at bestille og sig intet videre der til Vedligeholdelse antager end Slusen og det for Vandet opsatte Brystværk«. Men at denne Byrde derfor skulde paalægges dem, kan de paa ingen Maade indrømme. Dæmningen er jo egentlig en Landevej, »hvoraf ogsaa Landevejsdams Sø haver sit Navn«, og Professorerne kunde med Sandhed forsikre, at der om dens Anlæg eller Vedligeholdelse ikke findes det allerringeste i Universitetets Protokoller, Regnskaber eller andre Dokumenter, endskønt de nu har været forlenet med bemeldte Sø i over 160 Aar. De tillader sig at betvivle Rigtigheden af Stiftamtmandens Paastand, at Dæmningen ikke skulde være indbefattet i de 6361 Favne Landevej, som det tilkommer Amtet at vedligeholde. »Thi Landevejens Stenbro tager sin Begyndelse ved Søens Dæmning, nemlig ved Damhuset, og kontinuerer til Københavns Stads Grund. Men at den skulde begynde fra den anden Ende af Dæmningen,

det er en Post, som er hans Excellence uretteligen forebragt«. For øvrigt mente Professorerne, at Direktionen for Vandvæsenet maatte kunne give fuldstændig Oplysning herom, og tilraadede Kongen at indhente dennes Erklæring.

Raadet blev fulgt, og det blev altsaa nu Vandvæsenets Tur at fralægge sig Ansvar for denne Landevej. Direktionen kunde gøre det med talrige Uddrag af de gamle Protokoller, som alle pegede i Retning af Bønderne og Amtstuen, og den nægtede sig ikke den ondsksfulde Bemærkning, at alle disse Oplysninger utvivlsomt fandtes langt fuldstændigere i Amtets eget Arkiv. Her hos Direktionen fandtes ingen Medlidenhed med de plagede Bønder; thi det skyldtes utvivlsomt alene »deres Uvillighed og Amtsbetjentenes dermed brugte utidige Overbærenhed«, at Landevejen nu befandtes i en meget slet og fast impassabel Tilstand. Der var ej heller i Mands Minde, i det mindste ikke i dette Aarhundrede, foretaget nogen Reparation ved den. »Og just af saadan Tidens Ælde har vedkommende uden Tvivl taget Anledning at formaa velbemeldte Hr. Stiftamtmand Gersdorff til at andrage denne Sag, der ellers i sig selv er Vandvæsenet aldeles uvedkommende. Thi ligesom det paa den ene Side er Vandkompagniernes Pligt at holde alle Søer med deres Sluser, Bolværker, Stendiger og Grøfter til Vandets Konservation og Brug i vedbørlig Stand, saa har de derimod aldrig været anmodet om, enten ene eller tilfælles med andre, at contribuere til Vejenes Underholdning, som løber langs med samme Sø og haver ej ringeste Connection med Vandvæsenet«. Direktionen haaber derfor fremdeles som hidtil ganske og aldeles at vorde fritaget for Bekostninger i denne Sag.

Det blev da som sædvanlig de smaa, det gik ud over. Resultatet blev et Reskript til Baron Gersdorff, at Bøn-

derne i Københavns, Roskilde og Tryggvælde Amter fremtidig som hidtil skulde holde Dæmningen vedlige.

Der behøves efter dette næppe yderligere Vidnesbyrd om, at Vejens Tilstand i den følgende Tid ikke blev bedre, end den hidtil havde været. Vi skal derfor kun hidsætte en Anekdote, som Traditionen har opbevaret.

Da Carsten Niebuhr i 1767 kom hjem efter sin lange Opdagelsesrejse til Ægypten, Arabien og Persien, modtoges han i Audiens hos Hoffet i København. Her spurgte da Arveprins Frederik ham, hvorledes nu Vejene havde været i de mange Lande, han var kommen igennem. »Jo, Deres kongelige Højhed«, svarede Niebuhr, »fra Arabien til Roskilde kunde de gaa an, men fra Roskilde til København var de ganske nederdrægtige«.

Den Landevej, Niebuhr passerede i 1767, var endnu den gamle Vej fra Damhuset gennem Valby, og det stemmer godt nok med hans Erfaring, naar et Medlem af Vandkommissionen, Amtsforvalter Nis Hammeleff¹⁾, i 1774 skriver, at »den omtvistede Stenbro ved Langvaddams Sø i Følge de Efterretninger, jeg ved nøje Erkyndigelse af gamle Folk og ellers har kunnet bragt i Erfaring, ikke nogen Tid er bleven repareret, uden ved Sollenniteter af et kongeligt Ligs Udførsel eller deslige trængende Lejligheder, da Amtmanden i Skynding, og fordi Vedkommende ikke tog sig af deres Vejpart, skal have greben til en hastig Forbedring«.

Denne Skrivelse fra Hammeleff fremkom i Anledning af, at der nu endelig skulde tages grundigt fat paa den hidtil saa forsømte Vej. Kristian IV.s »lange Stenbro« fra Valby til Langvaddam skulde nedlægges, og hele Vejen flyttes saaledes, at den kom til at gaa, som nu, lige op

¹⁾ Efter Reskript af 16. Juni 1773 skulde bl. a. Amtmanden og Amtsforvalteren over Københavns Amt være Medlemmer af Brand- og Vandkommissionen, antagelig netop af Hensyn til disse udenbys Anlæg.

over Frederiksberg Bakke og forbi Frederiksberg Slot. Til dette store og nyttige Arbejde skulde ogsaa Vandvæsenet bidrage, og Rentekammeret gav derfor i 1773 Kommissionen Ordre til at levere 180 Kubikfavne Sten til Befæstelse af Vejen og Diget ved Søen. Da der straks blev protesteret, slog Rentekammeret 50 Favne af, idet det blev paalagt Amtmanden at levere disse, men fastholdt stadig Forlangendet om de øvrige 130 Kubikfavne, der skulde bruges til Slusen og Diget. Vandkommissionen betvivlede, at der skulde behøves saa mange og saa store Sten; thi Slusen var ikkun 5 Aar gammel, og Diget var i samme gode og fuldkomne Stand, som det havde været i mange Aar. I hvert Fald maatte Vandkommissionen først se en Tegning over de Arbejder, man agtede at udføre, og i det hele maatte der konfereres med Vandvæsenet om denne Sag. Stenene vilde med Transport koste 22 Rdlr. Favnen, ialt 2860 Rdlr., hvilket vilde blive en alt for stor Byrde for de 14 Vandkompagnier. Magistraten støttede troligt Vandkommissionens Bestræbelser for at befri Byens Borgere for denne store Udgift, og mange bitre Skrivelser blev udvekslede. Bygningsdirektionen skrev d. 11. Juni 1773 til Rentekammeret: »Uden at indlade os paa den Magistraten i København alene egentlige og vel bekendte Skrivemaade ville vi ikkun melde« etc. Og angaaende Vandkommissionens Forlangende om at blive taget med paa Raad svarede samme Direktion overlegent: »For øvrigt finde vi ikke fornødent fra bemeldte Kommission at indhente nogen Betænkning eller Erindring over de til Indretningen forfattede Planer, hvorfor vi i alle Dele vil være ansvarlige, da os aldeles ikke mangler enten Kundskab eller Videnskab til at iagttage, hvad i slige Tilfælde behøves«. Da Arbejdet i dette Tilfælde udelukkende blev foretaget for Landevejens Skyld, kunde det maaske nok siges at være Vandvæsenet uvedkommende. Men da ogsaa Pumpevandsinspektørerne — de eneste, der rigtig synes

at have forstaaet Forholdet, — blev adspurgte, svarede de, som sandt var, at Slusen altid havde henhørt under Vandvæsenet, og at kun selve Landevejen var dem uvedkommende. Paa denne Indrømmelse holdt man dem fast, og Magistraten opnaaede derfor kun, at Stenleverancen blev yderligere nedsat til 76 Favne, hvilket Kvantum Vandkommissionen omsider maatte gaa ind paa at levere. Men Pumpevandsinspektørernes Skrivelse, af 16. Januar 1673, blev af Vejbygningsdirektionen omhyggeligt noteret som et Bevis for Vandvæsenets Forpligtelse over for Slusen ved forefaldende Tvistigheder i Fremtiden.

Foruden de 15 Alen Sluse havde Københavns Kommune fra gammel Tid Forpligtelse til at vedligeholde et Stykke af Landevejen gennem Valby og videre, ialt 783 Alen Vej, beliggende mellem Stenholms Hus, det yderste paa Vesterbro, og Langvaddam. At denne Forpligtelse paahvilede Kommunen paastaaes af Amtsforvalter Hammeleff i den foran nævnte Skrivelse fra 1774, og det bekræftes af en følgende Amtsforvalter Jens Nørager i en Beretning fra 1801 til hans Efterfølger i Embedet. »Før end den nye Vej blev anlagt«, skriver han, »imellem København og Roskilde, var Vejen belagt med Stenbro fra Broen ved Damhuset igennem Valby og til det Sted ved Vesterbro, hvor Amtets Grund ender«. Dette Stykke Stenbro var delt til Vedligeholdelse mellem de omliggende Amter og Københavns Stad, og Staden havde 783 Alen Vej at vedligeholde foruden 15 Alen Sluse. Arbejdet var bortliciteret for hvert Amt til nogle Bønder, der modtog deres Betaling paa Amtstuen, naar de havde bevist, at deres Vejstykke var ordentlig vedligeholdt. »Saaledes forholdt dette sig for omtrent en 50 Aars Tid siden, da jeg først var ved Landgodser her i Landet, og til den nye Vej blev anlagt, og saaledes har det og været i mange Aar forhen efter Folks Sigende«.

Der blev ogsaa nu af Vejvæsenet gjort Forsøg paa at

paatvinge Københavns Kommune Anlægget og Vedligeholdelsen af et tilsvarende Stykke af den nye Landevej. Men da Magistraten vægrede sig, blev en Kommission nedsat til at dømme dem imellem, og Afgørelsen, som faldt i 1782, lød paa, at Magistraten blev fritaget for al videre Tiltale i denne Sag. Det er jo ogsaa forstaaeligt nok, at man ikke vilde slæbe dette gamle Forhold, hvis uheldige Virkninger saa tydelig havde vist sig, med over paa den nye brede og lige Landevej, som nu blev anlagt, og antagelig er da ved denne Lejlighed ikke blot Københavns Kommune, men ogsaa Bønderne i de nævnte Amter bleven fritagne for dette ældgamle Vejarbejde.

Dog fik hverken Københavnerne eller Bønderne derfor Lov til at køre gratis paa Landevejen, kun blev Betalingen nu opkrævet paa en anden Maade. Da Landevejen var færdig, blev der anbragt en Bom ved Damhuset, og her skulde fremtidig betales Bompeng. Forbavsende hurtigt har man glemte, hvordan Forholdene tidligere havde været; thi i 1801 maatte der herom indhentes en Erklæring fra Sognefogden Christian Nielsen i Damhuset. Han kunde imidlertid ogsaa give god Besked: »Den Bom ved Roskilde Landevej«, skriver han, »har aldrig været der, førend Landevejen var bleven færdig til Damhuset, som er nu omtrent 27 Aar siden, da jeg forinden den Tid har kørt der igennem mange Gange, saa jeg er derom vidende, hvilket jeg ligeledes kan bevise med mange fra Rødovre«.

Herefter skal Bommen altsaa være opsat c. 1774, hvilket stemmer med Tidspunktet for den nye Landevejs Anlæg. — Bomhuset ved Damhussøen tilhørte Staten, men blev i 1867 overdraget til Amtet. Opkrævningen af Bompeng her vedblev lige til 1914, og ved Damhuskroen ligger endnu et Hus, som hedder *D a m h u s b o m m e n*, formodentlig det gamle Bomhus.

Det ser ud til, at Magistraten og Vandvæsenet, op-

muntret af det Held, der havde fulgt dem i 1782, da de blev fritaget for al Delagtighed i den nye Landevej, nu ogsaa har forsøgt at slippe fri for Vedligeholdelsen af Overfaldsslusen og den derover førende Bro. Da Bomhuset ved Damhuskroen i Aaret 1800 skulde forandres, foreslog Vejkommisionen samtidig at ombygge Broen over Slusen, hvad den mentes at trænge til. Oberstlieutenant Rosenberg kom ud og tog den i Øjesyn og erklærede, at den var meget farlig at passere; men da Spørgsmaalet derpaa blev, hvem der skulde betale Ombygningen, opstod der Strid. Vejkommisionen holdt paa, at det tilkom Vandvæsenet, og fremførte til Støtte herfor, at Vandvæsenet i 1736 og 1769 havde bygget Slusen af ny og siden bestandig holdt den ved lige; at Pumpevandsinspektørerne i deres Skrivelse af 16. Januar 1773 havde erklæret, at det paahvilede dem at vedligeholde den, og at Vandkommisionen i 1776 havde leveret Sten baade til Broen og til Dæmningen. Hertil svarede Professor Wøldike paa Vandkommisionens Vegne med en udførlig historisk Redegørelse, der viser, at han har gjort grundige Studier i Sagens gamle Aktstykker — og forstaaet at foretage et skønsomt Udvalg af dem. Han kender Mageskiftet 1561 og Kristian IV.s Arbejder 1621. Han noterer omhyggeligt hver Gang, Kongen har ladet Slusen istandsætte, saaledes efter Svenskerne's Ødelæggelse af den 1658, og han fortolker Reskriptet til Stiftamtmand Gersdorff i 1745 saaledes, at det paalagde Bønderne Vedligeholdelsen af Sluse og Bro ligesaa vel som af Landevejen. Det er ubegribeligt, tilføjer han, men dog sandt, at 30 Aar efter denne Resolution, nemlig i 1776, blev det dog paalagt Vandvæsenet at vedligeholde Broen; det leverede dette Aar 76 Kubikfavne Sten dertil, og det er egentlig kun dette Præcedens, Vejvæsenet nu mener at kunne støtte sit Forlangende paa. »Men Tyveri bliver ikke derved til en lovlig Handling, om Tyven kan bevise, at han har stjaalet

mange Gange tilførn«. Som man ser, sparede Professoren ikke paa kraftige Udtryk; men hans Standpunkt var og blev uholdbart, og Vejvæsenet bestred alle hans Paa-stande og Fortolkninger.

Da imidlertid den faldefærdige Bro ikke kunde vente paa Afslutningen af denne Brevveksling, enedes man foreløbig om at lade Broen istandsætte med det Forbehold, at Pengene senere skulde indkræves hos den af Parterne, som dertil maatte findes pligtig; og da man endnu i 1805 ikke var bleven enig herom, forlangte Vejvæsenet Sagen afgjort ved Rettergang.

Under Processen, som stod paa i 6 Aar, paaberaabte Vejvæsenet sig først og fremmest Pumpevandsinspektørernes Skrivelse af 16. Jan. 1773, hvori disse kloge Mænd rigtigt skelnede mellem Slusen, som de erkendte sig pligtige til at vedligeholde, og Landevejen, som var dem uvedkommende. Magistraten og Vandkommissionen kunde dog stadig ikke faa denne Forskel ind i deres Hoved. De henviste til Reskriptet til Stiftamtmand Gersdorff af 12. Febr. 1745 samt til den i 1782 truffne Afgørelse, ved hvilken Magistraten var bleven fritaget for at vedligeholde de dengang omstridte 783 Favne af Landevejen. Og da Pumpevandsinspektørernes Skrivelse fra 1773 blev dem foreholdt, svarede de overlegent og afvisende, at »nogle Vandinspektørers Formening ikke kunde forpligte Vandvæsenet«. Store Ord nyttede dog her intet, og Overrettsdommen af 30. Sept. 1811 gik fuldstændig Magistraten imod. Vandvæsenet blev tilpligtet at betale det omtvistede Beløb, 2409 Rdlr. 27 Sk., samt for Fremtiden at vedligeholde baade Bro, Sluse og Dæmning. Som den tabende Part maatte Vandkommissionen yderligere betale 30 Rdlr. i Salær til Kammeradvokaten, der havde ført Modpartens Sag.

Selv denne Dom var dog ikke ganske klar; thi hvad var det for en Dæmning, som Vandvæsenet nu forpligte-

des til for Fremtiden at vedligeholde? Det kunde dog vel næppe være hele det store Landevejsanlæg langs Damhussøen; og anden Dæmning for Søen fandtes jo ikke. Det kunde næsten se ud, som om ej heller Dommerne helt har forstaaet Forholdene ude ved Damhussøen.

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, faldt der Ro over Spørgsmaalet, efter at Domstolene havde talt. Vandkommissionen maatte rykke ud med Pengene, og den vedligeholdte efter den Tid stadig Slusen og Broen uden nogen Protest. Men om Vedligeholdelse af nogen Dæmning er der aldrig Tale. Pumpevandsinspektørernes Standpunkt fra 1773 blev i det lange Løb — i Stilhed og trods alle uklare Domme — det sejrende; thi det var ikke blot det historisk rigtige, men ogsaa i sig selv det ene forstandige og det, som Vandvæsenet selv var bedst tjent med; det vilde have været for farligt for Byens Vandforsyning at lade Raadigheden over denne vigtige Sluse glide over i en anden Institutions Hænder. I vore Dage betaler Vandvæsenet uden nogen Indvending alle Udgifterne ved Slusen under Roskilde Landevej, gennem hvilken stadig Vandet fra Harrestrupaa og den nordre Damhussø udlades. Og det ønsker sikkert ikke at faa nogen Forandring gjort i dette Forhold¹).

4. Fiskeri og Rørskær.

Efter at Universitetet i 1651 for anden Gang havde faaet Brev paa Langvaddam, holdt Professorerne i nogle Aar selv en Fisker ved Søen. Han fik en fast Løn af 13 Dlr. 1 Mrk. 8 Sk. og var fritaget for Mønstring og Strandvagt, men skulde dog holde sit Gevær i Beredskab og møde, hvis noget fjendtligt kom paa. De Fisk, han fangede,

¹) I 1921 er Slusen flyttet fra Landevejen til Dæmningen mellem Søens nordre og søndre Del.

blev ligesom tidligere fordelte mellem Professorerne. Disse var inddelte i to Grupper, der skiftedes til at faa Fisk, og de Professorer, hvis Tur det var, skulde hver sende en Tjener til Hjælp for Fiskeren eller i Stedet derfor erlægge 8 Sk. Fisken deltes ligeligt mellem Professorerne i Gruppen, men den Professor, i hvis Hus Delingen foregik, skulde have den største Lod. Det var Sudere, Karudser, Gedder og Brasen, som fangedes, og det drejede sig ofte om betydelige Mængder af Fisk. Men i 1660 blev Fiskeren afskediget, og Professorernes fælles Fiskeri hørte op. Aaret efter overlod Universitetet Ærkebiskop Hans Svane Langvaddam gratis til Brug som Karpedam, og i 1665 fik Statholderen Kristoffer Gabel den paa samme Maade¹). Senere bortforpagtedes den til forskellige; i Opmaalingsprotokollen for Sokkelunds Herred 1684 nævnes saaledes Rigens Skriver Justitssekretær Morten Laursen som Forpagter af Rødovre Sø.

Da Fiskeriet var den vigtigste Indtægt af Søen, og Professorerne i lang Tid ikke bekymrede sig om andet, opkom den fejlagtige Mening, at det kun var Fiskeriet, ikke selve Søen, som Universitetet havde Ret til. I 1724 hører vi første Gang tale om, at der ogsaa voksede Rør og Flæg i Søen, og at Fiskeriforpagteren Peder Olsen i Vanløse havde gjort sig en Indtægt paa 18 Rdlr. ved at skære dem. Herimod protesterede de Rødovre Bønder, som paastod, at Rørene var deres; og da det kom til Rettergang, førte de Tingsvidner paa, at Grunden fra Rødovre By og ud til det klare Vand tilhørte Rødovre By-mænd. Peder Olsen mødte ikke efter Stævning, og ved Københavns Birketing blev han derfor dømt til at betale de 18 Rdlr. og Sagens Omkostninger. Senere vendtes Forholdet dog om, idet det nu blev Universitetet, som stævnede Mændene i Rødovre for ulovligt Rørskær og for i

¹) Matzen: Universitetets Retshistorie II, 275.

det hele at gaa Søen for nær. I 1740 havde Bønderne i den Hensigt indgaaet »en S sammensværgelse eller Aaraad«, siger deres egen Forsvarer Regimentsskriver Dahl i Farum, »hvorfor de og som opsætsige mod Øvrigheden deres tilkendte Straf haver udstanden«. I Anledning af denne Trætte lod Rentekammeret i 1742 Landmaalingskonduktør P. Schoustrup afsætte Søens Grænse efter Flodemaalet og betegne denne ved nedrammede Egepæle, 11 i Tallet og 2—2½ Alen lange. Paa Universitetets Vegne var Professor Ramus til Stede ved denne Forretning og samtykkede i, at Pælene blev nedsatte lidt under Vandmærket, for at ingen skulde have nogen Fornærmelse at beklage sig over. Denne gode Hensigt opnaaedes dog ikke. Bønderne og Regimentsskriveren nægtede at anerkende Pælene som lovligt Skel, idet de paastod, at Vandet var opstemmet for højt den Dag, Pælene blev sat, og at der straks fra deres Side var bleven gjort opmærksom herpaa. I nogen Maade bestyrkedes denne Paastand ved en Skrivelse fra Amtmandens Fuldmægtig I. I. Holst, der paa Amtets Vegne havde overværet Pælenes Nedsættelse, og som senere, da Sagen kom for Retten, opfordredes til at afgive en Beretning herom. »Da jeg kom derud«, skriver Holst, »var Landmaaleren udi Begreb med at begynde sin Forretning ved den saakaldede Gold- eller Omløbs-sluse ved Damhuset beliggende, hvorpaa jeg spurgte, da denne Sluse syntes at være ny henlagt eller repareret, og Landmaaleren efter dens Grund uden Tvivl vilde formere sin Forretning med at udfinde Dam og Dams Bund, naar samme var lagt, og om nogen paa Amtets eller de angrænsende Bønders Vegne derved havde været overværende. Men da jeg derpaa bekom det Svar af Justitsraad Ramus, at han og Hr. Politimesteren havde været med og lagt denne Sluse, og hvo som vilde sige, den ikke var ret lagt, skulde have med dem at bestille, agtede jeg det da udi ingen Maade anstændig udi min Herres Forret-

ninger at inklade mig med nogen udi Ordstrid, men afgav ved denne Forretning en stiltiendes Tilskuer, og blev mig ej heller nogen Adkomst paa Universitetets Vegne til denne Sø forevist. — Dernæst, og før end Landmaaleren blev færdig, rejste jeg og forrige Regimentsskriver bort derfra og ved ej heller, hvad Udfald hans Forretning har faaet, eller hvor Dam og Dams Bund af hannem efter hans Forretnings Formening skulde være; refererede ogsaa ved min Hjemkomst Hans Ekscellence Sagen og at Bønderne ikke vare fornøjede eller vilde ved Landmaalerens Forretning acqviescere«.

Snart viste Bønderne da ogsaa i Gerningen, at de ikke vilde respektere den afsatte Grænse. Den 28. August 1745 havde 15 Gaardmænd i Rødovre »ligesom rottet sig sammen« og i Flok og Følge gaaet uden for Pælene og afskaaret Rørene ud for deres Ejendomme. Aaret efter kunde de endogsaa høste Græs uden for Pælene, og Udbyttet heraf vurderedes af Synsmænd til 70 Rdlr.

Bøndernes Standpunkt i denne Sag var den foran nævnte Misforstaaelse, at Universitetet ikke havde anden Rettighed over Søen end Retten til Fiskeriet. Denne Opfattelse fremføres meget overlegent og spydigt af Bøndernes Sagfører, Regimentsskriver H. I. Dahl. »Jeg har«, siger han, »ofte hørt tale om at fiske paa tørt Land uden at vide, hvad derved skulde forstaaes, før jeg nu erfarer, at de højtlærde Hr. Professorer i København agter at fiske paa Rødovre Bønders Enge. Det kan vel være, at de Hrr. Professorer maaske er beneficeret Fiskeriet i Langvad-dams Sø; men jeg kan aldrig tro, at deres Adkomst dertil, i Fald nogen haves, extenderer sig til Bøndernes i Fæste og Brug havende Enge«. Ved Tingsvidne vil han bevise, at Rødovre Bønder »ævig« har høstet de omtvistede Enge upaakært, og at disse Enge strækker sig indtil 120 Skridt uden for de nedsatte Pæle, hvor der »ej kan fiskes med nogen Slags Garn«.

Endvidere udnyttede Regimentsskriveren paa det kraftigste den Erklæring, han havde fremskaffet fra Fuldmægtig Holst og fremlagt i Retten. Han mente efter denne at kunne paastaa, at det ikke var gaaet rigtig til ved Pælesætningen. At Bøndernes daværende Forsvarer, Regimentsskriver Thomas Hansen, havde taget Afsked og var rejst bort ligesom Fuldmægtigen, finder han mistænkeligt. Thi Hansen var paa den Tid selv Forpagter af Søen, saa man kunde næsten tro, han forsættelig tog bort og lod de enfoldige Bønder alene tilbage.

Ved Afhøring af Vidner paa Birketinget søgte Regimentsskriveren at fastslaa, at Forholdet fra gammel Tid havde været det, at Universitetet kun tog sig af Fiskeriet, medens Rørskæret uhindret havde fulgt med Bøndergaardene. Hans første Vidne havde tjent i Rødovre i 1710, dengang Præsten i Brønshøj brugte Fiskeriet; og da skar alle Bymændene ud til det klare Vand. Den næste kunde huske, at Forholdet var det samme op til 1720, da Fiskeren i Vanløse brugte Søen. Tredie, fjerde og femte Vidne afgav samme Forklaring for Aarene op til 1730. Endvidere erklærede 8 Synsmænd, at den omhandlede Bund var Mose og ikke Sø, og efter deres Mening aldrig havde været Sø. Foruden til disse Erklæringer kunde H. I. Dahl henvise til Dommen fra 1724, der havde givet Bønderne fuldstændigt Medhold. Hertil svarede Universitetets Sagfører, Søren Rasmussen, at denne Dom ikke beviste noget, da Universitetet dengang ikke var stævnet. Synsmændene vidnede desuden selv, at de gik udi Søen, og at der maatte lægges Brædder, for at de kunde komme derud. Efter Landmaalingen var der intet Rørskær tillagt Rødovre By, og det af P. Schoustrup affattede Kort¹⁾,

¹⁾ Gengivet foran S. 134. E E betegner to af de nedsatte Pæle, den ene ved Vadet, den anden ud for Rødovre Kirke. De andre Pæle stod ude i Vandet og kunde ikke ses for Flægene. Linien A A

som stemmede med Landmaalingsbogen, viste, at Skel-pælene ingenlunde stod for langt oppe paa Engene, men tværtimod ofte overskylledes af Søens Vand. Men fuldstændig Klarhed i Sagen kom der dog først, da Universitetet fremlagde det kongelige Skøde af 7. Juli 1561, af hvilket det fremgik, at ikke Fiskeriet alene, men hele Søen med Grøde og Vækst var afstaaet til Universitetet. Birketingsdommen gik da ogsaa Bønderne imod, idet den forbød dem i Fremtiden at gaa uden for de nedsatte Pæle. Men Dommeren var dog saa lempelig imod dem som muligt, idet han fritog dem for Erstatning til Universitetet og ophævede Processens Omkostninger. Ved Højesteret, hvor Sagen paadømtes i 1750, gik det dem værre. Bønderne skulde betale Universitetet 60 Rdlr., desuden 24 Rdlr. til Justitskassen for unødigt Trætte samt Udlægene til stemplet Papir og Rettens Betjentes Salær. Hvis de ikke kunde betale, skulde de lide paa Kroppen med Fængsel i 4 Uger.

Efter den Tid fulgtes Fiskeri og Rørskær ad og bortforpagtedes under et. En Tidlang havde Professorerne overladt Rettigheden til en af deres Kolleger, Professor Ramus, for 60 Rdlr. aarlig; han afstod den paa samme Vilkaar til Kasserer Silberloh, og denne bortlejede den atter for 150 Rdlr. foruden visse Retter Fisk til sit Bord. Udbyttet af Søen har altsaa ikke været helt ringe. Men da Brand- og Vandkommissionen i 1769 selv ønskede at overtage Forpagtningen, var Universitetet ikke smaaligt, men afstod Rettigheden for de sædvanlige 60 Rdlr. aarlig i 20 Aar. Da Kontrakten fornyedes i 1789 for de næste 20 Aar, blev Afgiften sat op til 65 Rdlr., og endelig fik Vandkommissionen i 1810 Arvefæste paa Søen mod en aarlig Afgift af 30 Tdr. Byg. —

er det Skel mellem Søen og Engene, som Rødvre-Mændene krævede. C Rør, D Flæg, B Holme, hvorpaa der vokser Mosefoder.

I en lang Aarrække i forrige Aarhundrede blev Fiskeriet i Damhussøen drevet af Brødrene C. og H. C. Duus. Vandvæsenets mere rationelle Udnyttelse af Søen lagde dog stedse større Hindringer i Vejen for Fiskeriets Udøvelse. I 1826, da Søen blev tørlagt for Oprensningens Skyld, maatte Forpagtningsafgiften eftergives. I 1845 gentog det samme sig, og da Fiskeynglen nu var helt bortdød, varede det flere Aar, inden der igen kunde fiskes. I 1849 blev anlagt nye Dossringer om Søen og Vandet derfor saa vidt muligt afledet, og Forpagterne maatte derfor atter fritages for at betale Afgiften, de 30 Tdr. Byg, til Universitetet, der efter Kapitelstakten i dette Aar ansattes til 86 Rdlr. 24 Sk. — Fra 1. Jan. 1921 er denne Bygafgift afløst.

Nu udnyttes Fiskeriet i Damhussøen paa den Maade, at der sælges Fisketegn (à 10 Kr. pr. Aar), ligesom Retten til Græsset paa Søens nordlige, tilgroede Del bortsælges for et Aar ad Gangen.

5. Uddybning og Udvidelse.

Det kneb for Vandvæsenet at holde Søen tilstrækkelig oprenset. Kun »Storesøen« (ved Roskilde Landevej) og den Arm, som gik hen til Vanløse Sluse, var nogenlunde fri for Grøde, medens hele Søens nordlige Del var mer eller mindre tilgroet. I 1755 optog Lieutenant Stricker et Kort over Søen, som viser den tilgroet helt op til Vadet, hvor Harrestrupaaen udmundede. Kun et Par smalle Vandløb, et langs Rødovre By, et andet langs Vanløse, førte lidt Vand ned til den brede sydlige Del. Stricker foreslog at grave en bred Kanal midt op gennem alle Holme og Moradser til Vadet. Men Professor Ramus, som fik dette Projekt til Erklæring, fandt det alt for bekosteligt eller uigennemførligt. Han var desuden optaget af et andet Projekt, som han fandt bedre, nemlig at udvide Søen mod

Øst ved at grave et Bassin langs Aaen fra Aalekistehuset til Kalthusslusen. Følgen blev, at ingen af Planerne kom til Udførelse. Dog er der nok bleven gravet noget i Henhold til Strickers Plan. Thi der tales senere om, at man havde fundet Spor af en saadan Kanal op gennem Søen.

Byens store Ildebrand i 1795 henledede eftertrykkeligt Opmærksomheden paa, at det var nødvendigt at være vel forsynet med Vand, og samme Efteraar skred man derfor til en grundig Oprensning af Damhussøen. Der var meget lidt Vand i den, saa man selv i den sydlige Del af Søen maatte grave en Kanal fra Slusen ud mod Dybet for at trække den Smule Vand, der kunde faas. Ved fortsat Arbejde nordpaa, mellem Hvide Holm og Vanløse Mark, traf man paa den gamle, nu aldeles tilfyldte Kanal. Professor Wøldike, som var Medlem af Vandkommissionen, vilde have denne Kanal uddybet og fortsat helt op til Vadet. Men Inspektør Gæde, som forestod Arbejdet, gjorde hertil den Anmærkning, at det vilde blive uoverkommelig dyrt, da Folkene forlangte 24 Skilling for hver Favn, som blev gennemskaaret. Desuden havde man Vanskelighed med at skaffe Plads til det opgravede Mudder. Bønderne vilde nemlig ikke modtage det som Gødning, da det hed sig, at det vel gav godt Korn det første Aar, men siden hen fordærvede Agrene. Kanalen blev derfor ikke ført til Ende. Derimod forsøgte man med Slæder at optage de mange Holme i Søen og ligeledes at trække Opfyldningen fra Søens Midte ind mod Land. Men det forslog ikke meget, og man forsøgte derpaa at arbejde fra en Tømmerflaade ude i Søen. Hovedvanskeligheden var dog stadig at faa det oprensede bortskaffet, og det blev dyrt, da man maatte akkordere med en Mand om at køre det bort. Konduktør Hassing, som forestod disse Arbejder, skriver i Oktober 1795, at Søen er saa godt som tør; men ude i Midten er den bundløs af Dynd og Mosegrund, saa mange Heste og Vogne er bleven stik-

kende deri og med Møje optrukne igen. — En Maaned senere kommer en ny Indberetning fra Gæde. Han skriver, at Vadet er aldeles tilgroet, saa der ikke kan skaffes Afløb fra Kagsmose og Islemark, og der er Oversvømmelse helt op til Præstbro. Vandvæsenet er utvivlsomt pligtigt til at skaffe Afløb for dette Vand til Søen, og Gæde tilraader derfor at gøre Arbejdet færdigt nu, da man har haft en saa ualmindelig tør Sommer og Høst. Til næste Aar vil det maaske ogsaa blive vanskeligt at faa Arbejdere, da de ved Opførelsen af de mange afbrændte Huse i København kan tjene 3—4 Mark i Dagløn. Netop nu har han derimod duelige Folk til 2 Mark om Dagen. Men Kommissionens sædvanlige Tilbøjelighed til aldrig at gøre noget helt færdigt, fornægtede sig heller ikke nu. Tre Synsmænd, Bygmester Kirkerup, Fontænemester Friis og Vandvæsenskonduktør Hassing, blev sendte ud for at tage Gædes Arbejder i Øjesyn. De kom til det Resultat, at Vandkompagnierne ikke kunde taale flere Udgifter i dette Aar, og at den mest presserende Vandmangel ogsaa nu kunde anses for afhjulpet. De foreslog derfor at indstille Arbejdet, og Gæde fik altsaa sit Andragende afslaaet. Allerede næste Aar maatte man dog genoptage hans Plan om at føre Kanalen helt op til Vadet, og Arbejdet synes nu at være bleven ført til Ende, men med større Bekostninger. I 1797 skriver Pumpevandsinspektørerne til Kommissionen: »Arbejderne paa Langvaddam skal blive udførte, saa godt og billigt som det i disse dyre Tider, da Arbejdsfolkene er stolte, og gode Folk vanskelige at faa, vil være muligt«. Det hele Arbejde har dog ikke frugtet ret meget; thi i Sommeren 1800 skriver Oberstlieutenant Rosenberg i en Betænkning om Søen: »Langvaddam er i den Tid, jeg har været kendt med denne Egn, nemlig siden 1773, meget tilgroet. Grøfterne, som fører Vandet derhen fra Islemark, var i fordums Tid en bred Aa, endog midt om Sommeren, saa at Præsten, som boede i Brøns-

høj, naar han skulde forrette Gudstjenesten i Rødovre, maatte lade sig sætte over fra Vanløse til Rødovre med en liden Baad. Men nu er denne Grøft næsten tilgroet.« - - Og et halvt Aar efter, i Februar 1801, skriver Pumpévandsinspektørerne til Kommissionen: »Saa snart Van-

Dæmningen mellem Damhussø og Kildeaa.¹⁾

det synker noget i Søen, kører man paa selve Søbunden, ligesom Kvæget optræder og Svin oproder Bunden, hvorved Søens sydlige Ende, der i gamle Dage har haft en betydelig Dybde, nu næsten er opfyldt til Slusens Bund, og det er en Særsyn for dem, der have set Langvaddams Sø i gamle Dage, endog kun for en halv Snes Aar siden, og som ser den nu, da ved Vandets Afløben Søens Bund er opfyldt, og staar da tørt langt ud til Midten af Søen,

¹⁾ Dette og de to følgende Billeder er ved Forfatterens Velvilje laant fra Dr. Nystroms Skrift »Vanløse«.

og man tvivler ikke paa, at det vil findes fornødent at standse Progressionen af denne Søs Opfyldning«.

En kraftig Oprensning af Søen fandt dog først Sted i 1826, da Søen var helt tørlagt. Da arbejdede i Efteraarstiden indtil 80 Mand med 30—40 Vogne daglig, og der blev bortført ialt 62.312 Læs Mudder. I August 1846 var Søen atter næsten udtørret, og der blev da optaget og bortkørt omtrent 103.000 Kubikfod Mudder. Imidlertid indsaa man ved denne Lejlighed, at det næsten var haabløst paa den Maade at holde Søen ren, og det blev da besluttet at anlægge en Grundsluse under Broen ved Damhuset og gennem denne forsøge paa at udskylle Mudderet, naar der var overflødigt Vand i Søen. Om Planen blev udført eller nyttede noget, ses ikke; derimod vedblev man ogsaa i de følgende Somre stadig at mudre op i Damhussøen.

Ved det nye Vandværks Indretning beholdt Damhussøen sin Plads som Byens vigtigste Vandeholder, idet nu ogsaa Kildevandet fra de nye artesiske Boringer langs Harrestrupaa lededes til den og her blandedes med Overfladevandet fra Søens Opland. Den var i Aarene 1849—50 bleven helt omgivet med Dossinger og Skelgrøfter, hvorved Tilløbet til Søen beherskedes, og det blev muligt at stemme Vandet højere end forhen uden at gøre Bøndernes Marker Fortræd. Samtidig havde Krigsbegivenhederne bevirket, at Søen fik en haardt tiltrængt Udvidelse. Da man i 1848 for Alvor frygtede en fjendtlig Landgang paa Sjælland, blev der truffet Foranstaltninger til ved Oversvømmelser at beskytte Hovedstaden mod et eventuelt Bombardement. Alle Søer og Aaløb blev opstemmede, og i nogle Foraarsuger i 1848 stod alle Jorderne omkring Lersøen og Damhussøen under Vand. Som et Led heri blev et Bassin paa 10 Tønder Land udgravet ved Damhussøen, og dette Areal indgik senere som et Led i Byens

Vandforsyning, imod at Vandvæsenet betalte Omkostningerne ved Ekspropriationen¹).

Saaledes havde Damhussøen ved Midten af forrige Aarhundrede i alt væsentligt faaet det Udseende, som den har endnu. En Dæmning tværs over den langstrakte Sø

Kildeaaen.

har sat et fast Skel mellem Søens nordre og søndre Del, saa hvert af de to Vandbassiner nu har sit særskilte Tilløb og Afløb. Den nordre Sø eller Bagsøen gennemstrømmes som før af Harrestrupaa, medens den søndre Sø eller Storesøen kun har Tilløb gennem Kildeaaen og Afløb gennem Vanløse Sluse til de københavnske Søer.

Omgivet af sine træbeplantede Dæmninger ligger Damhussøen endnu som en smuk Idyl i Hovedstadens Nærhed, og den Strøm af Fodgængere og Cyklister, som

¹) Villads Christensen: Kbhvn. 1840—57, S. 169.

hver Sommersøndag bevæger sig langs dens Bredder, viser, at Befolkningen skønner paa den. »Ved de sivkransede Bredder af Kildeaaen«, siger Dr. Nystrøm, »er der paa varme, stille Sommereftermiddage en landlig fredfyldt Ro, der bringer den nære Hovedstads larmende og

Stien ved Damhussøen.

jagende Liv helt i Glemsel, og en Tur langs Stien ved søndre Damhussø en tidlig Foraarsmorgen eller ogsaa en maaneklar Vinteraften kan være en stemningsfuld Oplevelse«. De gamle Bebyggelser, Damhuset og Aalekistehuset, er endnu de eneste i Søens umiddelbare Nærhed. Men nu er Veje og Kloaker anlagte helt ud til Damhussøen, og Udparcelleringen af de tilstødende Marker er begyndt; og længe vil det vel næppe være, før Byens Villa-kvarterer omslutter Søen paa alle Sider.

KAN DET BEVISES AT HARSdorFF HAR BYGGET GAARDEN No. 14 VED STRANDEN?

Et Spørgsmaal, der burde besvares af Sagkyndige! Vor By ejer desværre kun saa faa Bygningsværker af den banebrydende danske Arkitekt, at det vilde være interessant at faa fastslaaet, om Harsdorff har haft Del i Opførelsen af Konsul Gustmeyers Gaard, en Formodning, man saa ofte hører udtale, men som det sikkert vil blive vanskeligt at bevise, da Harsdorffs Originaltegninger, der gik i Arv til hans Svigersøn, Murermester Schaper, er gaaet tabt ved Ildsvaade.

En kortere Undersøgelse af Harsdorffs Byggeføretagender før Ildebrandaaret og af Samarbejdet med hans Elever kan maaske bringe Løsningen et Skridt nærmere.

I 1780 havde Harsdorff bygget sin egen Gaard paa Kongens Nytorv, nuværende Nr. 5. Dens stilfulde, klassiske Arkitektur tiltalte Autoriteterne, og da der særlig ønskedes en herskabelig Bebyggelse i Amalienborg-Kvarteret, blev Aaret efter den forrige botaniske Haveplads i Amaliegade, beliggende mellem Frederiks Hospital og Toldbodvejen, skænket Harsdorff. Grunden havde været benyttet til Oplagsplads for bornholmske Sandsten og norsk Marmor og var indhegnet med en Mur, »hvis Sten var over 1000 Rdlr. værd«. Pladsen blev skænket paa Betingelse af, at Harsdorff her inden 8 Aars Forløb skulde opføre 8 anstændige og varige Privatbygninger, der tilsammen skulde danne en arkitektonisk Helhed.

Harsdorff vovede Forsøget. Balance-Direktionen forstrakte ham med et Laan af 10,000 Rdlr. mod Pant i hans Ejendom paa Kongens Nytorv. Allerede i Slutningen af 1781 var to Bygninger færdige og to andre under Opførelse.

Tegningen til Projektet, der findes i Rigsarkivet¹), udviser en monumental Bebyggelse med et pompøst Midterparti, flankeret af to lavere Forbindelses-Bygninger og afsluttet med 2 Hjørnepavilloner. Her benytter Harsdorff, for første Gang paa en Privatbygning, den tilbagetrukne Façadelinie med Hovedgesimsen baaren af fritstaaende Søjler, en Bygningsanordning, han tidligere havde udført ved Ombygningen af Eremitagen i Kongens Have, den nuværende Herkulespavillon²). Pengevanskeligheder forhindrede Harsdorff i at udføre dette storstilede Byggeforetagende. Det viste sig vanskeligt at skaffe Prioriteter i de nye Huse og at faa Laanet tilbagebetalt; men i nuværende Nr. 39 og 43 i Amaliegade staar, om end i ændret Form, et Minde om Harsdorffs dristige Plan.

Først efter Ildebranden 1795 faar han igen Lejlighed til at løse Opgaver paa Privatbyggeriets Omraader. Der blev lagt Beslag paa alle Kræfter for at rejse den i Aske sunkne Bydel. Da Beboerne af Øster Kvarter efter Nicolaj Kirkes Brand stærkt følte Savnet af en Sognekirke, fik Harsdorff straks den Opgave at fuldføre Marmorkirken; desuden blev det ham overdraget at opføre Peschiers Gaard ved Holmens Kanal (nu Landmandsbankens Ejendom) samt Løveapotheket.

Det var store Opgaver for den aldrende Mand at

¹) Se Carl Bruuns København III, S. 404, og Meddelelser fra Akademisk Arkitektforening I, S. 143. Sammesteds S. 142 findes en anden Tegning af Harsdorff, der ligeledes viser de fritstaaende Søjler foran en tilbagetrukket Façadelinie.

²) Se Bering Liisberg: Rosenborg. S. 212.

røgte samtidig, og uden Tvivl har flere af de brandlidte Grundejere, som var formuende nok til at lade herskabelige Bygninger opføre paa Tomterne, ønsket, at Harsdorff skulde fuldføre Planerne, men udover hvad han allerede havde paataget sig, strakte hans Arbejdskraft ikke til. For at komme sine Kolleger til Hjælp i det forcerede Arbejde, har han maaske stillet sine Idéer, Tegninger og Skitser til deres Disposition. Tidens kendte Bygmestre var jo alle hans Elever.

Den ældste, *Johan B. J. Mogens*, virkede i 6 Aar som kgl. Bygningskonduktør under Harsdorff, og *Peter Meyn*, der 1789 blev udnævnt til Stadsbygmester med Bolig i Prinsens Palais og blev Harsdorffs Arvtager som 1ste Professor ved Akademiet, vandt stor Anerkendelse for sit Hovedværk, det kirurgiske Akademi i Bredgade, fuldført 1787. Det siges, at Meyns Tegning til en Rigsbank-Bygning ved Børsen, og i Forbindelse med denne, blev foretrukket for Harsdorffs »for Billighedens Skyld«. Denne havde to Gange indsendt Udkast til nævnte Bygning, og da man ønskede endnu en Ændring i Udkastet, frabad Harsdorff sig af Helbredshensyn Hvervet, der saa blev overdraget til Professor Meyn. Man mener dog, at de endelige Planer til den i 1786 opførte Bankbygning skyldes Harsdorff, saa intimt var Samarbejdet mellem Lærer og Elev.

Arkitekt, Stadskonduktør og Brolægningsinspektør *Jørgen H. Rawert*, bekendt for sit energiske Arbejde ved Gadereguleringen efter Branden, havde ogsaa faaet sin Uddannelse under Harsdorff. Rawert opførte sammen med Tømrermester Hallander Tvillingejendommene Nr. 5 og 11 paa Sct. Annæ Plads. Bygningerne røber stærk Paavirkning af Harsdorffs Skole.

Konsul Gustmeyers Grund lige over for Slottet vilde særlig have egnet sig til en Bebyggelse af Harsdorff, hvis Stil netop krævede fri Beliggenhed; men selv om

Bygningen, som vi den Dag i Dag kan glæde os over, har mange Lighedspunkter med Harsdorffs øvrige Arbejder, saa kan det dog ikke bestemt fastslaaes, at han er Bygmesteren, da der ikke findes nogen Tegning af Gaarden signeret af ham.

Hvad man ved om denne Bygnings Tilblivelseshistorie, er følgende.

Den 12. Oktober 1795 indsendte Prof. Meyn en Tegning til Magistraten, hvorefter Konsul Gustmeyer agtede at opføre en grundmuret Pakhus-Bygning 6 Fag, 4 Etagér høj, med fladt Tag¹); men allerede 12. Sept. s. A. anmoder Gustmeyer Brandassurance-Selskabet om Erstatningen fra sidste Termin, imod at han betaler Renten af den i den brændte Gaard staaende Kapital, som nu er under Opbyggelse, og 1. Juli 1796 beretter han at være i fuld Bygning med sit Forhus Nr. 249 til Stranden, og anden Etage næsten opført, og anmoder derfor om, at der til denne Termin maatte udbetales ham den overblevne cont. Erstatning 4,200 Rd., siden hans nye opbygte Pakhus, forsikret for 4,600 Rd., er Kassen til fuld Sikkerhed derfor²).

I sit Værk »Gamle Københavnske Huse og Gaarde« (Kbhvn. 1896) omtaler Erik Schiødte S. 44 en eksisterende Tegning af Gustmeyers Gaard fra 1796; den var indgivet med Andragende til Magistraten, og Forf. mener, at Bygmesteren har været Quist.

Denne Mand, der, efter at have uddannet sig i Murerfaget, gennemgik Kunstakademiets Bygningsskole og saaledes ogsaa blev Elev af Harsdorff, vandt, ganske vist, baade den lille og den store Sølvmedaille og 1781 den mindre Guldmedaille, men Aaret efter søgte han om at

¹) H. Trier: »Gaarden No. 14 ved Stranden«, (Historiske Meddelelser om København, I, S. 185).

²) Deliberations Protokol, Littr. E., fol. 312. (Landsark.)

blive Murermester uden Mesterstykke, opgav saa Kunsten og blev en rig Mand ved sit Haandværk.

Lad det nu være *Quist*, der har Æren af at have indleveret Tegningen til Gustmeyers Gaard, saa har det formentlig været en Omarbejdelse af en ældre Tegning af Harsdorff; thi der er ingen Tvivl om, at det er de afsluttende Pavillon-Bygninger i Harsdorffs aldrig fuldførte Projekt til Bebyggelsen i Amaliegade, der er Idéen i den nævnte Façadetegning. De fritstaaende Søjler, den tilbagetrukne Murlinie i Midterpartiet, den afsluttende Attika, der i Harsdorffs Udkast er sammenbygget med Kvistetagen, henleder Tanken paa denne Bygmester. Mærkeligt vilde det ogsaa være, om Harsdorff til sit sidste Bygningsværk, Agent Erichsens Gaard paa Kongens Nytorv (den nuværende Handelsbank), endnu ikke helt fuldført ved hans Død 1799, skulde have benyttet *Quist's* Forbillede til Anbringelsen af de fritstaaende ioniske Søjler paa en Privatbygning, hvis han ikke selv tidligere havde forsøgt at løse Opgaven.

Der er altsaa nogen Sandsynlighed for, at den skønne Façade Ved Stranden Nr. 14 dog kan skyldes Harsdorff.

Anna Levin.

SILKEKRÆMMERE OG SILKEVARER I KØBENHAVN 1625.

Ved VILLADS CHRISTENSEN.

Kristian IV.s Interesse for Silkeindustrien er bekendt. Tyske Silkevævere indkaldtes i 1619 til København, og i 1620 opførtes Huse til Fabrikationen paa begge Sider af den ny anlagte Silkegade. I 1623 omtales det, at der var 100 Værksteder.

I en Proposition til Rigsraadet af 8. Marts 1623 skriver Kongen:

»Efter at den begyndte Silkevævning temmeligens tager til, saa at man dette Kongerige med adskillige Silkevare noksom forsyne kan, uden med slet Atlask, slet Fløjl og Taft, da vil ogsaa delibereres, om ikke al Silkevare foruden de forbenævnte udi Riget at føre ganske kan forbydes«.

Resultatet af Kongens og Raadets Overvejelser blev Forordningen af 18. April 1623, som forbød Indførsel i Riget af udenlands forarbejdet Silketøj, »efterdi her udi vor Købstad København gøres en stor Andel deraf og for det samme Køb ungefær der haves kan, som det paa andre fremmede Steder indkøbes for«. 30. Novbr. 1623 overdrog Kongen Silkevæveriet til et Kompagni for en Tid af 12 Aar, og alt det Silketøj, som fandtes i Kramboderne, blev registreret og »med særdeles Blymærker saa og med Lak paa Enderne« forseglet, »at intet mere, naar det er oppe, skulde indføres«.

Om dette første Eftersyn i Kramboderne haves vist ikke yderligere Oplysninger. Men det blev snart gentaget, thi Silkekræmmerne viste stor Ulyst til at holde sig til det hjemmевævede Silketøj, og udenlandske Varer kunde stadig findes i deres Butikker.

Den 21. Decbr. 1624 udgik kongelig Befaling til »nogle af Renteskriverne og Enspænderne«¹⁾ om at besøge Kramboderne i København og grangivelig forfare, om der kunde findes forbudne Varer, som var indførte imod det derom udgangne Mandat²⁾. Denne Skrivelse synes dog ikke at være kommen til Renteskrivernes og Enspændernes Kundskab før d. 4. Jan. 1625, da Rentemesteren Aksel Arenfeldt forkyndte den for dem og leverede dem det fornødne Antal Kopier af Mandatet. Samme Dag fandt Eftersynet Sted i samtlige Kramboder; Udsendingene fulgtes ad to og to, og deres samme Dag indgivne Rappporter om Undersøgelsens Resultat er bevarede³⁾. Der fandtes ialt 22 Boder i København, og alt det Silketøj, som nu fandtes i dem, og som »ikke tilforn er bleven forsegleet og stemplet med Borgernes og Byens Stempel og Segl, eller af Kompagniet her udi Byen at være købt og forhandlet og med dets Mærke paasat«, blev nu registreret og forsegleet. — Af de 22 indkomne Rappporter meddeles her et Par i Afskrift, de andre i Uddrag. Det vil ses, at Eftersynet ikke har holdt sig udelukkende til Silketøj.

Efter Kongl. Majts. vores allernaadigste Herre og Konnings medgivne skriftlige Brev og Befaling, dateret København den 21. Decembris 1624, haver vi underskrevne efter højbeholdte Hans Majestæts naadigste Befaling, som os den 4. Januarij 1625 af ærlig og velbyrdig Mand Aksel Arnfeld til Lysholt. Kongl. Majts. Rentemester, er forkyndt, været udi Her-

¹⁾ Enspænder: En Rytter, der især bruges som Ordonnans eller Kurer.

²⁾ Sjæll. Reg. 17.543.

³⁾ Indk. Sager til danske Kanc., 4. Januar 1625 (Rigsark.).

man Hybersen Sidenkræmmer hans Krambod udi Højbrostræde og overset hvis Kramvare, som udi samme forskrevne hans Krambod i Højbrostræde kunde findes forskrevne Dag, som efter højbemeldte Kongl. Majts. naadigste Forordning og paa budne prentede Mandat, dateret København den 18. Aprilis 1623, kunde findes, hvor udi Hans Majts. Forordning og Mandat kunde være overtraadt. Da haver vi underskrevne efter højbemeldte Hans Majts. naadigste Brev og Befaling forskrevne Dag straks begivet os ind udi forskrevne Herman Hybersens Krambod i Højbrostræde og med største Flid overset, hvis som udi hans Krambod fandtes af Silkekramvarer, som Hans Majts. Brev og Mandat omformelder, kunde være overtraadt. Der findes først

40 Alen Carmesii Damask, som Herman Hybersen beretter at være købt til velbyrdige Gabriel Kruse, og midlertid deres Silkekramvare var besigtiget under Forsegling, var det udi velbemeldte velbyrdige Gabriel Kruses Forvaring og siden tilbageskikket for Købets Dyrheds Skyld.

Nok fandtes to Stykker sort Lampers, det ene Stykke opskaaet, om det under Silkevare skal regnes.

Udi lige Maade fandtes:

- 5 Alen brun Filosel,
- 12 Alen sort Kamelot,
- 3 Kvarter brun Kamelot,
- 5 Alen prentet Fløjl paa hvid Taftes Bund,
- 2 Alen rødt Fløjl paa Taftes Bund,
- 2 Alen Kaffa Fløjl paa Atlask Bund,
- 1 Alen Kaff med Taftes Bund.

Herforuden fandtes af ulden Klæde, Grovgrøn, Bommesii, Sardug, Lærred, Dvelig, Strømper, Fuordug, Baj, saa og af Silke, slet Fløjl, slet Atlask, adskillige Farver af Taft. Saa vel som og af Silkesnorer og Border, saa og Silke- og uldne Strømper, item nogle Stykker af Skjellert og 6 Stykker uden Besegling af ulden Indspenget, som kan bruges til Spærlagen, og ellers andre adskillige Kramvarer, en temmelig Forraad, som efter vores ringe Forstand ikke var Hans Majts. Forordning imod.

At dette saaledes i Sandhed er, som foreskrevet staar, det vidner vi underskrevne med vores egne Hænder her underskrevet. Actum København den 4. Januarii Anno 1625.

Johan Bøgvad.
Egen Haand.

Christen Pedersen.
Egen Haand.

Anno 1625 den 4. Jan. haver ærlige og velagte Mænd Søren Bugge, Kgl. Majts. Kaptejn, og Nielaus Svabe, Kgl. Majts. Møntmester, besigtiget velagte Mand *Thomas Lorcks* Bod, derudi befunden af Silkevarer og andre leidske Varer, Stykker og Stuver forseglet med Lak og med Blystempel med Stads Tegn. som er en halv Maane og Stjerne. Og iblandt andre Varer befinder vi, hvorpaa ingen Mærke og Stempel er, som følger: Et Stykke Silkeborat, som han beretter at have købt her af Silkekompagniet; desligeste et Stykke sort blommet Fløjl paa en Atlaskes Bund; 2 Stykker tannet blommet Fløjl; et Stykke trekulør Fløjl, blommet udi Flammer; og 2 Stykker Ulmerdach. Hvilke forskrevne Varer han ved sin Ed bekræftiger at have afkøbt Johan de Willem og sine Medparticipanter.

Seuerin Buge. Nicolaus Schwab.

Egen Hand.

Maria Tage Andersens fandtes i Besiddelse af 1 Stykke sort floret Trip, udi Mønster gjort, 1 helt Stykke sort Bordetrip, 6 Stykker løst Bordetrip, hvert Stykke for sig svøbt om en liden Fjæl, 2 Stykker brun Perpetuan, 1 Stykke leverfarvet Bommese, hvoraf er noget aftagen, 1 Stykke hollandsk Bommese, hvidt og sort, gjort i Mønster.

Hos *Baldevin Blankfort* i Højbrostræde blev ransaget baade i hans Krambod og Pakhus saa vel som i andre Kamre og Gemakker i hans Hus, og af ufri Varer blev fundet i Pakhuset 1 helt Stykke sort blommet Damask, 1 helt Stykke sort blommet Silketubin, 1 helt Stykke uldent Grovgrønt, 1 Stykke grønt Rask og 1 Stuf brunt Rask.

I *Lyder Braskes* Krambod fandtes 1 Stykke Vædderskind Borrat foruden Blylod, 4 Stykker Spærlagen til Senge, ormstunget og musædt, 2 Stykker Machei, 1 Stykke brunt Kammelot, 4 Stykker Tørske Grovgrønt, 8 Stykker firedraadt Kollør og 1 Stykke Herrens Sayen brunt.

Raadmand *Claus Johansens* tvende Boder. »Hvis Vare, derudi fandtes af Silketøj, er meget ringe og er forseglet af dennem, som af Borgemestre og Raad haver væ-

ret dertil forordnet, undtagen et Stykke sort tyrks Grovgrønt og tvende Stuben, som ikke er Lod paa, som han beretter at have bekommet af Silkekompagniet, og straks beviste med sin Bog at have købt fem Stykker sort Grovgrønt af fornævnte Kompagni med andet mere«.

I *Hendrik Dreiers* Bod paa Amagertorv fandtes, »som ikke var stemplet med Kompagniets Stempel eller forseglede«, 2 Alen blommet Damask, $\frac{1}{2}$ Alen sribet Fløjl, 2 Stykker sort tyrsk Grovgrønt, 1 Stykke sort Firetraad, 4 Stykker farvet Rask, 10 Stykker uldent Spærlagen og Gardiner, 8 Stykker farvet Totraad og 1 Stubbe Totraad. »Derforuden fandtes sammesteds en Stubbe blommet Fløjl med et Blystempel, som var en halv Maane, hvilket vi tviler paa at være Kompagniets Stempel«.

Hos *Hans Frick* paa Amagertorv fandtes ubeseglet: ungefær 20 Stykker forskellige kulørte Silkebaand, smalle og brede, hvilke formenes at maa fri passere; ungefær halvsjette Dusin forskellige kulørte Strikkestrømper, ligeledes; 7 Alen Kammelot, 1 Stykke sort Todrat, som han berettede at have bekommet af Anders Olufsen; 2 Stykker Grovgrønt, som berettes at være købt af Kompagniet; 30 Stykker forskellige kulørte Gardiner eller Spærlagen, formenes fri; 7 Alen sort Firtraad, 6 Alen Perpetuan, som formenes fri; halvfjerde Alen smalt Borat, 8 Stykker Dvelk, 2 Stykker farvet Lærred, et Stykke slet Skomagertrip, 1 Stykke Bordtrip, 8 Stykker Sardug, som han berettede at hente af Kompagniet.

Hos *Jørgen Gaasebruck* blev i Kramboden fundet adskillige ustemplede Varer, som han imidlertid berettede at være gjort og købt i København, hvorfor Synsmændene nu forseglede dem med Lak. Det var sort blommet Kaffa, sort blommet Fløjl, Firtraad, Borat, brunt Phillo-sel, sort Silke, Grovgrønt, Thersenel og blommet Damask, — et eller to Stykker af hver Slags. I Pakhuset bag i Gaarden fandtes ligeledes Kaffa, Damask, Silkeborat og

Armesin. Ogsaa dette paastod han at være købt hos Kompagniet »og derfor ligger til Stede, om saadant befindes i Sandhed«. Endvidere fandtes en Del Silkevarer og Bommesi, som var stemplet med Kongens Navnetræk eller med en Halvmaane og en Stjerne.

Hans Geilfusses Krambod i Højbrostræde blev besigtiget af Kongl. Majts. Enspænniger Christoffer Gabrielsen og Renteskriver Jens Jakobsen. Af københavnske Varer fandtes brun Thobin Kaffa, Kløer Kaffa, graa Thobin og sort Damask. Af fremmede Varer: 9 Alen livfarvet Karthek og 27 Alen hvidt Karthek.

I *Henrik Hechtmands* Bod under Mester Blasius Bartskaers Hus paa Gammeltorv fandtes et Stykke dobbelt Firtraad, som var opskaaret, et Stuf rødt blommet Kaffafløjl og 1 Stuf sort do. Det berettedes alt at være Kompagniets eget Gods.

I *Jokim van Holts* Krambod i Klædeboderne fandtes »efterfølgende Silkevarer, som ikke var stemplet med Kongl. Majts., Byens eller Kompagniets Stempler og ej heller forsynet med de fire Mænds Segl, som tilforn haver besigtet forskrevne Krambod«:

13 Alen sort bredt Suprits Kaffa, som han beretter at have købt af Carl Thisen. Var ingen Stempel paa.

14 Alen sort bredt Cetni Kaffa, købt af Carl Thisen. Ustemplet.

12 Alen sort Supris Kaffa, købt af Carl Thisen. Ustemplet.

12 Alen uskaaren Fløjl, italiensk Gods.

8¹/₂ Alen tre Kulør Kaffa, af Karl Thisen.

18 Alen sort smalt Cetni Kaffa, af Kompagniet.

18 Alen sort smal Atlask Grund Kaffa. Kompagniet.

12 Alen smal tanet brun Atlaskgrund Kaffa. do.

4¹/₂ Alen Karmeside fjolet Cetnigrund Kaffa. do.

1¹/₂ Alen sort Supris Kaffa, af K. M.

3 Alen tre Kulør Kaffa, af K. M.

1 $\frac{1}{2}$ Alen smal sort Supris Kaffa, af K. M.

12 Alen rødt Silke Kamelot.

2 $\frac{1}{2}$ Alen violet af samme Slags.

$\frac{1}{2}$ Stykke sort Sidendort.

Mathias Kloumand havde aldeles ingen Silkevarer, derimod Bommese, Brøgsbommese, Lectyr, Perpetuan, Marker og Firetraad, af hvilket en Del var stemplet med Kompagniets, en Del med Byens Stempel. »Ellers befandtse intet uden Strømper og andet stakket Gods«.

Hos *Werner Kloumand* fandtes af ustemplet Silketøj: 2 Stykker sort blommet Kaffa, 12 Alen purpurblommet Kaffa, 7 Alen ungeskaaren blommet Kaffa med Atlaskes Bund, 1 Stykke blommet tanetebrun Kaffa, 3 Alen sort blommet Fløjl, 4 Alen purpur ungeschoren blommet Kaffa.

»Beretter Købmanden at have købt dette Gods saaledes ustemplet af Silkekompagniet«.

Hos *Frantz von der Lippe* i Klædeboderne »fandtes aldeles ingen Silkevare, men et Stykke, som kaldes Pralsagt, paa halv femte og tyve Alen«.

Hos *Peder Christoffersen* paa Gammeltorv fandtes der intet »af det Gods, som de to Dannemænd efter Borge-mester og Raads Forordning for nogen Tid siden havde beset og forsegleet med Lak for«. Derimod fandtes flere Stuver, som begge Enderne var afskaaret paa, nemlig: 1 Stykke Sardug, 1 $\frac{1}{2}$ Alen Hundschadt, 4 Alen Rask, 4 Alen Brigsbommese, 3 Alen graw Bommese Katun, 2 $\frac{1}{2}$ Alen blommet Sayen, 6 $\frac{1}{2}$ Alen Lechtyer, 1 Stykke Perchen, 4 Alen Hundschadt, 1 Alen blaaf Firdrat.

I *Steffan Rodes* Krambod fandtes 32 Alen Kaffafløjl, et Stykke livfarve tørske Markey, 5 Alen og 3 Kvarter rødt og gult Legatyr og halvsjette Alen hollandsk Damask med brandgule og sorte Blommer, »hvilket Gods Tjeneren berattede at være forglemt at stemple, den Tid

det andet Gods af de andre forordnede Mænd blev forseglet«.

Endvidere 21 Alen tannetenbrun Kaffafløjl, som de berettede at have bekommet af velbyrdig Laxmand Gyldestjernes Frue i Steden for lige saa meget grønt Fløjl af samme Slags, som de beraabte dem paa med Fruens Haand at bevise og udi deres Bog fandtes anskreven.

10 Alen fiolenbrun Kaffa, som de berettede at have købt af Kompagniet, enddog der hverken fandtes Stempel eller Segl derpaa.

Nogle Stykker Lampers og Legatyr.

»Hvad sig Klæde anlanger, fandtes en stor Andel Stykker og Pakker af adskillig Kulør og Farve, som Tjeneren berettede mesteparten at have bekommet fra Hamborg, og fandtes altsammen at være stemplet med Klædekompagniet her sammesteds deres Stempel og Tegn«.

Hos *Henrik Rosenmejer* i Højbrostræde »haver vi først udaf hans aabne Krambod til Gaden, saa vel som og udi hans Bagstue for os ladet udtage og bese alle hvis Varer, derudi var«. Det var altsammen stemplet undtagen et Par Stykker Fløjl, som han berettede at have bekommet hos Lorents Møllengraf, samt en Del Varer, som han havde faaet hos Kompagniet, skønt der intet Stempel fandtes derpaa.

Hos *Simon Surbek* visiterede Renteskriver Jens Thersensen og Karl Thyssen van den Boom. De besigtede hans Krambod med største Flid og fordrede alle Silke- og uldne Varer stykkevis frem; men der fandtes intet, som stred mod det kongelige Mandat, idet alle hans Varer var stemplede og forseglede med Byens Stempel.

Hos *Johan Wachman* i Store Færgestræde fandtes af ustemplede Varer: 1 Stykke Bommesi filemodtfarvet, 1 Stykke Olmerdug, to Stykker Makej, det ene rødt i brandgult, det andet blaat i rødt, og 1 Stuf Makej brandgult i grønt. »Hosbemeldte Varer haver vi beseglet med Lak paa begge Ender til videre Besked«.

Gert van Øsede i Kødsmagergade havde over et halvt Hundrede Stykker ustemplede Varer. Der var sort Fløjl med Guld, Kaffa Sepris, Kaffa Setin, Kaffa Thobin, tanete brunt Atlask med Flos under, rødt Fløjl med en Blomme, sort Atlask med figureret Bordt, Silke Barat, Fillisel, Herrens Sayen, Arrask, fiolenbrunt Perpetuan m. m. De fleste Stykker var mærkede med Tal og Bogstaver, men ingen af dem med de lovbevalde Stempler.

Christoffer Trøner paa Gammeltorv har selv udfærdiget og underskrevet Fortegnelsen over sine ustemplede Varer, hvilken saa de to Synsmænd har sat deres Navne paa. Paa Listen findes 1 Stykke Fløjl med den store Krone, 1 Stuf sort i Purpur, 1 Stykke sort blommet Fløjl, »hvilket jeg haver købt af Laurits Hansen Byfoged«, og 6 Stykker Perpetuan, »som vi haver købt af Klædekompaniet«.

Ordforklaringer.

Armesin (fransk *armoisin*), tynd Taft.

Arrask, uldent Tøj, egentlig fra Arras i Frankrig.

Bommes, tykt, kipret Bomuldstøj. (Brigs- eller Brøgsbommes?)

Borat, uldent Tøj. Barrat.

Borde, Bræmme, Bort.

Cetni? (Cetni Kaffa, Cetnigrund).

Dvællik, sort, groft, glinsende Lærred. Dvelg.

Fillemot (fransk: *feuille morte*), brungul Farve.

Filoselle, en Art Floksilke, Fløretsilke.

fiolbrun, blaaviolet.

Firdrat, Firtraad.

Flos, et Slags langhaaret Tøj.

Foerdug, Tøj til Foer.

Grovgrøn (Fordrejelse af fransk *grosgrain*), et Slags Tøj.

Huntsskat, et Slags Tøj.

Indspenget?

Kaffa. Tøj som er glat paa den ene Side og laadent paa den anden.

Kamelot, Tøj oprindelig af Kamelhaar eller Angorauld, senere ogsaa af almindelig Uld.

Karmesie, Karmoisin.

Kartekke, et Slags Tøj.

Lamfers, Flor.

Legatur, et Slags Tøj.

lejdisk, fra Lejden.

livfarvet, kødrød.

Makej, *Makier*, et Slags uldent Tøj.

Perkan (fransk *Bouracan*), tæt, uvalket Tøj af Uld- eller Kamelgarn.

Perpetuan, et Slags uldent Tøj.

Pralsagt, et Slags blomstret Tøj, halvt Silke, halvt Uld.

Rask, uldent Tøj, særlig til Omhæng og Gardiner. (Maaske samme Oprindelse som Arrask eller af latinsk *rasus*, glat).

Sajen, fint uldent Tøj. (Herrens Sajen?).

Sardug, et halvt linned, halvt uldent Tøj.

Satin, Silketøj.

Setteni, et Slags Silketøj.

Sidendort, fint Tøj.

Skellert, et Slags Tøj, spillende i flere Farver.

slet (om Silke og Fløj), glat.

Spærlagen, Sengeomhæng.

Stuv, Stump, Rest.

Suprits, *Sepris*? (Maaske fransk *surprise*).

Tanet, brun Farve (af fransk *tan*, Egebark til Garvning); *tanetebrun*, rødbrun.

Tersenelle (italiensk *terzanella*), et Slags Silketøj.

Todrat, Totraad.

Trip, Uldfløj med linned Rending.

Tubin, tyndt Silketøj.

tyrsk, *tørsk*, tyrkisk.

Ulmerdug, *Olmerdug*, Tøj af Hør- og Bomuldsgarn.

OM »VALKENDORFS BOG« OG ET FORARBEJDE TIL DEN.

Af WILLIAM CHRISTENSEN.

I.

A dskillige af nærværende Tidsskrifts Læsere vil vist nok have stødt på Navnet »Valkendorfs Bog«, der betegner et meget smukt Håndskrift fra det 16. Århundrede, som tilhører Københavns Rådstuearkiv. Håndskriftet, der er skrevet på Pergament, indeholder i alt godt 300 Sider, der er af en betydelig Størrelse, idet de måler c. $37\frac{1}{2}$ × c. 26 Centimeter. Håndskriftets Indhold og Tilblivelsestid fremgår af dets Titel, der findes på et særligt Blad i en smukt ornamenteret Ramme og lyder: »Vdschriftt aff Kiøbenhaffns stadz priuilegier, stadzret oc friiheder, som er vddragen effter erlig oc welbyrdig mands Christoffer Valckendorfs til Glorup, kon. maits. oc Danmarckis rigis raad oc rentemesters, befalling. Oc gaff hand saa denne same bog borgemestere oc raad, sine gode venner, till foræring oc meenige Kiøbenhaffns stads indbygere till nytte och gaffnn. Som schreffuit er vdi Kiøbenhaffn den VIII. martii anno M.D.LXXXII«. På Titelbladets Bagside er tegnet Christopher Valkendorfs Våben, ligeledes med Årstallet 1582 og ligeledes i en rigt udsmykket Ramme. Derefter følger Håndskriftets egentlige Indhold, som består i en lang Række Afskrifter af Privilegier og andre Breve vedrørende Københavns Historie; det ganske overvejende

Antal af disse er Kongebreve, hvad der dog ikke gælder de allerældste af Håndskriftets Afskrifter. De 11 ældste af Håndskriftets Breve hidrører fra det 13. og 14. Århundrede og er derfor affattede på Latin, men har i Håndskriftet fået vedføjede danske Oversættelser.

Hele Håndskriftet er overordentlig smukt skrevet, og hvert af dets mangfoldige Breve begynder med en stor Initial, oftest kun selve Bogstavet udstyret med kunstfærdige Forsiringer; i de nævnte 11 latinske Breve er der dog ikke anvendt megen Opfindsomhed på Udførelsen af Begyndelsesbogstavet selv, men til Gengæld er dette indtegnet i et Billede, der henter sit (for hvert af de 11 Breve forskellige) Motiv fra en eller anden bibelsk Scene og som oftest har en Størrelse af c. 7 Centimeter på hver Led. De egentlige Bogstav-Initialer, der ikke er indtegnede i noget Billede, er ikke meget mindre end Billederne og er meget smukt tegnede. Tegneren har gjort sit Bedste for at variere det enkelte Bogstav, men Brevene er selvfølgelig affattede efter ret ensartede Formularer, og det er derfor kun få af Alfabetets Bogstaver, som der er blevet Brug for til de danske Breves store Bogstav-Initialer. Da Fortidens Breve, når de ikke var Kongebreve, jævnlig begynder med en Vending som: »Alle Mænd, dette Brev ser eller hører læse«, forekommer Bogstavet A som Initial henvend en halv Snes Gange; men dette er dog for intet at regne mod den Hyppighed, hvormed Bogstavet W optræder. Kongebreve begynder som Regel med et »Vi« efterfulgt af Kongens Navn eller med Kongens Navn efterfulgt af »Vor Gunst tilforn«, og da det overvejende Antal Breve i Håndskriftet er Kongebreve, træffer man W som Initial i danske Breve omtrent 80 Gange. For Bogstavet A er det nogenlunde lykkedes Tegneren at finde en ny Form, hver Gang han har skullet anvende det som Initial, selv om der kan træffes enkelte A'er, som ligner hin-

anden noget¹). At han derimod også skulde være i Stand til at holde de c. 80 W'er ude fra hinanden, er ikke at vente; og det viser sig da også, at de kan henføres til et betydelig færre Antal Hovedformer, ligesom det må indrømmes, at adskillige af disse W'er har fået et sådant Udseende, at man vistnok vilde være noget i Tvivl om, hvilket Bogstav de skulde forestille, hvis man så' dem isolerede. Men alligevel må man beundre den Kunstfærdighed og den Fantasi, som er lagt for Dagen ved Tegningen af disse Initialer.

Da Christopher Valkendorf forærede Byen Håndskriftet, havde det ikke ganske det samme Udseende som nu. Den allerstørste Del af det var dengang skrevet (og det med én og samme Kalligrafs Hånd), nemlig de første 261 Sider og et alfabetisk Register allerbagest. Men efter Modtagelsen af Håndskriftet har Byens Øvrighed (muligvis allerede i 1580'erne) ladet indføre i det en ret udførlig Fremstilling af Christopher Valkendorfs Fortjenester af Byen i Årene 1581—84²). Senere er indført et Brev af Christian IV af År 1628, og endnu senere dels et Brev af Christian V af År 1670 og dels en Opregning af Griffenfelds Fortjenester af København³). Også disse senere Tilføjelser er gjorte med megen Omhu; i den første Linie af Brevet af 1670 er således tegnet et Brystbillede af Christian V med Krone på Hovedet, og den, der har skrevet Tilføjelserne fra denne Konges Tid, har i det hele været så tilfreds med sit Værk, at han på de pågældende Steder i Håndskriftet har meddelt Efterverdenen sit Navn: Bertram Treven.

¹) Man sammenligne således Håndskriftets S. 7 og 130, og navnlig dets S. 45 og 215.

²) Trykt Kbhvns Dipl. I. 540 ff.; jfr. Nielsen, Kbhvns Hist. III. 84—87.

³) Trykt Nielsen, Kbhvns Hist. V. 379 ff.

Hvor mange Personer der har deltaget i Fremstillingen af Håndskriftet, således som det forelå, da det foræredes til Byen, er vanskeligt at afgøre. Det rimeligste er dog vel, at det er én Person, der har skrevet Brevenes egentlige Tekst (og mulig tillige tegnet de egentlige Bogstav-Initialer), og en anden, der har tegnet Titelbladet og de 11 Billed-Initialer. Den, der har skrevet selve Teksten, har utvivlsomt været en dansk Mand, da Håndskriftets talrige Breve i det danske Sprog sikkert ikke kunde være så upåklagelig skrevne, hvis Skriveren havde været en Udlænding. Og endvidere har Håndskriftets Skriver formentlig været ansat i Byens Tjeneste. Man finder nemlig, at den samme Hånd har skrevet et latinsk Vidnesbyrd, som er udfærdiget af Københavns By i Septbr. 1580 i 2 Eksemplarer for en »Johannes Marieburgus« Kongens Tjener, og som omhandler et Overfald på et lybsk Skib af nogle Sørøvere. Hvis det havde været i en ældre Tid og under andre Forhold, kunde man have tænkt sig en Mulighed, som nu sikkert må afvises, nemlig at »Johannes Marieburgus« selv havde ladet opsætte Vidnesbyrdet af 1580 og bagefter fået Byen til at besegle det. I så Fald kunde man have gættet på en Forbindelse mellem Skriveren af »Valkendorfs Bog« og flamske Kunstnerkredse; thi den nævnte »Johannes Marieburgus«, der selv underskriver sig »Giouan Maria Borcht«, var i sine yngre År Købmand i Antwerpen, men bosatte sig senere i København og anvendtes af Frederik II bl. a. til at hente det af Kongen hos Kunstneren Cornelis Floris i Antwerpen bestille Gravmæle over Christian III¹⁾.

¹⁾ Se om »Johan Marieborg« (der blev dansk Herold) bl. a. Kancelliets Brevbøger i Tiden 1572—1601, Meddel. fra Rentekammerarch. 1872 S. 202 og en særlig Pakke i Tyske Kancellis Arkiv: »Dokumenter og Breve tilhørende Købmand og kgl. Herold Giovan Maria Borcht og efter hans Død indleverede i Tyske Kancelli. 1568—1600«.

Titelbladet i »Valkendorfs Bog« (både dets For- og Bagside) og den første af Håndskriftets Billed-Initialer er signerede, nemlig med Bogstaverne K. N. — Titelbladets Bagside dog med Bogstaverne K. N. K., men således at det er tvivlsomt, om det sidste K. har nogen virkelig Betydning. Hvorledes Bogstaverne K. N. skal udlægges, er det ikke lykkedes at udfinde. Hvis Tegneren har været dansk, er Bogstavet K lidt påfaldende, idet der vel er enkelte, men ikke mange af Tidens »Fornavne«, der begynder med K; thi at Navne som Christen (Christian), Christopher, Claus eller Clemens skulde være stavede med K, må efter Tidens Retskrivning anses for udelukket.

Det kunde for vor Tid ligge nær at tænke sig, at Signaturen betegnede, at de pågældende Tegninger var komponerede af Tegneren selv; men denne Antagelse er i alt Fald delvis urigtig. Den ovenfor omtalte ornamentale Ramme, der findes på Titelbladets Forside uden om selve Titlen, viser sig at være identisk med en Ramme, der findes i Frederik II.s Bibel på Bladet bag ved Titelbladet; men denne Ramme er atter, som Hr. Underbibliotekar Lauritz Nielsen har gjort mig opmærksom på, kun en Kopi af en Ramme på det tilsvarende Blad i Christian III.s Bibel af 1550. Denne sidste Ramme (der findes gengivet i formindsket Størrelse i Tidsskrift for Kunstindustri 2. R. V. 187) er det altså, der har tjent til Forbillede både for »Valkendorfs Bog« og for Frederik II.s Bibel, for »Valkendorfs Bog« endogså i den Grad, at når Rammen i Christian III.s Bibel foroven bærer Årstallet 1550 og Maleren Jacob Bincks Monogram, har Tegneren i »Valkendorfs Bog« fundet det passende at anbringe Året 1582 og sit Monogram på ganske de tilsvarende Steder i sin Ramme¹⁾.

¹⁾ Om Rammen i Christian III.s Bibel kan henvises til den Karakteristik af den, der gives hos Beckett, *Renaissancen og Kunstens Hist. i Danm.* S. 91 f.

Det er imidlertid ikke blot »Valkendorfs Bog«s Titelblad, der viser Slægtskab med Christian III.s Bibel; det samme gælder om adskillige af Håndskriftets Bogstav-Initialer. Der kan i så Henseende nævnes en af Formerne for dets A'er, dets I og et af dets W'er; for dem alle tre kan der påvises Forbilleder (eller dog en nærbeslægtet Form) i Christian III.s Bibel¹⁾. At det for hvert enkelt Bogstav er den samme Grundform, der i de her nævnte Tilfælde går igen i de to Værker, kan der ikke være Tvivl om; ganske vist gør Udførelsen i »Valkendorfs Bog« et smukkere og lettere Indtryk, men dette beror sikkert for en stor Del på den forskellige Fremstillingsmåde i Håndskriftet og i den trykte Bog og på, at Initialerne i den sidste er noget mindre end i den første. Og når der ikke kan påvises Overensstemmelse mellem et større Antal Bogstav-Initialer på de to Steder, kan det ligge i, at »Valkendorfs Bog«, som allerede berørt, kun har Brug for et begrænset Antal af Alfabetets Bogstaver som Initialer; på den anden Side gengiver den jo dem, som den benytter, i en Mængde varierende Former, hvad der selvfølgelig langt fra finder Sted i et lignende Omfang i den trykte Bog, og det er således afgjort det største Antal af »Valkendorfs Bog«s Bogstav-Initialer, hvortil der ingen tilsvarende findes i Christian III.s Bibel.

En anden Bogtrykkers Værker må også antages at have tjent til Forbillede for »Valkendorfs Bog«, nemlig den bekendte københavnske Bogtrykker Lorentz Bene-

¹⁾ A: Bibelen, f. Eks. i 2. Kongernes Bog og 1. Krønikernes Bog (gengivet hos Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi 1482—1550 S. 246), sammenlignet med »Valkendorfs Bog« S. 130 og til Dels S. 7; I: Bibelen, f. Eks. i Profeterne Haggai og Zacharias, og »Valkendorfs Bog« S. 133; W: Bibelen i Maccabæernes 2. Bog, og »Valkendorfs Bog«, f. Eks. S. 102 og 127.

dichts¹). Om Forholdet mellem hans Bogtrykkermærker og Københavns Våben uden på Bindet af »Valkendorfs Bog« skal der tales nedenfor. Men tillige viser denne sidstes indre Udstyrelse i en vis Henseende Slægtskab med de af Lorentz Benedicht trykte Bøger, idet et ret betydeligt Antal af de i »Valkendorfs Bog« anvendte Culs-de-lampe allerede forekommer i forskellige af Benedichts Bøger. Også her gælder det dog vistnok, at der er mange andre Culs-de-lampe, som findes i »Valkendorfs Bog« uden at have noget tilsvarende hos Lorentz Benedicht²).

Af »Valkendorfs Bog«s 11 Billed-Initialer er der slet ingen, der vides at være hentet fra danske trykte Bøger, og det er overhovedet ikke lykkedes at finde Billeder af nogen anden Kunstner, der kan have tjent som Forbillede for dem. Det Sted, hvor det (næst efter Christian III.s Bibel) skulde synes naturligst at søge sådanne Forbilleder, turde være de forskellige Udgaver af Luthers Bibeloversættelser; men en Eftersøgning i disse har ikke ført til noget Resultat³). Og heller ikke

¹) Jfr. R. Paulli, Lorentz Benedicht S. XXXIII.

²) På Grund af Benedichts omfattende Produktion er det vanskeligt at udtale sig herom med Sikkerhed uden en meget vidtløftig Undersøgelse. Derimod kan det m. H. t. Ligheden nævnes, at en Cul-de-lampe, der er afbildet i Paullis i forrige Note nævnte Monografi S. 14 øverst, genfindes i »Valkendorfs Bog« bl. a. S. 39; endvidere genfindes de hos Paulli S. 19 nederst, S. 45 og S. 46 afbildede Culs-de-lampe i »Valkendorfs Bog« henholdsvis S. 33, S. 49 (og flere Sider) og S. 103 (og flere Sider); osv. På samme Måde forekommer en Cul-de-lampe, der er afbildet hos Paulli S. 85, i »Valkendorfs Bog« S. 20, 106 og flere andre Sider; men her må det bemærkes, at i alt Fald Afbildningen hos Paulli er hentet fra en Bog, der først er trykt i 1586, altså efter »Valkendorfs Bog«s Tilblivelse.

³) Jeg er Hr. Underbibliotekar Paulli megen Tak skyldig, fordi han på en Udenlandsrejse har undersøgt en af Antwerpen-Bogtrykkeren Christophe Plantin trykt Bibeludgave, som ikke findes her i København; desværre viste det sig, at heller ikke denne kan have været Kilde for Billederne i vort Håndskrift.

af udenlandske Kunstnere, som har udført Arbejder for Frederik II, kan der, så vidt vides, påvises Værker, der har tjent som Forbilleder for Illustrationerne i Håndskriftet. Ikke af Hans Knieper, hvem de bekendte Tapeter skyldes, der i sin Tid hang på Kronborg. Og heller ikke af Antwerpen-Kunstneren Cornelis Floris, fra hvis Værksted Christian III.s Gravmonument i Roskilde Domkirke er udgået, der blev opstillet i Domkirken 1580, altså kort før »Valkendorfs Bog«s Tilblivelse. Men da var Cornelis Floris død, og det vides ikke, at han nogen Sinde har været her i Landet; og endvidere var han Billedhugger og Arkitekt og ikke Maler, så at hans Tegninger næppe har været af den Art, at de har kunnet tjene til Forbilleder for Illustratoren i »Valkendorfs Bog«.

»Valkendorfs Bog« er indbunden i et smukt Bind af brunt Kalveskind med Sølvbeslag på Hjørnerne; tidligere har det været forsynet med Spænder, som dog nu mangler. Midten af både For- og Bagsiden af Bindet er forgyldt og viser inden for forskellige Rammer Københavns Våben med de 3 Tårne og derunder på Forsiden Årstallet 1582; uden om det forgyldte Midfelt findes både på For- og Bagsiden tre andre Rammer trykte i Blindtryk, den inderste med Fremstillinger af Tro, Håb og Kærlighed som Kvindeskikkelser, de to yderste med forskellige Ornamente¹⁾.

Adskillige af de på Bindet anvendte Stempler og Ruller kan påvises på andre samtidige Bind, bl. a. på sådanne, der er brugte om Kopibøger og Regnskaber, som er førte i Regeringskontorerne; og da man i Rentemestrenes Regnskaber jævnlig finder navngivet de Bøg-

¹⁾ Bindets Forside er afbildet og beskrevet hos Emil Hannover, Kunstfærdige gamle Bogbind indtil 1850 S. 140.

bindere, der har udført Bindene af den sidste Art, kunde man tænke sig, at det ad denne Vej lod sig oplyse, hvem der har indbundet »Valkendorfs Bog«. Men et sikkert Resultat når man ikke til; thi dels vil det ofte være vanskeligt at fastslå, hvilket bestemt Bind der sigtes til på det enkelte Sted i Rentemesterregnskaberne, og dels er det ikke alle Stemplerne fra »Valkendorfs Bog«, der genfindes på Regeringskontorerens Bind. De af disse sidste, der har flest Stempler fælles med »Valkendorfs Bog«, er et Par Kopibøger i Tyske Kancelli¹⁾, der er førte for Årene 1576—77 og 1578—79; der findes på dem 3 Stempler, som forekommer på »Valkendorfs Bog«, og et, som forekommer på et Håndskrift (Ny kongelig Samling Fol. 375 b), der, som vi skal komme tilbage til nedenfor, sandsynligvis er indbundet af den samme Bogbinder som »Valkendorfs Bog«. Nu nævner Rentemesterregnskaberne en Bogbinder Caspar Hartritt som arbejdende for Tyske Kancelli i 1577 (men ikke senere) og en Christopher Schrodt eller Christopher Bogbinder som arbejdende for det samme Kontor i 1579 og 1581²⁾. Det har da utvivlsomt været en af disse Bogbindere, der har indbundet de nævnte Kopibøger for Tyske Kancelli; og mulig er det også en af dem, der har indbundet »Valkendorfs Bog«³⁾. Men sikkert er dette sidste ikke, idet der er adskillige af det sidstnævnte Binds mere karakteristiske Stempler, som det overhovedet ikke er lykkedes at finde på nogen af Rigsarkivets Protokoller. Dette gælder således om nogle Barneskikkelser, der findes på »Valkendorfs Bog« uden om dens Gengivelse af Københavns Våben; og det gæl-

¹⁾ Ausländ. Registr.

²⁾ Rentemesterregnskab 1577 Bl. 217 b, 1579 Bl. 180 b, 1581 Bl. 178 a.

³⁾ Caspar Bogbinder var i Virksomhed endnu i 1580—81, om end ikke for Regeringen (Rørdam, Kbhvns Univ. Hist. II. 682).

der ligeledes om Bindets Fremstilling af Tro, Håb og Kærlighed, skønt disse tre Skikkelser jævnlig forekommer på andre Bind i anden Udførelse. Heller ikke Københavns Våben, der forekommer uden på »Valkendorfs Bog«, er genfundet på noget af Regeringskontorernes Bind, men dette er jo mindre mærkeligt, da der ingen Grund var til at anvende det dér¹⁾.

Hvad den Skikkelse angår, som Byens Våben har uden på Bindet af »Valkendorfs Bog«, har Underbibliotekar R. Paulli gjort opmærksom på, at denne Våbenets Skikkelse viser en mærkelig Lighed med Byens Våben, således som det fremtræder i de af den før nævnte Bogtrykker Lorentz Benedicht benyttede Bogtrykkermærker. Og medens Lorentz Benedicht brugte sådanne Bogtrykkermærker allerede 1552 og 1560, har ifølge Paulli et Segl, som Byen selv anvendte endnu i 1567, en væsentlig anden Form af Våbenet; derimod frembyder et Segl, som Byen bruger i 1584, væsentlige Lighedspunkter med Bogtrykkermærkerne og med Våbenet uden på »Valkendorfs Bog«, så at Paulli tænker sig Muligheden af at henhøre Forandringen i Våbenets

¹⁾ Medens det således ikke synes at kunne fastslås, hvem der har indbundet »Valkendorfs Bog«, kan det her i Forbigående nævnes, at der næppe kan være Tvivl om, at Bindet hos Hannover, Kunstfærdige gamle Bogbind S. 37, som dér henføres til Tyskland, er udført i København, idet tre af dets Ruller og deriblandt dets karakteristiske Fremstillinger af mandlige og af kvindelige Figurer findes samlede både på Tyske Kancellis Ausländ. Registr. for 1558—59 og på Rentemesterregnskabet 1560—61 (de mandlige tillige på det sidstnævnte Regnskab for 1559—60 og 1560 ¹⁵/₁₂—1562 ¹/₁). Og den, der har indbundet disse Bind for Regeringen (og altså formentlig også Bindet hos Hannover S. 37), har utvivlsomt været en Augustinus Bogbinder, se Rentemesterregnskaberne 1557—58 Bl. 212 b, 1559—60 Bl. 266 b og 1560—61 Bl. 202 b.

officielle Form til en Påvirkning fra Lorentz Benedicht¹).

At der er en overordentlig stor Lighed mellem Benedichts Bogtrykkermærker og Våbenet på Bindet af »Valkendorfs Bog«, er nu ganske ubestrideligt. Den lave Mur ved Tårnenes Fod, selve Tårnenes Form og de løgformede Spir med vajende Faner er de samme begge Steder; og når Månen på »Valkendorfs Bog« står i Næ i Modsætning til, hvad der er Tilfældet på Bogtrykkermærkerne, skyldes det, som nævnt af Paulli, øjensynlig kun, at hele Billedet ved Graveringen er blevet vendt om.

Hvad derimod Byens Segl angår, ma det bemærkes, at af de to Kendetegn, som Paulli fremhæver for Lorentz Benedichts Bogtrykkermærker, nemlig de fritstaaende Tårne og den tiltagende Måne, forekommer de fritstående Tårne i Københavns Segl længe før Benedichts Tid. Allerede et Segl, som Byen fører i 1417²), nærmer sig stærkt til at have 3 fritstående Tårne. Og et andet Signet, der kan findes brugt i alt Fald i Tiden 1506—60³), har afgjort 3 fritstående Tårne, ikke engang med så megen Ringmur som på Benedichts Bogtrykkermærker; det samme gælder ligeledes om et lille, næppe meget benyttet Signet, der forekommer anvendt 1539⁴). Derimod kan det ikke nægtes, at endnu på Seglene af 1506—60 og af 1539 er de 2 Sidetårne uden Spir, ligesom Månen står i Næ, begge Dele i Modsætning til Benedichts Mærker.

¹) Se R. Paulli, Lorentz Benedicht S. XXXIII.

²) Orig. i Gemeinsch. Arch. XII. 44 (afbildet Trap³ I. II. 505, men mindre tydelig).

³) Orig. i Rigsarkivet, København (Gårde og Huse) 1506 ²⁸/₄, 1560 ¹⁰/₈ (afbildet Trap³ I. II. 506, men mindre heldig).

⁴) Orig. i Rådstuearkivet, den trykte Registratur af 1786 S. 90: Div. Docum. vedk. Staden Kiøbenhavn Nr. 10 b.

Om en Indvirkning fra »Valkendorfs Bog« på Byens Signeter kan der dog ikke være Tale, idet det af Paulli nævnte Signet, som findes benyttet 1584¹⁾, i Virkeligheden er i Brug i alt Fald 1574²⁾, altså før »Valkendorfs Bog«s Tid. Noget anderledes stiller Forholdet sig mellem Bogtrykkermærkerne og Byens Signeter. Byen har, formodentlig i det højeste med nogle Års Mellemlum, anskaffet sig 3 ny Signeter, der ligner hinanden meget, men afviger i Størrelsen og delvis også i Omskriften. Det ene er det nys nævnte fra 1574 og 1584; det andet, der er betydelig mindre, skal have været i Brug 1571³⁾ og forekommer i alt Fald fra 1572 af⁴⁾; det tredje, der i Størrelse ligger mellem de 2 foregående, forekommer ligeledes fra 1570'erne af⁵⁾. Alle 3 ligner de Lorentz Benedichts Bogtrykkermærker ved at vise Månen tiltagende og ved at have løgformede Spir på de 2 Sidetårne. Men alle 3 Tårnes Form er dog noget afvigende fra Benedichts Tårnes; de er endvidere i Modsætning til hans, men ligesom i det Segl, der findes benyttet i Tiden 1506—60, absolut fritstående (uden nogen Mur ved Foden), og Midtertårnets Tag er i alle 3 Segl rent kegleformet og ikke løgformet som hos Benedicht. De 3 ny Signeter, som Byen har ladet udføre, formodentlig ved Tiden 1570, indtager således nærmest en Mellestilling mellem Bogtrykkermærkerne og det Signet, som kan findes brugt i Tiden 1506—60.

¹⁾ Afbildet f. Eks. Trap³ I. II. 514.

²⁾ Rigsarkivet, Kongehuset, Frederik II, 1574 ^{28/a}.

³⁾ Langebeks Segltegninger Fasc. 3.

⁴⁾ Rådstuearkivet, den trykte Registratur af 1786 S. 12: Privilegier Nr. 57.

⁵⁾ Sstds. S. 118 og 119: Docum. vedk. Skolerne Nr. 4 og 6 (1574 og 1580; begge defekte). Rigsarkivet, Københavns Bryggerlav, 1592 ^{9/a}.

II.

At et Håndskrift, der er så omfangsrigt og så iøjnefaldende som »Valkendorfs Bog«, har måttet interessere dem, der har haft Adgang til det, er let forståeligt. En i 1646 påbegyndt Registratur over Rådstuearkivet betegner det med det pompøse Navn »den forgyldte Bog«¹⁾, og i den i 1786 udkomne »Fortegnelse over de udi Kiøbenhavns Raadstues Archiv bevarede gamle og vigtigste Documenter«²⁾ skænkes der Håndskriftet en ikke helt kortfattet Omtale. Man finder det ligeledes omtalt og benyttet af flere af Byens egentlige Historieskrivere, således Pontoppidan³⁾, Jonge⁴⁾, Oluf Nielsen⁵⁾ og Carl Bruun⁶⁾. Hos den sidste gengives 3 af Håndskriftets bibelske Billeder i Faksimile, en Gengivelse, der dog for det ene Billedes Vedkommende, som viser Kong David spillende på Harpe, ikke er helt vellykket, hvad Kongens Underansigt angår.

Ligesom Håndskriftet er blevet nævnt og benyttet af flere af Københavns Historieskrivere, kunde det ligge nær at antage, at det i en endnu tidligere Tid var blevet ligefrem afskrevet af Samlere til Byens Historie. Det meddeler jo dog på ét Sted et stort Antal Breve, der er af Vigtighed for Københavns Historie, og dets Afskrifter er så tydelig skrevne, at de måtte være lette at læse for Datiden, hvad der selvfølgelig langtfra var Tilfældet med alle de til Grund liggende Originaler, i alt Fald ikke med de ældste af dem. Man finder da også

¹⁾ Afskrifter i Gl. kgl. Saml. 4to, 3155 (Bl. 410 b—411 a, 413 b, 415 a) og 3154 (Bl. 330 b—331 a, 333 b, 337 a).

²⁾ S. 138.

³⁾ Orig. Hafn. S. 378 Note (jfr. S. 49).

⁴⁾ Kiøbenhavns Beskriv. S. 106 f. (efter Pontoppidan).

⁵⁾ Kjøbenhavns Hist. III. 85.

⁶⁾ Kjøbenhavn I. 402 f.

adskillige Håndskrifter, der er omtrent samtidige med Rådstuearkivets Håndskrift og viser Slægtskab med det; men det fremgår af en lidt nærmere Betragtning, at de ikke er afskrevne efter det.

Det mærkeligste af de med »Valkendorfs Bog« nær beslægtede Håndskrifter er afgjort et, der nu findes på det kongelige Bibliotek som Nr. 375 b Fol. i Ny kongelig Samling. Det omtales af og til i Litteraturen, en enkelt Gang på en lidt uklar Måde, der nærmest gør Indtryk af, at det skulde være en Afskrift af Rådstuearkivets Eksemplar¹⁾. Dette vilde være muligt, hvis det forholdt sig således, som det angives i den trykte Katalog over det kongelige Biblioteks Håndskrifter, at Bibliotekets Eksemplar er fra det 17. Århundredes 1. Halvdel²⁾. Men noget af det første, der falder i Øjnene, når man tager Håndskriftet i Hånden, er Årstallet 1581, som er indtrykt på Bindets Forside; og hermed stemmer Håndskriftets Titel, der lyder: »Vdschrift aff Kiøbennhaffnns priuilegier, stadzrett och friheder, som er vddragenn effter erlig och welbiurdig mannds Christoffer Valchendorffs til Glorup, kon. maitts. och Danmarcks rigis raadt och renntemesters, befallinng och screfuit i Kiøbennhaffnn thend 4. dag septembris anno M.D.LXXXI«.

Man kunde mene, at det gentagne Årstal 1581 ikke behøvede at betegne Håndskriftets eget Tilblivelsesår, men kun, at det var afskrevet efter et andet, som var fra 1581. Herimod strider det imidlertid for det Årstals Vedkommende, som er indtrykt på Bindet, at et sådant Årstal efter Tidens Skik betegner Indbindingsåret uden Hensyn til Alderen af det, som indeholdes i Bindet³⁾.

¹⁾ Pontoppidan, Orig. Hafn. S. 48 f.

²⁾ Gigas, Katalog ov. det store kgl. Bibliotheks Haandskrifter I. 200.

³⁾ Eksempler findes hos Hannover, Kunstfærdige gamle Bogbind indtil 1850 S. 32, 35, 57, 68, 99, 141.

Og hertil kommer, at Bindet midt på sin For- og Bagside har ganske det samme Billede af Københavns Våben, som findes på Rådstuearkivets Eksemplar af »Valkendorfs Bog«, og at også nogle andre af Ornamenterne på Bindet af det kongelige Biblioteks Eksemplar (men ganske vist ikke alle) genfindes på Rådstuearkivets Eksemplar; det ligger da nær at antage, at de begge er indbundne af én og samme Bogbinder. Hvad de to Håndskrifers Indre angår, gør den Hånd, der har skrevet selve Teksten af Brevene i det kongelige Biblioteks Eksemplar, ved første Øjekast ikke så smukt et Indtryk som Hånden i Rådstuearkivets Eksemplar; men ser man nøjere til, viser det sig, at de to Håndskrifter i Virkeligheden er skrevne med én og samme Hånd. Dette fremgår af adskillige Enkeltheder såsom den Måde, hvorpå de begge skriver Tegnet for det latinske »et«, og endvidere en ret påfaldende Form for store A'er, som kan findes i Slutningen af det første latinske Brev i begge Håndskrifter; men det træder særlig klart frem i den Måde, på hvilken Håndskrifterne skriver adskillige af de Kancellipåtegninger, hvormed nogle af Kongebrevene ender¹). Og endelig indeholder det kongelige Biblioteks Eksemplar de samme 11 latinske Breve som Rådstuearkivets Eksemplar, og udstyrede med Billed-Initialer ligesom dette; og at disse Billed-Initialer er tegnede af den samme Tegner i begge Håndskrifter, er ganske tydeligt. Det ses ikke blot af hele Tegnemåden, men også af, at 10 af de 11 Billeder i det kongelige Biblioteks Eksemplar er signerede med de samme Bogstaver, som forekommer adskillig sjældnere i Rådstuearkivets Eksemplar, nemlig Bogstaverne K. N. Også alle Billederne i Bibliotekets Eksemplar fremstiller bibelske Emner; men der er den Mærkelig-

¹) Man sammenligne således Rådstuearkivets Eksemplar S. 118 og 210 med Ny kgl. Saml. Fol. 375 b, henholdsvis Bl. 65 a og 138 a.

hed, at af de 11 Billeder i hvert Håndskrift er der kun 3, hvis Emner falder sammen (de forestiller David med Goliaths Hoved, Judith med Holophernes's Hoved og Salomons Dom). Og det er ikke for de samme Breve, at de tjener som Initialer i de to Håndskrifter, ligesom Udførelsen er noget forskellig i Enkelthederne på de to Steder, hvad der sikkert bl. a. skyldes, at Billederne i det kongelige Biblioteks Eksemplar er en Del mindre end i Rådstuearkivets. Men de 8 andre Billeders Emner er altså ganske forskellige i de to Håndskrifter.

Der kan efter det anførte ikke være Tvivl om, at Håndskriftet Ny kgl. Saml. Fol. 375 b virkelig indeholder selve den Tekst, som ifølge dets Titelblad blev skrevet 1581, og ikke er en yngre Afskrift. Kun det allersidste Brev i Håndskriftet er yngre end den på Titelbladet angivne Datum 1581 4. Septbr., idet dette Brev er dateret 1581 5. Septbr.; men det drejer sig altså her kun om én Dags Forskel. Dog kan der nævnes nogle ganske mærkelige senere Småtilføjelser i Håndskriftet, som er af en særlig Art. I hvert af de store Bogstaver, der indgår som Led i de 11 Billed-Initialer, er indskrevet et Par Verselinier, der hentyder til det Emne, som Billedet illustrerer. Disse Vers er i dansk Sprog, men de er ikke desto mindre skrevne med »latinske« Bogstaver, hvad der er ret påfaldende for en så gammel Tid som 1581; og selv om den Hånd, hvormed de er skrevne, ikke er helt let at tidfæste, gør den dog nærmest Indtryk af at være yngre end 1581. Men hertil kommer, at Versenes Retskrivning afgjort viser hen til en Tid, der er væsentlig senere end 1581; det er i så Henseende tilstrækkeligt at nævne, at de konsekvent skriver »og« i Stedet for »och« eller »oc«. Og endvidere er det ganske vist ingen fremragende Poesi, som Versene giver; men både med Hensyn til Rytme

og Rim gør de dog et betydelig mere moderne Indtryk, end man vilde vente sig i 1581. Når f. Eks. Goliath udtaler:

»Da jeg paa egen Magt fordristede, jeg falt
for Guds og Davids Haand, saa det mit Hoved galt«,

eller når Holophernes siger:

»Hvad hielper Magt og Konst, naar Leegen er forspilt?
En Qvindes Hoved har mig ved mit Hoved skilt«¹⁾,

må det derfor antages, at en eller anden senere, vel tidligst i 2. Halvdel af det 17. Århundrede, har fundet Fornøjelse i at indskrive disse Vers i Billedernes store Bogstaver.

Af, hvad der ovenfor er nævnt, vil det fremgå, at Håndskriftet i Ny kgl. Saml. Fol. 375 b er smukkere udstyret end samtidige Håndskrifter i Almindelighed. Men med Rådstuearkivets »Valkendorfs Bog« kan det ikke måle sig. Det er ikke så lidt mindre (dets Sider er kun på c. $30\frac{1}{2} \times$ c. 20 Centimeter), og allerede Bindet gør et langt mindre strålende Indtryk. Til Dels kan dette ligge i, at Bindet ikke er så velholdt som Rådstuearkivets Eksemplar (det har f. Eks. også engang haft Forgyldning på For- og Bagsidens Midterfelter, men denne er nu næsten helt afslidt), og i, at det ikke som det andet Eksemplar har været beskyttet ved at være indsyet i et Skindomslag. Men Forskellen mellem Bindene ligger dog ikke alene heri, og det kongelige Biblioteks Eksemplar har f. Eks. aldrig haft Sølvbeslag. Hvad den indre Udstyrelse angår, falder det først og fremmest i Øjnene, at Håndskriftet i Ny kgl. Saml. er på Papir, ikke på Pergament; endvidere er dets Titel ganske vist anbragt i en Ramme, men denne er aldeles forskellig fra den i »Valkendorfs Bog« og ikke særlig

¹⁾ Ny kgl. Saml. Fol. 375 b Bl. 5 b, 14 b.

virkningsfuld, og Titelbladets Bagside har slet ikke været beskrevet af Skriveren. Og medens Billed-Initialerne er ensartet udførte i de to Håndskrifter, er Bogstav-Initialerne ikke så lidt forskellige. De i det kongelige Biblioteks Eksemplar er i og for sig kunstfærdig tegnede, men for den ganske overvejende Del tåler de ikke Sammenligning med Rådstuearkivets Eksemplar; de er gennemgående af mindre Størrelse og gør langtfra så stadseligt et Indtryk.

Hvad de to Håndskrifers Indhold angår, er det allerede nævnt, at de begge afskriver de samme 11 latinske Breve; og også den følgende Del af deres Indhold stemmer i det væsentlige overens, idet vi dog for Rådstuearkivets Eksemplars Vedkommende kun tager Hensyn til det, således som det forelå, da det i 1582 blev foræret til Byen. Det kongelige Biblioteks Eksemplar mangler 10 Breve, der findes i Rådstuearkivets Eksemplar skrevne med dettes oprindelige Hånd, nemlig et af 1565 og 9 fra Tiden 1573—81. Det mangler ligeledes det Register, der findes bagest i Rådstuearkivets Eksemplar, samt de fuldstændige danske Oversættelser af de 11 latinske Breve; som en Slags Erstatning indeholder det på et helt andet Sted i Håndskriftet et kortere dansk Uddrag af nogle af disse Breve¹⁾. Og endelig giver det efter at have meddelt omtrent $\frac{4}{6}$ af sit Indhold et nyt Titelblad, der lyder: »Herefter findis andre konngelige breffue och friiheder registreritt. 1581«²⁾, og hvortil der intet tilsvarende findes i Rådstuearkivets Eksemplar.

Ny kgl. Saml. Fol. 375 b må altså i Betragtning af sit Indhold, sit Tilblivelsesår og Ordlyden af sit ovenfor gengivne egentlige Titelblad opfattes som et For

¹⁾ Ny kgl. Saml. Fol. 375 b Bl. 160 a—165 b.

²⁾ Sstds. Bl. 136 a.

arbejde til Rådstuearkivets »Valkendorfs Bog«. At også Håndskriftet af 1581 skylder Christopher Valkendorfs Initiativ sin Tilblivelse, fremgår klart af dets Titelblad; men hvad han har tilsigtet med Håndskriftet, er ikke helt klart. Man lægger Mærke til den karakteristiske Forskel mellem de to Eksemplarers Titelblade, at det kongelige Biblioteks Håndskrift udelader følgende Ord, der findes i Rådstuearkivets Eksemplar: »Oc gaff hand saa denne same bog borgemestere oc raad, sine gode venner, till foræring oc meenige Kiøbenhaffns stads indbygere till nytte och gaffnn«. Denne Udeladelse kan betyde, at Christopher Valkendorf aldrig har tænkt på at forære dette Eksemplar til Byen; men den behøver ikke at forstås således. Det lod sig f. Eks. tænke, at han fra først af har haft i Sinde at skænke Håndskriftet til Byen, men under Arbejdets Udførelse har skiftet Sind og bestemt sig til at ofre en kostbarere Udstyrelse på det Eksemplar, han vilde give bort; hvis så Titelbladet til Bibliotekets Eksemplar først er skrevet på et noget fremskredet Stadium af Arbejdet, kunde dette forklare den Form, det har fået i Modsætning til Rådstuearkivets Eksemplars Titelblad. Nok så rimeligt er det dog måske, at Christopher Valkendorf fra først af har agtet selv at beholde Eksemplaret af 1581; man vilde derved få en naturlig Forklaring på de manglende danske Oversættelser af de latinske Breve, idet han kan have anset Oversættelserne for unødvendige til sit eget Brug og ment det tilstrækkeligt at få et Uddrag af Hovedpunkterne, medens han har villet give Byens Øvrighed de fuldstændige Oversættelser.

Det er naturligvis umuligt at afgøre, om den væsentlige Forskel m. H. t. Billed-Initialernes Emner, som Håndskriftet af 1582 viser i Sammenligning med det af 1581, skulde skyldes et Forlangende af Christopher

Valkendorf på Grund af Misfornøjelse hos ham med nogle af de oprindelig valgte Motiver. De 8 Billeder, der forekommer 1581 og ikke 1582, fremstiller (i den Rækkefølge, hvori de findes i Håndskriftet) følgende Emner: Lot, som får Vin at drikke af sine Døtre; de dødes Opvækkelse på den yderste Dag; den æthiopiske Hofmands Døb (i Apostlenes Gerninger 8. Kapitel); Susanna i Badet; David, som på sit yderste formaner Salomon; Rebekka ved Brønden; Paulus, som skriver et af sine Breve; og endelig den barmhjertige Samaritan. En Forklaring på, at disse Billeder er udeladte i 1582, kan ganske vist findes; men den er unægtelig ikke lige nærliggende for dem alle.

Hvad først de 3 af Billederne angår, som henter deres Emner fra det ny Testamente, og det dermed i Forbindelse stående Billede af de dødes Opvækkelse, kan det bemærkes, at der både i det 16. Århundredes illustrerede Udgaver af Luthers Bibeloversættelser og i de danske Bibeloversættelser fra den samme Tid synes at have været en vis Sky for at illustrere det ny Testamente; Undtagelser findes dog, blandt hvilke særlig kan nævnes Billeder af Forfatterne til Testamentets forskellige Skrifter samt Illustrationer til Johannes's Åbenbaring. Måske er det da den samme Skyhed, der har bevirket Udeladelsen i 1582 af de nævnte 4 Billeder fra 1581; men denne Skyhed er i så Fald gået videre, end det ellers var almindeligt, idet den også har ført til Fjernelsen af Billedet af Paulus, der skriver Brev.

Når man dernæst betragter de 4 Illustrationer til det gamle Testamente, der forekommer 1581, men ikke 1582, ligger det ret nær at tænke sig, at Billeder, der til Emner har Lot og hans Døtre eller Susanna i Badet, kunde fremkalde moralske Betæneligheder hos Christopher Valkendorf. Endnu forståeligere er det, hvis han ikke har ønsket en Fremstilling af Davids Forma-

ninger til Salomon; en sådan Fremstilling kunde jo nemlig let på en uheldig Måde bringe i Erindring, at Frederik II ikke kom til sin Faders Dødsleje på Koldinghus og således ikke modtog hans sidste Formaning. Hvad endelig det sidste af de Billeder angår, der forekommer 1581 og ikke 1582, nemlig Rebekka ved Brønden, kan der også findes en Forklaring på, at det er forsvundet, selv om Forklaringen ikke knytter sig direkte til selve den fremstillede Situation. Frederik II havde jo ligesom Isak søgt sin Hustru i sin nære Slægt, og han havde i 1581 ligesom Isak to Sønner. Det synes da ikke udelukket, at Christopher Valkendorf kan have ønsket at undgå at henlede Opmærksomheden på Isaks Sønners Strid om Førstefødselsretten og på deres Moders Stilling til denne Strid; og det så meget mere, som Forholdet mellem de ældre Medlemmer af Kongehuset netop i disse År ikke havde været det bedste. Der havde først været den langvarige Strid mellem Kongen og hans Farbrødre om Forleningen med Slesvig, som først havde fundet sin endelige Afslutning ved Lensoverdragelsen i Odense i 1580; derefter Striden mellem Kongen og Hertug Adolph om Arven efter Hans den ældre, en Strid, som først bilagdes i August og Septbr. 1581, netop i Dagene før og efter den Dag, på hvilken Titelbladet til det valkendorfske Håndskrift af 1581 er dateret; og endelig Forhandlingerne mellem Kongen og hans Broder Hans den yngre om den samme Arv, Forhandling, der først tilendebragtes efter den Dag, på hvilken Titelbladet til Håndskriftet af 1582 er dateret, og som heller ikke forløb i lutter Venskabelighed.

At Håndskriftet af 1581 nogen Sinde i det 16. eller 17. Århundrede skulde have været i Københavns Bys Besiddelse, er der ikke det mindste, der tyder på; men på den anden Side kan der ikke føres noget som helst Bevis for, at det er forblevet i Christopher Valkendorfs

Eje. Om dets Historie i det 16. og 17. Århundrede haves ingen anden Oplysning end en Notits på den forreste Bindplades Inderside, der lyder: »Rasmus Berntsen eyer denne bogh« og er skreven med en Hånd, som må antages at tilhøre den 1. Halvdel af det 17. Århundrede og i ethvert Fald næppe kan være yngre end 1660. Om denne Rasmus Berntssøn er det ikke lykkedes at finde nogen Oplysning; men det vil ses, at hvis Christopher Valkendorf, der døde 1601, har beholdt Håndskriftet, har i alt Fald hans Arvinger ikke vist nogen større Interesse for at bevare det i Slægtens Besiddelse, eftersom det var i en fremmeds Eje senest omtrent et halvt Århundrede efter hans Død.

Efter Rasmus Berntssøns Tid høres der intet om Håndskriftet før langt ind i det 18. Århundrede, da det tilhørte Adelshistorikeren Klevenfeldt († 1777), på hvis Auktion det blev solgt, efter Opgivende for 18 Rd. 2 Mark¹⁾. Køberen var netop Staden København, således som det fremgår af den i 1786 trykte Fortegnelse over Rådstuearkivet²⁾, hvori Håndskriftet betegnes således: »En Bog af lige Indhold som den sidst anførte³⁾. Dette Exemplar er kiøbt paa Conferentsraad Klevenfeldts Auktion til at bruge ved Raadstuen, og i Tilfælde at udlaane imod Vedkommendes Beviis, som det maatte forlange«. Men Håndskriftet er formodentlig blevet stjålet fra Byens Arkiv; i det 19. Århundrede tilhørte det i alt Fald Retshistorikeren Kolderup-Rosenvinge († 1850), og ved hans Død kom det atter på Auktionsbordet⁴⁾ og er nu altså havnet i det kongelige Bibliotek.

¹⁾ Tilføjelse af J. J. Weber i det kongelige Biblioteks Eksemplar af Museum Klevenfeldianum (Hafniæ 1777) S. 225 Nr. 115.

²⁾ S. 138.

³⁾ c: den egentlige »Valkendorfs Bog«.

⁴⁾ Gigas, Katalog ov. det store kgl. Biblioteks Haandskrifter I. 200.

Endnu kan det for en Fuldstændigheds Skyld nævnes, at der eksisterer nogle andre Håndskrifter, som ligeledes er fra Tiden omkring 1600, og som viser Slægtskab med de to ovennævnte, men ikke frembyder så megen Interesse som de.

Det ene findes i Københavns Rådstuearkiv (betegnet: »Bøger« Bind 4); det stemmer i det væsentlige med Ny kgl. Saml. Fol. 375 b og har i alt Fald intet af de Breve, som mangler i det sidstnævnte Håndskrift, men findes i Rådstuearkivets »Valkendorfs Bog«. Det giver ganske vist i Modsætning til Ny kgl. Saml. Fol. 375 b fuldstændige Oversættelser af de tidligere omtalte 11 latinske Breve; men disse Oversættelser afviger aldeles fra dem i Rådstuearkivets »Valkendorfs Bog«.

To andre Håndskrifter har hver for sig ganske de samme to Titelblade som Ny kgl. Saml. Fol. 375 b, men kan i alt Fald ikke være afskrevne alene efter dette, idet de begge indeholder Breve, som mangler i dette, men findes i Rådstuearkivets »Valkendorfs Bog«. Der synes dog ikke Grund til at antage, at noget af de to Håndskrifter skulde have haft direkte Kendskab til Rådstuearkivets »Valkendorfs Bog«. Thi det ene af dem — det findes på Universitetsbiblioteket som Bartholins Collectanea (Donatio variorum Fol. Nr. 1) Bind 27 — har de 11 latinske Breve i en dansk Oversættelse, der stemmer overens med Oversættelsen i Rådstuearkivets »Bøger« Bind 4 og ikke med den i »Valkendorfs Bog«. Det andet Håndskrift, der har de samme to Titelblade som Ny kgl. Saml. Fol. 375 b, findes på det kongelige Bibliotek under Betegnelsen Ny kgl. Saml. Fol. 375 a; det har de 11 latinske Breve i en dansk Oversættelse, der stemmer med Oversættelsen i »Valkendorfs Bog«, og endvidere ender det med et Sagregister, hvis Rubrikker er næsten ordret enslydende med Rubrikkerne i Sagregi-

stret i »Valkendorfs Bog«. Men de i Ny kgl. Saml. Fol. 375 a dertil føjede Sidetal er ganske forskellige fra dem, der findes i Registret til »Valkendorfs Bog«; og da de heller ikke kan henføre til Siderne i Håndskriftet selv, må der således have eksisteret et med »Valkendorfs Bog« nær beslægtet Håndskrift, der, så vidt vides, nu er forsvundet, men i alt Fald til Dels har tjent som Kilde for Ny kgl. Saml. Fol. 375 a.

DR. GALLS OPHOLD I KØBENHAVN 1805.

Frenologiens Opfinder, den tyske Læge Dr. Gall, havde i Aarene 1796-1801 holdt offentlige Forelæsninger i Tyskland og Østerrig over sit System, der som bekendt gik ud paa, at man af Hjerneskallens Form kunde slutte sig til et Menneskes Drifter, Evner og Anlæg. I 1801 blev hans Forelæsninger forbudte som stridende mod Religionen, og han foretog derefter lange Rejser omkring i Tyskland, Holland, Schweiz, Frankrig og England. Den kendte Medicinalhistoriker Stabslæge Gordon Norrie, der har skrevet om Dr. Gall i Salmonsens Leksikon, bemærker, at han »skal ogsaa have været i Danmark«. Forfatteren ved altsaa intet sikkert herom. Men at Dr. Gall har været i Danmark er rigtigt nok; og af Datidens Aviser ses det, at den berømte Gæst har vakt den samme Opsigt her som andensteds, at hans Hjernelære har været Byens almindelige Samtalestof i nogle Maaneder, og at han selv og hans System derpaa lige saa hurtigt er bleven glemt.

Efter et af Datidens Blade, »Nyeste Skilderi af København«, skal her meddeles nogle Oplysninger om den i sin Tid saa stærkt omstridte Læges Ophold i vor Hovedstad. De giver et lille Indblik i Byens Liv og Borgerskabets Interesser i Efteraaret 1805, — de afgiver samtidigt et drastisk Vidnesbyrd om den let vundne Popu-

laritets Ustadighed og Folkeyndestens lunefulde Ube-regnelighed.

27. Sept. 1805: »Dr. Gall er ankommen til København og logerer hos Traktør Rau. Toldbetjentene vare i Forlegenhed med hans Apparater, thi de vidste ikke, til hvilken Artikel af Toldrullen de skulde henføre dem. Han har allerede under sit korte Ophold her i Staden haft Lejlighed til at se en særdeles mærkværdig Ting, nemlig Hovedet af den Hajfisk, som nyligen var bleven fanget«.

30. Sept.: »Dr. Gall begynder sine Forelæsninger næstkommende Onsdag. Han vil læse i ti Dage, Tirsdag og Lørdag undtagen, fra Kl. 6—8 i det musikalske Akademis Sal. Hver Billet koster 10 Rdlr.«

Samme Dag indeholdt Bladet en længere Artikel om den berømte Gæst:

»I den nyere Tid har næppe nogen Opfindelse opvakt almindeligere Sensation blandt Lærde og Ulærde, Høje og Lave, end Dr. Galls Lærebygning om Hjernen og dens Dannelse. Endog Damer have udenlands hørt hans offentlige Forelæsninger. Hans Ankomst til København har hos os end mere forøget Interessen for hans System, og selv de rædsomste Krigsrustninger i Europa have ikke kunnet fortrænge det fra Konversationen og Dagens Orden. Imidlertid gives der dog mange, der ideligen høre tale om denne Genstand uden at have noget rigtigt og tydeligt Begreb derom; det vil derfor nok næppe være af Vejen at anføre her et kort Udkast af det Gallske System.«

Derefter følger Fremstillingen af Systemet og af Dr. Galls Arbejdsmetode samt nogle Eksempler paa de Resultater, han er kommet til. »Saaledes antager han f. Eks., at Kønndriftens Organ ligger ovenfor den forlængede Rygmarv i den nederste Del af den lille Hjerne.

Saadanne Organer opfinder han bestandig flere af, og endnu ganske nylig har han opfundet Taknemmelighedsorganet.«

Artiklen slutter saaledes: »Det har aldrig været Opfinderens Hensigt, at man nogensinde skulde betjene sig af hans Opfindelse til at bestemme Valget af Ægtefæller og Embedsmænd eller Børns tilkommende Løbebane. De Kendemærker paa Organer, som han antager, findes ikke i saa udmærket en Grad, at man tydelig kan skelne dem, uden hos udmærkede Mennesker, og disses Tal er alt for ringe til, at man ved Valget af Ægtefæller etc. skulde have Tid og Lejlighed til at søge saadanne Subjekter; en Omstændighed, som man desuden vilde gøre sig latterlig ved i hele Verdens Øjne.«

Saa holdt Dr. Gall sine ti Forelæsninger i København, og saa snart de var sluttede, vendte Bladet, i en Artikel d. 11. Oktober, tilbage til det interessante Emne:

»Vi Københavnerne have i denne Tid haft Lejlighed til at lære at kende en Mand, som ikke alene har opvakt almindelig Sensation hos os, men endog i hele det oplyste Europa. Efter at man længe i Forvejen havde talet, skrevet og disputeret om det Gallske System, er nu endelig Dr. Gall selv kommen her til Hovedstaden. — Efter hans første Bekendtgørelse i de offentlige Tidender meldte der sig straks henved 150 Tilhørere, og Tilhørernes Tal forøgedes i nogle Dage til 200. Vore første Læger og Filosofer indfandt sig ved hans Forelæsninger, og jeg siger ikke for meget, naar jeg paastaar, at de fleste medbragte de mest rodfæstede Fordomme imod ham. — Men uagtet dette saa bleve dog selv hans Systems ivrigste Modstandere ganske omstemte, da de hørte Manden selv. Man fandt her fuldkommen stadfæstet, hvad den Medaille, der blev slaet over ham i Berlin, siger: Han er uforfærdet i sin Granskning og beskeden i sin Paastand. — Maaden, hvorpaa han fore-

drager sine Sætninger, er saa populær, og alle hans Beviser saa grundede paa sund Fornuft, at enhver, selv hans ivrigste Modstandere, indtages for ham.

En af vore Professorer har vist Dr. Gall Hjerneskallen af Biskop Absalon og endnu en anden af en norsk Konge, som begge gemmes paa Kunstammeret, og som han havde faaet laant hjem. Om Absalons Hjerneskal sagde Gall, uden at han i mindste Maade vidste, hvem den tilskrives, at han fandt paa samme Modets og Kønndriftens Organ i meget høj Grad. Hos den norske Konge fandt han Stridsorganet i høj Grad udviklet, men mente tillige, at han ikke maa have været det bedste Menneske. — Man maa beklage, at der ej haves mindste historiske Vished om, at den Hovedskal, der tilskrives Absalon, virkelig har tilhørt denne store Mand. Den skal rigtignok efter et Sagn være bleven funden tillige med adskillige andre bispe-lige Prydelser og Klædebon i hans Grav i Sorø, da denne i Kristian III.s Tider blev aabnet. Men vor største Historiegransker, Kammerherre Suhm, siger i sin Historie om Valdemar den Store, at der foregives, at den Hovedskal, som gemmes paa Kunstammeret, har tilhørt Absalon. Alt dette fraregnet maa desuden den Vished, som man i Almindelighed kan have om saadanne ældgamle Hjerneskillers Ægthed, altid kun være betinget. Der gives tusinde Maader, hvorpaa de, al Sandsynlighed uagtet, kunne være uægte, og ofte have de maaske tilhørt ganske andre Mennesker end dem, de tillægges.«

»I Gaar besøgte Hr. Dr. Gall Stokhuset og Tugt- og Forbedringshuset i København, ledsaget af Assessor Bärens, Dr. Castberg, Stadsfysikus Scheel etc. Paa det første Sted traf han en Forbryder, hvis Hoved han fandt meget skønt, og uden at føle derpaa erklærede han, at dette Menneske maatte besidde en høj Grad af

Godmodighed. Det var den bekendte Slave Peder Michelsen, om hvis godmodige Sindelag der aldeles ikke haves nogen Tvivl. — Om den bekendte Guldhornsraner Heidenreich sagde han, at han besad Kunstorganet i høj Grad, og han er ogsaa almindelig bekendt som et mekanisk Geni. Han opdagede ogsaa straks hos et Fruentimmer, som havde dræbt sit Barn, Mordorganet.«

15. Oktober: »Da man i Odense har Formodning om, at Dr. Gall paa sin Gennemrejse vil være at formaa til at holde Forelæsninger over sin Hjerneskillære i denne Stad, har man paa Adressekontoret aabnet en Subskription. I Indbydelsen siges, at den hele Kursus kun vil vare i fem Dage.«

22. Oktober: »Det hedder, at Dr. Gall rejser paa Onsdag, men det skal endnu ikke være bestemt, hvor han rejser hen. Hr. Mølsted i Gothersgaden leverer nu tre forskellige Gibsaftryk af Hjerneskiller, hvorpaa Organerne findes betegnede efter Dr. Galls Anvisning. Prisen bliver 10,5 og 1 Rdr. Stykket. Hr. Gianelli, som har besørget Dr. Gall et Gibsaftryk af Biskop Absalons Hjerneskal, lader støbe flere Kopier af dette Hoved med paategnede Organer, som han overlader for 6 Mrk. Stykket. Disse Gibsaftryk blive at faa paa begge Steder næstkommende Løverdag.«

26. Oktober: »Hr. Dr. Gall har i disse Dage anatomeret et Hoved i det medicinske Selskab, hvor mange lærde Mænd og Læger var tilstede. — Dersom der melder sig 50 Subskribenter, saa vil han være at formaa til at læse endnu en Gang.

Dr. Gall besøger Helsingør om nogle Dage.»

Om dette Besøg i Helsingør meddeler Bladet senere, at Dr. Gall fandt Pesthuset i en beklagelig Forfatning. »Fire til fem aldeles ikke farlige Galninger vare inde-spærrede her, værre end Umælende. Han beklager, at

man ikke indfører en humanere Behandlingsmaade i vore saakaldte Pesthuse.«

29. Oktober. »Hr. Kobberstikker Grosch stikker Dr. Galls Portræt i Kobber efter en Tegning, som er forfærdiget med Mekanikus Plötzes Tegnemaskine¹⁾, og saa heldig udført af Eckersberg, at Dr. Gall har erklæret dette Portræt for det eneste rigtig lignende, han kender. Hr. Grosch vil levere det baade i naturlig Størrelse i Kridmaner og i et formindsket Maal i Oktavformat, Hovedet af en halv Tommes Størrelse. Prisen for det store, hvortil Originalen kan tages i Øjesyn hos ham hver Formiddag i næste Uge, Fredagen undtagen, til Kl. 1, bliver 5 Rdlr., hvoraf det halve betales straks. Subskriptionen modtages paa Kulturvet Nr. 79.«

2. November. »Man har hidtil troet, at Sælhunden, uagtet den besad en temmelig Kvantitet Hjerne, dog var meget dum. Dr. Gall har under sit Ophold her i København været saa heldig at faa en levende Sælhund. Han har med den ham egne Iagttagelsesaand lagt nøje Mærke til den og erfaret, at den tværtimod er et meget klogt Dyr.«

»Dr. Gall begyndte i Torsdags sin tredie Kursus paa Eilersens Kollegium for omtrent 60 Tilhørere.«

9. November. »I Onsdags endte Dr. Gall sin tredie Kursus, og samme Dags Aften rejste han til Kiel. Under sine Forelæsninger sagde han, at han i sin Tid agter at udgive et djærvt Værk om Fængslerne, som han næsten allevegne har fundet yderst usle.«

»Uden for en Gibsers Gaard her i København saa man i disse Dage adskillige Kællinger etc. med største Iver og Opmærksomhed afskrive de Numre, som findes paa de med Organer betegnede Gibshovedskaller, der

¹⁾ Den saakaldte *Physionotrace*, opfundet af Hofmekaniker Henrik Plötz og meget benyttet af Eckersberg ved Portrætmalning.

laa i Vinduet. De stode i den Tanke, at dette var Hoveder af lykkelige Lotterispillere, og agtede derfor at tage de paategnede Numre i Tallotteriet.«

I samme Nummer af Bladet paabegyndes en saglig og udførlig Redegørelse for den nye Lære om Hjernen og Hjerneskillen. Den strækker sig gennem 6 Numre og afsluttes d. 7. December, samtidig med at Interessen for Dr. Gall og hans Lære ebber ud. Af den lange Artikelrække skal et og andet ansføres:

»At Galls Opdagelse henhører til en af de mærkværdigste i vort Aarhundrede, derom er der næppe nogen Tvivl, og man kan aldeles ikke finde det besynderligt, at de fleste Mennesker føle en saa varm Interesse for den. Jeg har fra det første Øjeblik af fundet det upassende, at adskillige have villet spotte over denne Lære uden at kende den. Men jeg finder det ikke mindre upassende, at alle de, som forhen vare dens ivrigste Modstandere, nu med eet ere blevne dens største Forgudere. — Den Enthusiasme, hvormed Gall er bleven modtagen i København, er grænseløs.«

Denne Publikums Holdning retfærdiggøres fuldstændig ved det store Ry, som Dr. Gall ogsaa i Udlandet nyder. Selve den berømte Filosof Fichte har, efter Dr. Galls egne Ord, allerede lovet ham at lempe sin Filosofi efter hans Lære. Men det er en Vanskelighed ved Bedømmelsen af Systemet, at Gall ikke har ladet noget trykke derom, og at man derfor aldrig kan være helt sikker paa, hvad han mener. I et lille Skrift, som Professor Steffens har skrevet om den Gallske Lære, siges, at Gall antager negative Organer. »Nu siger Gall i sine Forelæsninger: »Det har jeg aldrig sagt! Jeg har sagt, der gives negative Egenskaber.« Hvorledes skal nu denne Strid kunne afgøres?«

Den største Del af Afhandlingen optages for øvrigt af Spekulationer frem og tilbage over det bestandig van-

skelige Spørgsmaal om Forudbestemmelse eller fri Villie. Naar Dr. Gall overalt kan paavise, at en Morder har Mordorganet, en Tyv Tyvsorganet i udpræget Grad, er det saa forsvarligt at straffe dem? De følger jo kun deres medfødte Natur og kan ikke lade være.

Efter at denne Artikelrække er afsluttet, træffes endnu i Bladet en enkelt Notits om Dr. Gall. Det meddeles d. 14. Dec., at han er ankommen til Hamborg, og at han der har paabegyndt en Række Forelæsninger. Denne Notits er det sidste svage Spor af den før saa glødende Interesse for Dr. Gall.

En Maaned senere er Omslaget fuldstændigt. I et »Brev fra København til en Ven paa Landet« hedder det den 4. Jan. 1806:

»De ønsker at høre noget Nyt fra Hovedstaden; men dersom De vidste, hvor vanskeligt det er for mig at opfylde Deres Ønske paa en tilfredsstillende Maade, vilde De næppe føre Deres Ven i saa stor en Fristelse. — For nogle Maaneder siden havde Gall og hans Hjerne-skaller leveret Æmne nok til Samtaler; men siden hans Afrejse synes hans Lære at have forladt København til-ligemed ham. Om der end aldrig havde eksisteret nogen Hjerne eller Hjerneskal, om end Gall aldrig havde holdt offentlige Forelæsninger, kunde der ikke herske større Ligegyldighed for hans Lære end netop nu. Selv hans ivrigste Tilhængere, som man med Grund kalder Gallske Terrorister, ere nu saa tolerante og sagtmodige, at enhver forbavses derover. De, som for tre Maaneder siden forfulgte enhver, der vovede at ytre mindste Tvivl om Organlærens Ufejlbarhed, ere nu saa koldsindige, at de med største Ligegyldighed kunde høre Folk nægte endog Hjernens og Organernes Tilværelse. Men saaledes ere Menneskene! — Dersom Galls Lære ikke efterlader et varigere Indtryk i alle de andre Lande, han berejser, end det, den har efterladt sig hos os, saa har man desværre

Grund til at tro, at den i Videnskabernes Rige, hvor den lod sig se som et glimrende Meteor, vil forsvinde lige saa hastig, som den fremkom. Ikke faa Mennesker, der tilforn aldrig havde bekymret sig noget om alt, hvad der angik Hjernen, hørte Galls Forelæsninger, købte sig et organiseret Gibshoved og fordømte enhver, der ikke antog den Gallske Tro for den ene saliggørende. Men disse Mennesker have nu andet at tænke paa. Sørgeløsheden¹⁾, de tre Kejseres Slag²⁾ og andre saadanne Ting have bortdraget deres Opmærksomhed. Børn lege nu med de organiserede Gibshoveder.«

Kun en enkelt Gang senere er der i »Skilderiet« truffet endnu en Bemærkning om Dr. Gall og hans Lære. Det er i en Artikel d. 18. Okt. 1806 om »Københavns Karakteristik«. Heri nævnes som typisk for Byen den kritikløse Beundring for alt fremmed og udenlandsk, og som et nærliggende Eksempel anføres den Episode, hvis Forløb vi nu har fulgt. »Da Gall f. Eks. sidst kom her til Staden, vare alle, Indviede og Uindviede, Lærde og Ulærde, Læger og Ikke-Læger saa indtagne for hans Lære, at den forfægtedes med et Slags Fanatisme, og at enhver, der vovede at drage dens Ufejlbarhed i Tvivl, betragtedes som en Dosmer. Hans Forelæsninger var som et Slags Komædie, som enhver, der ikke vilde anses for en Dumrian eller en Gniepind, absolut maatte see. — Nu kaldes Galls System offentlig i »Allgemeine Literaturzeitung« en hjerneløs Hjernelære, uden at nogen hos os bryder sig derom. Ja, fra det Øjeblik af, da Gall var uden for Vesterport, bekymrede sig intet Menneske mere om at undersøge hans Hjernelære.«

Sic transit gloria mundi!

V. Chr.

¹⁾ Arveprins Frederik døde 7. Dec. 1805.

²⁾ Slaget ved Austerlitz 2. Dec. 1805.

LIDT OM RENOVATIONSFORHOLDENE I KØBENHAVN I 1849

Af

J. W. S. JOHNSON.

I Aarene 1891—1902 skrev daværende Kredslæge *K. Carøe* i Tidsskrift for Sundhedspleje en Række Artikler om Københavns Natterenovation i ældre Tider, omfattende Tiden fra det 13. Aarhundrede til 1901. Det var Afhandlinger, der hvilede paa meget indgaaende Arkivstudier, og man søger neppe forgæves Oplysninger i dem om noget, der paa en eller anden Maade vedrører det lidt skabrøse Emne. Paalideligheden af det meddelte er sikker nok, ja det fortælles endog, at Formanden for et af de mange Udvalg vedrørende Renovationens Forbedring vilde lægge Sag an mod Forfatteren, fordi han havde oplyst, at Udvalget nok havde været nedsat, men aldrig havde holdt noget Møde.

Det er heller ikke nogen Rettelse til *Carøes* Arbejde, der her skal meddeles, men kun et lille Supplement, hentet fra Medicinsk Selskabs Forhandlingsprotokol fra 1849. De Aktstykker, der her skal omtales, findes kun trykt i et meget knapt Resumé i *Bibl. f. Læger III*, 1850, et Sted, hvor kun meget faa vil søge Oplysninger om Tilstandene i det gamle København. Her er det ogsaa et Referat, men næsten med Foredragsholderens egne, levende Ord, saa Offentliggørelsen kan vel nok forsvares.

At det kongelige medicinske Selskab kom til at beskæftige sig med saa specielt københavnske Sager som Renovationen, gik saaledes til. Man havde nok i 1842 kunnet fejre Selskabets 50 Aars Jubilæum, men alle var dog klar over, at man var kommet ind i en Stagnationsperiode, det videnskabelige Liv mentes at sygne hen. Man søgte derfor at gyde ny Vin i de gamle Lædersække ved at udnævne tre permanente Komitéer — en statistisk, en hygiejnisk og en retsmedicinsk —, der hver havde sit specielle Formaal, og som for Selskabet betød, at man vilde erstatte Foredragene med Referater over udførte Arbejder i det offentlige Tjeneste og over udadgaaende Skridt. Der arbejdedes med ret forskellig Iver i disse Komitéer, men i den hygiejniske var man i det mindste meget energisk. Prof. *Hornemann* var i 1849 dens Formand, og de øvrige Medlemmer var Prof. *Dahlerup*, Prof. *Buntzen*, Reservekirurg *Paulli* og Distriktslæge *Salomonsen*, en meget fremragende Epidemiolog. Paa Mødet den 13. Nov. 1849 aflagde man den sædvanlige Halvaarsberetning, og da havde *Dahlerup* undersøgt Byggeselvgivningens Mangler, *Paulli* de skadelige Haandteringer og Fabrikker, og *Hornemann* havde været tilkaldt Medlem af den af Overpræsidenten nedsatte Kommission til Renovationsvæsenets bedre Ordning.

Denne Kommission var en Aflægger af den i 1841 nedsatte¹⁾, der skulde tage Bestemmelse om Natterenovationens Udførsel og Benyttelse. Dens Indstillinger approberedes ikke, og i Januar 1843 nedsattes det Udvalg, i hvilket *Hornemann* indtraadte. Dette havde ganske vist afgivet Beretning i September 1843, men de Forslag, der stilledes, foranledigede Forhandlinger mellem Politidirektøren og Sundhedskollegiet, og Sagen trak i

¹⁾ Carøe, Kjøbenhavns Natterenovation 1800—1870. Kbhvn. 1891. St. af T. for Sundhedspleje. 1. R. II. p. 15.

Langdrag, og i Maj 1849 sendte Magistraten det hele tilbage til Borgerrepræsentationen igen. Hornemann har vist ikke helt haft Uret, naar han i sit Foredrag udtaler, at det hele kun var en langtrukken Fortsættelse af den Mængde Erklæringer og Betænkninger, som Sagen i en lang Aarrække havde frembragt (nemlig alene 11 Betænkninger og Erklæringer fra Aaret 1843 at regne indtil Okt. 1848, uagtet Sagen havde ligget hos direktøren¹⁾ fra Oktober 1843 til Maj 1846).

De Opgaver, der var bleven tildelt Hornemann, var at undersøge dels de forskellige desinficerende Midler, der kunde anvendes til at uskadeliggøre Renovationen, dels hvilke Fordringer der fra den sanitære Side overhovedet burde stilles til en Reform af Renovationsvæsenet her i København, saa at denne Reform straks kunde begyndes. Den første Opgave indeholdt intet af speciel Interesse for København, men der vil dog senere blive Lejlighed til at sige et Par Ord om, hvorledes Hornemann ogsaa søgte at gøre den desinficerede Renovation nyttig for Landbruget. Den anden, om hvilken han i Januar 1849 indgav Erklæring til Overpræsidenten, gjorde han til Genstand for en udførlig Omtale i Med. Selskab, og Referatet kan endnu læses med nogen Interesse.

Manglerne ved Renovationsvæsenet viste sig paa tre Omraader, Priveternes Indretning og Antal, Renovationsmassens Udførsel og endelig dens senere Anvendelse eller Fjernelse.

Hvad det første Punkt angaar, saa har Forholdene ikke været tilfredsstillende. Det indtraf ikke sjældent, at Privetkassernes Indhold banede sig Vej gennem de forfaldne Mure ind i selve Boligerne og de beboede Værelser og oftere endnu i den omgivende Jordbund, noget der

¹⁾ I Protokollen er Politi udeladt.

meget vanskeligt lod sig kontrollere. Priveternes Antal og Størrelse i mange af de fattigste og mest befolkede Huse stod i et stort Misforhold til Beboernes Antal. Flere Steder fandtes der kun et lille, uventileret Gaardprivet (o: kun et Sæde) til over 50 Mennesker, »enkelte Steder maa man endog regne med indtil 80 Mennesker

Gammelt københavnsk Gaard-Interieur.
Efter Tegning af Fritz Jürgensen.

paa hvert Sæde«, og Distriktslægerne indberettede, at netop i disse Huse var Sygeligheden stor. Det var aabenbart, at ikke blot Renligheden og Sundheden led under dette Forhold, men ogsaa Sømmeligheden og Sædeligheden. De, der ikke kunde faa Plads, gjorde deres For nødenheder i Gaarden, paa Gangene og Gaden, ja mange foretrækker instinktmæssig den frie Luft for de snavsede, stinkende og snævre Priveter, medens de halvoksne Børn i Reglen gør hverandre Selskab paa Pri-

veterne. At mange af disse er anbragte under Hustrappen, altsaa med Privetkassen tildels under selve Huset, er heller ikke kendt af alle. Af det anførte vil det skønnes, at det kun vilde hjælpe lidet at reformere den egentlige Renovation (ved f. Eks. at tillade Udførselen gennem alle Stadens Porte osv.), medens man i Priveterne lod Renovationsmassen have tilstrækkelig Lejlighed til at inficere den Luft, der daglig indaandes af Befolkningen. Det ene rigtige er at reformere ved at begynde med Priveterne og at søge at hindre Uddunstningerne ved at forhindre Gæringen, eller i det mindste at fjerne, dæmpe eller tilbageholde Uddunstningerne saa meget som muligt, og samtidig forberede Massens Transport, Bortfjernelse eller Anvendelse.

Hornemann kom derefter ind paa de forskellige Maader, man kunde anvende. Han omtaler Waterclosets, hermetiske Beholdere og endelig Forsøg paa ved mekaniske eller kemiske Midler at søge at desinficere Massen og at skille det faste fra det flydende, idet der altid skulde tilsættes desinficerende Midler. Hans Undersøgelser resulterede i følgende Forslag, der ganske lignede, hvad der tidligere var foreslaet af Prof. *Hoppe*:

1. Alle Stadens Priveter forandres saaledes, at der i Stedet for de nuværende Privetkasser anbringes lukkede og portative eller bevægelige Beholdere til at samle Renovationsmassen i, dog at der fremtidig træffes den Indretning, at det flydende adskilles fra det faste, enten straks eller efterhaanden, og at dette flydende, efter Omstændigheder, der nøjere ville blive at fastsætte af Sundhedspolitiet, enten opsamles i lukkede Beholdere eller gives frit Afløb.
2. At en hensigtsmæssig Ventilation overalt, hvor Omstændighederne tillader det, sættes i Forbindelse med den under Nr. 1 omtalte Forandring.
3. At begge disse Forbedringer straks anordnes indførte

i alle Bygninger, der fra nu af blive opførte eller ombyggede.

Var det muligt at gennemføre disse Reformers, vilde Renovationsmassens Bortførelse ogsaa let kunne foretages uden Lugt og Anstød, og det vilde ikke blot være til-ladeligt, men for Kontrollens Skyld tilraadeligt, at denne Bortførelse fandt Sted om Dagen og ligegyldigt om gen-nem en eller flere af Stadens Porte.

Hvad den senere Behandling af Renovationen an-gik, saa vilde Sundhedsautoriteterne vel indrømme eller endog anbefale Anlæg af Fabrikker, der tilberede kunstig Gødning, naar dette kunde ske under Kontrol af Sund-hedspolitiet, saa at alle skadelige Uddunstninger fjærnedes og Anlægene laa i tilstrækkelig Afstand fra beboede Steder, fra Drikkevandsbeholdninger og fra alfar Vej. Ogsaa den direkte Udførsel til Landmænd og Gartnere vilde kunne tilstedes.

Det var en Erklæring med dette Indhold, som Hornemann havde afgivet i Januar, og den har blandt andet den Interesse, at den i sin første Halvdel, hvor der tales om de desinificerende Midler, kommer stærkt ind paa det landøkonomiske Spørgsmaal; Hornemann havde da ogsaa søgt Samarbejde med Landhusholdnings-selskabet. Erklæringen gav Anledning til, at der meddeltes Landmand *Jerichau* Tilladelse til at udføre Renovation i lukkede Beholdere, i hvilke det faste var skilt fra det flydende. Desuden havde et Udvalg indenfor Kom-missionen beskæftiget sig med at finde den bedste Form for et efter de ovennævnte Principer konstrueret Privet.

I det hele og store blev disse Reformers nye Skuffel-ser; kort Tid efter lød der Klager over Jerichaus Materiel¹⁾, og i 1851 nedsattes der en kgl. Kommission til at tage Hovedstadens hygiejniske Forhold under Overvejelse.

¹⁾ K. Carøe l. c. p. 18. Smlgn: Villads Christensen: København 1840-57, S. 153-59.

HANDELSBOGHOLDER H. F. CLAUSEN.

Meddelt af Afdelingschef CARL C. CHRISTENSEN.

Under Betegnelsen »H. F. Clausen, Handelsbogholder« findes anført saavel i J. E. Krafts »Norsk Forfatter-Lexicon«, Kria 1836, og Halvorsens »Norsk Forfatter-Lexicon 1814—1880«, Kria 1888, som i Erslews Forfatterlexicon, Klrh. 1843, at den nævnte Handelsbogholder er Forfatter til: »Udtog af Chr. Cramers Arithmetica Tyronica, forøget med Exempler af Kjede og Vexel-Regning, udarbejdet i norske Specie-Penge til Brug i Norske Almueskoler tilligemed et Anhang om Algebra«, hvis 1. Oplag udkom i Kristiania 1824, 6. Oplag 1857. Endvidere anføres han som Forfatter til »Børnepsalmer til gudelig Andagts Befordring«, Christianssand 1828, samt til en paa eget Forlag i København 1834 udgivet »Nyt-aarsgave for Børn, indeholdende Børnepsalmer til gudelig Andagts Befordring«.

I intet af disse Leksika findes anført det mindste andet om Forfatteren. Tilfældig er det kommet for Dagen, at han har efterladt sig et større Hefte egenhændig nedskrevne Optegnelser, som, til Dels upaaagtede, har henligget hos Efterkommere af ham, og som bl. a. giver en ret udførlig Fremstilling af hans Skolegang, men ikke med et Ord omtaler hans Forfattervirksomhed. Hans Regnebog maa dog have været brugbar, siden den efter hans Død er udkommen i flere Oplag. I en Efter-skrift til en af Børnepsalmerne, »Det gyldne A-B-C«,

siger han til sine »kjære smaa Læsere og Læserinder«, at han har skrevet dem i sin Alderdom »for at opmuntre Eder til, og befæste Eder i Dyd og Guds frygt«. Her en Prøve:

Abba Fader! giv os Smaa	Verdens Fryd er Daarlighed,
Din Udkaarelse i Hjerte,	Den os Unge vil forføre;
At vor unge Sjæls Attraa	Derfor fast vi holde ved
Ene, ene Dig begjerte!	Dit, det Guddomsord at høre;
Aldrig Verden os forblinde,	Det vi altid Rum vil give,
Kuns i Dig vi Glæde finde!	Og det tro til Døden blive.

Foruden disse Salmer foreligger der, utrykt, adskillige Digte skrevne dels til hans Hustru Mariane, dels til hans Yndlingsdatter af samme Navn. Til Hustruen skriver han f. Eks., da hun var rejst fra Norge paa Besøg til Danmark:

Mariane.
 Min hulde Skønne.
 Besjælt af stille huslig Dyd,
 Uskyldig, ynderig,
 Du skænkte mig Dig selv, o Fryd,
 Og jeg var lykkelig.

I Efterklang af en bekendt Sang af Frankenuu fortsætter han:

Nu skilt fra Dig ved stejle Fjælde,
 Og dybe Dale, Bølge blaa,
 Jeg Dig min Længsel vil tilmelde,
 Du, ene, er min Sjæls Attraa!
 Ja, Din Erindring, søde Sjæl!
 Udgør mit Hjertes Fryd og Held.

Til Datteren skriver han ved hendes første Altergang:

Jeg saa Dig, gode Barn! i Dag at knæle ned
 Ved Herrens Alterfod med from Andægtighed,
 Mit Hjerte rørtes ved at se en Christen-Brud,
 Jeg bad andægtig til Alfader, Himlens Gud.

Efter hans Tilbagekomst til København fra Farsund i Norge, hvor han opholdt sig i flere Aar, har det vistnok kun været smaat baade med Helbredet og med Fortjenesten. To af hans Døtre, Mariane og Ida, indgiver Andragende til Magistraten om paa Grund af foreliggende Omstændigheder at maatte »forfærdige Klæder for Personer af deres eget Kiøn« og faar det bevilliget 16. Sept. 1836 paa Grund af »de tillige oplyste Omstændigheder«. Andragendet er ikke at finde i Raadstuearkivet, og disse Omstændigheder kan derfor ikke længer paavises. Da hans Hustru 1½ Aar efter dør, har han ingen Penge til Begravelsen, men faar dog hurtigt Hjælp dertil. —

De Optegnelser, han har efterladt sig, begynder med en Meddelelse om, at hans Farfader, den eneste, han, bortset fra sine Forældre, kender af sine Forfædre eller Slægtninge, »hed Hans Johansen og var Bonde i Dansk Holsten paa Angelen 4 Mile fra Flensborg. Om han var Gaardmand eller Husmand, ved jeg ikke. Min Fader hed Claus Hansen og blev født 1717 i Nordby i Holsten paa Angelen, men hans Moder døde samme Time, som min Fader kom til Verden.«

Denne »arbejdede ved Bondestanden til sit 20de Aar, da gav han sig i Lære ved Snedkerhaandværket i Flensborg, og blev Snedkersvend i sit 24de Aar, altsaa 1741. Efter at han var bleven Amts Svend i Snedkerlauget, rejste han til København, hvad Aar ved jeg ikke, men dette ved jeg efter hans egen Optegnelse, at han i Aaret 1743 blev første Gang gift med Anna Christine Nielsdatter, og da var han engageret i Den Kongl. Sø Etat som Snedker og stod som Tømmermand i Kongens Rulle. Denne første Kone døde Aar 1748 den 16. Februar.

Han blev anden Gang gift samme Aar d. 30. August, hvoraf jeg slutter, at han maa have været en El-

sker af det smukke Køn i ægteskabelig Forstand. Denne hans anden Kone hed Else Jacobsdatter Steenhoff, hun døde Aar 1751 d. 9. August; 1755 d. 16. Maj . . giftede han sig tredje Gang med Boel Anders-Datter; denne Kone var Svensk af Fødsel, med hende avlede han ingen Børn, men med forrige har han vel avlet Børn, deriblandt en Søn, som hed Hans; men de døde alle, formodentlig var det af Børnekopperne, som i den Tid borttog mange Børn.

Jeg erindrer meget vel, at min Fader ofte berømte denne tredje Kone for hendes dydige Vandel. Hun døde 1762 den 1. August. Nu var min Fader 45 Aar gammel, men han kunde dog ej længe forsage det smukke Køn; thi giftede han sig fjerde Gang 1764 d. 11. Januar med Johanne Cathrine Lund; denne fjerde Kone blev min Moder. Hendes Fader var Ole Hansen Lund, Hus-tømmermand og Hus Ejer i Knabrostrædet. Hun havde tilforn været gift med Thomas Peder Tychsen, Skomagermester; med ham avlede hun 9 Børn, hvoraf kun en Datter endnu lever, som er født 1757 i Juli Maaned. Min Moder blev ved Tamperrets¹⁾ Dom skilt ved denne sin første Mand med Tilladelse at gifte sig igen. Dette er alt, hvad jeg ved om mine Forfædre; men at jeg selv blev født 1767 d. 29. August, det har min Fader selv optegnet i en Bog egenhændig saaledes: »Im Jahr Christi Ao 1767 den 29. August ist mein Sohn Hans Friederich geböhren de's Nachts um 11¹/₂ Uhr.« Han var det tredje og sidste Barn, Moderen, som var født i Juli 1727, fik i dette sit Ægteskab. I alt havde hun altsaa 12 Børn. Fra sin tidlige Barndom erindrer han, at der overalt blev talt om Struensees og Brandts Hentrettelse »som noget Paafaldende, at saa høje Herrer, der var ophøjet i Grevestand, maatte lide en saa forsmæde-

¹⁾ Tamperretten, Ægteskabsretten, ophævet 1771 ved Hof- og Stadsrettens Oprettelse.

lig Død«. Fra sin Ungdom husker han Københavns Brand i Halvfemserne:

»Anno 1795 d. 5. Juni om Eftermiddagen opkom paa Gammelholm i Dellehaugen en pludselig og heftig Ild, som satte Størrestrædet og de omkringliggende Gader i Brand. Paa samme Tid begyndte det at brænde i Nikolai Kirke Taarn, og da det faldt, antændtes de underliggende Gader, og Ilden greb om sig lige ad Volden til, saa en hel Del af Staden blev lagt i Aske. Ilden standsede ikke før d. 7. Juni om Eftermiddagen, som var en Søndag.«

Moderen lærte ham at kende Bogstaverne, at stove og at læse rent. »Jeg havde godt Nemme og lærte snart saa meget, at jeg kunde læse indeni udi hver en Bog, men nu kom det til udenads Læsning. Min Moder sagde: Du skal nu læse udenad; jeg sagde Ja, men vidste slet ikke, hvad det var at læse udenad. Jeg skulde begynde foran i Luthers Catechismus; det mente jeg var en let Sag, thi det havde jeg jo læst saa tit. Jeg kom med min Catechismus til min Moder og sagde: nu kan jeg det. Saa tog hun Bogen og sagde: læs nu op; herved studsede jeg og sagde: hvor kan jeg læse, naar Mor har Bogen? Jo, det skal du, sagde hun. Hvor mange Parter er der i Catechisme og Børnelærdom? Jeg svarede dertil: De staar i Bogen: Svar Fem, det har jeg læst saa tit. Det er vel nok, sagde min Moder, men nu skal Du ogsaa oplæse disse fem Parter. Hvorledes kan jeg det, sagde jeg, naar Mor har Bogen? — Du skal læse over paa det saa tit, indtil Du kan det udenad. — Saa! er det at læse udenad? — Ja, det er, bliv kun ved, Du lærer det nok. Nu fattede jeg Meningen, og siden gik det rask med at læse udenad. En Student af mine Forældres Bekendtskab lærte mig senere hen at skrive og at regne de 4 Specier, efter Cramers

Regnebog¹⁾); ogsaa maatte jeg lære General Reglerne²⁾ udenad, hvoraf jeg ikke forstod et eneste Ord.

Da jeg var 9 Aar gammel, blev jeg sat i Skole, nemlig i Holmens Kirkes Skole i Laksegaden³⁾. Jeg kunde straks læse udenad i Pontoppidans Forklaring⁴⁾ og skrive Bogstaver; nu kom vi til Regningen. Læreren spurgte mig, hvor vidt jeg var kommen i Regningen, jeg svarede: til General Reglerne. — General Reglerne, sagde han, hvad er det for noget? Jeg svarede: De staar i Cramers Regnebog. — Ja, Cramers Regnebog skal Du ikke have, men Søren Mathiesens⁵⁾. — Nu maatte jeg anskaffe mig Søren Mathiesens Regnebog og

¹⁾ Christian Cramer: *Arithmetica tyronica* eller grundig Vei-visning, practice at lære al fornøden Huus- og Handels-Regning, fremsat ved en nye og fordelagtig Læremaade, efter hvilken en Lærer lige saa let og lige saa snart kan øve og examinere mange som faa Disciple. Til Nytte og Tieneste for alle, men i Særdeleshed Fædrelandets Skoler. 1735.

²⁾ General-Regler, eller almindelige Practic-Regler efter hvilke en Regula De-Tri kan og bør gives, og en Discipel bør lære udenad, og stricte tilholdes at følge. Der var i alt 7 Generalregler, om hvilke Cramer dog selv i en Note i Regnebogen bemærker bl. a.: »Vel kan et Barn ikke forud eller af sig selv lære noget af disse Regler, thi han forstaaer ej, hvad dermed menes, førend han faaer Øvelse dertil.«

³⁾ Holmens Kirkes Skole, senere kaldt Laksegades Skole, laa 1719 i Dybensgade, men da her blev for indskrænket Plads, købtes 1734 et Hus i Laksegade, det nuværende Nr. 16, Hj. af Holmensgade. I 1764 var der i denne Skole 100 Børn, der blev undervist af 4 Lærere og Lærerinder. Den var beregnet paa 60 Drengene og 40 Piger. Skolen brændte 1795, men blev genopført og da slaaet sammen med Holmens Korscole, der havde haft til Huse paa Hj. af Holmensgade og Størrestræde, hvor nu Skipperforeningen er.

⁴⁾ Erik Pontoppidan: *Sandhed til Gudfrygtighed*. Kbh. 1737. Den var en Katekismusforklaring, som blev benyttet, indtil den blev afløst af Balles Lærebog.

⁵⁾ Søren Matthiesen: *Compendium arithmeticum* eller Veiviser, hvorved man paa korteste og retteste Maade kan ledsages til Regnekunstens rette Brug. Kbh. 1680.

begynde med at dividere; her mødte en fatal Omstændighed. Jeg havde nemlig hos min første Lærer divideret paa den Maade, hvor Divisionen vokser nedad, saa at alle Tal blive staaende, men i denne Skole blev divideret ved at overstryge Tallene og sætte Residuum over, saa at Divisionen vokser opad, den forrige Maade maatte jeg ikke bruge; vel havde jeg set, at min Fader dividerede paa den Maade, med at overstrege Tallene, men jeg forstod intet deraf. Vores Eftermiddags Lærer opsatte mig et Dividere Stykke med 4 Tal, som jeg endnu erindrer, endskønt det nu er over 50 Aar siden; det var saaledes:

$$\begin{array}{r} 547986321 \\ 4652 \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{r} 547986321 \\ 4652 \end{array}} \right\}$$

Læreren viste mig Maaden paa Tavlen og udslettede det igen; men jeg fattede aldeles intet deraf. Jeg satte mig saa paa min Plads, begyndte at regne, men kunde ikke komme afsted dermed. Omsider gik Læreren ned i sit Værelse for at drikke Te. Jeg rejste mig op fra min Plads og gik over ved den anden Side af Skolebordet til en af de øverste Drengene og bad ham vise mig; han begyndte ogsaa derpaa; men vi var begge bange for, at Læreren skulde komme i det samme; thi den Tid var endnu ikke den Lancasterske Metode (d. e. den indbyrdes Undervisning) opfundet, hvor den ene Discipel maa lære den anden. Uheldigvis kom Læreren i det samme ind ad Døren og saa det. Jeg vilde gsvindt gaa over til min Plads igen, men min Afvigelse blev paa Stedet afstraffet med et Dusin Haandtagere; denne Behandling foraarsagede, at jeg lærte at skriges og fik største Afsky til Regnekunsten. Imedens jeg sad og jamrede mig samt blæste i mine Hænder over den Smerte, Behandlingen havde foraarsaget, blev Kl. 5 og vi gik hjem. Jeg med mine ømme Hænder. Næste

Eftermiddag var jeg lige klog; jeg turde ikke komme frem med mit divideer Stykke, og heldigvis blev jeg ej heller opkaldt; saa faldt jeg paa efter Skoletiden at formaa een af de øverste Dreng (denne Dreng hed Ole Andersen Fielsted) til at gaa hjem med mig og vise mig at dividere; dette lykkedes, saa at jeg lærte det og havde nu selv gjort Stykket rigtig paa Tavlen. Et Par Eftermiddage sad jeg med mit Regnestykke, men turde ikke komme med det af Frygt, fordi jeg ej før var kommet med det; men det skete ikke; jeg sad og kukkelurede hele Eftermiddagen, men blev ej paraabt. Det var netop i Jule-Ugen, og nu fik vi Ferie 3 Uger. I disse 3 Uger regnede jeg flittig hjemme ved min ældre Skolekammerats Vejledning. Jeg kunde nu meget godt dividere, samt regne Regula de tri efter Søren Mathiesens Metode. Da Juleferien (d. e. -ferien) var til Ende, kom jeg paa Skolen, det var i Januar 1777. Jeg tog Mod til mig, gik op med mit Regnestykke, som havde staaet over 3 Uger paa Tavlen; jeg havde selv omskrevet det, thi Tallene kunde jeg perfekt udenad. — Stykket befandtes rigtigt. Læreren satte mig et andet Divideer Stk. op med 5 Tal og omskrevet med 6 Tal; det kunde jeg meget godt. Jeg kom i Reguladetri, regnede Tid efter anden hele Regnebogen ud, dog under min Vens Anvisning, som underviste mig hjemme i mine Fritimer, og aldrig har denne Lærer sagt mig et eneste Ord i Regnekunsten, thi han fandt det altid rigtigt, ej heller har jeg af ham faaet et eneste Slag, hverken for Lektie eller Regning eller nogen Slags Dreng Optøjer, som vi dog stundom begik, vel at mærke, naar han ej var paa Skolen; og naar vi vare støjende, og han da aabnede Døren, da gik det som Wessel siger:

Han neppe fik I Esler sagt,
før Alting var i Orden bragt.

Regnekunsten var nu min Kæphest. Jeg regnede flittig og inciphrede (d. e. indførte) Alting hjemme i mine Fritimer, thi Ciphrebog blev ej brugt paa Skolen. Den Dreng, der havde vejledet mig, blev konfirmeret og kom ud af Skolen. Nu blev jeg den ypperste i Regning og kunde undervise alle andre Drengene, saavel de, der vare ældre end jeg, som og de yngre; men saadant skede altid uden for Skoletiden. Naar en Dreng ej kunde gøre sit Regnestykke, kom han altid til Hans Frederich, det var mig, og jeg fik mangen Styver af de andre Drengene for at hjælpe dem baade i Regula de Tri og Brøker m. m. Jeg forbigaar alt dette.«

I Aaret 1782 blev han konfirmeret om Paasken. »Jeg skulde nu vælge at lære en eller anden Profession; men jeg sagde altid: Jeg har Lyst til at blive Skrivedreng; men dertil fandtes nu ingen Anledning (d. e. Lejlighed, norsk). Omsider saa jeg i Adresse-Avisen, der averteredes: En Dreng af skikkelige Forældre, som kan godt regne og skrive, kan faa en god Condition ved Urtekramhandelen; jeg syntest, dette var vist passende for mig; jeg meldte mig og blev antaget paa Vilkaar, jeg skulde staa som Læredreng i 7 Aar fra Michael 1782 til Michael 1789, imod at erholde Klæde og Føde samt Natteleje, Renlighed og Alting frit.«

13. Septbr. 1782 døde hans Fader og blev begravet d. 16. Septbr. paa Skibskirkegaarden udenfor Øster-Port.

D. 25. Oktbr. 1789 blev det unge Menneske indskrevet i Urtekræmmerlaugets Svendeprotokol hos Oldermænden Agent Bertelsen, Vimmelskaftet 15, nuværende Nr. 26. »Aar 1798 den 12. April tog jeg Eksamen som Urtekræmmer; dette skede for Oldermænden Hr. Friborg (St. Fiolstræde 158, nuværende Nr. 18 i Krystalgade), tilligemed mig blev eksamineret Hr. Hans Thorbiørnsen Amundin. Vi begge mødte den 16. April næst efter for Københavns Magistrat, hvor vi efter aflagt Ed blev med-

delt Borgerbrev som Borgere og Urtekræmmere her i Staden. D. 28. April næst efter aabnede jeg min Butik som Urtekræmmer i Madame Michaelsens Kælder i Adelgaden (299, nuværende Nr. 29). Hr. Amundin erholdt sin Butik i Skovbodgaden.

Nu blev jeg forliebt som det følgende vil vise. 1798 d. 5. Oktbr. havde jeg hos Præsten Herr Dr. theol. Otto Fabritius til vor Frelsers Kirke paa Christianshavn Trolovelse med Jomfru Mariane Ulrichsen, en Datter af Rasmus Ulrichsen, Skibstømmermand og Husejer i Dronningensgade (215, nu 19) paa Christianshavn. 1798 den 16. Novbr. havde vi Bryllup i vor Frelsers Kirke, hvor Præsten Hr. (Rasmus) Fenger forrettede Vielsen. Den 12. Juni begyndte jeg at arbejde hos Sæbefabrikør Hr. Georg Jürgensen paa hans Kontor (Nybrogade 19, nu 22) som hans Fuldmægtig, da hans Fuldmægtig var syg, og da denne kort derefter døde, blev jeg fast i hans Tjeneste.«

28. Oktbr. 1799 fødtes Ægteparrets første Søn, Rasmus Frederich.

»1800. D. 1ste Febr. begyndte jeg at arbejde paa (Direktør ved den grønlandske Handel) Hr. Justitsraad Frischs Kontor som Bogholder; thi jeg havde i Aaret 1798, da jeg var Svend, lært Bogholderiet hos Hr. Bogholder H. Scheel.

1801 d. 2. April om Formiddagen forefaldt en hæftig Bataille paa Københavns Red imellem den Engelske Flaade under Admiral Nelson, som bestod af 40 Skibe, og vor Defensions-Anstalt, som kun bestod af nogle faa Blokskibe, Skrotpramme¹⁾ og Flyde-Batterier, hvor det danske Mod viste sig i det klareste Lys, da mange bleve kvæstede og dræbte, og dog udholdt vore Folk Bataillen mod en langt overlegen Magt i 5 Timer, saa den Engelske Admiral Nelson selv maatte tilbyde Vaabenstilstand, som blev indgaaet.

¹⁾ Jvf. tysk Schrot, Skraa til Skydning.

1802 d. 1ste April erholdt jeg fast Kondition hos Hr. Justitsraad Frisch; da jeg tillige hos ham erholdt fri Bolig, saa fratraadte jeg Konditionen hos Hr. Jürgensen. «

4. April 1802 fødtes hans Datter Dorothea Mariane, 22. Juli 1804 paa ny en Datter, Pouline Johanne Margrethe, 7. Marts 1807 en tredje Datter, Ida Cathrine. Saa fortæller han videre:

»1807 i August landede en af 36,000 Mand bestaaende Engelsk Armé paa Øen Sjælland, opkastede Batterier og belejrede Hovedstaden København. Den 2. September om Aftenen erfarede jeg Guds besynderlige Varetægt over mig og mine. Den Engelske Armé bombarderede Staden, en Del Bomber faldt i Knabrostrædet, hvor jeg boede (104, nu 14). En Gaard ligefor i Badstustrædet kom i Brand, ligeledes en Gaard i Brolæggerstrædet og 2de Steder i Knabrostrædet. Jeg samt min Kone og Børn vare nedgaaet i Kælderen, men der faldt Stykker af nedfaldne Bomber mod Kælder døren. Jeg turde ej blive længere i Huset med mine 4 Børn og fik endelig min Kone overtalt til, at vi gik ud af Huset med Børnene og kom lykkelig til Grønnegade, endskønt der imidlertid faldt Bomber ned i de Gader, hvor vi gik, som dog ej rammede nogen af os. I 3 Nætter og Dage kastede Fjenden Bomber & Brand-Raketter (Congreves), Brandpile og Ildkugler ind i Staden, som antændte Hø-Magasinet¹⁾, Tømmerpladsen²⁾, Frue Kirke og en stor Del af Staden.

Imidlertid var min Kone og Børn i Grønnegade hos min Svoger Kunstdrejermester Dreyer. Den 3de og 4de Septbr. havde jeg Borgervagt paa Ny-Holm. Den 5te Septbr. henimod Aften ophørte Bombardementet.

¹⁾ ved Vestervold.

²⁾ bag Tivoli.

Den 7de Sept. blev den danske Flaade med alt Tilbehør, samt Inventarium af Sejl og Tovværk, ved Kapitulation overgivet til de Engelske, som besatte Citadellet samt Ny- og Gammelholm.«

11. Septbr. 1809 fødtes hans fjerde Datter, Christiane Regine, 28. Juli 1812 en Søn, Niels Christian August.

1810 d. 26. Juli blev han Bogholder ved Husleje-, Assurance-, Laane- og Livrenteselskabet, senere kaldt Amalthea, men overlod i Februar 1815 denne sin Plads til en anden og fratraadte i Juni Maaned ogsaa sin Tjeneste som Bogholder hos Etatsraad Frisch. Derefter blev han af d'Herrer Andresen og Schmidt engageret som Bogholder hos Handelshuset Gabriel og Ebbe Lund i Farsund. Den 25. Juni afsejlede han med Sluppen Ørnen, ført af Kapt. Madsen, fra København og ankom til Farsund Søndagen d. 2. Juli om Morgenen Kl. 2. Den 10. Septbr. kom hans Kone og 4 Børn derop med Skibet Norgeshaab, Kapt. Abrah. Quale.

»1817 den 27. April blev min ældste Datter, Dorothea Mariane, konfirmeret i Farsunds Kirke af Præsten Hr. Durborg og kommunicerede første Gang i Farsunds Kirke den 6. Juli med mig, min Kone og vores ældste Søn, som var ankommen til os fra København.« 12. Juli 1817 blev endnu en Søn, Eduard Julius, født og 16. Juli 1819 det ottende og yngste Barn, Sønnen Hans Ulrich.

1822 tog Konen og 5 Børn med Skibet Velkommen, Kapt. Hercules Lund, i Besøg til København og kom først tilbage et Aars Tid efter. 2 af Døtrene, Mariane og Poulaine, blev i København. 10. Novbr. 1830 holdt den sidstnævnte der Bryllup med Christian Christensen Birch, kgl. Postbud.

Efter 15 Aars Tjeneste kommer Bogholderen ud af Stilling i Farsund.

»Den 30. Decbr. (1830) blev jeg af Handelshuset

d'Hrr. Gabriel og Ebbe Lund i Farsund opsagt — at fratræde den Kondition, jeg hos dem havde som Bogholder — til Paaske 1831. Aarsagen var, at de formedelst deres egen mislige Forfatning ved uheldige Handels Konjuncturer og Søskader ej længer kunde lønne mig, men var i alle Henseender meget velfornøjet med mig og gav mig den bedste Anbefaling¹⁾.«

Af sine Oplevelser i Norge meddeler han kun, i al Korthed, en enkelt:

»1822 den 11. Marts var det i Farsund en saa forfærdelig Orkan-Storm, som ej i Mands Minde har været. Træer oprykkedes og Skibe i Udhavnen tog betydelig Skade. Paa Listerlandet blæste mange Lader og Vaa-ningshuse aldeles ned.«

1831 d. 11. Maj rejste han fra Farsund til Udhavnen Rasvog, hvor Krigsskibet Wandringsmanden laa sejlferdig til Helsingør. 13. Maj gaar han om Bord og kommer Søndagen 15. Maj til Helsingør, hvorfra han Dagen efter tager med Posten til København. Her bliver han 31. Maj engageret som Fuldmægtig hos Grosserer og Sæbefabrikør Thønnenes. 14. Juni s. A. mister han sin ældste, 31aarige Søn, der var Tøjmagervend og syg

¹⁾ Handelshuset Gabriel og Ebbe Lund var grundlagt 1807 af disse 2, der nævnte Aar overtog Forretningen efter deres Fader, Jokum Lund (»Gammeljokum«). Denne nedstammede fra en dansk Skipper, Eilert Lund, som omkring 1680 forliste ved Borhaug paa Lister (ved Farsund); han forblev paa Lister, hvor han giftede sig. Gabriel og Ebbe Lunds Forretning var meget betydelig, nemlig Vare- & Havariforretninger, Skibsrederi m. m., ligesom de ejede store Jord- ejendomme. Under Kapertiden var der i Norge stor Mangel paa Skillelønt, og flere af de større Handelshuse greb da til den Udvej at udstede Sedler for ganske smaa Beløb. I det historiske Museum i Kristiania findes en saadan Skillingseddél, udstedt af Ebbe og Gabriel Lund. I 1831 var Forretningen underkastet en Krise, og Gabriel trak sig da ud af Forretningen. Han blev Postmester i Trondhjem, hvor han døde i 1832. Broderen, Ebbe, fortsatte Forretningen og døde 1837, men da var Forretningen blevet meget ubetydelig.

var bleven indbragt paa Almindelig Hospital. Den 20. Juni blev han begravet paa Trinitatis Assistens-Kirkegaard, »meget hædret som en Kongestads-Borger«. Maj 1832 kommer Moderen med 3 Børn fra Farsund over Helsingør til København. Da Sønnen Hans Ulrich 10. Okt. 1834 blev konfirmeret af Stiftsprovst Clausen i Frue Kirke, havde han i et Aar »nydt Undervisning i Frue Skole, hvor han var Medlem af Korskolens«. Samme Hans Ulrich drev senere i mange Aar en bekendt Skibsprovianteringsforretning under Børsen; den bestaar endnu den Dag i Dag under Firma »Christiansen & Clausens Eftf.«, Havnegade 19. Han døde 10. Marts 1895. Den næstældste Søn, Niels Christian August, var Styrmand, Sønnen Eduard Julius blev 25. Okt. 1837 Guldsmedesvend.

Saa døde Hustruen. I Adresseavisen 20. Feb. 1838 stod følgende Dødsanmeldelse:

Efter længere Tiids Lidelser og 5 Ugers smertelig Sygeleie hensov blidt og gudhengiven min inderligen elskede, uforglemmelige, gode Kone, vore Børns kjerlige og fromme Moder, Mariane Clausen, fød Ulrichsen, 63 Aar gammel. Hvad jeg tabte i hende, kunne kun de bedømme, der kjendte denne ædle Sjæl. I 40 Aar var hun min gode og blide Ledsagerinde paa Livets Bane saavel i Modgang som Medgang og i min siden vedvarende svagelige Tilstand min tro og omhyggelige Pleierinde, hvorfor hun, med smertelig Vemod, inderligen savnes af sin dybt sørgende efterladte Mand og Børn.

Kjøbenhavn, den 19. Februar 1838.

H. F. Clausen,
Handels-Bogholder.

Den svagelige Enkemand indfører, som den samvittighedsfulde Bogholder han var, i sine Optegnelser et detailleret Regnskab over den Udgift, Begravelsen medførte, saalydende:

»Begravelsesomkostninger Rdlr. 78—2 $\frac{1}{2}$, nemlig:

Bedemand Holmblads Regning	31—1 $\frac{1}{2}$	14 sk.
Ligkisten	10—	
Drikkepenge	3	»
til Klædning	15—4	»
2 sorte Tørklæder 10 $\frac{1}{2}$ Handsker 1 $\frac{1}{2}$ 12 sk...	1—5	» 12 »
Merino 7 $\frac{1}{2}$ Silketøj og Bendler 9 $\frac{1}{2}$ 8 sk.	2—4	» 8 »
Moster Dreyer 1 Rdlr., en Kone 2 $\frac{1}{2}$	1—2	»
Benklæder til mig	5	
Veste til Eduard og Hans	1—4	»
Avertissement	4	» 14 »
Sorte Kjoler og Kapper at leje	1—1	» 8 »
Sørge Gardiner	4	» 8 »
Købt Lys og Ost	4	»
Hvedebrød til Ligbærerne og Kusken	3—1	»
for Assistance med Syening	1—3	»

Rdlr. 78—2 $\frac{1}{2}$

De Velgørere, der have bidraget hertil:

Hr. Gehejmekonferensraad Lange ¹⁾	50 Rbd.
Urtekr. Lauget	15 »
Hr. Henningsen ²⁾	10 »
Hr. Knudsen	5 »
Miss Avison	5 »

Rbd. 85

Ovenstaaende Udgifter	78—2 $\frac{1}{2}$
Diverse	6—4 »

85

Bedemandens Regning specificeret:

betalt for Jordan	2 Rd.
Ligbærerne	6 »
Præsten Bull	4 »
Ligvognen og Ligklædet	3—3 $\frac{1}{2}$
Kusken Drikkepenge	3 »
Graveren	1—2 »
Graverkarlen	4 »

¹⁾ C. W. Lange, dirigerende Medlem for den alm. Pensionskasse.

²⁾ Hos Urtekræmmer F. P. Henningsen, St.-Grønnegade 284, nu 18. var Sønnen Hans Ulrich i Lære.

4 Vogne til Følget.....	2—4	⌘
2 Vogne til Ligbærerne med Drikkepenge	2—3	»
En dito til Bedemand.....	1—3	»
Sammes Tjener.....	1	
Bedemandens Salær.....	4	
Assistent Graveren.....	1—2	»
Diverse.....	1	» 14 sk.

Rbd. 31—1 ⌘ 14 sk.«

Aaret efter døde han selv og blev begravet i samme Gravsted som hans Hustru. I Adresseavisen 27. April 1839 bekendtgøres hans Død:

»I Troen paa sin Frelser og i Haab om Gienforning med vor for 14 Maaneder siden forudgangne Moder, hensov, fra dette Livs Trængsler og Lidelser ved en rolig Død, den 20de April 1839, om Aftenen Kl. 8, den blide Olding og sande Menneskeven, vor retskafne, inderligen elskede gode Fader, forhenværende Handelsbogholder Hans Frederik Clausen, efter 4 Aars Svagelighed og to Ugers Sygeleie, i sit 74de Aar, savnet og begrædt af hans efterladte Børn.«

Dermed afsluttedes et Liv, levet smaaborgerligt i Frederik VI's Dage, i Arbejde, Flid, Nøjsomhed og Sparsommelighed.

=====

SMAASTYKKER.

3. Hvor laa Ole Worms Museum?

Af K. STEPHENSEN,
Museumsamanuensis ved Zoologisk Museum.

Ved i nogen Tid at arbejde med Zoologisk Museums Tilblivelseshistorie (se »Naturens Verden« 1921, Jan.—Marts) og som Følge heraf ogsaa med Ole Worms Museum viste det sig umuligt at finde Oplysninger om, hvor dette Museum havde Lokale.

Imidlertid synes det at have nogen Interesse at faa dette Spørgsmaal besvaret, fordi Worms Museum ikke blot er det ældste danske Museum, men tillige er Stamfaderen til næsten alle de nu eksisterende Museer her i Byen, og en Del værdifulde Ting derved er endnu bevaret, især i Ethnografisk Museum. I de senere Aar af sit Liv (død 1654) arbejdede Worm paa et Katalog over sin Samling; dette Værk, der dog snarere maa betegnes som en Naturhistorie end som et simpelt Katalog, naaede han dog ikke selv at se udkomme, idet det først blev trykt Aaret efter hans Død, udgivet af hans Søn Willum Worm. Paa Titelbladet staar, at Samlingerne opbevares i Forfatterens Hus i København (»Hafniæ Danorum in ædibus Authoris servantur«); altsaa bliver Spørgsmaalet: hvor boede Ole Worm?

Det er lykkedes at klare dette Spørgsmaal ved Hjælp af R. Mejborg: *Borgerlige Huse, særlig Kjøbenhavns Professor-Residentser 1540—1650, Kbhvn. 1881.* Her staar nemlig S. 81 (om et Skøde fra 1618 paa Kantsleren Christian Friis til Borreby's Residenter), at »Sovekammeret var paa den lille Flig, der skød sig ind paa de Højlærdes

Grund, og i Consistoriums Acter for 1623¹⁾ omtales to Kamre i Dr. Oluf Worms Residents, der stødte op til Kantslerens Stenhus«.

Efter det hos Mejborg gengivne Kort kan Stedet for Worms Hus med Sikkerhed bestemmes: det har ligget bagest i Haven til Borchs Kollegium. Paa Mejborgs Kort ses nemlig, at den vestlige Halvdel af St. Kannikestrædes Nordside tilhørte Universitetet og rummede tre Professorgaarde, hvis Grunde strakte sig bagud lige til Skidenstræde (nu Krystalgade). Derimod meddeler Mejborg desværre intet om, hvem der boede der i 1. Halvdel af 17. Aarh.; men det ovenfor gengivne Citat i Forbindelse med Kortet lader ingen Tvivl tilbage om, at Worm boede paa den østligste af de tre Grunde.

Efter at Grunden saaledes er bestemt, kan det med nogenlunde Sikkerhed siges, at Beboelseshuset laa et Stykke inde paa Grunden. Ganske vist siger Mejborg (l. c. S. 73, Bygning C), at der er saa faa Oplysninger om Huset, at en Beskrivelse ikke kan gives; men det vides dog, at ud mod Gaden »laa Bryggeret, og her var ogsaa en Port, som førte ind til Gaardspladsen«. Dette passer godt med, hvad Mejborg anfører om de to vestlige Grunde, af hvis Bygninger der findes ret udførlige Beskrivelser (Mejborg S. 67—73, Grundene A og B). De har begge været bygget som firfløjede Bøndergaarde med Beboelseshuset liggende bagest, parallelt med Gaden, og man kan vel gaa ud fra, at Worms Gaard har været bygget efter en lignende Plan. Bag Beboelsesfløjene ned mod Skidenstræde laa Haverne; men Brugsretten til disse blev dog allerede 1635 overdraget. Universitetskantsler Christian Friis til Kragerup, som 1623 havde købt den Kantsler Christian Friis til Borreby tidligere tilhørende (og ovenfor omtalte) Nabogrund, samtidig med, at han fik Tilladelse til at benytte en Del af Ole Worms Residents (Mejborg S. 66). Det var hos Chr. Friis til Kragerup, at Worm første Gang saa det Narhvalskranium, som oplyste ham om, at Narhvalstanden stammede fra en »Fisk«, ikke fra Enhjørningen (Museum Wormianum, S. 283; Axel

¹⁾ Disse Dokumenter er aftrykt i Werlauff: Kjbhv. Univ. Bygnings Hist. 1836, S. 29—30; Datoerne er 10., 17., 29. og 30. Juli 1624, ikke (som af Mejborg angivet) 1623.

Garboe: Enhjørningen [Medicinsk-Hist. Smaaskrifter Nr. 12], 1915, S. 9 ff.); denne Begivenhed forstaaes let, idet Friis og Worm efter det ovenstaaende altsaa har været Naboer. 1654 døde Worm, og hans Samling overgik da til Frederik III.s Kunstkammer.

Senere boede i Gaarden Prof. juris Rasmus Vinding (død 1684), der 1661 førte Sag med Hannibal Sehested og sin Nabo Grev Chr. Rantzau (Ejer af Chr. Friis's tidligere Gaard) om nogle Ombygninger (O. Nielsen: Kjbhvn. Dipl. III, 855 og 872).

Bygningens senere Skæbne er det ikke lykkedes at forfølge, før dens Beboer Prof. eloquentiæ Bertel Bartholin 5. Dec. 1688 solgte denne »Gaard, Grund oc Residentze med ald sin rette Tillegelse, som dend nu forefindis, samdt Springvand, oc anden Inventario, som dertil hører oc med Rette bør tilhøre«, til Prof. Ole Borch, som rev det hele ned og ud mod Gaden byggede sit Kollegium (Skødet aftrykt i Engelstoft: Universitets- og Skole-Annaler, Bd. 1, 1810, S. 202—05).

4. Lidt om Niels Stensens Svoger Jørgen Carstensen Familieforhold.

Renteskriver *Jørgen Carstensen* var, som M. K. Zahrtmann formoder i sin Artikel om Niels Stensen, Enkemand, da han ægtede Niels Stensens Søster og derved samtidig blev hans Plejefader. I 1642 havde han Trætte for Herredagen med sin da afdøde Hustrus Stedbørn af hendes forrige Mand's første Ægteskab. Familieforholdene var jo tit komplicerede i de Dage. Af den iøvrigt ret interessante Arvetrætte fremgaar det, at Jørgen Carstensen's Hustru *Karen Jensdatter* var død i 1638; hendes Bo registreredes d. 31. Juli. Hun havde tidligere været gift med *Eggert Buntmager* i Klosterstræde, men hendes Søn med ham, Eggert Eggertsen den yngre, var død inden 1642. Buntmagerens to Sønner af et tidligere Ægteskab, Eggert Eggertsen den ældre og Hans Eggertsen, ønskede deres Arveparter efter deres afdøde Halvbroder udbetalt af Stedmoderens Bo.

Jørgen Carstensen ejede forøvrigt allerede i 1633 Eggert Buntmagers Have udenfor Østerport og er altsaa

allerede før den Tid bleven gift med Karen Jensdatter. Jørgen Carstensen's egen Gaard, hvor jo en Tid lang Niels Stensen tilbragte sin Ungdom, siges i Skattelister og Grundtakster snart at ligge ved Stranden, snart i Admiralgade eller i Lille Kirkestræde; den findes ved nøjere Undersøgelse at være identisk med Matr. Nr. 210/1689, nu Matr. Nr. 224/1806 i *Boldhusgade*. Det er den Gaard, som Jørgen Carstensen's Enke Anne d. 26. Januar 1685 solgte til Mouritz Christensen Bjerg, og som denne d. 9. Marts s. A. atter solgte til Jørgen Carstensen's Svigersøn, Vinhandler *Poul Skæfer*, der formodentlig indtil da har boet til Leje i Huset.

H. U. Ramsing.

Kilder: Herredags Dombog 1642 fol. 31, jfr. K. D. I p. 210, II p. 810, 825, VI p. 209, 227, 238, Kbh. Skødebog II fol. 133, 136.

5. Gamle københavnske Skilte og Bomærker.

Under denne Titel udkom i 1919 et Pragtværk paa Akademisk Antikvariats Forlag. De gamle Stenbilleder og Indskrifter, som endnu ses rundt om paa Huse og Gaarde i den indre By, særlig stammende fra Genopførelsen efter Branden 1728, er gengivne i karakterfulde Tegninger af Aage Jørgensen; Dr. Villads Christensen har leveret en kort Tekst til hver enkelt af dem, og Museumsinspektør Hugo Matthiessen har skrevet en udførlig Indledning, der behandler Emnet i sin Almindelighed. Efter at Bogen var udkommet, har jeg fra flere Sider modtaget Rettelser og Tilføjelser til Teksten, som vidner om den Interesse, hvormed den smukke Bog er bleven læst.

I Gothersgade Nr. 115 (K. F. U. M.s Bygning) sidder over Porten inde i Gaarden en Sten, som viser en gammeldags Bondevogn med Kusk og to Heste og bærer Bogstaverne P. S. S. (formodentlig Mandens Navn) og C. C. D. (Hustruens Navn) samt Aarstallet 1773. Jeg oplyste, at i et af de nedrevne Huse paa denne Grund, Gothersgade Nr. 125, boede netop i Aaret 1773 en Vognmand Peter Sørensen, og at Stenen altsaa formodentlig havde været hans Forretningsskilt. Om denne Sten skriver Læge *P. F. Honoré* i Rosengaarden: »Jeg husker den Sten tydeligt fra tidligere Aar, den gamle Bondevogn interesserede mig

altid meget. Den sad over Porten til den gamle Gæstgivergaard »Tre Kroner« i Tornebuskegade, som jo blev nedrevet, da K. F. U. M.s Bygning blev opført. Jeg har altid tænkt mig — men det er maaske forkert —, at den hentydede til, at her tog Bønderne ind med deres Køretøjer, naar de kom til Byen.« — At Stenen sad paa det Stød, som Læge Honoré angiver, er rigtigt nok; det huskes ogsaa af andre ældre Københavnerne, og yderligere skimtes Stenen paa det Billede af Gæstgivergaarden, som findes i Erik Schiødtes og Alfred Larsens Bog »Gamle københavnske Huse og Gaarde« S. 73. At Bogstaverne P. S. S. betegner Vognmand Peter Sørensen er dog utvivlsomt. Han ejede i 1773 ikke mindre end tre Ejendomme i den nu nedrevne Karré: en mod Gothersgade, en mod Nørrevold og en mod Tornebuskegade.

I Frilandsmuseet i Lyngby findes et Brændevinsbrænderskilt, der siges at stamme fra Kristianshavn. Det bærer Indskriften: »I Lammet. Anno 1734«. »Lammet« var et almindelig brugt Mærke og Husnavn; men netop paa Kristianshavn havde jeg ikke truffet dette Navn, og da der i 1734 var ikke mindre end 27 Brændevinsbrændere i dette Kvarter, kunde jeg ikke afgøre, paa hvilket Hus Skiltet havde siddet. Nu oplyser Kustode ved det kongelige Bibliothek *Harald Mortensen*, der selv er gammel Kristianshavner og bor i Overgaden n. V., at efter Tradition fra hans Barndom er »Lammet« Nr. 15 i Dronningensgade (Matr. Nr. 214). Dette Hus ser ogsaa ud til at være gammelt nok til at kunne stamme fra Aar 1734, og paa et fremspringende Tag over Nedgangen til Kælderen ligger endnu et lille støbt eller modelleret Lam. Men der synes aldrig at have været Brændevinsbrænderi i Ejendommen, og da »Lammet«, som nævnt, var et meget almindelig brugt Husnavn, tør man ikke slutte, at Stenen i Museet i Lyngby just har siddet paa dette Hus. Den stammer snarere fra en Bygning, som nu er nedrevet.

Amanuensis ved Zoologisk Museum *K. Stephensen* mindes bestemt, at et Skilt med Indskrift »Cartun Trøckerie 1755«, som nu findes i Bymuseet, før 1906 sad i Huset Nr. 42 paa Blegdamsvejen, Hjørnet af Fredensgade. Katuntrykkeriet laa dog ikke her (paa 11. Blegdam), men i nuværende Nr. 32 (8. Blegdam). En Forbindelse

har der dog nok været mellem de to Ejendomme; thi det hedder i et Mandtal fra 1757 om nuværende Nr. 42: »Hr. Etatsraad Holmstedes Blegdam. I Vaningen bor en Formskærer ved Cartun Trøckeriet paa den 8. Dam«.

V. Chr.

6. Synsforretning over Vandvæsenets Søer efter Svenskekrigen 1660.

De fire Mænds Afsigt om Søerne.

Gentofte Sø findes med Vand, og Slusen siges af de svenske at være afhuggen og bortført.

Utterslev Sø ligger tør og øde; Slusen og Broen, som der haver været, er i Fjendens Tid ruineret og bortkommen.

Emmenstrup Sø ligger tør og er nu forfærdiget paa Dæmningen.

Leersø er trende Støder udskaaen og mesten Vandet afløben. Vil koste at forfærdige: Gravearbejde 6 Rdlr.; Tømmerværk til samme Sø 5-Alen Træ to Stykker, 4-Alen Træ fire Stykker, Deller om Posten 1½ Tylft, Orlogsøm 170.

Sortesø er mesten tør.

Peblingesø findes med Vand udi.

Tredamme paa Ladegaardspladsen er med Vand udi.

Graven omkring Ladegaarden i lige Maader er med Vand udi.

Sct. Jørgens Sø er mesten tør, medens Grøften er Vand udi og udbrudt.

Gravene omkring Rosenborg er Vand i og Fiskene uddøde. Tre smalle Damme i Lysthaven findes ved Magt. En liden Dam ved Badstuen findes ved Magt. En Dam i Køkkenhaven er noget Vand i og mesten eftergroet. Træværket, som Hyttefadet haver hængt i, findes ganske spoleret; nogen Lænker dertil er beholden.

Haver Johan Funck¹⁾ tilspurgt Christian Jensmer²⁾,

¹⁾ Johan Funck havde været Forvalter ved Rosenborg Have og blev siden General-Fiskemester (Kbh. Hist. III, 73).

²⁾ Ved Kongebrev 31. Marts 1658 blev det overdraget Christen Jensmer at istandsætte Dæmningerne omkring Søerne (Dipl. V, 441).

om han intet ud af Hans Kongl. Majtts. Fiskeredskab, Baade eller Egge havde paa hans Faders Jørgen Jensmers Vegne at levere, hvortil han svarede Nej.

Saaledes er vores Afsigt, det vi inden Tinge tilstaar og stændig er.

Datum København den 3. September 1660.

(Sokkelund Herreds Tingbog 1660 fol. 31 b).

V. Chr.

7. Sukkerfabrikkernes Pakhus i Slotsholmsgade.

I »Illustreret Tidende« for 5. Okt. 1873 har Edgar Collin skrevet en Artikel om den da nylig anlagte Slotsholmsgade. Han har adskilligt at udsætte paa det nye Anlæg, og særlig spotter han over Sukkerfabrikkernes store røde Pakhus, som nede ved Knippelsbro springer frem i Gaden: det skjuler Udsigten til Kristianshavn, det hæmmer Færdselen over den nye Bro, det griner os fælt i Møde, som om det vilde sige: »Naar vi endelig gør noget i København, saa gør vi det kun halvt«. Derefter tilføjer han: »Folkebevidstheden har givet det et Navn, et Navn, som allerede er blevet historisk; men naar en kommende Topograf om Aarhundreder vil søge at udgranske, hvorfor Pakhuset er opkaldt efter en Borgmester, da vil han næppe finde noget herom ved at rode i Raadstuearkivet. Han ser da efter i Datidens Aviser, hvor han vil finde Forklaringen.«

Collin nævner ikke Borgmesterens Navn, — det kendtes jo dengang af alle. Men han tog ganske fejl, naar han spaaede, at dette Navn vilde blive hængende ved Bygningen i Aarhundreder. Det er allerede glemt, og sikkert kun faa nulevende Københavnerne vil mindes at have hørt det. Men følger man Collins Raad og ser efter i Datidens Blade, vil det lettelig endnu kunne oplyses, at den Borgmester, som det røde Pakhus engang har baaret Navn efter, var Cand. polyt. *E. D. Ehlers*, Borgmester for Magistratens 4. Afdeling 1858—85.

Landstingsmand Herman Trier har henledet min Opmærksomhed paa efterfølgende poetiske Bidrag til Pakhusets Historie:

I en Vise ved et Julegilde i Studenterforeningen 30. Dec. 1869 hedder det i et af Versene:

Da Knippelsbro, den gamle, den var færdig,
Hvad den nye blev, — for det blev den jo?
Da Phønix steg af Asken op mærkværdig
Som et Pakhus midt paa den nye Bro;
Det iveien laae som et utidigt Tidens Tegn;
Ehlers sa'e, der var Ingenting iveien.

Denne Vise er optrykt i Sangheftet »Sang og Klang« I Nr. 54, udgivet af V. Faber og C. Møller 1873, og Udgiverne har tilføjet denne Anmærkning:

»Samtidig med at den nye Knippelsbro blev færdig, byggede Sukkerraffinaderiet Phønix under Borgmester Ehlers' Auspicier et nyt Pakhus for Enden af Broen.«

Nogle Aar senere omtales Pakhuset i en Vise om »Københavns Gasformørkelse« i Vittighedsbladet »Punch« for 9. Dec. 1874:

Ehlers! husk at Gassen er os dyr!
Vær ej ubønhørlig som en Grachus!
Mere Lys! tag saa kun mér Gebyr —.

»Utili dulci!« sa'e Horatius Flaccus.¹⁾
Kom med Lys! — Du skjuler jo dog ej
Her i Mørket os dit grimme Pakhus.

V. Chr.

8. Kirurg kontra medikus.

Amtskirurg Rathsack klagede i 1777 over, at den unge dr. de Meza efter sin faders, den ældre dr. de Meza's ordination havde foretaget en åreladning, hvortil han mente ham uberettiget; men collegium medicum erklærede, at den jødiske nation dels efter sine privilegier dels efter vedtægter ikke står under den strængeste forfatning i henseende til lavene, da de af deres egen nation både har bagere og slagtere, som hverken er borgere eller i lavet. Kollegiet vil dog i denne sag fornemlig grunde sig derpå, at det ikke kan eller bør formenes en medikus at lade sin assistent årelade sine patienter, særdeles i nødsfald, når det gælder om hastig hjælp; og da disse kandi-

¹⁾ Utile dulci! sagde han.

dater skulde til i sin tid at blive landfysici, som ofte af nødvendighed må forrette denne operation, så er det også billigt, at dem gives anledning til at øve sig deri.

Kollegiet henstillede derfor til politimesteren at forskåne de Meza for mulkt i denne sag og videre tiltale fra Rathsack's side, der selv dagligt gør meget dristige indgreb i den medicinske praksis uden at være berettiget dertil.

K. C.

9. Barberbækken og Barberflaske.

I »Historiske Meddelelser om København«, 7. Bind S. 619—20, anfører Hr. Museumsinspektør Hugo Matthiesen i sin Artikel om Barberernes Skilte, at Metalbækket »forlængst har udspillet sin Rolle herhjemme og udelukkende gør Tjeneste paa Skiltarmen udenfor Butiken«.

Tillad mig i den Anledning at oplyse, at saavel »Messing-Barberbækkener« som »Messingflasker« den Dag i Dag er reglementerede for og medgives Flaadens større Skibe.

At de vistnok ikke bliver meget anvendt, er en Sag for sig.

Saavidt jeg kan se indførtes Blik-Barberbækkener og Blik-Barberflasker for godt 100 Aar siden til Brug i enkelte Skibe, og i Fyrrerne gik man saa over til at lade dem forfærdige af Messing. Barberflasken brugtes til Opbevaring af det varme Vand.

Thonning,

Kontorchef v. Orlogsværftet.

DET KØBENHAVNSKE VANDVÆSENS SØER OG VANDLØB.

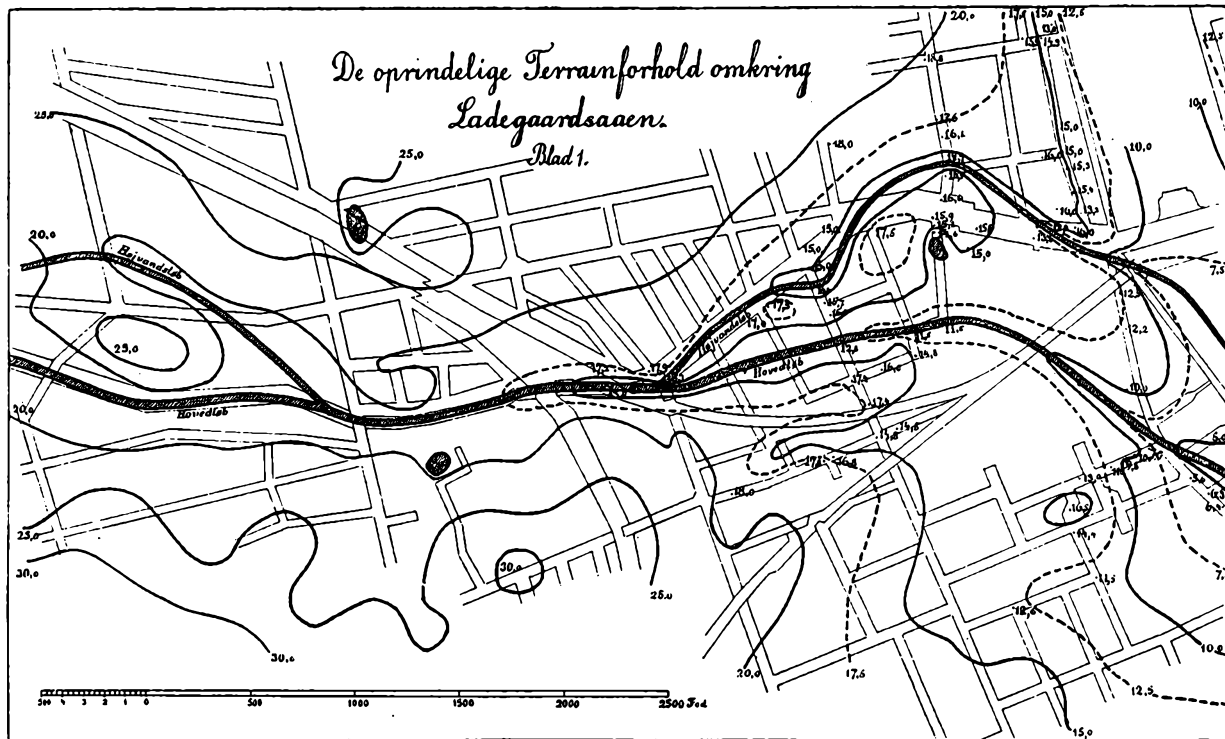
Af Dr. phil. VILLADS CHRISTENSEN.

III. LADEGAARDSAAEN.

Den nu tildels overdækkede Aa, som løber forbi Lade-
gaarden og har taget Navn efter denne, opstaar ved
Sammenløbet af to Smaastrømme: Grøndalsaaen, der
kommer fra Damhussøen, og Lygteaaen, der danner Af-
løbet fra Lersøen. Af disse er Grøndalsaaen en kunstig
gravet Kanal fra Kristian IV.s Tid, medens Lygteaaen og
dens Fortsættelse, den egentlige Ladegaardsaa, er natur-
lige Vandløb.

Lygteaaen har antagelig altid ligesom nu haft sit Løb
ned over Bispeengen og gennem Ladegaardsaaens Leje
til Peblingsøen og Sct. Jørgens Sø, hvor den udmundede
gennem en bred Sænkning ud mod Søerne¹). Paa den
sidste Del af sit Løb fulgte Aaen oprindelig en noget syd-
ligere Retning end den senere Ladegaardsaa, idet den gik
tværs over Ørstedsvej omtrent ved Svanemosegaardsvej
og Sofievej, derpaa tværs over den nuværende Jernbane-
dæmning og ud i den sydlige Del af Sct. Jørgens Sø. Paa
et eller andet Tidspunkt er dette Løb bleven spærret ved
en Dæmning ved Bülowvej og Vandet tvunget til at tage
den nordligere Retning, som det endnu følger under den
nuværende Aaboulevard. Spærredæmningen var dog ikke

¹) Efter H. U. Ramsings Undersøgelser, se Bd. II S. 169 f, hvor
ogsaa det her gengivne Kort findes.

Ladegaardsaaens Løb langs Aaboulevarden indtil St. Jørgens Sø.

højere, end at Vandet ved Foraarstøbrud kunde gaa over den, og det sydlige Løb vedblev derfor længe at holde sig fugtigt. Levninger af det var Svanemosen eller Svanehaven, hvis Navn endnu er bevaret i et Gadenavn, og Fæstningsgravene omkring Ladegaarden, af hvilke endnu en Dam er bevaret. Disse Fæstningsgrave stammer fra Kristian IV.s Tid, da ogsaa Vodrofsaa blev gravet som et Led i den projekterede ydre Befæstning om Byen, og da Grøndalsaaen blev anlagt for at føre Vand ind fra Damhussøen. Omtrent ved Aar 1620 kan det antages, at Ladegaardsaaen er fremstaaet i den Skikkelse, hvori den har været kendt op til vor egen Tid. — Dens nuværende folkelige Navn var dog længe om at trænge igennem. I Vandvæsenets Dokumenter hed den officielt Kommunikationsaaen, og Grøndalsaaen havde oprindelig intet andet Navn end Grøften fra Langvaddam. Da Aaløbet ikke blot havde Betydning for Byens Vandforsyning, men ogsaa for Fæstningsværkerne, idet det skulde holde Stadsgravene fyldte, var det i ældre Tid stillet under Opsyn af en Officer. I 1659 var dette Hverv overdraget Ingeniør Gotfred Hofman, i 1669 Ingeniør Carl Henrich von Osten.

Det blev nu Grøndalsaaen, som blev Hovedstrømmen. Den var længere end Lygteaaen og førte en større Vandmængde. Og medens Lygteaaen fik Lov at passe sig selv som tilforn, blev Grøndalsaaen reguleret og opstemmet ved Sluseværker og Dæmninger.

Straks ved Udløbet af Damhussøen maatte Vandet passere den store *V a n l ø s e S l u s e*, som foran er omtalt. Den var et af de allervigtigste af det københavnske Vandvæsens Stemmeværker og derfor et Anlæg, som der bestandig var Bekostning paa og Trætte om. Bøndernes Forsøg paa at ødelægge Slusen standsede først, da der i 1682 blev bygget et Hus, det saakaldte *A a l e k i s t e h u s*. ved Slusen, og en Mand blev ansat til at passe paa den. I Aalekistehuset boede siden 1694 Opsynsmand Niels Pe-

dersen, hvis Navn allerede tidligere er set paa Tryk i Anledning af en slem Oplevelse, han i 1716 havde med de russiske Soldater, der laa indkvarterede i København. Fire Moskovitter, der passede Hestene paa Hollændermarken, brød ved Nattetide ind i hans Hus, slog Vinduer, Døre og Vægge ind, bandt ham selv til en Væv, pryglede ham og hans gamle Kone og frastjal ham alt, hvad han

Vanløse Sluse.¹⁾

ejede og havde, nemlig 2 Skjorter, et Par Bukser, 2 Daler i Penge, en halv Otting Smør og 4 Brød, i alt vurderet til 10 Rdlr. Vandkommissionen godtgjorde ham dog de 10 Rdlr. og lovede, at Huset skulde blive forsvarlig istandsat²⁾. To Aar efter ansøgte Niels Pedersen om sin Afsked og om at faa sin Søn Jens Nielsen ansat i Pladsen. Vandkommissionen bevilgede da den gamle 8 Rdlr. aarlig i

¹⁾ De to Billeder her er velvilligt udlaaente af Dr. phil. Eiler Nystrøm.

²⁾ Hist. Medd. IV, S. 66.

Pension og ansatte Sønnen med en Løn af 13 Rdlr. 2 Mark samt Fribolig i »det saakaldte Aalekistehus ved Langvad-dam«.

Huset blev helt ombygget i 1722, og om dets Ud-seende giver en Skrivelse fra Vandkommissionen til Stadskonduktør Balle god Besked: Til Fodstykket skal bruges Egetømmer, men det øvrige af gullandsk og norsk

Aalekistehuset (det ældre Hus ses tilvenstre).

Træ; Væggene skal klines af Ler og Taget tækkes med Halm undtagen omkring Skorstenen og ellers saa langt, som de derpaa nu befindende Tagstene kan tilstrække. I øvrigt bliver Huset af lige Størrelse som det nuværende.

Som Navnet Aalekistehuset antyder, har der været en Aalekiste ved Vanløse Sluse; den tilhørte Vandkompagnierne og passedes af den Mand, der boede i Huset. Helt besynderligt ser det derfor ud, at uvedkommende Folk anmassede sig dette Fiskeri. I 1742 maatte Vandkom-

missionen sende en meget skarp Skrivelse til kgl. Falkonermester Werhagen, der med sine Folk var trængt ind i selve Opsynsmandens Have og havde nedtraadt hans Gærde for sammesteds under Slusen at applicere baade Vaad og Ruser til Fiskeri samt truet og overskældt Opsynsmanden, fordi han ikke efter Werhagens Forlangende vilde stemme Vandet. »Altsaa have vi herved en for alle Gange villet advare ham, at han og Folk sig fra al Fiskeri og anden uberettiget Foretagende i de Stadens Vandvæsen tilhørende Udenværker efterdags aldeles entholder, saa fremt han ikke i vidrig Fald vil vide sig derfor efter hans Kgl. Majts. Lov og Forordninger tiltalt og straffet«.

Til de Pligter, der paahvilede Manden i Aalekistehuset, hørte ogsaa Slusens Aabning og Lukning til de bestemte Tider, idet dog hans nærmeste Foresatte, Vandvæsenets Kasserer, havde Tilsynet med og Ansvaret for, at Slusen blev rigtig passet. Denne Ordning havde staaet sin Prøve i mange Aar, og først i 1797 høres nogen Klage over den, vistnok endda uden Grund. Trædæmningen ved Aalekistehuset var i denne Vinter bleven beskadiget af Is. Stolperne var fastfrosne ved Lavvande, og da Vandet pludselig steg og Isen løftede sig, blev Pælene rykkede op eller knækkede. Vandinspektør Gæde lægger Skylden paa Opsynsmanden Christen Jensen, men fritager Kassereren Kancelliraad Trelde. »Det tør forsikres«, skriver han, »at Dæmningens Beskadigelse ogsaa i dette Tilfælde kunde været forebygget, naar noksom Christen Jensen kunde været tilstede, eller man i Forvejen havde været underrettet derom. Thi da kunde Isen paa begge Sider af Dæmningen været ophugget. Dette kunde nu ikke være Hr. Kancelliraad Trelde's Sag, og jeg har ikke fundet den gode Christen Jensen oplagt og efterrettelig nok hertil, hvorfor indstilles, om det ikke er voveligt at lade Slusernes Op- og Tillukning bero paa en Betjents Rapporter, eller om

det ikke kunde være tjenligt, at nogen af Inspektørerne deltog i denne Sag. Jeg, som allerede har meget at bestille, kan ikke paatage mig ogsaa dette«. Pumpevandsinspektørerne sluttede sig til dette Krav og saa maatte Kancelliraad Treld ud med et Forsvar: »Fra mit Embedes Tiltrædelse, som er nogle og tyve Aar siden, har jeg, ligesom mine Formænd i samme, besørget Sluserne aabnede efter Omstændighedernes Medfør, uden at mindste Klage desangaaende er indløbet, og har jeg stedse med modneste Overlæg ved Tilsynsmanden Christen Jensen, hvis Forretning det over 30 Aars Tid har været at aabne og tillukke Sluserne, foranstaltet samme. — Dog vil jeg gerne overlade denne Bestyrelse og det deraf flydende Ansvar til andre, der tro at kunne bevirke mere Gavn og have mere Indsigt heri end jeg efter min i en Del Aar havende Erfarenhed«. Han blev taget paa Ordet, og i Sommeren 1797 valgtes Fontænemester Friis og Bygmester Kirkerup til sammen med ham at forestaa Slusernes Aabning og Lukning. For yderligere at forhindre Misbrug blev der gjort nye Laase og Nøgler til Sluserne, og en Protokol blev anskaffet, i hvilken det skulde optegnes, hver Gang en Sluse blev aabnet eller lukket. I Tilfælde af Uenighed mellem dem skulde Sagen hastigt forelægges Vandkommissionen til endelig Afgørelse.

Vandet fra Vanløse Sluse var ikke løbet ret langt, før det stødte paa en ny Spærring: Slusen ved K a l t h u s e t. Dette Hus -- det senere Grøndal — havde Navn efter Tøjmester Peder Kalthof, som her i 1656 havde anlagt en Krudtmølle. Kommissarierne, som i 1656 var paa Stedet, forefandt her Resterne af en skøn, stærk Sluse, som i forrige Tider var gjort, men som nu var ganske forfalden. De mente dog ogsaa, at en Sluse her var ufornöden, saa meget mere som der nu var begyndt paa Opførelsen af en Mølle. Utvivlsomt har Kristian IV gjort for meget ud af

det, da han anlagde to store Stemmeværker for at beherske Vandtilstrømningen fra Damhussøen. Det ene var nok, og Kalthusslusen havde aldrig gjort nogen Nytte. Alligevel vedblev man endnu i nogle Aar at holde fast paa den, og Byen havde stadig Bekostning paa dens Vedligeholdelse. I 1673 blev den forsynet med to nye Skruer, da det havde vist sig, at de forrige kunde omdrejes med en Knibtang, — Bønderne har altsaa forsøgt her som ved Vanløse Sluse selv at skaffe Vandet bort. Aaret efter blev Slusen grundig repareret med 190 Læs Blaaler fra Brønshøj¹). Men i 1679 var den atter meget utæt og trængte til Reparation, »enddog man af samme Sluse liden eller ingen Nytte haver, formedelst der ikke nogen Tid er stiftet eller oprettet noget vist Sechel, hvor højt Vandet burde hæmmes: ej fordi Situationen i sig selv jo dertil er bekvem, men uden Tvivl formedelst de paagrænsende Enge og den bedste Høbund derved vilde blive Bønderne aldeles betagen«. Over Slusen laa en Bro, og Vejen til Utterslev, den nuværende Godthaabsvej, gik over denne; ogsaa denne Bro var brøstfældig i 1680, men dens Reparation vedkom ikke Vandvæsenet, men Vejvæsenet. I 1682 gentages Klagerne over denne Sluse, der er ganske unyttig, da den dog ikke kan gemme for Vandet uden de omliggende Bønders Ruin. Det foreslaas derfor, at den bliver ganske aaben, uden Stigbord, hvorved Bekostningerne paa den vilde høre op. Broen derover maa da vedligeholdes af vedkommende som andre offentlige Veje. Slusen blev derefter endelig fjernet, og det siges udtrykkelig i 1684, at den er afskaffet, saa Vandvæsenet ikke har mere dermed at gøre. Men den nedlagte Sluse vedbliver dog endnu at spøge i en Del Aar. Af gammel Vane, som det synes, gaar Synsmændene hen til den for at konstatere, at den er ganske brøstfældig og ubrugelig og Tømmerværket bortstjaalet. Saaledes hedder det i 1714, da

¹) Hist. Medd. VI, S. 35—36.

Kalthuset kaldtes afgangne Kommerceraad Klaumans Gaard, i 1715, da det beboedes af Barthold Hövisch, og i 1719, da det kaldes Admiral Trojels Gaard. Efter den Tid nævnes det gamle Genfærd af en Sluse ikke mere.

Oprindeligt har det nok været Meningen, at Kalthus-slusen skulde være det egentlige Lukke for Vandet fra Dammussøen; thi i de ældste Synsforretninger nævnes stadig Langvaddam og Aaløbet indtil Kalthuset under ét som Vandvæsenets »bedste Spisekammer«. Ogsaa senere var der Planer oppe om at inddrage dette Stykke af Aaen under Dammussøen. Forslag herom blev i 1756 fremsat af Professor Ramus, der vilde have Vandvæsenet til at købe et Jordstykke paa 2—3000 Alens Længde mellem Aalekistehuset og Kalthuset for at udgrave det til et Reservoir for Vandet. Men Planen blev aldrig udført.

Længere nede standsedes Vandet af en Dæmning og et Overfald ved Falkonergaarden, hvor en Vej, Falkoneralleen, førte over Aaen. Da Broen her i 1719 trængte til Reparation, spurgte Vandinspektøren, Svend Nielsen, hvem der skulde gøre den i Stand. Kommissionen henvendte sig til Regimentsskriveren over Københavns Amt, men han afviste Spørgsmaalet som ham og Bønderne ganske uvedkommende. Vandvæsenet paatog sig da selv at gøre den i Stand og paalagde Svend Nielsen at se sig om efter Grus og Fyld dertil, hvor han nærmest kunde faa det. — Paa dette Sted fandt senere en Misbrug af Vandet Sted, idet den kgl. Sølvpop, som ved Falkonergaarden havde indrettet sig en Voksbleg, i 1742 egenmægtigt havde ledet Vand til denne fra Ladegaardsaaen ad en bred og dyb Grøft bag om Gaarden. Vandkommissionen tilskriver ham i strenge Ord og paalægger ham ufortøvet at kaste Renden til; »thi i vidrig Fald, at saadan vores mindelige Erindring ikke behørigen vorder efterkommet, haver han sig selv at tilskrive den i sin Tid deraf flydende Ulempe«.

Andre Overgange over Aaen end disse to, ved Kalt-

huset og Falkonergaarden, fandtes ikke. Men helt inde ved Ladegaarden maatte Vandet presse sig gennem et Par Riste af Træ, som vel kunde tilbageholde det groveste af de Uhumskheder, som Aaen førte med sig. Sammesteds førte en Sluse ind til Gravene omkring Ladegaarden, hvorfra det overskydende Vand gennem Vodrofsaa kunde afledes til Kallebodstrand.

I Reglen var der dog snarere for lidt Vand end for meget i Ladegaardsaaen, og der maatte ofte træffes store Foranstaltninger for at holde Løbet oprenset. Dette var saaledes Tilfældet i 1669, da samtlige Borgere i Byen tilligemed Hofembedsmænd, Officerer, Præster og Professorer fik Befaling til hver at stille en Mand med Skuffe og Spade til Oprensning af »Gravene« imellem Staden og Langvaddam¹). Men aldrig havde det dog set saa galt ud for Stadens og Fæstningens Vandforsyning som i Sommeren og Efteraaret 1719, da der var faldet ualmindelig lidt Regn, og Peblinge- og Sortedamssøen næsten var udtørrede. For at skaffe hver Draabe Vand til Byen, som kunde faas, maatte ikke alene Slusen ved Vanløse altid staa aaben, men Plankerne i Bunden af den maatte optages og dens Tømmerværk underbores, saa Vandmester Svend Nielsen selv betegner Slusen som ruineret. Slusen stod aaben til helt hen ad Jul, og endnu i December Maa- ned var der ikke mer end 3¹/₂ Tomme Vand over dens Bund, og der var fremdeles Vandmangel i Staden. — I 1727 indtraf det samme Tilfælde, og Vandkommissionen maatte da gribe til endnu mere vidtløftige Foranstaltninger. »Til det publikke Bedste og for at se Staden saa vidt mulig, indtil Gud giver Regn og Vand paa Jorden, forsynet med fersk Pumpevand«, maatte der graves en ny og dybere Grøft fra Langvaddam. De 12 Pumpevandskom- pagnier fik den 30. September Befaling til at stille hver 15 Mand, som skulde møde ved Aalekistehuset den 2. Ok-

¹) Dipl. VI, S. 509.

tober om Morgenen præcis Kl. 7. Under Ledelse af Oberstlieutenant Häusser skulde de der gaa i Gang med Gravningen. Hver Mand skulde medbringe en hul eller flad Træskuffe, medens det øvrige Materiale, saasom Spader, Hakker og Skubkarrer, blev leveret af Oberstlieutenanten. Arbejdsfolkene fik hver 20 Sk. i Dagløn, men skulde saa selv forskaffe sig Seng og Natteleje i nærmest liggende By. Pengene udrededes af Vandkompagniernes Kasse. Den 16. Oktober kunde der meldes, at Arbejdet var udført, og at Anlægget fungerede tilfredsstillende. Ved Aalekistehuset var opstillet et Apparat til »Vandets Udkastelse, at det kan flyde over Slusen og gennem Grøfterne indledes til Byens Render«; alle Grøfterne stod fulde af Vand, og ved Peblingsøen var opstillet 5 Pumper, som var laante fra Holmen. Med berettiget Stolthed indbød Vandkommissionen de 14 Pumpevandsinspektører og to af de bedste Participanter i hvert Kompagni til i Fællesskab at tage Anlægget i Øjesyn. Forevisningen vilde finde Sted Mandagen den 20. Oktober, og Selskabet skulde samles Kl. 9 om Formiddagen yed Nørre Accisebod. Lidt uheldigt virkede det nok i Programmet, at der netop samtidig med, at denne Indbydelse afsendtes, begyndte at falde Regn. Da Selskabet den 20. Oktober ved Middagstid naaede ud til Damhussøen, var der kommen saa meget Vand i den, at det atter kunde begynde at flyde over Slusebunden. Og de sparsommelige Pumpevandsinspektører var derfor af den Mening, at saavel Udkastnings-Apparatet ved Aalekistehuset som de 5 Pumper i Peblingsøen straks skulde standses og det derved ansatte Mandskab afskediges.

I regnfulde Aar indtraf den modsatte Vanskelighed, at Aaen ikke kunde sluge alt det Vand, der flød til den, og saa blev først og fremmest hele Bispeengen oversvømmet. Konduktør Hassing fortæller, at da han i 1785 optog et Kort over Aaen, maatte den Karl, som skulde føre Flagstokken, bevæge sig i en Baad fra Punkt til Punkt.

uden at han og Hassing kunde komme til hinanden. Ogsaa ved saadanne Lejligheder blev der raabt paa, at Aaen burde oprensnes, og der er vel ingen Tvivl om, at den bestandig har trængt dertil. Men Oprensningen kostede Penge, og ingen havde Lyst til at betale. Hidtil havde først Kongen, senere Vandvæsenet saa nogenlunde sørget for Vandløbet. Men da der i 1790 udkom en ny Forordning om skadeligt Vands Afledning til Forbedring af Agre, Enge og Moser i Danmark, og da denne Forordning fastslog det Princip, at alle de Lodsejere, som havde Nytte af Vandets Afledning, skulde tage Del i Udgifterne derved, mente Vandkommissionen, at her var en Lejlighed til at vælte denne Byrde fra sig. Det var det samme Forsøg paa at faa Lodsejerne til at betale, som vi tidligere har set prøvet med saa ringe Held ved Aaløbet fra Tibberup Mose til Damhussøen; og det fik ikke bedre Resultat her end der. Med alle Grundejerne fra den nordlige Side af Aaen — Beboerne i Vanløse, Brønshøj og Utterslev — var man snart færdig: de nægtede kort og godt at have med Sagen at bestille. Paa den søndre Side af Aaen var der dog et Par Grundejere, man kunde forhandle med. Sekretær Ravn som Ejer af Rolighed og Justitsraad Christian Lange paa Nørre Alleenlyst var villige til at deltage i Udgifterne, dog kun hvis Overfaldsslusen ved Ladegaarden, der førte Vandet ind i Vodrofsaa, samtidig blev sænket, da den efter deres Mening laa for højt. Men Vandkommissionen holdt naturligvis paa, at alle dens Sluser var i Orden: Overfaldet ved Ladegaarden laa nøjagtig i Niveau med Sluserne ved Damhuset, ved Munken paa Østerbro og ved Peymans Rende, saa Vandet, hvis det steg over den tilladte Højde, samtidig vilde løbe ud af alle fire Aabninger. Da man saaledes ingen Enighed kunde naa, gik Sagen til Landvæsenskommissionens Eragtning. Denne blev afgivet den 30. Nov. 1802, og det har sikkert virket overraskende til begge Sider, da Kommissionen.

med rigtig Forstaaelse af det historiske Forhold, afviste hele Sagen. Ladegaardsaaen, sagde Kommissionen, er intet naturligt Løb, men er anlagt ved Kunst. Derfor kan Forordningen af 25. Juni 1790 ikke anvendes paa den; thi det skadelige Vand fra de tilgrænsende Jorder kunde lettere afledes den modsatte Vej, til Damhussøen og derfra videre mod Syd. Aaens Oprensning skal altsaa bekostes af Vandvæsenet. — Om Sænkning af Slusen ved Ladegaarden vilde Landvæsenskommissionen ikke udtale sig, før nærmere Undersøgelse var sket.

Vandvæsenet vilde ikke bøje sig for denne Kendelse og indankede Sagen for Rentekammeret. I Vandinspektørernes Skrivelse er der intet Spor af, at Ladegaardsaaen skulde være en kunstig Kanal. De kender den kun som et Vandløb, der har gaaet »af Alders Tid«, som det gaar endnu, der ikke blot afvander Markerne mellem Damhussøen og Byen, men ogsaa store Strækninger af Agre, Enge og Moser langt oppe i Landet, og som endelig danner Skel mellem de tilgrænsende Lodsejere. De paastaar derfor, at Aaen falder ind under Forordningen af 1790. Men Rentekammeret vilde ikke blande sig i denne Sag, men henviste Vandinspektørerne til Domstolene, hvis de ikke vilde slaa sig til Taals med Landvæsenskommissionens Afgørelse. Vandinspektørerne fandt sig da i deres Skæbne og tilbød i 1804 selv at bekoste Aaens Oprensning.

Ladegaardsaaen var jo ingenlunde noget propert Opbevaringssted for Byens Drikkevand. I 1677 blev Natmanden sendt ud til Kalthuslusen for at borttage en død Hund, som laa midt i Vandgangen¹⁾, og i 1682 hedder det, at Aaen er forstoppet af Aadsler og Mudder og delvis ødelagt ved Tørveskær. Endvidere modtog det aabne Vandløb ureglementerede Tilløb fra mange Sider, og Vandkommissionen maatte kæmpe haardt for at holde

¹⁾ Hist. Medd. VI, S. 45.

Vandet nogenlunde rent. Et enkelt Eksempel skal anføres.

I 1802 anlagde Justitsraad Christian Lange en Berlinerblaat-Fabrik paa sin Gaard Nørre Alleenlyst paa Frederiksberg. Fabriksbygningen laa ud til Falkoneralleen tæt ved Ladegaardsaaen, og gennem en Grøft havde Fabrikens Spildevand Afløb lige ud til Aaen. Sammesteds hen havde ogsaa Gaardens Lokum og Gødningsplads Afløb.

Da der blev klaget over denne Ordning, hævdede Lange, at de Stoffer, hvoraf Berlinerblaat laves, aldeles ikke var sundhedsskadelige, og desuden blev de ved den stærke Ild udbrændte til Pulver »og blive des Aarsag det modsatte«. Han fremlagde herom en Attest fra Stadsfysikus Scheel, der erklærede, at Skyllenvandet fra Fabrikken ikke kunde indeholde andet end en ubetydelig Del svovlsurt Kali eller saakaldt Tartarus Vitriolatus, der anvendtes i Medicinen f. Eks. i Mælkefeber for at køle og lemfældigen at laksere, og som, opspædt med saa meget Vand, fuldstændig tabte sin Virkning. — Med Hensyn til Afløbet fra Gødningspladsen vilde Lange hævde, at sligt ikke kunde være saa farligt for Drikkevandet, siden Vandkommissionen selv ofte stemmede Vandet saa højt, at det gik op over Møddingssteder og Renovationspladser paa de tilstødende Jorder, og ligeledes tillod, at Kreaturer blev vandede i Aaen og traadte ud i den. Og to Falkonersvende — hans Naboer paa Falkonergaarden — kunde bevidne, at den Rende, som førte Spildevand fra hans Køkken ud i Vejgrøften, havde ligget der i over 20 Aar.

Vandvæsenet vilde dog ikke lade sig nøje med disse Forklaringer, og det kom til en Retssag, som endte med, at Lange blev tilpligtet under en daglig Mulkt at optage de forskellige Afløbsrender, han havde lagt ud til Aaen. ligesom ogsaa den Tilløbsrende med Pumpeværk, han egenmægtig havde ført fra Aaen ind til sin Fabrik.

Først saa sent som i 1813 blev der truffet Foranstaltninger til at skærme Byens Drikkevand mod Forurening fra de omliggende Bebyggelser og Marker, idet der opka-stedes Dosseringer paa begge Sider af Ladegaardsaaen og gravedes Grøfter til Optagelse af Overfladevandet. Da Dosseringerne blev besigtede i 1815, fandtes de stærkt be-skadigede af Lækatte, Rotter, Mus og Muldvarpe, som hav-de gravet Huller i dem. Der-imod havde Vandet ingen Ska-de gjort paa Dosseringerne, der i det hele maatte anses for at have bestaaet deres Prøve godt og for at være i Stand til at udholde et langt stærkere Vandtryk end det, de hidtil havde været udsatte for¹⁾.

Ladegaardsaaen dannede længe et uoverstigeligt Græn-seskel mellem Nørrebro og Frederiksberg. Langt uden for Byen fandtes de to fra gam-mel Tid stammende Overgan-ge ved Falkonergaarden og Grøndal; men først omkring 1820 dannedes en ny Over-gang ud for Blaagaardsgade. Langs Aaens sydlige Side gik Ladegaardsvejen, paa Nordsiden udviklede Dosserin-gen sig til den saakaldte Blaagaards Aagade, der i 1870 blev overtaget som offentlig og fik Navnet Aagade. Ud for Ladegaarden stod midt i Aaen en høj spids Sten, hvis Top ragede en eller halvanden Alen op over Vandet. Der var

Stenen fra Ladegaardsaaen midlertidig opstillet paa Op-lagspladsen i Møllegade 1896.

¹⁾ Vandvæsenets Rapporter 1808—48 ved 4. Afd. 1888 Nr. 740 (Raadstuearkivet). Hist. Medd. II, 170.

ingen Indskrift paa Stenen; men Traditionen fortalte, at den var sat til Minde om en ulykkelig Hændelse, som var indtruffet paa dette Sted. En mørk Novemberaften 1812 kom et Selskab kørende i Karet ude fra Grosserer Mari-boes Landsted Rolighed (ved Rolighedsvej) ind mod Byen. Da væltede Kusken med Vognen ud i Ladegaardsaaen, og fire Damer druknede. Blandt de forulykkede var Marie Henriques, født Beck, gift med Galanterihandler Falck Wilhelm Henriques, og Lise Magnus, født Hen-riques, gift med Grosserer M. I. Magnus. Ulykken gav Anledning til, at en Række Piletræer plantedes langs den forhen nøgne Aabred. De stod der endnu som gamle Træer, hældende ud over Vandfladen, da Ladegaards-aaen for en Snes Aar siden blev overdækket. Stenen blev ved samme Lejlighed løftet op og anbragt paa Aaboule-varden, og en simpel Indskrift blev indhugget i den: 26.—27. Novbr. 1812¹).

Efterhaanden som Forstædernes Bebyggelse tiltog, voksede Trangen til flere Overgange over Ladegaardsaaen. Den driftige Raadmand Bülow, der ejede og bebyggede saa mange Grunde i dette Kvarter, var den første, der skaffede ny Passage over Aaen, idet han i 1852 fik Kommunalbestyrelsens Tilladelse til for egen Regning at anlægge en Kørsels- og Gangbro over den mellem Blaagaards Jor-der og Frederiksberg. Broen fik Navnet Bülows Bro. Den laa tæt ved Aaens Udløb og dannede en Forbindelse mellem Dossringerne langs Peblingsøen og Sct. Jørgens Sø. Aaret efter fik Kaptajn Bangert paa Solitude en lig-nende Tilladelse, og saaledes fremkom Bangerts Bro, der laa ude ved Brohuset for Enden af Bülowsvej. Senere kom Parcelbroen for Enden af Griffenfeldtsgade. Det var allesammen lette Træbroer, som skulde vedligeholdes

¹) Personalhist. Tidsskrift 4. Række II, S. 196. Dødsannonce i Adresseavisen 28. Novbr. 1812.

af Ejerne og fjernes igen, saa snart Magistraten forlangte det. De tre Broer som laa nærmest Byen, blev dog overtagne af Kommunen samtidig med, at denne overtog de Gader, der førte til dem: Ewaldsgade, Blaagaardsgade og Griffenfeldtsgade. Kun Bangerts Bro fik Lov at ligge og passe sig selv, og efter at Kaptajn Bangert var død og So-

Ladegaardsaaen ved Bangerts Bro 1898.

litudes Jorder udstykkede, var der ingen, der tog sig af den. I 1871 havde Ejeren af Brohuset ladet den istandsætte; men de følgende Ejere anerkendte ikke nogen Forpligtelse hertil, og i 1884 var den da bleven saa forfalden, at Politiet lod den spærre som alt for farlig at passere. Da en Overgang over Aaen paa dette Sted dog var meget ønskelig, paatog Københavns Kommune sig at lade ogsaa denne Bro istandsætte, skønt der ikke paa Nørrebro siden af Aaen fandtes nogen offentlig Gade, som gik ned til den.

I 1887 begyndte Forhandlingerne om at overdække Ladegaardsaaen paa den nærmest Byen liggende Strækning og forvandle det hidtil aabne Løb til en lukket Ledning. Vandets Forurening ved den stedse mere fremskridende Bebyggelse langs dens Bredder havde længe gjort dette ønskeligt, og en Lejlighed til at faa begyndt frembød sig, da den gamle Bülowbro ud for Ewaldsgade var bleven saa faldefærdig, at den helt skulde ombygges. Man foretrak da at spare Broen og i Stedet overdække en Strækning paa 200 Fod af Aaen ud for Ewaldsgade. I 1892 afløste man paa samme Maade Broen ud for Griffenfeldts-gade (Parcelbroen) med en Jorddæmning. I 1896 overdækkedes Aaen mellem Ewaldsgade og Blaagaardsgade, i 1897 naaede man ud til Brohusgade med Anlæget, og ved Aarhundredskiftet var hele Aaen overdækket ud til Jernbaneoverskæringen ved Bülowvej.

Et stort Arbejde var tilendebragt. Byen var blevet en bred Boulevard rigere og et smukt landskabeligt Billede fattigere.

FRA LIVET PAA KØBENHAVNS TOLDBOD OMKRING FYRRERNE.

Optegnelser af VILHELM ROHDE.

I Fyrreerne boede mine Forældre paa Toldbodvejen¹). Det var ikke saa underligt, at jeg i den Fritid, der levedes mig fra Skolen, søgte ud paa Toldboden, hvor det friske Søliv vinkede. Den Gang var ikke Dampskibsfarten udviklet saaledes som nu. Forbindelsen med Provinsstæderne skete hovedsagelig ved Sejlskibe, som derved havde gode Indtægter. De førte ikke alene Gods, men ogsaa en Mængde Passagerer. Hvor ofte har jeg ikke staaet paa Toldboden og set Provinsjagter gaa ud af Løbet. Paa Dækket stod Passagererne ved Siden af deres Madkurve, thi Skibet leverede dem ikke Proviant. Kvinderne fandt, saavidt Pladsen i den lille lumre Kahyt tillod det, Plads i denne, medens Mandfolkene maatte nøjes med at sove enten i Lasten eller paa Dækket. Og en Sotur til Provinserne kunde, naar Vind og Vejr var ugunstig, godt vare hele Uger. Jeg erindrer, at en af mine Skolekammerater, som skulde tilbringe Sommerferien hos en Tante i Faaborg, netop naaede Bestemmelsesstedet Dagen før Feriens Udløb og derfor allerede Dagen efter maatte rejse tilbage. — Farten paa Aalborg besørgedes af en temmelig stor

¹) I »Den hvide Bjørn«, nuv. Nr. 30. Faderen, Joh. Fr. Rohde, var den Gang ansat som Gouvernementsskriver ved Toldbodens Pas-kontor. Sønnen Vilhelm var født 1831, døde 1914 som Strandtold-kontrollør i Lohals.

Slup ved Navn »Delfinen«, den gik temmelig regelmæssig paa sin Route, over med Stykgods og Passagerer, tilbage med Mennesker og Stude. Da Skibet tilhørte den almægtige Havnekaptajn, fik det Lov til at losse sin levende Last paa selve Toldbodbommen. Passagererne maatte ad en Stige søge Land, medens de brølende Stude hejsedes op i Seler. Det var en Svir for os Drengene at se paa denne Ophejsning. Af Dampskibe var der først kun »Frederik d. VI.«, der gik paa Kiel, senere kom »Iris« paa Aalborg-routen og »Caroline Amalie« paa Flensborg og Aarhus. Det sidstnævnte Skib var det første af Jern byggede, der kom til Kjøbenhavn. Jeg husker tydelig Avertissementet om dets Afgang og Ankomst. Det lød til en Begyndelse saaledes:

»Det ny, hurtigsejlende, elegant indrettede
Jærndampskib »Caroline Amalie« o. s. v.

Det stakkels Skib fik trods denne Reklame meget faa Passagerer. Folk turde formelig ikke bruge det, idet de ræsonnerede som saa, at et Skib af Jærn naturligvis let maatte kunne synke. Heldigvis fik Kongen kort efter en Dampner »Ægir« bygget af Jærn i England. Da man saa Hans Majestæt uden Frygt benytte den, beroligedes Publikum endelig. Et fransk, et engelsk og et norsk Dampskib anløb med større Mellemrum Rheden paa Rejse til eller fra Østersøen. Der var ellers et lille Dampskib eller rettere Baad, da det var ganske aabent, ved Navn »Bellevue«, der om Sommeren paa Søn- og Helligdage førte glade Mennesker til Charlottenlund. Den skal have været en forfærdelig Kulsluger. Ejeren solgte den saa til en Snedker, som tog Maskinen ud af den og i Stedet for installerede en Trampemaskine. Jeg saa den en Søndag gaa ud af Bommen ladet med glade Skovgæster. Hjulene satte i Gang af 12 Soldater, som holdt sig med Hænderne ved en Stang, medens de af alle Kræfter trampede paa nogle Brædder. Baaden skød kun ringe Fart og da den

var naaet til udfor Kalkbrænderiet, gjorde Drivkraften (Soldaterne) Strike. De vilde og kunde ikke mere, da de var udasede. Saa vendte Baaden og kravlede møjsommeligt ind i Havnen igen. Dermed var dens Saga ude. Mange Aar efter saa jeg Vraget af den ligge og raadne i Christianshavns Kanal. I Stedet for kom saa et Dampskib »Hamlet«, ført af Løjtnant Wilde. Det gik en daglig Route paa Helsingør og anløb om Sommeren nogle Steder paa Kysten. Det fik en slem Konkurrence, da et Aktieselskab i England købte et Par ældre Bugserdampere »William« og »Emma«, forresten temmelig hurtigsejlende Fartøjer. De benyttedes om Sommeren til hver Søndag at sejle med Skovgæster, medens de iøvrigt gjorde Tjeneste som Bugserkibe. Ligesom »Iris« var den første Damp, som fik Tilladelse til at lægge til udenpaa Toldboddommen, saaledes var »William« og »Emma« de første, som fik Tilladelse til at gaa under Damp indenfor Bommen. Ellers maatte de brandfarlige Tingester ikke komme Toldboden nærmere end til anden røde Pæl. Mange kloge Hoveder rystede da ogsaa paa Hovedet over disse Tilladelser. Et svensk Dampskib »Malmö« gik paa Malmö og Lybæk.

Forbindelsen mellem Dampskibene paa Rheden og Toldboden skete ved Hjælp af de røde Færgebaade, der ejedes af Havnekaptainen, der sad inde med Færgeprivilegiet for Rheden og Havnen, og gav ham en betydelig Indtægt, især da Taxten var temmelig høj. — Toldbodens Bolværker var af Træ, og udenfor dem laa Flaader, der vippede, naar der var Sø, og Trapperne, der stadig var vaade og slibrige, bragte jævnlig en Passager til at glide ud, sommetider til et mere eller mindre koldt Bad. Især gik det dog ud over de russiske Orlogsgaster efter endt Landlov, øre i Hovedet af »Wodka«, som de i Reglen var. Med stor Flegma bjergedes den uheldige og blev smidt ned i Bunden af Barkassen.

Kjøbenhavn havde den Gang et ikke ringe Antal Sejlskibe, af hvilke især Vest- og Ostindiefarerne interesserede. Naar saadant et Skib, der kom fra lange Rejser, var under Opsejling, stod der gerne en Hob Sjøvere i Nærheden af Lodserne, der med en lang Kikkert søgte at udforske, hvilket Skib det var, og naar de saa nævnte dets Navn, begyndte der et Kapløb mellem Sjøverne om, hvem der først kunde bringe Rhederen Melding, hvilket efter Sigende i Reglen lønnedes med en Specie. Naar det smukke Skib, ofte en tidligere Orlogsmand, laa ankret der paa Rheden med det svalehaalede Dannebrog smeldende under Gaflen, sin Giøs og Vimpel, og det solbrunede Mandskab i livlig Bevægelse færdedes paa Dækket og i Rigningen, var det som et Pust af den gamle blomstrende Handelstid før det ulykkelige 1807. Naar Lodsens havde bragt det til Ankers paa Inderrheden, varede det ikke længe, før Kaptainen roedes i Land i sin fireaarers Gig, med Flaget agter slæbende i Vandet, og lagde til ved Toldbodens Hjørnetrappe. Toldbodens Sjøvere hilste i største Ærbødighed paa den mægtige Kaptain og ønskede ham Velkommen, hvortil denne svarede med en Bemærkning som: »Hvad! har du ikke drukket dig ihjæl endnu, dit Svin!« og derpaa en Skilling til et Glas. Og med naadige Nik skred han videre gennem Toldbodpladsen. Af hans Kostume var det især den lave, bredskyggede, flossede graa Hat, der gav Relief. Ellers var han i Spidskjole med blanke Knapper og bar om Sommeren Nankins Benklæder. — I Reglen varpedes Skibet Dagen efter ind igennem Toldbodbommen, medens Folkene gik rundt i Gangspillet og sang Opsange, der bestod af et tolinet Vers samt et Omkvæd af Nigger-Engelsk. Versenes Indhold var i Reglen af mindre høvisk Art, men gouteredes stærkt af den Flok Folk, der altid var tilstede paa Brohovedet, naar et større Skib gik ind eller ud af Bommen. — Kinafarernes Matroser var udhaalede i Silketrøjer

og kinesiske Straahatte og førte sig med den Selvfølelse, der passede til Mundheldet: »af Vejen for en Kinafarer!« En Hær af Byens »Damer« gav ved Landlovstide Møde paa Toldboden for at faa deres Part af det rige Bytte og lade sig bortføre i en af de tilstedeværende Drosker.

Der herskede i hine Dage en Blufærdighedsfølelse, der ikke udstrakte sig til dem, der fik Lyst til en Badetur. Naar Lysten til en saadan paakom en Toldbodsjover, klædte han sig ganske rolig af paa Toldbodbommen og spadserede noget omkring *in puris naturalibus*. Det var Signalet for en Mængde Folk til at flokke sig sammen paa Broen. Svømmeren søgte saa det højeste Sted, han kunde finde, og sprang ud i Havnen, hvor han gjorde en Del Svømmekunster, belønnet ved Tilskuernes Bifaldsraab og henkastede Smaapenge, som han saa dykkede til Bunds efter. Sit Bytte gemte han indtil videre i Munden. Jeg mindes dog, at der endelig kom et Forbud imod Badning fra dette Sted. Undertiden gik det jo galt, saaledes da en fuld Sjover en Gang dykkede ned efter en »Fredrik Sexer« og blev ualmindelig længe under Vandet. Da Folk ytrede Frygt for, at han var druknet, sprang en ung Underofficer ud og stak til Bunds efter Fyren, der ganske rigtig sad fast i Dyndet. Han var livløs, da han bragtes op i Vagten, hvor man strax gik i Gang med at forsøge paa hans Oplivelse. Det lykkedes efter temmelig lang Tids Forløb. Fyren gav en Mængde Vand fra sig og slog Øjnene op. For at styrke ham blev der hældt i hans Mund en Skefuld Vin, som han dog uopholdelig spyttede ud, medens hans Røst lød: »Gi' mai hellere en Snaps!« Sagen gjorde et stærkt Indtryk paa mig.

Den mest kendte Mand paa Toldboden var den gnavne Havnekaptajn Eskildsen, der herskede uindskrænket paa dens Enemærker. Han havde fjernet nogle toppede Brosten og i Stedet lagt Brædder, og her tog han af

Hensyn til sine Knyster og Ligtorne sin Promenade. Gud hjælpe den Stakkel, der uden hans specielle Tilladelse vovede at betræde disse Planker, de blev udskældte saaledes som kun han forstod at skælde ud. I ensom Majestæt saa man derfor Toldbodens Potentat med rystende Ben og Hoved vandre frem og tilbage i det uendelige, altid i sorte Klæder og med de største Flipper, man vist nogensinde har set, uden maaske hos Klovnerne i Circus, og stivede Manchetter, der gik helt ud til Fingerspidserne. Naar saa op ad Formiddagen de gamle Kinafarekaptainer og Superkargoer paa deres daglige Tur kom ud paa Toldboden for at spytte i Vandet, forsømte de aldrig at gøre deres Reverens for Havnekaptainen, der, naar han tilfældigvis var i nogenlunde godt Lune, naadigst kunde invitere en op til sig paa Brædderne, sigende: »kom kuns herop og lad os sludre lidt om gamle Dage«. Det var tydeligt at se, hvor smigret den saaledes begunstigede var over Kaptainens Nedladenhed. Da Havnekaptainen godt kunde lide min Fader, dryppede det paa mig, der undertiden fik Lov til at laane den »platgattede« til en Rotur, den jeg fik med Tilføjelsen: »Naa, du vil nok ud at drone!« Men Herligheden fik en Ende, da han opdagede, vi Drengs satte Sejl paa den og ovenikøbet havde neglet dem paa Havnekontorets Loft.

Om samme Mand fortaltes, at han var Søn af en Skibsbygmester paa Larsens Plads, som stod i stor Naade hos Fredrik VI. Sønner, som var Styrmand, blev saa ved den almægtige Konges Paabud udnævnt til Havnekaptain og Lodsoldermand i Kjøbenhavn og fik ovenikøbet Privilegium paa Livstid paa al den daværende Færgefart. At han havde svære Indtægter derved, er vist mere end et Sagn¹).

...

¹) Om Toldboden og Havnekaptajn Eskildsen se Villads Christensen: København 1840—57 S. 65—74.

Paa Toldboden færdedes af og til nogle gamle Sø-officerer fra den engelske Krigs Tid med store trekantede Hatte paa tværs à la Napoleon og svære Epauletter samt Pisk i Nakken. En af dem blev populært kaldet »Tampkarlen«, fordi han paa Holmen havde yndet Straffemidlet Tamp for den ringeste Forseelse. Man fortalte, at kun én Gang om Aaret havde han vist et mildere Sind, og det var Juleaften. Før han tog hjem til Julenadveren lod han nemlig Folkene »stille« og ønskede dem »en glædelig Jul«, hvad de, da han var meget døv, besvarede med »Stejle og Hjul, Hr. Kommandør!« og hvortil den gamle troskyldigt svarede: »Tak, Børn!« — Jeg husker ogsaa, at en Løjtnant Gillespie, der var havnet paa Pjalttenborg, jævnlig kom ud paa Toldboden og tiggede hos min Fader, hvem han kendte fra sin tidligere Militærtjeneste. Denne G. gjorde de mærkeligste krampagtige Bevægelser med Arme og Ben, noget man sagde, han havde faaet af Drik.

Paa Toldboden var etableret en Vagt, bestaaende af en Løjtnant med en Snes Mand. Ikke sjældent var den Vagthavende en Mand omkring de Halvtreds, saa langsomt kunde Avancementet være den Gang, takket være Nepotismen og den regimentsvise Avanceren. Jeg husker en Løjtnant paa denne Alder, der, da han hørte, jeg aspirerede til Officer, sagde: »Se paa mig, min Ven! og det eftertragter du!« Blandt Officererne var én, der hed Landy, omgiven med en vis Mystik. Rygtet sagde, at han var Søn af en østerrigsk Prins, men noget rigtigt vidste ingen om ham. Han bar vore vestindiske Troppers Uniform med en Slags Ulanhue paa Hovedet, men havde desuagtet aldrig været i Troperne eller kom nogensinde dertil. Derimod rejste han en Tur til Østerrig, hvad naturligvis nærrede Rygtet om hans fine Afstamning.

Da Frederik VI døde, fik vi strax fri fra Skole. Jeg gik da ud til min Fader paa Toldboden og traf ham i Passiar med flere Officerer. En af disse fortalte, at da

den gamle General Hagen¹⁾ hørte om Kongens Død, udbød han grædende: »O, Fædreland! hvad har du tabt. din gamle Konge sover!« For den gamle kongetro Officer var Kongens Død en Landsulykke. Denne Oprindelse til H. P. Holsts bekendte Digt lyder ogsaa rimeligere end den, der fortælles, at en Dreng skrev Ordene paa sin Tavle. Med min Fader var jeg henne at se Kongen paa lit de parade. Ligbegængelsen saa vi fra »Stadt Hamburg«, det nuværende Hotel Phønix i Bredgade.

Strax til Venstre efter Udgangen af Toldboden laa et gammelt Traktørsted fra Christian V.s Tid »Toldbod-Vinhus«. Her holdt Skibskaptainerne til, medens de lave i Rang søgte den skraas overfor liggende »Brokkens Bod«, der forresten i Alder ikke gav sin finere Kollega noget efter²⁾. Den lave Bygning med en Kanonkugle paa Spidsen af hver Gavl laa halvt over, halvt under Gadens Plan. Dens lavloftede Stuer var yderst renlige med Sand paa Gulvet og hvidskurede Borde; pæne unge Piger i hvide Forklæder vartede op, og ingen Raaheder blev taalte. Dens flækkede Surbrød og Øl var vidt bekendt. Her holdt Styrmand og pænere Matroser til, medens Sjøverne og Drankerne huserede i et Skur bag ved, og her lagdes ingen Dæmper paa Lystigheden, uhøviske Viser og Skraal lød derfra ud til de forbigående. Her drak Gæsterne deres Øl og Brændevin, hvorom de sang:

Har man faaet lidt godt at drikke,
Dunsterne til Ho'det stikke,
Er det paa den høje Tid,
At man hjem forføjer sig!

Kor: Hitja, hætja. hopsasa,
Brændevin og Øl, det maa vi ha'!

Derefter skildres i Visen Besøget hos »Tykke Lassen«, Nytorvs Arresthuses populære »Fader«, hvortil den

¹⁾ Broder Peder Hagen, Generalmajor, f. 1768 † 1850.

²⁾ Om Brokkensbod se Hist. Medd. IV, S. 305.

berusede er bragt af Vægterne bunden til en Stige, og slutter med Hjemkomsten til Konen, der modtager Manden — ikke med Gardinprædiken — men sigende:

Er du der, min søde Sjæl,
 Kom og lad os faa en Pægl,
 Jeg har hørt, at du har sat
 I Kasjot den ganske Nat!

Og sluttelig priser Manden sin dejlige Kone:

Naar man har en saadan Kone,
 Hvad er selv da Pavens Trone?
 Kor: Hitja, hætja, hopsasa,
 Brændevin og Øl, det maa vi ha'!

Da Brokkens Bod hørte til Toldbodens Domæne, havde den der etablerede militære Vagt den Bestilling under Tumult at rydde Bulen, hvilket Vægterarbejde i høj Grad generede Soldaternes honnête Ambition.

Efter 1848 begyndte man ogsaa at rydde ud paa Toldboden, som i saa meget andet. I forholdsvis kort Tid forsvandt Pasvæsenet, den militære Vagt og Brokkens Bod, medens »Toldbod Vinhus« i ombygget Skikkelse med Have laa paa samme Sted til Slutningen af 19. Aarh., da det forsvandt for den nuværende Frilagerbygning. Allerede først i Fyrrerne var Ostindiefarerne forsvundne.

ET BREV FRA BOMBARDEMENTSAARET 1807.

Ved M. K. ZAHRTMANN.

Høystærede Her Provst Zahrtmann!

Lang Tid siden er det jeg havde den Fornøjelse at tilskrive Dem, mange ubehageligheder og høyst vigtige Ting er foregaaet i det ellers lykkelige og fredelig sindede Dannemark — siden vores Samtale —. De engelske Snigmordre har paa en meget feig Maade berøved Dannemarks ey allene dens havende, men paa en vis Maade dens tilkommende Flaade, og altsaa for største Delen Danmarks Størke, som kunne have været, lige som i gamle Dage, dens Støtte; men i særdeleshed har Øen Siælland og i særdeleshed Kiøbenhavn af benævnte Røvere og Snigmordre lidt betydelig.

Mit Lod blev det disværre at være nærværende hos disse Mennesker, som formedelst deres slette Handlinger har nedsat dem selv langt under Tigeren, hos [h]vo jeg hele Dagen og hver Dag over alt paa Holmen, i den Tid de opholdt sig her, maatte være hos; De kan altsaa forestille Dem, hvor smertelig det var for mig at see deres Handlinger aldeles stridende mod all Folkeret, men haaber at Forsynet vil give Dannemark Leilighed at hævne dens Retfærdige Sag.

Med glæde kan jeg herved tilkiende give Dem, at Deres Søn har vist i Bombardements Tiden et uskrømtet Mod og en Raskhed, som man ey kunne fordre af hans Alder, — jeg skylder ham og Dem her anføre Aarsagen.

Den Morgen [27. Avgust] da Lieut. Zeuthen blev skudt ved Kalleboden uden for Langebro, Søe Cadet Buhl mistede sin Arm samme Sted og Lieut. Wulff laae tvers for Fienden af mangel paa Fartøyer [Baade], da hans var skudt i Synk, — og selv laae som en Skive Fienden skød paa, uden at kunne faae Canon Chalouppen omsvayet, — samme Morgen Klokken 4 blev jeg underrettet paa Holmmen om denne Ubehagelighed, hvorføre jeg løb need for at ville have nogle af Confardi Folkkene til at transportere, med deres Fartøyer som da laae til Holmens Tieneste, og medtage 2 Chaloupper til Lieut. Wulff, — men da dette Mandskab havde hørt den svære Canonade, samt at en Deel havde mistet Livet, saa nægtede de mig at gaae ud.

Ingen Officerer havde jeg ved Haanden, og ey kunde jeg selv forlade Holmmen, saa at jeg virkelig var meget forlegen, hvilket Deres Søn, som stoed hos mig, blev var (De maae vide, han var i Bataillie Tiden hos mig som min Adjutant). Han spurgte mig, om han måatte bringe Chaloupperne ud til Wulff: »ja vel«, svarede jeg ham, hvorpaa han hoppede need i Fartøyerne og uden synderlig Omstændigheder kom af Sted.

Da han med disse Fartøyer kom uden for Stakaderne, som er uden for Langebroe, begynte Fienden, som havde et svert Batterie Synden for Tømmer Pladsen [ved Gamle Pesthus i Egnen af det nuværende Kvægtorv], alternative at skyde snart paa Zahrtmann og snart paa Wulff. Da han saaledes blev temmelig vis om, naar Skudene kom, varskoede han Mandskabet i Forveyen der om, som der ved fatte mere Tillid til ham; men det var og strax et Beviis, at han ingen Frygt havde. Da han om sider naade Wulff, svarede denne: »ja det er meget got, at disse Fartøyer kommer, men nu behøver jeg desforuden Deres Hielp for at boxere mig om, saa at jeg kan bruge Canon mod Fienden«, hvilket Zahrtmanns Mandskab ey

synes vel om, da det alt skede under en klingrende Musik af Skraae Kugler.

Da dette endelig var ferdig, kom han til mig paa Holmmen meget glad, — mens min gode Zahrtmann maatte strax samme Touer i gien med Amunition til Wulff, som han manglede, — men hverken han eller hans Mandskab fik mindste Skade. Da han atter kom tilbage lige saa fornøyet og glad som første Gang, bad han mig give ham en Expedition ud paa Reden, naar nogen Bataillie der skulle have Sted; »thi, sagde han, der formoder jeg det vil gaae varmere til«, — »ja« svarede jeg; men der traf ingen Leilighed.

Der imod begynte den tilstrekkelige Bombardement, hvor han var hos mig Nat og Dag; den 3die Nat var den værste, jeg saa mig nodsaget at staae paa et Sted, hvor jeg kunne observere bedst Bommernes og Granaternes Fald, alle havde forlat mig, Zahrtmann undtagen. Da jeg sagde ham at gaa afveyen, svarede han, »o lad mig blive, nu har jeg provt Kugler og Skraae, lad mig nu og lære at kiende mig selv med Bommer«. Vist nok man kan umuelig forestille sig en slig Bombardement, som den disse Røvere sente ind i Byen; jeg har i Toulon og flere Steder været nær værende ved en Bombardement, men magen til den har ingen seet.

Min Kone fortiener at være Moder til vores unge Militaire; thi hun var, uagtet at Bommerne fløy Huset runt om, i Haven ligger en Deel, ia et Stykke kom end og i Huset, hvor saavel Hun som Børnene var, — og dog var hun uforsagt. Gud være lovet, vi beholte alle hele Lemmer.

Min Kone med mig hilser Dem og Deres gode Frue paa det Venskabeligste forblivende med sand Høyagtelse

Deres ærbødige

Rosenwinge.

Gammelholm, den 17de Novb. 1807.

Dette Brev skildrer væsenlig kun et enkelt Optrin under Københavns Belejring 1807, Kanonbaadenes mislykkede Forsøg paa at hindre Englænderne i at føre Batterier frem nær under Voldene. Men ogsaa saaledes kaster det et skarpt Glimt paa, hvor magtløs Fæstningen var til at væрге København. Det viser os Holmens Ekvipagemester Sigvart Urne Rosenwinge (1758—1820) staaende ene og raadvild lige over for upaalideligt Mandskab, som nægter at lystre ham; saa træder en Kadet snarraadig til, og idet Søfolkene undse sig ved at staa tilbage for denne trettenaarige Dreng, som her tog sin Ilddaab, fører han koldblodig det farefulde Baadetogt to Gange igjennem Københavns Havn ud under Fjendens Kanoner.

Da denne Drengs senere Livsbane gav ham Lejlighed til at fremme Københavns Udvikling som Handelsstad, tør et kort Rids af den her knyttes til Rosenwinges Brev.

Christian Christopher Zahrtmann fødtes 21. December 1793 i Viborg. Hans Forældre, Provst Henrik Chr. Zahrtmann (1762—1826) og Bodil Jochumine Tetens (1771—1846), lod, under Indtrykket af Slaget paa Københavns Rhed 2. April 1801, endnu samme Aar denne deres ældste Søn, som da næppe havde set andre Bølger end dem i Viborg Sø, indskrive til Søkadetkorpset. Efter selv at have undervist ham i Hjemmet, sendte de ham 1805 til Kadetskolen og fik ham optaget i Huset hos Holmens Ekvipagemester Rosenwinge. Under Bombardementet 1807 lod denne sin Myndling følge sig over alt og fik endog Drengen udnævnt til sin Adjudant i de triste Maaneder September og Oktober, da Fjenden plyndrede Holmen og bortførte Flaaden. Først det følgende Aar, ved Paaske, blev Drengen konfirmeret, og 19. Juni 1809 tog han Kadetskolens Afgangsprøver med et særdeles smukt Udfald.

I Søkrigen med England havde C. C. Zahrtmann allerede da gjort Tjeneste i det danske Marinekorps om Bord paa den franske Flaade paa Scheldefloden i ti Maaneder

indtil Februar 1809. Inden dette Aars Udgang sendtes han til Tjeneste i Kystforsvaret af Norge og fik atter her sin Koldblodighed og Snarraadighed satte paa Prøve i Træfningen i Lyngør Havn 6. og 7. Juli 1812, som yngste Lieutenant om Bord paa Fregatten Najaden under Kapitajn H. P. Holm. Fregatten blev den første Dag skudt i Sænk og dens to Følgebrigger tagne af Fjenden; men den næste Morgen havde Holm faaet samlet fire Kanonbaade, af hvilke han overlod Zahrtmann at føre de to, og det lykkedes dem at tage de to Brigger tilbage og drive Fjenden paa Flugt ud fra Kysthavnen (C. F. Wandel: Søkrigen 1807—14, S. 433—36). En Maaned efter at være fyldt nitten Aar blev Zahrtmann belønnet for sin Del i denne Daad med Ridderkorset.

Efter den alt udtærende Krig var der Stilhed over det ganske Danmark, Flaaden tabt og ingen Evne til at bygge en ny. Udsigten til at skulle gaa som ørkesløs Paradeofficer paa Landjorden laa truende nær. Zahrtmann valgte sig en videnskabelig Bane i den danske Geodæsis og Hydrografis Tjeneste. Fra 1819 til 1824 var han Astronomen H. C. Schumachers uundværlige Medarbejder i den danske Gradmaaling, og ved sin Hjemkomst fra et Togt til Vestindien blev han 10. September 1826 udnævnt til Direktør for Søkortarkivet. I denne Stilling kom han til at virke til Gavn for dansk Handelsfart.

Det var Zahrtmann i høj Grad imod, at Arkivets hidtidige Kortarbejder unddroges Alménnytte og holdtes hemmelige alene til Flaadens Brug. Allerede i sin første Avdiens lykkedes det ham at udvirke Frederik den Sjettes Tilsagn: »Jeg vil ej længer vide af det Hemmelighedskræmmeri at sige«. Dette Kongeord blev den gyldne Rette-snor i hans Styrelse af Søkortarkivet lige til hans Død. Men hos det gammelvante Admiralitetskollegium mødte hans Krav paa videnskabelig Frihed for Arkivet forbittret Modstand.

Zahrtmann fik 1828 rejst en egen Arkivbygning paa Gammelholm Øst for Holmens Kirke. Inden Udgangen af 1830 havde han herfra udsendt en Række dygtige Kortarbejder, bl. a. over Nordsøen og over Spanskeseø. Det høje Admiralitet modsatte sig, at disse ved Styrmandsexamen afløste de hidtil brugte, ganske forældede hollandske Søkort. I Amsterdam, hvor man for længst havde nyere Kort, toges de gamle udslidte Kobberplader kun frem til Aftryk for den danske Sømandsskole. Kongen løste denne Strid ved 27. Maj 1829 at paabyde de danske Kort lagte til Grund for den danske Sømandsundervisning.

Af et i ti Blade planlagt Atlas over den danske Øgaard udgaves 1830 Kortbladet over Lillebelt og 1832 Kortet over Samsøbeltet. Efter to Aars Opmaalingarbejder laa 1833 Kortbladet over Drogden og Indløbet til København færdigtegnet til Udgivelse. Da forbød Admiralitetet Arkivet at udgive Kort over dette i Hovedstadens Forsvar vigtige Farvand; de foretagne Opmaalinger skulde holdes hemmelige. Zahrtmann hævdede, at Englænderne i Søkrigen 1807—14 havde kendt vore Farvande langt nøjere end vi selv, og at der allerede med Statens Understøttelse var udgivet af Kapitajn de Coninck et med alle Lodsmerker forsynet Kort og Beskrivelse af Sundet. Admiralitetet svarede med i 1835 at drage en Række indskrænkende Paabud for Arkivets Virksomhed. Zahrtmann nødtes da til at gaa til Frederik den Sjette, som 18. Februar 1838 bød, at Kortet »København med Løbene dertil« skulde udgives. Det udkom 1840.

Hermed mente Zahrtmann alt Hemmelighedskræmmeri endeligt undlivet og udgav 1843 fra Søkortarkivet »Den danske Lods«, en nøjagtig Beskrivelse af alle danske Farvande og Vejledning til deres og Havnenes Besejling. Sit Formaal hermed havde han i den kortfattede Fortale udtrykt saaledes: »Den lave Priis (1 Species) er beregnet

paa at bringe Arbejdet i enhver dansk Skibsførers Haand for saaledes at gøre det muligt almeennyttigt«. Nu følte de gamle Admiralitets herrer, at en saa dumdrstig Aabenhed maatte stækkes for Alvor; de truede endog med at stille Forfatteren for Søkrigsretten som den, der havde forraadt Statens Sikkerhed. De naaede kun, at Kong Christian den Ottende lod tilkendegive ham, at Bogen ikke burde være udgivet, men at der dog, da den allerede var udbudt til Salg i Aviserne, maatte tilstedes den offentlig Fremme.

Med sin hurtige og skarpe Opfattelsesevne har Forfatteren af Bogen sikkert læst i Kongens Afgjørelse, at denne lige nødtigt vilde slippe det ærværdige Admiralitet og den djerne Kommandørkapitajn Zahrtman, tilmed da denne i hele hans Kongetid tjente ham som Adjudant og var traadt i et gjensidigt trofast Tillidsforhold til ham. Praktisk Betydning kunde Kongens Misbilligelse ikke have; dog spores der en ikke ringe Glæde hos Zahrtmann, da han, efter Admiralitetets Skrinlæggelse, ved Bogens Nyfremkomst 1850 i sin yderst faamælte Fortale kunde skrive: »Forandrede Forhold have tilladt uden Indskrænkning eller Tvang at optage i den anden Udgave enhver for Sømanden nyttig Oplysning«. Næppe med Urette satte han »Den danske Lods« højest af al sin Gjerning i Søkortarkivet; den har mere end noget andet gjort dettes Virksomhed paaskønnet i det danske Folk. Ihærdigt bygget op paa en talløs Sum af nøjagtigt gennemførte Udmaalinger og skarpe Iagttagelser giver den i sin klare Fremstilling og knappe Stil et Billed af tilsvarende Sider i Forfatterens eget Væsen (Nyt Archiv for Søværnet, 2. R., 9. B., S. 119—139).

Til Søfartens Fremme igjennem Storebelt foreslog Zahrtmann 1832 Fyrtaarne byggede. Her løb han Panden mod det kgl. Generaltoldkammer- og Commercecollegium, som med Flid vilde lade dette Farvand uop-

lyst for at holde Sundtoldens Opkrævning samlet ved Helsingør. Frederik den Sjette afviste 1. Juni 1833 Forslaget. Som Fyens Guvernør optog Prins Christian (den Ottende) det strax paa ny, men ogsaa han mødte 2. Juli Afslag. Zahrtmann arbejdede dog ufortrødent denne Sag videre frem, og fra 1839 af saa han fem Fyr, et efter et, rejse sig til at lede Skibsfarten fra Skagerak ned i Storebælt. Endvidere traadte han 1841 frem som Talsmand for at aabne Københavns Indrehavn ved at fjerne Toldbodbommen og gjøre Indløbet bredt nok til Dampskibes Gjennemfart; selv om han ikke naaede dette, udvirkede han dog 3. April 1843 Fremkomsten af en kongelig Plakat, som tillod Dampskibe at gaa for egen Dampkraft igjennem Bomløbet ind i Havnen (Villads Christensen, København 1840—57, S. 69).

Som Chef for Fregatten »Thetis« gjorde Zahrtmann et Middelhavstogt fra 28. April til 15. November 1842 og hjemførte fra Livorno Thorvaldsens Værker, 120 Kasser, i god Stand til København. I hans Skildring af dette sit Togt (Nyt Archiv for Søværnet, 2. B., S. 255—282) ligger en djerv Sømandsfærd gemt bag de faamælte Linjer: »Med en saare knap Leilighed afseilede vi om Aftenen den 25de Juni fra Ankerpladsen oppe i La Valettas Havn, da jeg nødigen vilde benytte den engelske Admirals Tilbud, at buxeres ud af Flaadens Fartøier«. Engelske Skibschefer brugte her altid Bugserbaades Hjælp i det lange og trange Klippeudløb fra den snevre Havn. Zahrtmann vilde lære dem, hvad dansk Skib og dansk Sømandskab var værd, og i en frisk Kuling kryssede han udad. Bolværker og Skibe fyldtes af Tilskuere, som vilde se, hvor det Krys vilde ende, og da saa »Thetis« slævnede ud i det aabne Middelhav, hilstes den med rungende cheers fra den britiske Flaade.

Zahrtmanns senere Liv har ingen særlig Tilknytning til København. Han var Marineminister under hele Tre-

aarskrigen, fra 6. April 1848 til 10. Avgust 1850, blev Viceadmiral og Overekvipagemester 9. November 1852, døde 15. April 1853 og fandt sit Hvilested i et muret Gravrum paa Holmens Kirkegaard i dens sydvestlige Del inden for Muren mod Østre Farimagsgade.

HEDEHUSKROEN.

Af VILLADS CHRISTENSEN.

Naar der kan indrømmes Kroen i Hedehusene ved Roskilde en beskedent Plads i det københavnske Tidsskrift, ligger dette i, at den Jord og Grund, som hørte til Kroen, i henved 100 Aar stod under Magistratens Bestyrelse, idet den udgjorde en Del af det Jordegods, som tilhørte Nissens Stiftelse i København.

Ved Testamente af 6. Okt. 1767 oprettede Etatsraad H. N. Nissen og Hustru en Fribolig for skikkelige og trængende Enker i Ejendommen Nr. 3 paa Nørregade og henlagde til denne en Del Jordegods i Kraghauge, Kallerup og Hedehusene. Mellem dette Gods fandtes ogsaa Hedehuskroen.

Som saa mange andre Kroer er ogsaa denne begyndt som en upriviligeret Kro eller Smugkro. Fra Roskilde til det nærmeste privilegerede Bedested Roskilde Kro, der var oprettet 1666, var der en Afstand af omtrent 2 Mil, og dette regnedes, med Datidens daarlige Befordringsmidler og paa Datidens daarlige Veje, for en urimelig lang Afstand for Heste og Mennesker. Paa »Heden«, omtrent 3 Fjerdingsvej fra Roskilde, byggedes da et Par Smaahuse, de saakaldte Hedehuse, der temmelig aabenlyst var beregnede paa at tjene som Krohuse. Hvis den nærmeste Købstadøvrighed, eller blot Konsumtionsforpagteren, gav Tilladelse til en saadan Virksomhed, var der intet til Hinder for at drive den uden Bevilling.

En Forandring heri søgtes indført ved en kongelig Forordning af 27. Marts 1719. For at afskaffe »den meget unyttige Krohold, som gaar udi Svang paa Landet, hvorved baade Købstæderne udi deres Næring stor Hinder og Præjudice bliver tilføjed, saa og Bonden ved saadan Anledning forføres til Drukkenskab og Fylderer samt sin Gernings Forsømmelse«, blev det forbudt Købstadmagistraterne og Konsumtionsforpagterne at meddele Tilladelse til Krohold paa Landet, og kun de Krobevillinger skulde være gyldige, som var udstedte af Kongen selv eller af Amtmanden.

Der fandtes paa den Tid, eller kort derefter, 3 Hedehuse, som alle drev Krohold. Det ældste af dem var det saakaldte *Kongens Hedehus*, der var anlagt paa Kongens Grund ved den gamle, allerede da ubrugelige Kongevej. Det tilhørte *Peder Willumsen Frigast*, der havde en ældre Bevilling af Amtmanden. *Nordre Hedehus* tilhørte Kornet *Otto Wetke*, og det tredie Hus, som ikke havde noget særligt Navn, *Niels Andersen Blik*. Forholdet var i alle tre Tilfælde det, at Grunden var Fæsteland, medens Bygningerne tilhørte Beboerne. De to sidstnævnte Kromænd havde ingen Bevilling, og de forhastede sig heller ikke med at søge den. Først i 1733 indkom Andragende fra *Niels Andersen Blik* og *Otto Wetke* om Tilladelse til at fortsætte deres Virksomhed, og Amtmanden *J. L. Holstein* indhentede i den Anledning Erklæringer fra forskellige Sider.

Amtsforvalteren *Chr. Juel* fandt det ganske nødvendigt, at Virksomheden blev fortsat: »Beboerne udi Hedehusene, hvortil liden eller ingen Avling findes, have moksen intet andet at leve af end det lidet, som de kan fortjene af de Rejsende ved Gastgiveri, hvilken Næring de hidindtil haver holdt, og er det ellers fornøden for de Rejsende, at de dér saavel drikkende Vare til Nødtørft som Hus og Staldrum for dem og deres Heste kan bekomme.«

Ogsaa Konsumtionsforpagteren var velvillig. Han havde intet imod, »at Niels Andersen herbergerer og skænker for Rejsende, naar han maatte vorde tilholdt at hente sine Drikkevare udi Roskilde, og at ham ej maatte tillades hverken at brænde eller brygge, end ej engang at brygge tyndt Øl, for al mulig Underslæb at forekomme med godt Øls Brygning tillige, til Konsumtionens Fornærmelse.« Kun Magistraten i Roskilde saa skævt til Virksomheden i de smaa Hedehuse og skrev i sin »allerydmygste Erklæring« af 20. Febr. 1733: »Siden Hedehusene, ligesom andre upriviligerede Huse paa Landevejene, ere opbygte for den Nærings Skyld, derved kunde ventes af Rejsende, det Supplikanten selv tilstaar, saa følger det af sig selv, at de enten ere Købstæderne eller de paa Landevejene allernaadigst privilegerede Kroer til Afgang i deres Næring. Thi naar slige Huse ej var til, rettede den vejfarende sin Lejlighed at naa om Aftenen en Købstad eller en almindelig privilegeret Kro. — Desforuden, som Hedehusene ej ligger fuldt tre Fjerdingsvej herfra Roskilde, saa at Øltappere og Kromænd her oftest kunde have den Fordel, som af Rejsende i Hedehusene forbliver, skulde vi eragte billigt, at saa vel Niels Andersen som de andre Hedehusenes Beboere plejede en aarlig Hjælp til Roskilde By, hver paa 3 à 4 Rdlr. til dens store havende Udgifter til en Soulagement for den Afgang, som i Roskilde Bys Næring derved kan forefalde.«

Magistraten har altsaa forudseet, at det ikke vilde lykkes den at forpurre Kroholderiet i Hedehusene, og dette slog ogsaa til. Stiftamtmand Holstein resolverede d. 24. Febr. 1733, at begge Ansøgerne — og for øvrigt »enhver af dem, som holde eller agte at holde Kro i Hedehusene«, — skulde være berettiget dertil paa Betingelse af, at de hentede deres Øl og Brændevin i Roskilde, selv afholdt sig fra at brygge og brænde og betalte hver en aarlig Kendelse af 2 Rdlr. til Byen.

Men allerede Aaret efter var denne Stiftamtmandens Bevilling ugyldig. Tilsynet med Kroerne blev stadig skrappere, og d. 30. April 1734 udkom en ny Forordning om Kroholdere paa Landet, ifølge hvilken kun de Kroer havde Lov at bestaa, som havde *kongelig* Bevilling, medens alle de andre skulde afskaffes. De tre Hedehusmænd, som kun havde Stiftamtmandens Bevilling, ansøgte derfor i 1734 om at faa denne stadfæstet af Kongen. Niels Andersens Ansøgning lyder saaledes:

Som jeg underskrevne fattige Mand, der tilforn udi mange Aar haver tjent for mit Brød i København, i Mening derved at blive saa lykkelig at naa en Tjeneste, mens som det mig haver slagen fejl, og Aar og Alder tiltager, haver jeg, for at erhverve Brødet med Æren, af hans højgrevelige Ekscellence Greven af Lavrvigen fæstet en ham tilhørende Husbygning Grund, hvortil hverken er Avling eller anden Levned's Middel, samt mig tilkøbt den derpaa staaende Bygning, som jeg ved Pantsætning endnu sidder i Gæld for, i saakaldet Hedehuse, en 3 Fjerdingsvejs fra Roskilde, for at nyde en liden Næring af Rejsende med nogen Drikkevare til Nødtørft og Husly med Staldrum for dem og deres Heste, som særdeles i Vintertide og ondt Vejrlig er højst fornøden, og til den Ende forset Huset med bekvem Lejlighed dertil. Som nu fra Alders Tid paa sliq Sted haver vaaren en liden Næring af de Rejsende, helst om Vintertide i dyb og ond Vej og Vejrlig, siden imellem Roskilde By og Roskilde privilegerede Kro findes 2 Mile og ingen Landsby at passere, som desformedelst foraarsages at søge Hedehusene for at redde Liv og Velfærd, saa haver Stiftsbefalingsmanden Hr. Geheimeraad von Holstein efter derover saavel fra Københavns Amtsforvalter og Roskilde Konsumtionsforpagter item sammesteds Magistrat indhentede Erklæringer, som enstemmig[!] gaar derpaa ud, at det er fornøden for den Rejsende at kan faae i Hedehusene Drikkevare til Nødtørft samt Hus og Staldrum for dem og Heste, den 24. Febr. afvigte Aar 1733 fremdeles tilladt mig at maa holde Drikkevare fal for de Rejsende efter Forordningen af 27. Marts 1719 og tage Varene i Roskilde med videre, hvorefter jeg mig i alt haver rettet og forholdet. Mens som Eders Kongl. Majt. afvigte 30. Aprilis haver ladet udgaae en allernaadigst Forordning om Kroholdere paa Landet, saa befrygter jeg, at mig derudi af en eller

anden skulde søges at gøre Fortræd, formedelst jeg ikke med Kongl. allernaadigst Haand og Segl, mens alene med Velbemeldte Hr. Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand von Holsteins Tilladelse, som meldt er, af 24. Febr. 1733 findes forsynet. Derfor jeg mig i allerdybeste Underdanighed understaar paa sliig Hr. Stiftsbefalingsmandens Tilladelse at søge Eders Kongelig Majestæts allernaadigste Konfirmation, og at jeg som Kroholder (saa længe jeg mig efter højstbemeldte Eders Kongl. Majts. allern. Forordnings 2. Post allerund. retter og forhold, og som, næst Guds Bistand, behørig skal ske, saavel med at tage Øl og Brændevin udi nærmeste Købstad, som hverken selv brygge godt eller tyndt Øl at sælge og udtappe, eller brænde Brændevin, ikke heller at have Brændevinskedel i mit Hus), fremdeles Krohold maa bruge, paa det jeg, som er i stor Gæld for den Indretning, jeg i bemeldte mit købte og pantsatte Hus haver gjort med Logementer og Staldrum, ikke med Hustru og Familie skulde geraade udi Armod og ulykkelig Tilstand. Jeg forbliver til min Død Ed. Kgl. Majts. etc.

Hedehusene, d. 9. Juni 1734.

Niels Andersen.

Peder Willumsen giver i sin Ansøgning en lignende Skildring af Forholdene paa den uvejsomme Hede mellem Roskilde og København: »For de Rejsende har det alletider været en stor Soulagement og ganske umistelig om Vintertider og dybe Søle-føre Veje at komme derind, baade at faa Varme og noget af Drikkevare til Vederkvælgelse samt Husly og Staldrum til Hestene.« Der blev da heller ingen Vanskelighed gjort ved Bevillingernes Fornyelse; men i de derover indhentede Erklæringer blev der givet Kongen et Vink, som han ikke undlod at tage Hensyn til: »De 2 Rdlr., som derfor til Byen aarlig erbydes, bør allerrettest til Deres Kgl. Majts. Kasse erlægges; thi naar Varerne tages i Roskilde, betales upaatvistelig under deres Pris Erstatning for den Konsumtion, Borgerne engang har erlagt, og som de med andre borgerlige Tynger ikke forsømmer udi Prisen paa deres Varer at anslaa.« Og saaledes blev det da. De tre Kromænd fik i 1735 alle kongelig Bevilling; men deres aarlige Afgift forhøjedes

fra 2 til 4 Rdlr., og den skulde fremtidig ikke betales til Roskilde By, men til den kongelige Kasse. Og det paa lagdes dem endvidere at sørge for, »at Kroet ikke til noget Fylderi og Tidsspilde for Bonden eller andre vorder misbrugt.«

Af de tre Krohuse paa Heden blev det det navnløse tredie, Niels Andersen Bliks Hus, som stod sig i Konkurrencen og blev til den senere Hedehuskro. Niels Andersen trak sig tilbage i 1746 og fik en driftig Efterfølger i *Thomas Wildschydtz*. Der var ved en saadan Overdragelse tre Stadier for den nye Ejer at passere. Han skulde købe Bygningerne af den gamle Kromand, han skulde have Fæstebrev paa Grunden med tilliggende Haveplads og Vænge, som i dette Tilfælde tilhørte Grev Danneskjold Laurvig, og han skulde af Rentekammeret have Krobevillingen fornyet. *Thomas Wildschydtz* klarede alle tre Skær og var saaledes Kromand i det tredie Hedehus fra 1746. Aaret efter købte han tillige den gamle Kro Kongens Hedehus.

Her var *Peder Willumsen Frigast* i 1742 bleven afløst af *Andreas Pedersen*, der atter solgte Huset i 1746 til *Peder Mortensen*. Denne blev den sidste Kromand i Kongens Hedehus og satte hurtigt det hele over Styr. *Peder Mortensen* ansøgte om den sædvanlige Bevilling, og denne blev uden Vanskelighed udfærdiget for ham i Rentekammeret, men aldrig indløst. Han boede kun nogle faa Maaneder i Hedehuset, og 1747 maa Amtmanden v. d. Lühe sende følgende Indberetning om ham til Rentekammeret: »*Peder Mortensen*, forhen boende udi Hedehuset, er formedelst stor Armød og Fattigdom afvigte Vinter flyttet fra Hedehuset og er nu Inderste hos en Husmand udi Vester Saaby, 3 Mile fra Hedehusene, saa at Kroholdet for ham forlængst er nedlagt, og han ikke er i Stand til at kan løse det under 31. Okt. 1746 ekspederede Kroholds Privilegium, saa meget mindre som han ikke kan nyde

nogen Frugt eller Nytte deraf.« Hans Bevilling blev derpaa kasseret ved et Snit gennem Kongens Underskrift, og saaledes henligger den endnu i Rentekammerets Arkiv.

Saa var det, at Thomas Wildschydtz købte ogsaa denne Kro og ansøgte om nok et Kroprivilegium: »Af en Mand navnlig Peder Mortensen har jeg købt det saakaldede Kongens Hedehus, som han paa en sær kort Tid beboede, og formedelst hans slette Omstændigheder og Husets miserable Tilstand, da en Del deraf faldt ham over Hovedet, maatte, inden han kunde løse Privilegium og fæste Grunden, flytte derfra.« Wildschydtz tilbyder at betale de sædvanlige 4 Rdlr. aarlig, »skønt Næringen mesten er gaaet fra Stedet formedelst de forrige Beboeres og Husets slette Omstændigheder.« Amtmanden anbefalede hans Andragende, »siden Stedet alle Tider har vaaren privilegeret, og behøves saa meget mere for Thomas Wildschydtz, som Stedet er øde og koster ham en Del at istandsætte.« Wildschydtz fik ogsaa denne Ansøgning bevilget, og sad saaledes fra 1747 inde med to Kroprivilegier i Hedehusene. Grunden til, at han skulde have to Privilegier, skønt han drev Virksomheden under et og kort efter nedbrød det faldefærdige Kongens Hedehus, var den, at Husene laa hvert i sit Amt, det ene i Roskilde Amt, det andet i Københavns. Til hver Amtstue maatte han betale de 4 Rdlr. aarlig, og da der senere kun løstes ét Kroprivilegium, blev Afgiften af dette derfor sat op til 8 Rdlr. Kroen kaldtes derefter i nogen Tid »de tvende Hedehuse«, og begge Privilegier blev stadfæstede af Kongen ved Tronskiftet 1766.

Paa dette Tidspunkt havde Kroens Jord og Grundskiftet Ejer. Amtsforvalter Malthé Bruun havde faaet Auktionsskøde paa den d. 2. Dec. 1763, og i dette Skøde findes følgende Passus:

»Af den Grund, Th. Wildskjøt udi Hedehusene efter meddelt Fæstebrev er overdragen, maa ikke, ved hvad

Forandring der kan indløbe, fordres mere end to Rigsdaler og ej heller begæres til Indfæstning højere end tyve Rigsdaler, men derved skal det stedse forblive, og Grunden alletider at tilhøre Stedets Ejere paa denne Maade.« — Det var en Bestemmelse, som 100 Aar senere skulde give Anledning til megen Forvirring.

Ved Skøde af 4. Okt. 1766 overdrog derpaa Amtsforvalter Bruuns Enke Godset i Hedehusene, derunder ogsaa Kroens Grund, til Etatsraad Nissen, og Bestemmelsen om, at den aarlige Grundskyld af Kroen var 2 Rdlr. og Indfæstningen ved Ejerskifte 20 Rdlr., gentoges ogsaa i dette Skøde. Etatsraaden købte ialt der i Egnen 54¹/₂ Td. Hartkorn for en Sum af 3840 Rdlr. Dette Gods gik senere ind under Nissens Stiftelse, og de følgende Kromænd maa derfor søge Fæstebrev paa Grunden af Københavns Magistrat som Stiftelsens Direktører.

Nogle Aar senere paabegyndtes det store Arbejde med at regulere og omlægge Roskilde Landevej. Uden Hensyn til Kroer og Landsbyer blev den nye Vej trukket efter Linealen, og det betød altsaa, at hvis de gamle Kroer vilde beholde deres Næring, maatte de følge med. Regeringen var dog i de fleste Tilfælde saa imødekommende, at den bevilgede Kromændene et Tilskud til Flytning af deres Bygninger. Saaledes bevilgedes der Flytningshjælp til Roskilde Kro 1772, til Vejrmøllekroen 1774 og til Valby Kro 1777. Men Kromændene i Hedehusene fik mærkelig nok ingen Hjælp, og det blev Dødstødet for den ene af dem, Kroen i Nordre Hedehus.

Her var, som det vil erindres, Kornet Otto Wetke den ældste kendte Kromand. Han afstod allerede i 1736 Kroen til Hans Pedersen Særløse, som derefter indgik til Rentekammeret med den sædvanlige Ansøgning om Krobevilling, »saasom jeg unge Mand d. 14. Juni 1736 haver tilkøbt mig Kornet Otto Wetkes tilhørende Hus for 600 Rdlr., kaldet Nordre Hedehus.« Han fik Bevillingen, men

solgte derpaa Huset i 1737 til Lars Larsen Schmidt for 800 Rdlr. Med Huset fulgte et Vænge, som laa paa Flyng Kirkes Grund og svarede aarlig Afgift til Kirken. Ogsaa Lars Larsen fik Krobevillingen fornyet og sad her til sin Død 1754. Saa solgtes Huset ved Auktion med den Forpligtelse for Køberen selv at skaffe sig Bevilling. Den nye Ejer Peder Johansen anbefaledes af Amtmanden: »Som der tilforn haver været 3 privilegerede Kroer udi disse Hedehuse, hvoraf det ene nu er nedbrudt og det dertil liggende Privilegium tilføjet den Stæd, som Thomas Wildschydtz beboer«, er der saa meget mere Grund til at bevilge Ansøgningen, »som det er bekendt at være højt fornøden, at der paa Stæden er 2 privilegerede Kroer til Magelighed for de Rejsende.« Da Peder Johansen døde, giftede Enken sig med Peder Svendsen, som ligeledes fik Privilegium i 1758. Men derefter gik det rask tilbage med Kroen i Nordre Hedehus. Ejerne skiftede hurtigt, og Kroen blev to Gange sat til Tvangsauktion. Af Synsforretninger over Ejendommen ses det, at den har været en hel Gaard med fire sammenbyggede Længer. Den bestod i 1761 af en Hovedbygning ud mod Landevejen med Beboelsesrum og tre Gæstestuer samt af tre Udhuse. I den østre Længe var der Hestestald, Kostald, Lo, Lade og Vognremise; i den nordre Bryghus og Fadebur med Kælder under og en indmuret Kobberkedel; og i den vestre Rejsestald med Hækker og Krybber, Huggehus, Vognremise og Kostald. Uden for den vestre Længe fandtes endvidere en Bindingsværksbygning til Materialskur, Svinesti og Høsehus; og endelig laa nord for Gaarden en indhegnet Fold til Kreaturer. Bygningerne, der laa nord for den gamle Landevej, takseredes ialt til 2260 Rdlr. Og til Ejendommen hørte et Vænge paa 12 Tdr. Udsæd i Kallerup Mark.

Den sidste Kromand, Knud Nielsen, købte 1769 Stedet for 1996 Rdlr.; men allerede Aaret efter blev der gjort

Udlæg hos ham. Ved den Lejlighed nævnes som logerende i Kroen Lieutenant Roepstorff med Tjener og Forvalter Rathsted med Staldkarle og 10—12 Par Heste, alle beskæftigede ved Arbejdet paa den nye Landevej. Skønt dette Vejanlæg saaledes har givet Kromanden en Del Fortjeneste i Øjeblikket, er det sandsynligvis dog dette, som blev Kroens endelige Ruin. Landevejen blev gennem Hedehusene lagt et Stykke længere mod Nord, og Knud Nielsen har ikke haft Raad til at følge med.

Thomas Wildschydtz i de tvende Hedehuse var paa den Tid død, og hans eneste Datter havde ved sit Giftermaal med *Johan Henrik Machholt* gjort denne til Ejer af Kroen. Machholt søgte at undgaa en Flytning af Kroen ved at anlægge en Vej fra Landevejen hen til det gamle Krosted; men denne Foranstaltning viste sig utilstrækkelig, og han opbyggede da ved Landevejen et nyt Vaaningshus og en Staldbygning, medens de øvrige Udhuse, der ligesom ved Nordre Hedehus udgjorde en hel Gaard, foreløbig blev liggende paa den gamle Plads. Han ansøgte i 1781 om Hjælp af Statskassen til denne Flytning; men skønt hans Andragende blev anbefalet af Amtmanden, opnaaede han intet. I 1785 ansøgte han paany. Han havde nu maattet flytte alle Udhusene til Landevejen for at kunne skaffe Plads til de Rejsendes Kreaturer og Vogne, og var derved kommen i stor Gæld. Han bad derfor om at faa det samme Tilskud, som var tilstaaet Ejeren af Røde Vejrmølle, nemlig 360 Rdlr. og Bygningstømmer til 10 Fag Hus.

Amtmanden anbefalede paany, i 1787, denne Ansøgning og støttede den ved en Redegørelse for de vidtløftige Byggearbejder, Machholt havde udført. Ved den nye Landevej havde han opført en Hovedbygning paa 16 Fag og 3 Længer af forskellig Størrelse, og lige over for, paa den anden Side af Vejen, 2 Længer til Bekvemmelighed for de Rejsende. Og endnu henstod ved det gamle Sted, af-

sides fra Vejen, omtrent 20 Fag Hus, som ligeledes nødvendigvis maatte flyttes hen til den nye Bygning for dermed at faa Gaarden indelukket. Ogsaa Rentekammeret tog venligt mod Ansøgningen og indstillede Machholt til en Gratifikation af 200 Rdlr. samt 10 Aars Frihed for Kroholdsafgiften. Men Kongen resolverede, mærkeligt nok: Kan ikke bevilges.

Det eneste, Machholt fik ud af disse Ansøgninger, var, at Opmærksomheden blev henledet paa, at han havde forsømt at forny sin Svigerfaders Krobevilling. Machholt undskyldte sig med, at det var sket af Uvidenhed, da han allerede i Svigerfaderens sidste Levaar havde bestyret Kroen, og han fik derpaa i 1787 den ansøgte Bevilgning paa »i den til Landevejen mellem København og Roskilde udflyttede H e d e h u s k r o at holde det Værtshus, som har været afgangne Thomas Wildschydtz tilladt at holde i de forhen saakaldte tvende Hedehuse.« Til Kongens Kasse skulde han betale 8 Rdlr. aarlig, og det blev ham nu aldeles forbudt at holde Kro for Sognets Bønder eller andre af Almuen, da Værtshuset alene var bevilget for de Rejsende.

Det er første Gang, H e d e h u s k r o e n nævnes. Den nye Kro laa i Roskilde Amt, og Københavns Amtstue mistede saaledes nu de 4 Rdlr., som Machholt hidtil efter gammel Skik havde betalt for det ene af de tvende Hedehuse.

Ogsaa Fæstet paa Kroens Grund og Jord havde Machholt glemt at forny, og de 2 Rdlrs. aarlige Afgift, som i Wildschydtz' Tid gik af Grunden, havde han ikke betalt. I Regnskabet for Nissens Stiftelse 1789—91 gør Stiftelsens Regnskabsfører Kammerraad Mellerup opmærksom herpaa, og Revisorerne bemærker derom følgende:

»Hr. Kammerraad Mellerup anfører under Indtægten § 2, at Degnen Machholts Formand Thomas Wild-

schjøt har staaet for aarlig Grundskat 2 Rdlr. af det tredie Hedehus, men derfor haves intet Bevis; desuden er Krohuset forflyttet, og i Kammerraadens Administrations Tid er ej heller noget betalt. — Vedlagte Fæstebrev til Wildschjøt af 28. Sept. 1746 viser, at han skulde svare aarlig af den Grund, hans Bygning stod paa, 2 Rdlr.; og har Degnen Machholt som hans Eftermand denne Grund i Brug, formener man, at han og bør svare deraf i de Aar, han har haft samme, aarlig 2 Rdlr.«

Herpaa svarede Mellerup:

»Kromanden Machholt i Hedehuskroen haver i afgangne Justitsraad Haabers¹⁾ Tid været eftergIVEN den ommeldte aarlige Grundskat 2 Rdlr., dels fordi Justitsraaden sammesteds havde sit Logis, naar han rejste ud til det Nissenske Gods i Kallerup, dels og fordi Hedehuskroen samme Tid blev forflyttet og Pladsen, hvoraf Grundskatten skulde betales, liggende øde. Dog blev Afgiften udi den Tid, jeg forhen havde med Godset at gøre, aarlig observeret i Regnskabet, alene i den Hensigt, at Ejendommen ikke ganske skulde gaa af Glemme. Machholt er en fattig Mand, der ikke kan betale den fra Justitsraad Haabers Død resterende Grundskat, men er villig til at betale samme for Eftertiden saa og til at modtage Fæstebrev, naar samme maa forundes ham fri for Indfæstning.«

I Overensstemmelse hermed blev da Sagen ordnet, og Machholt fik sit Fæstebrev, udstedt af Københavns Magistrat d. 9. Jan. 1793. Fæstet omfattede den Grund, hvorpaa Hedehuskroens Bygninger stod før Flytningen til den nye Landevej, samt derved liggende Haveplads og Vænge, saaledes som det alt havde været i hans For-

¹⁾ Efter Nissens Testamente skulde hans Jordegods, naar han og hans Hustru var døde, overgaa til Kancellisekretær Otto Christian Haaber, og først naar ogsaa han var død, skulde Københavns Magistrat overtage Bestyrelsen.

mænds Niels Andersen Bliks og Thomas Wildschydtz Tid. Fæsteafgiften var 2 Rdlr. aarlig, og Fæsteren skulde holde Haven og Vænget forsvarlig hegnet og fredet.

I Revisionsantegnelsen omtales Machholt som Degn. Denne Betegnelse forekommer to Gange, saa det kan næppe være nogen Fejlskrift. Det er dog ellers en mærkelig Bestilling for en Degn at være Kromand; og der findes ej heller nogen Degn af Navnet Machholt nævnt i Anders Petersens Fortegnelse over Degne i Sjællands Stift. Virkelig Degn kan Machholt næppe have været. Men maaske han, før han blev gift med Kromandens Datter og selv blev Kromand, har været Substitut eller Medhjælper hos en Degn og derved har faaet denne Betegnelse hæftet paa sig enten som en Æresbevisning eller som et Øgenavn.

Ved den Bidstrupske Kommissions indkomne Sager i Raadstuearkivet (Aar 1800 Nr. 800) ligger en Tegning over Hedehusene, saaledes som Byen saa ud i 1800 og med Angivelse af baade den gamle og den nye Landevej mellem Roskilde og København. Byen bestod af 3 Gaarde, et Bomhus, en Kro og en Vejrmølle, som hørte til Kroen, alt liggende tæt samlet omkring og imellem den gamle og den nye Vej. Gaardene betegnes paa Kortet som Hedegaardene, Kroen som Hedekroen. Den gamle Vej der gaar et Stykke sønden for den nye, men ellers omtrent parallelt med denne, styrer lige løs paa Kroens Bygninger og maa have gaaet tværs igennem en af disse og langs Façaden af en anden. Den gamle Vej var paa den Tid ødelagt ved Grus- og Lergravning, saa den var ubrugelig til Pløjeland, og ved kgl. Resol. af 30. Juli 1800 var det bestemt, at den skulde bortsælges ved offentlig Auktion eller paa anden Maade anvendes til Vejvæsenets Nytte.

Dette Kort maa vel forstaas saaledes, at de tre 4-længede Hedegaarde er de tre oprindelige Hedehuse, og at de Krohuse, der endnu staar ved den gamle Lande-

vej, er de 20 Fag Hus, som Amtmanden omtaler i 1787, og som det altsaa ikke senere var lykkedes Machholt at faa flyttet. Kortet er dog kun en løs Skitse og maaske ikke helt paalideligt.

At der er kommen nogen Forvirring i Forholdene ved Kroens Flytning, er sikkert nok. Den Jord, som Kromanden havde i Fæste af Nissens Stiftelse eller Københavns Magistrat, var den Byggegrund og Haveplads, hvor den gamle Kro havde ligget. Men Erindringen herom blev udvisket, og selve den gamle Kroes Beliggenhed synes mærkværdigt hurtigt at være bleven glemt. I Aaret 1800 blev Kallerup By, under hvilken Hedehusene hørte, udskiftet, og i Forretningen nævnes »den i Lillemarken beliggende afbrændte Kroplads«, om hvilken nærmere Underretning skulde indhentes, og som derfor ikke blev tildelt nogen af Gaardmændene. Man er senere gaaet ud fra, at denne afbrændte Kroplads var den Grund, hvorpaa Machholts Kro oprindelig havde staaet. Men der er rigtignok aldrig hørt noget om, at denne eller nogen af de andre Kroer skulde være brændt, saa man kunde fristes til den Antagelse, at Meddelelsen herom beror paa en Fejltagelse, eller at det, som muligvis er brændt, kun kan have været den Rest af Machholts gamle Udhuse, som endnu i nogle Aar efter Flytningen blev staaende paa den forrige Plads. — Da Godsforvalter Albrecht i 1801 af Magistraten blev anmodet om at undersøge, hvorledes det hang sammen med denne »afbrændte Kroplads«, kunde han ikke oplyse andet om den, end at den »paa en Slags Maade skal være perpetueret til Kroen«.

Den følgende Kromand *Hans Christian Kalsbøll* fik Fæstebrev af Magistraten d. 31. Dec. 1801. Vilkaarene var de samme som i Machholts Tid, men han maatte nu betale 20 Rdlr. i Indfæstning. Kalsbøll ønskede senere at købe Jorden og bød 70 Rdlr. for den foruden vedblivende at betale de 2 Rdlr. aarlig. Men Magistraten forlangte 100 Rdlr., og Handelen blev ikke til noget.

Kalsbølls Enke solgte i 1824 Kroen til *Christen Christensen* af Taderød Mølle, som derefter fik Fæstebrev paa de sædvanlige Vilkaar og i 1837 afstod Kroen til sin Søn *Rasmus Christensen*. Ogsaa dennes Fæstebrev er affattet i den sædvanlige Form. Men da Rasmus Christensen i 1851 solgte Kroen til Slagtermester *Jens Bruun* af Roskilde, ønskede Magistraten Forholdet nærmere undersøgt, inden den meddelte nyt Fæstebrev. Der var ogsaa al mulig Grund til en saadan Undersøgelse; thi Rasmus Christensen havde i sin Besiddelsestid foretaget den mærkelige, og vel helt ulovlige, Transaktion at bortfæste den gamle Kroplads, Nissens Stiftelses Ejendom, til en Husmand Søren Jensen i Hedehusene for 10 Rdlr. aarlig Afgift i hans og hans Hustrus Levetid og med Ret for dem til igen at afstaa den til hvem de vilde. Dette Fæstedokument var tinglæst ved Søndre Birk og havde her faaet følgende Anmærkning: »Da R. Christensens Adkomst ikke er opgivet, kan intet attesteres om, hvorvidt han har nogen saadan, eller hvorvidt Ejendommen er behæftet.« — Efter at have faaet denne Overdragelse ordnet og Kroen solgt, købte Rasmus Christensen Langvads Mølle i Glim Sogn og levede her til sin Død, hvorefter hans Enke solgte Møllen og flyttede bort fra Egnen.

Godsforvalter Fritz, hvem Undersøgelsen af disse Forhold var overdraget, naaede lige saa lidt til Bunds i dem som hans Forgænger Albrecht; thi han oplyste i 1852 kun, at Jordstykket nu tildels var bebygget, at det var indlemmet i Kroens øvrige Jorder, og at Ejeren ikke længer var i Stand til at oplyse, hvad der havde hørt til den gamle Kro, og hvad til den nye. Godsforvalteren fandt det derfor nemmest at lade alt forblive ved det gamle — 20 Rdlr i Indfæstning og 2 Rdlr. i aarlig Afgift —, og saaledes forblev det da baade denne Gang og i 1855, da Slagtermester Bruun solgte Kroen til Christian Hansen, og i 1857, da Peder Frederik Hede blev Ejer af

den. De to sidstnævnte betalte de 2 Rdlr. aarlig, men ingen Indfæstning. Thi de beholdt ikke Kroen saa længe, at Magistraten naaede at faa udfærdiget Fæstebrev for dem.

Kroen førte i det hele i disse Aar en meget omtumlet Tilværelse. Efter Hedes Tid tilhørte den først en Mand ved Navn Jacobsen, derpaa Professor L. S. Borring, Knud Borring og endelig *Christen Christensen*, hos hvem den omsider faldt til Ro. Da sidstnævnte i 1861 skulde have Fæstebrev, ønskede Magistraten paany Spørgsmaalet undersøgt, særlig foranlediget ved Fremdragelsen af Godsforvalter Albrechts førnævnte Ytring, at Jorden paa en Slags Maade skulde være perpetueret til Kroen. Ved Undersøgelser i Raadstuearkivet fremdrog Arkivar Winther adskillige Oplysninger om Forholdene i ældre Tid, og Godsforvalter Fritz fremskaffede et Kort, efter hvilket Jordens Beliggenhed og dens Areal, 9900 Kv. Alen, kunde bestemmes. Men ogsaa paa dette Kort betegnedes Jordstykket som »den afbrændte Kroplads«, og den egentlige Sammenhæng mellem dette Jordstykke og Kroen blev heller ikke nu rigtig oplyst.

Christen Christensen i Hedehuskroen fik imidlertid i 1861 Fæstebrev paa »den Grund, hvorpaa Bygningerne af bemeldte Kro have henstaaet, indtil de i Slutningen af forrige Aarhundrede i Anledning af en Ildebrand og den nye Landevejs Anlæg blev flyttede til dens nuværende Plads.« Grunden med Haveplads og Vænge udgjorde ialt c. 5 $\frac{1}{2}$ Skp. Land. Den aarlige Afgift blev nu sat til 1 Td. Byg efter Kapitelstakst, medens Indfæstningen forblev uforandret 20 Rdlr. »Den bortfæstede Ejendom er ikke særligt skyldsæt, men hører under Kroens Jorders Hartkorn.«

Højst forbløffende maa det have virket paa Magistraten, da den efter alle disse Undersøgelser, Forhandlinger og Fæstebreve omsider fik at vide, at det hele

havde været Pro forma-Værk, idet Jordstykket slet ikke brugtes af Kroen, til hvilken det var bortfæstet, men stadig tilhørte Husmand Søren Jensen. Ingen af de mange Kromænd siden Rasmus Christensens Tid havde fundet Anledning til at gøre opmærksom herpaa. De havde taget imod de 10 Rdlr. af Husmanden og deraf betalt Nissens Stiftelse de to. Ogsaa den nye Kromand Christen Christensen lod det vedblive at gaa i en Aarrække. Han havde forsøgt at opsigte Søren Jensen til Fravigelse af Ejendommen; men denne havde ikke villet flytte, og tilsidst klagede Kromanden da til Stiftelsens Godsforvalter Prokurator Dichmann i Roskilde. Derved blev Sagen endelig draget frem for Dagens Lys i 1874.

Prokurator Dichmann mente, at Sagen stod temmelig slet for Nissens Stiftelse. Søren Jensen havde nu været i Besiddelse af Jorden i mer end 20 Aar og havde saaledes vundet Hævd paa den; og den eneste Maade til at faa ham bort fra den maatte være, om det kunde bevises, at han ikke ved Overtagelsen af Jorden havde været i god Tro og derfor ved Rettergang kunde tvinges til at fravige den. Dichmann ansaa Sagen for at være af en saadan Betydenhed for Stiftelsen, at han anbefalede denne Fremgangsmaade og tilraadede Magistraten at anlægge Sag.

Derefter nedskrev Fuldmægtig i Magistratens Første Afdeling, senere Inspektør ved Vartov, Michael Koch ligeledes en Fremstilling af Sagen. Ogsaa han ansaa Tilfældet for alvorligt nok til at berettigge et Sagsanlæg: Rasmus Christensens Fæstebrev til Husmanden var aabenbart *ulovmæssigt* og kunde derfor ikke betage Stiftelsen dens Ret til Grunden. Men et Sagsanlæg skulde ikke rettes mod Husmanden, der var en Magistraten uvedkommende Person, men derimod mod den nuværende Fæster Christen Christensen, der ved i en Aarrække at modtage Afgiften af Husmanden stiltiende havde godkendt det ulov-

lige Fæsteforhold. Det stred imod Fæstelovgivningen at overlade Trediemand Brugen af den Jord, man selv har fæstet; og Christen Christensen kunde og burde derfor tvinges til selv at faa Søren Jensen sat ud af Besiddelsen.

Men Magistraten holdt ikke rigtig af at gaa denne Offentlighedens Vej, og den paalagde derfor Godsforvalteren at forsøge, om der ikke kunde træffes en mindelig Ordning baade med Kromanden og Husmanden. Den pegede i saa Henseende paa den Mulighed, at maaske en af de to kunde være villig til at købe Jorden.

Det varede tre Aar, inden Godsforvalteren kunde udtale sig om disse Forhandlingers Forløb, og da han endelig i 1877 lod høre fra sig, stod alt væsentlig ved det gamle. Husmanden Søren Jensen var død, men hans Enke sad endnu paa Grunden og var ikke til Sinds at vige derfra. Kromanden Christen Christensen havde ikke vist sig villig til at købe Jordstykket, men havde derimod fyldt Godsforvalteren med Snak, der nærmest var egnet til yderligere at forplumre Sagen. Han foregav, at det var bleven ham sagt, at Jordstykket tilhørte Kroen, idet allerede den tidligere Christen Christensen, der havde faaet Fæstebrev i 1824, skulde have købt det af Magistraten. Der stod dengang et Hus derpaa, som hed Skyttehuset, medens »den afbrændte Kroplads« slet ikke laa paa dette Sted, men længere inde paa Hedehuskroens Lod, hvor der nu fandtes en Grusgrav, som blev benyttet af det sjællandske Jernbaneselskab.

Godsforvalteren havde ikke kunnet hitte Rede i alt dette og vidste derfor ikke andet at foreslaa, end at Magistraten gjorde Christen Christensen et billigt Tilbud, f. Eks. 550 Kr., for om muligt at faa ham til at købe Grunden, hvor den nu end laa.

Men Sagen trak stadig i Langdrag, og der kom intel ud af Forhandlingerne. Christen Christensen døde, og der kom en ny Kromand, A. Jensen, i Hedehusene. Pro-

kurator Dichmann døde ogsaa, og den før nævnte Michael Koch blev Godsforvalter. Den eneste af Sagens oprindelige Parter, der fremdeles levede, var Husmand Søren Jensens Enke, der stadig sad uanfægtet i Besiddelse af Jordlodden.

Omsider tabte dog Michael Koch Taalmodigheden og forlangte i December 1882 inden 8 Dages Forløb en udtrykkelig Erklæring af Kromand A. Jensen, om han vilde købe eller ikke. Og saa kom ogsaa Svaret prompte og bestemt d. 28. Dec. 1882: Anders Jensen vilde hverken købe eller fæste Pladsen af Magistraten, førend Søren Jensens Enke var fjernet og Magistraten havde bevist sin Ejendomsret til den; indtil da betragtede han sig selv som Ejer af Grunden!

Saa grundigt var altsaa denne Sag bleven forkvaklet, at det nu er Magistraten selv, der sættes paa Anklagebænken som den, der uberettiget vil tilvende sig et Stykke Jord, der tilhører Kromanden i Hedehusene!

Efter dette maatte al Langmodighed høre op, og Magistraten anlagde nu Sag mod Kromanden. Processen drejede sig om »den saakaldte afbrændte Kroplads«, som Magistraten paastod var den nordligste Del af Matr. Nr. 4 af Kallerupgaarde. Kromanden svarede hertil, at denne Lod var hans Ejendomsjord og aldrig havde tilhørt Nissens Stiftelse. Ganske vist havde Stiftelsen engang i Fortiden ejet et Stykke Jord, som var bortfæstet til Kroen: men hvor dette laa, var Magistraten ude af Stand til at paavise, og i hvert Fald kunde det ikke være den Lod, som der nu gjordes Fordring paa: thi denne hørte jo til Kallerup, medens Nissens Stiftelses oprindelige Jord efter Skødet af 4. Okt. 1766 hørte under Hedehusene.

Magistraten kunde hertil ikke svare andet, end at der ved Matrikuleringen maatte være sket en Forglemelse eller Fejltagelse, hvorved der var opstaaet Forvirring, idet to forskellige Stykker Jord havde faaet samme

Matrikulsnummer. Og det maatte ligeledes bero paa en Unøjagtighed, naar Skødet af 4. Okt. 1766 betegnede Jorden som beliggende under Hedehusene, eller ogsaa var Forholdet bleven forandret ved den i Mellemtiden udarbejdede nye Matrikul. I hvert Fald var det Jorden Matr. Nr. 4 af Kallerup, som Stiftelsen krævede Ejendomsret til, og ved Fremlæggelse af Fæstebrevene lige fra Kalsbølls Tid søgte Magistraten at vise, at det stadig havde været den samme Jordlod, der var Tale om. Dommen gav Magistraten Medhold heri, og i 1884 blev Kroejer A. Jensen kendt »uberettiget til at bruge og tage Indtægt af den ommeldte Lod«.

Dommen havde den Virkning, at den gamle Enke, der boede paa Jordlodden, straks tilbød at købe den. Hun vilde betale 500 Kr. kontant og afholde alle Omkostninger ved Købet. Dette rimelige Tilbud tog Magistraten imod, og efter at Justitsministeriet havde givet Tilladelse til Grundens Bortsalg, fik Enken Maren Christensen Skøde paa den d. 18. Okt. 1886.

Saaledes løstes da den aarhundredgamle Forbindelse mellem Hedehuskroen og Københavns Magistrat. Jordens Bortsalg stred direkte imod Skøderne fra 18. Aarh., hvori det hedder, at den gamle Kroplads alletider skal tilhøre Stedets Ejere imod en uforanderlig Jordskyld og Indfæstning. Men denne Bestemmelse var allerede bleven krænket i 1861, da man ændrede den aarlige Afgift fra 2 Rdlr. til 1 Td. Byg, og Forholdene var i det hele bleven saa forkvalede, at Godsforvalter Michael Koch i 1883 kunde skrive til Magistraten efter at have fremstillet Sagen saa godt han kunde: »Dette er de faktiske Forhold, og jeg maa tilstaa, at jeg ikke tror, at Magistraten nogensinde faar Klarhed i denne Sag uden ved en Dom.« Nu havde Magistraten i hvert Fald en Dom at holde sig til: men den reserverer sig ikke destomindre paa alle Maader.

Det med Skødet følgende Kort »kan ikke medføre noget-somhelst Ansvar for Godset i Henseende til Arealets Omfang og Størrelse«, hedder det i Skødet; og Overdragelsen sker »uden Ansvar for Stiftelsen med Hensyn til Mangelen af tinglæst Adkomst«.

Forhaabentlig var det dog det rigtige Jordstykke, der blev solgt.

B e n y t t e d e K i l d e r: Rentekammerets Resolutions- og Ekspeditionsprotokoller med Bilag (i Rigsarkivet). En Pakke i Sjællands Stiftamts Arkiv om Kroerne paa Landet 1734—48 (i Landsarkivet). Fæsteprotokol for Nissens Stiftelses Gods, begyndt 1766 (i Vartov Hospitals Arkiv). Nissens Stiftelses Arkiv (i Raadstuearkivet).

BIDRAG TIL KØBENHAVNSKE GAARDES HISTORIE.

Af Oberstlt. H. U. RAMSING.

I. ÆRKEBISKOPPENS GAARD PAA ØSTERGADE.

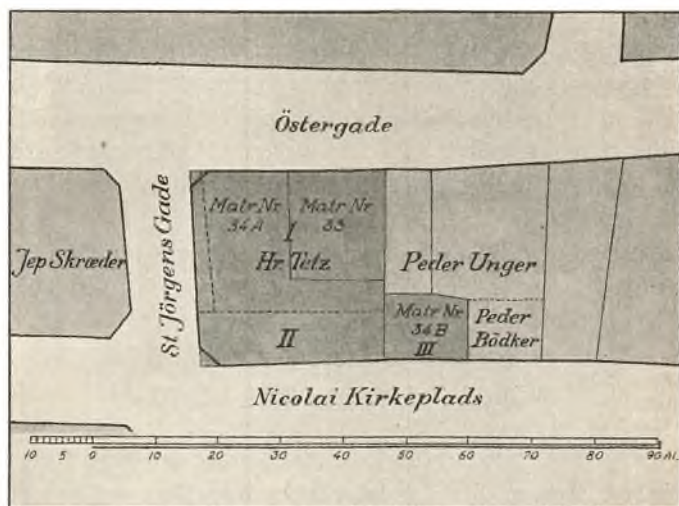
Den Jord, som ligger mellem Østergade og Lille Kongsgade lige fra Amagertorv til det Sted, hvor den ældste Østerport, *Rødeport*, stod ved Kongens Nytorv, synes oprindelig at have været en ubebygget Jord, tilhørende Københavns By. I den ældste Jordebog fra 1377 er det sikkert denne Jord, der omtales som 2 Byens Grunde mellem Gaderne, »in medio platee«, tæt ved *Østergaard*. Sammen med Amagertorv har denne Jord dannet det saakaldte *Østertorv*.

Endnu omkring Aar 1500 var Bebyggelsen her, som det fremgaar af Jordebogen af 1496, ret spredt. De fleste Gaarde og Haver betalte Jordskyld til Byen, kun enkelte, der var komne i adeligt eller gejstligt Eje, var fri. Endnu i vor Tid er der Ejendomme paa Sydsiden af Østergade, som betaler den gamle Jordskyld til Byen.

En af de Grunde, der tidligst blev frikøbt for Skyld til Byen, er *Ærkebiskoppens Gaard* paa det østlige Hjørne af Østergade og Tværgaden, der nu er en Del af Nikolaj Kirkeplads, men som en Gang, uvist hvorfor, hed St. Jørgensgade.

Her købte Kong Christiern I.s Kansler, senere Ærke-
degn i Roskilde, Hr. *Tetz Tetzson Rosengaard*, d. 7. August 1455 en Grund, I, af Byen mellem den Byens Jord, Kongens Skriver Peder Unger havde lejet, og det lille Stræde ved Jep Jensen Skræders, den senere Byfogeds Gaard. D. 13. September 1460 købte Hr. Tetz yderligere den Rende, II, af Byen, som laa sønden for Grunden, op til St. Nicolaj Kirkegaard. Han byggede sin Gaard paa Jorden

og i Slutningen af sin Levetid, d. 25. Marts 1472, skænkede han og hans Broder Ridderen Jens Tetzson Rosen-gaard denne Gaard tilligemed andet Gods til *St. Vincentii Alter* i Roskilde Domkirke¹). Han svarede altsaa derefter Leje til dette Alter af Gaarden.

Ærkebiskoppens Gaard.

Gaarden er betegnet med den mørkeste Tone. Numrene er efter Matriklen af 1806.

Den omfattede da Matr. Nr. 27—28 A (1689) = Matr. Nr. 33—34 A (1806). De oprindelige Maal paa Hr. Tetzes Grund I viser, at den da (som punkteret paa Skitsen) ikke naaede helt ud til St. Jørgensgade, men allerede de ældste Fundamenter, der rimeligvis hidrører fra Hr. Tetzes Gaard, og i alt Fald synes at være middelalderlige, laa i samme Linje som Nutidens Façader.

Hr. Tetz døde i 1476 og blev begravet i Roskilde Domkirke. Hans Fætter Ærkebiskop *Jens Brostrup* af

¹) K. D. IV Nr. 66, 79, 81, 119.

Lund har rimeligvis arvet Gaarden, thi d. 12. Marts 1489 skænker han den med sin Broder Hans Brostrups og Slægt og Venners Samtykke til Domkirken i Lund, denne Kirke og alle efterfølgende Ærkebiskopper til evigt Eje. Af Paategningen paa Hr. Tetzes endnu bevarede tidligere Adkomstbreve, som ved den Lejlighed maa være bleven overgivne til Domkirken, fremgaar det, at Gaarden blev henlagt til Hovedaltrets, *St. Laurentii Alters*, Gods. *Ærkebiskoppens Gaard* har dog vistnok fremdeles været benyttet af Roskilde Ærkedegn, thi i Jordebogen af 1496 kaldes den ikke alene efter Brugeren »M. Bertels Gaard«, men ogsaa »Hr. Degnens Gaard af Roskilde«¹⁾.

Øst for Hr. Tetzes Gaard og Syd for Peder Ungers Jord skænkede Københavns By d. 5. April 1473 en lille Grund, III, en Del af Byens Rende, til St. Nicolaj Kirke til Sognepræstens Behov paa det Vilkaar, at der hvert Aar, Mandag efter Midfaste skulde holdes en Gudstjeneste med tre Messer og Vigilier for alle kristne Sjæle. Men allerede i 1496, da Oluf Bager havde Peder Ungers Jord i Leje, er St. Nicolaj Kirkes lille Grund af Ærkebispens lagt til Gaarden. St. Nicolaj Kirkes Kapellan vedblev dog at bo paa Grunden indtil 1508, da *Peder Bødker* gav Naboegrunden mod Øst til *St. Mauricii Alter* i St. Nicolaj Kirke²⁾. Peder Bødkers Grund var Kirkens Præstebolig til dens Nedlæggelse. I 1513 var der bleven bygget et Hus vesten op til Ærkebispens Gaard, altsaa i selve St. Jørgensgade, som voldte Gaarden megen Skade og Brandfare. Ved Rigens Raads Dom af 5. Juli blev det kendt ulovligt og Gaden skulde atter gøres fri, som den havde været fra Arilds Tid³⁾.

Endnu ved Reformationens Indførelse havde Lunds Ærkebiskop Gaarden i Værge, og her blev den sidste

¹⁾ K. D. II Nr. 172, K. D. I Nr. 185.

²⁾ K. D. I Nr. 192 (pag. 258), K. D. IV Nr. 124.

³⁾ K. D. I Nr. 205.

Ærkebiskop, *Torben Bille*, taget til Fange Natten efter 11. August 1536.

Ved Reformationen fik Adelen Ret til at kræve det Guds tilbage, som Forfædrene havde tillagt Kirkernes Altre. Da Brostrupslægten var uddød i Mandslinien og jo forøvrigt kun var kommen i Besiddelse af Gaarden ved Arv fra den oprindelige Giver, Hr. Tetz Rosengaard, er der ingen Tvivl om, at det var Slægten Rosengaard, den maatte tilfalde. I Fortegnelsen over de københavnske Adelsgaardes Ejere fra ca. 1552 finder vi da ogsaa Slægtens dalevende Overhoved, Hr. Tetzes Broder Jens' Sønesøn *Jens Tetzson Rosengaard* til Hagerup. I en Fortegnelse fra 1581 nævnes *Niels Jensson Rosengaard*, som boende i Østerkvarter, og næste Aar og i 1586 er Broderen *Christoffer* anført som Ejer af Gaarden, der siges at ligge i St. Nicolaj Sogn. Det er udenfor al Tvivl Ærkeedegnens gamle Gaard, de har haft i Eje, thi de vides ikke at have ejet nogen anden Gaard i dette Kvarter¹).

Dog maa det bemærkes, at Niels Rosengaard allerede var død i 1574, saaledes at Niels enten er en Fejlskrift i Listen for Christoffer, eller hans Bo har henstaet uafgjort. Christoffer Rosengaard har vel beboet Gaarden i de Aar, 1585—88, da han var Hovedsmand paa Københavns Slot. Christoffer Rosengaard til Herlufstrup var Slægtens sidste Mand, og ved hans Død var hans to ugifte Søstre *Margrethe* og *Thale*, der fik Herlufstrup, hans nærmeste Arvinger. De fik vel da ogsaa Gaarden paa Østergade til Eje. Den længstlevende af dem, Jomfru *Thale Rosengaard*, døde d. 30. Maj 1612, og Gaarden maa da være kommen paa anden, maaske en borgerlig Families Haand.

I »Kiøbenhavns Skilderie« IV Bd., p. 1006, udkommet i 1805, omtales det, at den Bygning, der den Gang stod

¹) K. D. IV Nr. 366 (Listen er affattet ca. 1552, ikke 1558), Nr. 715, Nr. 716 (Listen er affattet 1582, ikke 1581, jfr. Nr. 726), Nr. 740.

paa Grunden, bar Aarstallet 1614. Den første Ejer efter Rosengaardsslægten har altsaa enten nedrevet eller i alt Fald grundig ombygget Ærkebiskoppens gamle Gaard. I sin nye Skikkelse stod Gaarden derefter i det væsentlige uforandret i over 200 Aar, men hvad dens Ejere angaar, er der efter 1614 et mørkt Tidsrum i en Menneskealder.

Det næste kendte Ejernavn er *Evert Reekel*, som boede her i 1645. Rimeligvis var han Vinhandler ligesom hans Efterfølgere *Wentzel Dysseldorf* i 1652—53, *Jacob Fiuren* 1659—80, og *Matthias Wessen* 1680—94. Ingen af disse Ejere synes at have været i Besiddelse af Matr. Nr. 27 (1689) = 33 (1806). Men Tidspunktet for denne Ejendoms Fraskillelse kendes ikke. *Matthias Wessen* købte Gaarden af *Jacob Fiurens* Arvinger d. 19. Januar 1680¹⁾. Han begyndte med betydelige Prioriteter, bl. a. til den nylig faldne Storhed *Griffenfelds* Datter *Charlotta Amalia*. Til sidst maatte han gaa fra Gaarden, og den blev d. 13. Marts 1694 købt paa Auktion af *Panthaveren*, Byfoged *Friedrich Eisenberg*, der d. 22. Februar 1697 solgte den til Vinhandler *Christian Søebøtke*. Men han var ikke heldigere i sin Bedrift og rejste af Landet. Administratorerne af hans Bo fandt derefter en solidere Ejer i *Urtekræmmer, Isenkræmmer og Sukkerbager Lavet*, som d. 18. April 1698 købte Gaarden til *Kompagnihus*²⁾.

Paa Grunden laa der nu med Façade til St. Jørgensgade og Gavle til Østergade og til Kirkegaarden et 3-Etages grundmuret Hus. Det havde 4 store Fag til Østergade og 9 paa Façaden. Til St. Jørgensgade var der en Frontespice, lignende Gavlene. Vurderingen til Brandforsikring af 18. Oktober 1796 siger, at Gavlene var opført »paa gotisk Maade og ziiret tilligemed hele Façaden med Steenhuggerarbeide«. Paa Prospektet af Amagertorvs østlige Del, bl. a. gengivet i *Carl Bruuns* »Kjøbenhavn«, viser Gavlene

¹⁾ Kbh. Pantebog 1667—80, fol. 147, 148, jfr. fol. 36, 37.

²⁾ Kbh. Skødebog III, fol. 306, 307.

sig dog som volutsvungne Renaissancegavle, saaledes som man ogsaa maatte vente efter Opførelsesaaret 1614. Under hele Bygningen var en hvælvet Kælder med Skænkestue (Vinstuen) mod Østergade. Den har mulig ogsaa strakt sig over Matr. Nr. 33's Grund, thi ved Nedrivningen i 1899 fandtes der Spor af Kælderhvælvninger tilmurede i den østlige Mur paa Matr. Nr. 34, men Murværket var Renaissancemurværk, ikke middelalderligt, og Kælderen altsaa ikke fra Ærkebiskoppernes Dage¹). Stueetagen havde Opgang fra Gaden ad en Sandstenstrappe med 4 Trin. Den indeholdt i 1698 efter Oldemanden Eilert Stuhrs Oplysning »5 schöne Stuer alle i en Rad med Kiøcken och Spisekammers hos«, som skulde bruges til Lavets Forsamlinger. Ovenpaa var ialt 18 »Kammerser«, alle med egen Indgang fra »Fortouget« : Korridoren, som kunde udlejes til de fremmede Kræmmere, for hvilke Lavet efter Privilegierne var pligtigt at holde Oplagsrum til de Varer, Lavsbrødrene maatte handle med. Foruden Stuehuset var der i 1698 paa Grunden ud mod Kirkegaarden et ganske nyt Hus med Portrum og Stald til 4 Heste og i Gaarden et 6-Fags Hus til Rulle-, Spise- og Ølkælder²).

I den Tid; Urtekræmmerlavet ejede Huset, blev Kælderen stadig benyttet som Vinstue, blandt hvis Indehavere følgende kan nævnes: *Johan Trist* i 1699—1701, *Pop* i 1708, *Johan Jacob Heller* i 1717, *Henrik Jæger* i 1720—28, *Poul Heitmand* i 1728—31 og *Johannes Henninger* i 1731.

I sidstnævnte Aar opgav Lavet, formentlig under Pres af den økonomisk vanskelige Tid efter den store Ildebrand, selv at beholde Kompagnihuset, og solgte det d. 4. December til Vintapper *Johannes Henninger*, saaledes, at det dog fremdeles var Lejer af sine Lavslokaler³).

¹) Beretning i Nationalmuseets Arkiv (Østergade).

²) Urtekræmmer etc. Lavets Lavsprøt. I fol. 136 ff. LA Sj. jfr. Kbh. Brandfors. Vurdering Nr. 443, Police Nr 413, 18 Okt. 1796 LA Sj.

³) Kbh. Skødebog 1728—32, fol. 688.

I Aarenes Løb blev Bindingsværkshusene mod Kirkegaarden udvidede og ombyggede, men Stenhuset stod i det væsentlige uforandret indtil 1826, da den daværende Ejer Buntmager *Heinrich Lier* lod de gamle Bygninger helt nedbryde og en ny opføre, som vurderedes til Brandforsikring d. 2. 26. Oktober 1826¹⁾).

Denne Bygning stod ikke saa længe som dens to Forængere. I Sommeren 1899 blev den nedbrudt og erstattet med den nuværende. Ved Grundudgravningen fandt man under Façaden mod St. Jørgensgade og mod Kirkepladsen Rester af en Mur, samt 2 Granitkapitæler, Levninger af Søjleskafterne og en Sokkelsten, det eneste tiloversblevne af den ældste Bygning paa Grunden.

Under Sydfaçaden, hvor Bindingsværkshusene stod, kom der en Række Ligkister til Syne, de nordligste af Begravelserne paa den gamle Kirkegaard. Af denne Undersøgelse og af en lignende, jeg har gjort paa en østligere Grund, fremgaar det, at Kirkegaarden aldrig har strakt sig længere mod Nord end til den nuværende Façadelinie mod Kirkepladsen. Det er mulig disse Grave, der omtales i uklare Ord i Hr. Tetzes Skøde paa Byens Rende, hvor der siges, at han maa bygge »paa den stædh, som Kirkegaarden nu staar«, men ikke maa have Dør til Kirkegaarden af sin Bygning²⁾).

Af Renaissancebygningen blev der ved Udgravningen fundet en noget beskadiget Sandstenspyramide, prydet med Vinranker, et sidste Minde om Vinkælderen. Den blev opstillet i en Villahave, Søndermarksvej Nr. 7 i Valby³⁾).

I senere Aar er Gaardens Areal formindsket ved, at Matr. Nr. 34 B er udskilt som selvstændig Ejendom.

¹⁾ Kbh. Brandfors. Vurd. Nr. 443. Police Nr. 413 26. Okt. 1826.

²⁾ K. D. IV Nr. 81.

³⁾ Beretning i Nat. Mus. Arkiv (Østergade).

BEHØVLING.

Af R. BERG.

Alle har hørt Udtrykkene: »en ubehøvlet Fyr« og »han har endnu ikke rendt Hornene af sig«, men de færreste kender vel Oprindelsen deraf. Begge Udtryk stammer fra de Ceremonier, som brugtes, dels ved Indvielsen af nye Studenter ved Universitetet, dels ved Overgangen fra Dreng til Svend indenfor visse Haandværk.

Hvornaar disse Ceremonier er opstaaet, og hvornaar de har antaget den Form, vi har lært at kende dem i, er umuligt at afgøre. Det, som imidlertid med Sikkerhed kan siges, er, at de gennem Aarhundreder har været Genstand for en stadig Forandring og Tilsætning, saa at det bliver meget vanskeligt at afgøre, hvad der er det oprindelige. Deres Opkomst og Brug ligger saa langt tilbage i Tiden, at enhver Efterretning om deres ældste Form er gaaet tabt. For nogle Kreses Vedkommende er de helt ophørt, for andre er de bevaret stykkevis. Naar der imidlertid baade ved Middelalderens Ridderindvielser og senere indenfor flere Haandværk ved Overgangen fra Dreng til Svend forekommer en bestemt nogenlunde ensartet Ceremoni, nemlig foruden særlige Renselser den, at den indviede giver den unge Mand, der gaar over i den nye Kres, et Slag og tilføjer: »Dette skal Du endnu taale af mig, men for Fremtiden ikke af nogen anden«, saa kan det tyde paa en fælles Oprindelse, selv om den Mulighed naturligvis ikke er udelukket, at den ene Kres di-

rekte har kunnet laane Skikken fra den anden, og at dette er sket i stort Omfang, er næppe tvivlsomt.

Paa dansk Grund synes den Slags Ceremonier ikke at have hørt hjemme. I hvert Fald berettes der intet, hverken om særlige Udholdenhedsøvelser eller om nogen speciel Renselse. At dog Overgangen til eller Optagelsen i en ny Samfundskres altid har været forbunden med et Gilde og vel derfor oprindelig med en Ofring, synes givet. Derfra stammer sikkert det Gilde eller den »Igang«, som enhver ny indtrædende maatte bekoste ved Optagelsen i de gamle Gilder og Middelalderens Lav.

De Optagelsesceremonier, som brugtes her i Kjøbenhavn ved Universitetet og indenfor visse Haandværksláv, er derfor ikke oprindelig danske, men først indførte her til paa et Tidspunkt, da de havde tabt meget af deres Betydning og nærmest var fuldkommen udartede. Imidlertid er der dog bevaret saa mange Træk i dem, at man nogenlunde kan slutte sig til den oprindelige Mening.

Naar man her i Danmark er endt med at kalde disse Ceremonier for »Behøvling«, ligger det i, at Snedkerne var de sidste, der anvendte dem, og at det paa Grund af den særlige Rolle, som Høvlen spillede i Ceremoniellet, kunde være ganske naturligt at blive staaende ved denne Benævnelse.

Gennemgaar man imidlertid de bevarede Enkeltheder af Ceremonien, viser det sig, at selve »Behøvlingen« eller Brugen af Høvlen ikke er det afgørende. Foruden dette Stykke Værktøj brugtes mange andre, og der er derfor ingen Grund til — saaledes som man har gjort det blandt tyske Lærde — at tilskrive Snedkerne eller i det hele Haandværkere Paterniteten til Ceremonien¹). Tværtimod vil det vise sig, at Benyttelsen af Værktøj af forskellig Art under Handlingen kun har været ganske un-

¹) Saaledes Oscar Schade i Weimarisches Jahrbuch VI. 1857.

derordnet. Hovedsagen i denne, saaledes som vi nu kender den, er dens symbolske Betydning, nemlig den at godtgøre, hvilken Forandring der nu foregaar med den unge Mand, idet han gaar over i den nye Kres.

Men lad os se paa selve Ceremonien i Sammenhæng, saaledes som den indførtes og brugtes ved vort Universitet antagelig fra dettes Nyoprettelse 1539 under Christian III. Nogen sammenhængende Beretning er ganske vist ikke bevaret om, hvorledes Skikken udøvedes; men af en Mængde Enkeltberetninger kan man slutte sig til, hvorledes den er gaaet for sig, og at den i alle Hovedtræk maa være lig med den ved Universitetet i Wittenberg, der jo spillede en stor Rolle for vort.

De unge Studenter, der skulde optages ved Universitetet, modtoges af Rektor og fik, efter de tilbørlige Taler, nogle Saltkorn paa Tungen og Vin (eller Vand) paa Hovedet. Men dette var kun den mere højtidelige Del af Indvielsen. Ved Siden af maatte Studenterne underkaste sig den saakaldte Deposition. Den unge Student (Depositurus, deraf endnu vor Benævnelse Rus) skulde deponere, d. v. s. aflægge de raa og ukultiverede Sædvaner, som han hidtil havde levet i, men nu maatte sky ved Overgangen til den nye lærde Stand. Og Nødvendigheden heraf indskærpedes ved den symbolske Handling, Depositionen, som nu skulde foregaa. Baade Deponenten og Depositor (som Regel en af Dekanerne) mødte udklædte i Narredragt, Deponenten fik paasat en Narrehue forsynet med Horn, han sværtedes i Ansigtet, fik stukket store Hugtænder i Munden, alt for symbolsk at antyde, hvilket umælende Dyr han hidtil havde været. Derpaa fulgte en Art Examination, der ganske sikkert oprindeligt har været højtideligt nok, men senere udartede til bare Løjer. Som Exempel herpaa kan anføres: Depositor: »Har Du haft en Mor?« Deponenten: »Ja«. Depositor: »Det er forkert. Det er Din Mor, der har haft Dig«. El-

ler Depositor: »Hvor mange Lopper gaar der paa en Skæppe?« Deponenten: »Det har min Præceptor ikke lært mig«. Depositor: »Snak, ved Du ikke, at Lopper ikke gaar, de springer«. Alle Spørgsmaal blev naturligvis ledsagede af de behøriges Slag, og i det hele kan man sige, at det symbolske og højtidelige rigeligt er bleven druknet af det groteske og af Pryglene. For til Prygl og Slag er ganske sikkert selve Deponeringen, til stor Fornøjelse for Tilskuerne, efterhaanden udartet. Ved Pryglene og Slagene faldt jo nu Hornene — »han løb Hornene af sig«. Men dermed var Deponenten ikke fri. Nu fulgte Behandlingen med alle Slags Værktøj, hvormed skulde antydes, at hidtil havde den unge Student blot været et raat Stykke Tømmer, der nu skulde tildannes og afpudses i Overensstemmelse med den nye Stand, han skulde indtræde i¹).

Et gammelt fra et tysk Universitet fra omkr. 1578 bevaret Vers giver en Prøve paa, hvorledes Depositors Tale kunde være:

»Huc directa mihi tota, quam tracto, supellex
 Horrida, materiæ similis, cui forma paratur,
 Serra, dolabra, bidens, dens, clava, novacula, pecten,
 Cum terebra tornus, cum lima malleus, inens,
 Rostraque cum rostris, cum furca et forcipe forpex.
 His ego distortum nodoso robore truncum
 Tondeo, tundo, seco, rado, lavo, lævigo, limo,
 Scalpo, sculpo, scabo, fodio, tero, torno, terebro,
 Divido, compono, frico, dedolo, cudo, recudo,
 Si qua, juvante deo, tam crasso e stipite possim
 Fingere Mercurium, et quod curvum est ponere rectum«²).

¹) Joh. Hundorph: Kurtzes Tractätlein de ritu depositionis. Erfurt 1652.

²) Citeret efter N. J. F. Henrichsen i Indbydelsesskr. til Examen ved Odense Kathedralskole 1856. De latinske Heksæmetre kan gives saaledes:

Der er ingen Tvivl om, at den arme Synder er bleven ilde trakteret; men nogen blidere Medfart fik han ikke under den paafølgende Renselsesakt, hvor han blev overøst med Vand, reddt, kæmmet, barberet med store Træinstrumenter eller med en Mursten, skrabet i Ørene med en Ske o. lign.

Det er ikke vanskeligt hele Tiden at se det symbolske i Handlingen, og hvor udartet og pinefuld den end senere er bleven, har det dog sikkert ogsaa oprindeligt været Meningen at lade Deponenten føle Smerte, og at dette allerede paa den Tid, Handlingen indførtes ved vort Universitet, har været Skik ogsaa i Tyskland, kan man se af de Forklaringer, Luther giver i sine Bordtaler (LXVII, 6 & 7) af denne Lidelses Betydning: »Demüthiget Euch und lernet leiden und Geduld haben, denn Ihr werdet euer Lebelang deponiert werden. Also ist diese unsere Deposition nur ein Figur und Bilde menschliches Lebens, in allerley Unglück, Plagen und Züchtigung.

Denn das Deponieren ist nicht anders, denn ein Werk des Gesetzes, das uns lehret, dass wir selbst erkennen, wer und wie wir sind, und uns demüthigen sollen, beyde vor Gott und den Menschen, wie einem jeglichen in seinem Stande gebühret«.

Som man ser, er Luther fuldstændig gaaet op i den symbolske Betydning af Depositionen, og at denne ogsaa

Hid er mig bragt en uformelig Tingest, som nu jeg behandler, ganske Materien lig, til hvilken Formen beredes. Økse har jeg og Sav og Kniv, Kam, Hammer og Kølle, Bor og Mejsel og Fil og Smedehammer og Ambolt, Skrabejern med Næb og Fork og forskellige Tænger. Stammen, forvreden og krum i al dens knudrede Styrke, klipper jeg, hamrer og skærer og rager og vasker og filer, skraber, afhugger, afkradser, afgnider, udgraver og runder, deler og sætter sammen, tilhugger og former med Slagkraft, om jeg maaske, med Guds Hjælp, kan af en saa grovkornet Træklods danne med Kunst en Merkur og se alt krumt blive lige.

har været raadende ved vort Universitet, ses af Christian III.s Universitetsfundats fra 1539, hvori det hedder: »Den saakaldte Deposition skal vor Skole iagttage, for at de unge kunne lære, at der er stor Forskel mellem en Ulærd og en Lærd og vænnes til at taale Forurettelser og Utak, hvilken lærde og brave Mænd maa prøve for deres gode Gærninger og Raad«.

At denne symbolske Betydning af Handlingen imidlertid skyldes en senere Tid, kan der næppe være Tvivl om, og naar man skal gætte, hvornaar denne Symbolisme er bleven den raadende, gør man sikkert ikke fejl i at antage, at det maa være sket paa et Tidspunkt, hvor den oprindelige Mening er gaaet tabt, og hvor man i det hele har haft Trang til at fortolke og omtyde overleverede Skikke. For Universiteternes Vedkommende bliver det vel nok den skolastiske Filosofi, som maa bære Skylden for den nye Fortolkning, og fra den er den vel saa lidt efter lidt gledet over i andre Krese.

Men naturligvis er der baade for Universitetet og for de ulærde Lags Vedkommende kommen en Tid, hvor selv den symbolske Betydning er traadt i Baggrunden, og hvor hele Handlingen er udartet til bare Løjer.

Der er ingen Tvivl om, at naar det f. Ex. blev Skik i Kjøbenhavn, efter at Depositionsakten paa Universitetet var forbi, at »Deposituri« løb rundt i alle Slags Udklædninger paa Gader og Stræder og gennempryglede alle dem, de kunde naa med Kæppe og Askeposer, staar man overfor en Udartning. At det ogsaa nu og da er gaaet endnu værre til, og at der af og til har været regulære Slagsmaal mellem Studenterne og Kjøbenhavns Befolkning, kan man slutte deraf, at en ung Student Johannes Frommius i Aaret 1666 blev slaet ihjel med en Sten. Konsistorium tog af denne Begivenhed Anledning til at forbyde Deposituri at klæde sig i »galne Klæder«, de maatte kun gaa i hvide Skjorter, med »Ansigtet ganske

blot«, og holde sig indenfor »aream academicam«, ingen Kæppe eller Askeposer eller andet saadant at have i Hænderne og ikke at gaa udenfor, saalænge de ikke havde aflagt »Habitum« og ingen imidlertid at slaa eller i anden Maade at injuriere. Om dette Forbud har virket, faar staa hen. Efter hvad Bircherod noterer i sine Dagbøger, blev Forbudet i hvert Fald gentaget den 12. Juli 1674 saaledes, at Ingen, som tilforn havde været Sædvane, til den forestaaende Depositz »maatte løbe Acten med Forklædelse og Momme; hvilken Skik, formedelst at den i forrige Aaringer til megen Galenskab og store insolentier var bleven misbrugt, en Del ogsaa formedelst Cancellers Hr. Peder Retzes Død blev ophævet . . .« Efter Bircherods Bemærkninger blev Skikken saaledes »dette Aar aflagt og ikke heller siden herefter optagen«. Man indskrænkede sig til den højtidelige Immatrikulation paa Universitetet, hvorom Bircherod i sin Dagbog berettede under 18. Juli, at han tilligemed de andre Civitatis academicæ Candidatis paa Auditorio superiori fik »honores depositionis, quos nobis ritu solemniter conferebat M. Gregorius Hilarius«. Herefter skulde man jo tro, at de hidtil brugte Løjer er blevne afskaffede, i hvert Fald det Aar. Siden er vel ogsaa Studenterne lidt efter lidt blevne for »dannede« til at lave Halløj i Københavns Gader, selvom der, som Holberg beretter, »endnu var mange Levninger af saadan Misorden tilbage. Den sidste uskyldige Rest af »Russernes« Deposition turde være Køreturen om Hesten paa Kongens Nytorv. —

Medens Depositionen saaledes synes at være forsvunden uden særlig Sorg fra Studenternes Kres, saa gik det ikke saa let med at faa den væk fra Haandværkernes. Ligesom for Studenternes Vedkommende, har vi ogsaa for Haandværkernes faaet Skikken indført fra Tyskland. Sandsynligvis i Begyndelsen af 16 Hundrede Tallet sam-

tidig med den store Masseindvandring af tyske Haandværkere.

I Hovedtrækkene har Haandværkernes, navnlig Snedkernes, Deposition lignet Studenternes, især i den Henseende, at den ogsaa hos dem har faaet symbolsk Betydning. Den unge Svend, der skal deponere, sammenlignes med et raat Stykke Tømmer, der nu skal tildannes. Han har hidtil været at ligne med et umælende Væsen. Derfor gives der ham alle mulige dyriske Navne »Kuhschwanz« eller »Kuh Schlüssel«, Bogtrykkerne »Kornut«, Bødkerne »Ziegenschurz« o. s. v.

Denne symbolske Betydning kunde jo nok tyde paa akademisk Paavirkning; men at det iøvrigt efterhaanden, ligesom i Studenternes Kres var Løjerne, der blev det vigtigste, er en given Ting. Selve Indvielsen har tabt sin højtidelige Karakter, hvad man alene kan skønne af de forskellige tæt paa hinanden brugte Formularer for Depositors Tale¹).

Men hvor meget af Højtideligheden end selve Handlingen havde sat til, saa var den dog gaaet ind i Haandværkernes Sind og betød for dem simpelthen Spørgsmaalet om at være »ærlig« eller »uærlig« i zünftig Forstand, d. v. s. om man kunde hævde sig og færdes blandt andre »ærlige« Fagfæller i Ind- og Udland.

Og hvor meget Skikken betød, blev der rig Anledning for Øvrigheden til at erfare, da den ved den almindelige Forordning af 6. Maj 1682 om Haandværks-svendene med ét Slag vilde udrydde al Behøvling og »deslige gamle Vedtægter«.

Som det saa ofte gik i ældre Tid, synes man indenfor Haandværkernes Kres ganske at have ladet, som om den kongelige Forordning slet ikke eksisterede. 1684 maa i hvert Fald Regeringen ud med en ny Forordning, hvor-

¹) Se C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark. Kbhvn. 1903, p. 12 ff, hvor flere Varianter er aftrykt.

af det fremgaar, at de fremmede Svende »foragtede og forhaanede« de Svende, der var blevne indskrevne efter »vores allernaadigste Lavsartikler«, og ikke vilde »anerkende dem for dygtige eller lade dem passere, alene fordi de ikke haver ladet sig gøre til Svende efter deres forrige urimelige Vedtægter«.

At denne Indgriben har voldt store Uroligheder blandt andet hos Snedkerne, ved vi god Besked med¹). Det ses især af en Ansøgning, som Oldermænden Johan Stenbuch 1686 indgav til Kongen om at faa forskellige af de gamle Skikke, der var ophævede ved de nye Artikler, genindførte, og hvori Behøvlingen føres paa Bane. Det hedder heri:

»Torde jeg arme Støv og Aske uforgribelig bede min allernaadigste Konge og Herre allernaadigst at ville tillade os igen, at de Drengene, som haver udlært hos os, maatte af Svendene noget undervises af Handverksgewonheit og Arkitekturens Forklaring, saa at de paa andre Steder kan for gyldig og uforhindret passere herhos skal gærne være aldeles afskaffet Prædiken og Daab, men uden Høvling kan det ikke ske«.

Som Forholdene nu var, maatte alle rejse udenlands og lade sig behøve, da de ellers aldrig kunde faa Arbejde hos nogen Mester eller rejse paa deres Haandværk videre end i Danmark, England, Frankrig og Holland, hvilke sidste Landes Sprog vore Folk ej var mægtige.

Ansøgningen blev naturligvis sendt til Politimesterens Claus Raschs Erklæring, men her kom man til den rette. Han var helt det nye Regimes Mand og belyste, hvor fordæveligt det vilde gaa, om de gamle Skikke atter blev indført.

Stenbuch, med hvem Borgmester og Raad havde haft adskillige Stridigheder, som de ikke var kommen helt godt fra, faar følgende velmente Salve:

¹) R. Berg: Snedkerlavet 1554—1904. Kbhvn. 1904, p. 74 ff.

»Hver Dag, han er Oldermænd, taber man den De-sein, der haves for den i Loven promitterede Politio-rdning. Thi denne Mand med sin Snak og Svats er capa-bel at bringe Tusinder i Galskab og Ulydighed med sig, og de som hannem ej af Grunden kender, giver han hun-dred og mer Retfærdigheds skinhavende Questioner. Og naar de endelig solveres, saa er det dog som Ulvesangen, at deres Forsamlinger maa igen tillades«.

Og videre: »Dette er mest hos Stenbuch sig at forun-dre over, at han som Eders Kongl. Majestæts Vasal, barn-fød her i Sjælland, saa ivrig og mer end forsvares kan, forfægter imod Eders Kongl. Majestæts Forordning, Lov og Ret, sine egne Landsmænd til Foragt, de tyske Steders Vedtægter, hvilke Steder han dog efter Beretning aldrig en Gang skal have set Og falder i saadan Hoved-syge, ligesom den Snedkersvend, der ej var behøvlet og slige unyttige Vedtægter efterlevet, ej kunde gøre saa godt et Stykke Arbejde som en Dosmer, der ti Gange baade kunde være døbt og høvlet«.

»Og saasom der vil siges, at han løber omkring i Staden og skal conferere og tale med hans Kanuter baade et og andet, som ikke meget skal due« — — og da han for hver Dag, der gaar, hverver flere Tilhængere, »hvor-udover den største Del af Amterne her i Staden er kom-men i Tanker og saa at sige staar stille og ville ikkun se Udgang paa dette, saa Stenbuch snart skulde faa et stort Anhang, dersom Eders Kongl. Majestæt ikke forinden la-der tage Haanden imod«.

Denne Hentydning til Oprør har Kancelliet ikke tur-det lade gaa uden Indgriben. Rimeligvis har Stenbuch, saavidt man kan se, yderligere forværret sin Sag ved per-sonlig at henvende sig til Kongen, og, som det hedder i Kancelliets Betænkning af 23. December 1686, under-staaet sig til »at levere tilbage udi Eders Majestæts egen allernaadigste Hænder Eders Majestæts udgange For-

ordning og desforuden gøre Forslag udi denne hans Supplication om de gamle forargelige Misbrug, at de maatte igen opkomme«.

Kancelliet mener derfor ogsaa, under Hensyn til hele hans formastelige Opførsel og oprørske Udtalelser, »at det er ganske uraadeligt, at saadant et oprørsk Menneske gaar ustraffet bort, paa det han ej skal forføre andre med sig til lige Formastelse, eller og at deraf skulle tage Exempel«. Det foreslaas derfor at afsætte ham fra Oldermansposten og udvise ham at Lavet »med Advarsel, at saafremt han sig ikke herefter fra saadan Urolighed holder, han da med større Straf efter Sagens Beskaffenhed skal vorde anset«.

Kongen fulgte Kancelliets Indstilling. Stenbuch blev afsat og udvist af Lavet; men hermed forsvinder hans Navn ikke. Efter hele hans Temperament kunde han ikke finde sig i Skæbnen, men fremkom med nye Klager over Magistraten. Følgen heraf var, at han blev arresteret. Ved et kgl. Brev af 22. Maj 1688 blev han dog benaadet, ikke blot saaledes, at han blev sat paa fri Fod, men han fik endog Tilladelse til atter at indtræde i Lavet, naar han vilde erklære, at han herefter vilde afholde sig fra al videre Urolighed.

Det synes imidlertid, som om Stenbuch ikke har villet bøje sig. Om han kom paa fri Fod 1688, vides ikke bestemt; men vist er det, at han saa igen maa være bleven fængslet samme Aar, og at han sad som Fange i 11 Aar til 1699. Da synes han endelig at være bleven træt. Han indgav et Bønskrift til Kongen om at blive fri, og den 20. Maj 1699 udstedtes der et Reskript til Magistraten om, at han kunde blive fri, »saafremt I ej noget paa ham skal kunne have at sige, og at I ellers for godt befinder, at han af sin Arrest maa løslades og paa fri Fod stilles, efter at I hannem først alvorligen haver foreholdt, at han

efterdags forbliver i sømmelig Stilhed og Rolighed, under Straf som vedbør«.

Johan Stenbuchs Skæbne har vel nok i nogen Tid afskrækket Mestrene fra at røre ved det kildne Spørgsmaal »Behøvling«; der er imidlertid ingen Tvivl om, at Svendene har løst det paa deres Maade. Enten har de foretaget Behøvlingerne i Smug, eller ogsaa er de rejst udenlands for at blive gjort til »rigtige« Svende. Vist er det, at Kjøbenhavn var i »Verruf«, og at det til Tider kneb med Tilgang af Svende.

Det er aabenbart disse Tilstande, der i Aaret 1695 har faaet Lavet til at sætte alle Jern i Ilden for dog at faa saa megen »Handwerksgewonheit« indført, at Byen igen kunde blive »ærlig«.

Det første Skridt var at indgive et Andragende til Kongen og takket være god Protektion — om hvilken det i Lavets Regnskab hedder: »Saasom vores Laug blev forsikret om muligste Assistentz ved en god Patron at komme i en bedre Tilstand, er af de 4 Mestre til den Intention udgiven en liden Presens paa 24 Dlr«, — lykkedes det virkelig Lavet 1696 at faa noget af det gamle genindført og bl. a. ogsaa Behøvlingen. Hvad Magistraten angaar, saa har den sikkert ikke været helt vel tilmode ved denne Sag; den ventede aabenbart baade Ubehageligheder og Spektakler og tog derfor alle mulige Forsigtighedsregler for at sikre sig. Svendenes første Møde overværedes af ingen ringere end Kjøbenhavns Præsident, Hans Nansen.

Paa Svendenes Side var man imidlertid til at begynde med meget forsigtig for ikke at støde de høje Herre, og Protokollen, der indeholder Beretning om denne første »stille og ærbare« Umfrag, aander lutter Glæde og Tilfredshed og ender med følgende højstemte Udtalelse:

»Wie wir denn dieses unsere gnädigsten Obrigkeit zum unsterblichen Ruhm anschreiben und es nicht aus-

lassen auf unsere nachkommende Kindes Kinder zum immerwährender Angedenken, dessen dankbar zu verbleiben und verschreiben«.

Ved Mødet blev fire Drengene gjort til Svende, og for at den ved denne Lejlighed stedfundne Ceremoni stedse kunde tjene som Norm ved fremtidige lignende Lejligheder, blev det udtrykkeligt tilført Protokollen med Præsidentens Underskrift, at saaledes skulde man stedse bære sig ad, hvorhos det tilføjedes, at for Fremtiden skulde Ceremonien kun foretages i Overværelse af 6 Svende, nemlig de to Oldgeseller og de fire Svende, der var nødvendige for Handlingens Udførelse, samt af tre Mestre. Det mærkelige er imidlertid, at der dog slet ikke nævnes, hvorledes selve Ceremonien gik for sig, og vi faar kun en Antydning deraf gennem en ny Protokoltilførsel i Anledning af en ny Behøvling, der foregik den 16. Maj 1698 og overværedes af Politimester Claus Rasch. I denne hedder det, at fem Drengene blev behøvlede, »saaledes som det andet Steds er brugeligt, dog uden Prædiken, Daab, Kortspil, Sværtning, Knastafhugning o. lign. forargelige Ting«. For at konstatere, at Ceremonien var forløben saaledes, blev der af Claus Rasch gjort følgende egenhændige Tilføjelse til Protokollen: »Dette foreskrevne er saaledes og intet mere udi al Stilhed og Skikkelighed i min Nærværelse passeret. Og skal Oldemanden alvorligen være hermed anbefalet under vedbørende Straf aldeles intet mere end som nu sked er at foretage og forhandle. Adieu«.

Det mærkelige var imidlertid, at allerede selve denne Handling stred mod Bestemmelsen fra 1696 om Antallet af de Personer, der skulde overvære den, idet der staar anført, at Ceremonien foregik i Overværelse af det »ganske Gesellschaft«.

Man havde med andre Ord rakt Fanden en Finger, og det skulde snart vise sig, at han som sædvanlig tog hele Haanden.

Der er nemlig næppe gaaet ret mange Aar, inden hele det gamle Ceremoniel baade med »Prædiken, Daab, Sværtning og Knastafhugning« igen var indført.

Det fremgaar i hvert Fald af en Klage, som Pastor A. C. Rohn ved Petri Kirke indgav til Kongen 1737, og hvori der gives en forfærdende Beskrivelse af de Ugudeligheder, der foregik ved en Snedkersvends Behøvling¹).

Denne Klage blev Anledning til en Reformation af Talen, der brugtes ved Behøvlingen, hvorved denne fik et mere anstændigt Indhold, og navnlig alle Hentydninger til Daab og Prædiken blev afskaffet.

At denne Fornysele heller ikke har holdt sig længe, kan man være temmelig sikker paa, og at i hvert Fald selve Behøvlingsceremonien hurtigt har antaget de gamle Former, kan man sikkert gaa ud fra som givet.

De Former, som Snedkerne brugte ved deres Svendeindvielse, blev naturligvis ogsaa i Tidens Løb mer og mer afstumpede, og tilsidst er det vistnok egentlig kun selve Behøvlingshandlingen og det paafølgende Drikkelag, der er bleven tilbage, selv om der ogsaa rundt om er bleven autoriseret en Række Taler til dette Brug²).

At man efterhaanden havde tabt enhver Forestilling om Handlingens Betydning, er sikkert nok, og der er heller ingen Tvivl om, at den kun opretholdtes dels af Hensyn til de tyske Svende, som ellers ikke vilde arbejde her, dels af Hensyn til de danske Svende, der arbejdede i Tyskland.

Interessant er det derimod at iagttage de Stumper af en sikkert oprindelig sammenhængende Ceremoni, der havde forvildet sig ud blandt de forskellige Haandværk.

F. Ex. Bogtrykkernes Postulering, der sikkert oprin-

¹) De paagældende Aktstykker er trykt i Chr. Bruuns Udg. af Holbergs Epistler III, 1871, S. 415—420 og desuden i C. Nyrop: Haandværksskik i Danmark, Kbhvn. 1903, S. 9 ff.

²) Se Jacob Erslev, et Mindeskrift, 1904.

delig har været ens med Studenternes Deposits. Nogen sammenhængende Beskrivelse af denne er ikke bevaret, men Slægtskabet er øjensynligt. Interessant er ogsaa i den Mesterens Udtalelse til den Udlærte, idet han gav ham et Slag paa Øret: »Dette skal Du endnu taale af mig, men fra idag hverken af mig eller nogen anden«. Ligheden med Ridderslaget er her mærkværdig.

Allerede dette var jo imidlertid paa et meget tidligt Tidspunkt bleven en symbolsk Handling, ligesom det uden Tvivl er gaaet ogsaa med de forskellige Haandværks Indvielsesceremonier, hvad enten det gælder Snedkernes Behøvling, Bødkernes Slibning eller Feldberedernes Kroning. Hvor forskellige end de os overleverede Levninger er af disse Ceremonier, er der næppe nogen Tvivl om, at det oprindelige for dem alle kan føres tilbage til en Indvielse fra Dreng til Mand, ved hvilken det gjaldt om at bestaa forskellige Udholdenhedsprøver og udstaa en Række Pinsler uden Klage i Lighed med dem, de spartanske Drengene maatte underkaste sig.

Mærkelig nok er der ikke i germansk-nordisk Overlevering bevaret noget om den Slags Indvielser. Den unge nordiske Mand synes ikke at have skullet bestaa nogen særlig Prøve, inden han optoges i de ældres Kres. Men umuligt er det jo ikke, at Erindringen herom kan være forsvunden allerede paa et tidligt Tidspunkt i Folkenes Historie. Imidlertid er det dog mærkeligt, at en Slags Indvielse for ny-indtrædende synes at have været Skik og Brug i mange flere Krese, end man tænker. Staar f. Ex. ikke Daaben under Vandposten af nyoptagne Skoledrengene, saaledes som det er og navnlig har været Skik i mangfoldige Skoler, i Forbindelse hermed?

I vore »civiliserede« Tider forsvinder naturligvis den Slags Skikke lidt efter lidt, indtil der kun er et fjærnt Minde derom tilbage i Sproget i en eller anden uforstaaelig Glose som netop »Behøvling«.

MESTERTYVEN PEDER MICHELSEN.

Af Dr. VILLADS CHRISTENSEN.

Foran (S. 220 f.) er omtalt, hvorledes Frenologen Dr. Gall i Stokhuset i København fik Øje paa en Slave, hvis Hoved han fandt meget skønt, og som han uden Betænkning erklærede for at være i Besiddelse af en høj Grad af Godmodighed. Beretningen tilføjer: »Det var den bekendte Slave Peder Michelsen, om hvis godmodige Sindelag der aldeles ikke haves nogen Tvivl«. Man studser lidt over denne Karakteristik af en Stokhuslave og spørger uvilkaarligt, om Bemærkningen er alvorligt ment, eller om den indeholder en dulgt Spot over den lærde Doktors aabenbare Vandgang. Bladets Læsere i 1805 har ikke været i Tvivl om, hvorledes Bemærkningen skulde opfattes. Thi Peder Michelsen var i disse Aar en af de mest kendte og omtalte Personer i København, han var selve den store Mestertyv og Udbryderkonge. Men om han tillige var berømt for sit godmodige Sindelag, er det ulige vanskeligere nu at konstatere. Hans Levnedsløb skulde ikke tyde paa det, men modsiger det for øvrigt heller ikke.

Peder Michelsen var født 1762 i Lyngby, hvor hans Forældre var Vægterfolk. Da han var 10 Aar gammel, kom han i Tjeneste hos Bonden Matthias Langlænder i Lyngby, hos hvem han vogtede Svin et Par Aar. Derfra kom han til Vangede, hvor han indtil sit 16. Aar kørte Ploven for adskillige Bønder. Han fik da Lyst til at lære

Smedeprofessionen og kom i Lære hos Smedemester Sticks Enke i København; men da Svendene her mishandlede ham, holdt han kun ud i Pladsen i 2¹/₂ Aar. Saa løb han af Lære, — formodentlig dog først efter at have tilegnet sig adskillige Færdigheder, der senere kom ham til Nytte i hans Virksomhed som Indbrudstyv. Et halvt Aars Tid drev han nu om uden fast Opholdssted, indtil han i 1783 blev grebet i Tyveri i Vangede. Han dømtes til et Aars Arbejde i Børnehuset, hvilken Straf han udstod, og lod sig derefter hverve til Musketeer ved et Regiment i Jylland. Han deserterede fra Regimentet og maatte løbe 4 Gange Spidsrod, han deserterede paany og maatte nu 8 Gange gennem Spidsroderne; og da han endelig gjorde sig skyldig i Tyveri, maatte han i 1787 løbe Spidsrod 12 Gange. Samtidig var han ved de civile Domstole for Tyveri bleven dømt til at stryges til Kagen og arbejde i Københavns Fæstning sin Livstid. Men Eksekveringen af denne Dom oppebiede han ikke, idet han nu for første Gang gjorde Brug af den Evne, der senere skulde blive hans Specialitet: Evnen til at forsvinde. Fra Arresten gravede han sig en Vej under Jorden op til Gaden og slap saaledes ud. Friheden varede dog ikke længe. Hans egen Søster, som han besøgte, angav ham for Øvrigheden, og snart sad han igen bag Laas og Slaa. Han blev nu dømt til at miste sin Hud i Fængslet, hvilken Straf han udstod, og blev derpaa indsat paa Københavns Fæstning til Arbejde i Jern. — Hvis Peder Michelsen efter disse Oplevelser har kunnet bevare sin muligvis medfødte Godmodighed, maa denne have været meget stor.

Omtrent et Par Aar bar han Slavelænken paa Fæstningen. Saa var han en Dag saa uheldig at faa for meget Brændevin og derved komme for sent til Arbejdet, og af Frygt for den Straf, som derfor truede ham, undveg han paany og slog Jernet af sig ude i Landet. I nogle Maane-

der ernærede han sig som Lediggænger og gjorde bl. a. Indbrud i »Stjernen« paa Vesterbro. Da han paany blev grebet, var han syg og blev derfor indlagt paa Børnehusets Sygestue, hvorfra han desertede gennem Skorstenen. Men allerede nogle Dage efter var han uheldig ved et Tyveri i Buddinge, blev grebet, paany strøget til Kagen og tilbageleveret til Fæstningen. Her gik han saa et halvt Aar, hvorpaa han undveg og atter slog Jernet af sig. Han kom denne Gang saa langt som til Vedbygaard, hvor han begik Tyveri, blev saa fanget, kagstrøget, brændemærket i Panden og paany smedet i Jern som en uærlig Slave. I 1792 blev han skikket bort fra København for at arbejde i Fæstningen Glückstadt, og denne gunstige Lejlighed lod han jo ikke gaa ubenyttet hen. Han undveg fra den militære Kommando, der skulde passe paa ham, kom til Hamborg og lod sig hverve til preussisk Soldat ved et Regiment, der garnisonerede i Neu-Ruppin. Her førte han en uforstyrret Tilværelse i halvtredie Aar, saa vilde Uheldet, at han blev genkendt og røbet af en tidligere Kollega fra Stokhuset i København, en frigiven Slave ved Navn Schneider. Som uærlig blev han da udstødt af Regimentet og sendt til Fæstningen Spandau. Herfra undveg han, kom hjem til Danmark, begik Indbrud paa Ringsted Kloster og i Slaglille Præstegaard, blev saa grebet og indsat i Arresten i Sorø. Den kunde naturligtvis ikke holde ham, og faa Dage efter var han atter paa Vej ad København til, idet han ernærede sig ved Tyverier fra Bøndervognene, der holdt uden for Roskilde Kro og Vejrmøllekroen, medens Bønderne selv sad inden for. Paa den Maade naaede han Tre Hjorter paa Vestergade; men da han her vilde fortsætte med at stjæle Flæsk fra en Vogn, gik det ham ilde; han blev paagrebet, genkendt og igen afleveret til Fæstningen. Herfra undveg han endnu et Par Gange; den ene Gang blev han ret hurtigt paagrebet, den anden Gang naaede han til Himmelev ved Roskilde, hvor han

begik Indbrud i Præstegaarden, og saaledes gik Tiden til 1798, da han fra København blev afleveret til Kronborg Fæstning. Her opholdt han sig dog kun i tre Dage, saa undveg han fra Gevaldigeren, løb ud i en nærliggende Skov og slog der Jernet af sig. Denne Gang nød han Friheden i omtrent to Aar, indtil han den 14. Juli 1800 blev paagrebet i København og indsat i Politiarresten, som dengang fandtes paa Charlottenborg. Her sad han til Natten mellem den 17. og 18. September, da han atter undveg. Han havde brudt Gulvet op og gravet sig en Gang under Jorden hen til en Kælder, hvorfra der var Opgang til Sideporten paa Charlottenborg. Han havde dog ingen Hastværk med at komme bort. Da han først var ude af Arresten, vilde han aflægge Politiet endnu et Besøg, hvorfor han slog en Rude ind, aabnede Vinduet og gennem dette steg ind i Politikammeret. Her var noget at gøre for en Indbrudstyv: fine Klæder, Penge, Guld og Sølv i Masse! Peder Michelsen tilbragte hele Natten herinde, og da Morgenen kom, gik han — elegant paa-klædt og vel beslaaet med Mønt — ud af Charlottenborgs Hovedport, lejede en lukket Vogn og kørte sig en Tur ud til Lyngby og andre kendte Steder i Nærheden. Han var ogsaa ude i Dyrehaven, hvor han ved et Træ hinsides Papirmøllen nedgrov Størstedelen af det Bytte, han havde gjort paa Politikammeret.

Samme Dag, den 18. Sept. 1800, stod følgende Bekendtgørelse i Adresseavisen:

Fra Politiarresten er Natten til den 18. d. M. undvigt uærlig Slave Peder Michelsen. Han er omtrent 36 Aar gammel, født i Lyngby, af Statur maadelig høj og undersætsig, brun af Haar, har en spids Næse og er skummel af Øjesyn. Ved at se nøje paa ham viser sig i Panden et hvidt Ar af Brændemærket. Han er klædt i en blaa Klædes Kjole med rød Fløjls Krave og dito Kant om Ærmerne, Halvstøvler paa Benene og en sort fin rund Hat. Efter at være udbrudt af Arresten er han gaaet igennem et Vindue til Politirettens Værelser, hvor

han har begaaet betydelige Tyverier, blandt hvilke foruden den ovenanførte Kjole, Støvler og Hat for det første kan anmærkes: en Guldring mærket A. C. R., 3 Sølvmonter, en Guld Halsknop, mærket G, en Sølv Blyantspen med en Kniv i den ene Ende, 8 Sølvmonter, en Guld Prætension¹⁾ som et Anker, et sølvforgyldt Stockholmer Ur, et fransk Semidors Ur med blaa Email, 2 Medailler af Sølv, et Sølv Lommeur, en Tombaks Balsombøsse, 51 forskellige Sølvmonter, et Sølv Hovedvandsæg, en Sølv Ærmeknop, en dito Bævernaal, 11 Dukater, 100 til 120 Rdlr. i Bankosedler og smaa Mønter, endvidere 3 Sølv Lommeure og et Guldur. — Den eller de, som maatte forekomme denne Slave, bedes at anholde og bringe ham hertil, da alle Omkostninger og desuden en god Belønning derfor skal blive betalt.

Københavns Politikammer, den 18. Sept. 1800.

Haagen.

Efter denne Bedrift var Mestertyvens Berømmelse paa sit højeste, og da han allerede den 19. Sept. igen blev paagrebet og indsat i den Politiarrest paa Charlottenborg, som han saa nylig havde forladt, var Kongens Nytorv sort af Mennesker, der trængtes for at faa et Glimt af ham at se.

Kan det nu antages, at Udøveren af alle disse Forbrydelser, Genstanden for alle disse Mishandlinger, var en Person, hvis godmodige Sindelag var kendt af alle og hævet over al Tvivl?

Politiets Bekendtgørelse giver ikke noget tiltalende Billede af ham: han »er skummel af Øjesyn«, staar der, han har et skummelt Blik. Men Politiet er maaske ikke nogen uhildet Dommer i denne Sag. Det havde ingen Grund til at se med Velvilje paa Peder Michelsen; og muligvis krævede Skik og Brug, at der i et saadant Signalement af en undveget Forbryder skulde staa noget om et skummelt Øjesyn. Det vilde vel ikke se godt ud, om der stod: han har et godmodigt Udseende og et venligt Blik,

¹⁾ Prætension: et Kvindesmykke som bæres paa Brystet, en Medaillon.

— og for øvrigt havde han vel heller aldrig vist Politiet netop sit venligste Ansigt.

At Publikum ikke blot nærede en nysgerrig Interesse for den berømte Mestertyv, men ogsaa havde nogen Sympati for ham, er der adskillige Vidnesbyrd om. Bedst Besked herom kunde man utvivlsomt have faaet af et lille Skrift paa 8 Sider, som udkom i 1800, forfattet af en Student J. C. Brestrup, der paa den Tid drev Journalistik og skrev Gadeviser. Men af dette Skrift er vist næppe et eneste komplet Eksemplar bevaret, og paa det kongelige Bibliothek haves kun Halvdelen af det, første og sidste Blad. Dets Titel er: »Frimodig Bedømmelse over Folkestimmelen paa Charlottenborg i Anledning af Mestertyven og Politimesterens Adfærd i denne Anledning«. Det ser altsaa ud til, at Politimesteren har truffet en eller anden Foranstaltning, som Publikum fandt Anledning til at kritisere, og efter Skriftets øvrige Indhold kunde man gætte paa, at Politimester Haagen har foranstaltet en Slags offentlig Udstilling af Mestertyven for at tilfredsstille Folks Nysgerrighed.

»Forgangen, da Mestertyvens Indtog skete til hans forrige Residens, og det tusindtungede Rygte havde fortalt saa mange sande og falske Anekdoter om ham, at man troede, Cartouche, Uglspil eller en anden af de salige gamle Skurke igen var opstanden fra de døde, vandrede ogsaa jeg til Charlottenborg. — Det første, som forekom mig noget forunderligt, var den utrolige Mængde, som var saa stor, at de næsten havde klemt hinanden ihjel i Slotsporten«. Forfatteren har da lyttet til de Samtaler, han hørte rundt om sig, og det var gennem disse, vi kunde have ventet at høre Folkets Røst. Men kun Slutningen af en saadan Samtale er bevaret. Der er en Tilskuers, som finder det rimeligt (at Tyven saaledes blev stillet til Skue for Mængden?), thi det kan jo være gjort i den Hensigt, »at Folk skulde kende ham og tage Mærke

paa ham«. Men en anden indvender, at det strider mod Lovene; »thi disse kan vel fordoble og forstørre Straffen, men de kan ikke straffe en Forbryder to Gange, og dette kan dog vel kaldes at straffe to Gange«. »Ja« — siger den første —, »men kanske Politimesteren virkelig har tilladt dette for paa en god Maade at blive af med det tilstimlede Folk og deres pøbelagtige Nysgerrighed, og i saa Henseende var denne Handling meget godt gjort af Politimesteren, i saa ringe en Ting som denne at føje et nysgerrigt Publikum«

»Samtalen endtes, og jeg skubbede mig ud af Slotsporten og overlader hermed til enhver alle Betragtninger, de herover ville anstille«.

En Nyhedsjæger som Brestrup skulde jo have noget at skrive om; men paafaldende er det, at ogsaa den officielle Kollegialtidende ofrer adskillige Sider paa Peder Michelsen og hans Bedrifter. I Nummeret for den 4. Okt. 1800 findes en lang Artikel, der begynder saaledes:

»Den fra Københavns Politiarrest for kort Tid siden undvigte, i Aviserne efterlyste og derefter paagrebne uærlige Slave Peder Mikkelsen har, formedelst hans saa ofte igentagne Udbrud og Tyverier, tildraget sig saa megen Opmærksomhed, at Udgiverne af denne Tidende, dels med Hensyn hertil, dels for at give et Bidrag mere til Menneskekundskab, have anset det at være ikke overflødigt at bekendtgøre hans *vita* og *fata*, saaledes som samme findes i Forhører og officielle Beretninger«.

Udgiverne af Kollegialtidende var to Assessorer i Danske Kancelli, Christian Knudsen og Peter Johan Monrad. De to Assessorer fortæller naturligvis ganske objektivt om Mestertyvens Bedrifter uden at vise ham enten Sympathi eller Antipathi; men det fremgaar af deres Artikel, at andre Forbrydelser end Tyveri og Flugt fra Fængslerne har Peder Michelsen overhovedet aldrig været beskyldt for, og det fremhæves, hvorledes han stedse

beredvilligt fortæller om alt, hvad han har gjort sig skyldig i, og hvorledes han aldrig forsøgte at føre Politiet paa Vildspor. Efter hans sidste Flugt fra Arresten paa Charlottenborg paaviste han saaledes straks det Sted i Dyrehaven, hvor han havde nedgravet de stjaalne Ting, og de blev derefter i god Behold afhentede af Politiet. Naar Udgiverne nævner Navnet paa den Slave, der røbede ham i Neu-Ruppin, faar man ogsaa Indtryk af, at det sker for at stemple Angiveren. Men hvad mener de to Assessorer med deres Udtalelse om, at de ved denne Artikel vil »give et Bidrag mere til Menneskekundskab«? Selv indlader de sig ikke paa Psykologi, og deres Artikel beskæftiger sig kun med Strafferesolutioner og Domme. Men de venter dog altsaa, at Læserne ud af dette, eller bag ved dette, kan faa et Indblik i Peder Michelsens Karakter.

Lidt senere paa Aaret udkom et særligt Skrift med Titel: »Den danske Cartouches eller Peder Mikkelsens, den saakaldte Mestertyvs, Levnetshistorie«. Det omtaler adskillige af hans Bedrifter med større Udførlighed.

»Da han sidst var i Slaveriet, hvor han var smeddet til Skubkarren, havde han sparet sig en Rigsdaler sammen. For nogle af disse Penge købte han Brændevin og trakterede sine Kammerater, der arbejdede med ham paa Volden. Da Brændevinen gjorde sin Virkning paa dem, blev de søvnige og lagde sig alle til at sove. Heraf betjente han sig nu, løsnede sig fra Skubkarren, købte en Kost og en Skuffe hos en Spækhøker og gik ind i Porten for at feje, hvorfra han snart fandt Lejlighed at undvige. Om Natten stjal han en Møllerkarls Klæder og gik derpaa til Roskilde; her stjal han straks 2 Tdr. Rug og 2 Sider Flæsk fra de i Gæstgivergaarden holdende Vogne, som vare bestemte til Hovedstaden. Med disse Koster gik han et godt Stykke Vej [med 2 Tdr. Rug!] og lagde dem ned paa Vejen. Han bad den første Bonde, han mødte, at køre til Torvs for ham med disse Varer, da hans egen

Vogn var gaaet itu. Bonden lod sig overtale, de kørte til København, og han fik de stjaalne Koster godt solgt. Derefter forlod han igen Byen og kom til et Bondehus, hvor han erfarede ved at udfritte Børnene, at deres Forældre var kørte til København med Korn og andre Varer. Han opholdt sig derfor i Nærheden af Huset og blev var om Aftenen ved at se ind ad Vinduet, at Bonden ved sin Tilbagekomst talte de Penge, han havde bragt med sig, ialt 28 Rdlr., og lagde dem i en Pung. Imedens han var i Færd dermed, gav Konen Børnene 2 Otteskillinger at lege med. Da de ikke vilde give Faderen dem tilbage igen, truede han dem med at ville kalde paa Bussemanden, hvilket han ogsaa gjorde efter at have aabnet Vinduet. Uheldigvis havde han beholdt Pungen i Haanden, Peer Mikkelsen, som lurede udenfor, var ikke sen, men snappede den. Bonden var nær omkommet af Angst, og hele Sognet troede nu, at det var den skinbarlige Djævel, der havde taget Pungen.

Under en af sine Udvandringer fra Arresten kom han ind til en Bonde i Skoveggen imellem Lyngby og Hirschholm og bad om Nattekvarter samt noget at leve af, hvorimod han lovede at betale ham 10 Rdlr. Bonden var hertil villig, og den næste Morgen viste Peder Mikkelsen ham Adresseavisen, hvori der blev lyst om en Tyv og lovet 10 Rdlr. for hans Opbringelse. »Jeg er Manden«, sagde han, »kør mig til Politikammeret, saa faar du Pengene. Men det siger jeg dig, at jeg kommer til dig om to Dage igen, og da maa du ligeledes give mig Kost og Herberge for en Nattestid«. Bonden kørte ham til Staden, fik Pengene, og to Dage derefter saa han Peder Mikkelsen igen hos sig.

Naar han efter Paagribelse kommer i Forhør, beken-der han straks Alting og fortæller frivillig, hvor han har været, hvad han har stjaalet, og hvor han har gjort af det. Men spørger man, hvorledes han faar Jernet af sig, svarer han: »Det vil jeg nok beholde for mig selv; men

vil de give mig fri og sætte mig i Stand til at leve, saa vil jeg sige det«.

Ogsaa Kunsten tog sig af Mestertyven. Hans Indbrud paa Politikammeret forherligedes ved et Kobberstik af G. Fahrenheitz og hans Tilbagekomst til Arresten to Dage senere ved en Penne-tegning af Professor Abildgaard. Fahrenheitz's Billede udkom 1800. Det viser Peder Michelsen, iført den lange Frakke, Halvstøvlerne og den fine runde Hat, i Færd med Arbejdet paa Politikontoret. I den ene Haand holder han en Pakke 100-Rigsdaler Sedler, i den anden tre Lommeure, som han tager op af en stor Kiste. — Abildgaards Tegning har ikke været offentliggjort, men den findes i Original i Kobberstiksamlingen. Den bærer Paaskriften: »Peer Mikkelsen, Mestertyv, i Charlottenborg Gaard«, og kan derfor antages at være et Portræt af Mestertyven, som han saa ud, da han den 19. September 1800 var udstillet i Charlottenborgs Gaard. Abildgaard boede selv paa Charlottenborg og har saaledes haft let ved at komme til Stede. Peder Michelsen staar med bart Hoved, iført den lange Frakke og Halvstøvlerne og med sammenlænkede Hænder og Fødder. Hans Ansigt og Hoved er smukt, Udtrykket nærmest lidt enfoldigt-rørende, Haaret falder i bløde Lokker ned over Frakkekraven. Det samme lange Haar findes ogsaa paa Fahrenheitz's Kobberstik, og i det hele ligner de to Portrætter hinanden, saa man nok tør gaa ud fra, at saaledes har Peder Michelsen i Virkeligheden set ud. Særlig

Mestertyven Peder Michelsen i Charlottenborgs Gaard 19. Sept. 1800.

Professor Abildgaards Tegning gør Indtryk af at være et Portræt. Der er ingen Baggrund, ingen Staffage, kun den opretstaaende Mandsskikkelse i sorte Streger paa det hvide Papir. Kobberstikket, som i kunstnerisk Henseende er langt ringere, er derimod ment som en Satire. Intet af Billederne har den spidse Næse, som fremhæves i Politiets Signalement sammen med det skumle Blik, og dette svækker yderligere Tilliden til Politiets Evne til at karakterisere et Menneskes Udseende. —

Peder Michelsen selv havde ingen Glæde af den Popularitet, han nød. Han blev paany kagstrøget og brændemærket i Panden og indsat i Slaveriet under streng Bevogtning. Her forblev han — fraregnet en Undvigelse den 18. Juni 1801 — igen et Aars Tid, var arbejdsom og flittig og tjente sig en Del Penge, indtil han den 12. Jan. 1802 om Aftenen Kl. 8 brød ud gennem Stokhusets Tag og forsvandt, — »borte blev Markus med Liren«, som det hedder i et nyt Flyveskrift om Mestertyven.

Forfatteren til dette kalder sig Hans Petersen, Student. Skriftets Titel er: »Ho, Vægter! Klokken er slaget otte«, og det begynder med følgende vellykkede Parodi paa Vægterens Vers:

Naar Mørket Jorden blinder,
 Ta'er Tyven Vandrestav.
 Peer Michelsen forsvinder;
 Gud ved, hvor han blev af.
 Han Taget brød,
 Tag Jer i Agt,
 Hold flittig Vagt!
 Han stjæler til sin Død.

»Det er dog en løjerlig Person, denne Peer Michelsen«, fortsætter Skriftet; »hvordan man end vender det med ham, og i hvor strengt man end bevogter ham, saa finder han dog immer paa Raad til at undvige sit Fængsel«.

Derpaa følger en Fortegnelse over hans Tyverier og Straffe, og Skriftet slutter med et Par mindre gode Vers, at synge til Melodien: Det hændte sig Jephta den Gileads etc.

Her haver jeg været, jeg kommer ej mer,
 Saa skrev engang Tyven paa Døren.
 Men det gaar ej bedre med ham end med fler,
 Han bliver paagreben, langt førend
 Han tænker derpaa,
 I Fængsel maa gaa
 Og lænkes til Klods og til Karre.

Maaske man Peer Michelsen ogsaa faar fat,
 Forinden jeg dette har færdig.
 Saa siger han atter sin Frihed god Nat
 Og faar da den Straf, han er værdig.
 Og gid man da maa
 Engang finde paa
 At holde den Kumpan i Fængslet.

Det gik som Digteren spaaede. Peder Michelsen blev paagrebet allerede den fjerde Dag efter Undvigelsen og paany indsat i Stokhuset, nu med tre Brændemærker paa sin Pande. Og her sad han altsaa i Efteraaret 1805, da Dr. Galls øvede Øje blev fængslet af hans ualmindelige Hovedform, og her døde han af Brystsyge den 24. eller 25. Jan. 1809¹⁾, 47 Aar gammel. Han blev begravet i det Hjørne af Garnisons Kirkegaard, som var forbeholdt Stokhusfangerne, og hvor der senere indrettedes en Hundekirkegaard. Der var nu blevet stille om hans Navn, og de københavnske Aviser nævner ikke hans Død.

Det Spørgsmaal, om han har været et ualmindelig godmodigt Menneske, er det næppe lykkedes at give Svar paa. Men da Peder Michelsen gik i sin Grav paa Slave-

¹⁾ Afvigende Opgivelser i Garnisons Begravelsesprotokol og i Stamrullen over Slaver i Stokhuset (Landsarkivet).

kirkegaarden, kunde der dog siges om ham, at en saa stor Kunstner som Professor Abildgaard havde fundet ham værd at portrættere, og at en saa berømt Videnskabsmand som Dr. Gall havde erklæret hans Hoved for at være meget skønt. Han selv har dog vel næppe faaet noget af dette at vide.

EN DAMASKSERVIET MED ET KØBENHAVNSBILLEDE.

AF ELNA MYGDAL.

Til Dansk Folkemuseums nyeste Erhvervelser hører en Serviet af Linneddamask, der i Rækker paa tværs har et Billede af København, Danmarks og Norges Vaaben og en dansk Konge. Servietten er erhvervet ved godhedsfuld Medvirkning af Mr. A. F. Kendrick, Leder af Tekstilafdelingen i Victoria and Albert Museum i London, samt Bibliotekar Slomann, det danske Kunstindustri-museum. Servietten er 0,91 m lang og 0,82 m bred. Man brugte store Servietter i gamle Dage, saa store, at man nu omtrent kunde faa fire Servietter af samme Tøj-stykke, saa den foreliggende er ikke for sin Tid af usædvanlig Størrelse. Den har Ornamentborter, 8 1/2 cm brede paa de lange Sider, 10 cm paa de korte. Ser man nøjere efter, vil man finde, at Rankerne i Længdeborterne egentlig er beregnede paa at væves med »Spidsforretning«, da de er Halvdelen af et symmetrisk Mønster. Tværborterne er Ledranker, men ogsaa de mangler den symmetriske Del, endda baade i Længden og Bredden.

Over Borten forneden kommer Billedet af Byen, gentaget tre Gange, saa det danner en sammenhængende Stribe over Serviettens Brede. I Forgrunden ses Vand, deri to Skibe med Sejl og en Robaad. En flisebelagt Plads gaar ned til Vandet, foran den er nogle Stolper

nedrammet, og bag den rejser sig en monumental Bygning med en stor Port. Ved Siden af Pladsen skyder sig et Parti frem med to skraa Sider, omtrent i en Vin-

kel paa 45°, og en Forside, der gaar parallelt med Serviettens Kant. Muligvis er det fremspringende Parti, der ved Mønstrets Gentagelse giver Byen mod Vandet en regelmæssig Række Fremskud, tænkt som Befæstning.

Bag denne Forgrund kommer Byen med Kirke og andre taarnprydede Bygninger i klassisk Barok, dog uden Lighed med nogen af Københavns Bygninger. Ved Siden af Byens Taarne staar KOPPEN HAGEN.

Over den baldakinformed ophængte Kongekaabe er en aaben Krone. Skjoldene er ovale. Norges Vaaben er til heraldisk højre, Danmarks til venste, der er kun 6 Hjærter i det danske Vaaben, og saavel den norske som de danske Løver vender til den forkerte Side.

Over Vaabnet ses Kongen paa en stejlende Hest. I højre Haand holder han Tømmen, i den hævede venstre Kommandostaven. Han er iført Skødefrakke med Ærmeopslag, Ridestøvler og trekantet Hat. Ved Siden af ham staar KØNIG INDENNE MARCK. Efter Dragten at dømme maa det være Frederik IV. Kongen er placeret saaledes i Mønstret, at der kommer en halv Figur ved hver Side og to Figurer i Midten. Alle Figurer vender samme Vej.

Servietten er efter al Rimelighed af sachsisk Oprindelse. Medens i Slutningen af 16. og første Halvdel af 17. Aarh. Nederlandene havde indtaget en førende Stilling paa Dækketøjsvæveriets Omraade, spiller disse Lande ikke nogen fremtrædende Rolle i 18. Aarhundrede. Derimod var det nederlandske Linneddamask-Væveri indført i Sachsen 1666. I Begyndelsen efterlignede Sachserne de nederlandske Arbejder. Deres Mønstre var symmetriske ligesom Nederlændernes, uden dog at naa disse i Skønhed. Men da Rococoen bragte usymmetriske Mønstre, fremstillede man saadanne simpelt hen ved at udelade Mønstrrets ene Halvdel. At forandre Forretningen i en Væv og indlæse en ny Patron var et uhyre stort Arbejde og derfor meget kostbart, man hjalp sig da ofte, som man kunde bedst, og tog det ikke altfor nøje med Vævningens Tegning. Tænker man sig nu Serviettens Mønsterrapporter trukket paa Spids, saa de bliver symmetriske, vil baade Længdeborter og Tværborter blive rig-

tige; de sidste maa dog saa ogsaa væves symmetrisk fremad.

Byen vil kunne give et i og for sig lige saa godt Billede. Vaabenmærkerne vil (paa den nu manglende Halvdel) komme til at vende rigtig, og Danmark vil komme til at staa til heraldisk højre, hvad der maa have været Meningen, da Danmark betragtes som Hovedlandet og Kongen her er nævnt som Konge af Danmark. Sandsynligvis er en Del af et gammelt Mønster brugt. Rytteren derimod maa være sat ind senere, da Figuren gaar tværs over Rapportgrænsen.

Duge og Servietter blev i hine Tider ofte vævet med samme Forretning, blot at Mønstret gentoges flere Gange paa Dugens Bredde. Det er muligt, at en til Servietten svarende Dug har haft Kongens Navn længere fremme i Mønstret; men sikkert er det ikke, da Dugenes Indskrifter ikke altid var beregnet paa at forstaas af Efterverdenen. Saaledes afbilder Prof. J. Six, den hollandske Kender af Linneddamask, i *Het Huis* 1908 S. 80 en Dug med et noget lignende, men symmetrisk Mønster, hvor man forneden har en By af samme Type som KOPPENHAGEN, men Byen er DIF IAUPSTAT-PARIS. Derover er et Skjold med de tre franske Liljer, med lukket Kongekrone over Skjoldet og Krans af Palmegrene, derover rider, ogsaa paa en stejle Hest, LUDGWIG REX IN FRANK REIGH, ogsaa med Kommandostaven hævet. Hvilken Ludvig det er, staar der ikke. Men da Mønstret er symmetrisk, er det sandsynligvis Louis XIV. Da Louis XV kun var et Barn ved dennes Død 1715, har man vel næppe straks afbildet ham som voksen Rytter med Kommandostav, og altfor langt frem i 18. Aarh. vilde Mønstret sandsynligvis ikke have været symmetrisk. Andre Dækketøjs Mønstre med lignende Motiver: en Fyrste, Vaabenskjolde og en By forekommer. Prof. Six omtaler i samme Artikel i *Het Huis* et Brud-

stykke af Linneddamask, hvor Kejser Karl VI rider med Krone og Scepter og under ham er Staden Wien, der, ligesom København paa vor Serviet, er blevet til en fortløbende Tværstribet. Vaabnet skal have været indvævet over Kejseren. Efter Parykken sætter Six Dugen til Begyndelsen af hans Regering (1711—40). Mønstret er usymmetrisk.

Ligeledes usymmetrisk er Mønstret paa en Dug, hvor FRIDRICI AVGVSTI KØNIG IN POHLN (August II 1697—1733) ogsaa med Krone og Scepter rider, 7 Gange i Træk gentages Billedet. Desuden ser man ZITTAU, hvorover der er et Par Vaabenskjolde, omgivne af en Lambrequin og dækkede af en Hjælm. Vaabnene har sandsynligvis oprindeligt været tegnede som Slægtsvaaben. I det ene er en Løve (Byen Zittau), i det andet et Z.

Ogsaa en Dug fra Sverige nævner Six. Man ser paa den FRIDERICVS KØNIG IN SCHWE DEN galopere langs Vandet, hvori Skibe sejler. STOCKHOLM ligger derved, og under neden ses det kongelige Vaaben omgivet af Palmegrene.

Vor Serviets Mønster er altsaa det femte kendte i denne Genre, som man derfor maa antage har været en Mode blandt Fyrster. Det er jo muligt, at Tiden vil føre endnu flere for Dagens Lys. Var Væven først opsat, er der rimeligvis vævet mere end den egentlige Fyrstebestilling, og Dækketøjet er kommet i Privatbesiddelse og havnet rundt omkring; Frederik IV.s Serviet i to Eksemplarer i London.

Disse beslægtede Dækketøjer er, som man vil se, ikke alle fejlfri. Den »danske« Serviet med sine halve Borter, sin skabelonmæssigt tegnede Konge og By, sine forkert stillede Vaaben og Vaabenmærker, hvoraf tre Hjerter mangler, og sin aabne Krone — den lukkede Kongekrone var forlængst indført — viser, hvor langt

det 18. Aarhundredes Dækketøjer staar tilbage for det 17.s. Man behøver blot at sammenligne den med Chr. IV.s Servietter paa Rosenborg for at se, med hvor meget større Omhu for Mønstret disse er udført. Men de skyldes ogsaa Hollands berømteste Damaskvæver Pasquier Lammer-tin. Ikke desto mindre er det godt, at denne Serviet er havnet paa Dansk Folkemuseum, ikke mindst fordi det er den eneste hidtil kendte med et Billede af København. Den er, sine Mangler tiltrods, et interessant og smukt Stykke Linneddamask. Staar den end tilbage i Skønhed for det 17. Aarhundredes Arbejder, saa overgaar den dog langt det 19. Aarhundredes.

NOGLE DOKUMENTER VEDRØRENDE
SKRÆDERNES LAUGSHUS OG
SKRÆDERSVENDENES KRO I
BROLÆGGERSTRÆDE.

1662—1737.

Meddelte af VILLADS CHRISTENSEN.

Som andre Laug havde ogsaa Skræderlauget fra gammel Tid sit eget Hus. Det laa indtil 1728 i Brolæggerstræde, saa brændte det og blev ikke senere genopført som Laugshus. Ejendommens Grund, daværende Nr. 117 i Snarens Kvarter, nu Nr. 4 og 6 i Brolæggerstræde, var af betydelig Størrelse og havde Façade ikke blot mod Brolæggerstræde, men ogsaa mod det nu forsvundne Endeløsstræde. Foruden Skrædermestrenes Laugshus laa her Skrædersvendenes Kro samt en Vaaning, der oprindelig tilhørte Svendene, men i 1674 af dem blev solgt til Mestrene. Det ser ud til, at Lauget derefter i nogle Aar har benyttet dette Hus til en Fattigstiftelse; men senere blev det lejet ud.

Laughuset var en stor Bygning, der ogsaa tildels var lejet ud. Undertiden boede Oldermannen selv i Laughuset, saaledes Johan Andresen 1701 og Anders Jacobsen 1708. Der var Restauration i Bygningen, ikke blot for Laugsmestrene, men for enhver, der vilde gaa ind fra Gaden. Derimod blev det i 1685 forbudt at holde Krohus der for Skrædersvende og Drengene. Laugssalén var

15 Fag lang og 5 Fag bred. Den brugtes hovedsagelig til Laugsforsamlinger, men blev ogsaa undertiden lejet ud til offentlige Forestillinger.¹⁾

Skræderkroen var det foreskrevne Opholdssted for arbejdsløse Svende. De synes dog at have villet unddrage sig Forpligtelsen til at logere her; thi Magistraten har i 1716 fundet Anledning til at rette en Advarsel til Svendene, »at de under Straf logerer paa Skræderkroen og ej andre Steder, naar de ikke arbejder hos nogen Meister.« Med den Tids mangelfulde Folkeregistre var Bestemmelsen vanskelig at gennemføre, og den første Følge af Magistratens Advarsel blev derfor den, at baade Laugsovermanden Bernhardus Busch og Krofaderen Poul Hartvig hver for sig indleverede et Projekt om, hvorledes man bedst skulde holde Bog over Svendene. Oldermændens Projekt blev bifaldet, og i 1717 kunde han tilstille Magistraten Resultatet af sin Statistik. Det havde vist sig, at over 30 Svende havde »forstukket sig her og der«, og Oldermænden bad derfor om Tilladelse for Krofaderen til ved militær Vagt at lade saadanne Personer opsøge og arrestere. Krofaderen fik den ønskede Tilladelse og kunde altsaa fremtidig lade de Svende, der ikke frivillig vilde unde ham deres Søgning, afhente af Militæret.

Et saadant Svendeherberg var altid et uroligt Sted; og naar der ikke fra Tiden før 1728 er truffet saa mange Klager over Slagsmaal og Molest, som det senere bliver Tilfældet, er Grunden sandsynligvis den, at man i ældre Tid ikke var saa ivrig efter at bringe den Slags Sager til Øvrighedens Kundskab. Et og andet kommer dog frem, som naar der skrives i Magistratens Resolutionsprotokol under 9. Okt. 1715:

»Oberst Vieregg klager, at nogle Skrædersvende have overfaldet tvende Kadetter ved Skrædernes Laugshus,

¹⁾ Kbhvns. Hist. V, 293, 302. VI, 468.

og at de haver rammet (?) dem inde paa Laugshuset, hvorom Krofaderen skal være vidende. Nogle Vægtere skal og været overværende.

Poul Hartvig Krofader indkom d. 14. med sin Memorial og klager over Kadetterne, at de havde gjort ham Molest og overfaldet nogle Svende. Ellers mødte 2 Kadetter og en fra Oberst Vieregg. Men som de havde ingen Bevis, saa blev de vist til Justitsraad og Politimester Ernst, at han vilde eksaminere Vægterne, om de i Sagen kan give nogen Oplysning.«

Det ser ud til, at en senere Krofader, Erland Nielsen, der afløste Poul Hartvig i 1722, men allerede er forsvunden i 1723, er kommen voldeligt af Dage. Thi under 1. Marts 1723 noteres i Magistratens Protokol: »Inger, sal. Erland Nielsens Supplik om Beneficium paupertatis i en Sag imod den, der slog hendes Mand.« Magistraten attesterer, at hun er meget fattig og højtrængende til det, hun søger.

Af Oldermænd for Skræderlauget kendes fra disse Aar: Hans Pejtersen 1662, Peder Jensen 1674, Niels Nielsen Aal 1684, Johan Andresen 1701—03, Anders Jacobsen 1705—06, Bernhardus Busch 1715, Peter Hercke 1722, Peder Carstensen 1725, Adam Hass 1731 og Haagen Stier 1737. Som Værter i Svendekroen nævnes Jens Pedersen Øland 1662—74, Rasmus Christensens Enke 1694, Henrik Pedersen 1701, Johan Schmidt 1708, Poul Hartvig 1715—22, Erland Nielsen 1722—23, Niels Pedersen 1723—28.

I Skræderlaugets Arkiv (i Raadstuearkivet) findes nogle Skrivelser vedrørende Laugshuset og Svendekroen fra Aarene 1662—1737. De meddeles her med en noget moderniseret Retskrivning og med Fremhævelse af enkelte Ord og Udtryk. En enkelt Skrivelse (Nr. 11), som ikke findes i Skræderlaugets Arkiv, er medtaget.

1.

1662, 23. April. Overenskomst om Laugshuset mellem Mestrene og Svende.

Anno 1662 den 23. Aprilis var forsamlet paa vores Laugshus Oldermænd Hans Peytersen for det lovlige Skræderlaug her udi København og begge hans Bisiddere navnlig Steen Pedersen og Peyter Schonnefelt i det ganske Laugs Forsamling, og da var til Stede Krofader Jens Pedersen Øland, Peder Andersen, Peder Jensen, Svendes Bisiddere, saa vel som Skafferne Matties Christensen og Jørgen Søffrensen med deres Bisiddere Niels Christensen, Børre Ambjørssen, Rodolf Lorentz, Jehan Ermissen paa samtlige Skrædersvendenes og Brøderskabs Vegne. Og da tilspurgte fornævnte Oldermænd det ganske Laug, om de vilde bevilge Skrædersvendene deres Laugshus, naar deres Forsamling var, baade K r o e r d a g e og V a n d r e t i d e r¹⁾ og ellers, naar deres Forsamling sig kunde begive, da vil forbemeldte Krofader og Bisiddere, Skafferne med deres Bisiddere paa det ganske Brøderskabs Vegne for den Friheds Skyld afstaa fra dem [og] deres Efterkommere fra deres Gaards Rum til Laugshuset [af] Gaar-

¹⁾ Om disse Vandretider hedder det i Magistratens Resolutionsprotokol 28. Marts 1729:

»Skræderlauget her udi Staden klager over, at den Maade og Brug, som Svendene ere komne udi ved at holde Vandretid hvert Fjerdingaar, er ej alene til Hinder og Ophold for Mestrene ved at faa det dem betroede Arbejde forfærdiget, men endog skadelig for Svendene, idet at samme Frihed giver dem Lejlighed til at spadserere. Beder derfor Magistraten, i Følge af den om Haandværkssvende og Drenges allernaadigst udgangne Forordning af 6. Maj 1682, dens 7. Punkt, vil lade foranstalte, det ingen Svende efterdags maa understaa sig i at holde nogen Vandretid uden alene hver Julehelligt og Sct. Hansdags Tide«.

Magistraten bestemte derefter, at »samme Vandretid herefter skal være hvert halve Aar, nemlig Sct. Mortensdag og Sct. Hansdags«. Allerede i den ovennævnte Forordning af 1682 var det forudsat, at Svendene kun skiftede Tjeneste hvert halve Aar.

den fem Alen udi Bredden og [i] Længden fra deres Hus og Ejendom og ind til Jochum Spjellbergs Baghus, som forefunden er. Og da blev besluttet paa begge Sider, at Svendene skal have deres Kroerdage og Vandretider og ellers, naar deres Forsamling sig kunde begive. Mens om saa hændes, at Mesterne behøver deres Sammenkomst paa de Tider eller Dage, som Svendene monne behøve, da Mesterne at gaa for Svendene, deres Sammenkomst først at forrette. Og dersom Svendene gør nogen Skade inden i Laugshuset, naar de det monne have, enten med Vinduer at udslaa, Borde eller Bænker at synderslae, skal de være forpligtet at lade det fly til rette igen, ihvad som helst det og være kan.

Derimod skal Skræderlauget have fornævnte fem Alen Gaardsrum udi Bredden fra deres Hus og Ejendom til Jochum Spjellbergs Baghus for et frit evindeligt Ejendom i alle Maader. Uryggeligen paa begge Sider holdes og efterkommes skal, som foreskrevet staar, haver vi tvende enslydende Skrifter forfærdiget, den ene i vores Lade, [med] Krofader, Bisiddere, Skafferne og Bisidderne deres egne Hænder her neden for underskrevet; den anden udi Svendenes Lade med vores Laugsegl undertrykt. Actum København Aar og Datum som forskrevet staar.

Paategning: »Læst paa Københavns Byting udi tilstedeværende Oldermænd og Bisiddernes Nærværelse Mandagen den 9. Marts 1674.«

Det er Svendenes Eksemplar, som her er bevaret. Det bærer ingen Underskrifter, men derimod Laugets Segl, i hvilket ses en oplukket Skrædersaks, som to Løver holder op over Københavns tre Taarne, og Overskriften: Skrædernes Laugs Segl i København 1661. Det krigerske Udstyr: Løverne, to Faner og et opretstaaende Sværd mellem Saksens Blade minder om, at Signetet er stukket umiddelbart efter Begivenhederne 1658—60. Seglet er, efter et senere Signet med Aarstal 1748, gengivet i Nyrops »Danske Haandværkerlavs Segl« Nr. 230.

2.

1674, 26. Januar. *Svendene sælger til Lauget et Hus i Endeløsstræde.*

I den hellige Trefoldigheds Navn haver vi underskrevne oprettet en venlig Kontrakt med hinanden som følger:

For det første haver jeg Jens Pedersen Ølandt, Krofader, David Jacobsen og Peder Videsen, begge Svendenes Bisiddere, desligeste Otte Laursen og Jacob Hendrichsen, begge Skaffere, og deres fire Bisiddere nemlig Jacob Jacobsen, Johan Skriver, Johan Seyer, Nicolay Nielsen, med menige Brøderskabs Villie og Samtykke solgt og afhændet et af Svendenes tilhørende Hus beliggendes udi Endeligstræde(!), norden op til Skrædernes Kro og Laugshus og sønden op til Lieutenant Skulds Hus, hvilket forskrevne Hus og Gaard, jordfri Grund og Ejendom, vi aldeles sælger og afhænder til Skræderlauget fra os alle og alle vores Efterkommere til velbemeldte Skræderlaug og alle deres Efterkommere, ligesom det nu bygt, begreben og forefunden er, oppe og neder, med hvis nagelfast, som Huset tilhører, og en Jernkakelevn i Stuen og den halve Brønd i Gaarden, Skur og Staldrum, aldeles intet undertagendes udi alle Maader som forskrevet staar, at fornævnte Skræderlaug skal nyde, bruge og beholde for et fuldt, fast og uryggeligt Køb til evindeligt Ejendom og uigenkaldendes i alle Maader. Hvorfor vi paa Laugets Vegne Peder Jensen, Oldermænd, Urban Fribert og Lauritz Christensen, begge Bisiddere og seksten Mestere deres Consent og Villie paa det ganske Laugs Vegne lover og give fornævnte Jens Pedersen Ølandt, David Jacobsen og Peder Videsen, Svendenes Bisiddere, og fornævnte begge Skaffere og fire Bisiddere paa ganske Svendenes Vegne for samme Hus og Grund, som før er meldt, fem Hundrede Slettedaler, hver Daler til 64 Sk. danske beregnet, og derforuden femten Slettedaler Foræring til

Brøderskabet, hvilken Foræring straks at give, og et Hundrede Slettedaler af fornævnte Capital straks tilligemed at betale, naar forskrevne Hus os til Tinge bliver skødet, de andre fire Hundrede Sldlr. at lade staa paa Rente for sin aarlig Interesse seks pro Cento, og skal samme Rente aflægges og betales i rette Tide hver den 11. Juni, som det sig bør. Og skal forskrevne Jens Pedersen Øland, David Jacobsen, Peder Videsen og begge Skaffere og Bisiddere skøde os samme Hus til næstkommende Mandag til Tinge, da straks det fornævnte Hundrede Sldlr. med Foræringen at betale, ufejlbar som det sig bør. Og haver vi forbemeldte Krofader og de tvende Bisiddere samt begge Skaffere og Bisidere paa ganske Brøderskabens Vegne at forskaffe bemeldte Skræderlaug i samme Hus og Vaaning ryddeligt til næstkommende Paaske til rette Stævne- eller Flyttetid uden nogen Ophold, som forskrevet staar i alle Maader.

Til ydermere Stadfæstelse at dette saaledes paa alle Sider holdes og efterkommes skal, haver vi tvende enslydendes Kontrakter forfærdiget og med alle vores Hænder og vores sædvanlig Signeter her neden under trykt. Ex Hafnia den 26. Januarii Anno 1674.

15 Underskrifter, deraf de fire med Laksegl. I to af Seglene, for Oldermænden Peder Jensen og Krofaderen Jens Pedersen Øland, ses Lammet med Korsfanen. Urban Friberts Segl er brækket og derfor utydeligt, det fjerde, for Laurids Christensen, indeholder kun Bogstaverne L. C. — Paategning: Læst paa Københavns Byting Mandagen den 9. Martii 1674.

3.

1674, 11. Juni. Laugets Obligation til Svendene.

Kendes vi underskrevne Oldermænd Peder Jensen, Urban Fribert, Laurits Christensen, begge Bisiddere for Skræderlauget her udi København paa vores ganske Laugs Vegne af ret vitterlig Gæld [skyldig] at være til ærlige og velagtede Mænd paa det ganske Brøderskabs

Vegne, nemlig Jens Pedersen Øland, Davit Jacobsen, Peder Videsen, begge Bisiddere, Otte Laursen, Jacob Hendricksen, begge Skaffere, og det ganske Brøderskab, Penge fire hundrede Slettedaler, hver Daler til 64 Sk. danske beregnet, forpligtendes derfor os og vores Efterkommere og vores ganske Laug, en for alle og alle for en, bemeldte 400 Sldr. at betale fornævnte Krofader og Bisiddere og Skaffere eller deres Efterkommere og ganske Brøderskab eller deres Efterkommere til den 11. Juni Anno 1674 med des sædvanlige Rente seks pro Cento aarligen at give, fra samme Dato at angaa. Om fornævnte Kapital med begge Parternes Bevilling længer paa Rente bliver bestaaendes, da skal den aarlig Rente hver den 11. Juni udi rette Tide aflægges og betales, og saafremt det ej sker, da forskrevne Kapital straks lovligen være opsagt; men naar Renten i rette Tide erlægges, da haver Parterne hinanden et halvt Aar tilforn at lade opsige, enten fornævnte Penge længer maa stande paa Rente, eller de ej længer paa Rente behøves, og da efter Opsigelsen Betalingen uden Ophold at ske udi rede Penge og god gangbar Mynt. Paa det at forskrevne Mænd og det ganske Brøderskab af os og vores ganske Laug desto bedre kan og maa være forsikret, da pantsætter vi til dennem paa ganske Laugens Vegne samme H u s o g V a a n i n g, som vi dennem afkøbt haver, beliggendes udi Endeligstræde efter Købebrevets Formelding til et fast Underpant for forskrevne 400 Sldr. Kapital, Rente eller anvendte Bekostning skadesløs bliver fornøjet og betalt, som det sig bør. Og skal velbemeldte Dannemænd og Skaffere, som er eller bliver, hermed Fuldmagt have denne vores Forsikring til Københavns Byting at lade læse og paaskrive og i Pantebogen indføre, naar de vil, foruden nogen given Kald eller Varsel i alle Maader. Dets til ydermere Forsikring haver vi denne Obligation paa

det ganske Laugs Vegne velvidende underskrevet og med vores Laugssegl bekræftet. Actum Hafniæ den 11. Juni 1674.

Obligationen er underskrevet af Peder Jensen, Urban Fri- bert og Laurids Christensen og forsynet med samme Segl som Nr. 1. Den er gennemskaaret som kasseret.

Paategninger: »Anno 1674 den 11. Juni er afbetalt paa denne Obligation hundrede Slettedaler med dets tilbørlig Rente. Datum Københavns Laugshus ut supra.«

»Anno 1684 d. 11. December er afbetalt paa denne Obliga- tion til Svendenes Sygehus at betale to Hundrede Slettedaler af Oldermænd Niels Nielsen Aal. Testerer vi un- derskrevne. Hafniæ ut supra.«

Svendenes Sygehus laa i Adelgade, se Skrivelse Nr. 7.

4.

1703, 11. Juni. Laugshuset pantsættes til Raadmand Jens Riber for 1000 Slettedaler.

Kendes vi underskrevne Christian Jacobsen Lunov, Laurids Christensen, Elias Schultz, Ditlef Johansen, Hen- rich Drug, Peder Andersen Basnes, Jens Andersen Falck og Johan Tamke, samtlige Laugsmestre, Skrædere og Borgere her i København, at vi tillige med nuværende vores Oldermænd Johan Andresen og samtlige Laugs- mestre, og Brøderskabs Samtykke og Begæring, venlig haver ansøgt og gjort Anmodning til velædle Hr. Raad- mand Jens Riber om at erlange paa aarlig Rente til Lau- gets Nytte og Udgifter et Tusinde Slettedaler, hvilken be- rørte Kapital 1000 Sldr. velmeldte Jens Riber Lauget laant og medforstrakt haver udi hele 4 Marks danske Kroner, hver Daler til 64 Sk. danske beregnet, som Lau- get hermed lover og tilforpligter sig redelig og vel igen at betale her udi København udi lige Mønt og hele dan- ske fire Marks Kroner, naar man skrivendes vorder d. 11. Juni 1704, fra dette Brevs Dato med sin sædvanlige og tilbørlige Rente 5 pro Cento af hvert Hundrede aar- ligen, og det saa længe de hos Lauget paa Rente bestaaen-

des vorder, rigtig at erlægge og betale til hver 11. Juni. Mens naar en af Parterne til Sinds vorder, Pengene ikke paa Rente at lade bestaa, eller Lauget dem ikke længere vil beholde, da skal saadant et Fjerdingsaar tilforn lovligen advares, efter hvilken Opsigelse Lauget Betalingen til d. 11. Juni der næst efter med sin Rente skal aflægge til velbemeldte Hr. Raadmand Jens Riber eller dette Brevs rette Ejermænd. Og paa det Jens Riber bedre kan være og skal være forsikret og skadesløs holden, da pantsættes hannem til et fuldkommen prioriterligt Underpant **Skræderlaugets Laugshus**, beliggendes udi Brolæggerstræde, som er jordfri Grund og Ejendom, med iværende Jernkakelovne, Panelværk og alt andet, nagelfast er, oppe og neder, med iværende fersk Pompevand, som det nu bygt og begreben er og forefindes, og til ingen anden pantsat er, ikke heller skal vorde pantsat eller noget derfra sælges, førend oftmeldte Jens Riber, *de fattige husarme*¹⁾ eller da dette Brevs rette Ejermænd vorder afbetalt, som det sig bør, skadesløs i alle Maader. Og dersom forskrevne Skræderlaugets Laugshus nogen ulykkelig Hændelser kunde tilkomme (det Gud naadelig afvende), da skal det ikke komme velermeldte Jens Riber eller dette Brevs rette Ejermænd til nogen Hinder eller Skade, mens de at nyde fuld Betaling af samtlige Laugets Mestre, som nu ere eller herefter kommendes vorder, som dertil Forskud haver at gøre. Til videre og mere Forsikring maa denne Laugets udgivne Panteobligation og Forskrivning til Tinge læses, protokolleres og paaskrives paa Laugets Bekostning uden nogen Kald eller Varsel dertil at give, alt efter egen Behag naar hannem lyst. Og [hvis] imod Forhaabning Renten ikke til rette Tider præcise d. 11. Juni skulde blive erlagt, da er denne Obligations Kapital dermed fuldkommen opsagt. Og til

¹⁾ Maaske er det Fattigvæsenets Penge, Jens Riber har udlånt.

saadan Forskrivnings bedre Stadfæstelse haver vi paa samtlige Laugets Vegne denne Laugets udgivne Obligation med egne Hænder underskrevet og Skræderlaugets store Segl her nedenfor trykt. Datum København d. 11. Juni Anno 1703.

Udskrift af Københavns Bys Obligations Protokol.

5.

1705, 24. August. Raadmand Jens Riber faar Pant baade i Laugshuset og Svendekroen for et nyt Laan paa 800 Rigsdaler.

Kendes jeg underskrevne Anders Jacobsen, nuværende Oldermænd for det lovlige Skræderlaug her udi København, at jeg tillige med mine Laugsbrødre, ærlige og velforstandige Mænd, nemlig Lauridtz Christensen, Johan Vilhelm Birckner, Detluf Johansen, Niels Pedersen Helmerschou, Peder Mørck, Henrich Bechlev, Jørgen Thomsen, Andreas Weyers, Niels Olufsen, paa samtlige Skræderlaugs Mestrenes og Brøderskabs Vegne saa og med deres Villie, Samtykke og Begæring haver ansøgt og gjort Anmodning til Velædle Hr. Raadmand Jens Riber om at erlange endnu videre paa aarlig Rente til Skrædernes Kros Opbyggelse beliggendes her udi Staden i Brolægger Stræde næst ved Vores Laugshus paa Hjørnet af Endeløsstræde, Penge otte Hundrede Rigsdaler, hver Rigsdaler til 96 Skilling danske beregnet, som han os i gode hele danske Firemarks Kroner laant og til bemeldte Brug forstrakt haver, hvilke forskrevne 800 Rigsdaler vi paa samtlige Laugets Brøderskabs Vegne hermed lover og os hermed tilforpligter for os og vores Arvinger, en for alle og alle for en, redelig og igen at betale her udi København til ermeldte Raadmand Jens Riber, hans Hustru eller deres Arvinger eller og hvem denne vores Obligation med Rette i Hænder haver, udi lige Mønt og hele danske Firemarks Kroner, naar man

skrivendes vorder den 11. Juni 1706, fra dette vores Brevs understaaende Dato at regne med sin tilbørlige Rente 5 pro Cento af hver Hundrede Daler, og det, saa længe bemeldte Kapitel hos Lauget paa Rente bestaaendes vorder, rigtig at erlægge og betale hver 11. Juni. Mens naar en af Parterne til Sinds vorder Pengene ikke længere paa Rente at lade bestaa, da skal saadant et Fjerdingaar for den da tilkommende 11. Juni advares og lovligen opsiges, efter hvilken Opsigelse Lauget Betalingen til den 11. Juni der næst efter, Kapitalen og forfalden Rente, skadesløs lover at betale udi danske hele Firemarks Kroner og ingen anden Mønt, eller vores Tilbydelse til oftermeldte Hr. Raadmand Jens Riber eller dette Brevs rette Ejermand. Og paa det Velædle Hr. Raadmand Jens Riber og dette Brevs rette Ejermand des bedre kan være og blive forsikret og skadesløs holden, da pantsætter vi hannem paa samtlige Laugs Brøderskabs Vegne og med deres Villie og Samtykke for forbemeldte otte Hundrede Rigsdalers Kapital og paavoksende Renter og Skadegæld vores Laugshus og ny opbygte Kro og Ejendom, saa som det nu bygt er og herefter forbedret og indrettet vorder, beliggendes i Brolæggerstræde og strækker sig om i Endeløs Stræde til Laugets fattiges Hus, med iværende og tilkommende Jernkakelovne, fersk Pompevand, Panelværk og Drætter samt med alt andet, som nagelfast er og bliver, oppe og neder, intet undertagendes i nogen Maader, jordfri Grund og Ejendom, næst efter de atten Hundrede tresindstyve og seks Rigsdaler fire Mark Pant og Prioritet, han forhen derudi er forsikret og haver. Hvilke forskrevne vores Laugshus og Kro og Ejendom ikke til nogen anden er pantsat, ikke heller skal vorde til nogen anden pantsat eller noget derfra sælges, førend oftermeldte Hr. Raadmand Jens Riber eller dette Brevs rette Ejermand er skadesløs afbetalt og fornøjet i alle Maader. Og dersom forskrevne Skræder-

laugs Hus og Kro nogen ulykkelig Hændelse tilkom (det Gud naadeligen afvende), da skal det ikke komme vel-ædle Hr. Raadmand Jens Riber eller dette Brevs rette Ejermand til nogen Hinder, Afkortning eller Skade i Kapitalen og Renten, mens de at nyde fuldkommelige skadesløs Betaling af samtlige Laugsmestre, som nu ere eller herefter kommendes vorder, som dertil Forskud, enhver efter pr. advenant, haver at gøre. — Og til saadan Forskrivnings bedre Stadfæstelse haver vi paa Laugets Vegne denne vores udgivne Obligation med egne Hænder vores Navne underskrevet og Skræderlaugs store Segl her neden under trykt. Datum København den 24. Augusti Anno 1705.

10 Underskrifter. Seglet mangler. Obligationen er læst og protokolleret paa Bytinget samme Dag og bærer Paaskrift om, at Renten er betalt 1706—28 og 1732—37. Desuden findes følgende to Paategninger:

Denne Obligation vorder hermed i Følge af Lovens Bydende fornyet, saaledes at den udi alle des Ord og Punkter skal holdes, hvilket jeg underskrevne Oldermænd med tilstedeværende Laugsbrødre paa samtlig Skræderlaugets Vegne under vores Hænder og Signeter bekræfter.

København d. 24. April. Anno 1725.

Peder Carstensen

Oldermænd

(Segl)

Wilhelm Fürst

J. E. Wichmann

S. W. Beschel

Erich Busch

Som Fru Reguelsen i Henseende til den Skade, Laug- et i Almindelighed og hver af os i Særdeleshed haver taget ved den store Staden overgangne Ild- brand, hvorved vores Laugshus, som hende var pantsat til et Underpant, er bleven lagt i Aske, haver af Kristenkærlighed [ladet] sig bevæge til Afslag at eftergive os 7 Fjerdingaars Renter med 80 Rdhr. paa Lagien af Kronerne foruden af hendes tilgodehavende Kapital 666

Rdlr. 4 Mark, hvormed jeg og det samtlige Lang er fornøjet og takker, hvorfore vi igen paa Skræderlaugets og egne Vegne gør hende forsikret for de overblevne 2 Obligationers rigtige Betaling. Saa haver vi ved denne Fornyelse ej alene i Følge af Loven igentaget og fornyer denne Obligation, stor 800 Rdlr. Kroner, med alle derudi indførte Klavsuler, men endog hermed reversere og forbinder os til en for alle og alle for en, som nu er og herefter udi Lauget kommendes vorder, skadesløs i alle optænkelige Maader af hvad Navn nævnes kan, hende denne obenmeldte Summa at betale udi Kroner og ingen anden Mønt og dessens aarlige Renter udi Kroner præcis og udi rette Tid at lade erlægge. Og paa det Fru Reguel-sen og hendes Arvinger eller Obligationens »i rette Hænde Haver« desto mere kan være forsikret, haver jeg som Oldermænd for det lovlige Skræderlaug og disse nuværende Laugsmestre paa samtlige Skræderlaugets og egne Vegne denne Fornyelse underskrevet og forseglet. Kristianshavn d. 17. Juli 1731.

Adam Hass, Oldermænd (Segl med en Pelikan).
Haagen Stier. Mule. Vilhelm Holm. Erich Bjørnssen.
Friderich Bielfelt. Jens Rasmussen Holm. Christian
Uhde. Andreas Schreiber. Peter Lind. Brim Brimsen.
Gottfried Wichman.

6.

1705, 26. Sept. Ny Obligation til Jens Riber paa 500 Slettedaler.

Kendes jeg underskrevne Anders Jacobsen nu værende Oldermænd for det lovlige Skræderlaug her udi København, at jeg tillige med mine Laugsbrødre, ærlige og velforstandige Mænd, nemlig Lauridz Christensen, Johan Wilhelm Birchner, Detlef Johansen, Henrich Bechlev, Espen Pedersen, JørgenThommesen, Bernhardus Busch og Peder Mørch paa vore egne og samtlige Skræ-

derlaugs Mesteres og Brøderskabs Vegne saa og med deres Villie, Samtykke og Begæring have ansøgt og gjort Anmodning til velædle Hr. Raadmand Jens Riber om at erlange endnu fremdeles paa aarlig Rente til Skrædernes Kros Opbyggelse og vores Laugshuses Reparation og Forbedring, beliggen- des her udi København i Brolæggerstræde og strækker sig om udi Endeløsstræde, Penge fem Hundrede Slettedaler, hver Daler til 64 Skilling danske beregnet o. s. v.

Fortsætter som foregaaende Obligation. Laugshus og Kro pantsættes med iværende 12 Jernkakelovne. Obligationen er fornyet d. 24. April 1725 og udsløttet af Pantebogen 11. Aug. 1731. Renten er betalt 1706—28, og Marie Riber, sl. Reguel Rasmussens, kvitterer 17. Juli 1731 for rigtig Modtagelse af Kapital og Rente, som Oldermænd Adam Hass har betalt.

Det har ikke været let for Oldermænden at faa disse Penge inddrevne. Den 4. April 1731 indføres i Magistratens Resolutionsprotokol: »Adam Hass, Oldermænd for Skræderlauget, indleverer Specifikation paa de Mestre i Lauget, som ikke godvillig har villet lade sig indfinde hos ham for at lade sig tegne til Laugshusets Gælds Afbetaling, som nu bør at betales til 11. Juni førstkommende, med Begæring, at de maa vorde tilholdt inden en [Maaned?] at betale deres Kontingent og derfor imidlertid at passere deres Forskrivning.« Magistraten svarede: »Beror til videre«, og det lykkedes da ej heller Oldermænden at faa Sagen i Orden til Terminsdagen d. 11. Juni. Han har da faaet Udsættelse en Maaned, og under 4. Juli træffes en ny Skrivelse fra ham til Magistraten, hvori han »indberetter, at en Del af Mestrene i Lauget findes uvillige til at erlægge deres Kontingent til Laugets Gælds Afbetaling nu til førstkommende 12. Juli, saa det er at befrygte, de øvrige derover maatte vorde tilføjet Tort, med Begæring at samme, som han navngiver og ere: Bernhardus Busch, Monsr. Bonfils, Ib Nielsen Bellum, Peter Vulfberg og Johan Leidner, maa vorde paa Raadstuen fremkaldede og tilholdte at svare, hvis de bør.« Oldermænden fik denne Gang det Svar af Magistraten, at han kunde søge de uvillige Mestre, som han bedst syntes. Og paa en eller anden Maade har han da skaffet Pengene og betalt dem d. 17. Juli 1731.

7.

1706, 22. Marts. Oldermænden klager til Magistraten over, at Svendene vil flytte deres Sygestue bort fra Laugshuset.

Velædle og velbyrdige Hr. Etatsraad, Præsident, Borgmestre og Raad, mine højgunstige, højbydende Herre!

Eders Velædel- og Velbyrdigheder foraarsages jeg som Skræderlaugets Oldermænd paa samtlige Skræderlaugs Vegne hermed allerydmygeligen at foredrage: Der Hans Kongl. Majt. 1681 efter allernaadigst Behag havde forordnet, at Laugene ikke mere maatte holde saadanne Forsamlinger som tilforn¹⁾, da har vores Skrædersvendenes Brøderskab med Laugets Samtykke solgt deres Sølv-Velkomst og andre Mobilier og sanket sig deraf 400 Slettedaler. Derefter købte de sig med Laugets Hjælp og Samtykke et Hus udi Adelgaden, hvorudi de havde deres Sygekammer og Krankefaderens Vaaning, og gav paa samme Hus de ermeldte 400 Sldr., og for Resten maatte vores samtlige Skræderlaug give Forsikring. Og som samme Hus var noget langt borte, saa kunde en Del Mestre deres syge Svende ikke gøre tilgode, som de gerne vilde, tilmed maatte Brøderskabet aarligen over 20 Dlr. Rente foruden Reparation og ordinære Skatter og Indkvarteringen betale, hvilke aarlige store Udgifter faldt Svendenes Brøderskab alt for besværlig, idet de til samme aarlige store Udgifter en Del af deres Tidepenge maatte anvende. Saa har Brøderskabet samme Hus for dets Ubelejlighed og de aarlige store unødvendige Udgifter at spare med

¹⁾ Forordning om Laugene 23. Dec. 1681. Det hedder her i § 11: Svendene maa ingen Kro eller Sammenkomst have. I § 9: Mestrene bevilges ej heller nogen Sammenkomst uden Magistratens Tilladelse. I § 8: Ingen fri Mandag eller anden Drikkedag tillades.

vores Laugs Samtykke solgt; og der de Gælden, hvis de paa samme Hus var skyldig, havde betalt, beholdt Brøderskabet 400 Sldlr. igen tilovers. Og som vores Laugshus den Tid stod udi Bygning, saa begærede Lauget, at Brøderskabet vilde laane dennem ermeldte 400 Sldlr. til Bygnings Fortsættelse, som de ogsaa gjorde. Og som Svendenes Brøderskab en Sygekammer for deres syge Svende og en Vaaning for deres Krankefader endelig skulde have og ej kunde være foruden, og vores sidste allernaadigste Laugsartikler af Dato 13. Novbr. 1700 den 3. Post melder, at de fremmede Rejsende, ankommende Skrædersvende og Lønnedrenge, skal logere paa de Steder, som Oldermændene for Skræderlauget dennem anviser, hvortil Hans Kgl. Majt. allernaadigst har bevilget, at han sig af Skrædernes Laugshus maa betjene: efter denne Anledning har Lauget for raadeligt eragtet (eftersom at Laugshuset var saa stort og bekvemt til), og til Svendenes Bedste og Nytte anvist Svendenes Brøderskab paa vores Laugshus en reputerlig Logemente til deres Sygekammer og et Logemente til deres Krankefaders Vaaning, som de aldrig saa god haver haft tilforn, som de ogsaa allerede virkelig haver udi Brug og Possession. Og som Lauget ermeldte tvende Logementer paa Laugshuset Brøderskabet har anvist, at de samme skulle nyde for den aarlige Rente af bemeldte 400 Sldlr., og Lauget vilde samme Logementer paa egen Bekostning forsvarligen vedligeholde, som af hosfølgende Kopi¹⁾ af Obligationen, som Lauget til Svendenes Brøderskab vilde udgive, højgunstigen er at fornemme: dets uagtet saa vilde de tvende Mestre, nemlig Mester Moritz Jacobsen og Mester Peder Andersen, og de tvende Altgeseller Michel Huus og Thomas Madtzen, efter bemeldte Mesteres Instigering, det absolute ikke tilstede, hvorfor de Lauget nu afvigte 11.

¹⁾ Findes ikke ved Sagen.

Martii ermeldte 400 Sldr. igen haver ladet opsigte. Om de nu efter deres Foregivende atter selv vilde købe sig et belejligt Hus, da vilde disse 400 Dlr. ikke meget forslaa til, saa skulde dog Lauget for Resten give Forsikring, hvilket vores Laug ej mer vil gøre, efter at det var meget skadeligt for Svendene, idet de saadan Hus med Reparation, Skatter, Indkvartering og aarlige Rentes Udgifter uden største Skade ej kunde underholde, med mindre at de den meste Del af deres Tidepenge dertil vilde anvende, som siden de fattige og nødlidende skulde kortes og afgaa. Og som Svendene forbemeldte tvende Logementer paa vores Laugshus foruden videre Udgifter, Omkostning eller Besværing for den aarlige Rente af forbemeldte 400 Sldr. fri kan nyde, og deres 400 Sldr. bliver dog hos Lauget udi god Behold, altsaa kan Velædle og Velbyrdige Magistraten heraf højgunstigen fornemme, at forbemeldte tvende genstridige Mestre og Altgeseller ikkun af Fortræd (at Lauget ikke skulde have disse 400 Dlr. paa forbemeldte Maade hos sig staaendes) Svendene saaledes forsætlig vil føre udi Skade, Omkostning og unødvendige Udgifter. Sligt at præcavere saa indflyer jeg som Oldermænd paa samtlige Skræderlaugets Vegne med allerydmygste Bøn til Velædle og Velbyrdige Magistraten, de ville dog højgunsteligen behage og formedelst deres høje Autoritet ermeldte tvende urolige og genstridige Mestre og Altgeseller alvorligen dertil holde, at de sig fra deres utidige Genstridighed og skadelige Forehavende maatte entholde, og at Svendenes Sygekammer og Krankefaders Vaaning paa forbemeldte Maade maatte forblive paa Skrædernes Laugshus, eftersom den til Svendenes Nytte og største Gavn er indrettet. Herom forventer paa Laugets Vegne højgunstig Bønhørelse og Assistance den, som udi dybeste Respekt og Lydighed til Døden forbliver Velædle og Velbyrdige Hr. Etatsraad, Præ-

sident, Borgmestre og Raads allerydmygste og pligtskyldigste Tjener

Anders Jacobsen,
Oldermand.

Hafniæ d. 22. Martii Anno 1706.

Skrivelsen, med Oldermandens Underskrift, ligger i Laugets Arkiv og er formodentlig altsaa ikke bleven afsendt.

8.

1706, 8. Oktobr. *Skøde paa en Portion Pumpevand til de fattiges Hus i Endeløsstræde.*

Efter de Højædle og Velbaarne, Velædle og Velbyrdige Herrer Oberdirektørers skriftlige Tilladelse lydende som følger:

Paa samtlige Oberdirektørers Vegne, som af Hans Kgl. Majt. ved Københavns ferske Spring- og Pompevand allernaadigst er beskikket, bevilger og tillader vi Sr. Andreas Jacobsen som Oldermand for Skræderlauget her udi København, at han udi Vestergades Lille Pompevand efter hans Ansøgning paa Skræderlaugets Vegne og den derom fra Kompagniet indgivne Erklæring maa bekomme en Opstander til deres Laugets fattiges Hus udi Endeløsstrædet beliggende. Thi vilde Inspektøren Sr. Ogelbye paa Kompagniets Vegne med hannem om første Købet efter Foundationens 7. Artikel akkordere og imod Betalingens Erlæggelse et Skøde og Adkomst derpaa udstede. Hvorefter samme Portion Pumpevand som et Ejendom skal forblive ved bemeldte Skræderlaugets fattiges Hus, og de den der maa nyde, bruge og beholde, saa længe dermed omgaaes efter Foundationen, og den aarlige Afgift deraf i rette Tide til Kompagniet erlægges.

Hafniæ d. 5. Oktbr. 1706.

H. Nansen. O. Rømer. A. Jacobsen.
Johannes Christensen Meller.

Er velfornemme Mand Sr. Anders Jacobsen, Oldermand for Skræderlauget her udi Staden, forundt, at han ved Vandmesteren Jørgen Olsen maa lade indlede udi deres Laugs fattiges Hus i Endeløsstræde fra Vestergades Lille Pompevands Kompagniets Ho-

vedrende paa Laugets egen Bekostning fersk Pompevand ved en Opstander at nyde i samme fattiges Hus imod tredive Rigsdaler, som Sr. Anders Jacobsen paa Laugets Vegne i Dag denne underskrevne Dato til mig erlagt haver, for hvilke jeg hannem hermed paa bemeldte Kompagniets Vegne kvitterer. Og de derimod i bemeldte Hus at være tilberettiget samme Pompevand til Nødtørft at nyde, saa længe de deraf lige ved andre interesserede den aarlige Afgift rigtig erlægger og forholder sig ubrødelig efter de Vedtægter og Ordinancer, som allerede er eller herefter til det gemene Bedstes Befordring kan vordet optænkt og vedtaget. Til Vidnesbyrd under min egen Haand og Signet. Datum Hafniæ d. 8. Oktober 1706.

P. Ogelby.

Under Navnet et Laksegl, som viser en Mand med en Lanse i højre Haand.

9.

1722, 14. Juli. *Lejekontrakt paa Huset i Endeløsstræde.*

Udi den hellige Trefoldigheds Navn haver vi underskrevne oprettet og sluttet følgende Lejekontrakt:

Jeg Peter Herck, Oldermænd for det lovlige Skræderlaug her i denne kongelige Residensstad København, tillige med undertegnede Kvartal Mestre haver bortlejet, som vi og hermed paa Laugets Vegne bortlejer til Monsr. Hartvig Holst, Borger og Lakerer her udi Staden, et **L a u g e t t i l h ø r e n d e H u s**, som han nu bebor, med dertil værende Sal, Kælder under Huset og ellers alt andet, som samme Hus tilhører, intet undtagendes i nogen Maade, og det udi tvende Aar at regne fra Paaske sidst-afviget til Paaske 1725, da han dog efter et Fjerdingsaars Opsigelse paa enten af Siderne skal levere Huset og alt fra sig udi lige saa god Stand, som han det annammet haver. Af hvilket Hus, Sal og Kælder jeg Hartvig Holst skal betale udi aarlig Leje 50 Rdlr., siger halvtredsinds-tyve Rigsdaler klingende Mønt, nemlig hver Michaelis

den halve Leje og hver Paaske den anden halve Leje, som skal kontinuere, saa længe jeg samme Hus til Leje bebor. Alle af Huset iværende Lejetid gaaende Skatter og Udgifter svarer Lauget, mens af min Næring samt Vægterpengene betaler jeg selv. Skulde jeg Hartvig Holst vorde tilsinds bemeldte Hus og tilhørende længere at ville bebo til Leje end fornævnte tre Aar, da skal jeg, saa længe jeg lyster, samme nyde til Leje, naar jeg, som forhen er meldt, rigtig betaler den akkorderede Leje. Imidlertid lover jeg Hartvig Holst at have god Indseende med Ild og Lys, at formedelst min eller mines Uagtsomhed ingen Ulykke eller Skade (næst Guds Hjælp) skal forårsages, med mindre jeg dertil skal være ansvarlig. Hvad nødvendig Reparation, som paa Huset skulde behøves, da lader Lauget samme forfærdige; men dersom jeg Hartvig Holst skulde finde fornødent noget paa Huset enten i en eller anden Maade at lade forandre, da sker sligt ikke uden Oldermændens og Kvartalmestrenes Consents.

At forskrevne Lejekontrakt saaledes skal holdes og efterkommes, haver vi tvende enslydende Genparter herom forfattet og med vores Hænder underskrevet. København d. 14. Juli 1722.

Peter Hercke, Oldermænd. Hartvig Holst. Paul Hartvich. Adam Hass. Hans Jacobsen Beenfeldt. Daniel Spiegell.

At det er Huset i Endeløsstræde, det drejer sig om, fremgaar af en Paategning paa Kontrakten. Denne viser desuden, at Lejen er betalt fra Paaske 1722 til Paaske 1727. Lakerer Hartvig Holst nævnes allerede som boende her i 1720. Huset er formodentlig det samme, som tidligere brugtes til Laugets fattige.

10.

1724, 28. April. Laugshusets Forsamlingsaal udlejes til Salomon von Quoten.

Udi den hellige Trefoldigheds Navn haver vi underskrevet indgaaet og sluttet efterfølgende Lejekontrakt:

Jeg Peter Herch, Oldemand for Skræderlauget her udi denne kongelige Residensstad København, og undertegnede Kvartalmestre hermed bortlejer til Salomon Poulsen von Qvotten Laugets Samlingsstue udi Laugshuset i Brolæggerstrædet beliggende, udi den Stand, som den nu er og forefindes. Derimod jeg Salomon Poulsen von Qvotten lover at betale ugenlig Leje af samme Stue 4 Rdlr., skriver fire Rigsdaler klingende Mønt, og det ved hver Uges Udgang rigtig at betale til Oldemanden Sr. Peder Herch, som skal regnes fra den 4. Maj førstkommende og kontinuerer, saa længe jeg samme Stue udi Leje haver, [og efter 14 Dages forhen gjorte Opsigelse paa enten af Siderne]¹⁾ levere samme Stue og alt udi lige saa god Stand, som jeg det ved Syn haver annammet. Og i Fald (det Gud naadeligen afvende) at samme enten ved Ild eller anden ulykkelig Hændelse af mig eller mine Folk kom til Skade, skal jeg derfor være ansvarlig og repondere Skaden. Dets til Bekræftelse haver vi denne Kontrakt, som uryggeligen holdes og efterkommets skal, med vores egne Hænder underskrevet og med vores Signeter forseglet. København d. 28. April 1724.

Salomon Paulsen v. Quotten. Peter Hercke, Oldemand (et beskadiget Laksegl). Peter Wulfssen Brog. Gabriel Ringschou. Michel Busch. Sivert Cammermeier. Christian Mule.

Salomon v. Qvotten vilde give theatralske Forestillinger paa Laugssalen. Den havde tidligere været udlejet til et fransk Skuespillerselskab.

11.

1729, 29. Okt. *Forrige Krofader Poul Hartvigs Forslag til Laugshusets Genopbyggelse og Gældens Afbetaling.*

Af Politi- og Kommercekollegiets Resolutionsprotokol.

¹⁾ Det indklamrede er overstreget.

Mandagen d. 19. Decbr. 1729 om Eftermiddagen var i Collegio Hr. von Holstein, Braem, Højer, da der blev læst Poul Hartvichs Memorial eller Forslag til Kammerherre von Holstein af 29. Okt. sidstleden, hvorved han andrager, at [han] har været Borger og Mester i Skræderlauget udi 24 Aar og imidlertid 8 Aar i samme som Krofader. Men nu ligger deres Laugs- og Sygehus i Aske, hvorpaa Lauget nu er skyldig til Fru Assessor Reguel Rasmussens 7000 Sldr. Kroner, og de Mestre, som haver gjort denne Gæld, ere alle døde, til hvilken de, som nu lever, alle samtlige maa svare. Denne afbrændte Plads ligger i Brolæggerstræde og er af Begreb imod 40 Alen til samme Gade, og til Endeløsstrædet mod 36 Alen, og i Dybden 34 Alen. Saa udfordrer Fornødenheden, at dette Laugshus igen maa blive opbyggt, eftersom det letteligen kan ske uden Skade, til Laugets Fordel og Nytte. Skræderlauget har nu Aar og Dag, Tid efter anden, været samlet om denne Post; men de ere ej endnu bleven enige, endskønt de ikke kan undvære saadant et stort Laugshus, hvortil de fleste forstandige og inklinerer, mens en Del af de uforstandige vægrer sig derudi. Og som de retsindigste Mestre gerne ser saadant, haver de anmodet ham om at gøre et Forslag om denne Sag, hvorfor han herved understaar sig at offerere sine underdanige Tanker.

1. At det maa være ham tilladt hans Livstid paa Laugshuset at blive Oldemand og Krofader og der at bo frit.

2. At naarsomhelst en Svend herefter vil være Mester og tillige gifte sig med en Mesters Datter, saa maatte han til Amtet give 5 Rdlr., om endskønt han forhen ikkun har betalt 1 Rdlr.

3. At den, som ej giftede sig med en Mesters Datter, eller og samme er en Mesters Søn, maatte give 23 Rdlr., ihvorvel han ikkun tilforn har maattet betale 20 Rdlr.

4. At enhver Mester for sin Person til **L a u g e t s** fattiges Hus ugentlig maatte betale 4 Sk.

5. At naar en Mester havde mer i Arbejde end een Svend, skulde han i Henseende til hans større Fortjeneste ugentlig til Laugets fattiges Hus for enhver Svend betale 12 Sk., hvilke ikke skulde decourteres Svenden, men fragaa Mesteren. Disse fornævnte Poster skulde saaledes kontinuere i 24 Aar, i hvilken Tid Lauget kunde komme af sin Gæld, dog at de itzige Mestre maatte kontinuere med saadant, og de tilkommende at obligeres til at holde det i 20 Aar.

6. At alle syge og ledige Svende maatte ej nogen anden Steds logere end paa Laugshuset.

7. At de til Fru Rasmussens paa Prioritet skyldige 7000 Sldr. Kroner maatte ikke aleneste have et konsiderabelt Afslag, mens endog maatte ikke staa paa første Prioritet, eftersom de til 11. Decbr. 1729 vil afbetale 1000 Rdlr. og den øvrige Rest peu à peu.

8. At Svendene ugentlig maatte betale til Sygestuen 3 Sk., der de tilforn ikkun har givet 1 Sk., i Henseende til at de gamle Sengeklæder ere brændte og der nu igen skal nye anskaffes.

9. Maatte alle Pengene, saavel af Mestrenes som Svendenes, ved Eksekution inddrives, paa det ingen skulde vise sig uvillige herudi, hvortil maatte ske Assistance af Magistraten og Politien, saasom det i Begyndelsen for en Del Mestre vilde falde dem vanskeligt og usædvanligt for, i hvor vel dog de fleste gerne ser det; og om en kort forløben Tid vilde det falde dem meget let for og som en Sædvane, efterdi det ej kunde være dem til ringeste Skade.

Sluttelig andrager han, at Huset vil koste 1200 Rdlr. at opbygge, og Gælden til Datum er 7000 Sldr. Kroner, hvorpaa Fru Reguelsens vil afstaa 1000 Sldr. Kroner. Og dersom disse af ham projekterede Poster allerna-

digst af Hs. Kongl. Majt. bliver konfirmerede, saa maatte man søge at faa Penge til at bygge for og bringe det alt i god Stand. Og som Lauget alle Tider maa holde en Skriver, saa kan Indtægten og Udgiften udi en dertil indrettet og igennemtrukken og forseglet Protokol blive anført og tillige af 4 forstandige erfarne Mestre, som han vilde udnævne med ham selv, iagttages, af hvilke 4 Mestre den ældste efter hans Død skulde succedere ham. Beder at Kammerherre von Holstein vilde have den Naade for ham ved dessens Igenemlæsning at meddele ham sine Tanker, om han tør understaa sig sligt at foredrage H. K. Majt., efterdi han søger intet andet herudinden end aleneste Laugets Velværd tillige med de fattiges nødtørftige Underholdning, som med Tiden uden Gæld kan lade sig gøre, og om Krigstider igen skulde indfalde, at Lauget da ligesom de andre kunde gøre allerunderdanigst Forskud.

Til Trods for den mistænkelige Omstændighed, at Poul Hartvig vilde være Oldemand paa Livstid og have Ret til selv at udnævne sin Efterfølger, tog Politi- og Kommercekollegiet meget imødekommende mod Projektet. Forslaget blev sendt videre til Magistraten, og Kollegiet udbad sig, at nogle af Magistratsmedlemmerne vilde komme til Stede i Kollegiet paa en nærmere fastsat Tid, for at de i Fællesskab kunde drøfte Forslaget, »siden det dog var at ønske, at der saa vel kunde udfindes et Middel, hvorved at fornævnte Laugshus igen til Stadens Zirlighed kunde blive opbyggt, som og at bemeldte Laug med Tiden kunde komme af sin Gæld.« Men Magistraten slog straks hele Forslaget ihjel. Den svarede Kollegiet, at den ikke kunde komme til den foreslaede Konference; thi den havde allerede selv taget denne Sag i sin Haand og udarbejdet et Forslag til Afbetaling af Laugets Gæld, hvilket alene ventede paa kongelig Approbation for at kunne sættes i Værk. Om Laugshusets Genopbyggelse taler Magistraten ikke, og Poul Hartvigs Projekt kom aldrig længere end til Papiret.

12.

1737, 11. Juni. *Skræderlaugets Obligation til Fru Maria Riber paa 800 Rdlr.*

Kendes jeg underskrevne Haagen Stier, nuværende Oldermænd for det lovlige Skræderlaug her udi København, at jeg tilligemed mine Laugsbrødre, ærlige og velforstandige Mænd, nemlig Adam Hass, Poul Hartvig, Christian Mule, Johan Henrich Haste, Sigfried Cammermeier, Peder Matisen Vind, Erich Busch, Peter Christian Nissen, Johan Albrecht Weltzien, Jørgen Nielsen, Christian Otterup, Nicolai Rasmussen, paa samtlige Skræderlaugets Mestres og Brøderskabs Vegne, og hermed vitterligt gør, at vi paa egne og vores Laugs Vegne ere ret vitterlig Gæld skyldig til Velædle og Velbyrdige Frue Maria Ribers, afgangne Assessor Reguel Rasmussens, den Kapital otte Hundrede Rigsdaler Og paa det Fru Reguelsens og hendes Arvinger eller dette Brevs rette Ejermænd desto bedre kan være forsikret og skadesløs holden, siden det Pant udi vores Kro og Laugshus i Bro-læggerstrædet bestaaende og strækkende sig om i Endeløsstrædet er ved denne erskrækkelige over Staden ergangne Ildebrand 1728 udi Aske nedlagt, og den afbrændte Plads med hendes Tilladelse bortsolgt, og den første Prioritets Rettighed af Pantebogen udslettet: saa have vi ikke alene ved denne vores Forskrivelse og udgivne Revers villet igentage ovenmeldte hendes tvende forrige i Hænde havende Pantobligationer med alle deres derudi indførte Clausuler, undtagen vores afbrændte Plads, men endog hermed reverserer og tilforbinder os og for vore Arvinger, en for alle og alle for en, samt det lovlige Skræderlaug her udi København i Almindelighed og enhver Amtsmester i Særdeleshed at svare hendes Betaling efter denne vores udgivne Obligation

København d. 11. Juni 1737.

Underskrevet af de foran nævnte 13 Mænd samt Hans Jürgen Goldtschmidt og forsynet med Laugets store Segl. Marie Riber, sl. Reguel Rasmussens, kvitterer, Kristianshavn d. 11. Juni 1739, for Modtagelse af Kapitalen. En ligelydende Obligation paa 1200 Rdlr. fra Lauget til Maria Riber er udstedt og betalt samtidig med denne.

EN FRANSK EVENTYRER FRA GULDBERGSTIDEN.

Af H. EHRENCRON-MÜLLER.

I Aarene omkring 1780, muligvis først 1782, opdukkede der i København en Franskmand, der kaldte sig de la Motte og smykkede sig med Titlen Ridder af den kgl. militære St. Ludvigs Orden. Efter samtidige Oplysninger var baade Navn og Titel falske; hans virkelige Navn skal have været Marsillac; men, da han var bleven forjaget fra sit Fædreland og siden havde eventyret sig rundt i Europa, havde han ved sin Ankomst til Danmark fundet det heldigst at antage et nyt Navn for at dække over sit tidligere Livs Hændelser, som næppe alle taalte Dagens Lys.

Hvorledes det her er lykkedes ham at komme i Forbindelse med Guldberg, vides ikke; men Faktum er, at denne til at begynde med viste sig som hans Beskytter, hvorfor Marsillac ogsaa, som vi skal se, overøste ham med Smiger. Desuden bragte Guldberg ham i Forbindelse med Kongehuset, hvor navnlig Enkedronningen Juliane Marie viste sig ham bevaagen, og rimeligvis skyldtes det Guldberg og Enkedronningen, at Kongen i 1782 gav ham et Laan paa nogle 1000 Rdl. til at grundlægge et Pige-Institut i København og ved Reskript af $\frac{25}{100}$ s. A. Tilladelse til, at det maatte føre Navn af Kongeligt Institut.

Straks efter at have erhvervet denne Tilladelse lod

han trykke en meget bombastisk og markskrigerisk Indbydelse, som findes i det Kgl. Bibliotek. Dette interessante Dokument, som nok kunde fortjene at trykkes op i sin Helhed,¹⁾ er affattet baade paa Dansk og Fransk og indledes med en noget svulstig Lovprisning af det »elskværdige og blomstrende« danske Folk, blandt hvilket Ridder de la Motte og hans Frue agter at slaa sig ned, men til Gengæld for deres Delagtighed i »Undersaatternes fælles Lyksalighed« ogsaa vil bidrage deres til det almindelige Bedste. Dette Bidrag skal bestaa i Oprettelsen af et »Opdragelses-Institut for unge Frøkener og Jomfruer«, som Ægteparret, bistaet af Mademoiselle Chamberlain, vil aabne den 1. November i Store Kongsgade Nr. 35.

Det hedder i dette kuriøse Prospektus: »Man er langt fra at ville danne lærde Fruentimmer, disse utaaelige Væsener; men der gives en Middelvej imellem Lærdom og skammelig Vankundighed: og den har man søgt at følge. Man har alene havt det Øjemed at danne elskværdige, forstandige Fruentimmer, der kunne gavne det borgerlige Selskab, gøre de Mænd lykkelige, hvis Skæbne skal forbindes med deres, og udbrede Behagelighed over deres hele Ægtestand; thi Forstandens Yndigheder blive ved, naar Ungdommens Blomster falme. Man smigrer sig, at de ville komme tilbage til deres Familier med milde Sæder og en yndig Karakter, at de ville vide at omgaa deres Overmænd uden Nedrighed, at vise Højagtelse for deres Ligemænd og ikke begegne dem, som ere ringere end de, med en anstødelig Superioritet«.

Undervisningen, der skal føre til disse straalende Resultater, er bestemt til at vare fra det 6te til det 16de eller 17de Aar, alt efter Forældrenes Ønske, og Eleverne

¹⁾ Et Par smaa Uddrag har tidligere været offentliggjort i Tidsskriftet: Bog og Naal. II, 1895, p. 211—12; i sin Helhed findes den danske Tekst trykt i Kbhske. Post-Tidender, 1782, Nr. 92—93, 95—96

skal i den Tid have deres Ophold paa Institutet under Tilsyn af de to kvindelige Opdragere, som ogsaa skal ledsage dem, naar de fjærne sig fra Institutet. I de første tre Aar er den egentlige Undervisning begrænset til en à to Timer om Dagen, som man anvender til at bibringe dem Forstaaelsen af Arbejdets Betydning, uden derfor at »sætte deres Adspredelser Skranker«. Naar man derved har indgivet dem nogen Stadighed, lærer de at læse og skrive Fransk — ret betegnende begynder man med dette Sprog, medens Modersmaalet hverken paa dette eller noget af de følgende Trin faar indrømmet nogen Plads i Undervisningen, som vel forøvrigt heller ikke de til Institutet knyttede Lærerkårter havde Betingelser for at kunne bestride.

Fra det niende Aar begynder Undervisningen i Regnekunsten, Geografien, Fædrelandets Historie og tillige et Udtog af de Landes Historie, som staar i nærmest Forbindelse med deres eget Lands Historie og Udvikling, saasom Rusland, Sverrig, Tyskland og England. I det trettende Aar faar de Undervisning i Dans og Musik, og samtidig i Moral, idet man vil søge at »danne deres Sæder, Hjerte og Forstand og lære dem at finde Smag i de Pligter, som de skulle udøve«. De undervises i Husholdning og lære at forfærdige en Del af deres Pynt selv, ikke mindst for at udrydde »de farlige Følger, som den altfor store Lyst til Stads medfører«, men for at de ikke helt skal glemme, hvad de paa de tidligere Trin har tilegnet sig af boglig og faglig Kundskab, bestemmes to Dage om Ugen »til at gennemløbe det, de alt have lært«. Resten af Tiden anvendes til Samtaler om alle Livets Forhold, hvorunder man søger at bibringe dem nyttige moralske Lærdomme og danne deres Aand, hvortil ogsaa anvendes de ypperligste Literaturværker, ved hvis Valg Institutets Grundlægger vil være dem behjælpelig, idet der tænkes oprettet en Bogsamling, bestaaende af de bedste

Værker i det franske Sprog og gode Oversættelser af de berømteste udenlandske Forfattere.

Med Hensyn til Undervisningen i Religion, der spillede en saa stor Rolle i Datidens Skoler, hedder det kun, at den besørges af en af Elevernes egne Theologer; det havde ellers været af Interesse at vide, hvilken dansk Lærer der havde fungeret i denne Egenskab ved Institutet.

Som man vil se af dette korte Uddrag, har Sprogundervisningen udelukkende taget Sigte paa Elevernes Dygtiggørelse i Fransk, men af en lille Notits i Slutningen af Prospektus erfarer man, at de ogsaa kan modtage Undervisning i andre Sprog, men denne maa i saa Fald, ligesom Undervisning i Dans, Musik og Tegning, betales ekstra, og Institutet paatager sig kun at forskaffe dygtige Lærere i disse Fag og have Tilsyn med dem. En kurios Tilføjelse i Programmet lyder: »Spisningen er efter den franske Maade«.

Ved Optagelsen skulde hver Elev medbringe en Seng, tre Par Lagener, tolv Servietter og en Sølvske med Kniv og Gaffel, som selvfølgelig blev tilbagesendt, naar Eleven forlod Institutet.

For at blive delagtig i denne, som det forekommer os, noget forvirrede og upraktiske Undervisning betales der det efter Datidens Forhold ret betydelige Beløb af 200 Rigsdaler aarlig, som skulde erlægges for hvert forløbet Halvaar.

Hvorvidt dette Institut, der vel rimeligvis er blevet aabnet til den fastsatte Tid, d. 1. November 1782, har haft videre Tilgang, er ikke godt at vide; der foreligger, mig bekendt, ingen som helst Oplysning desangaaende. Men ret længe har det i hvert Fald ikke kunnet holde sig oppe, thi allerede to eller tre Aar efter gik Institutets Grundlægger fallit og maatte ved Flugt redde sig fra sine Kreditorers Efterstræbelser. Det Laan, som havde sat ham istand til at oprette sin Undervisningsanstalt, blev

selvfølgelig ikke tilbagebetalt, og ved Marsillacs Flugt op-
hørte den helt at virke. Hvad der er blevet af den franske
Lærerinde, Mlle Chamberlain, vides ikke, men Ægtepar-
ret, eller i det mindste Marsillac, synes at have søgt Til-
flugt i Hamburg, hvorfra han snart lod høre fra sig paa
en Maade, som giver et meget utiltalende Bidrag til hans
Karakteristik.

Under sin eventyrlige Omflakken, inden han tog Op-
hold i Danmark, havde han besøgt adskillige Lande i
Europa og havde bl. a. berejst Tyskland, Sverrig, Rus-
land og flere Riger. Under disse Rejser havde han aaben-
bart hørt endel Folkesak og samlet en Mængde løse
Rygter om de forskellige fremtrædende Personer, som
han havde mødt paa sin Vej, og under Opholdet i Ham-
burg, efter at hans Karrière i Danmark var blevet ødelagt,
er den Tanke opstaaet hos ham at gøre alle disse Ind-
tryk og Oplevelser frugtbringende ved at anvende dem i
en Slags Fortælling, hvor han karakteriserede forskellige
Personer saaledes, at Samtiden ikke kunde undgaa at gen-
kende dem, saa meget mere som han i Reglen benævnte
dem med Forbogstavet i deres virkelige Navn. I Køben-
havn havde han ogsaa været en ivrig Tilhører, hvor Ta-
len var om kendte og ansete Personligheder, og al den
Sladder, der trivedes saa frodigt i Datiden og som har
sat sine Spor i den Tids Erindringer og Breve, har han
omhyggelig bevaret og anvendt i sit Arbejde, der med
Rette af flere samtidige betegnes som et giftigt Skand-
skrift og af Suhm kort og træffende karakteriseres som
»un pasquil infame et plein des mensonges«.

Bogen udkom under Titlen: *Les portraits ou mé-
moires de Diabreck* og angiver sig at være trykt: à Lon-
dres 1787; imidlertid skal dette Trykkested være finge-
ret, og den skal i Virkeligheden være trykt og udkom-
met i Hamburg. Den bærer paa Titelbladet som Motto
et Citat af en af Boileaus Satirer: »On sera ridicule, et

je n'oserai rire«; Forfatternavnet findes ikke angivet, under den Fortale, hvormed Bogen dediceres til den bekendte Feltherre Hertug Ferdinand af Brunsvig, betegner Forfatteren sig ****. Der er dog ingen Tvivl om, at Marsillac er Forfatteren; han nævnes udtrykkelig som saadan i en lille Pjece, som fremkom i Anledning af Skriftet, og Samtiden har sikkert vidst god Besked med hans Forfatterskab. Bogen gjorde en ikke ringe Opsigt og fandt vid Udbredelse, hvorom ogsaa den Omstændighed, at det Kgl. Bibliotek besidder hele tre Eksemplarer af den, bærer Vidne. Det ene af disse har tilhørt den bekendte Bogsamler Generalfiskal Peter Uldall, der har forsynet det med endel Forklaringer og desuden skrevet foran i det en kort Notits om Forfatteren; af disse er der gjort Anvendelse i det følgende. Rammen om Fortællingen har Forfatteren sikkert hentet fra Montesquieu's berømte satiriske Værk »*Lettres persanes*«, der havde fundet mange Efterlignere. I dette havde Montesquieu paa en særdeles virkningsfuld Maade kastet Lys over europæiske, særlig franske Sæder og Skikke, saaledes som de maatte fremstille sig for to Østerlændinge, der kom direkte fra deres Hjemstavn Persien. Denne Fiktion er ogsaa benyttet i Marsillacs Roman; Hovedpersonen er den unge Diabreck, der var Søn af en persisk Satrap, der styrede sin Provins klogt og stadigt havde det ham undergivne Folks Velfærd for Øje. Da Satrapen pludselig blev kaldt til Ispahan og frygtede for, at hans Fjender havde sat ondt for ham, lod han Sønnen rejse med sin Opdrager, Genferen Saint-Val, til Europa for at fuldende sin Uddannelse. Rejsen gaar først til Paris, hvor den unge Diabreck, mistænkt for Majestætsfornærmelse, bliver kastet i Bastillen, hvorfra han dog snart slipper løs. Under sit Ophold i Bastillen har han imidlertid truffet en anden uskyldig fængslet, der fortæller ham sin Historie. Ved at læse denne kan man ikke frigøre sig

for det Indtryk, at noget af den i det mindste staar i Forbindelse med Episoder af Marsillacs eget Liv; noget lignende gælder forøvrigt, hvad han beretter fra Diabrecks Ophold i Spanien og Italien; men baade dette og de mange Hentydninger til bekendte Personer¹⁾ lønner det sig næppe at gøre noget Forsøg paa at udrede.

Rejsen gaar videre til Tyskland (med en ondskafuld Omtale af Landgreven af Hessen), til Hannover, Brunsvig, Berlin, Rusland og Sverrig, hvor Forfatteren særlig lader sin Ondskab gaa ud over Kong Gustav III.

Hele dette første Afsnit af Rejsen er imidlertid uden større Interesse for danske Læsere. Men paa Stranden ved Helsingborg, da Diabreck og hans Mentor staar i Færd med at indskibe sig til Danmark, har de det Held at træffe Prinsen af Palinbam, der med sin Hovmester Frisolet netop er vendt tilbage fra et Besøg pr. Ballon i København, hvor, som han udtrykker sig, »tout alloit à rebours du bon sens, où les sciences demandoient l'aumone, tandis que les arts mouroient de faim et que l'esprit étoit sans culotte«. De fraraader bestemt Diabreck og hans Led-sager at gøre Alvor af Københavnsrejsen og giver i den Hensigt en Skildring af Begivenheder og Personligheder i denne By. Skønt disse Skildringer er fulde af Ondskab, er de utvivlsomt baserede paa Rygter og Sladder, der har gaaet i København den Gang, og kan derfor muligvis have Kuriøsitetens Interesse, hvorfor der her i en fri Oversættelse skal gives et Udtog af en Del af dem.

Straks efter sin Ankomst til Hovedstaden var Prinsen gaaet til den berømte Apoteker Haguen,¹⁾ hos hvem

¹⁾ Saaledes S. 35 le duc de ***, hvormed sigtes til Hertugen af Choiseul, og S. 39 Mr. de V ***, som skal være Mr. de Vergennes.

²⁾ Matthias Hagen (f. 1738 † 1802), Indehaver af Kong Salomons Apotek i Kbh. Datteren maa være Elisabeth Judithe Hagen (f. 1771 † 1814), gift 1795 med den senere Fabrikmester og Skibskonstruktør Frantz Christopher Henrik Hohlenberg, der paa det af Marsillac omtalte Tidspunkt var Sekondlieutenant.

han fik et Lavement, »medens hans 17aarige Datter saa til gennem Nøglehullet og fandt Højheden yderst interessant, fordi han bar en himmelblaa Frakke, der fuldstændig lignede den, som blev baaret af Officererne i Hans danske Majestæts Marine, hvilke den unge Pige elskede paa Grund af deres sjældne Talent til at føre Skib fra Københavns Havn til Amager, der ligger en Fjerdingvej derfra«. Lidt efter fortælles om en Mand, betegnet G***, og i Skildringen af ham er man ikke længe om at genkende Forfatterens Beskytter Guldberg. Det hedder her: »Hans Geni og Talent havde hævet ham til Førsteministerens Plads, uden at han dog havde villet have Plads i Statsraadet, skønt han styrede dettes Politik. Han beskæftigede sig med sin kongelige Herres Undersaatters Vel, og næsten al hans Tid var viet til Velgerninger; han trøstede, naar han var nødt til at afslaa en Begæring; han vilde ikke berige sig selv, men trak sig med sin talrige Familie tilbage til et lille Stiftamtmandsembede, hvor han er almindelig yndet«.

Senere hen har Prinsen og hans Hovmester gæstet Teatret, hvor »Tilfældet anbragte Prinsen ved Siden af en Kammerherre, der var Chef for Teatret,¹⁾ som, da han var overbevist om, at Skuespillerne udviste lige saa megen Kulde i at udtrykke Lidenskaben i Tragedien som Bedrøvelighed, naar de skulde gengive Viddet i Komedien, hellere vilde passiare med sine Sidemænd end harmes over de uheldige Aktører«. Ved at se sig omkring paa Tilskuerpladsen lægger Prinsen Mærke til forskellige af de Tilstedeværende, og ved Henvendelse til sin Nabo faar han Oplysning om disse. Den første er Baron de la H***,²⁾ Gesandt for et stort fremmed Hof, om hvem der berettes endel Træk uden større Betydning fra hans diplomatiske Karrière. Mere Interesse knytter der sig til

¹⁾ Kammerherre Hans Vilhelm von Warnstedt (f. 1743 † 1817).

²⁾ Den franske Gesandt Baron de la Houze.

Teaterchefens onskabsfulde Ytringer om Damen ved Gesandtens Side. »Det er Madame de M****¹⁾ udgaaet fra en af de ældste Familier i Danmark; hun har i sin Ungdom modtaget en saa udmærket og filosofisk Opdragelse, at hun ikke har forsmaaet at anvende sin Kusks Talenter til at berige Staten med to Undersaatter. Da hun havde naaet en modnere Alder, har hun haft den Beskedenhed at tage til Ægtefælle en Bastard af en Modehandlerinde fra Lyon og en Mand, der kun havde sine smidige Ben at takke for, at han i København opnaaede det blaa Baand istedetfor at blive hængt i Paris. Nu, da hun er bleven affældig, har hun forandret sin Smag; hun sværmer ikke mere for Kuske, men derimod for Spil, saa at hun holder Spillehus, hvor Folk af enhver Stand uden Forskel faar Adgang, naar de blot kan betale og derved forøge hendes Indkomst«. Men, fortsætter saa Prinsen, hvem er saa »den høje, blege, magre Mand med det blaa Baand? Det er Statsministeren, Grev de B*****²⁾ en Nevø af den forrige Udenrigsminister. Han var baade ved sin Fødsel og ved sin Onkels Talent forudbestemt til den samme Løbebane; han har da ogsaa to Gange beklædt denne betydelige Stilling og er to Gange bleven fjærnet fra den af sine Fjender; nu dukker han op igen, og denne Gang synes han at skulle beholde den, thi Hans kgl. Højheds Tillid til ham er ubegrænset. Det er en stolt og hovmodig Mand, der taler vel og meget, men al-

¹⁾ Elisabeth Sophie Desmercières, født Komtesse Frijs (f. 1714 † 1799), Datter af Generallieutenant Greve Christian Frijs til Frijsenborg m. m. og Øllegaard Gersdorff. Hun ægtede 1751 Johan Henrik Desmercières, født 1687 i Paris, Søn af Jean Henri Huguétan Greve af Gyldensten (f. 1654 † 1749), der endte som dansk Gehejmeraad, og en Modehandlerinde i Paris. Desmercières, der 1768 hvsde faaet det blaa Baand og 1776 blev naturaliseret som dansk Adelsmand, indtog en fremragende Stilling i Finansverdenen. Uldall afviser de skandaløse Sigtelser mod Fru Desmercières som ganske ugrundede.

²⁾ Andreas Peter Bernstorff.

drig hører efter — og som Følge deraf uretfærdig. Skønt han selv er fremmed, overvælder han med sin Fortrolighed alle dem, som [ikke] er det,¹⁾ et ufejlbarligt Middel til at smigre sit nye Land; men er det ikke ligesaa nedrigt som behændigt?« — »Han, som nu træder ind i Logen ved Siden af Grevens, er den forhenværende Abbed, le ministre d'Esp***.²⁾ Det er Begyndelsen paa hans diplomatiske Karrière. Han er ligesaa stolt over at være fra Biscaya som tilfreds med at have ombyttet sin Præstekræve med Gesandtstitlen. Han hverken dinerer eller souperer eller foretager sig noget som helst andet uden i sin ophøjede Herres og Konges Navn; denne Frase udgør hele hans Glorie, indtil hans Dygtighed kan forskaffe ham en anden; ja, man paastaar endogsaa, at, naar han undertiden besøger Venus' Tempel, maner han Templets Præstinder til Overgivelse i sin Herres og Konges Navn«.

I sin Nysgerrighed er Prinsen saa uheldig at berøre et for hans Sidemand ubehageligt Emne, idet han beder om Oplysninger om en Herre, som han ser i Samtale med en Figurantinde, men faar ikke desto mindre fuld Besked, idet Warnstedt svarer: »Det er min Broder³⁾); jeg burde maaske fortie det for Dem, men jeg vil hellere, at De skal takke mig for min Aabenhjertighed end at en anden skulde fortælle Dem hans Historie. Det er et meget uheldigt Subjekt; han har skrevet falske Veksler; Loven paa-bød, at han skulde straffes med at miste Haanden; men

¹⁾ Der synes at mangle et »ikke«, som her er indsat.

²⁾ Den spanske Gesandt 1782—85 var ifølge Statskalenderen Chevalier de Corral.

³⁾ Frederik Carl v. Warnstedt (f. 1750 + 1811) var paa denne Tid Jægermester i 2. slesvigske Distrikt og ansaas for en meget duelig Forstmand. Han havde 1782 faaet det hvide Baand og døde som Gehejmekonferensraad. Dr. L. Bobé, som har givet sig endel af med de to Brødre Warnstedt, har meddelt mig, at han intet kender til den Episode, hvortil her sigtes, og formoder, at den intet har paa sig.

da jeg saa vilde have mistet min Stilling som Teaterchef, maatte jeg anvende hele min Svigerfaders¹⁾ Indflydelse; han er nemlig Kongens Livlæge og i Kraft af de hemmelige Tjenester, han har ydet denne, opnaaede han kongelig Benaadning for ham«. Hermed slutter Warnstedts Oplysninger; men Frisolet, Prinsens Hovmester, der før har gæstet Danmark, er istand til at give lige saa ondsksfulde Meddelelser om Societetet i Danmarks Hovedstad. Han fortæller saaledes: »Jeg har paa et Hofbal set Kammerherre B***²⁾, dekoreret med det polske røde Baand, hvis Fader, der ligeledes var Kammerherre, tidligere havde udøvet den hæderlige Skomagerprofession. Paa samme Bal saa jeg Kongen danse med Baronesse de B***³⁾, hvis Mand, Bastard af Madame Démé***⁴⁾, har været først Lakaj ved Hoffet, derefter Kældersvend, Vinhandler og Baron, og jeg har spist ved det kongelige Tafel sammen med dette Ægtepar. Jeg har set en Marine-

¹⁾ Johan Just v. Berger (f. 1723 † 1791), siden 1774 kgl. Livlæge.

²⁾ Ernst Albrecht v. Bertouch (f. 1745 † 1815), havde været Ministerresident ved det polske Hof 1777—80 og havde der faaet Stanislausordenen. 1789 blev han Amtmand i Tønder. Hans Fader var Kammerherre Oberst Carl Rudolph v. Bertouch, og hans Farfader var Generallieutenant Georg v. Bertouch; hvortil der sigtes med Ordene om Skomagerprofessionen, vides ikke, men Uldall karakteriserer ogsaa Udtalelsen som Løgn.

³⁾ Heinrich Bolten (f. c. 1735 † 1790), Søn af Smaakaarsfolk i Bremen, kom til København, hvor han først var Vintappersvend, 1752 blev Vinkyper i den kgl. Kælder, nedsatte sig som Storkøbmand og drev Handel paa Vestindien og Ostindien, men 1785 gik fallit. 1783 var han for sig og sine ægte Descendenter bleven optaget i Friherrestanden. Det maa være hans 3. Hustru, Frederikke Sophie Heinrich (f. 1765 † 1801), Datter af Konferensraad, Direktør for den vestindisk-guineiske Handel Johann Friedrich Heinrich, hvem han havde ægtet 1783, der her sigtes til (jfr. Hist. Meddel. om Kbh. VI. p. 321—40).

⁴⁾ Den ovenfor nævnte Fru Desmercières, af hvem han købte Sorgenfri; men Rygtet om, at hun skulde have været hans Moder, er ganske urigtigt.

officer, som havde været Damefrisør, danse i samme Kvadrille som Kongen; videre har jeg set en forhenværende Lakaj som Politimester og Konferensraad¹⁾ spise ved Kongens Taffel. Jeg har ogsaa set en vis C***, en meget hovmodig og indbildsk Mand, blive Etatsraad, skønt han kun var en Bondesøn fra Norge. — Og en vis V***²⁾, Skriver hos en Prokurator, om Morgenen stige op bag paa en Vogn og om Aftenen anlægge Kaarde og figurere ved Hofbal.«

Efter at have afleveret alle disse Giftigheder ender Forfatterens Talerør, den fyrstelige Hovmester Frisolet, med en Lovprisning af en Mand, som man sikkert kan gaa ud fra paa en eller anden Maade har erhvervet sig Forfatterens Taknemmelighed; det er »Pierre P. . .³⁾); han er den af alle Nordens Købmænd, der forener den største Retskaffenhed i sin Stand, den største Indsigt i Forretninger med det største Retsind i sin Opførsel og Omgang. Tillige har han det bedste Hjærte og den skønneste Sjæl; med et Ord, han er en Mand, som Danmark bør bevare for Børsens Ære og for det Opsving, han har bragt i Handelen; men det er en Diamant, kastet i en Ørken.«

Efter disse Skildringer af Danmark og dette Lands fremtrædende Personligheder kan man ikke undre sig over, at den unge Perser og hans Mentor opgiver Ønsket om at gæste Landet og istedetfor vender tilbage til Paris, hvor de træffer Diabrecks Fader, Satrapen, der har haft

¹⁾ Christian Fædder (f. 1710 † 1793) havde rigtigt nok været kgl. Lakaj, blev afskediget som Borgmester af Struensee, men 1772 udnævnt til Politimester, i hvilket Embede han forblev til 1788, da han udnævntes til Borgmester; 1776 var han blevet Konferensraad.

²⁾ Om der med V*** skulde sigtes til ovennævnte Peter Uldall, ved jeg ikke. Opgivelsen passer i hvert Fald ikke paa ham.

³⁾ Pierre Peschier (f. 1746 † 1812), den bekendte dygtige Handelsmand, der med Rette nød stor Anseelse og stod i Spidsen for en blomstrende Forretning.

Held til at undslippe fra Perserkongens Efterstræbelser; men den ret uinteressante Afslutning skal vi ikke her komme nærmere ind paa.

Skandskriftet, thi som saadant kan man vel betegne denne Blanding af Ondskabsfuldheder og ubeviste og ubeviselige Sigtelser, fremkaldte et lille 4 Siders Svar, der fremkom anonymt og uden Trykkested under Titlen: *Lettre pour servir d'éclaircissement à l'histoire de l'auteur du libelle nommé Mémoires et voyage de Diabreck, 1788*, og som sikkert er en stor Sjældenhed. I dette afsløres Marsillac som Forfatter til Skandskriftet, og Brevskriveren hævder, at tre Fjerdedele af de i det indeholdte Beskyldninger er blottet for enhver Sandhed, og at mange af dem desuden røber den sorteste Utaknemlighed mod Folk, der har vist sig som Marsillacs Velgørere. Han raa-der Eventyreren til ikke oftere at vise sig i Danmark, hvor der kun venter ham en Fængselskendelse, som en af hans fordums Beskyttere har skaffet sig mod ham. Dette Raad har Marsillac sikkert taget sig ad notam; han vendte ikke tilbage, men har formodentlig fortsat sit eventyrlige Liv i andre Lande. Det har dog ikke lykkedes mig at spore ham andetsteds, og det vil sikkert ogsaa vise sig meget vanskeligt, da han formentlig atter har skiftet Navn, som han, hvad der fremgaar af det ovennævnte lille Skrift, inden sit Komme til Danmark havde gjort adskillige Gange før.

SMAASTYKKER.

10. William og Emma.

De to ovenfor S. 277 omtalte smaa Dampskibe, der i Fyrrerne sattes i Fart mellem København og Klampenborg, har efterladt et — ganske vist ikke meget betydeligt — Spor i Litteraturen. H. P. Holst har skrevet en — dog ikke overvætted — »original« Vaudeville, som han har opkaldt efter Damperne William og Emma, og hvori han stryger en Smule Skum af Københavnerlivets Overflade; den opførtes paa det kongelige Teater første Gang 18. Januar 1846.

I 1844 havde Lægen Jon Hjaltalin faaet Bevilling til at indrette en Vandkur- og Søbadeanstalt paa en Grund i Jægersborg Dyrehave, et Aktieselskab dannedes for at drive den, og efterhaanden traadte den i Kraft, saaledes at den i 1846 var i fuld Virksomhed. For en Tid kom Klampenborg Badeanstalt paa Mode. »Der er dog ingen-ting saa morsomt som at være Patient ude paa Klampenborg,« siger en ung Pige i Holsts Stykke. Der holdtes Koncerter og Baller i Koncertsalen; Rygtet gik endogsaa, at en Prins vilde indfinde sig til et af Ballerne. »Kurgæster ser man ingen af, Kurmagere des flere,« synger den samme unge Pige. Men med alt det betalte Anstalten sig ikke. En Vinhandler, som i Stykket har taget for 7000 Rigsdaler Aktier i den, maa se Kursen paa dem stadig falde, endogsaa til mindre end det halve af deres Paalydende, og det hjælper ikke, at han selv flytter derud med sin Familie, allerede paa 5te Uge har ligget derude og fra Morgen til Aften roser Vandet og Vandkuren til højre og til venstre. »Det er den bedste Drik baade for syge og sunde,« udbryder han i sin Aktionærvaande heftig, da hans Lovprisning af Vandet bliver

modsaagt, »for alle Aldere, Køn og Temperamenter. Det styrker Maven, vedligeholder Appetitten, forfrisker Blodet og beforder Cirkulationen. Det virker ind paa Humøret, opmuntrer Sindet og dæmper Lidenskaberne, saa det er umuligt at blive hidsig. Der er ingen Sygdom, som kan modstaa det. Jeg har i Dag læst en Bog, der indeholder hele 188 Sygdomme, som alle blive kurerede ved Vandet. Det hjælper mod Gigt, Podagra, Mavekrampe, Kortaandethed, Pest, Kopper, Hovedpine, Blodspytning og Kolera; det kurerer øjeblikkelig Snue, Hoste, Forkølelse, Næseblod, Ørepine og Tandpine; det er et ufejlbart Middel imod Apopleksi, Hypokondri, Melankoli, Hypertrofi, Epilepsi, Dyspepsi, Dysenteri og Svineri. Er det saa ikke forfødeligt, at en Anstalt som denne, der tilsiger Menneskeslægten baade legemlig og aandelig Forædling, skal savne Søgning, medens man i Tusindvis løber ud for at se paa Fyrværkeri, Taagebilleder, Vauxhall, Karnevalsløjer, Mocoli og Gud ved hvad det Kram hedder, der trækker Folk Pengene ud af Lommen.« Saadan taler en Entusiast om en Modesag og en bekymret Aktionær, der føler sin Pengepung truet. Ikke engang Georg Carstensens kun et Par Aar gamle Tivoli skaaner han i sin Frygt for Konkurrence — Klampenborg og Tivoli trak jo i Sommertiden hver til sin Side. Men »der er ikke en Morssjæl, der tror paa, hvad jeg siger,« klager Vinhandleren. »Jeg plager og piner mig herude med at drikke Vand og forfører andre skikkelige Mennesker til det samme. Jeg maa jo formelig skamme mig for alle mine gamle Venner og Bekendtere, thi en Vinhandler, der slaar sig til Vandet, er jo ikke et Haar bedre end den, der fornægter sin Religion.« Ogsaa den unge Mand, der i Stykket bejler til hans Datter, priser det uforlignelige Klampenborg. Han kender til Bunds de berømteste Vandanstalter baade i Tyskland og Frankrig, siger han, men finder — med et Ordspil — at det alt sammen er Vand imod Klampenborg. Med en Skælm bag Øret haaber han at kunne vinde sin elskedes Fader for sig, naar han taler ham efter Munden: »Kan man tænke sig noget yndigere end dette romantiske Terrain midt mellem Skov og Sund, disse smagfulde Villaer, der ere lige saa bekvemt indrettede, som de ere arkitektonisk fuldendte, denne Koncertsal, der paa én Gang fængsler Øjet og Øret, dette Kur-

hus, der . . . der . . . jeg mangler virkelig Ord til at udtrykke min Beundring.« De virkelige Aktionærer i Klampenborg Vandkuranstalt har i Vaudevillens Lovprisning af den trods al Ironi deri maattet føle en Reklame for deres Foretagende. —

At man fra Klampenborg i en Kikkert kan se over til Sverrig, fører ind paa en anden af Tidens Tanker. Der er i Vaudevillen, ligesom i Hostrups »Eventyr paa Fodrejsen«, to unge Piger, en munter og en alvorlig, en lettere og en dybere Natur, og denne sidste bringer Synet af den svenske Kyst til at tænke paa de tolv lykkelige Barndoms- og Ungdomsaar, hun har tilbragt i Stockholm, og paa de Minder, hun har fra det nordiske Studentermøde i København Sommeren 1845. »Dengang havde vi jo alle sammen en Raptus.« siger den anden. »Husker du endnu den Eftermiddag, da de kom og vi stod paa Toldboden for at tage imod vore Gæster?« — »Om jeg husker det?

Med dobbelt Glans sig Nordens Himmel hvæved,
thi mildt den saa den skønne Broderpagt,
og alle Sundets Bølger henrykt skælved,
fordi de bar saa kostelig en Fragt.

Men da de kom og ankrede ved Stranden,
da var der ingen fremmede om Bord,
thi nordisk Øjet var, og nordisk Panden,
og nordisk Sproget med dets skønne Ord.

Og hint Mirakel, som vi alle kende
fra Elverviserne, for Tanken tren,
thi som den ene bleven var til trende,
saa blev igen de trende nu til en!«

Det er selve Studentermødets Toner, der klinger i den unge Piges Sang. Og naturligvis ender det med, at en af de svenske Studenter, en upsalensisk Teolog ved Navn William Welander, vinder hendes Hjerte ligesom hun hans. Da hun faar Brev fra ham og i indre Uro har læst det, siger hun stilfærdig: »Saa du frygtede, at jeg kunde have glemt dig, at Erindringen om hine saa lykkelige Dage, som du endnu taler om med Henrykkelse,

alt for hurtig kunde være trængt tilbage. O, du ved ikke, kæreste William, at disse Dage netop ere Glanspunkterne i mit Liv. Du ved ikke, hvor jeg har beruset mig i disse Minder, hvorledes jeg kun har levet og aandet i Tanken om dem og om dig.

Naar fra Sverrigs Kyster jeg Skyen saa drage,
jeg spurgte: Bringer du mig Bud tilbage?
Naar melodisk Bølgen slog op imod Stranden,
jeg spurgte: Bringer du mig Hilsen nu?
Og sig, hvi tier han? Har for en anden
han mig alt forglemt? Sig mig det, du!

Og naar Fuglen fløjted i Nætterne lange
for mig dens smeltende, dens ømme Sange,
jeg med Taarer bad den: Flyv hen over Vove,
søg der min fjerne Ven! opsøg ham nu!
O sig, jeg mindes ham! I disse Skove
tænker jeg paa ham! Sig ham det, du!«

Saadan tænkte og følte københavnske unge Piger i det skandinaviske Aar 1845. —

Dagens Æmner i det københavnske Borgerliv strejfes i Stykket yderligere i Billedet af en travlt optaget Kammeraad, der mindst 4 Gange om Dagen flakker frem og tilbage mellem Klampenborg og København, snart i Omnibus, snart paa Dampskib: »Saa er der Repræsentantmøde i Trykkefrihedsselskabet, Maadeholdsselskabet, Totalafholdenhedsselskabet, Fængselselskabet og Asylbestyrelsen! Saa skal jeg i en Brolægningskommission, saa i en Skolekommission! Saa er der Komitémøde for Hesteavlens Forædling, Slagterbodernes Flytning, dansk Lærnings Udbredelse i Slesvig, Københavns Gasoplysning og Forskønnelse . . .« — »Hvad for noget? er der ogsaa en Komité for Københavns Forskønnelse?« — »Ja, det ved Gud der er! Den har allerede eksisteret i mange Aar. Hvad er det, der falder mig ind? Jeg er ulykkelig, jeg er fortvivlet! Jeg skulde præcis Klokkeren 1 bivaanet det allerførste Møde af et Selskab, der har dannet sig for at understøtte Tjenestepigernes Umoralitet og Luksus . . .« — »Hvad holder De nu ogsaa Komitéer for at understøtte den?« — »For at understøtte den, min Ven! Sagde jeg

understøtte, saa fortalte jeg mig.« Det hele minder stærkt om Spidsborgerne i »Genboerne«. —

Endelig er der Vaudevillens Pointe: de to Navne og de Misforstaaelser, de forvolder. Den unge nordisk be-gejstrede Pige hedder Emma, hun faar sin William. Den anden er indtaget i en ung Mand, som i Længsel efter hende nu kommer til Klampenborg. Endnu optaget af den uvante Sørejse pr. Damper siger han ved sig selv om de smaa Skibe: »Nej, saa priser jeg rigtignok Emma af de to. Hun har da ogsaa en ganske anderledes Rejsning end den anden. I Grunden kan man ikke fortænke Folk i, at de helst holder sig til Emma.« Hans elskede har ubemærket af ham hørt disse hans Ord, og da han faar Øje paa hende og siger: »Hvor jeg er lykkelig ved at se Dem! Jeg stod netop i dette Øjeblik og tænkte paa Dem,« svarer hun ham spydigt; hun har jo selv hørt, at det var Emma og ikke hende, han tænkte paa. Og da han senere frir til hende, giver hun ham, til at begynde med, en Kurv. »Jeg begriber ikke, hvad der saaledes kan have omstemt Dem imod mig,« svarer han. »Naa, det begriber De ikke! De tror nok ikke, at jeg har hørt, hvad De selv sagde i Eftermiddags, da De kom herud.« — »Da jeg kom herud?« — »Sagde De maaske ikke, at saa priste De rigtignok Emma af de to?« — Han smiler og svarer: »Naa — Jo, det sagde jeg rigtignok.« — »Og at hun havde en ganske anderledes Rejsning end den anden.« — »Jo«. — »Og at man da ikke kunde fortænke Folk i, at de helst holdt sig til Emma.« — »Ganske rigtig.« — »Har De sagt det, Hr. Verner?« — »Ja, hvert et Ord«, udbryder han i Latter; »men jeg talte om de smaa Dampskibe.« — »Det var Dampskibet Emma! Hun er jaloux paa Dampskibet, ha ha ha! Nej, det er ypperligt.« — »Dampskibet?« Hun vender sig til Emma: »Men saa jeg da ikke, at han leverede dig et Brev?« — »Jo, men det var fra William.« — »Dampskibet?« — »Nej, William Welander, med hvem jeg nu er forlovet.« — »Saa han hedder ogsaa William? Naa, derfor var det, du blev saa forlegen, da jeg i Eftermiddags spurgte dig, om du ikke længtes efter William. Ja, det er en anden Sag.« Og saa er alt i sin Orden og de unge to forenede.

Dagen efter Stykkets første Opførelse skriver »Fædrelandet«, at Publikum i det hele lod til at være vel fornøjet

med det, »det er, skønt noget vel langt, livligt og underholdende,« »navnlig opvakte en meget smuk Couplet om hine uforglemmelige Junidage (Studentermødet), lagt i Fru Heibergs (Emmas) Mund, en stormende Jubel.« Ifølge »Berlingske Tidende« findes der kun faa danske Vaudeviller, i hvilke alt, hvad der bevæger sig i Øjeblikket, er saaledes grebet og benyttet som i denne. Endelig roser »Den Frisindede«, Claudius Rosenhoffs Blad (Nr. 25), Forfatteren for, at han har vogtet sig for alle personlige Udfald, hvortil Lejligheden dog vistnok har været fristende. »I alt Fald gaar det kun ud over Klampenborgs Badeanstalt; men denne vil — efter Bladets Mening — ved at tage sig op til Sommeren vide at revanchere sig paa bedste Maade.«

Netop i de samme Dage, Stykket kom til Opførelse, holdt Selskabet, der drev de to Dampere, Generalforsamling, og det oplystes her, at »William« og »Emma« siden Midten af Juli havde befordret 31,400 Personer; det største Antal paa en enkelt Dag var 2458, Gennemsnittallet for hver Dag 424. At indrette de to Bugserdampere, hvad de i øvrigt om Hverdagen vedblev at være, til Personbefordring havde kostet noget over 4000 Rdl.

H. T.

DET KØBENHAVNSKE VANDVÆSENS SØER OG VANDLØB.

Af Dr. phil. VILLÅDS CHRISTENSEN.

IV. Vodrofsaa eller Rosenaaen.

Dette Vandløb vedkommer kun for saa vidt Vandvæsenet, som det tjente til at optage det overskydende Vand fra Ladegaardsaaen. Overskudsvandet maatte først gøre Nytte ved at fylde Gravene omkring den befæstede Ladegaard; derpaa løb det i den zigzagformede Grav, der var en Del af Kristian IV.s paatænkte ydre Befæstning af Byen, ned til Gammel Kongevej og søgte saa endelig tværs over Vesterbro ned til Kallebodstrand. Vi vil betragte hvert af disse Afsnit for sig.

1. Ladegaardsgravene og Foltmars Grav.

Det er foran omtalt, at Ladegaardsaaen oprindelig havde et sydligere Løb end nu, og at dens Forlæggelse mod Nord (under den nuværende Aaboulevard) staar i Forbindelse med Kristian IV.s Regulering af Vandtilførselen til Hovedstaden og Ladegaardsaaens Anlæg. Det gamle sydlige Løb kunde dog spores endnu langt ned i Tiden. Paa vedføjede Kort fra 1860 ses en Grøft, som fra Dæmningen ved Bülow'svej fører hen til Svanemosen, derfra videre til Ladegaardsgraven og fra denne direkte ud i Sct. Jørgens Sø. I dette Løb har vi endnu i alt væsentligt Ladegaardsaaens ældste Leje.

Omkring Aar 1620 forandredes altsaa disse oprindelige Forhold ved Anlæg af Ladegaardsgravene og den Voldgrav, som senere blev til Vodrofsaa. Det var ikke

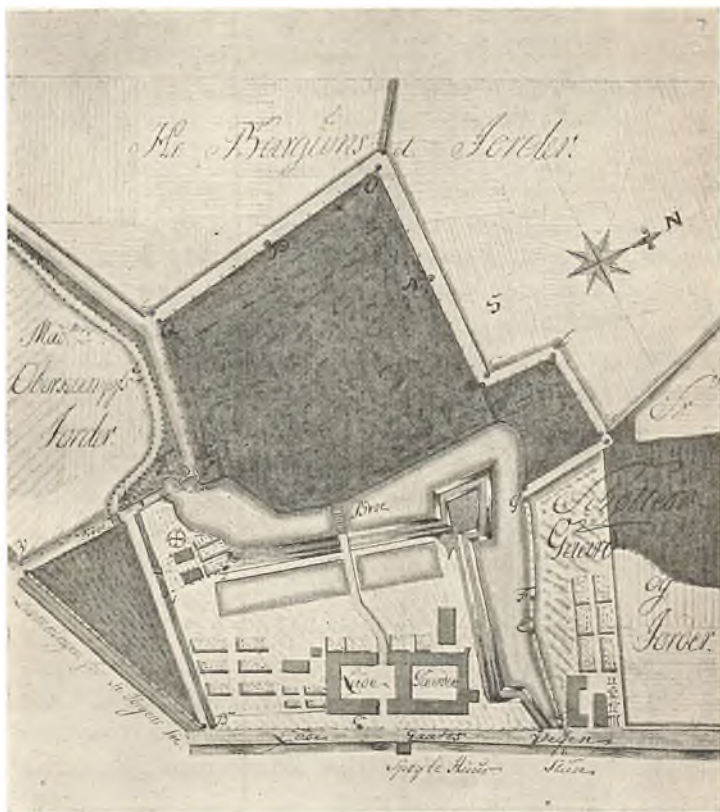
Ladegaardsaaen og Vodrofsaa.

Udsnit af et Kort optaget 1860 af L. Bentzon.

Originalerne til dette og de følgende Kort findes i Raadstuearkivet.

gennem det ubetydelige Tilløb fra Bülow'svejen og Svane-mosen, at Ladegaardsgravene holdtes fyldte. Dette skete gennem en Sluse, der under Ladegaardsvejen førte Van-

det direkte ind i Gravens nordlige Spids, omtrent ved nuværende Jakob Dannefærds Vej, hvor nu en muret Kloak ligger dybt under Jorden paa Bunden af den gamle Vold-

Ladegaarden 1771.

grav. Hele Anlægget var som en lille Mønsterfæstning efter det nye hollandske System med skarpt skaarne Volde, spidsvinklede Bastioner og et lille Glacis uden for de vandfyldte Grave. Selve Ladegaarden var opført paa sumpet Bund, og der har altid været Vanskelighed med at faa

Fundamentterne til at bære de Bygninger, som blev opførte paa dem, og som ofte maatte forandres, efterhaanden som Ladegaarden fik skiftende Anvendelse. Vandet bredte sig da ogsaa stærkt paa det lille Fæstningsterræn. Foruden Voldgraven var der to Fiskeparke, som ses paa Kortene fra 1771 og 1805. Tidligere var der endogsaa tre saadanne Damme ved Ladegaarden¹).

Man var i gamle Dage nøjeregnende med at udnytte den Kraft, som laa i det rindende Vand, og selv et saa ubetydeligt Vandløb som Rosenaaen slap ikke fri for at trække et Vandhjul. Ved selve Ladegaarden havde der engang været en Vandmølle. I 1727 paatænkte det at anlægge en saadan paany, og der blev da foretaget Syn over, hvor Møllen tilforn havde staaet, og om Anlægget af den nye kunde ske, uden at Vandstanden i Peblingsøen blev formindsket²). Den samme Plan kom frem igen i 1771, da en Hans Lorentzen ansøgte om Tilladelse til at anlægge en Vandmølle ved Ladegaardsslusen, »hvor Spildevandet udløber ved Ladegaarden i Kongegraven«. Men heller ikke nu blev Anlægget udført.

Foruden Tilløbene fra Ladegaardsaaen og Afløbet gennem Vodrofsaa havde Ladegaardsgravene endnu et Par Forbindelser med Omverdenen.

Den ene var en »forloren« (d. v. s. forborgen, skjult) Rende, som i 1679 blev ført fra Peblingsøen ind til Ladegaarden. Formaalet med den har muligvis kun været at forsyne Ladegaarden med frisk Vand; men i saa Fald er den hurtig bleven misbrugt, thi to Aar efter, i 1681, klager Vanddirektionen stærkt over den. »Eftersom der ved Eders Kongl. Majts. Ladegaard er i Jorden en Rende fra Pebling Sø saa dybt beliggende, at den om Sommeren, naar der ikkun er lidet Forraad af Vand, skal være misbrugt, idet man baade for Højbjerg og for at nyde

¹) Hist. Medd. VIII, S. 253.

²) Kbhvns. Hist. VI, S. 267—68.

idelig frisk Vand i nogle deromkring liggende Parker og Grøfter, ofte har svækket Stadens mindste Forraad, og det lader sig anse, at samme Rendes Misbrug endnu giver Aarsag til Mistanke«, — saa indstilles, at denne Rende, saa fremt den i det hele taget skal blive liggende, indrettes saaledes, at den kun modtager Spildevandet fra Peblingsøen. Dette blev bifaldet af Kongen, og Vandmester Bendt Knudsen fik Ordre til at forandre »Ladegaardens forlorne Rende« i Overensstemmelse hermed. Udgifterne ved dette Arbejde skulde afholdes af Kongens Køkkeninspektør Mr. Kruse, som altsaa formentlig paa den Tid har haft Ladegaarden i Brug og har misbrugt Renden til at fylde sine Fiskeparker og overrisle sine Enge¹).

En mere aabenlys Rende gik fra Ladegaardsgravens sydlige Spids lige ud i Sct. Jørgens Sø. Den er antagelig lige saa gammel som det hele Anlæg omkring Ladegaarden, ja er maaske et sidste Minde om Aaens oprindelige Udløb. Den dannede i 18. Aarh. Skellet mellem Ejendommene Mosendal²) og Vodrofgaard og findes en enkelt Gang nævnt som Foltmars Grav, uden at det dog nu kan oplyses, hvilken Foltmar den havde Navn efter³). Gennem denne Grav, der var forsynet med en lille Sluse, kunde Vandet løbe baade fra Ladegaardsgravene til Sct. Jørgens Sø og omvendt, eftersom Vandstanden i Søen var. Thi Sct. Jørgens Sø var snart opstemmet, snart ganske tørlagt. Den oprindelige Mening med Løbet har sikkert været den at aflede overflødigt Vand fra Lade-

¹) Vandvæsenets Kopibog Nr. 1, S. 100, 105. Dipl. VI, S. 793.

²) Mosendals gamle Hovedbygning staar endnu inde paa Brødrene Rosendahls Plads ved Vodrofsvej.

³) Der fandtes i 18. Aarh. adskillige af dette Navn i København, saaledes Andreas F., Urmager; Johan, Organist og Eddikebrygger; Christoffer, Organist og Maler; Christian Ulrik, Tapetmager; Peder, Øltapper osv.

gaardsggravene, og den omtales i et Skøde 1731 som »den Grøft, hvorved Vandet ledes bag omkring Ladegaarden i den nye Sct. Jørgens Sø«. Men senere kom der Tider, hvor Vandet stod højt i Sct. Jørgens Sø, og da gik Strømmen den modsatte Vej, — til Glæde for Vandmølleren ved Vodrofgaard, der gerne vilde have saa meget Vand som

Vodrofsaa og Sct. Jørgens Sø c. 1805.

Paa Kortet findes følgende Oplysninger: A. er omtrent det Sted, hvor Vodrofgaards Vandmølle er beliggende. B. er den ny anlagte Sluse fra Peblinge Sø til Sct. Jørgens Sø. C. den gamle Ladegaards-sluse fra Communications Graven hen til Ladegaardsgraven og videre hen til og forbi Møllen A. 1 D er et Overfald fra Sct. Jørgens Sø hen til Ladegaardsgraven og Mølleaaen. 2 D er det gamle Overfald fra Søen ved Gamle Kongevej; herfra løber Vandet under Vesterbro og ud til Stranden ved Kalleboderne.

muligt i Ladegaardsgravene. Denne Ordning ses paa det her gengivne Kort fra c. 1805, hvor Pilens Retning viser, at Vandet strømmer fra Sct. Jørgens Sø ind i Ladegaardsgraven og derfra videre bort gennem Vodrofsaa. Men tillige viser Kortet et Overfald ved Indløbet fra Søen. Heraf kan sluttet, at Vandet paa den Tid stod højere

i Søen end i Graven; og Overfaldet er formodentlig opført i 1801, da Vandet blev opstemmet i Sct. Jørgens Sø til Brug for Vesterbros Vandkompagni. I 1804 anlagdes den ligeledes paa Kortet viste nye Sluse paa Dæmningen mellem de to Søer. Og det udaterede Kort kan derfor antages at være tegnet c. 1805.

Allerede i Slutningen af 18. Aarh. begyndte Ejerne af Vodrofgaard og Mosendal at opfylde de Strækninger af Ladegaardsgraven, som berørte deres Ejendomme, og en Sammenligning mellem de tre Kort fra 1771, 1805 og 1860 viser, hvorledes Ladegaardsgravene efterhaanden tabte deres skarpe Konturer. Opfyldningen var i 1843, da Raadmand Bülow blev Ejer af Mosendal, saa vidt fremskreden, at han fandt en væsentlig Del af den gamle Voldgravs Terræn bevokset med store Træer. Yderligere Opfyldninger foretoges, da Jernbanerne til Klampenborg og Lyngby i 1863 førtes hen over Ladegaardens Terræn. Paa den Tid var Kancelliraad Wolff Ejer baade af Vodrofgaard og af Mosendal, og han benyttede sig af Situationen, idet han i 1867 og 1868 opfyldte det sidste Stykke af Voldgraven og tilkastede Foltmars Grav.

Det var et Overgreb, de private Grundejere her begik, idet Voldgravene ikke tilhørte dem, men Ladegaarden, altsaa Københavns Kommune. Magistraten havde imidlertid ikke passet paa i Tide, og da Opmærksomheden endelig, i 1866, blev henledet paa, hvad der her var foregaaet, ansaa man det for unyttigt at protestere. Paa det Terræn, som var opfyldt før 1816, mente Magistraten selv, at de private Grundejere havde vundet Hævd; og angaaende de senest opfyldte Arealer, som nu var bevoksede med Siv, slog man sig til Taals med, at de »ikke udgjorde nogen Genstand for Ladegaarden«. Efter langvarige Forhandlinger blev i 1874 afsluttet en Overenskomst, hvorved Grundejerne beholdt, hvad de havde, Grænsen mellem deres og Ladegaardens Jorder blev fast-

sat, og Københavns Kommune fik Ret til, hvis Omstændighederne maatte gøre det ønskeligt, at nedlægge en 12 Tommers lukket Rørledning paa det Sted, hvor Foltmars Grav havde gaaet, — en Ret, som dog ikke hidtil er bleven benyttet¹).

Efter 1868 var saaledes Ladegaardsgravene forsvundne; men deres Plads er endnu kendelig i hele deres Omkreds. Den betegnes ved de ubebyggede Arealer, der ligger bag Husrækken paa Jakob Dannefærds Vej og omkring den nu nedlagte Jernbanevold. Den Dam, som endnu findes i Ladegaardens Have, er en Levning af de to Fiskeparker, der laa bagved Bygningerne.

2. *Vodrofsaa og Vodrofsmølle.*

Det egentlige Afløb fra Ladegaardsgravene var den Aa, der løb ned forbi Vodrofsgaard og kom til at bære Navn efter denne.

Ved Gavebrev af 19. Maj 1699 skænkede Kong Kristian V Regimentskvartermester Georg Julius Vodroff et Stykke af Ladegaardsmarken tilligemed den derover løbende Strøm til Anlæg af en Valkemølle. Til Sluser og Vaskebroer maatte han benytte Sct. Jørgens Sø, og ligeledes maatte han ved denne indrette Opstemninger og Affald til sine Værkers Brug. Vodroff havde store Planer. I 1700 udvidedes Anlægget til foruden Valkemøllen at omfatte en Perlegrynmølle. Han fabrikerede ogsaa Snustobak, og i 1703 fik han yderligere Privilegium paa en Slibe- og Polermølle, som skulde anlægges ved hans Gaard. Det var formodentlig Mening, at alle disse Værker skulde drives af Aaens Vandkraft; men om det lille Vandløb kunde bestaa saa stor en Prøve, fik man dog aldrig at se. Den store nordiske Krig afbrød de paabegyndte Virksomheder, og under Pesten 1711 blev Vodrof-

¹) Borgerrepr. Forh. 28. September 1874, S. 516—20.

gaard indrettet til Lazaret. Det hele var paa den Tid gaaet i Staa, og Vodroff døde som en fattig Mand.

En Vandmølle har der dog paa den Tid været ved Vodrofgaard. Thi i 1728 klager Peter Petersen Vello, boende paa Vodrofsmølle, over, at han i to Aar har manglet Vand til Møllen paa Grund af Sct. Jørgens Søs Oprensning. Han søger derfor om Tilladelse til at flytte Møllen hen til Søen eller ogsaa faa overladt et lille Stykke, som ved Reguleringen var bleven tilovers af Søbunden, til en Mølledam. Men han faar kun ringe Trøst: »Hvad Spildevand, som paa sine Aarsens Tide gaar over Vandmaalene, kan Peter Vello ubehindret betjene sig af«, men altsaa ikke mere. — Det tiloversblevne Stykke af Søen, som laa mellem denne og Vodrofgaard, blev i 1731 tilskødet Generalauditor Justitsraad Dreesen. Nogle Aar efter blev baade Gaarden og Møllen solgt. Admiralitetet ønskede at faa anlagt en Sejldugsfabrik her i Landet og indkaldte i 1732 Fabrikant Johan Plump (Plum)¹⁾ fra Hamborg til at anlægge og drive en saadan. Vodrofgaard blev fundet som en dertil egnet Plads og blev købt af Plump i 1734. I Skødet til ham nævnes ogsaa den ved Stedet liggende Mølle og Møllestrøm. Da Johan Plump døde 1745, fortsatte hans Søn af samme Navn Fabrikationen; men det gik ikke videre godt, og den hjemlige Sejldug kunde ikke i Kvalitet staa Maal med den hollandske. Admiralitetet mente, dette kom deraf, at Familien Plump ikke havde Kapital nok til ret at magte Virksomheden; og da derfor en tilsyneladende kapitalstærk Sammenslutning, bestaaende af Agenterne Joh. Fr. Wever, Jost van Hemert og Andreas Bjørn, i 1747 tilbød at overtage Sejldugsfabrikken, anbefalede Admiralitetet deres Andragende. De tilbød at anlægge baade Vind- og Vandmølle, sidstnævnte dog paa et andet Sted end der, hvor den tidligere havde været, saafremt de kunde faa Tilla-

¹⁾ Grove: Slægten Plum, S. 145, 148.

delse til at opdæmme Sct. Jørgens Sø, der i nogle Aar havde ligget aldeles tør og kun været brugt til Græsning af Kreaturer, og derfra grave et Afløb ind til den Mølle, de vilde anlægge paa Vodrofgaards egen Grund. Hvis Søen maatte overlades dem til Mølledam, tilbød de selv at bekoste Inddæmningen samt at affinde sig med den kongelige Fiskemester, under hvis Kontrakt den for Øjeblikket hørte. — Det nye Interessentskab fik derefter, d. 15. Febr. 1748 den ønskede Eneret til at fabrikere Sejldug og Tilladelse til at anlægge en Vandmølle ved Vodrofgaard med Benyttelse af Vand fra Sct. Jørgens Sø foruden af den gamle Møllestrøm fra Ladegaardsgravene. Møllen skulde anlægges der, hvor de to Vandløb stødte sammen, det vil altsaa sige ved Gammel Kongevej for Enden af Sct. Jørgens Sø (ved Punktet 2 D paa Kortet S. 406). Den kunde endda komme til at ligge paa Vodrofgaards egen Grund; thi Gaardens Jorder strakte sig dengang netop hen til dette Punkt. Men heller ikke dette Projekt kom længere end til Papiret. I 1759 forespurgte Vandkommissionen, hvad det blev til med den nye Vandmølle. Svaret lød, at paa Grund af Dødsfald i Interessentskabet havde man hidtil ikke kunnet foretage sig noget. Og derefter høres ikke mere om Planen.

I 1780 blev Vodrofgaards Eneret til Sejldugsfabrikation ophævet, og under den Konkurrence med baade inden- og udenlandske Varer, som derefter begyndte, kunde Fabrikken ikke klare sig. En af Interessenterne, Etatsraad v. Hemert, forsøgte at føre den videre for egen Regning. Han overtog i 1784 hele Ejendommen for 40.000 Rdlr. Men da han havde faaet realiseret de store Beholdninger af færdige Varer, som fulgte med i Købet, og som alene skulde være de 40.000 Rdlr. værd, gav ogsaa han op, og i 1788 standsede han Værket og afskedigede alle Fabrikkens Arbejdere.

Kommercekollegiet, der havde 10.000 Rdlr. staaende

i Anlæget, maatte nu selv overtage Vodrofgaard, og dette Kollegium administrerede den derefter i syv Aar uden at faa noget nævneværdigt ud af den. En engelsk Mekaniker, John Schmidt, som var kommen her til Landet med en af ham selv opfundne Vævemaskine, fik af Kollegiet Fabrikken overladt til sine Eksperimenter; men da ogsaa disse mislykkedes, maatte han i 1794 fraflytte Vodrofgaard. Han fik ved den Lejlighed af Statskassen udbetalt 300 Rdlr. for nogle Forbedringer og Reparationer, han havde udført paa Stampemøllen, og for en ny Vandsluse, han selv havde bekostet. De gamle Vandmølleanlæg synes altsaa endnu dengang at være bevarede, skønt Drivkraften til Vodrofgaards Fabrikker allerede længe havde været leveret af en Vindmølle.

I 1794 fandt Kommercekollegiet en Køber, som var villig til at udbetale de 10.000 Rdlr., Finanskassen havde indestaaende i Ejendommen, nemlig Justitsraad Frisch, forhen Ejer af Ørholm. Han havde store Planer for. Stampeværket fik han, trods Møllerlaugets Protest, indrettet til en Mel- og Grynmølle, der dreves af Vindkraften. Han paatænkte endvidere at indrette en Le- og Skæreknivfabrik, og han tog paany Vandkraften i Brug ved at anlægge en Vandmølle til Grubemaling. Hertil havde han ingen Tilladelse faaet, men mente ogsaa, at en saadan var ufornöden, idet han henviste til det til Vodrof i 1699 udstedte Gavebrev og til Admiralitetets Resolution 15. Febr. 1748, hvorefter han forment sig at have Ret til en saadan Mølles Anlæg og Drift. Han oplyste paa Forespørgsel af Rentekammeret, at en Vandmølle her forhen havde været anlagt og i lang Tid brugt uden nogen Afgift. Den blev kun nedlagt, fordi den som oftest manglede Vand; men Justitsraaden var ikke i Tvivl om, at naar der var Vand i Aaen, var han berettiget til at bruge det, og at i det hele alt Spildevand fra Søerne tilhørte

ham. Denne Sag var endnu ikke bragt paa det rene, da han i 1803 atter solgte Gaarden og Vandmøllen.

Men Spørgsmaalet om Retten til denne Vandmøllens Anlæg var ingenlunde det eneste Stridsemne, som Justitsraad Frisch lod gaa i Arv til de efterfølgende Ejere af Vodrofgaard. Da han overtog Gaarden, var den i høj Grad vansköttet og forsömt, særlig fordi dens Ejere i en lang Aarrække ikke havde boet paa Gaarden, og dens Naboer havde benyttet Lejligheden til at begaa forskellige Overgreb. Kattunfabrikken paa Gammel Kongevej havde bemægtiget sig et Stykke Jord, som tilhørte Vodrofgaard, og anlagt en Vandrende fra Sct. Jørgens Sø, hvorved det Spildevand, som tilhørte ham, blev ulövligt bortført. Sct. Hans Hospital paa Ladegaarden ledede Garveriaffald, Latrinindhold og anden Urenlighed ind i Vodrofsaa; hans Nabo Prokurator Balle paa Forhaabningsholm havde tiltaget sig Passage over Vodrofgaards Grund og vilde tiltage sig Ret til at benytte Vandet i Aaen, der gjorde Skel mellem deres Ejendomme. Beboerne paa Gammel Kongevej havde ligeledes egenmægtigt anlagt baade Kørebroer og Gangbroer over hans Vandløb. — Alle disse og flere lignende Besværinger samlede han i et stort Klageskrift til Ober-Brand- og Vandkommissionen, idet han fremhævede Vodrofgaards ældgamle Eneret til Spildevandet fra Peblingsøen og Sct. Jørgens Sø og forlangte en Kommission nedsat til at paadømme alle de af ham fremførte Klager.

Da Ober-Brand- og Vandkommissionen fik dette Aktstykke at se, blev den med Rette forfærdet: Hans Klager var affattede i saa ubestemte Udtryk, skrev Kommissionen, at han kunde udstrække sine formentlige Præntioner meget vidt og inddrage saa mange Personer, som han selv fandt for godt. »Han vil have Dom over mange, over Bestyrere af publique Ting og over private Personer, for Ting, der ikke staar i Forbindelse med hveran-

dre, samt for meget og for forskelligt, hvoraf den mindste Del vedkommer Ober-Brand- og Vandkommissionen, som derved vilde indbringes i større Vidtløftighed.« Kommissionen fraraader derfor indtrængende, at der udnævnes Kommissarier til at dømme i denne Sag, og ønsker Frisch henvist til de almindelige Domstole. Frisch paa sin Side fordybede sig med stor Interesse i Sagens Forhistorie og affattede lange Fremstillinger af sin Ejendoms Forhold til Spildevandet fra Søerne og Vandet i Sct. Jørgens Sø. Kancelliet henviste i 1797 Parterne til at søge Forlig, og et Øjeblik saa det ud til, at et saadant kunde naaes. Justitsraad Frisch havde en Sammenkomst med Etatsraad Flindt, Etatsraad Cold og Prokurator Aabye som Repræsentanter for hans forskellige Modparter. Visse Aftaler, med Indrømmelser fra begge Sider, blev her truffene; men da de ikke hurtig nok blev sat i Værk fra Modpartens Side, tabte Justitsraad Frisch snart Taalmodigheden, og i 1799 skred han til Sagsanlæg mod Vandkommissionen. Justitsraaden anslaaer en meget spydig Tone. Han skriver d. 18. Okt. 1800 til Ober-Brand- og Vandkommissionen, at han nøje har gennemlæst Modpartens Indlæg, »men finder deri intet andet, end hvad man i Almindelighed af en Prokurator kan vente, der for Betaling er nødt til at skrive endog imod sin Overbevisning og under dette ubehagelige Arbejde søger at more sig selv i vittige Udfald imod sine Committenders Vederpart«. — Denne langtrukne Strid skal dog ikke her forfølges videre, da den efterhaanden drejede ind paa saa mange andre Omraader, at Spørgsmaalet om Vodrofsaa og Vodrofsmølle tilsidst helt forsvandt. Rentekammeret, som naturligvis ogsaa var indblandet i Sagen, vendte i 1803 for et Øjeblik tilbage til det oprindelige Spørgsmaal, idet Kammeret sendte Vandkommissionen en Forespørgsel, om der var noget bestemt Flodemaal for den ved Vodrofgaard anlagte Vandmølle. Men noget Svar

paa denne Forespørgsel er ikke truffet, og alle Frisches Stridigheder gik i Arv til den følgende Ejer af Vodrofgaard, Grosserer Christian Ludvig Zinn, der købte Gaarden i 1803. Han fik Spørgsmaalet om Vandmøllen ordnet ved en Indrømmelse over for Rentekammeret, idet han tilbød at betale 4 Rdlr. aarlig i Afgift af Møllen. Dette Beløb mente han var passende, da Grubeværket kun havde een Kværn og af Mangel paa Vand kun kunde benyttes 3 Maaneder af Aaret. Men en Resolution af 12. Aug. 1803 fastsatte dog den aarlige Afgift til 10 Rdlr., som Zinn ogsaa gik ind paa at betale.

Vandmøllen ved Vodrofgaard var jo fuldstændig afhængig af det Vand, der fra Ladegaardsaaen blev sluppet ind i Gravene og derfra videre gennem Vodrofsaa. Da derfor Vandvæsenet i 1804 forandrede Slusen ved Lade-gaarden og førte det meste af Aaens Vand direkte til Peblingsøen og derfra gennem en ny Sluse ud i Sct. Jørgens Sø, protesterede Grosserer Zinn med god Grund mod denne Ordning, der yderligere vilde formindske Til-løbet til hans Mølle-dam. Han gik dog ind paa en minde-lig Overenskomst om foreløbig at se Tiden an. Den nye Sluse mellem de to Søer skulde benyttes paa Prøve indtil 1806, og hvis Grosserer Zinn ikke inden Udgangen af dette Aar paany klagede over den, skulde den have Lov at blive liggende. Men Klagen udeblev ikke. Den 27. Dec. 1806 forlangte Zinn Slusen borttaget og alt bragt tilbage til den gamle Ordning. Efter den trufne Aftale skulde man tro, at han havde Ret til at stille denne Fordring; men Vandvæsenet lukkede ikke Slusen, og Zinn blev vred. »Jeg vilde ikke troet«, skrev han en Maaned senere, »om det var sagt mig forud, at mig kunde møde et saa-dant Forhold i en Sag med et offentligt Bestyrelsesvæsen og i en Sag, hvor der blot er Spørgsmaal om Ejendoms-rettigheder, og hvor der endog endnu handles om minde-lig Overenskommelse«. Han henvendte sig derfor til No-

tarius publicus med Anmodning om, at Notarius vilde hos Vandkommissionen og Vesterbros Vandkompagni nedlægge Protest mod den fortsatte Benyttelse af den nye Sluse samt reservere Zinn lovlig Erstatning for det Tab, han led, ved at Driften af hans Vandmølleværk maatte standse. Og da Sagen nu saaledes var bleven bragt frem til en retslig Afgørelse, protesterede Zinn tillige mod den nogle Aar før anlagte Peymanns Rende, der førte en Del Spildevand fra Sortedamssøen til Stadsgraven, hvilket Spildevand han mente at have Ret til at faa afledet gennem Ladegaardsslusen. Munken ved Østerbro kunde faa Lov at bestaa som tilforn, men ingen Forandring maatte foretages ved den. Gennem det saakaldte sorte Hul under Gl. Kongevej (Slusen 2 D) maatte aldeles intet Vand bortledes. Ja han gik saa langt ud som til Damhussøen og paastod, at intet Vand fra denne Sø maatte udledes gennem Overfaldet under Landevejen og ned til Stranden, saa længe det var muligt, at Ladegaardsaaen, Søerne og Vodrofgaards Aa kunde tage imod det. Men intet blev foretaget; Slusen mellem Peblingsø og Sct. Jørgens Sø stod stadig aaben, og Foltmars Grav vedblev at være spærret. Grosserer Zinn døde i 1808 uden at have faaet Sagen bragt i Orden. Hans Enke Mikkeline Arnoldine Skibsted fortsatte med Beklagelserne og skrev i 1809 til Vandkommissionen: »I 3 Dage har jeg maattet se min Eng ved Sct. Jørgens Sø oversvømmet af Vand, som formedelst den nye Sluses Aabning paa Dæmningen mellem Peblinge og Sct. Jørgens Sø styrter ind i sidstnævnte i saadan Mængde, at det strømmer over Dosseringen ind paa min Eng til Ødelæggelse for samme saa vel som for det derpaa staaende Hus, hvori jeg har en Del Fourage liggende, medens Kommissionen holder den Sluse tillukket, som skulde føre Spildevandet fra Søen til min Mølle, hvorved Vandet til min Skade spildes aldeles unyttigen ud ved Gamle Kongevej. Jeg begriber saa meget mindre, hvorfor en saadan Frem-

gangsmåde uden mindste Nytte eller Nødvendighed bruges imod mig med denne Sluse, som min Mand af blot Velvillie tillod at indrette den til et Forsøg under Betingelse af, at den skulde bortttages, naar den fandtes at være Vodrofs Mølle til Skade, hvilket noksom er Kommissionen bekendt.

Jeg maa derfor herved anmode Kommissionen om at foranstalte Slusen paa Dæmningen tillukket og den fra Sct. Jørgens Sø til Ladegaardsgraven¹⁾ aabnet, da jeg paa ingen Maade kan være ligegyldig ved den Skade, som den i disse Dage brugte Adfærd for mig medfører«.

I en senere Skrivelse, fra 1810, tilbød Enkefru Zinn at nøjes med at faa Vandtilløb til sin Mølle om Vinteren, som var den Aarstid, da Møllen alene brugtes, og derimod at lukke Stigbordet om Foraaret. Som det var at vente, protesterede Vesterbros Vandkompagni imod en saadan Ordning, og Vandkommissionen benægtede rent ud den af Fru Zinn paastaaede Ret til at faa Vand til sin Mølles Drift fra Sct. Jørgens Sø. Fru Zinn besluttede da at prøve Rettens Vej, og den 2. Maj 1811 udtog hun Stævning mod Vandkommissionen, Vesterbros Vandkompagni, Fortifikationsvæsenet, Sct. Hans Hospital paa Ladegaarden, Tuteins Fabrikker paa Østerbro og det Classenske Fideikommis. Sagen blev afgjort ved Overretten i 1812, og da samtidig hendes Fader, Højesteretsadvokat, Justisraad Skibsted, som væsentlig havde tilskyndet hende til Processen, døde, var hun ikke stemt for at forsøge yderligere Rettergang, men indlod sig paa Forhandlinger med Vandvæsenet.

Overrettsdommen af 23. Nov. 1812 er ualmindelig inletsigende. Den lyder saaledes: »Parterne bør for hinandens Tiltale i denne Sag fri at være. Processens Omkostninger ophæves«.

Naar Retten saaledes helt undlod at afgøre de om-

¹⁾ Foltmars Grav.

tvistede Spørgsmaal, er den dog vistnok gaaet Enkefru Zinn for nær. Dommen gik nemlig ud fra, at Vandvæsenet havde Ret i sin Paastand, at der aldrig havde været nogen Vandmølle ved Vodrofgaard førend den, som Justitsraad Frisch faa Aar i Forvejen havde anlagt, og at derfor Bevillingerne baade til Regimentskvartermester Vodroff i 1699 og til Interessenterne i Sejldugsfabrikken 1748 havde tabt deres Kraft. Men denne Paastand var netop ikke rigtig. Vi har i det foregaaende jævnlige set denne Vandmølle omtalt lige fra Vodroffs Tid, selv om den i kortere eller længere Perioder har været helt i Forfald; men dette har Enkefru Zinn forsømt, eller ikke været i Stand til, at oplyse.

Fru Zinn maa have sluttet Fred med Autoriteterne; thi Aaret efter, d. 29. Sept. 1813, fik hun af Rentekammeret fornyet Bevilling til ved Vandmøllen paa Vodrofgaard at drive et Grubeværk til Perlegrynsmalning. Senere fik Gaarden og Møllen hver sin Ejer. Paa den Tid, da Kancelliraad Wolff var Ejer af Vodrofgaard, tilhørte Vandmøllen R. C. Lund, der foruden denne Mølle havde baade en Hestemølle og en hollandsk Vejrmølle paa Ejendommen. Vandmøllen førte dog stadig en hensygnende Tilværelse, og Wolff og Lund klagede i Fællesskab over den slette Ordning af Vodrofsaa. Det er dog nu, i 1836, ikke Vandmangel, der klages over, men det modsatte, idet den tilgroede og tilstoppede Aa ikke kunde føre Bagvandet bort fra Lunds Vandmølle og ikke aflede Grøftevandet fra Vodrofgaards Enge.¹⁾ Spørgsmaalet om Aaens Oprensning var en Kilde til stadig Strid, og utvivlsomt var Aaen ved Vandvæsenets nye Anlæg bleven svækket saa stærkt, at den ikke længer kunde drive noget Vandhjul. Møller Lund besluttede sig da til helt at nedlægge den. I 1838 søgte og fik han Tilladelse til ved Vodrofgaard at anlægge en Dampmølle, imod til Gengæld at nedlægge baade

¹⁾ Villads Christensen: København 1840—57, S. 182—83.

Vandmøllen og Hestemøllen, medens derimod Vejrmøllen fik Lov at blive staaende¹⁾); og dermed afsluttedes den lange og stedse mere haabløse Kamp for at presse en økonomisk Værdi ud af den Smule Vand, der strømmede gennem Kristian IV.s gamle Voldgrav.

Mølleedammen blev nu en Park i Vodrofgaards Have, stor nok til at Ejeren kunde holde Sejlbaal i den, og Vandet vedblev at strømme igennem den endnu i 30 Aar. Men i 1866 blev der truffet den Overenskomst mellem Københavns og Frederiksbergs Kommunalbestyrelser, at Vodrofsaa paa denne Strækning skulde forandres til en lukket Kloak. Arbejdet hermed stod længe paa, men i 1870 meddeles det endelig, at nu er Kloakken færdig og Aaen forsvundet²⁾. Det var samtidig med, at ogsaa Foltmars Grav og den sidste Rest af Ladegaardsgravene forsvandt.

3. Rosenaaen.

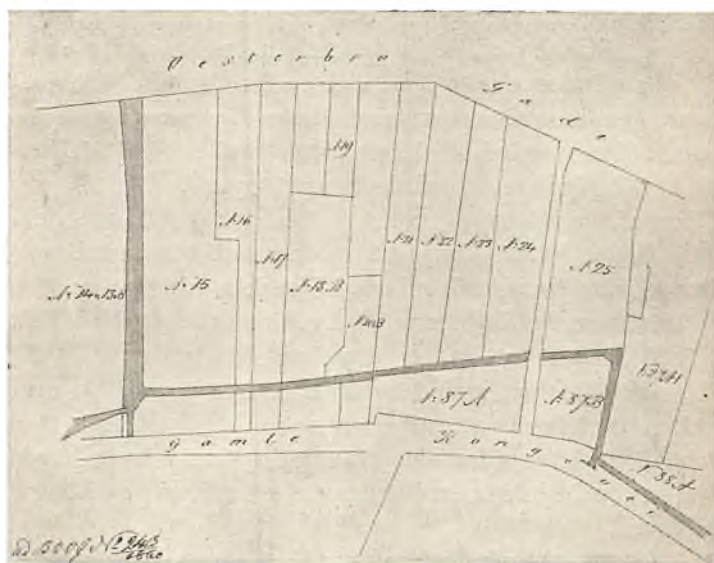
Det var særlig paa det sidste Stykke af sit Løb, tværs over Vesterbro og ud til Stranden, at Aaen maatte bære det ironiske Navn Rosenaaen. Her forurenedes dens Vand stadigt af Bebyggelsen paa Vesterbro, og herfra var det især, at Klagerne over den lød.

Baade Navnet og Klagerne hører dog først det sidste Hundredeaar til. Før den Tid var Aaen endnu et helt idyllisk Vandløb, og Partierne omkring den hørte til de hyggeligste paa Vesterbro. Efter at være gaaet under Gammel Kongevej et Stykke vesten for Bagerstræde gjorde Aaen et skarpt Knæk til venstre hen til nuværende Stenosgade og overskar paa denne Strækning alle de Grunde, der strakte sig fra Vesterbrogade til Gammel Kongevej. Den løb her gennem Haver og Vænger eller endogsaa mellem Kornmarker, og Tjørnebuskene, som voksede langs dens

¹⁾ 2. Sekr. 1843, Nr. 236.

²⁾ Borgerrepr. Forh. 1866—67, S. 108—11; 1869—70, S. 448.

Bredder, omtales oftere. Bebyggelserne laa dengang alle ud mod Vesterbro, og fra hver af dem strakte sig en Have hen til Gammel Kongevej med en Vindebro over Aaen, som løb gennem alle Haverne. Den landlige Idyl forstyrredes dog maaske noget derved, at de fleste af Haverne brugtes til Keglebane og Beværtning.

Rosenaaen mellem Gl. Kongevej og Vesterbrogade 1860.

Af Synsforretninger fra 18. og Begyndelsen af 19. Aarh. skal meddeles nogle Oplysninger om Aaens Omgivelser paa denne Tid. De anførte Matrikkelnumre er dem, som gælder endnu, og som ses paa vedføjede Kort.

Efter at være gaaet under Gl. Kongevej dannede Rosenaaen Grænserne for den store Ejendom Nr. 87, hvor der i 18. Aarh. var først Kapunstopperi, derpaa Kattunfabrik og endelig et Lyststed, som tilhørte Familien Zinn. I »Grandmamas Bekendelser«, forfattede af Agent Zinns

Datter Sophie, nævnes de landlige Stuer i den gamle Kattunfabrik ofte, og paa den Tid — omkring ved Aarhundredskiftet — var den store Have og Aaen med Tjørnebuskene Rammen om mange glade Fester, megen Sommerflirt og meget Musiksværmeri. — Senere blev Idyllen mindre. I 1836 fortæller Wolff og Lund i det før nævnte Klageskrift om Aaens Tilstand, at Ejeren af Nr. 87, Silke- og Klædehandler Schibild, brugte Aaens Vand til Tangvask og Pladsen omkring den til Tangens Tørring.

Paa den modsatte Side af Aaen laa Nr. 27, *Den hvide Svane*, en stor Ejendom med Have, Lysthuse og Keglebaner. Paa en Del af denne Grund, ud mod Vesterbrogade, blev senere Morskabstheatret opført. Nr. 25, ved Siden af, var den Bagergaard, efter hvilken Bagerstræde har Navn. Nr. 24, paa det modsatte Hjørne af Bagerstræde, var Farver Grønbergs Ejendom, og her nævnes i 1790 Have og Keglebane, et Lysthus og et tyrkisk Telt. I 1808 ses det, at Farver Grønberg havde draget Nytte af Aaen, idet han ved den havde indrettet en Buk med Valser til at skylle og vaske ved samt en Skyllebænk med dobbelt Stakitport for. Dog fandtes ogsaa i Haven baade Syrener og Jasminer, en Buegang af store Linde og 8 Land Asparges.

Nr. 22—23, *Pelikanen*, var i 1745 et Hus med et Vænge til 2 Tdr. Sæd. Siden tilhørte Nr. 23 i en lang Aarrække Slagtermester Carl Nielsen Stauning, som her havde Svinesti og Gaasesti, men ogsaa Ferskentræer i Haven og Bolværk ud mod Aaen. Til Nr. 22 hørte længe »et Kornvænge af temmelig Størrelse«. I Haven var der Frugttræer og Keglebane, og i 1808 nævnes her baade Aprikoser og Vinranker.

Nr. 21, *Reberbanen* (Det ny Theater). Her var Lysthus med Syrener og Lindetræer, to Keglebaner, Vindebro over Aaen, Drivhus og Mistbænke samt en Reberbane paa venstre Haand i Haven.

Nr. 20, *Stadt Leipzig* (Landmandsbanken): En Have til Gl. Kongevej, en Aa med 35 Alen Bolværk og en Plankebro med Hængsel og Trisse til Ophejsning. — At Aaen dog var ej blot til Lyst, fremgaar af en Synsforretning fra 1857. Værtshusholder Pedersen, der havde lejet Huset af Major Messerschmidt, ønskede Syn over, hvorvidt Lejligheden kunde kaldes beboelig, da Vandet til forskellige Tider stod flere Tommer over Bræddegulvene, og hans Møbler og Inventar var bleven ødelagt deraf.

Nr. 18, *Den forgyldte Hest* (Vesterbros Badeanstalt): I 18. Aarh. nævnes Have og Vænge, to Keglebaner og 3 Espalierlysthuse. »Fra Haven Udgang til Gl. Kongevej og en liden Optræksbro«. Ved et Syn over Haven i 1808 fandtes i denne: 61 højstammede Æble- og Pæretræer, 20 Espaliertræer, 2 Lindelysthuse, 700 Stkr. røde og hvide Ribsbuske, 50 Stikkelsbærbuske, 50 Solbærtræer, 2 Rabatter med Jordbær, 2 Rabatter med Lavendler, Buksbom og Zwibler, 1 Grantræ, 4 Land Asperges, 2 aabne og 1 lukket Keglebane.

Nr. 17, *Løvenberg* (nu Savoy Hotellet). Her var i 18. Aarh. en Have med Espalier-Lythus og en Buegang af 14 sammenbøjede Lindetræer. En Vindebro eller Optræksbro førte over Aaen. Der var Keglebaner og 6 Aspergeslande.

Nr. 16, *Solen* (senere Thors Hal, Figaro og Palais de danse). Til Ejendommen hørte endnu i 1857 en Have med Frugttræer, som gik ud til Gl. Kongevej.

Nr. 15, *Tre Hjorter* (nu C. P. Lauritzens Forretning). Her nævnes 1784 en stor Have med Frugttræer, to Lysthuse og Keglebane. Der bagved laa et Vænge besat med Piletræer. I 1808 var her Have helt ud til Gl. Kongevej, Bro over Aaen med dobbelt Stakitport og et sirlig malet og marmoreret Lythus. I 1822 er der opført et Hus ud mod Gl. Kongevej; men der er dog stadig Have med Lysthus og Bro over Aaen.

Efter at have passeret Ejendommen Nr. 15 gjorde Rosenaaen atter et skarpt Knæk, — ned gennem nuværende Stenosgade til Vesterbro. Den forstærkedes her med et Tilløb direkte fra Sct. Jørgens Sø, og da der tillige var lidt Fald paa denne Strækning, var Projektmagere straks ude for igen at faa Aaen til at gøre Nytte. Det er foran omtalt, at Interessenterne i Sejldugsfabrikken paa Vodrofgaard i 1748 fik Tilladelse til at anlægge en Vandmølle i selve Knækket, hvor Rosenaaen og Afløbet fra Sct. Jørgens Sø stødte sammen; og samme Aar fremkom et Projekt om at anlægge endnu en Mølle ved det samme lille Vandløb, men nærmere ved Vesterbro. Ophavsmanden til denne Plan var Jens Hermansen Kyhl, der i 1748 ejede en af de Grunde, som laa langs med Aaen, — om det var Nr. 14 eller 15 kan ikke ses. Han anbefalede sig i sin Ansøgning af 30. Maj 1748 med, at han i adskillige Aar havde tjent Kongens Forfædre som Regnskabsfører ved Provianthuset og andet under Søetaten hørende, men ikke havde faaet noget fast Levebrød; nu agter han at anlægge en Valke- og Stampemølle, senere ogsaa en Slibe- og Polermølle ved Vandløbet paa Vesterbro. Kommercekollegiet indgav i den Anledning en allerunderdanigst Forestilling, i hvilken det ubetydelige Vandløb omtales næsten som en fjern og ukendt Flod. Der skal, siger Kollegiet, findes en Aa, der løber forbi Kyhls Gaard ned til Stranden, hvilken Aa han melder at have sit Tilløb af Hovedsøerne uden for Staden, nemlig Sortedams og Peblinge Sø. Vandet til denne Aa skal og tildels løbe forbi den saakaldte Vodrofgaard og derfra ved en Sluse falde ud i en Grøft, som løber til Enden af Oberkamps Gaard eller Kapunstopperiet, hvor det siden med andet Spildevand samler sig til forbemeldte Aa. Han finder Stedet bekvemt til en Fabrik af ovennævnte Art og ønsker, at bemeldte Aa maa stilles til hans fri Disposition »fra hendes Anfang til hendes Ende«, at han yderligere maa faa hele Sct.

Jørgens Sø, som nu ligger til Græsning, og at han i Tilfælde af Mangel paa Vand maa søge al Slags Spildevand, som til Unytte bortflyder. Magistraten anbefaler Planen, saa fremt Kyhls Anlæg kan faa det nødvendige Vand uden at være den Møllens Bagvand til Forhindring, som efter Bevilling af 15. Febr. 1748 skal oprettes ved Vodrofgaard. Han faar da Bevillingen paa Betingelse af, at han ikke opstemmer Vandet til Fornærmelse for nogen paagrænsende Lodsejer eller til Hinder for den ny anlæggende Mølle.

Men Interessenterne i Sejldugsfabrikken paa Vodrofgaard protesterede straks mod Planen: dels havde de Eneret paa Valke- og Stampemølle i en Mils Omkreds, dels havde de allerede faaet Disposition over Vandet i Sct. Jørgens Sø. Kyhl maatte altsaa fortrække. Men at hans Projekt ikke havde været helt urimeligt, kan maaske sluttes af, at Jernstøber Meldahl, der i 19. Aarh. ejede Grunden Nr. 14, udførte Planen og satte et Møllehjul ud i Aaen netop paa dette Sted, hvorved han opnaede at skaffe sig Drivkraft til en Del af sit Maskineri.

Mellem nuværende Stenosgade og Viktoriagade overskred Aaen Vesterbrogade. Her fandtes fra gammel Tid en Træbro, der i 1780, da hele Gaden blev reguleret, afløstes af en Bro af Sten med muret Hvælving. Efter den Tid tales i officielle Skrivelser med nogen Stolthed om »den hvælvede Bro uden Vesterport«. Men i daglig Tale hed den sædvanlig Bjørnsdals Bro efter den nærliggende Gæstgivergaard, ligesom Aaen selv paa dennè Strækning undertiden benævnes Bjørnsdals Aa.

Naar Aaen havde passeret Vesterbrogade under Bjørnsdals Bro, styrtede den ned i en dyb og uhyggelig Grøft, som kaldtes »det sorte Hul« eller blot »Hullet«. Dernede laa ved Siden af Vandløbet et Hus, der oprindeligt ogsaa kaldtes Hullet, men siden blev til Gæstgivergaarden Bjørnsdal. Chr. Pedersen Vangemand boede i

»Hullet« 1713, efter ham kom Markus Nielsen og Povl Povlsen, hvis Fæstebreve stadig lyder paa en Gaard kaldet Hullet. Men i 1776 træffes her Peter Bjørn, der gav Gaarden sit nye Navn. Som sædvanlig var det gamle dog sejglivet; endnu i 1790 hedder Stedet i Skøde- og Pantebogen »Bjørnsdal, i Hullet kaldet«. Hvor dybt dette Hul ved Siden af Vesterbrogade har været, ses af en samtidigs Beretning. I sine Barndomserindringer fortæller Generalmajor Julius Paludan i 1877:¹⁾ »Som et særlig afskrækkende Sted omtalte Moder fra den Tid, hun var Præstedatter og boede paa Frederiksberg, en Bygning kaldet Bjørnsdal umiddelbart vest for Vodroffsaaens Løb under Vesterbrogade, den Gang et langt, etetages Hus, hvis Tag-skæg laa under selve Vejens Niveau. Til dette Hus, hvis Ejer gik under Navnet »Poul i Hullet«, var Adgangen kun over en stinkende Rendesten og ad en stejl Trætrappe. Og i dette Hus fandtes Gæstgiveri!« — Magistraten bruger i 1770 det Udtryk, at der paa dette Sted fandtes et *précipice*, og for at undgaa al Farlighed derved lod den Rækværket paa den søndre Side af Broen forlænge mod Vest indtil Hjørnet af Povl Povlsens Haves Plankeværk.²⁾

Fra Bjørnsdal og ned til Stranden løb Aaen, endnu zigzagformet som en Fæstningsgrav, mellem to vidtløftige Ejendomme. Mod Vest laa den store Eng, som kaldtes Brandtvænget, mod Øst en smal og langstrakt Grund, der bestod af Kristian IV.s gamle Bastioner med mellemliggende Kurtiner. Denne Plads kaldtes den gamle Skydebane, efter et af de mange Skydeselskaber, som i Tidens Løb har været til Huse paa Vesterbro. Grunden var — som alle udenbys Jorder — Byens Ejendom og maatte tages i Fæste af Magistraten, medens Bygningerne paa den var privat Ejendom og kunde købes og sælges. Herhen flyttede nu Jens Hermansen Kyhl, efter at hans Pla-

¹⁾ Pers. Tidsskrift 4. Række II, S. 188.

²⁾ Kbg. 1770 A. Nr. 297.

Rosenaaen fra Sct. Jørgens Sø til Kallebodstrand 1817.

Kortet viser Aaens Løb mellem Ejendommene Nr. 15 (Tre Hjorter) og 14 (Jernstøber Meldahl), Nr. 71 (Bjørnsdal, hvor den indsnævres af et Bolværk), Nr. 70 (Brandtvænget) og 72 (den gamle Skydebane). Yderst Nr. 80 (Enighedsværn).

ner om at anlægge en Mølle paa den modsatte Side af Vesterbrogade var strandede.

Af den tidligere Ejer Peder Sørensen Aalborg tilkøber han sig Gaarden paa den gamle Skydebane for 2800 Rdlr. og anmodede derpaa i 1750 Magistraten om Fæstebrev paa Grunden. Han meddelte i sin Ansøgning, at det fremdeles var hans Hensigt at benytte den kgl. Bevilling, der var givet ham, til Anlæg af en Vandmølle i den gamle Voldgrav. Han tænker dog nu kun paa en Slibe- og Polermølle, da han af Hensyn til Sejldugsfabrikens Privilegium har maattet opgive Valke- og Stampemøllen. Den gamle spidsvinklede Voldgrav har dog sikkert kun været et meget ufuldkomment Vandløb til Mølle-drift, og han fortsætter derfor i sin Skrivelse til Magistraten:

»Saa finder jeg nødvendig at lade bemeldte Grav oprenselse for at beholde mit Vand i Dybet, eftersom jeg til allerunderd. Efterlevelse af mit Privilegium ikke agter at opstemme Vandet til nogen anden Grunds Fornærmelse; men hvad det skal stige i Højden, sker paa min egen Grund, hvor det ved Maskiner bliver dreven til den Højde, som jeg agter paa mer oft bemeldte min egen Grund at anlægge min Vandstue, der skalournere Værkerne med Overfalds-Vand. Men endskønt at endnu tilfulde er at se Gravens Bredde fra gammel Tid, saa findes den paa en Del Steder ved Siderne opfyldt og ganske tilgroet. — Altsaa vil jeg tillige udbede mig den Naade og Gunst, at Deres Excellence og naadgunstige Herrer ville behage at føje den Anstalt, at mig maatte sættes et vist Maal paa Gravens Bredde til den vestre Side, ligesom nu min egen Grund er Gravens Grænseskel til den østre Side, paa det jeg uden Anstød eller Paaanke maatte fortfare med mit Arbejde, imedens den bekvemmeste Sommers-Tid er for Haanden, da jeg og forhaaber, at mine Naboer i Tiden skal finde stor Beskærmelse for deres Grunde ved mit

Arbejde for oversvømmende Høj-Vande, som de hidindtil har været meget incommoderet af«.

Magistraten meddelte Kyhl Fæstebrev paa de sædvanlige Betingelser, og med Hensyn til hans Projekt om Møllens Anlæg hedder det i Fæstebrevet: »I det øvrige tillades, imidlertid dette Fæste varer, for at faa fornødne Vand til hans Poler- og Slibeværks samt Møllens Drift udi den om Jordan værende Grøft, at han fra foranførte Fæstejords Dossering maa gaa 8 Al. ind i Bredden overalt fra Stranden af til Grøften imellem Brandtvænget og Poul Poulsens Hauge, dog saaledes at han advarer de, som have Brandtvænget i Fæste, naar han vil opkaste Grøften, og derhos tilser, at han intet opkaster, som kan være dem til Hinder, ej heller stemmer Vandet saa højt, at det nogen Tid kan gøre deres Agre eller Eng Skade«. ¹⁾

Men dette Fæstebrev vilde Kyhl aldeles ikke modtage. Han lod det ligge uindløst paa Raadstuen, hvor det ligger endnu, og tilsendte d. 17. Juni 1750 Magistraten følgende Skrivelse:

Det Fæstebrev paa den mig uden for Stadens Vester Port af Peder Sørensen Aalborg tilkøbte Gaard og Grund, som til mig er bleven udfærdiget, men endnu hos Stadens Kæmner er beliggende, findes saaledes clausuleret, at jeg umuligt kunde imodtage det, siden at samme ikke har nogen Overensstemmelse med de paa denne Grund forefindende Adkomster, saasom højlovlige Kong Friderich d. 3dies Gave-Brev dat. 1. Marts 1661, den høje og velvise Magistrat her i Staden deres udgivne Brev dateret 24. Marts 1676, og højlovlig Kong Christian 5tes Confirmation af 14. Juni næst efter, og dernæst alle Skøder fra Mand til Mand saavel som afg. Hr. Raadmand Kuurs udstedte Auktions-Skøde af 17. Juli 1731, der alle hjemler denne Gaard og Grund til en evindelig Arv og Ejendom, alene at Staden er reserveret den fastsatte aarlige Jordskyld deraf. Og saaledes har og fornævnte Aalborg solgt det til mig, og forpligtet sig til at hjemle mig det. Men af Fæstebrevets Indhold kan jeg ikke se at være Ejer af Grunden, men Lejer, og strækker

¹⁾ Kbg. 1750 A. Nr. 171 og 172.

sig ikke til mine Arvinger og Efterkommere, men alene paa Livstid; det vilde altsaa blive for utaaleligt for mig at betale for denne Gaard og Grund saa høj en Capital, nemlig 2800 Rdr., og endnu mere Hazard at anvende 6 à 8000 Rdr. paa de paa denne Grund ifølge mit allernaad. meddelte Privilegium anlæggende Værker, naar jeg ikke var Grunden mægtig som andre Ejendomme inden eller uden for Staden, der er af den Beskaffenhed, de svarer aarlig Jordskyld, men købes og sælges som Ejendomme; thi i Mangel af saadan Hævd, kunde jeg ikke finde nogen Assistance til Prioritet i Gaarden, mindre til de forehavende Værkers Fortsættelse, hvilket og allerede er mødt mig hos de Herrer Direktører for Krigs-Hospitals Cassa, der havde forsikret mig til denne Termin om 2600 Rdr. første Prioritet, men holder nu Betalingen tilbage, formedelst de erfarer foranmeldte paa Grunden udstedte Fæste-Brev, allerhelst de finder det af en ulig Indhold med et Fæste, som Lars Valentinsen uden berørte Vesterport haver erhholdet paa hans Grund, udi hvis Gaard og Grund berørte Casse haver Prioritet.

Naadige og højgunstige Herrer! Det være langtfra, at jeg hermed søger at betage Staden nogen af sine Intrader; thi jeg begærer ikke at faa aftinget noget udi den Jordskyld, som engang er fastsat og af mine Formænd antaget aarlig at svare, ej heller den Indfæstning og videre, som ved Omskiftelse af Efterkommere skal erlægges; men jeg alene i dybest Underdanighed og Ydmyghed vil have udbedet, at mit Fæste- eller Jordskylds-Brev maatte derhen blive forandret, saaledes at jeg og mine Arvinger maa have fri Raadende over denne Grund som en Ejendom, at maa fri sælge, pantsætte og transportere den som andre Ejendomme, imod at Staden bliver reserveret den aarlige Jordskyld og ny Indfæstning af Efterkommerne, som før ermeldt.

Og som nu Terminen er saa nær forløben, at den Capital, som nu staar i Gaarden, der i rette Tid er bleven opsagt, skulde udbetales, og den Prioritet, som mig derimod er lovet af forebemeldte Krigs-Hospitals-Cassa, kan ikke erholdes, førend jeg foreviser saadan Adkomst som meldt: Saa tilbeder jeg mig samme med snarreste naadigst og højgunstigst at maatte meddeles, hvornæst med dybeste Submission forbliver etc.

København

d. 17. Juni 1750.

Jens Hermand Kyel.

Det var det gamle, evindelige Stridsspørgsmaal om Ejendomsretten til Stadens Jorder, som Sagen her strandede paa. Fæsterne af de udenbys Jorder paastod stadig, at de var Ejere af Grunden, naar de havde købt de derpaa staaende Bygninger, og at Fæsteafgiften kun var en uforanderlig aarlig Jordskyld, de skulde betale til Kommunens Kasse. Fæstebrevet var i deres Øjne kun en Formalitet, som ikke kunde nægtes dem. Men Magistraten stod endnu paa dette Tidspunkt og længe derefter fast paa det gamle, korrekte Standpunkt, at Jorderne tilhørte Byen, og at Fæsterne maatte indgaa paa de Vilkaar, som Magistraten vilde foreskrive, og i Henhold til denne Opfattelse gjorde den kort Proces med Jens Kyhl. Hans Fæstebrev blev kasseret, og efter endnu nogle frugtesløse Forhandlinger blev den gamle Skydebane bortfæstet til en anden. Om Mølleanlæg i Voldgraven høres derefter ikke mere Tale.

Yderst ude ved Stranden delte Aaen sig i to Grene, som omsluttede en lille Holm. Denne bortfæstedes i 1768 til Hjulmager Klevenow, som her vilde anlægge en Savmølle; der tales dog ikke om, at Møllen skulde drives ved Vandkraft, og Planen blev for øvrigt aldrig udført. Senere byggede Borgmester Fædder et Havehus herude og lod Holmen beplante, og fra ham gik den over til det forenede borgerlige Skydeselskab, som her havde Fuglestang og Skydebane. Ejendommen, der er kendt under Navnet Enighedsværn, laa ved Stampesgade og Kvægtorvet.

4. Aaens Oprensning.

Hvad der i de sidste halvandet Hundrede Aar er skrevet om Rosenaaen, — og det er ikke lidt, — drejer sig næsten udelukkende om dens Oprensning, om Klager over den og om frugtesløse Forsøg paa et afhjælpe disse. Her møder man overalt det samme Spørgsmaal: Hvem

tilhørte dette Vandløb? Med andre Ord: Hvem havde den højst ukærkomne Pligt at holde den oprenset?

Klagerne over Aaen og Bestræbelserne for at faa den rensat kan dateres fra et bestemt Aar, 1770, da denne Sag, som det synes for første Gang, blev sat i Bevægelse for aldrig mere at standse igen. Før den Tid synes man helt at have ladet Aaen passe sig selv, eller ladet de omboende Fæstere og Grundejere passe den, som de selv vilde.

Men i Maj 1770 strømmede Klagerne ind. Den første kom fra Jacob Borchhorst, der havde Opsynet med Renovationspladserne paa Vesterbro. Han indberettede, at Aaen var saa tilgroet og saa smal, at Vandet ikke kunde løbe i den, men stod ganske stille og bredte sig hen over Marken lige til Reberbanerne. Faa Dage efter kom en lignende Klage fra Værtshusholder Povl Povlsen, hvem ogsaa Magistraten i sin indbyrdes Korrespondance kalder for »Povl i Hullet«. Og tilskyndet af hans Eksempel og af den velvillige Modtagelse, hans Henvendelse havde fundet paa højere Steder, mødte endelig Povls Søster, der var Enke efter Hederider Peder Oberkamp paa Kapunstopperiet, med et saalydende Bønsskrift til Magistraten.¹⁾

Den Naade, som Deres Excellence og samtlige høje Herrer ved alle Lejligheder lader se til det almindelige Bedste ved saa mange højpriselige Anstalter, som sigter til hver Mands Gavn, hvorom de Gamle, der haver levet en Tid i Verden, bedst kan skønne, der nu ser saa øjensynlige herlige Forandringer daglig at tiltage, er det, som giver mig den Frihed, udi dybeste Underdanighed, at udbede mig den Naade, at jeg udi min bedrøvelige Elendighed ogsaa maatte være udi naadigst Erindring, hvortil mig gives Anledning af den Naade, som Deres Excellence og samtlige høje Herrer bærer for min Broder Sr. Povel Povelsen, som om Vinteren, og især om Foraaret lider meget af stærk Vandløb fra St. Jørgens Sø og mange andre Steder, som haver sit Afløb igennem den smalle og tildels forstoppede Aa, som løber forbi merbemeldte min Broders Gaard;

¹⁾ Khg. 1770 A, 356.

hvilket Vand og sætter mig i Frygt og Skræk ved mit Stopperi og undertiden er færdig til at tage Bygninger og alting bort, hvorpaa man for nogle Aar siden udi min sal. Mands Tid havde Prøve, da et Side-Hus og Stendige deraf blev ganske ruineret til stor Bekostning, hvorom blev givet naadigst Løfte at skulle blive erstattet, men som dog endnu ej er sket, uagtet Regning er indleveret og mange Erindringer gjort. Jeg maa med Sandhed tilstaa, at jeg næst Gud har Hr. Etatsraad Horn i dette Foraar at takke, som har baaret den faderlige Omsorg for mig, og ved sine gode Anstalter og flittige Tilsyn ved Vandets Af- og Tiltagelse har forhindret(!), at baade jeg og flere Angrænsende er bleven befriet for Ruin og Skadeslidelse. Altsaa vil jeg hermed i dybeste Underdanighed udbede mig den Naade, at de Arbejdsfolk, som efter Deres Excellence og samtlige høje Herrers Ordre nu opgraver den forstoppede Aa ved min Broders Gaard for at skaffe Vandet et bedre Afløb, ligeledes maatte opgrave den Aa, som løber om mit Stopperi, at Vandet og der maatte faa Afløb, hvilken Aa er i meget slet Stand, og tildels af de Angrænsende opfyldt for at have Overgang, hvilket jeg ikke kan hindre. Ligeledes Broen for Enden af Stopperiet, hvor Vandet skulde løbe igennem fra Sr. Berntzen, som og er ganske forstoppet¹⁾. — I det faste Haab af en naadig Bønhørelse henlever jeg i dybeste Submission.

Københavns Vesterbro
d. 29. Maj 1770.

Deres Excellence og
samtl. høje Herrers
underdanigste og ringe Tjenerinde
A. M. V. E. Oberkampffs Enke.

Magistraten tog sig altsaa virkelig af Sagen i 1770, og Kæmneren fik Ordre til at lade Aaen oprense saaledes, at den overalt blev mindst 8 Alen bred, hvilket var den Bredde, den formodedes at have haft i ældre Tid. Kun ud for Povl Povlsens Ejendom, hvor et Plankeværk var sat ud i Aaen, kunde den ikke blive mere end 7 Alen. Kæmneren skulde afholde Udgifterne af Stadens Kasse; thi man var nu bleven opmærksom paa, at der ikke i de af Magistraten udstedte Fæstebreve stod noget om,

¹⁾ Broen under Gl. Kongevj.

at denne Pligt paahvilede Fæsterne. Men i alle fremtidige Fæstebreve skulde en saadan Bestemmelse indføres. — Denne Oprensning af Aæn i 1770 har været en saadan Begivenhed, at Borgmester Hersleb, der forfattede en »Chronologie over Kjøbenhavns Opkomst og Tilvæxt fra 1536—1773«, giver den en temmelig udførlig Omtale i sit Skrift.

Men Magistraten maatte snart sande, at rækker man en vis Mand den lille Finger, tager han hele Haanden. Ti Aar efter var Forholdene igen som før, og i 1780 klages paany over, at Aæn er »saa tilstoppet og fuld af Urenlighed, at Vandets Løb derved standses, og *en slem Lugt* til Ulejlighed for de paagrænsende foraarsages«. Det er første Gang, den siden saa bekendte Duft fra Rosenaæn findes omtalt. Men Magistraten var nu bleven ængstelig for Konsekvenserne og vilde ikke engagere sig yderligere med Aæn, og den lod derfor Sagen gaa videre til Brand- og Vandkommissionen, idet den anmodede Kommissionen om endnu i indeværende Sommer at lade Aæn oprense. Men Kommissionen svarede, at denne Aa var Vandvæsenet aldeles uvedkommende, og dens Regnskaber viste, at der aldrig af Kommissionen var anvendt en Skilling paa dens Oprensning; derfor kunde den heller ikke nu indlade sig derpaa, men henviste Magistraten til de paastødende Beboere, der vistnok tidligere havde holdt Aæn oprenset. Hvad denne Henviisning var værd, vidste Magistraten jo godt, og det blev derfor igen Kæmnerkassen, som maatte bære Udgifterne ved en Oprensning.

Denne Gang varede Freden i 16 Aar. Saa kom i 1796 en Klage fra den urolige Justitsraad Frisch paa Vodrofgaard, at Vandet i hans Aa manglede Afløb. Magistraten kunde vel nu gaa ud fra, at saa godt som alle Fæstebreve var bleven fornyede siden 1770, og at den Ordning, som da var bleven vedtaget, maatte være traadt i Kraft. Og den paalagde derfor alle Fæstere af de til Aæn stø-

dende Grunde at oprense den ud for deres Ejendomme. Et halvt Aar efter maa Magistraten tilstaa, at denne Henvendelse til Fæsterne i alle Tilfælde har været frugteløs: der var intetsomhelst bleven gjort. Og saa fik Kæmneren den sædvanlige Ordre til at besørge Arbejdet for Stadens Regning, men med den nye Tilføjelse, at Udgifterne bag efter skulde fordeles paa Fæsterne i Forhold til deres Grundes Udstrækning. Denne Fremgangsmaade førte til et bedre Resultat, end man kunde have ventet. Kun en eneste Fæster gjorde Indvending herimod, og det var et af Magistratens egne Medlemmer, Raadmand Baadt, der var Fæster af det store Brandtvænge bag ved Bjørnsdal. Da han kunde henvise til, at der i hans Fæstebrev ikke stod noget om Oprensning af Aaen, var der ikke noget ved ham at gøre, og Magistraten maatte da slutte Akkord med en anden Fæster, Værtshusholder Sommersted paa den gamle Skydebane, om for en aarlig Betaling af 20 Rdl. at holde Aaen ryddelig langs Brandtvænget, indtil der kom en ny Fæster paa denne Grund.

Dette Tilfælde indtraf i 1806, da Raadmand Baadt døde og Værtshusholder Reinholdt Snestrup i Bjørnsdal fik Fæste paa Brandtvænget. Sammen med Sommersted paa den gamle Skydebane skulde han nu holde Aaen oprenset fra Vesterbrogade ud til Stranden. Naturligvis kunde de to Værtshusholdere ikke ret længe enes om dette Arbejde, og endnu inden Aaret var ude, indkom en Klage fra Sommersted, at han følte sig brøstholden ved den Ordning, som var truffet. Han fik intet Svar, og i Resolutionsprotokollen blev skrevet: »Sagen henlægges, indtil den maaske paany maatte bringes i Bevægelse«. Det er som et Hjertesuk fra Autoriteterne, der forlængst var trætte af denne Aa og dog ikke nærrede noget Haab om nogensinde at blive fri for den.

Det blev de heller ikke. Var der ikke andet at plage dem med, saa var der Bolværket ved Bjørnsdal. Hensig-

ten med dette Bolværk var at beskytte Bjørnsdals Jord og Bygninger mod Oversvømmelse; men hvem der havde Pligten til at vedligeholde det, blev man aldrig enig om. I 1792 klagede Værtshusholder Snestrup over, at Bolværket var saa forfaldent og opraadnet, at Vandet helt havde skyllet Opfyldningen bort og var i Færd med at underminere Bygningerne, saa disse truede med at styrte ned i Aaen. Snestrup sendte denne Klage til Magistraten; men Magistraten var hurtig klar over, at Bolværket var Staden uvedkommende, og lod derfor Skrivelsen gaa videre til Vandkommissionen. Heller ikke denne kunde vedkende sig Bolværket. »Naar nogen har opført Bygninger i Nærheden af Grøften (Rosenaaen), saa har det altid været deres egen Sag at forsikre sig om Grundens Beskaffenhed, paa hvilken de byggede, ligesom det og paa-ligger dem og Bygningernes efterfølgende Ejere selv at besørge saadanne Sikkerhedsmidler, som de i den Henseende fornøden eragte. Vi kunne derfor ikke anse det anderledes end som en Fejltagelse af Snestrup at forestille sig, at det kunde vedkomme Vandvæsenet at vedligeholde noget Bulværk i Grøften ved hans Grund«. Herefter var det altsaa Snestrup selv, der skulde sørge for Bolværket; men Snestrup erklærede, at derom stod der intet i hans Skøder og øvrige Ejendomsdokumenter, og det forfaldne Træværk blev altsaa staaende. I 1794 henvendte han sig igen til Vandkommissionen, i 1796 til Magistraten, og saa høres intet herom før i 1817, da Snestrup, som nu var bleven Brandkaptajn, indberettede, at nu vilde Gavlen paa hans Baghus utvivlsomt snart styrte i Aaen, hvis ikke der blev foretaget noget radikalt. Han foreslog at forlægge hele Aaens Retning ved at grave et nyt Løb over hans Nabo Sommersteds Grund, hvilken Plan Vandkommissionen stærkt anbefalede under Forudsætning af, at Magistraten vilde betale den, medens Sommersted naturligvis protesterede energisk derimod.

Da Ejerne af Vodrofgaard og Vodrofsmølle i 1836 besværede sig over, at Aaen ikke kunde trække Vand, naaede deres Blikke helt ned paa den anden Side Vesterbrogade. Her anklagede de Schmidts Enke i Bjørnsdal og Dr. Haugsted paa den gamle Skydebane for at have indskrænket Aaløbets Grund, dels ved Opfyldning, dels ved Plantning af Træer; og saa rettede de to Frederiksbergere en kraftig Opfordring til Københavns Magistrat om ikke længer at taale saadanne Overgreb:

»Da Aaløbets Grund efter vor ærbødigste Formening tilhører Staden, ere vedkommende til samme stødende Grundejere uberettigede til at afbenytte denne, og idet vi tillade os at henlede den høje Magistrats Opmærksomhed paa, at Stadens Ejendom ved saadan Brug let kan gaa tabt, bønfalde vi ærbødigt om, at merbemeldte Aaløbs tilstødende Grundejere, som maatte befindes at okkupere noget af Aaløbets Grund, der ej ved Maalebrev er dem hjemlet, maatte blive tilholdte at give den Grund tilbage til Aaen, der ej er dem tilhørende, for at Aaløbet igen kan erholde dets forhen havde Bredde og Dybde«. ¹⁾

Disse Betragtninger var uangribelige, men har sikkert ikke været kærkomne for Magistratens Øre. Det regnedes i de Tider ikke for noget Aktiv at være Ejer af Rosenaaen, tværtimod gik al Politik i dette Spørgsmaal ud paa at faa Aaen skubbet bort fra sig selv og over paa en anden. Der var nok til at klage, men ingen ønskede at paatage sig Arbejdet og Bekostningen.

Politiet tilstillede i Maj 1864 Magistraten følgende Rapport:

»I den saakaldte Rosenaa er der en Masse Mudder og andre Uhumskheder henliggende, som dels hindrer Vandets Løb, dels afgiver en hæsleg Stank. Navnlig er dette Tilfældet paa begge Sider af Gl. Kongevej saa vel som ved Udløbet fra Victoriagade til Kallebodstrand. Da der

¹⁾ 2. Sekr. 1841 Nr. 3946.

i de senere Dage er ført Klage derover af Folk, som bor i Nærheden af Aaen, maa det anses for ønskeligt, at den bliver rensed, inden Sommervarmen rigtig kommer«.

Magistratens Fjerde Afdeling svarede:

»Rensningen af det ovennævnte Vandløb paahviler de tilstødende Grundejere. Brolægningsvæsenet har vel undertiden paa enkelte Steder for at forebygge Standsninger i Vandstrømningen ladet foretage Oprensninger; men denne Omstændighed ophæver selvfølgelig ikke de vedkommende Grundejeres Forpligtelse«.

Forholdene blev værre og værre, særlig efter at Kloakvandet fra Nørrebro gennem en 20 Tommers Jernrende under Ladegaardsaaen havde faaet Afløb til Vodrofsaa, og ligeledes Frederiksberg gennem en dyb Grøft langs Gl. Kongevej sendte sit Spildevand samme Steds hen. Aaen var saa tilstoppet, at Vandet flere Gange trængte ind i Slagtermester Møllers Ejendom Nr. 88 ved Gl. Kongevej, hvor det stod indtil en halv Alen over Gulvene; og i en Synsforretning 1862 hedder det: »Ud for Ladegaarden har vi maalt en Dybde af indtil 3 Alen Mudder. Andre Steder, hvor man ikke kunde komme til at maale, er det udentvivi dybere endnu«. Efter Kolerasommeren 1853 begyndte man at haane den ulykkelige Aa med det nye Spottenavn Koleraaaen. Saaledes lod Jernstøber Meldahl paa Hjørnet af sin Bygning paa Vesterbro anbringe et Skilt med Paaskrift: »Rosen- eller Choleraaaen«. Men Magistraten forlangte Skiltet fjernet, og det nye Navn gik igen i Glemme, kun den stædige Jernstøber vedblev at huske det og at bruge det.

I 1865 kastede Politiassistent Rantzau et Blik tilbage over Forholdene, som de var ved Aarhundredets Midte, og giver da følgende Skildring af den omstridte Aa:

»Det Kendskab, jeg har til Rosenaaens Historie, er, at Aaen for 18 Aar siden og flere Aar derefter var et Løb for alle mulige Uhumskheder saavel fra Københavns som fra søndre Birks Jurisdiktion.

Der blev ofte klaget i Bladene over den ulidelige Stank, Aaen foraarsagede, og blev der i samme Retning indgivet en Mængde Politirapporter, hvilke, ikke sjældent forsynede med Erklæring fra Stadsfysikus, tilsendtes Magistraten, der da enkelte Gange lod Aaen saa løselig rense. Men omsider formentes det, at Aaens Rensning maatte paahvile vedkommende Lodsejere, og blev disse da derefter givet det fornødne Tilhold.

Det var imidlertid kun een Gang, at Lodsejerne rense Aaen, og jeg tror endogsaa, at der var flere af dem, som nægtede at betale den dem paalignede Andel, og at Politikassen da maatte udrede de manglende Beløb«.

Under disse Omstændigheder var der tilsidst ingen anden Udvej end at forsøge, om Domstolene kunde hitte Rede i Spørgsmaalet, og i 1865 kom det da til Proces, efter at en Række Grundejere paa Vesterbro: Garver Messerschmidt, Kommerceraad Heymann, Jernstøber Meldahl, Etatsraadinde Voigt o. fl. var bleven enige om at nægte enhver Medvirken til Rosenaaens Rensning. Grundejernes Sagfører, Højesteretsadvokat Hindenburg, lagde i sin Fremstilling Vægten paa, at det hovedsagelig var offentlige Foranstaltninger, som fordærvede Vandløbet. Tidligere havde der været stærkere Strøm i Aaen, og Vandet var da temmelig rent. Han mindede om, at der havde været Aalekiste under Slusen fra Sct. Jørgens Sø, at Drenge paa Vesterbro havde benyttet Aaen til Badning, og at Strømmen havde været stærk nok til at drive Kapitajn Meldahls Vandhjul. Men alt dette forandredes, efterhaanden som mere og mere Spildevand fra Nørrebro og fra Frederiksberg lededes ud i Aaen. — Grundejerne vandt Sagen, og Højesteretsdommen af 21. Dec. 1868 fritog dem for Magistratens Tiltale.¹⁾

Skulde man saa ikke tro, at nu var Sagen i Orden? Nej, ingenlunde. En Maaned efter at Højesteret havde

¹⁾ Brolægnings- og Vejvæsens Journal 1874, Nr. 617.

talt, udstedte Justitsministeriet en ny Politivedtægt for København, af 18. Jan. 1869, og det hedder i dennes § 78: »Offentlige Vandløb, Rendestene og Vejgrøfter skulle Ejerne af de tilstødende Grunde renholde og oprense, saa ofte de derom tilsiges af Politiet«. Og i Henhold til denne Paragraf paalagde Politiet straks de genstridige Grundejere paa Vesterbro at oprense Rosenaaen. Det var unægtelig et haardt Forlangende, netop som de efter flere Aars Proces havde vundet deres Sag ved Højesteret og troede, de stod med Sejren i Hænde! Kaptajn Meldahl svarede d. 5 April, spydig og ond:

»Der er forevist mig et Tilhold fra Politiet, hvorefter jeg i Henhold til den nye Politivedtægt skal oprense Rosenaaen eller Koleraaaen. Jeg skal nu ikke kunne afgøre, om et Polititilhold skal kunne omstøde en Højesteretsdom, men ligefrem holde mig til Politiets Befaling og efterkomme denne; men jeg forlanger, at Befalingen paalægges og udføres konsekvent af alle paagældende, ligesom Magistraten ogsaa skal tilholdes samtidig at oprense Aaløbet under Vesterbrogade. Jeg skal endvidere bede mig oplyst om, hvor den oprensede Renovation skal henlægges og af hvem afhentes. Ligeledes beder jeg Politiet paalægge Magistraten, medens Oprensningen finder Sted, at standse Vandløbet i det kunstige Vandløb fra Nørrebro«.

Politiet blev betænkelig over for denne Obstruktion. Politidirektør Crone skrev til Magistraten, at vel kunde han i Henhold til Politivedtægten paalægge Grundejerne at oprense Aaen; men han vilde dog henstille til fornyet Overvejelse, om det ikke under Hensyn til Dommen af 21. Dec. 1868 »var rettere at lade den for det offentlige erhvervede Ret hvile end at gøre den gældende under Omstændigheder, der kunde give de paagældende nogen Grund til at betragte sig som forurettede, om end ikke i Formen, saa dog i Virkeligheden«. Og derved synes det at være forblevet.

Paa det Tidspunkt var man ogsaa allerede et godt Stykke inde paa den Vej, som alene kunde føre til et varigt Resultat, nemlig at overdække hele Aaen og forvandle den til en lukket Kloak.

Adskillige Stykker af Aaen var allerede overdækkede. Da Jernbanen til Roskilde byggedes i Aarene 1845—47, blev en Del af Aaløbet skjult under Jernbanedæmningen langs Kallebodstrand. Strækningen under Vesterbrogade blev i 1856 forandret til en muret Kloak, som byggedes af den engelske Ingeniør John Aird, der opholdt sig i København for at anlægge de nye Gas- og Vandværker.¹⁾ Samtidig reguleredes Aaens hele nedre Løb. De skarpe Vinkler fra Fæstningsgravens Tid forsvandt nu endelig, og Aaen fik et lige Løb gennem nuværende Viktoriagade og Abel Cathrines Gade. Den yderste Del af Aaløbet, i en Længde af 160 Fod, blev omdannet til Kloak, da Kvægtorvet anlagdes i 1874. Endelig forsvandt i 1880 det aabne Løb ved Gl. Kongevej og Bagerstræde; og i 1889 blev Stenosgade anlagt hen over den tildækkede Kloak.²⁾

Rosenaaen var indgaaet som et Led i den store Kloakplan, der var udkastet af Stadsingeniør Colding i Midten af forrige Aarhundrede, og som der lige op til vore Dage er arbejdet videre paa.

¹⁾ Villads Christensen: København 1840—57, S. 513—14.

²⁾ Borgerrepr. Forhandl. 1874—75 S. 422, 1880—81 S. 732—34, 1889—90 S. 79.

GYMNASTIKKENS INDFØRELSE I DE KØBENHAVNSKE SKOLER.

Af Gymnastikinspektør H. P. LANGKILDE.

I Planen for Fattigvæsenets Indretning af 1799 fremsættes for første Gang Kravet om Skolegymnastik for Børn af Almuen her i København. Planen fastsætter Bestemmelser om de Skoler, der stod under Fattigdirektionen, og § 65 siger: »Legemsøvelserne« (som er blevet nævnt i en tidligere Paragraf) »bør være af det Slags, som kan bidrage til den Styrke, Smidighed og Behændighed, som i den arbejdende Klasse ere nødvendige og nyttige. Ved Badning om Sommeren, hvortil for hver Skoles Drengbørn bestemmes visse Dage og Timer, maatte disse tillige under godt Opsyn gives Anviisning til at svømme.« I de følgende Aar roses Fattigvæsenets Skoler for den Iver, hvormed de drev Gymnastik og Svømning, men de stod i øvrigt ikke ene i saa Henseende; Skolegymnastik var stærkt paa Moden i disse Aar. Dette skyldtes i ganske særlig Grad to Mænd: Kronprinsen, der havde fattet en Interesse for Faget, som han bevarede til sin Død, og Professor Nachtgall, der med en overordentlig Dygtighed og Iver førte det frem til et Standpunkt, som var ukendt i andre Lande paa den Tid. I Reglementet for Københavns offentlige Skolevæsen af 29. Juli 1814 finder vi Bestemmelser om Legemsøvelser, der ganske tydelig ses at være hentet fra Fattigplanen af 1799. § 16 taler om de gymnastiske Øvel-

ser, der skal foretages, »naar dertil udenfor Arbejdstimerne gives Lejlighed«; § 17 fastsætter Svømmeundervisning for Drengene.

Det gik med disse Bestemmelser som med de fleste andre i Reglementet af 1814: i de fattige Aar, der fulgte, blev det hele ikke til stort. »Naar dertil gives Lejlighed,« er jo ogsaa et Udtryk, der indbyder til at tage Sagen med Ro, og da Landets Skoledirektioner ved Plakat af ²⁵/₆ 1828 fik Paabud om at indføre Gymnastik i alle de Skoler, hvor det ikke allerede var sket, maatte Københavns Skoledirektion tage fat paa næsten bar Bund. Til Gengæld skabte Plakatens Bud her i Hovedstaden en Ordning, der ikke alene har sikret Gymnastikken en Plads inden for Skolerne lige siden den Tid, men som tillige ved den Maade, hvorpaa den blev gennemført, ved de Konsekvenser, den medførte, og ved stærkt at understrege Mangler ved den øvrige Undervisning sikkert kan siges at have fremmet Skolevæsenets Tarv paa Omraader, hvor det slet ikke var dens Bestemmelse at øve Indflydelse.

Plakaten af ²⁵/₆ 1828 paabød, at Skolekommissionerne skulde udarbejde Forslag til Gymnastikkens Indførelse i de dem underlagte Skoler; disse Forslag skulde Skoledirektionerne saa samle, afgive Betænkning over og indsende til Kancelliet. Her i København paatog Direktionen sig imidlertid en betydelig mere aktiv Rolle: efter at have modtaget Kommissionernes Indberetninger, udarbejdede den selv paa Grundlag deraf en samlet Plan for Gymnastikkens Indførelse og Ordning i Hovedstadens og Forstædernes Skoler. Indberetningerne lod den følge med som Bilag til denne Plan¹⁾; men den deri foreslaede Ordning er langt mere end en Sammenarbejdning af de Tanker

¹⁾ Rigsarkivet: Danske Kancelli, I Dep. 498b/1830.

og Forslag, de indberettende Myndigheder er fremkommen med. Alligevel har disse Bilag Interesse, idet de, uden just at fortælle os stort, som vi ikke let kan skaffe os at vide ad anden Vej, dog giver et ret godt Indblik i københavnske Skoleforhold omkring 1830, og da de naturligvis giver fuldstændig Besked om det Fags Stilling, hvis Ordning vi i det følgende skal beskæftige os med, vil det være praktisk at begynde med en Oversigt over deres Indhold.

Trinitatis Sogns Skolekommission leverer det længste og vægtigste Indlæg. Det er skrevet med en stor, lidt grov Haandskrift og affattet i en klar, undertiden noget besk og spydig Form, som enhver, der har gennemset Skoledirektionens Arkiv fra disse Aar, let genkender som Pastor *Roths*¹⁾.

Direktionen har forlangt Oplysninger bl. a. om »Skolelærerens Personlighed og Stedets øvrige Lejlighed« for derpaa at kunne grunde sit Forslag til Kancelliet. Nu er det jo ganske vist ifølge Plakatens § 3 Skolekommissionerne og ikke Direktionen, hvem det tilkommer at stille Forslaget, men man ser gerne, at Direktionen paa-tager sig dette Hverv, da man ikke ved, hvilke Udgifter Skolekassen er i Stand til at afholde.

Efter at have afleveret disse to Smaahip til Direktionen — thi Hentydningen til Skolekassens Ydeevne maa sikkert opfattes som en Spydighed — gaar Skrivelsen over til at omtale Skolerne i Sognet. — Der er 12 P r i v a t s k o l e r ; kun een, Assessor Wilhelms, havde Gymnastikundervisning, der foregik i Skolens egne Lokaler²⁾.

¹⁾ V. H. Rothe, resid. Kapellan og fra 1830 Sognepræst ved Trinitatis, død 1857.

²⁾ En Indberetning fra 1834 viser, at denne Undervisning til daglig foregik under ret beskedne Vilkaar: der var en Skraastang i Skolelokalet og en Glatstang og et Tov i Tørveskuret. Men een Gang om Aaret holdt Assessoren »i det bestandige borgerlige Selskabs Locale i Viingaardsstræde 131 den aarlige Examen . . . i Sang og Dands og Gymnastik i Overværelse af meere end 500 Mennesker.«

De øvrige har hverken Lokale eller Lærer dertil. Af offentlige Dagskoler for Drengene regner Sognet at have 3; der tales stadig kun om Drengeskoler, da Gymnastikken ikke paatænkte indført for Piger. Disse »Skoler« er imidlertid kun et vist Antal Drengene, som ved Aftale mellem nogle af Privatskolernes Bestyrere og Skolekommissionen var henvist til Undervisning i de nævnte Dagskoler mod en vis Betaling; de havde dog ikke saa lang Undervisningstid som Eleverne i de private Skoler. Indføres Gymnastikken i disse, er den dermed samtidig indført i de offentlige Dagskoler. — Dernæst har Sognet 5 Aftenskoler for Drengene, nemlig 2 i Kirkeskolens Lokaler¹⁾ og 3 i Lokaler, der om Dagen benyttes af Privatskoler; disses Bestyrere forestaar saa tillige Aftenskolen. Her stiller ganske særlige Forhold sig i Vejen for Gymnastikkens Indførelse. »En stor Deel af Aftenskolernes Elever er højst forsømte og forsømmelige Drengene; endeel af dem have endog kun 3 Afteners Skolegang ugentlig; i Foraars- og Sommermaanederne afholdes Mange fra Skolerne for at bruges til Arbejde, og Forsømmelighed hersker i høj Grad til alle Aarets Tider i flere af disse Skoler; mange af Børnene faae ikke Lov til at tage Bog i Haand udenfor Skolerne, men maa i Skolen selv og i Skoletiden lære deres Lectier: hvorledes vilde det nu see ud med saadanne Børns Undervisning og Fremgang, naar deres i sig selv saa knappe Skoletid skulde end mere adsplittes og en Deel deraf anvendes til gymnastiske Øvelser? Man har Møje nok med at faae Forældre, Mestere og Fabrik-Ejere o. s. v.

¹⁾ Her havde de været installeret siden 1. Jan. 1816. Forholdet var dette: Lærerne ved Kirkeskolen var af Direktionen antaget til at besørge Undervisningen i Aftenskolerne med Forpligtelse til at skaffe det fornødne Lokale; Kuratelet for Kirkeskolen tillod dem saa at bruge denne Skoles Lokaler, men lønnede dem til Gengæld daarligt. (Skrivelse fra Pastor Rothe til Direktionen ²⁸/10 og ²⁷/12 1833).

til at sende Børnene til Skolen nu; vilde de vel være villigere til at sende dem til gymnastiske Øvelser, og ikke snarere meene og sige, at Børnene bedre bleve hjemme til Arbejde for Føden, end spildte Tiden i Skolerne til — efter deres Formeening — kun lidet nyttige Øvelser? Endeel af Børnene komme til Skolen halvtrætte ved Arbejde fra tidlige Morgenstund indtil Klokken 5; skulde de ved gymnastiske Øvelser trættes endmeere?«

Endvidere har Trinitatis Sogn 3 I n d b y r d e s - U n d e r v i s n i n g s - Skoler, nemlig 2 i Byen og 1 paa Blegdammen. Sidstnævnte Sted er der Mulighed for at indføre Gymnastikken; Læreren er en ung Mand og maatte nok kunne paatage sig Undervisningen, og tillige »har man ved at leje Localet til denne Skole¹⁾ betinget sig en Plads af visse Alens Længde og Bredde til gymnastisk Øvelses-Plads; det er maaske endog muligt, i Bygningen (een af de høje, fiirkantede Bygninger, der forud brugtes ved Cattuntrykkerierne) selv, hvor Skolelocalet er, at faae en Øvelses-Lejlighed under Tag; og naar da den almindelige Skolekasse kan og vil anvende de fornødne Penge, synes det, at Alt kan her komme i Stand.« Vanskeligere bliver det inde i Byen, hvor Lokaler vel nok kan faas, men kun »mod en svær Betaling.« Børnene har i de indenbys Skoler 3, paa Blegdammen 2 Timers daglig Undervisning og har altsaa Tid nok, »men for Lærerne ved de 2 indenbys Skoler er Tiden saa meget knappere, da de undervise Drengene fra 8—11, Pigerne fra 1 til 4, og derpaa give Undervisning i Aftenskoler, den Ene fra 4 til 7, den Anden fra 5 til 8. Begge undervise altsaa 9 Timer dagligen, og kun god Betaling maatte vel maaskee kunne gjøre dem tilbøjelige til at overtage, og

¹⁾ Den offentlige Skole paa Blegdammen havde Lokale i Ejendommen paa 13. og 14. Dam, Naboejendommen til Magistratens Blegdamsskole, der laa paa 12. Dam. Den Lejekontrakt, der hentydes til, var afsluttet 1826.

anstrænge sig for at kunne overtage Anviisningen til gymnastiske Øvelser.«

Endelig har Sognet 3 saakaldte øverste Klasser, der slutter sig til de ovennævnte Indbyrdes-Undervisnings-Skoler, hvis Lokaler de benytter. Det er Aftenskoler; men Børnene har bedre Kundskaber og er i det hele mindre forsømte end Børnene i de egentlige Aftenskoler.

Af alle de ovennævnte Skoler har kun Wilhelms Privatskole Gymnastikundervisning, og Skolekommissionen understreger, at skal en saadan Undervisning indføres, kan man ikke hjælpe sig med de spredte og lejede Lokaler, hvor den almindelige Undervisning hidtil har fundet Sted.

Indberetningen fra Helliggeistes Sogn giver os næsten det samme Billede: 12 Privatskoler for Drengene, hvoraf een, Juuls i Naboløs, har haft lidt Gymnastik i Vajsenhusets Lokaler (Store Købmagergade 6). Den offentlige Aftenskole for Drengene¹⁾ og Skolen for indbyrdes Undervisning (begge Store Helliggeiststræde 153) kender intet til Faget og savner det fornødne Lokale.

Frue Sogn har 3 private Drengeskoler. Den ene af disse, Sekretair Gorms paa Nørregade, roses flere Gange i Nachtegalls Indberetninger for sin Gymnastik. Skolen havde ogsaa sin egen Bygning med en rummelig Plads til samt en Sal af 15×12 Al. Størrelse. Overlæreren ved det militære Gymnastikinstitut, Grüner, der senere blev de københavnske Skolers første Gymnastikinspektør, un-

¹⁾ Sognets Aftenskole for Piger havde en Tid Lokale paa 2. Sal i Pilestræde 103, men i Foraaret 1833 maatte den flyttes derfra, fordi man af en udenforstaaende fik Meddelelse om, at der paa 1. Sal fandtes et af Byens »værste Rufferier«! Den kom saa til at benytte Drengeskolens Lokaler en Del af Aftenen.

derviste ved Skolen, og Undervisningen omfattede baade egentlig Gymnastik, Svømning og Hugning. — I de to andre Privatskoler samt i Sognets offentlige Skoler — 2 Aftenskoler og 1 Indbyrdes-Undervisnings-Skole — er der ingen Gymnastikundervisning og ikke stor Mulighed for at faa den indført.

Indberetningen fra *Holmens Sogn* er ret mager; man vil afvente Direktionens nærmere Bestemmelse »og, dersom det da er nødvendigt, med al Redebonhed komme dens Ønsker imøde.«

I *Garnisons Sogn* gør det særlige Forhold sig gældende, at en stor Del Børn har militære Forældre og derfor Adgang til Kaserneskolerne, der stod under en egen Direktion. For de civile Børn var der i 1823 oprettet en Skole i Kvæsthusgade, og her er Gymnastikken i skønneste Orden. »Alt øves med Iver og rask Munterhed. Ligesom Skolen ved Hans Majestæts Naade har faaet et godt Locale til Undervisningen, saa er den ogsaa forundt en skjøn rummelig Plads til gymnastiske Øvelser.« Skolen havde Lokale i en Sidebygning, der hørte til Kvæsthusgades Kaserne, og havde faaet overladt en Del af dennes Gaardsplads. — Med Undtagelse af en lille Privatskole for Smaadrenge findes der i øvrigt ingen Drengeskoler i Sognet.

Frelser Sogn har 1 privat Drengeskole, 1 Indbyrdes-Undervisnings-Skole og 2 Aftenskoler for Drengene; ingen af dem har haft Gymnastik, men Læreren i Skolen for indbyrdes Undervisning, J. Lind¹⁾, har haft Kursus deri og har i flere Aar øvet sine Drengene i Svømning. Han kom et Par Aar efter til at lede Gymnastikundervisningen paa Christianshavn.

Der findes endvidere Indberetninger fra Vesterbros

¹⁾ Blev i 1847 den første Viceinspektør ved Kommuneskolen paa Christianshavn, afgik 1850 fra denne Stilling og blev Graver ved Assistens Kirkegaard.

Skolekommission (2 Privatskoler, ingen offentlig Skole), fra Frederiks tyske Menighed (1 Privatskole, 1 Kirkeskole og 1 Fattigskole) og fra St. Petri tyske Menighed (1 Realskole og 1 Friskole). Petri Realskole har »seit mehreren Jahren« haft Gymnastikundervisning, de andre Skoler ikke.

Indberetningerne fra Magistratens Blegdamsskole, de 32 Mænds Skole og Gratistskolen samt fra de ikke-lutherske Trossamfunds Skolemyndigheder (Katolsk Menigheds Kommission og Repræsentanterne for mosaisk Trossamfund) slutter Rækken; ingen af de deri omtalte Skoler har indført Gymnastik.¹⁾

Den 6. Juli 1829 indgav Skoledirektionen Betænkning og Forslag til Kancelliet. Forud havde den holdt et Møde, hvortil Nachtegall var indbudt, for at man kunde høre hans Mening. Dette var klogt af Direktionen; thi det var paa Forhaand givet, at Nachtegall vilde faa en væsentlig Indflydelse paa Forslagets senere Skæbne. Resultatet af Samarbejdet blev nu en Plan, som Direktionen satte Navn under, og som Sagkundskaben allerede havde anerkendt.

Direktionen gør i sin Betænkning først opmærksom paa de Vanskeligheder, som hidtil havde spærret Vejen: de indskrænkede *L o k a l e r*, som man kun havde til Leje, og hvis Ejere vilde protestere, hvis man brugte dem til Gymnastikundervisning; *B e k o s t n i n g e r n e* ved Redskabers Anskaffelse og Læreres Ansættelse; *T i d e n*, der var saa knap tilmaalt, at det i Forvejen kneb

¹⁾ Der fandtes i Trediverne baade en tysk reformert og en fransk reformert Skole. Joakim Larsen oplyser (Kjøbenhavns offentl. Skolevæsens Hist.), at sidstnævnte var ophævet 1816; den maa altsaa være begyndt igen noget senere.

med at faa den til at slaa til. Disse Vanskeligheder maa nu borttryddes, og dette lader sig lettest gøre ved en Plan, der samler Skolerne til Gymnastik nogle faa Steder i Byen. Der er (1828) i alt 5441 skolesøgende Drengene i København; men en Del af disse har allerede Gymnastikundervisning. Dette er saaledes Tilfældet med Fattigskolernes 1055 Drengene og Kirkeskolernes 265 samt nogle andre; Aftenskolernes 368 Drengene mente man endvidere ikke at kunne give Gymnastik. Tilbage bliver 2447 Drengene, for hvis gymnastiske Undervisning der maa sørges. Direktionen foreslaar, at disse Drengene samles saaledes:

I Hærens Gymnastikskoles Lokale ved Østervold, som Direktionen havde faaet Tilsagn om at maatte laane, kunde 1000 Drengene, fordelt paa 6 Hold, faa Undervisning af 3 Lærere. Paa denne Maade vilde der være sørgt for den østre Del af Byen. For den vestre Del og Vesterbro tænkte man sig at leje et Par særlige Lokaler, hvor 50 Børn ad Gangen kunde undervises af 1 Lærer; i alt regnede man paa denne Maade at kunne skaffe Plads for yderligere ca. 1200 Drengene. Christianshavn og Skolerne paa Blegdammen maatte hver have et lejet Lokale; det drejede sig her kun om henholdsvis ca. 250 og ca. 100 Drengene. — Bekostningerne maatte udredes af Skolekassen, der dog tænktes holdt skadesløs ved Bidrag fra Privatskolernes Side. Naar disse 4 Gymnastik-Anstalter, som man kaldte dem, var indrettede, skulde alle saavel private som offentlige Skoler have Adgang til dem, og det skulde gøres til Pligt for enhver Skolebestyrer at lade Drengene i sin Skole faa $2 \times 1\frac{1}{2}$ Times Undervisning i Gymnastik om Ugen. Børnene skulde ledsages til og fra Gymnastiklokalet af en Lærer, der tillige skulde overvære Undervisningen; men denne skulde i øvrigt besørges af de af Direktionen antagne Lærere. Privatskolernes Bestyrere skulde for Brug af Gymnastiklokalet og Undervisning betale 12 Sk. om Maanedens

for hver Elev; de maatte naturligvis afkræve Forældrene denne Betaling; men Direktionen skulde kunne gøre dem ansvarlige for, at Beløbet kom ind, og skulde, naar det ikke skete, kunne fratage dem deres Skolebevilling.

Samtlige Udgifter var anslaaet til 2673 Rbd. aarlig samt 1500 Rbd. straks til Anskaffelse af Redskaber, derunder en Svømmeflaade — det var Mening, at alle Drengene skulde have Svømmeundervisning i Sommermaanederne. Direktionen henstillede, at Udgiften til Redskaber blev udredet af Statskassen, hvilket dog ikke blev tilstaaet. Der er overhovedet ikke fra Direktionens Side Tale om nogen Rundhaandethed ved Planens Gennemførelse. De 12 Sk. for hver Privatskole-Elev var beregnet til i alt 2325 Rbd., og hele Foranstaltningen vilde saaledes kun paaføre det offentlige en aarlig Udgift af 348 Rbd. I mangfoldige Aar blev Forholdet faktisk det, at langt den største Del af Udgifterne ved Gymnastikundervisningen i de københavnske Borger- og Almueskoler blev dækket ved de indkomne »G y m n a s t i k p e n g e.« Det eneste fornuftige, der kunde siges til Fordel for denne Ordning, var det, Nachtegall gjorde gældende: skulde Privatskolerne paa egen Haand gennemføre Gymnastikundervisningen tilfredsstillende, vilde en Udgift af 12 Sk. maanedlig for hver Elev langtfra slaa til.

Direktionens Forslag laa i Kancelliet godt et Aar. Saa affødte det K a n c e l l i p l a k a t a f 24. A u g u s t 1830, der indfører Gymnastikundervisning for alle Drengene i Københavns og Forstædernes Skoler i Overensstemmelse med den indleverede Plan.

I de to Aar, der ligger mellem Plakaten af ²⁵/₈ 1828 og Plakaten af ²⁴/₈ 1830, var der fra Direktionens Side intet gjort for at bane Vej for det nye Undervisningsfag; der skulde nu først til at tænkes paa Lokaler, Lærere og en detailleret Plan for Undervisningen. Derimod havde Nachtegall haft sin Opmærksomhed henvendt paa disse

Ting. Han fik i Foraaret 1829 udvirket Tilladelse til, at Skolerne i den østlige Del af København benyttede det militære Gymnastikinstituts nyopførte Lokale ved Sølv-gadens Kaserne. Men Direktionen gjorde foreløbig ikke Brug af denne Tilladelse. Først da Plakaten af $24/8$ 1830 var kommen, gik man i Gang med Forberedelserne, og det var atter Nachtegall, der præsterede det egentlige Arbejde, idet han leverede Tegning til Redskaber, udarbejdede Instruks for Lærerne o. s. v. Den 9. Juni 1831 kom Gymnastikundervisningen i Gang ved den østre Anstalt, som det inden for Skolevæsenet blev Skik at kalde den. Denne Anstalt staar som bekendt endnu: det er Hærens Gymnastikskoles snart 100 Aar gamle Bygning ved Østervold¹⁾. Skolernes Undervisning foregik de første Aar i nederste Etage, der havde Lergulv; desuden benyttedes den aabne Plads udenfor, hvor der fandtes forskellige gymnastiske »Maskiner«. De Skoler, der gjorde Gymnastik ved østre Anstalt, skulde drive Svømning ved Gammelholm; men denne Del af Undervisningen blev i 1831 indstillet paa Grund af en i Udlandet herskende Kolera-Epidemi²⁾.

I Efteraaret 1830 indberettede Lærer Krogsgaard³⁾ ved Magistratens Blegdamsskole, at »en passelig Lokale«

¹⁾ Opført 1827 og taget i Brug i Januar 1828.

²⁾ Kolerafrygten i 1831 gav sig bl. a. Udslag i en pudsigt anonym Opfordring til Direktionen om at forlænge Sommerferien i de offentlige Skoler »hvor en Mængde, undertiden pjaltede og ureenlige Børn ere samlede, og hvor altsaa disses Uddunstninger i Forening med Heden, maa være om just ikke ligefrem farefuld, saa dog yderst trykkende«. Da Sagen blev rundsendt, bemærkede et af Direktionsmedlemmerne, Major Mangor, at man efter hans Mening blot skal lufte godt ud »og stænke flittigt med Æddike; ... saaledes sker i Fattigvæsenets Skoler«. Og han tilføjer en Bemærkning, som nu til Dags vilde have haft de frygteligste Følger for ham: »Her er vel en Lærer, som selv ønsker Ferie«.

³⁾ Krogsgaard var Medlem af Trinitatis Sogns Skolekommission og fungerede som en Slags Inspektør for Blegdamsskolerne.

til Gymnastikundervisningen ved de paa Blegdammen liggende Skoler kunde faas til Leje. I Januar 1831 indleder Direktionen Forhandlinger med Ejerinden, Mad. Momsen, om Leje af dette Lokale. Det er »underste Etage i samme Bygning, hvor Skolerne for indbyrdes Undervisning har sine Lokaler«. Gymnastiklokalet vil kunne blive 15×11 Al. stort, og desuden vil der kunne blive en aaben Plads udenfor, idet Ejerinden er villig til at rydde en Del af sin Have og belægge denne Del med Sand. I den kort efter afsluttede Kontrakt siges Pladsen at være »circa 900 à 1000 Alen i Quadrat«, hvilket dog fornuftigvis maa opfattes saaledes, at den var 900 à 1000 Kvadratalen stor. Med Hensyn til Kontrakten opstod der i øvrigt en lille Uoverensstemmelse mellem Skolekommissionen (Pastor Rothe) og Direktionen. Kommissionen havde en Kontrakt angaaende den øverste Etage i Bygningen, og den mente nu, at den foreslaaede Betaling, 275 Rbd., for »et Tørrehus paa Blegdammen« og for »den solbare Plads« udenfor var ublu. Direktionen afsluttede saa selv Kontrakten, der fastsætter, at Lokalet skal være i Stand til Paaske Flyttedag. Det blev dog først taget i Brug den 17. August 1831. Til Gammelholm, der oprindeligt var anvist til Svømmested, gik Børnene fra Blegdamsskolerne de første Aar den lange Vej ad Nørreport, til Kongens Nytorv og ud til Nyhavns Hoved; — det er forstaaeligt, at der ikke blev Tid til mere Undervisning den Dag. Nogle Aar senere blev Blegdamsskolerne henvist til et Svømmested ved Ny Kalkbrænderi ud for Østerbro, hvorved de fik noget kortere at gaa.

Paa Christianshavn faldt Direktionens Øjne først paa Borgervæbningens Eksercerhus, hvor man havde hørt, der blev gjort Gymnastik, og hvor der fandtes Redskaber; der var jo noget rimeligt i at antage, at man her kunde faa et billigt — maaske gratis — Lokale. Stadthauptmandens Svar er imidlertid afslaaende: Eksercer-

huset benyttes paa alle de Tider, hvor Borgervæbningen ikke er der, af 2. Jyske Infanteri-Regiment, som ejer Gymnastikskaberne; Borgervæbningen selv driver ikke Gymnastik. — Det synes nu, som Skolekommissionen for Frelseres Sogn er blevet anmodet om at se sig om efter et Lokale og har givet Anvisning paa et af Jacob Holms Varehuse, hvor et Loft kunde faas til Leje. Direktionen skriver til Holm i Februar 1831, og han svarer kort efter, at han er villig til at udleje »det beseete Loft-Lokale«, som han vil lade aflukke fra det tilstødende Sidehus. Han skal have 120 Rbd. i aarlig Leje, og for 15 Rbd. maanedlig er han desuden villig til at overlade Skolerne en Svømmeflaade ved sit Værft til Brug i Sommermaanederne. Skolekommissionen faar nu skriftlig Besked om at afslutte Kontrakt, de fornødne Redskaber bestilles, og i Slutningen af September 1831 begynder Undervisningen. — Chefen for Firmaet Jacob Holm & Sønner har i sit Kontor en gammel Akvarel, der forestiller Holms Værft i 1827; man ser derpaa en Række Bygninger, der bestaar af et paa Bjælkeværk hvilende Tag. Paa et Loft i en af disse Bygninger fandtes den christianshavnske Gymnastikanstalt. Den var noget mangelfuld til Vinterbrug. Allerede i Slutningen af November 1831 indberetter den tidligere nævnte Lærer Lind, at »Vinduerne paa den Side mod Frederikskirken ere saa utætte, at det regner ned til os, og samme Brøst har Taget paa flere Steder«. Gulvet er ikke lagt tæt, og »da der under Gymnastikloftet ingen Aflukke er, blæser Søvinden op gennem Sprækkerne og turde have slemme Følger for Børnenes Helbred«. Den christianshavnske Anstalt havde imidlertid den Fordel at ligge nær ved de Skoler, der skulde benytte den, og det samme gjaldt Svømmestedet, der var anvist paa en lille Ø, som dannedes af Havnen og den Kanal, ved hvilken Værftsbygningerne laa.

Tilvejebringelsen af de tre Gymnastikanstalter var gaaet, om end ikke særlig hurtigt, saa dog uden større Vanskeligheder. Tilbage stod nu at skaffe Skolerne i den vestlige Del af Byen og paa Vesterbro et Lokale til Gymnastik. Man havde beregnet, at det vilde dreje sig om 1000—1200 Børn, og der behøvedes altsaa et ret anseeligt Rum, da Holdene nødvendigvis maatte være store. Af dertil egnede Lokaler fandtes der ikke mange i Datidens København, og i Februar 1831 skriver Direktionen til Nachtegall, at den »trods al anvendt Umage« intet har kunnet finde. Nachtegall sætter sig da i Bevægelse og finder ogsaa til sidst Udvej. Han havde tidligere slaet paa, at den bedste Løsning af Spørgsmaalet vilde være, at Kommunen selv byggede et Gymnastikhus, og efter at have faaet Direktionen til at gaa ind paa denne Idé, gør han Indstilling til Kongen om, at den fornødne Plads til en saadan Bygning med tilhørende Gymnastikplads overlades Skolerne i Gyldenløves Bastion ved Vesterport. Ingeniørkorpset gør imidlertid Indvendinger — »denne Plads deels har og deels vil faa anden Bestemmelse. Derimod angiver Ingenieur Corpset tvende andre Pladse: en strax udenfor Vesterport i Nærheden af de der indrettede Tømmerpladse, og en indenfor Amagerport paa det der opfyldte og altid tiltagende Land«. Nachtegall, der godt ser, at disse andre Pladser paa Grund af deres Beliggenhed ikke kan bruges, spørger Direktionen, om den ikke foreløbig kan prøve at faa begyndt i Vajsenhusets Lokaler, der er særdeles vel indrettede; men Direktionen mener ikke at kunne inklade sig herpaa. Imidlertid arbejder Nachtegall videre, og i September 1831 har han faaet udvirket følgende kgl. Resolution: »Det indre Rum af Schakens Bastion maa overlades til derpaa at etablere en Gymnastikbygning med tilhørende Øvelsesplads til Brug for Borger- og Almueskolerne i den vestre Deel af Byen, paa følgende Vilkaar, nemlig:

1. at denne Gymnastikbygning med tilhørende Øvelsesplads bliver efter Ingenieur Corpsets nærmere Anviisning at placere efter Bastionens Capitallinie;

2. at Forpagteren af Voldens Afgrøde erstattes det Tab, han derved maa lide; og

3. at dette Anlæg igjen ophører og Pladsen ryddeliggøres af Direktionen for Almue- og Borgereskolevæsenet uden nogen Erstatning, naar det fra Fortificationens Side til Fæstningens Forsvar skulde eragtes nødvendigt«.

Direktionen lader nu Tegning og Overslag udarbejde, og i Begyndelsen af 1832 bortliciteres Arbejdet til Tømmermester Westergaard for 2265 Rbd. Sedler. Imidlertid gør Ejeren af Møllen i Schacks Bastion Indvendinger, og i Begyndelsen af Marts meddeler Ingeniørkorpset Direktionen, at Kongen har bestemt, at der i Stedet for den anviste Plads skal overlades Skolevæsenet en Del af — Gyldenløves Bastion. Efter et Aars Forhandlinger var man altsaa naaet til at faa Bygningen anbragt der, hvor Nachtegall fra først af havde ønsket det.

I Gyldenløves Bastion, paa Grænsen mellem Halmtorvet og Filosofgangen, kom Københavns Kommunes første Gymnastikhus altsaa til at ligge. Skønt det laa der i ca. 25 Aar, og skønt der findes en Mængde Billeder af Bastionen med Lavendelstrædes Mølle, der laa i dens nordlige Halvdel, har jeg ikke kunnet finde noget Billede af selve Gymnastikhuset. En ret nøjagtig Beskrivelse af det lader sig imidlertid let give paa Grundlag af de spredte Oplysninger om det, som findes i Raadstuearkivet. Det laa i den sydlige Halvdel af Bastionen og var 15×30 Al. i ydre Maal. Langsiden gik parallelt med og 10 Al. fra Voldgangen. Det var en Bindingsværks Bygning med Indgang gennem en Port i den sydlige Gavl; Gulvet var af stampet Ler. Pladsen udenom var 50×55 Al. stor og belagt med Grus, og her stod de første Aar en Galge med Klavretove m. m. Bygningen stod færdig midt paa Som-

meren 1832 og blev taget i Brug, da Svømmeøvelserne op-
hørte den 1. September. Allerede i Juni havde Formæn-
dene for Frue, Helliggejst, Holmens og Vesterbros Skole-
kommissioner været samlede og lagt Plan for Skolernes
Brug af Gymnastikhuset. Som Svømmested anvistes Gam-
melholm, og Drengene fra Vesterbro fik saaledes omtrent
lige saa langt at gaa som Drengene fra Blegdammen, naar
de skulde til Svømning. I Slutningen af Trediverne blev
der truffet den Ordning, at Vesterbro-skolerne skulde
svømme ved Holms Plads sammen med Skolerne fra Chri-
stianshavn. En Plan om at lade dem svømme ved Tøm-
merpladserne udenfor Rysensteens Bastion maatte op-
gives.

Mens Christianshavs-Drengene fik deres eget Svøm-
mested ved Holms Plads, blev Drengene fra de tre andre
Anstalter saaledes henvist til Gammelholm. Her havde et
efter Datidens Begreber velindrettet Svømmested allerede
i adskillige Aar været i Brug. Naar man fra Kongens Ny-
torv gik ned langs Nyhavn paa Charlottenborgsiden, kom
man helt ude ved Nyhavns Hoved til en Port, der førte
ind til Orlogsværftet; hvor nu Herluf Trollesgade og Cort
Adelersgade danner en Trekant med Havnegade laa »den
indre Mastegrav«, hvor de utilhuggede Mastetræer opbeva-
redes, og denne Grav var ved en lang, smal, stensat Holm,
»Smaløen«, skilt fra »den ydre Mastegrav«, der var en
med Flydebomme indrammet Del af Havnen. I den ydre
Mastegrav laa den militære Svømmeskole, en Række
Flydebroer, der var lagt ud vinkelret paa Smaløen. Nach-
tegall havde i de foregaaende Aar faaet udvirket, at der
blev givet en Del københavnske Skoler Adgang til denne
Svømmeanstalt, og nu fik de under Direktionen staaende
Skoler deres egen Flydebro, hvor Undervisningen foregik.

Allerede i Aarhundredets Begyndelse havde man kun-
net se Fattigskolernes Dreng marchere ud til Svømme-

stedet paa Holmen; Callisen¹⁾ havde lagt Mærke dertil og glædet sig derved: »Det glæder Fædrenelands-Vennen at see nogle hundrede raske Drengene at føres under nøjagtig Opsigt til Søen for at bades og for at svømme, og at see mange af dem svømme med beundringsværdig Færdighed«. Dette glædelige Syn har Københavnerne siden 1832 hver Sommer haft for Øje; ganske vist faldt de lærde Skoler fra, da Gammelholms Værft i Slutningen af Tredserne blev nedlagt²⁾; men Kommuneskolernes Børn har fortsat deres Svømmeøvelser. Trafikken i Havnen, nye Havneanlæg, Kloakkerne m. m. har trængt dem bort fra deres gamle Svømmesteder — Holmen, Kikkurven, Kalkbrænderiet —; men nye og bedre er hver Gang kommen i Stedet.

Som sagkyndig Tilsynsmand ved de 4 Gymnastik-Anstalter ansatte Direktionen i Maj 1831 efter Nachtegalls Raad Løjtnant H. F. Grüner (d. 1869 som Oberst). Hans klare og forstandige Indberetninger og det Held, der fulgte ham i hans Arbejde, tyder paa, at Direktionen havde været heldig i Valget af denne sin første Gymnastikinspektør.

De Lærere, der skulde besøge Gymnastikundervisningen, maatte jo have en Uddannelse i Faget, som ikke var almindelig dengang. Seminarierne gav ganske vist Undervisning i Gymnastik; men dels var de fleste københavnske Lærere ikke Seminarister, dels mente man til den Undervisning, det var Meningen at give herinde, at maatte forlange en videregaaende Uddannelse. I Forbindelse med det militære Gymnastikinstitut var der i 1827 indrettet en *N o r m a l s k o l e f o r G y m n a s t i k k e n*, hvor civile Lærere skulde kunne faa Vejledning i Faget, og da Direktionen i 1829 indleverede sin Plan til Kancelliet, bestræbte Nachtegall sig for at faa uddannet 15 Studenter

¹⁾ *Physisk-Medizinske Betragtninger*, 1809.

²⁾ Borgerdydskolen paa Christianshavn svømmede dog efter den Tid ved Holms Plads.

til Lærere i Gymnastik, for at de kunde bruges, naar Undervisningen skulde begynde. De dygtigste af disse Lærere blev ogsaa ansat ved de 3 af Anstalterne; ved østre Anstalt, der jo var et militært Lokale, blev Undervisningen besørget af Underofficerer. Det synes ikke rigtig at være gaaet for de civile Lærere; deres Uddannelse havde været for kortvarig, og deres Iver for Faget har næppe været saa stor som deres Trang til Indtægt, der i Regelen er nævnt i deres Ansøgning om Pladserne. Flere af dem glider efterhaanden over i andet Arbejde, og Pladserne optages af militære Lærere. To af disse, Holmsted og Mylius, blev senere Gymnastikinspektører i København. Blandt de Studenter, der i 1831 begyndte som Lærere i Gymnastik, kan nævnes G. Brangstrup, der senere skabte sig et anset Navn ved sit dygtige Arbejde med forsømte Børn; han blev 1845 den første Overlærer ved Skolen for saadanne Børn, blev derefter i 1849 Inspektør ved Bredgades Drengeskole og afgik fra denne Stilling i 1872.

Gymnastikkens Indførelse i Københavns Drengeskoler var ikke af den Slags Reformer, som ubemærket gennemføres bag Skolens Mure. Vel var Skolegymnastik, som vi har set, egentlig ikke noget helt nyt i København, men den spredte, frivillige Indførelse af Faget i enkelte Skoler var dog noget ganske andet end det, man nu blev Vidne til. De Hundreder af Drengene, der daglig saas paa March gennem Gaderne til og fra Gymnastik-Anstalter og Svømmesteder, maa sikkert have vakt Opsigt, og det er mere end sandsynligt, at et Fag, der gav Skolearbejdet et saa fuldstændig nyt Præg, har optaget Børnene stærkt, og at Hjemmene gennem dem har modtaget alenlange Skildringer, hvis Korrekthed Forældrene ikke fra deres egen Skoletid medbragte Forudsætninger for at kunne kontrollere. Forældrene til de Børn, der gik i Privatsko-

lerne, blev endvidere mindet om det nye Fag ved det maanedlige Tillæg til Skolepengene. Endelig fik Lærerne et forøget Arbejde paa Grund af den urimelige Bestemmelse om, at der skulde føres Tilsyn med Gymnastikundervisningen af en Lærer fra hver af de deltagende Skoler; der stod i de første Aar jævnlig 5—6 Institutbestyrere og Lærere paa samme Tid i de to store Anstalter, og da Lektionen varede 1½ Time, havde de Tid nok til at drøfte det nye Fags Fortrin og Mangler. Ogsaa Skolekommissionerne fik nyt Arbejde: S k e m a l æ g n i n g e n s P r o b l e m, der hidtil havde været ganske ukendt, holdt sit Indtog sammen med Gymnastikundervisningen, og Kommissionernes Formænd fik et Ekstrahverv med Opkrævningen af Gymnastikpenge og den dermed følgende Regnskabsaflæggelse, som Hensynet til »Sølvværdi« og »Navneværdi« og »Børskurs« gjorde saa indviklet, at *Rothe* med god Grund kunde være gnaven over »det uendelige Casserer og Bogholder Arbejde, som det er fundet passende at bebyrde Præsterne med.«¹⁾

Det er derfor ganske naturligt, at Datiden lagde Mærke til det nye Skolefag og dannede sig sin Mening om det. Denne Mening var som Helhed Faget ugunstig, men den fik kun ringe Indflydelse paa dets Skæbne. Dette skyldes naturligvis for en stor Del den Omstændighed, at Faget blev ført frem ved et kongeligt Magthud, som ingen aabenlyst turde modsætte sig; men man har jo Eksempler nok paa, at en Enevoldskonges velmente Forordninger er blevet standset paa deres Vej af en træg og

¹⁾ Gymnastikpengene skulde erlægges i Sølv eller i Sedler efter Børskurs. To Gange aarlig meddelte Skolekommissionerne derfor de Skolebestyrere, der havde betalt i Sedler, hvad de efter Børskursen maatte tilskyde for at naa den fulde Sølvværdi. Meget praktisk henstillede Direktøren, at denne Afregning fandt Sted umiddelbart forud for de to aarlige Flyttedage, da Skolerne idelig flyttede fra et Sogn til et andet, og der saaledes let kunde fremkomme Vanskeligheder, hvis Regnskabet ikke var afsluttet før Flytningen.

uvillig offentlig Mening, og naar dette ikke blev Tilfældet her, maa Forklaringen sikkert søges i den enestaaende Hurtighed og Energi, hvormed Bestemmelserne i Plakaten af 24. Aug. 1830 — takket være Nachtegalls Indgriben — blev gennemført. Thi sammenlignet med, hvad man dengang var vænnet til i Retning af Arbejds-tempo, og da ikke mindst indenfor det offentlige Skolevæsen, maa det betegnes som en ganske forbløffende hurtig Præstation, at man i Løbet af mindre end to Aar fik indført et Fag, der krævede Anskaffelsen af nye Lokaler af særlig Art, nye Undervisningsmidler, Ansættelse af en betydelig Lærerstab o. s. v. Men Nachtegall har Planen for det hele paa rede Haand: han har tænkt paa alt, fra Instruks for Gymnastikinspektøren og til Bihjælper-skilte, og inden man ret har faaet sundet sig, er det hele i Gang.

Men at den offentlige Mening saaledes lod sig overrumple, betyder naturligvis ikke, at den intet Udslag gav sig, og vi vil ganske kort prøve at gøre Rede for, hvorledes Datidens København saa paa det nye Skolefag, der pludselig gjorde sig saa stærkt gældende.

Først er det paafaldende hos denne Slægt, som vi jo plejer at betragte som alt andet end blødsøden, at træffe en ganske urimelig Ængstelse for de Uheld, der kunde indtræffe ved Gymnastikken. Det er betegnende, at det altid dengang i Attester for Duelighed som Gymnastiklærer udtrykkelig bemærkes, at vedkommende har gjort sig nøje bekendt med de Forsigtighedsregler, som bør iagttages ved Undervisningen. Her er ikke Tale om, at enkelte stygge Uheld havde opskræmmet Sindene og gjort Forældrene ængstelige; det bemærkes udtrykkelig i Rapporterne, at saadanne Uheld ikke havde fundet Sted, og i det eneste Tilfælde, hvor man begrunder sin Ængstelse ved Henviisning til et indtruffet Uheld, viser det sig, at dette havde fundet Sted flere Aar tilbage i ved-

kommende Drengs Fødeby Aalborg. Det bevirkede ikke des mindre, at Skolen længe ikke kunde bevæges til at deltage i Gymnastikundervisningen, hvorimod Betalingen derfor regelmæssig blev indsendt. — Men Folk i Almindelighed ræsonnerede simpelt hen som saa, at man jo dog lettere kom til Skade, naar man klatrede i Tove og balancerede paa Bjælker, end naar man ikke gav sig af dermed, og da den Slags jo kun var af Betydning for en Dreng, naar han skulde til Søs, var det urigtigt at udsette alle for de Farer, der var forbundet med slige Vovestykker.

At gymnastiske Øvelser slider paa Tøjet, er en Indvending, som man ikke kan undre sig over atter og atter at se fremført af en Slægt, der jo var opvokset i nøjeregnende Sparsommelighed. Vanskeligere vil man i vore Dage forstaa Datidens *m o r a l s k e* Betæneligheder. Vi kan have vor Tvivl om Forsvarligheden af visse Former for moderne Badeliv, men at en Klasse Smaadrenge skulde »tage Skade paa deres Blufærdighed og Sædelighed« ved under en Lærers Ledelse at faa sig en Dukkert ved Smaløen eller Kalkbrænderimolen, forstaa vi ikke. Datiden var til at begynde med ikke saa helt vis paa, at den Slags var heldigt. Professor Nissen, Metropolitanskolens¹⁾ Rektor, finder det for sine Drenges Vedkommende »i moralsk Henseende højst betænkeligt«, at de skal passere det Sted, hvor Mandskabet fra et af Regimenterne klædte sig af. Ikke fordi Soldaterne opfører sig uhøvisk eller er raa i Munden: Svømmestedet paa Holmen nød Anerkendelse for den glimrende Mandstugt og Orden, som herskede dér, og de skikkelige Bønderkarle, der — sikkert ofte med Hjertet i Halsen — stod dernede og gjorde sig klar til Svømmelektionen, har neppe sagt et Kny; men — de havde ikke Svømmebukser paa!

¹⁾ Metropolitanskolen fik i 1831 Adgang til Skoledirektionens Svømmeplaade ved Holmen og benyttede den fra 1832 til 1868.

Hvad nu specielt Svømning og Badning angaar, synes de fleste Fordomme herimod ret hurtigt at være forsvundne. Det var let at fremføre overbevisende Grunde for, at Drengene burde i Vandet. Naar det i 1836 blev gjort gældende, at de Drengene, som hele Dagen gik paa Arbejde i Blegdamsfabrikkerne, og som ikke hidtil havde haft Badning, af og til burde ud til Kalkbrænderiet for at »renewere deres Legemer«, saa kunde enhver forstaa dette, og de særlige Udgifter, som »Renoveringen« medførte, blev uden Protest bevilgede. Der kom i det hele taget i Løbet af 30'erne og 40'erne et ivrigt Badeliv i Gang her ved Hovedstaden, og flere nye Badesteder blev indrettet. I 1839 siger Nachtegall i en Indberetning, at »det quindelige Kjøn« er kommen stærkt med; i 1845 drøfter Kommunalbestyrelsen Betimeligheden af at indrette en offentlig Badeanstalt, og 1848 faar Skolepigerne deres Badehus bag Alm. Hospital. Der kan ingen Tvivl være om, at den energiske Gennemførelse af Svømmeundervisningen i alle Drengeskolerne i væsentlig Grad har været med at fremkalde disse Resultater.

Der findes paa Raadstuearkivet en Del Protestskrivelser fra Forældre, som ikke vilde have, at deres Børn skulde gøre Gymnastik. De gør dog i Reglen Indtryk af at være fremkommen paa vedkommende Skolebestyrers Foranledning. Dette gælder saaledes et Aktstykke, som Institutbestyrer Borregaard i Adelgade 1831 indsendte til Skolekommissionen for Trinitatis. Han har paa et Ark Papir opført Navnene paa de 36 Drengene, der gik i hans »Institut«, og har ud for hver Drengs Navn faaet vedkommendes Forældre til at udtale Ønsket om Fritagelse for Gymnastik. Som Grund anføres i 12 Tilfælde »Svaghed« eller »Bryst-Svaghed«, men i øvrigt varierer Grundene stærkt. En skriver kategorisk: »At jeg Underskrevet ikke ønsker min Søn skal deeltage i den offentlige Gymnastik. A. N. Dein.« Flere udtrykker den Mening, at

Gymnastik »ikke kan være gavnlig«; men klarest Besked giver en Fader, som skriver: »Denne min Søn ønsker jeg ikke at deeltage, de to andre kunne formedels Svagelighed ikke, og meener saaledes at være fri for Betaling for den«. Her er rørt ved Sagens Kerne, og den følgende paa Listen skynder sig straks at skrive: »Jeg er af samme Meening.«

Med Rette skriver Skolekommissionens Formand, at »denne Skole synes at være betagen af en Gjenstridigheds Aand.« Men det hjælper den ikke: Borregaard indstævnes og maa love at faa Forældrene omstemt, og kort Tid efter er hans »Institut« i fuld Gang med Gymnastikken. Her er altsaa Tale om en Privatskole; de Forældre, hvis Børn gik i de offentlige Skoler, protesterer sjældent, og hvis de gør det, afgøres Sagen uden lang Snak. I 1833 har en Ølhandler Bülow demonstrativt holdt sin Søn hjemme paa de Dage, der er Gymnastik, og »Commissionen har intet kunnet udrette paa Bülow«; — men det kan Direktionen. Det fremgaar af en Notits i Forhandlingsprotokollen, at man har været betænkt paa straks at lade Manden fremstille ved Politiet, men inden det kommer saa vidt, er han faldet til Føje og har lovet Bedring.

Saa taber da den direkte Modstand mod Faget fra Forældrenes Side sig ret hurtig; der er ganske vist mange Forsømmelser, men det gælder alt Skolearbejde paa den Tid. Det kan ikke forbavse, at Forsømmelsesprocenten var ligefrem proportional med Skolens Afstand fra den Gymnastikanstalt, den skulde benytte; paa Blegdammen, hvor Gymnastiklokalet, ligesom i en moderne Skole, fandtes i umiddelbar Nærhed af de øvrige Undervisningslokaler, er der forholdsvis ringe Forsømmelse, i østre og vestre Anstalt derimod overordentlig megen. Sidstnævnte Sted led Undervisningen ogsaa af en anden Grund, som man ikke havde forudset: Anstalten laa paa et meget liv-

ligt Strøg, og man blev stadig forstyrret af »Stadens værste Pøbel, der ikke generer sig for at gjøre Bemærkninger, som ikke ere lærerige for Eleverne.« Men ikke nok hermed: Pøbelen trænger sig ind ved at bryde Indhegningen ned, »og ere de nu først komne ind paa Pladsen, saa begaae de alle mulige Optøier. Saaledes slaa de ofte Ruder itu ved at kaste med Steen. Saa snart Vinduerne staae aabne, hvilket er meget nødvendig, kaste de store Steen, Græstørv, døde Hunde og Fisk, kort alt, hvad de kan faae fat paa, ind i Bygningen.« (Rapport fra Gymnastikinspektøren af ²⁷/₇ 1833). Direktionen maa henvende sig til Kommandanten og bede om, at den ved Bastionen posterede Skilvagt maa faa Ordre til at holde Mængden borte fra Bygningen, og om det nu er dette, der hjælper, eller andre Grunde har været medvirkende, saa synes Undervisningen efterhaanden at have faaet Lov at foregaa uforstyrret ogsaa i den vestre Anstalt.

Det københavnske Skolevæsens Historie fra 1814 til 1844 frembyder kun meget faa Eksempler paa en planmæssig og resolut Gennemførelse af Reformen. Gymnastikundervisningens Indførelse i de første Aar af Trediverne er det mest fremtrædende af disse Eksempler. Det er vel næppe for meget sagt, at man i Tiden forud ikke finder mange Sidestykker dertil i dansk Skoleadministration. I den nævnte 30-aarige Periode naaede man i k k e her i København at faa særlige kommunale Skolebygninger, i k k e at faa Ensartethed og Plan ind i Undervisningen og i k k e at faa et stadigt virkende pædagogisk Tilsyn med Skolens Arbejde. Kun paa et lille begrænset Omraade: Skolegymnastikkens, naaede man alle disse Ting: Den første Bygning til Skolebrug, som Københavns Kommune lod opføre, var Gymnastikhuset paa Vestervold; den første Undervisningsplan, som Direktionen

sanktionerede, var den, Løjtnant Grüner i 1832 lod »reenskrive og oppappe« til Ophængning i de 4 Gymnasik-Anstalter, og Grüner selv var den første Embedsmand under Direktionen, hvis Arbejde var at føre et pædagogisk Tilsyn.

Der er Vidnesbyrd nok om, at Samtidens mest interesserede Skolefolk lagde Mærke til disse Reformers og tog Lære af dem; der er vel endog Grund til at tro, at de i særlig Grad har inspireret Stenersen Gad, da han i 1833 skrev sin kendte Artikel i »Maanedsskrift for Litteratur« om Almueskolevæsenet i København. Han siger selv deri, at Gymnastikundervisningens Gennemførelse »frembyder det nærmeste Exempel paa en Energie, der er nødvendig, for at en Underviisningsplan kan blive bragt i virkelig Udførelse.« Det lille begrænsede Stykke Reformarbejde kom med andre Ord til at forberede og pege frem mod det store Reformarbejde, som fandt Sted i Fyrrerne.

Bestræbelser for at gennemføre en planmæssig Gymnastikundervisning fandt Sted overalt i Riget i de samme Aar; men intet Steds blev de saa vel gennemførte som i København, og de fleste Steder gik Sagen atter i Staa. Men i Hovedstadens Kommuneskoler har den Udvikling, der førte fra de 4 Gymnastik-Anstalter til de 80 Skolegymnastiksale, hvor Undervisningen nu foregaar, været uden Brud, takket være den gode og solide Begyndelse, der var gjort. De Folk har derfor Krav paa Nutidens Respekt, som i Trediverne planlagde Gymnastikkens Indførelse ved vore Skoler og tog fat paa Arbejdet »med Iver og rask Munterhed«.

EN KØBENHAVNERS OPLEVELSER I SLES-VIG-HOLSTENSK KRIGSFANGENSKAB 1850.

Optegnelser af VILHELM ROHDE, Frivillig i 2. Reservebataillon.¹⁾

I.

Det var ved Isted den 25. Juli 1850. Afskaarne i Grydeskov fra al Forbindelse med vore egne og med en Snes fjendtlige Jægerrifler pegende paa os, var vi syv Mand nødsagede til at overgive os og kastede vore Geværer som Tegn paa Overgivelse. Fjenderne — de var af 5. Jægerkorps og flygtede fra Øvrestolk — sænkede deres Vaaben og nærmede sig, medens de raabte, at vi ikke skulde være bange. Vi var det da heller ikke med Undtagelse af en Menig af 5. Bataillon, der faldt paa Knæ og paa det ynkeligste bad for sit Liv. Jeg kunde af Harme have sparket ham, men fik andet at tænke paa, idet en purung Insurgentløjtnant pludselig gennembrød Sværmen og med hævet Sabel for lige løs paa mig. Det var aabenbart hans Hensigt at hugge mig ned, hvorfor jeg sprang til Side, men en af hans Folk greb ham i Armen og skreg, at vi havde overgivet os. Saa beroligede den unge Helt sig og befalede at føre os ind paa Vejen. Det var en styg Vandring langs den fjendtlige Kæde, og den forekom os at vare en Evighed. Vore egne Kugler peb os lystigt om Ørene, og en af mine Medfanger blev saaret og kunde ikke følge med. Af de fjendtlige Jægere saa vi mange blive trufne og falde om. De samme Jæ-

¹⁾ Om Forfatteren se S. 275.

gere af 5. Jæger-Korps stod ellers fortrinlig i Ilden. En Patronkærre var kørt op bag ved Kæden, og en Mand, der tronedede ovenpaa den, kastede bestandig Bunker af Patroner til Højre og Venstre. De opsamledes saa af de kæmpende. Jeg erindrer tydeligt, at jeg forbausedes over den Dristighed, hvormed Patronkasteren under sit Arbejde dampede paa sin Pibe. Af og til værdigede en Jæger os sin Opmærksomhed ved at tilraabe os: »Gut Kamerad« og byde os at drikke af sin Feltflaske. Der gaves os imidlertid ingen Tid til at besvare disse Venligheder, idet den Underofficer, der førte vor Eskorte og vist ligesom vi andre længtes efter snarest mulig at komme ud af Exponencen, stadig brølede »Vorwärts!« Endelig drejede vi om ad en Sidevej og kom ind i Isted Skov. Bag os rasede Slaget, og Kanonaden var i Tiltagende. Et Halvbatteri ridende Artilleri kom os i Møde i fuld Galop. Vi maatte skyndsomst springe til Side for ikke at blive overkørte. En af Kanonerne væltede i Grøften; men i en Fart var Betjeningsmandskabet af Hestene og bragte Fyren paa ret Køl igen. Længere henne i Skoven holdt en tilsyneladende høj Officer, omgiven af Ordonnanser og Adjudanter. Da vi passerede denne Gruppe tilraabtes der os et tordnende »Halt!« Og vi blev ført for den høje Officer, der efter hvad jeg senere bragte i Erfaring, var ingen ringere Person end General v. d. Horst. Han spurgte os, om vi var Svenskere, hvortil der svaredes »Nej«. Saa vilde han have at vide, hvor mange Svenskere der var paa vor Side. Da der hertil af mig, til hvem Spørgsmaalet nærmest var rettet, svaredes: »Ingen«, blev Generalen meget opbragt og ytrede, at han havde Magten til at tvinge Sandheden ud af os. Et Vink, og vi afmarcherede. Vi var ikke komne meget langt fra den vrede General, før vi indhentedes af en Adjudant, der tog frygtelig paa Vej med vor Eskorte, som han kaldte nogle »verfluchte Lumpenhunde« og »Ausreisser«, idet de var mindst 40

Mand om at bevogte os arme 6 eller 7 vaabenløse. Næsten alle maatte gøre omkring og gaa tilbage til Slaglinien, men det varede ikke længe, før de ad en Omvej sluttede sig om os paany. Endelig naaede vi til Udkanten af Skoven og slog ind paa en Vej, der efter Vejviserpælen førte til Slesvig. Her indhentede vi en større Flok Lidelseskammerater, vistnok omtrent 200, især af 5. og 12. Bataillon, altsaa af vor Brigade. Blandt disse Fanger var to Officerer, Løjtnanterne Gandil og Qvist. Til deres Bevogtning var mindst et Kompagni af 1. Insurgentbataillon. Vi var saaledes en ganske køn Flok, der i broderlig Enighed vandrede ad Slesvig til. Regnen, der havde strømmet ned hele Morgenstunden, var imidlertid ophørt, og en brændende Julisol sendte sine Straaler ned paa os. Vi var endnu ikke længere fra Kamptummelen, end at vi tydelig kunde høre Hornsignalerne, og skelnede godt vore fra de tyske. Det syntes os, at Kanontordenen nærmede sig os. Jeg spurgte en af vore Bevogtere om, hvorledes det gik, jeg mente med Slaget. »De Dänen kreegen Prügel«, svarede han, og jeg var selv bange derfor.

Det var en drøj March ad de sandede Veje. Vi kom gennem et Par smaa Landsbyer, hvis Beboere stod udenfor deres Huse og med ængstelige Miner lyttede til Slagets Bulder. Ogsaa de spurgte, hvorledes det gik. En Gang faldt der et Svar, jeg syntes godt om. Det lød med ægte ditmarsk Udtale: »Schiet«. Vi Fanger sagde ingenting, saa næppe til hverandre. Spændingen øtog os ganske. Nu dukkede et Taarn op ikke langt foran os, og der blev sagt, at vi om lidt vilde være i Slesvig. Ved Indmarchen i denne By's Altstadt fandt vi alle Husene prydede med sort-rød-gyldne og blaa-hvid-røde Flag, medens en stor Menneskemasse modtog os med Hujen og Skraal. Især var en Del ganske unge Mennesker, der bar tyske Farver paa Huen, meget nærgaaende med Skældsord, af hvilke »Hannemann« var det blideste. De spyttede ad os,

skraalede »Schleswig-Holstein meerumschlungen« og syntes i det Hele taget at være Hobens Anførere. Jeg fik at vide, at det var Latinskoleelever. Marchen gik gennem Altstadt til Lolfus, den næste Bydel. Paa Grund af de lange Vogntog med Saarede, bestemte til Lasarettet paa Gottorp Slot, maatte vort Tog bevæge sig langs Fortovet. Et Sted gjorde vi Holdt en kort Tid. Det var lige udenfor en stor Købmandsbutik, over hvis Dør der prangede et Skilt med Navnet Langheim. Dette Navn bed jeg Mærke i paa Grund af det Udbrud af Fanatisme, jeg dér blev Genstand for. I Døren stod nemlig en Mand (Købmanden selv) og viftede med en Drengefane, naturligvis med de tyske Farver. Det behagede ham at vifte mig om Ørene med denne Fane, og da jeg slog den til Side med Haanden og ovenikøbet spyttede ad den, blev Manden rasende og begyndte at tærse løs paa mig med Stangen. Det syntes en af Eskorten ikke om, idetmindste gav han med sin Geværkolbe Wühleren et saadant Stød for Brystet, at han gik bag over. Et muntert Eventyr havde en af mine Medfanger, Underkorporal Jacob Flindt, Søn af Kavallerigeneralen, samme Sted. En ung Dame, som stod i en Gadedør, betragtede ham meget nøje og brød endelig ud i en høj Latter, idet hun sagde: »Oh, wie schnurrig sehen sie doch aus!« hvorefter hun løb ind i Huset og straks efter kom tilbage med et Spejl, som hun holdt foran ham. Han saa deri et rødt, forkradset og krudtsværtet Aasyn. Ja, anderledes saa da forresten ingen af os ud. Flindt sagde saa paa sit pæneste Højtysk: »Wahrhaftig, ich bin ziemlich schmutzig. Leihen Sie mir gefälligst etwas, womit ich mich reinigen kann!« Og Damen rakte ham et fint Lommetørklæde med Blonder om, hvormed Flindt nolens volens aftørrede sit svedige, slammede Ansigt. Han afleverede det derefter til Damen med et Buk og vilde kysse hendes Haand. Dette sidste blev hun fortørnet over og sagde med en ubeskrivelig værdig Mine: »Nur nicht

frech, Däne!« Pøbelen gjorde oftere Mine til at ville molestere os, men blev kraftig holdt tilbage ved vor Eskortes Optræden. Vi fik alle meget tilovers for deres 1. Bataillon; den bestod af Ditmarskere, svære Karle med gemytlige Ansigter. Ikke en eneste af dem viste noget Nag mod os.

Endelig naaede vi ind til Gottorp, hvis Slotsgaard var fuld af Vogne, der afleverede Saarede til Lasarettet. Hele Fangeskaren sattes ind i en stor Hestestald, og der stilledes Vagt foran Døren. Hvem der endnu havde Vaaben hos sig, maatte aflevere disse, jeg for mit Vedkommende min Hirschfänger. Trætte, som vi var, vilde vi under andre Omstændigheder straks have søgt Hvile i Baasenes Straa; men Bekymringen for Slagets Udfald lod os ikke finde Ro. Jeg stillede mig lige ved den aabne Dør og saa ud paa Røret i Slotsgaarden. Midt i denne stod to danske Officerer, som jeg kendte, nemlig Kaptajn Baggesen af Artilleriet og Løjtnant Castenskjold af 4. Dragonregiment. De stod der omgjordede med deres tomme Sabelskeder, da en Insurgentofficer med svære Epauletter kom og hilste paa dem. Kaptajn Baggesen hilste igen og trykkede Officerens Haand, medens Castenskjold kun gjorde et kort Nik og snurrede sig rundt paa Hælen. Det var Byen Slesvigs Kommandant, Major Irminge, forhenværende dansk Officer, Broder til vor Oberst I. — Der kom bestandig flere og flere Vogne med Saarede. Og gennem et Staldvindue, som vendte ud til den Dæmning, der forbinder Lolfus med Friederichsberg, saas et Mylder af Insurgenten, der i opløste Grupper ilede Syd paa. Heraf sluttede vi, at vore havde vundet Slaget, og at Fjenden var paa Retræte til Rendsborg. Vi blev ganske livlige ved Tanken om, at vore muligvis kunde komme tids nok til at befri os; men istedet fik vi Ordre til at følge med en Afdeling, der ledsagede et større Antal Vogne, som formodentlig indeholdt Arkiver eller Penge.

Jeg har senere ærgret mig over, at jeg ikke forsøgte at liste mig op paa Loftet i Staldbygningen og gemte mig i Halmen. Maaske var jeg bleven glemt i al den Hurlumhej.

I Ilmarch gik det gennem Friederichsberg og Bustorp, og snart var vi paa Chausséen, der førte til Rendsborg, og i en forfærdelig Trængsel af retirerende Tropper af alle Vaabenarter. Alle var de uden Oppakning, som Slesvig-Holstenerne sædvanlig aflagde, naar de skulde i Slag, og nu var den vel tagen af vore. Men ogsaa mange af Slesvigs Indbyggere flygtede, sagtens de, der havde en daarlig Samvittighed — Embedsmænd o. a.; man kunde se elegante Damer i lyse Kjoler sidde paa snavsede Krudtkarrer. Fra de slesvigholstenske Soldater hørtes intet uden Eder og Forbandelser over deres Generaller, der alle stempledtes som Forrædere. Især var de meget forbitrede paa General Willisen, og der lovedes ham allehaande, naar de kunde faa fat paa ham. For Trængsel var det næppe muligt at komme frem. Naar en Eskadron eller et Batteri vilde frem, red eller kørte de bare til, de arme Infanterister og vi Fanger maatte saa springe over Chausségrøfterne for ikke at blive overredne eller overkørte. I dette Virvar havde der været noget for det danske Rytteri at gøre, fjærnt fra os til Højre havde vi set dets Hjælme og Vaaben blinke og tænkt os den Mulighed, at det kunde befri os; men vort Kavalleri var, som bekendt, ikke sin Opgave voksent paa denne Dag. Da det under Forfølgelsen af den slagne Fjende mistede nogle Mand, vendte det om! — Det var jo i og for sig en sjælden varm Dag, og Trængselen gjorde den endnu mere følelig. Jeg var i høj Grad udmattet og led af Tørst. Bylder, jeg havde paa Bæltstedet, og en Kontusion under højre Knæ af en mat Kugle eller Granatstump smertede mig meget, jeg formelig humpede afsted. En Dragonofficer — Hellner, der senere kom i dansk Tjeneste, —

red tæt hen til mig og spurgte, om jeg var saaret, og gjorde en Anmærkning om min Ungdom. Han anholdt en passerende Bagagevogn og opfordrede Kusken til at lade mig køre med; men da Officeren sprængte videre, lod Fyren, som han ikke hørte det. En lang Insurgentsergent af 1. Bataillon, som talte meget godt Dansk, men med udpræget holstensk Accent, skældte Kusken dygtig ud og fulgte derefter passiarende med mig. I en Kro, vi passerede, trakterede han med en Snaps Cognac og lige saa meget Vand, jeg vilde have, efter hvilken Nydelse jeg følte mig betydelig styrket. Henad Solnedgang saa vi endelig forude nogle Taarne, som Sergenten forklarede var Rendsborg. Da vi kom paa Broen over Ejderen, kunde jeg ikke mere og segnede om. En ung Insurgentløjtnant kom meget venlig hen og hjalp mig atter paa Benene, og ved hans Arm betraadte jeg »Die wunderschöne Stadt«, ved hvis Indgang en Mængde germanske Møer stod parate med Mad og Drikke, hvormed deres hjemvendende Krigere skulde styrkes. Løjtnanten vinkede ad en af de unge Damer, der nærmede sig med en Præsenterbakke med fyldte Vinglas. Jeg greb efter et, da Damen i det samme opdagede min danske Uniform og vilde trække sig tilbage. Løjtnanten holdt hende imidlertid fast og gav mig af Bakkens Indhold et Glas Vin og et Stykke Smørrebrød. Det hjalp, saa jeg atter var istand til at følge Trop. Alle vi Fanger havnede endelig i en stor, skummel udseende Bygning, der, som jeg senere bragte i Erfaring, ellers var Stokhus for svære Forbrydere. I denne Bygnings Gange tilbragte vi omtrent en Time, hvorefter vi førtes dels til Eksercerhuset, dels til Artilleriets Ridehus. Jeg kom det sidstnævnte Sted, en stor Bygning, hvis Gulv var bestrøet med Halm. Næppe var vi komne ind i dette Logi, før vi kastede os ned i Halmen og søgte Søvn. Jeg for mit Vedkommende fandt den øjeblikkelig.

II.

Ud paa Natten vækkedes jeg af, at nogen ruskede i mig. Forvirret slog jeg Øjnene op og saa en tysk Underofficer staaende foran mig. Det var min Sergent fra Dagen i Forvejen. Midt i Ridehuset, der oplystes af et Par Lygter, saa jeg en vældig Kedel, hvorfra Dampen hvirvlede op. Et Par Slesvigholstenere raabte paa gebrokkent Dansk, at hvem der vilde have varmt Øl og Brød, maatte rejse sig op. Da Sergenten saa, hvor megen Smerte det foraarsagede mig at prøve paa at rejse mig, var han saa venlig at bringe mig en Skaal Øl og et Stykke Kommisbrød. Nydelsen af disse Rariteter stod ikke længe paa. Kort efter sov jeg saa atter ind og vaagnede ikke før ved Middagstid. Jeg syntes at befinde mig bedre, men kunde dog ikke uden Smerte røre mine Lemmer. En Læge med nogle Sygepassere kom nu ind i Ridehuset og spurgte, om der var Saarede iblandt os. Nogle enkelte meldte sig saa, andre blev angivne af Kammeraterne, og det viste sig, at flere af Fangerne havde ikke ganske ubetydelige Saar, en havde f. Eks. en Kugle i Skulderen. De blev saa transporterede til Lasarettet. En velvillig Kammerat henedede Lægens Opmærksomhed paa mig. Jeg maatte smøge mine Benklæder op, for at han kunde undersøge mit Knæ, der var stærkt ophovnet. Lægen erklærede det for en stærk Kontusion, der snart vilde fortage sig ved jævnlig Vaskning med Eddike og Vand. Efter nogle Dages Forløb var jeg i Stand til at kravle ud af Ridehuset og ved en Post vaske mig nogenlunde ren, hvilket gjorde mig til et nyfødt Menneske. Imidlertid fik vi hver Morgen og Aften varmt Øl og om Middagen noget Mad, der ikke smagte os videre godt og vistnok ogsaa var tarvelig tilberedt, men da vi ikke manglede Appetit, gled den alligevel ned. Udenfor Ridehuset var et afpælet Rum, som vi havde Lov til at betræde. En Dag kom en Del højere Insurgentofficerer ind i vort Indelukke. En af dem, en høj, mager,

noget krumbøjet Mand, spurgte paa Dansk, om der var nogen Alsinger blandt os. Ingen saadan meldte sig, men en Stemme raabte paa det mest uforfalskede Alsisk: »De æ Dævlen teje mæ æ Hertog!« Saaledes blev Hertugen af Augustenborg præsenteret for os. Han spurgte flere af Fangerne, om de var tilfredse med Levemaaden, men fik kun tvære Svar. En af hans Følge, en lang, spinkel Mand med rødligt Skæg, henvendte sig paa Tysk til en af Fangerne, den lille Jæger Hauerbach fra Randers, og spurgte ham, hvad det K. R. 3, som stod paa hans Skulder, betød. Han svarede rapt: »Dritte Kanon-Raüber Bataillon«, hvorover Officeren, der var ingen ringere end den bekendte Major v. d. Tann, smilede og gik sin Vej. Ikke mange Timer efter dette Besøg kom en Vogn belæsset med Tobakskarduser, Skraatobak og Cigarer, der stilledes til vor Raadighed. Endskønt der sagdes, at det var fra Hertugen, vragede vi det ikke.

Blandt Fangerne var der ikke mange, der ejede Penge; men de, der havde nogle, var meget flinke til at dele med Kammeraterne. Jeg, som ikke ejede en Skilling, — den sidste var gaaet Aftenen før Slaget — blev meget ilde til Mode ved ikke at kunne være med til at spise Pandekager hos Marketenderen, hvilket nogle af de mere Velhavende omtalte som en lukullisk Nydelse. En af disse Rigmænd, den tidligere omtalte Flindt, maa formentlig have bemærket min Sorg: en Dag inviterede han mig med til Pandekagesold, der under de forhaandenværende Omstændigheder var mig en overordentlig Nydelse. Efterhaanden som mit naturlige glade Sind vendte tilbage, gjorde jeg nærmere Bekendtskab med mine Lidelsesfæller, af hvilke flere var af saakaldt god Familie og dannede Mennesker. Især sluttede jeg mig til en stud. polyt. Carl Møller, Søn af Akademiprofessoren, Underkorporal ved 12. lette Bataillon, der under hele Fangenskabet blev min uadskillelige Slof.

En Dag — det var den 7. August — var vi fire, der havde faaet fat paa et Spil Kort og nu vilde have os en Whist. Altsaa satte vi os ned i Halmen med et Tornyster som Spillebord, og der var netop givet Kort, da et vældigt Brag og en derpaa følgende Regn af Tagsten fik os til at fare op. Der blev en ubeskrivelig Forvirring saavel blandt os Fanger som imellem vore Bevogtere, især da straks efter en mindst ligesaa hæftig Eksplosion lod sig høre. Vor første Tanke var, at det var Bud fra vor Armé, der bombarderede Fæstningen. Vi stormede derfor med Hurra løs paa Udgangen, væltede Vagten over Ende og løb ind i Byen, medens flere mindre Eksplosioner, hvorved Projektiler af alle Arter regnede ned omkring os, gav os Vinger. Fra den ene Gade løb vi ind i den anden, ganske uden Plan, saa hist en Husgavl ligge i Grus, her et saaret eller dræbt Menneske, men opholdt os ikke med at se paa saadanne Smaating, vi ilede bestandig fremad. Endelig var vi en hel Flok, der stod foran Fæstningens sydlige Port. Paa den anden Side af den maatte Friheden være, tænkte vi; men ak! En hel Peloton Infanterister med Geværet i Færdigstilling spærrede os Vejen, og deres Anfører brølede: »Zurück! oder wir schiessen!« Som paa Kommando gjorde vi kort omkring og løb tilbage ad samme Vej, vi var komne. Paa et Hjørne stod en tysk Jæger, en lille, grinagtig Fyr, der syntes næppe at kunne bære sit Gevær. Han lagde an paa os, men skød ikke, formodentlig fordi han intet Skud havde i Geværet, og vi var snart om næste Hjørne. Vi passerede Marketenderiet, hvor vi flere Gange havde spist Pandekager, og Marketenderen fløj ud efter os med en stor Forskærerkniv i Haanden og forfulgte os med Raabet: »Halt! Halt! verfluchte Dänen!« Allerede i næste Gade var det forbi med vor Frihed, idet vi standsedes af en Patrouille, der førte os tilbage til Ridehuset og Fangelivet. Undervejs var Soldaterne meget meddelsomme, betagne som de var af

Katastrofen. Vi fik at vide, at det var Laboratoriet, der var sprunget i Luften, og ikke noget Bombardement. De erklærede sig forresten overbeviste om, at der var Forræderi med i Spillet. Den Overbevisning havde Slesvigholstenerne altid, naar de havde Uheld med sig. Ved Eksplosionen var flere af Fangerne blevne saarede, deriblandt en af min Bataillon. Han havde faaet en Hæl afskudt. I vort Ridehus var vi dog slupne bedre fra det end vore Kammerater i Eksercerhuset, der laa nærmere Laboratoriet. — Den Officer, som ikke havde kunnet forhindre vort Udbrud, en pur ung Løjtnant, blev arresteret, hvilket vi var enige om var Synd. — Henimod Aften kom selve Fæstningskommandanten, Oberst Fabricius, tidligere dansk Postmester i Glückstadt, ridende hen udenfor vort Fængsel og skældte os ud, fordi vi havde foretaget den lille Ekskursion, og endte med at brøle: »Gott verdam mich! Ich soll Euch wohl das weglaufen verbieten!« hvorpaa han gjorde omkring og jog bort, ledsaget af vort Hurra. Dagen efter hørte vi af Vagten, at vi med det allerførste skulde flyttes til et Sted i Holsten; hvor det var, vidste han ikke. Og ganske rigtig fik vi allerede næste Dag Ordre til at pakke ind og stille til Afmarch.

Bag hvert Geled anbragtes en Række Insurgenter med ladte Geværer, medens lignende Forsigtighedsregler var tagne imod et muligt Udbrud til Siden. En lille rødhaaret Løjtnant med et langt rødt Skæg gjorde sig svært vigtig. Saa snart en af os blot rørte sig en lille Smule, brølte han: »Stillgestanden!« og satte et Ansigt op, som om han vilde æde os. Vi morede os over ham, og der faldt adskillige Vittigheder paa hans Bekostning; iblandt andet sagde en Skrædder af 5. Bataillon, at han kendte ham godt fra Paris, hvor de havde arbejdet sammen paa et Skrædderværksted, og dette blev sagt temmelig højt. Officeren maa have hørt og forstaaet det, for hans Officersære saaredes af at blive antaget for Skræddersvend, i alt Fald for han

løs paa Soldaten med løftet Sabel, og det er ikke godt at vide, hvad han vilde have gjort, hvis der ikke i det samme var bleven kommanderet March.

Rejsen gik foreløbig til Banegaarden, hvor vi puttedes ind i Kupéerne saaledes, at der overalt var mindst 6 Insurgenter i hver. De holdt ladte Geværer i Hænderne og betydede os, at de vilde give Ild, hvis vi ikke forholdt os rolige. Gud ved, hvorledes de gode Folk vilde have baaret sig af dermed, indeklemte som de vare imellem os. Vi trakterede dem med Snaps, de trakterede igen, og vi sang Viser, og de sang Viser. Tyskerne var fuldstændig paa det rene med, at de ikke kunde staa sig for de danske. De mente rigtignok at være ikke saa lidt taprere end disse, men til Gengæld havde vi fortrinlige Officerer, medens deres ingenting duede til. Nogle af dem var helt vemodige ved Afskeden fra os.

Endelig kom vi til Banegaarden i Ottensen og maatte stige ud. Ledsaget af en stor Menneskemasse, der sang »Schleswig-Holstein« og i Pauserne skældte os ud for »Hannemann«, marcherede vi til Lucas Reitbahn, et Ride- og Gymnastikhus i Udkanten af Altona. Der forefandt vi de samme huslige Bekvemmeligheder, som vi havde i Rendsborg, nemlig et Lag Halm over hele Gulvet. Bygningen laa midt i en indgitret grusbelagt Plads, hvorpaa forskellige Turnapparater var opstillede. Disse Apparater skaffede mig snart som tidligere Sømand den Fornøjelse at gøre Klatreøvelser, hvortil det udenfor staaende Publikum var taknemmelige Tilskuere. Stakittet gik imod Nord langs en Vej, paa hvis anden Side Banegaardens Terræn fandtes. Vi havde saaledes i de otte Dage, vi tilbragte her, bestandig Færdslen til og fra Banegaarden at se paa. Vor Bevogtning overdroges til »die Bürgergarde«, der bestod baade af Infanteri og ridende Jægere. Byens Stadthauptmann, en Major Petersen, førte Kommandoen. Det varede ikke længe, før vi fraterniserede med Borger-

garden, hvoraf de fleste var ærbare Professionister, som Skomagere og Skræddere, og der fandtes ikke faa dansk-sindede imellem dem. De var meget flinke mod os, men paa den anden Side meget sløje Vagter. Vi kunde med største Lethed være løbet vor Vej, naar blot vi havde haft civile Klæder. Fra vort Fængsel var adskillige Smutveje, der førte ind i Staldene, og derfra var det let at komme ud paa Gaden i Hamborg; det neutrale Territorium laa nær, Friheden vinkede, men vi maatte blive, hvor vi var.

En stor Del af os var meget daarligt forsynet med Linned og Strømper, med andre Ord, vi ejede af disse Ting ikke andet end, hvad vi gik og stod i, og Penge manglede vi ogsaa. Saa henvendte vi os til vor venlige Overfangevogter, Major Petersen, og skildrede ham vor Nød. Han lovede at melde den til den danske Konsul i Hamborg, Pontoppidan, og Resultatet viste sig et Par Dage senere i en Bunke forskelligt Tøj, der var sanket sammen, Gud ved hvor, og som altsammen stilledes til vor Raadighed. Det var en bevæget Scene, da Pakkernes Indhold udbredtes for vore Øjne og Fangerne stormede hen for at forsyne sig. Ved Siden af halvslidt Manchetlinned med Kalvekrøs og abgetragene Uldsokker fandtes der Damelinned og hvide Bomuldsstrømper. Enhver forsynede sig, som han bedst kunde komme til. Jeg erobrede mig en Dame-Natchemise med Blonder i Halsen og et Par lange Damestrømper. Det var en Lise at faa rent paa, altsaa gik vi straks i Lag med at skifte. Det blev til en komplet Maskerade og gav Anledning til mange drøje Vittigheder, da vi viste os ude paa Pladsen iført det nye Tøj. Mine hvide Bomuldsstrømper var mindst tre Gange for vide til mine tynde Ben, hvorfor jeg solgte Aal. Og Chemisen med Blonderne i Halsen gav mig med mit 19-aarige Ansigt Udseende af at være et forklædt Fruentimmer. Det var en ren Festforestilling for den store Sværm, der udenfor Stakittet stod og betragtede »Die fürchterlichen Dänen«.

I Altona havde Insurgenterne et Hververbureau, hvortil der strømmede en Mængde mistænkeligt udseende Størrelser fra det store Fædreland. Vi saa dem ankomme i Pjalter og med langt Haar, og nogle Timer efter var de allerede i Uniform og havde Haaret klippet. De transporteredes efterhaanden til Rendsborg, hvor deres Dressur skulde foregaa, og i Forbimarchen til Banegaarden raabte de ind til os Fanger, om vi vilde have Bud med til Danmark.

En Dag saa jeg en lille, tykladen Fyr i slesvigholstensk Jægeruniform staa udenfor Stakittet. Han forekom mig bekendt, hvorfor jeg gik nærmere og tog ham i Øjesyn. Paa en Gang siger han paa rigtig godt Dansk: »Er det ikke Rohde?« Saa genkendte jeg i ham en Skolekammerat, Søn af en Postmester et Sted i Holsten, og flere Gange forulykket dansk Landkadet. Nu var han »Portepéefähnrich« og ventede snart at blive udnævnt til Officer. Jeg gratulerede i Tankerne hans kære Landsmænd til at faa en saadan Dumrian til Officer. Publikum til at beglo os, de frygtelige Danske, var der altid nok af. En Dag stod to Damer og saa saa vedvarende paa mig, at jeg demonstrativt stillede mig op foran dem med Hænderne i Lommerne. Men jeg maa dog ikke have set videre afskrækkende ud, eftersom den ene udbød: »Ach, sehen die Dänen nicht fürchtbarer aus!«

Vort Ophold i Altona nærmede sig sin Ende, og en Dag hørte vi af Vagterne, at vi næste Morgen vilde blive forflyttede til Glückstadt, hvor der nok var truffet storartede Forberedelser til vor Modtagelse. Vi belavede os da paa Opbrud, og ganske rigtig blev vi Dagen efter trommede sammen til Afmarch. Pænt formerte i Sektioner, som sædvanlig med Dannebrogsmændene i første, drog vi under stærk Eskorte og ledsagede af en stor Sværm Pøbel, der skreg af alle Kræfter, men forresten ikke fik Lov at gøre os noget, til Banegaarden, hvor vi stuedes, sammen

med Soldater, ind i Jærnbaneakupéerne, og rullede saa vort nye Fængsel imøde.

III.

Ved Ankomsten til Glückstadts Banegaard modtoges vi atter af en Hob Pøbel og den berømte Bys »Bürgergarde«, der saa meget krigersk ud, forsynet som den var med Pikkelhuer, Gevær og Sabel. Ved vor Udstigning holdt de Geværerne i Færdigstilling og havde Hanerne spændte. I de kejtede Herrers Hænder kunde et eller andet Gevær lettelig være gaaet af og have forvoldt Ulykke. Det var vel ogsaa i Frygt herfor, at Byens Kommandant, Major Normann, en tidligere dansk Officer, kommanderede Geværerne i Hvil. Efter en kort March, under hvilken vi passerede Tugthuset, holdt vi vort Indtog i Glückstadts forhenværende Provianthus, en stor treetages Bygning, der siden Fæstningens Nedlæggelse var benyttet som privat Pakhus. Efter at være opstillede i Gaarden og talte, fik vi Lov til at gaa op i Bygningen, hvis 1ste og 2den Sal anvistes os til Logi. Der var med Omsorg sørget for vor Bekvemmelighed, idet der nemlig langs med Væggene var lagt Halm, der skulde tjene os til Senge. Andet Natteleje havde vi da heller ikke i de omtrent 5 Maaneder, vi var i Glückstadt, nemlig til Udløsningen. Saalænge det endnu var nogenlunde mildt, udholdt vi ganske godt den Træk, der foraarsagedes ved, at Lemmene maatte aabnes, for at vi kunde faa Dagslyset at se ved; men da Vinteren gav Møde, led vi meget af Kulde og klarede os daarligt om Natten med det ene Tæppe, der var givet hver Mand, efter at vi først havde benyttet vor Feltkappe til Overdyne. Senere var de saa barmhjærtige at levere hver to Mand et Tæppe til, og da der ovenikøbet opsattes nogle murede Ovne, kunde vi om Aftenen have det ganske lunt. Lys indrømmedes os ogsaa til 9 Aften. Der anbefaledes stor Forsigtighed, medens der stilledes os

i Udsigt, i Tilfælde af en opstaaende Ild, at forblive inde-lukkede og indebrænde.

Kosten var ikke den fineste. Om Morgenen kaldtes vi ved Tonerne af Appellen ned i Gaarden til Mønstring, hvorpaa vi gik over i Marketenderiet for at hente vor Morgenkaffe, der bestod af varmt Øl sødet med Sirup. Senere fik vi dog Lov til at vælge mellem Øl og Kaffe. Den samme Drik serveredes ogsaa om Aftenen. Middagsmaden bestod om Hverdagen uforanderlig vekselvis af sød Suppe og salt Kød og af Bønnesuppe med en Stump Flæsk i. Men om Søndagen fik vi Kødsuppe. Endvidere fik vi leveret rigeligt Kommisbrød. Til Smaafor nødenheder fik hver Mand en lybsk Skilling, c. 6¹/₂ Øre, daglig. Underofficererne fik senere denne Skilling forhøjet til to. Vilde man have noget ekstra at spise, kunde man faa det i Marketenderiet, det vil sige, man kunde faa Kartoffelgrød med Fedt i, Kaffe og Hvedebrød samt salt Sild. Havde man Penge, fraadsede man i disse Herligheder og fik sit varme Øl til at glide bedre ned ved en Tilsætning af Rom og Puddersukker. Vore Bevogtere fik den samme Kost som vi Fanger og var derfor lige saa meget interesserede for Spisesedlen. Da det kom til deres Kundskab, at Marketenderen skulde have købt et selvdødt Kreatur, hvormed det var Hensigten at opvarte os om Søndagen, betroede de os derfor dette, og vi lod Kommandanten det vide. Følgen var, at hans Adjutant gav Møde og udbad sig nogle af os til Ledsagelse ud i Marketenderiet. Her stormede han saa løs paa Marketenderen og forlangte at se Kreaturet. En tilkaldt Dyrlæge synede Dyret, og efter at han havde afgivet sin Mening om det, fik Marketenderen Ordre til øjeblikkelig at begrave det i Haven. Dette skete da i vort Paasyn, og Marketenderen fik Tilhold om at se sig bedre for en anden Gang. Indtil videre skulde han tillade saavel Fangerne som Vagtmandskabet at inspicere Køkkenet. At Kosten var tilstrækkelig og næ-

rende, viste sig ved, at de fleste af Fangerne ved Udløsningen var godt ved Magt. Sundhedstilstanden var i det Hele taget god. Naar nogen kom paa Lasarettet, var det i Reglen paa Grund af Fnat eller Syfilis. En og anden af os kunde ogsaa finde paa at simulere for et Par Dage at nyde et reglementeret Sengeleje. Saaledes kom jeg til at tilbringe 5 Dage paa Lasarettet, der forestodes af Dr. Wilhelm Meyer (den senere bekendte Ørelæge). Doktoren lugtede straks Luntten og sagde mig rent ud, at jeg intet fejlede, men lod mig dog blive der nogle Dage. Denne overordentlig elskværdige Mand viste mig ned i sit Værelse og stillede sit Bibliotek til min Afbenyttelse. Medens jeg var der, udsprede Slesvigholstenerne, at de Danske havde lidt et stort Nederlag ved Frederiksstad. Jeg spurgte Doktoren, om dette forholdt sig rigtig. »Nej«, svarede han, »tværtimod, vi har lidt et stort Nederlag«.

Paa Linned til at skifte med vedblev det at skorte, til vi omsider fik en ordentlig Forbindelse med Hjemmet i Stand. Da Trangen var paa sit højeste, hjalp en Henvendelse til Kommandanten saa vidt, at der uddeltes en ikke ringe Del forfærdelig grove Blaarlærredsskjorter. Den Chemise, jeg havde faaet i Altona, tjente sig snart ihjæl paa mig og maatte kasseres.

De Breve, vi afsendte, blev alle gennemlæste af Kommandanten, ligesom alle de til os ankomne Breve bar Spor af at have været aabnede. Af Penge, der ankom, maatte hver Krigsfange ikke faa mere ad Gangen end 5 Rdl. om Ugen; men det overholdtes ikke strængt. I Hemmelighed afsendtes mange Breve uden at passere Kommandantens Censur ved Hjælp af en i Glückstadt boende forhenværende Sergent af 14. Bataillon, der besøgte os om Aftenen indhyllet i en stor tysk Feltkappe, indenfor hvilken han bar sin gamle danske røde Kjole. Dansk kunde han ikke et Ord af, men Dansk var han saa sandelig i Hjærtet. Det var pudsigt at høre ham paa Tysk for-

bande Tyskerne. Da vi skulde rejse fra Glückstadt, bad han os om en Anbefaling. Vi gav ham en saadan, og mulig har den bidraget til, at han efter Krigens Slutning fik en Bestilling som Landpolitibetjent et Sted i Holsten.

Det fejlede naturligvis ikke, at der mellem saa mange yngre Mennesker, der var fordømte til Lediggang, snart opkom en stærk Trang til at røre sig. Ikke længe efter at vi var komne til Glückstadt, saa man hist og her en Krigsfange sidde paa Skrædderbordet eller paa en improviseret Skomagerstol. Der var altid lidt at efterse med Tøjet eller Støvlerne. Nogle musikalske Medlemmer anskaffede sig Violiner, og man fik undertiden mere af deres Musik, end man ønskede. I »Underofficersbulen«, en Ende af Pakhusloftet, der ved en Bræddevæg var adskilt fra det øvrige Loft, og hvor vi, da der var rigelig Plads, efterhaanden optog nogle pæne Mennesker af Underkorporals- og Menigklasserne, saa vi var 17 ialt, gik den meste Tid med at ryge Tobak og spille Kort. Der var egentlig kun en eneste, som bestilte noget andet, og det var min Slof, Møller, der benyttede sit Tegnetalent til at portrættere sine Kammerater. Naar saa den tyske Brandvagt om Aftenen Kl. 9 havde været inde hos os for at paase, at Ilden i Kakkellovnen og Lysene var slukkede, søgte vi vore Svinefjersenge, som vi efterhaanden, ved Hjælp af noget Lærred og ved at rimpe vore Uldtæpper sammen til en med Halm stoppet Overdyne, havde faaet forholdsvis lun, kom der en svær Sludren i Gang. Hændelser, der skulde være oplevet af Fortælleren, kritiseredes stærkt af Tilhørerne, der forresten jævnlig afbrød paa de mest spændende Steder og gjorde nærgaaende Spørgsmaal. De ældre, faste Underofficerer opvartede med Regimentshistorier, hvis bedste var Jargonon, hvori de fortaltes. Paa Forslag af en Student vedtoges det engang, at der istedetfor disse aandløse Historier skulde holdes

Foredrag om historiske og naturhistoriske Emner. Jeg husker ikke, hvilke Temaer fra Historien der opvartedes med, men vel at en Korporal, der af Profession var Bundtmager, leverede et Foredrag om forskellige æventyrlige Pelsdyr, hvoriblandt det i Naturhistorien hidtil ukendte Dyr »Kælderhalsrotten«. Han fortalte saa mange komiske Ting om dette Dyr, at hele Bulen genlød af Latter. I det Hele var der god Enighed blandt os, selv om der undertiden kunde være mindre Rivninger, i Reglen ved Kortspillet, hvor det dog kun gjaldt om Smaapenge. Ude hos Folkene paa Loftet fandt man ogsaa paa Ting, hvormed Tiden kunde fordrives. Blandt Fangerne var en Del Folk fra Nordfyn og blandt dem adskillige saakaldte »Vakte«. Da de ved Hjælp af rigelig Understøttelse, der sendtes fra deres Trosbrødre, var godt forsynede med Penge, vandt de ikke saa ganske faa Proselytter, der lod sig lokke af Udsigten til at faa Andel i de mange Herligheder, der sendtes de Vakte. Hver Aften saa man disse holde Bønne-møde ved et langt Bord uden at lade sig anfægte af den Spot, der fra de profanes Side regnede ned over dem, og da de var fredelige Folk, fik de til Slutning Lov til at være i Fred. Imidlertid havde en forsoren Københavner, af Profession Skomagersvend, etableret sig ved det Bord, der var de hellige nærmest, og oprettede en Spillebank. En temmelig primitiv Rulette var opstillet paa et Stykke Pap, hvorpaa der var klistret forskellige Billeder. Hver Deltager satte saa en Søsling, c. 3 Øre, paa et af Billederne. Bankøren lod saa, naar alle, ialt 12, var besatte, en Kugle falde ned gennem Ruletten, og det Billede, hvorpaa Kuglen blev liggende, havde saa vundet sin egen Søsling og 10 andres. En Søsling havde Bankøren i Forvejen taget til sig for sin Ulejlighed. Det Spektakel, dette Spil gav, men især de derved anvendte Eder og Skældsord, generede og forargede de hellige i høj Grad, og en Aften, da Spillet var i sin bedste Gænge, blev Lysene

pludselig slukkede, hvad der afstedkom en vældig Forvirring. Da der atter kom Lys, var Rulletten forsvunden, og den kom aldrig mere til Syne. Vel fik Bankøren lavet sig en ny, men Søgningen udeblev, da man imidlertid var kommen i Tanke om, at han i Grunden var den eneste Vindende.

Naar man vilde have Motion, tog man sig den i godt Vejr nede i Gaarden, i daarligt langs Lofterne. Udenfor vort Fængsel kom sjældent nogen, især i den første Tid. Der indrømmedes os Tilladelse til at gaa i Kirke, naturligvis ledsaget af Soldater med opplantede Bajonetter. Jeg var én Gang i Kirke og hørte en Pastor Lübke, der syntes mig en god Prædikant. Netop som han var ved Kirkebønnen og havde begyndt at ønske al Guds Velsignelse over den provisoriske Regering, faldt Vagtparaden ind med »Schleswigholstein meerumschlungen«. Præsten holdt da inde, til Tonerne var forsvundne i en Sidegade, og tog saa fat paa en frisk. — Efter Nederlagene ved Mysunde og Frederikstad og de daarlige Udsigter for Fremtiden blev Slesvigholstenerne mere medgørlige og saa igennem Fingre med Smaaudflugter, vi foretog om Aftenen, iførte slesvigholstenske Kapper og Huer, under Ægide af nogle Underofficerer, vi havde gjort Bekendtskab med. Jeg tilbragte saaledes et Par Aftener meget behageligt hos en Vognmand, der havde en særdeles nydelig Datter. En ung Slesvigholstener, som var indkvarteret hos Vognmanden og forlovet med Datteren, saa rigtignok skævt til disse Besøg og sendte rasende Blikke til en Kammerat, jeg havde med, da han gjorde glubende Kur til hende. Men han forraadte os dog ikke. Samme slesvigholstenske Menig traf jeg senere som loyal dansk Embedsmand.

Nogle Undvigelser forefaldt, i det hele 6, men deraf naaede kun 3 af Fangerne at slippe fri. Først løb Underkorporalerne Flindt og Linnemann, og de slap lykkelig

med Toget til Hamborg, hvor den danske Konsul tog sig af dem og hjalp dem til deres videre Flugt over Lübeck til København. Undvigelsen foregik paa den Maade, at de flygtende ved Hjælp af et Tov, som fandtes paa et af Lofterne, lod sig fra 2. Etage fire ned ved Gaden, medens Skildvagten, som skulde passe paa Façaden og Gavlen, netop havde gjort omkring ved denne. Senere flygtede en Sergent, en Korporal og en Underkorporal ved at smutte under Palisaderingen i Gaarden, hvorved de rigtignok maatte passere Retiraden, som var mindre hyggelig. De vandrede saa nordpaa, kom, da et Par af dem talte godt Plattysk, gennem Ditmarsken til Ejderen ligeoverfor Tønning og tog ind hos en Mand, hvem de indbildte, at de var slesvigske Haandværkssvende, der havde arbejdet i Tyskland og nu frygtede at blive tagne til den slesvigholstenske Hær. Manden lovede at sætte dem over Floden, gik ogsaa hen for at laane en Baad, men traf undervejs en Jægerpatrouille, der spurgte ham, om han ikke havde set tre Mænd, der kunde se ud til at være undløbne danske Soldater. Manden svarede, at der i hans Hus befandt sig tre Haandværkssvende. Patrouillens Fører vilde saa se paa disse tre Fyre og fandt snart ud, at de var de eftersøgte. De blev derefter transporterede til Glückstadt og sad arresterede paa Hovedvagten nogen Tid, hvorpaa de temmelig flove atter gav Møde hos os. Den sjette, en Korporal W., der under Fangenskabet var bleven udnævnt til Løjtnant, og som paa Grund af sin insolente Opførsel overfor sine Kammerater, paa disses Ansøgning og efter eget Ønske, blev forflyttet til Hovedvagten, fik imod at give Haandslag Lov til ledsaget af en Soldat at gaa ud at spadsere; han benyttede da Lejligheden og forsvandt til Hamborg.

Efter hver af disse Desertioner blev Opsynet skærpet, og da en af dem, som fortalt, var foregaaet ved Nødtøftshuset, blev Adgangen dertil forment fra Aften til

Morgen, hvorimod Latrinen indrettedes i Forstuen til vor Kaserne. Derover blev Fangerne rebelske og demonstrerede ved at vandre op og ned paa Lofterne syngende: »Den tapre Landsoldat« og Fædrelandssange, af og til ogsaa en Spotvise over Tyskerne. Denne Demonstration vedvarede vistnok et Par Dage, i hvilke vi var fuldstændig indespærrede. Kommandantens Adjutant, en Løjtnant Dörr (Seminarist fra Tønder og dansktalende), søgte forgæves at faa os beroligede, og hans Ordonnans, Sergeant Bielenberg, maatte skyndsomst trække sig tilbage, da han prøvede paa det samme. Endelig kom selve Kommandanten, Oberstløjtnant Lange, tidligere dansk Officer og Kompagnichef ved 4. Jægerkorps, ledsaget af et Par Soldater med opplantede Bajonetter, ind til os. Han spurgte, hvad der var Foranledningen til al den Staahej, hvortil et flerstemmigt Kor svarede, at vi ikke havde faaet vor Lønning for 5 Dage (5 Skilling Kurant), og at vi ikke vilde have Latrinen i Huset. Naar det var det Hele, var Sagen snart bragt i Orden, mente han. Lønningen skulde vi faa, og Forlangendet om Latrinen vilde blive opfyldt. Om der saa var mere? Nej, det var der ikke. Efter en Formaning til fremtidig at tage Tingene med mere Ro, gik han saa sin Vej. Hans Følgesvende, hvis Bajonetter irriterede Folkene, blev, da de efter Konferencen beskedent fulgte efter Kommandanten, furede ned ad Trapperne. — Folkene følte sig svært tilfredsstillede ved Oberstløjtnantens blide Tiltale, og en af dem, Skrædderen af 5. Bataillon, udbragte et Leve for ham, som fandt oprigtig Tilslutning. Skrædderen følte sig som en stor Mand, som skabt til at være Folkefører, og kroede sig derefter; men hvor længe var Adam i Paradis? En af Folkene kom i Tanke om, at det egentlig var mindre passende for danske Soldater at honorere en Insurgent med Hurraer; han meddelte sin Mening til andre, og inden Aften havde Skrædderen faaet sig en Bænketur.

Saaledes gik Tiden, til vi hørte, at Preussen og Østrig vilde sende Pacifikationstropper for at tilvejebringe Status quo ante bellum i Hertugdømmerne, og vi glædede os til en snarlig Udveksling. Den kom den 1. Februar 1851. Om Morgenen stillede vi i Gaarden og marcherede derefter til Banegaarden, eskorterede af et Kompagni Infanteri, kommanderet af en ridende Hauptmann med et —sky i Enden af sit Navn. Undervejs blev vi truede med Sten af en Pøbelskare, der fulgte os, men Hauptmann —sky slyngede under en Masse Soldatereder en saadan Trudsel ud mod Pøbelen, at den holdt sig i Skindet. Banetoget passerede Altona og Neumünster, og vi blev undervejs Vidne til, at et Jægerkorps blev aftakket. Jægerne gav et Hurra og istemte »Schleswigholstein«, medens vi kyssede paa Fingrene ad dem. — Ankomne til Rendsborg maatte vi for at undgaa Pøbelen marchere en lang og snavset Omvej uden om Byen til en Landsby ved Navn Fokbeck, hvor Ritmester Hegermann-Lindencrone modtog os af Hauptmannens Haand og kvitterede for rigtig Modtagelse. Paa Bøndervogne, der var tilsagt, kørte vi derefter til Slesvig, som vi naaede om Aftenen, dygtig forfrosne og forsultne, men inderlig glade over atter at være hos vore egne. Paa Gottorp Slot ventede os et Festmaaltid, der smagte os rigtig godt, efter at vi et halvt Aar havde nydt Fangekost.

SMAASTYKKER.

11. En Vise om København.

Meddelt af H. EHRENCRON-MÜLLER.

Fornylig er det kongelige Bibliotek ved Køb kommet i Besiddelse af en Vise med den lovende Titel: »Kiøbenhavns Beskrivelse, forestillet udi en Nye Viise, hvorudi beskrives dens Slotte, Kirker, Taarne, samt prægtige Bygninger med videre, etc. Hvoraf Begyndelsen er saaledes: Kiøbenhavn jeg nu beskrive vil, etc. Componeret af een, der med stor Længsel haver tragtet efter at see den Prægtige Residentze. Siunges under sin egen velklingende Melodie. Trykt i dette Aar.« Af et af Versene fremgaar, at Visen maa være affattet efter 1746, vel omtrent omkring 1750, men hvem der skjuler sig under de i Titlen fremhævede Bogstaver *P. R.* lader sig næppe konstatere. Det er sikkert en ustuderet Mand og nogen poetisk Aare har han absolut ikke været i Besiddelse af.

Hvem der efter Titlen venter sig en versificeret Skildring af Hovedstaden paa Visens Affattelsestid, vil dog føle sig skuffet. Titlen er kun en prangende Etikette paa en yderst banal Kærlighedsvisse. Kun de første Vers, som dog i nogen Maade svarer til Visens Titel, skal her aftrykkes:

Kiøbenhavn, jeg nu beskrive vil,
som er een Stad med Ære, |:
hvis Lige neppe findes til,
opbygt saa smukt at være.

Fra alle Fremmede Stæder
man reiser fiern og nær, |:
at lære der Høveske Sæder,
derhen staar alles Begier.

Det prægtige Konge-Sæde
og herlige nyebygte Slot, |:
kand alle troe Danske Folk glæde,
som ønske Kong Friderich alt Got!

De Kirker og Taarne opstige
i høyeste Himmel-Skye, |:
at alle med Under maa sige:
det er den herligste Bye.

De Grave og faste Volde,
de prægtige Huuse, man seer! |:
For alting de Jomfruer bolde,
som yndeste Lilier Leer.

De voxer som Roser røde,
ja deyligere end Guld, |:
vel mange ere uden Brøde,
men somme ere svigefuld.

Altid mit Sind haver staaet
til denne prægtige Stad, |:
havde jeg ikke derhen gaaet,
jeg aldrig var blevet glad.

Jeg kom der, jeg saae en Pige,
som strax mit Hierte betog, |:
mig syntes hun havde ey Lige;
men jeg mig dog selver bedrog.

Resten af Visen handler om Forfatterens mislykkede Kærlighedshistorie og er ganske uden Interesse.

DEN FØRSTE HAANDVÆRKER I BORGERNES RAAD.

ET BIDRAG TIL HAANDVÆRKERSTANDENS HISTORIE
I KØBENHAVN.

AF
ARNE SUNDBO.

Paa den indvendige Side af Muren foran den lille »Chors Urtegaard« ved Holmens Kirke — derinde staar nu Bissens Statue af Tordenskjold — sidder en stor, næsten hundredaarig Ligsten, af hvis stærkt forvitrede Indskrift¹⁾ dog endnu kan læses:

»Her hviler . . . *Christen Nielsen Rosbjerg*, forhen Grovsmedemester, Rodemester og den første af Haandværkere, valgte blandt de eligerede Borgere her i Staden . . .«

Saa stor var den Begivenhed, at en daværende Underklasse blev repræsenteret i Hovedstadens Styrelse, at den gamle Grovsmed har ment, hans Deltagelse i dette Fremskridt i hvert Fald nok skulde bevare hans Navn fra Forglemmelse.

Men hvem husker nu, at blot for 100 Aar siden var der ikke alene Forskel paa Borgerne i en By (de, der havde løst Borgerskab) og Indvaanerne, men at ikke engang alle Borgere var regnet for værdige til at være med i Byens Ledelse, saa ringe Selvstyret end var,

¹⁾ En Afskrift fra 1903 af Registrator P. B. Grandjean er trykt i Pers. Tidskr., 5. R., 1. B., S. 172.

og at Haandværkerne ikke nogensinde kunde »indtages blandt de 32 bedste og fornemste Borgere her udi Staden«, som efter Byens Privilegier af 24. Juni 1661¹⁾ skulde deltage i dens Styrelse. Først da Christen Rosbjerg den 2. Maj 1800 af Magistraten udvalgte til denne Hædersstilling, var Haandværkerstanden²⁾ formelt ligeberettiget med de andre Borgere. Men ikke engang Smedelauget har i sin Historie³⁾ noteret, at den første Haandværker i Borgernes Raad var en Smed.

For det sociale Fremskridts Skyld fortjener Begivenheden imidlertid at mindes. Thi det var ikke alene en Revolution i Byens kommunale Historie, der førte Smeden ind i Raadet, men det var selve den store sociale Revolte i København Anno 1794, da Byens Haandværkersvende med Tømrersvendene i Spidsen erklærede Generalstrejke. Denne Strejke førte Mestrene ind i Borgerraadet. I Kraft af Forordningen af 21. Marts 1800, der var affødt af Begivenhederne 1794, maatte Magistraten den 2. Maj 1800 vælge en Haandværker til de 32 Mænds Forsamling. Svendene selv naaede først derind, da Socialdemokratiet den 23. Marts 1893 i Kraft af den almindelige Valgret satte Malersvend Jens Jensen (nu Borgmester) sammen med Lærer K. M. Klausen ind i Borgerrepræsentationen.

Tømrersvendenes Storstrejke, der udbrød den 30. Juli 1794 og var endt den 12. August, skal ikke beskrives her. Laugshistorikeren Prof. C. Nyrop har gjort udførligt Rede for den i sit Værk om Københavns

¹⁾ Udgivet 1912 af Raadstuearkivar, Dr. phil. Villads Christensen, der tillige aftrykker en Liste over Borgmestre, Raadmænd og de 32 Mænd siden 1660.

²⁾ I det følgende bruges Udtrykket »Haandværkere« efter Tidens Skik i Betydningen Mestrene. Svendene spillede jo først i vor Tid nogen politisk eller social Rolle.

³⁾ R. Berg: Smedelauget i Kbhvn. (1912).

Tømmerlaug (Kbhvn. 1896), dog mere med Blik for Begivenhedens Sensation — det var jo den store franske Revolutions Tid — end med Sans for den sociale Baggrund, der fremkaldte Revolten¹). Den første Frugt af Bevægelsen blev Nedsættelse af en Kommission, der tilvejebragte et stort og rigt Materiale netop til Bedømmelse af Eksplosionens sociale Aarsager, et Materiale, der endnu venter paa en Bearbejder.

1. Revolten og Reformen.

Den 11. August 1794 nedsattes den omtalte Kommission angaaende adskillige ved Laugene i København indtrufne Uordener²). En mundtlig Befaling fra Kongen havde i Huj og Hast sammenkaldt den — den samledes Kl. 7 samme Aften til det første Møde —, saaledes at den kgl. Befaling først fik Underskrift i Kancelliets Forestillingsprotokol den 13. August. Allerede denne Hast viser Alvoren, og Kommissionens Maade at gribe Sagen an paa illustreres ikke daarligst derved, at den straks til Beroligelse offentliggjorde det kgl. Kommissorium i Aviserne og allerede til sit første Møde den 11. August tilkaldte Lederne af de strejkende

¹) Se derimod den historiske Oversigt over Haandværkernes sociale Stilling i hans »Fællesrepræsentationen for Industri og Haandværk« (1904). S. 3—5.

²) Det efterfølgende bygger paa Kommissionens Arkiv (i Rigsark.) og Forarbejderne til Forordn. 21. Marts 1800 i D. Kanc. Arkiv samt de 32 Mænds og Magistratens Arkiver. Der er brugt følgende Forkortelser: C. = Vor Frelses Kirkes Kirkebog (Chrhavn), F. = Frue Kirkebog, G. = Hellig Geist Kirkebog, H. = Holmens K., N. = Nikolai K., P. = Petri K., T. = Trinitatis K., Erslew = Erslews Forfatterleksikon, Weillbach = Ph. W.: Nyt dansk Kunstnerleksikon, Brandf. = Linvald m. fl.: Kbhvns. Brandforsikring 1731—1911, Kbhvn. 1913, b. = begravet, d. = døbt, f. = født, g. = gift med. Hvor intet Sted er nævnt, er det Kbhvn. Kilde til Dødsdatoer: Richter: 100 Aars Dødsfald.

Svende for at høre, hvad de havde at sige. De følgende Dage afhørtes samtlige Laugs Svenderepræsentanter og først derefter Mestrene, idet Kommissionen mod Mestrenes Protest besluttede at forhandle for aabne Døre, ligesom hele Kommissionens Protokol og Indstilling senere blev udgivet i Trykken.

Kommissionen bestod af følgende Medlemmer:

Formand: Vicejustitiarius i Højesteret Stephan Hofgaard Cordtsen¹⁾, Deputeret i Kommercekollegiet Ove Ramel Sehested¹⁾, Deputeret i det tyske Kancelli Friedrich Carl Krück¹⁾, Deputeret i det danske Kancelli og Generalprokurør Chr. Colbiørnsen¹⁾, Kommitteret i Rentekamret Michael v. Essen¹⁾, Kommitteret i Generaltoldkamret Ove Malling¹⁾ og fra Københavns Magistrat: Borgmester Morten Hiorthøy²⁾, Viceraadmændene Carl Ponnoppidan¹⁾ og Herman Læssøe³⁾ samt af de 32 Mænds Forsamling: Bankdirektør, Grosserer Lars Larssen⁴⁾ og Grosserer og Brygger Jens Lauritzen⁵⁾.

¹⁾ Biogr. Leks.

²⁾ Om ham senere.

³⁾ Herman Læssøe, d. Reerslev ved Kallundborg 14. Marts 1742, Søn af Præsten Mathias Herman L. og anden Hustru Sofie Heining, Borgerskab som Hørkræmmer 8. Maj 69, Medlem af 32 Mænd 31. Marts 81, Raadmand 11. Apr. 88, Borgerskab som Brygger 18. Nov. 95, sindssyg 1804, Afsked 30. Maj 1806, død 3. Febr. 17, g. T. 28. Juli 73 Ellen Kirstine Lindskov, d. F. 1. Aug. 1752, død 20. Okt. 1835, Datter af Brygger Niels Pedersen L. og Ellen Michelsdatter Holm.

⁴⁾ Lars Larssen, f. paa Møen 25. Jan. 1737 (Søstersøn til den kbhvske Legatstifter, Tømmerhandler Jens Larsen), Borgerskab som Tømmerhandler og Grosserer 21. Marts 70, Medlem af 32 Mænd 16. Okt. 72, udtraadt 21. Okt. 1807 (Formand), en af Københavns største Rhedere, en Gullaschtype (Drewsen: Strandmøllen, udg. af Clausen og Rist), død 9. Okt. 1817, g. 14. Nov. 66 Charlotte Frederikke Drewsen, f. Strandmøllen 8. Jan. 1749, død 9. Juni 1799, Datter af Ejer af Strandmøllen Johan D. den Yngre og første Hustru Ellen Marie Finckendorff. (Brandf).

⁵⁾ Jens Lauritzen, f. Nibe 15. Februar 1738, Borgersk. som Brygger 15. Okt. 64, tillige som Grosserer 30. Nov. 68, Medl. 32 Mænd

Til Sekretær fik Kommissionen Fuldmægtig i Generaltoldkamret Johan Philip Rosenstand-Goiske¹⁾. Han indtraadte som Medlem af Kommissionen i Juni 1795, og i April Aaret efter traadte Lauritzen ud paa Grund af andet Kommissionsarbejde, men har dog underskrevet samtlige Kommissionens Forslag.

Allerede den 20. August 1794 var Kommissionen færdig med Undersøgelsen af »Uordenerne«, men den havde ved det kgl. Kommissorium af 11. August faaet en dobbelt Opgave. Dels skulde den »paa det nøjeste undersøge Sagen« og dels »derefter gøre os omstændelig Beretning derom, ledsaget af Betænkning og Forslag til de Forholdsregler, der efter Omstændighederne kan anses mest bekvemme til at rette Mangler i Laugsindretningerne selv, samt til at hjælpe de Forurettede til Fyldestgørelse, dersom nogen befindes at være virkelig fornærmet«. Den 28. August tog Kommissionen da efter en Uges Pause fat paa den anden Del af sin Opgave.

Den saa straks, at Hovedskavanken ved Laugsvæsenet var dets Monopol for Laugsmestrene og dets Undertrykkelse af al Konkurrence. Kommissionen vilde rimeligvis, om den havde haft frie Hænder dertil, straks helt have ophævet Laugene, men gik nu, som Opgaven var givet den, i Gang med at reformere Laugsvæsenet

16. Okt. 72, udtr. 11. Juni 1802, død 15. Maj 1803, g. G. 24. Okt. 64 Mette Brock, f. 18. Febr. 1729 Randers, b. G. 4. Jan. 87, Datter af Købmand Rasmus B. og Anne Margrethe Nielsdatter Vorup og Halvsøster til Legatstifteren Niels Brock [hun g. første Gang F. 11. Aug. 1755 Ole Beck, f. Sjælland, Borgerskab som Grosserer 19. Juli 1747, som Brygger 10. Marts 55, Medl. af de 32 Mænd 22. Okt. 55 til sin Død, b. G. 22. Febr. 1762, 53 Aar]. Jens Lauritzen g. 2den Gang G. 5. Marts 88 Anne Marie Hansen, d. Randers 14. Nov. 1759, begr. G. 25. Juli 1808, Datter af Vejermester Johan H. og Frederikke Brock. (Brandf).

¹⁾ Biogr. Leks.

og hørte foreløbig Mestrenes Forslag, idet den sendte en Udskrift af Protokollen med de fremkomne Forklaringer rundt til samtlige Haandværkerlaugs Oldermænd tillige med et Forslag om Udvidelse af Frimestrenes (Ikke-Laugsmestrenes) Antal og Rettigheder. I September indkom da Besvarelserne fra Laugene, men først den 24. December samledes Kommissionen atter for at gennemgaa dem og udarbejde Betænkningen, der afgaves 23. Oktober 1795, idet den store Ildebrand 5.—7. Juni havde hindret Kommissionens Møder i 8 Uger.

Den 13. November indstillede Danske Kancelli Kommissionens Forslag til Kongens Resolution. Men Majestæten (eller nogen af hans Omgivelser) søgte at moderere Kommissionsforslaget en Del, og Kancelliet maatte efter Kongens mundtlige Befaling sende Kommissionen en Række Ændringsforslag, der navnlig røgte ved 8 Punkter (Skrivelse fra Kancelliet til Kommissionen af 31. Marts 1796). Kommissionens Besvarelse heraf er dateret 3. Maj s. A., men herefter laa Sagen stille i hele to Aar. Thi Kommissionen havde i sit Svar vist en haardnakket Utilbøjelighed til at slaa af paa sin »Radikalisme«. Derfor faldt den kgl. Resolution paa Kancelliets Indstilling af 13. November 1795 først den 18. Juli 1798¹⁾, og Resolutionen henstillede blot atter til Kommissionen, om den stadig fastholdt Betænkningen. I en ny Betænkning af 20. Marts 1799 erklærede Kommissionen imidlertid, at det gjorde den, og Kongen befalede da ved Resolution af 28. Febr. 1800 Generalprokurør Chr. Colbjørnsen, der jo var Medlem af Kommissionen, at udarbejde det endelige Forslag, der fik kgl. Stadfæstelse den 21. Marts 1800, men ikke var slet saa radikalt som Kommissionens. Reaktionen var jo alle-

¹⁾ Kanc. Forestillingspr. under 13. Nov. 95.

rede da blevet stærkere i Regeringen end blot 6 Aar forinden.

Paragraf 17 i Forordningen af 21. Marts 1800 lød saaledes:

»Da det er vor Mening at hædre Haandværkerne og forbedre saavel Mestrenes som Svendenes og Drengenes Kaar ved at afskaffe Uskikke og i deres Sted at indføre gavnlig Orden,

saa vil vi til des mere Udmærkelse for denne arbejdende Klasse af Borgere, at, naar der bliver Pladser ledige iblandt Stadens 32 Mænd, skal den halve Del deraf herefter besættes med Kunstnere, Fabrikører eller Haandværkere, samt at en Haandværksmester dertil straks skal udnævnes ved det første forefaldende Valg.

Derefter afveksles dermed saaledes, at hveranden Gang en Haandværker udvælges.

Iøvrigt er det vor Vilje, at de Haandværkere, Fabrikører eller Kunstnere, der vælges til Borgerskabets Repræsentanter, skal have lige Adgang og komme i lige Betragtning med andre hæderlige Borgere til at ansættes som Medlemmer af Magistraten, naar de dertil findes bekvemme«.

Paragrafen er ordret den af Kommissionen foreslaede.

Det var i Mødet den 24. Juli 1795, dette Punkt drøftedes, og allerede da »besluttede Kommissionen at forestille H. Maj., at Haandværkerklassen i en vis Henseende ikke nyder den Agtelse, som den efter Kommissionens Mening fortjener og tilkommer, lige med de øvrige Borgerklasser, da der næppe kan opvises Exempel paa, at nogen Haandværker er blevet valgt¹⁾ som Stadens Repræsentant, iblandt dens 32 Mænd. Dersom

¹⁾ Valget skete i Magistraten efter Indstilling fra de 32 Mænds Forsaml. af to Kandidater til hver Plads, der skulde besættes.

borgerlig Agtelse skal bestemmes i Forhold til enhver personlige Egenskaber i Forbindelse med den Gavn, han fremvirker for det almindelige, saa er det vel ustridigt, at den oplyste og vindskibelige Kunstner, Fabrikør og Haandværker ikke har mindre billig Fordring derpaa end de Medborgere, som bruger andre Næringsveje. Den, der ved sin Flid og Kundskab frembringer og forædler Tingen, har ikke mindre Fortjeneste af Staten end den, der forhandler den«.

Kommissionen henviser dernæst til, at Privilegierne for Staden København hidtil uberettiget er blevet fortolket, som om de kun tillader Valg af Handelsmænd og Bryggere, og peger paa, at der er henimod 3000 Mestre i Byen, hvorfor den indstiller, at det ved Lov bør bestemmes, at Halvdelen af Borgerrepræsentanterne vælges blandt Kunstnere, Fabrikører og Haandværkere, at den første ledige Plads besættes med en Haandværker, og at Haandværkerne faar lige Adgang til Magistratspladserne.

Det ottende og sidste af de Samvittighedsspørgsmaal, Kancelliet den 31. Marts 1796 fremsendte til Kommissionen, forsøgte imidlertid at rokke ved netop dette Punkt i Indstillingen, hvis Original ogsaa her har et (kgl.?) NB., medens Forslaget om Adgang til Magistraten har Vedtegningen »pass«[erer]. »Efter kgl. Befaling« foreslog da Kancelliet i sine 8 Punkter bl. a.: »Om det ikke var tjenligt, at Kollegium af de 32 Mænd her i Staden i deres Forslag til Magistraten ved indtræffende Vacance paa trende Personer, altid maatte bringe een Fabrikant eller Haandværksmand, der udmærker sig ved Duelighed og godt Forhold, med i Forslag, og Kongen ved at udnævne i sin Tid en Raadmand af de eligerede Borgere efter Omstændighederne tage desligste gode Borgere med i Betragtning«.

Kommissionen ønskede imidlertid ikke at lade sin

Reform forfuske, og i sit Svar fastholdt den derfor med Skarphed, at den foreslaaede Ordning var vel overvejet og det mindste, der maatte forlanges. Det hedder i Svaret af 3. Maj 1796, idet Kommissionen ordret citerer sin Indstilling: »I det væsentlige stemmer dette Forslag overens med det, der indeholdes i Anmærkningen [fra Kancelliet]. Det er blot Stilen, der er forskellig. Denne maa Kommissionen underkaste Retelse, hvor den befindes at have Mangler. Men i Hensigt til Sagen selv, da vover Kommissionen at gøre den Bemærkning, at dersom Haandværkernes Adgang til at faa Sæde iblandt Stadens eligerede Mænd ikkun skal bestaa deri, at een Fabrikant eller Haandværker maa bringes i Forslag iblandt 3 Personer, af hvilke der skal vælges een¹⁾, saa kunde det blive meget usikkert, om nogen Haandværker herefter, mere end hidtil, blev valgt til Medlem blandt de 32 Mænd. Af denne Aarsag har Kommissionen allerunderdanigst foreslaaet en bestemt Regel i dette Tilfælde paa de (efter Kommissionens Mening) ikke uvigtige Grunde, som i denne Punkt er fremsat, og man maa allerunderdanigst overlade til H. Maj.'s Retfærdighed og Visdom at veje og bedømme disse Grundes Værdi«.

Samtlige Kommissionens Medlemmer, med Undtagelse af Hiorthøy og Læssøe, har underskrevet denne Besvarelse af de 8 Punkter. Men de to Magistratsmedlemmer erklærede, at de var enige i alle Betænkningens Punkter undtaget eet (om Frimestrenes Antal og Rettigheder), hvorom de afgav Særvota (iøvrigt imod baade det tredje Magistratsmedlem, Raadmand Pontoppidan, og mod de to Repræsentanter for de 32 Mænd). Kom-

¹⁾ Kommissionen opfatter altsaa Kancelliets Forslag saaledes, at fremtidig skulde tre indstilles for hver Plads, der skulde besættes. Kanc. har maaske snarere ment, at Haandværkerne kun skulde have en Plads, naar (en sjælden Gang) tre skulde besættes.

missionens enstemmige Træden i Breschen for den kommunalpolitiske Reform førte ogsaa til dens Sejr, skønt Kommissionens ret vidtgaende Forslag ikke ellers, navnlig ikke paa Hovedpunktet om Frimestrene, alle blev optaget i Forordningen af 21. Marts 1800. Man tog her navnlig Hensyn til de to Magistratsmedlemmer Hiorthøy og Læssøes Betæneligheder, idet Magistraten jo var Laugenes Overordnede og Forsvar, hvad bl. a. fik Udtryk derved, at en Raadmand altid skulde overvære deres Møder.

2. Den store og den lille Kommission.

Selve Tanken om at give Haandværkerne Adgang til de 32 Mænds Forsamling til Gengæld for de Pligter, Samfundet (Regeringen) paalagde dem, — den samme Tankegang, der bragte Stadens Borgere Privilegierne 1658 — stammer ikke fra Kommissionen.

Da Møderne genoptoges Juleaftensdag 1794, laa paa Kommissionens Bord en Betænkning fra Kommissionen ang. Haandværkerlaugenes bedre Indretning, afgivet den 28. Januar 1794, altsaa før Strejken, og som nu fremsendtes af Kancelliet til Kommissionen. Denne Betænkning var, da Strejken udbrød, i Kommercekollegiet til Erklæring, og dette sørgede nu for, at Betænkningen kom til den »store Kommission«.

Heri stod Forslaget om at give Haandværkerne Halvdelen af Pladserne i de 32 Mænds Forsamling.

Anledningen til denne »lille« Kommissions Nedsættelse var den ret uskyldige Omstændighed, at Kunstakademiet — »def kgl. Billedhugger-, Maler- og Bygningsakademi« — ikke kunde faa Laugene til at opgive deres gamle Skikke ved Mesterstykkers Forfærdigelse¹⁾. Man

¹⁾ Meldahl & Johansen: Kunstakademiets Historie, S. 93 og 112, hvor dog Sagen kun lige strejffes.

havde i sin Tid — efter Magistratens Forslag — gjort Akademiet til Laugenes tekniske Vejleder. Det skulde ordne teknisk Skole for Lærlinge og godkende Tegninger til Svende- og Mesterstykker, navnlig ogsaa godkende selve Mesterstykkerne, og paase, at der ikke udførtes upraktiske Mesterstykker (Reskript fra Kanc. til Magistraten 27. August 1762, jfr. Raadstueplakat 1. Sept. 62). Det var i Akademiets Reglement, givet af Struensee, gjort til en af dets Hovedopgaver. Men Laugene vilde ikke lave andre end de gamle Mesterstykker, selv om Akademiet fandt dem upraktiske, og Akademiet skrev derfor den 17. Juli 1789 til Kancelliet, at det maatte have indført nye Laugsartikler for deri at faa den Magt, det savnede efter de gamle. Da Magistraten gerne vilde være med dertil, opfordrede Kancelliet den 6. Februar 1790 begge til i Forening at foreslaa »Forandring og Forbedring i Laugsartiklerne«. Der skete imidlertid intet, og ved en ny Skrivelse af 7. Januar 1792 spurgte Kancelliet derfor baade Akademiet og Magistraten, hvorfor det ikke havde faaet Forslag, og om, hvor langt de var kommet i deres Overvejelser. Kancelliet lagde tilmed ikke Skjul paa, at dets Utaalmodighed skrev sig fra et socialt Moment i Sagen, nemlig derfra, at det ofte fik Klager over »de til Mesterstykkets Forfærdigelse medgaaende Omkostninger«. Vanskelighederne for nye Folk ved at blive Mester, og finde Optagelse i Laugene, var store, og Mestrene i Laugene havde jo Monopol paa alt Arbejde.

Magistraten udpegede da 1792 til en Kommission: Borgmester Hiorthøy og Raadmændene Schiøt¹⁾ og

¹⁾ Balthasar Schiøt, d. G. 18. Juli 1743, Søn af den rige Urtekrammer Niels S. og anden Hustru Kirstine Daldorph, Viceraadmand 16. Nov. 70, Borgmester 31. Marts 93, død 3. Juli 1810, g. Slotskirken 20. Marts 1771 Hofdame hos Dronning Caroline Mathilde Anna Charlotta Margaretha Horn, d. 30. Dec. 1738 i Ny-

Lange¹⁾. Akademiet valgte: Billedhuggeren Joh. Wiedewelt²⁾, Maleren Nic. Abraham Abildgaard²⁾ og Arkitekten P. Meyn²⁾. Den 29. Februar 1792 holdtes det første Møde, og man samledes derefter paa Raadhuset hver Torsdag. Til Sekretær antoges exam. juris H. C. Sonnin³⁾, der efter Kommissionens Udtalelser i Betænkningen at dømme har gjort samme Gavn som et Medlem.

I denne Kommission vilde man først samle (kodificere) hele Laugslovgivningen, men da det viste sig »uendeligt« — der var lappet saa meget paa Laugsvæsenet, at det ikke var til at finde ud af —, valgte man paa Grundlag af sine indgaaende Studier at udarbejde et Sæt helt nye Laugsartikler med en almindelig (fælles) Del og en Række specielle Bestemmelser for hvert Fag (i alfabetisk Orden). I Overensstemmelse med det særlige Formaal for Kommissionen foresloges endelig, at 3 Medlemmer af Akademiet med Sonnin som

købing F., død 5. Juli 1812, Datter af Hører ved Latinskolen Niels H., Broder til Politimester og Borgmester i Kbhvn., Digteren Fr. Horn, og Anna Cathrine Andreasdatter Chrystalsin.

¹⁾ Herman Henrik Lange, f. 27. Jan. 1755, Søn af Postdirektør Jens Christensen L. og Anne Cathrine Beckmann, Kancellisekretær 20. Juli 1778, Raadmand 8. Jan. 90, død 31. Dec. 92, g. G. 14. Dec. 85 Margrethe Grøn, d. G. 15. Nov. 1755, død 10. Aug. 1808, Datter af Brygger, Underfoged Rudolf Henrik G. og første Hustru Anne Margrethe Galschött.

²⁾ Biogr. Leks.

³⁾ Hans Christoffer Sonnin, Kolding 4. Okt. 1750, Søn af Fuldmægtig hos Amtmanden, senere Birkedommer i Koldinghus Rytterdistrikts Birk Hans Albrecht Gottlob S. og Anna Dorthea From, exam. jur. 1774, Fuldmægtig hos Prof. Harsdorff, 1795 Forvalter ved Charlottenborg, 1804 Auditor ved Borgervæbningens to Korpser, havde været Bogholder og Korrespondent for dets Artillerikorps fra dets Oprettelse 1789, 1808 tillige Regimentskvartermester ved begge Korpser. Skrev 1798 en Pjece om Tøndesystemet i Retirader, som han er Opfinder af (2det Oplag 1805), død 18. Maj 1811, g. Maria Kreil, død 10. Dec. 1848 (?), 91 Aar gl.

Sekretær fremtidig skulde danne et staaende Udvalg for samtlige Haandværkerlaug, som hos det skulde kunne faa klaret alle tekniske og juridiske Spørgsmaal. Magistraten synes altsaa ikke at have været uvillig til at afgive den Overhøjhed over Laugene, som den havde. Denne »lille« Kommission blev derefter stadig siddende ogsaa efter Udnævnelsen af »den store«. Endnu 5. Oktober 1798 blev den spurgt om et saa vigtigt Spørgsmaal som Frimestrenes Antal og Rettigheder. Det har vel været Situationens Alvor i 1794, der førte til Nedsættelse af den »store« Kommission, der var saa repræsentativ, navnlig politisk set, som man overhovedet kunde skabe den, medens »den lille« vel nok var mere sagkyndig — trods de mange store Navne i Kommissionen af 1794.

I den »lille« Kommissions Betænkning¹⁾ finder vi baade Forslaget om Haandværkernes Optagelse i de 32 Mænds Forsamling og de sociale Betragtninger, der førte til Forslaget og Forordningen 1800 § 17.

Det hedder i den »lille« Kommissions Begrundelse af dens Forslag til nye Laugsartikler:

»Kommissionen har ikke sparet sig nogen Møje for at gøre dette Forslag saa overensstemmende med dets Hensigt som muligt, og ved Lovens Approbation vilde megen Uorden forebygges og mange Misbrug hænges, men desuagtet indser man dog, at en Del af de Hindringer, som ligger i Vejen for Haandværkerstandens Opkomst, neppe med denne Lov vil kunne bortryddes, ja man frygter endog, at den ikke med større Iver vil blive overholdt end enhver anden Lov, som blot forbinder Straf med Overtrædelse uden at bestemme Opmuntring eller Belønning for Efterlevelsen. Derfor har Kommissionen troet, at Opmuntring er det sikreste Middel hvormed denne Hensigt kunde opnaas.

¹⁾ den er Protokolbilag Nr. 87 i den store Kommissions Arkiv.

Haandværkerstanden har hidtil været i en Slags Ringeagtelse. Den har som en Følge deraf, om ikke *de jure*, saa dog *de facto* paa nogle faa Exempler nær¹⁾ været udelukket fra borgerlige Hædersposter. Denne Ringeagtelse har haft sin skadelige Indflydelse saavel paa Standens Moralitet som dens borgerlige Forfatning og har ligesom kvalt den ædleste af alle Drifter, der bør besjæle en værdig Borger, denne nemlig at kunne erhverve sine Medborgeres udmærkede Agtelse«.

Haandværkere, der har tjent nogen Formue, nedlægger deres Værksted, fordi det synes en Hindring for at vinde Agtelse, og sætter aldrig deres Børn til at være Haandværkere for ikke at sætte dem i en Stand, hvor der ingen Udsigt til borgerlig Hæder findes.

»Til saadant at forebygge indser Kommissionen intet kraftigere Middel end Opmuntring, denne nemlig, at Haandværkerstanden maa nyde lige Agtelse med Handelsstanden og lige Adgang til borgerlige Hædersposter uden Hensigt til Profession, og at det ved Lov allernaadigst fastsættes, at Stadens 32 Mænd stedse skal bestaa af lige Antal Haandværkere og Handelsmænd, og at der ved Vakancer skal vælges Haandværkere, til Antallet var lige, dog at der ved Valget fornemmelig ses paa de Mestre, som fordelagtigst havde udmærket sig ved deres Arbejde, og som havde udlært de fleste og dueligste Svende og ikke har overtraadt Laugsartiklerne.«

Tydeligere og klarere end sket i de to betydelige Kommissioners Betænkninger kan det ikke siges, at Haandværkerstandens Stilling var et stort socialt Spørgsmaal, hvis Løsning trængte sig paa.

¹⁾ nemlig Officersstillingerne i de to Borgervæbningskorpser — Infanteri og Artilleri — og især i Brandkorpset. En Mængde Borgere i de Dage tituleres derfor stadig og med Forkærlighed: Løjtnant, Kaptejn, Major eller hvad de nu var i et af disse Korps, fra hvilke dog ikke alene Aristokratiet, men ogsaa det højere Bourgeois synes at have holdt sig borte.

3. Borgmesteren og Buntmageren.

Uden Tvivl var det Borgmester *Morten Hiorthøy*, som mere end nogen anden havde Æren for, at Spørgsmaalet ved sin Løsning blev kombineret med Forslaget om Haandværkernes Adgang til Deltagelse i Byens Styrelse. Han var den eneste, der var Medlem af begge Kommissioner, og i den »lille«, der var den, der først fremsatte Forslaget, har han antagelig været den ledende Mand. Akademiprofessorerne har sagtens ikke interesseret sig meget for den politiske Side af Sagen, siden de ikke engang fik Kunstnerne med i Forslaget, som det senere var Tilfældet i den store Kommissions Betænkning. Forslaget om at medtage Kunstnerne stammede dog ellers fra de to Kommissioners fælles Kilde, en Pjece fra Aaret 1793, der skal omtales nærmere nedenfor. Af de to Magistratsmedlemmer, der sad i den »lille« Kommission ved Siden af Hiorthøy, var Læssøe Handelsmand, og Schiøt, som vistnok for en Del levede paa sin indflydelsesrige Slægts sociale Stilling i København, var i hvert Fald ikke saa betydelig som Hiorthøy, der efter en glimrende Hofkarrière var blevet en god Embedsmand og indtog en socialt fremskudt Stilling.

Hiorthøy var 1794 56 Aar gammel og havde været Borgmester i 10. Det siges¹⁾, at han i sin Tid var Struensees Mand, men hans brave Karakter og hans Behændighed (han var meget afholdt af Kongen personlig) lod ham holde Stillingen efter Struensees Fald og tilmed opnaa nye betroede Hverv under Guldberg, der imidlertid rev ham med sig i *sit* Fald den 14. April 1784. Endnu 1792 omtaler Guldberg ham i et Privatbrev²⁾ som »den ærlige Hiorthøy«. H. har dog vel

¹⁾ af Komponisten Nic. Rasmussen (Pers. Tidskr. 3. R. 5. B. S. 68).

²⁾ Hist. Tidskr. 4. R. 1. B. S. 386.

ikke blandet sig meget i Politik, og som den rige Hørkræmmer, Borgmester J. P. Suhrs Svigersøn har han haft en nok saa solid Stilling i det københavnske Bourgeois, skønt Suhr 1771 (efter Hiorthøys Raad?) lod sig bruge af Struensee, da denne afskaffede det kommunale Selvstyre i København¹⁾. Ogsaa ved Selvstyrets Genindførelse 1772 var Suhr dog i første Række, blev endogsaa Viceborgmester.

Hiorthøy var iøvrigt en selfmade man og havde haft en helt eventyrlig Løbebane²⁾. Han var Søn af en fattig norsk Præst Hugo Frederik Mortensen [Hiorthøy] og født 27. Sept. 1738 i Klep, Jæderens Fogderi, Stavanger Amt, paa Norges Vestkyst. Faderen var dansk, født 1699 paa Gammelgaard, Ryde Sogn, paa Lolland som Søn af Forpagteren Morten Olufsen Krøyer. Moderen har antagelig heddet Hiorthøy. H. F. Mortensen blev Student fra Herlufsholm 1717 og kom straks efter Examen som Kapellan til Norge, var fra 1731 Skibspræst i det ostindiske Kompagnis Tjeneste, til han 1734 fik det ringe Klep Præstekald, hvor han døde ung 30. Januar 1741. Han var gift med Inger Beate Schreuder, en Præstedatter fra Gloppen i Bergenus Amt. Ogsaa hendes Fader Peder Schrøder var af dansk Slægt. Hun døde 1791.

Som fattig Student kom Morten Hiorthøy 1756 til København fra Bergens Skole. Han tog hurtigt theologisk Embedsexamen (6. Dec. 1760) og har vel ernæret

¹⁾ Herman Trier: Revolutionen i Raadstuen; Udtrykket Borgerrepræsentant stammer herfra, idet Struensee gav Borgerskabet to Repræsentanter i den nye Magistrat.

²⁾ Kilder til hans Personalialia: J. F. Lampe: Bergens Stifts Biskopper og Præster, Bergens Skoles Program 1868, Manthey: Ridderes Levnedsløb, Wad & Leth: Demitterede fra Herlufsholm. Sønnens Biografi af H. Nutzhorn i Hist. Maanedskr. f. folkelig og kirkelig Oplysning VII (1886).

sig i København af Undervisning som saa mange andre Studiosi. Imidlertid traf han Hofmesteren for Kongens Pager og Bibliothekar ved Kongens Haandbibliothek Friedrich Christian Franckenau¹⁾, der siden var hans gode Ven; han skaffede ham 1763 nogle Extratimer i Pageskolen paa Frederiksberg Slot. Hiorthøy underviste her i Religion, Geografi og Historie 20 Uger, fra 19. Maj til 5. Okt. à 5 Rgd. om Ugen = 100 Rgd. (kom tilmed i Hof- og Statskalenderen), og hermed havde han faaet sin Chance. Allerede 15. Nov. 65 blev han Hofskriver, og efter Struenseetiden naaede han 13. Okt. 73 Stillingen som Hofinspektør, udnævnt efter Kongens specielle Ønske og betroet hele Hofholdningens Økonomi. Stillingen oprettedes til ham med en Gage af 1800 Rgd. om Aaret. Ved Kongens personlige Indgriben og udenom Kancelliet udnævntes han endelig 7. Nov. 81 til succederende Borgmester i København med en Gage af 1800 Rgd., skønt Borgmestrene ellers kun havde 1600 Rgd. Han vedblev dog at være Hofinspektør, men efter Guldbergs Fald fik han sin Afsked, idet hans Myndighed 22. Juni 1784 henlagdes under Hofmarschallen, og Embedet ophævedes. En af hans Fuldmægtige i Hofstuen, Mogens Nielsen²⁾, blev Hofrevisor, som den nye Titel lød.

Ved Reskript af 11. Aug. 84 indsattes Hiorthøy i sin Stilling som Borgmester og beholdt Lønningen paa de 1800 Rgd. Samtidig blev han Konferensraad efter 1773 at være blevet Justitsraad, Aaret efter virkelig Justitsraad og 1779 Etatsraad. Han boede en Tid paa Bakkehuset og ejede ved sin Død 26. Nov. 1815 en Gaard i Løvstræde. Den 22. Nov. 1769 var han i Frue

¹⁾ 1763 Toldinspektør i Kbhvn., Worms Leks.

²⁾ Hofinspektør 11. Maj 92, død 29. Aug. 1828, 74 Aar, som Etatsraad.

Kirke blevet gift med Anne Elisabeth Suhr¹⁾, der overlevede ham og døde 9. Jan. 20. Efter Werlauff²⁾ skal Hiorthøy have været en stærkt religiøs Mand, Tilhænger af Hernhutterne, ligesom hans Søn Kancelliar-kivar Chr. Jul. Fr. Hiorthøy ved sin Død 1848 var en kendt Grundtvigianer. Denne Søn og en anden, Johan Peder H., der var uadskillelig fra ham, hørte i sin Tid til Københavns Originaler og er afbildet sammen i J. Davidsen: Fra Kongens København I, S. 354.

En Broder til Borgmester Hiorthøy, Hugo Fr. H.³⁾, var Præst i Norge og en dygtig Embedsmand. En anden Broder, Peder Schrøder H., der døde i Latinskolen i Bergen, hædredes ved sin Begravelse 22. December 1752 ved en Sørgekantate forfattet af Skolens Elever og Lærere, og af Morten H. haves fra Skoletiden et Sørgedigt over Skolens Rektor Jacob Høyer, en Præstesøn fra Sjælland.

Tilkommer Æren for Gennemførelsen af den Reform, der bragte Haandværkerne ind i Byens Raad, end Borgmester Hiorthøy, skyldes dog selve Ideens Fremsettelse en jævn københavnsk Haandværksmester, Hofbuntmager *Philip Bremer*, der 1793 havde fremsat Forslaget i et lille anonymt Skrift: En Samtale imellem 2de Borgere om Kiøbenhavns Repræsentantere, eller de saakaldede 32 Mænd (trykt hos Chr. F. Holm). Det lyder helt mærkeligt, at den Tanke, at Haandværkere skulde have Del i Byens Styre, kan henføres til en Enkeltmand, tilmed i denne den franske Revolutions Tid; man skulde tro, Tanken da »laa i

¹⁾ d. F. 5. Juli 1751, Datter af Grosserer og Borgmester Johan Peter Suhr og Anne Dorthea Aagaard. C. Nyrop: Det Suhr'ske Hus.

²⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. 4. B. S. 291.

³⁾ Biogr. Leks., Musæum 1893.

Luften«. Sprogbrugen og Argumentationen i Bremers lille Pjece har imidlertid sat saa afgørende og tydelige Spor i de to Kommissioners Betænkninger, at Paterniteten til Forslaget ganske aabenbart tilkommer Buntmageren, skønt Pjecen først er udkommen faa Maaneder forinden Afgivelsen af den »lille« Kommissions Betænkning.

Da Bremer, der 1794 var Oldermænd for Buntmagerlauget, den 17. Sept. 1794 besvarede den »store« Kommissions Forespørgsel om Laugets Stilling til Frimestrene, tog han i Slutningen af sin Skrivelse Anledning til at tilføje, at han »vilde forestille Kommissionen, at alle disse Laug, hvorom der nu skrives saa meget, ingen Talsmænd har for deres Trang og Fornødenhed mellem Stadens Repræsentanter«. Han fortsætter: »Jeg saavel som alle oplyste Borgere ønsker, at der mellem Stadens borgerlige Repræsentanter var nogle duelige og kyndige Mænd af Kunstnere og Professionister«, og han vedlægger endelig sin anonyme Pjece — som det hedder i Kommissionens Protokol: »Med denne Skrivelse følger et i Aaret 1793 udgivet Skrift, som Oldermænd Bremer angiver sig at være Forfatter af og indeholder den Ide¹⁾, at Professionister og skulde tages til at være af Stadens Repræsentanter«.

Denne Protokoltilførsel tyder, Udtryk for Overraskelse som den er, ikke paa, at den gode Buntmager har Ret i, at hans Ønske deltes af alle oplyste Borgere. Protokolfører Rosenstand-Goiske var Medudgiver af

¹⁾ En anden Pjece: »Er Københavns 32 Mænd det almindelige i Staden til den hensigtede Gavn eller ikke?« udkom samme Aar, ligeledes anonymt. Baade Thaarup: Journal og Haandbog for Københavnerne I (1797), der ønsker de 32 Mænd folkevalgt, og Chr. Bruun: Bibliotheca Danica sætter denne Pjece, der falder i Traad med Bremers, i Tid efter denne. Noget tyder paa, at denne anden Pjece er forfattet af en af Rodemestrene.

»Borgervennen«, et toneangivende Ugeblad netop for de gode oplyste Borgere (udgivet af den endnu bestaaende Forening af samme Navn). Han har kendt de Ønsker, der næredes af alle oplyste Borgere, og skønt Pjecen var et Aars Tid gammel, omtaler af Laugsoldermændene da ogsaa kun Blikkenslager P. Løser Tanken om Haandværkernes Repræsentation, og Blikkenslageren er endda ret søgt i sin Anledning til at komme ind paa den, saa man faar det Indtryk, at hans Bemærkninger er inspireret udefra.

Bremer var utvivlsomt forud for sine Klassefæller. Han havde — allerede det var mærkeligt for en Haandværksmester — 44 Aar gammel udgivet en Roman, hvori han med stor Beundring for Ludvig Holberg vilde give intet mindre end en moderne »Niels Klims Rejse«. Han kaldte den »Bremerfeldterne eller Herman von Bremenfeldts Sønners og Sønnesønners Rejser, Fortællinger, Løjer og komiske Tildragelser. En dansk Original«. I denne politiske Roman, der foregives at være fortalt af Bremenfeldt jun., fører han i 4 Aar sine Helte rundt gennem Tyskland, Østrig og Holland og faar saaledes Lejlighed til at meddele en Række Oplysninger om alle Nordeuropas Folk. Hovedbestanddelen er Reminiscenser fra en udstrakt Avislæsning, og overalt mærkes hans Hang til at tale i Dialog — som i hans lille Pjece af 1793 —, men Bogen er frisk skrevet og aabenbart for en Del bygget paa Erindringer fra Ungdommens Rejser — for 36 Aar siden (1755), siger han i en Anmærkning. Nogen litterær Værdi har den ikke, skønt den, da den danske Læseverden paa den Tid kun sjældent saa originale Romaner, vakte Samtidens Opmærksomhed. Den udkom i 4 Storhefter (1789, 90, 91 og 93) og var anonym. Berlings »Lærde Tidender« sablede den omhyggeligt ned, hver Gang et nyt Hefte udkom. En af Hovedankerne var, at Sproget

ikke var indviklet nok — i Proklamastil, og at Bogens Vers var slette (nogle var endog paa Tysk); men trods al Kritik maa den have gaaet godt, thi Forfatteren navngiver sig i Forordet til sidste Hefte med en vis Glæde, og da man fik at vide, at Romanen stammede fra en Mand, der ikke var Student, synes Kritikerne ogsaa at have følt sig forpligtet til at være noget mildere i deres Bedømmelse. Bremer udgav 1795 endvidere et lille Ugeblad: »Borgerligt Tidsfordriv«, hvoraf der kom 19 Numre, som nu synes at være tabt paa Nr. 6 nær, der haves i Universitetsbibliotheket, som til Gengæld kun ejer 2det Bind af »Bremerfeldterne«, medens det kgl. Bibliothek dog har begge Bind. Ugebladets Indhold er opregnet i en Anmeldelse i »Kritik og Antikritik«, hvor det kommer til Orde, at den litterære Buntmager var kendt og agtet for sin Læsning. Ugebladet synes imidlertid at have været helt værdiløst og gik jo ogsaa hurtigt ind.

Philip Bremer, der nok har fortjent, at hans Navn ikke helt glemmes, var født i København 1735 og døbt i St. Petri Kirke den 13. Sept. Faderen, Carl B., var ligeledes Buntmager (paa Gl. Torv) og opgav, da han 4. Juli 1731 tog Borgerskab, at være født i Stockholm. Han døde 1751 af Brystsyege og blev 24. Marts begravet paa St. Petri Kirkegaard, 43 Aar gammel. Moderen hed Anna Christina. Sønnen, Philip Bremer, løste Buntmagerborgerskab 18. Juli 1759 og boede i Hyskenstræde ved Hjørnet af Amagertorv, indtil han 1800 flyttede til Østergade, hvor han døde 26. Juli 1803. Han var sit Laugs Oldemand i 30 Aar, fra 15. Okt. 1770 til 2. Juli 1800, ligeledes noget enestaaende. Den 15. April 1763 fik han kgl. Bevilling til at sælge Sukker og Stivelse og fabrikere Tobakspiber, Sy-, Knappe- og Haarnaale.

Han blev tre Gange gift: 22. Juli 1761 (G.) med

Karen Calmer, begr. G. 11. Marts 1763, 47 Aar, 24. Juni 63 (G.) med Anne Marie Krey, begr. 6. Okt. 1780 (G.), 37 Aar, og endelig 3. Jan. 81 (N.) med Elisabeth Magdalene Darlay, Datter af Sproglærer Frantz Darlay og Anne Cathrine Meyer. Den tredje Hustru overlevede ham. Hun fortsatte Forretningen, til Datteren Johanne Margrethe 1804 (13. April i N.) blev gift med Buntmager Andreas Gross (1773—1815). Efter dennes Død omdannede de Buntmagerbutikken til et Pigeinstitut, der fortsattes adskillige Aar. Bremers Enke døde 15. Febr. 1830, i sit 85de Aar. (Lengnick: Smith-Heiberg).

Utvivlsomt maa en Haandværker af Philip Bremers Type have nydt betydelig Agtelse i den lille By, som København da var, og han har sikkert ikke savnet Ørenlyd hos Kommissionerne for sin lille Pjece om de 32 Mænd. Det har vel heller ikke været uden Betydning for ham, at han stod paa Omgangsfod med den rige Købmand Lars Larssen, der som omtalt var Medlem af den »store« Kommission; i hans Hus var Bremers et Aar ældre Søster Mette Cathrine ansat, vistnok hele sit Liv¹). Hun døde der 4. Juni 1816 (Sk.), og allerede ved Datterens Daab Dec. 1781 er Larssen og Hustru, Larssens Svoger Brygger og Justitsraad Hans Heger, og Kammerraad Johs. Søbøtke, en Mand fra deres Kreds, Faddere hos Buntmager Bremer.

Saa stor en Fremskridtsmand Bremer end var — han agiterede i sit Ugeblad særlig for Frankrig, Revolutionens Land, medens den offentlige Mening i Landet dengang mest var tyskvenlig —, var han dog, som man kan vente, en erklæret, ja næsten fanatisk Tilhænger af Laugenes Bestaaen. »Nu skrives der saa mange to og fire Skillings Pjecer om Laugenes Ophævelse,« siger han i sit Indlæg til Kommissionen. »Disse Skriblere

¹) Drewsen, Strandmøllen, ved Clausen & Rist.

giver dem Skylden for Svendenes Opstand. Med Urette! Kularbejderne i Skotland og Væverne i Manchester og Bedford og Pøbelen i London gør ogsaa Opstand og Oprør. Har de ogsaa Laug?»

For sin Pjeces Skyld, der dog har spillet en Rolle i Byens og Haandværkerstandens Historie, fortjener Bremer at huskes. Han giver her en Skildring af Oplysningstidens Smaaborgere. Pjecen begynder med et nok saa godt Anslag:

A. Kjære, sig mig dog, hvorledes det gaar til, at ingen Kunstner, Professionist eller anden Borger bliver valgt til at være en af de saakaldte 32 Mænd, undtagen blot Grosserere, Bryggere, Vinhandlere og Kræmmere. Da disse skal være Borgernes Repræsentanter og overveje alt til Borgerskabets Bedste, saa synes det mig, at det er fornedrende for alle de øvrige Borgere, især for Kunstnere og Professionister, at ingen af disse kan nogen Tid blive valgt, da der dog i denne store Mængde findes en Del med Kundskaber og Videnskaber begavede Folk.

Bremer lader derefter sin anden Person — B. — gennemgaa Byens Privilegier og fastslaar, at de ikke forbyder at tage Haandværkere til Medlemmer af Byens Raad¹⁾. Han fortsætter:

¹⁾ Heri tog Bremer og med ham de to Kommissioner dog fejl — historisk set. I 1659, da Privilegierne blev givet, var Haandværkerne (Laugene) vel med ved Valget af de første 32 Mænd, men fik selv kun 5 raadgivende Tilforordnede, nemlig Guldsmedenes Oldemand Johan Stickmann paa Købmagergade, Smedenes Oldemand Augustinus Otte, Vingaardsstræde, Skomager Claus Veboe, Klosterstræde, Possementmager Poul Førster, Østergade, og Skræder Peder Jensen Riber, Brolæggerstræde. Senere skulde dette Antal indskrænkes til 4, og hvert andet Aar skulde de, en ad Gangen, erstattes med andre Haandværkere, mens de øvrige 32 Mænd (der udnævntes kun 31) sad paa Livstid. Imidlertid synes de 5 Haandværkere at være blevet siddende ogsaa paa Livstid. Stickmann døde dog allerede efter 5—6 Aars Forløb, Otte og Veboe kort efter 1668, Førster 1673 og Riber 1689. De erstattedes aldrig af andre, men selv denne raadgivende Haandværkerrepræsentation blev altsaa bortscamoteret. (O. Nielsen: Kbhvn.s Hist. V, S. 454).

»Enhver kan dog indse, at til Kunstnere og Haandværkere¹⁾ udfordres fuldkommen saa megen Kundskab som til at være f. Ex. Ølbrygger, hvilken i mine Tanker er den simpleste borgerlige Haandtering, som til kan være, og som de fleste Bryggere end ikke engang selv har lært, men ved at eje Penge har købt sig Bryggergaarde . . .

Kunstnere og Haandværkere bliver Staten fuldkommen saa nyttige Folk som Detailhandlerne og andre, som nu ene bliver valgt. De første forædler Landets Produkter ved Kunstflid og ved deres Arbejde. De giver, især ved deres Arbejdes Godhed, fra København Arbejderne i de mindre Stæder et efterlignende Mønster, hvorefter de kan danne sig til at blive fuldkomnere end forhen. En Del af dem har rejst udenlands paa deres Professioner og Haandteringer og derved ikke alene erhvervet sig mere Kundskab i deres Metié, men endog lært at kende en Del Stæders borgerlige Indretninger, ja ved Omgang med forskellige Personer og Nationer bekommet en større Menneskekundskab og et mere udvidet Begreb om mange nyttige og forskellige Ting. Ja, nogle har ved gode Bøgers Læsning søgt at dyrke deres Forstand og beriget samme med Kundskaber, hvori mange langt overgaar en Del af de saakaldte fornemme Borgere, især af dem, som ikke har rejst og hvoraf mange aldrig har læst nogen god og nyttig Bog.

B. Det, som kan være det allerskadeligste herved, er, at Kunstner- og Haandværkerstanden, som dog udgør den væsentligste og største Del af Borgerstanden, ikke har nogen Talsmand for denne saa vigtige og nyttige Klasse af Borgere mellem Stadens Repræsentanter . . . Nogle duelige og bekendte Mænd valgte for denne anseelige Mængde af Borgere kunde vejlede selv Magistraten i visse Ting, Haandværkerne vedkommende, ja selv give de øvrige Repræsentanter et rigtigere og fuldkomnere Begreb om mange Ting, disse Klasser angaaende, da de øvrige Repræsentanter ikke kan kende disse Klassers lokale og inderlige Forfatning, deres Fordele og Mangler . . .

Klassen af Kunstnere og Haandværkere har ved den almindelige Oplysnings Sol faaet en ganske anden Dannelse,

¹⁾ Samling af disse to »Klasser« under eet er vel bevirket ved Akademiets Overhøjhed over Laugene efter Raadstueplakaten 1762.

end den havde for et Hundrede Aar siden. Ja, hvad havde selv den hele øvrige borgerlige Klasse paa den Tid, saavel Købmænd, Kræmmere og andre ulærde Borgere, forud for disse? Sædernes Forfinelse, især blandt Residensens Borgere, har faaet siden den Tid en ganske anden Kultur. De mange oplysende Skrifter saavel i Modersmaalet som i andre levende Sprog, som er skrevet til Menigmands Oplysning, har dannet Borgerklassen til ganske andre Mennesker af Tænkemaade og Forstandsevner end forhen . . . Velhavende Borgere endog af denne Klasse giver nu deres Børn en langt bedre kundskabelig Opdragelse, end forhen er sket . . .

A. Æren, som er en saa stor Drivefjeder til alle menneskelige Handlinger, vilde bringe en Del af denne Klasses Borgere ved kloge og gode Handlinger, ved formeret Kundskab, ja ved mest mulige gode Sæder og Forhold til at gøre sig berømt og bekendt iblandt sine Medborgere for at kunne opnaa den Ærespost at blive en af sin Klasses Repræsentanter. Nu derimod er det fornedrende for den Mand, der har anlagt sin Tid vel, at han med det bedste Hjerte og den mest oplyste Kundskab skal staa tilbage og ikke tjene sine Medborgere blot for en Fordoms og gammel Vanes Skyld, som grunder sig paa uvidende Tider,

B. Den Forklaring, som nogle har gjort over den anden Paragraf [i Privilegierne], at under Navn af de bedste og fornemste Borgere skal forstaas de rigeste Borgere, kan ikke have Sted uden i aristokratiske Republikker, men ikke i Monarkier, og kan ikke anvendes paa København, da Stadens Privilegier er givet lige for alle dens Borgere uden at fastsætte, hvor meget een Borger skulde være rigere end den anden . . .

B. Det er besynderligt i denne Skrivefrihedens Tid, som vor milde og naadige Regering har givet de danske Stater til Oplysning, at ingen endnu har berørt denne Materie, som dog angaar en saa anselig Del af Residensstadens Borgeres Vel.

A. Lad os give denne vor Samtale i Trykken . . .

Disse Bemærkninger, der giver et Billede af hele denne Tid med dens store økonomiske Opgang og den deraf følgende sociale Fremdrift, var Motiverne for de to Kommissioners Forslag. Regeringens ulykkelige Poli-

tik, der 5—6 Aar efter skabte mere end en Menneskealders Armod af den økonomiske Velstand, skulde jo imidlertid hurtigt forvandle Oplysningstidens sociale Forstaaelse til politisk og social Reaktion.

4. Smedemester Christen Nielsen Rosbjerg.

I de 32 Mænds Møde den 24. April 1800, hvor den officielle Kundgørelse af Forordningen 21. Marts 1800 skete, skulde der vælges to nye Repræsentanter. Den gamle Sekretær Peder Falch¹⁾ var død, og samme Skæbne havde ramt Isenkræmmer Baadh²⁾. Der skulde altsaa efter Forordningen først vælges en Haandværker, derefter en Handelsmand.

Om nogen har tænkt paa Bremer, der nu var 64 Aar, vides ikke. Ingen foreslog ham. Smed *Christen Nielsen Rosbjerg* var fra første Færd i Spidsen, da det drejede sig om Besættelsen af den Plads, der skulde tilfalde Haandværkerne. Han fik ved Afstemningen i de 32 Mænds Forsamling om Indstilling til Magistraten 7 Stemmer, medens af Handelsklassen de to Grosserere

¹⁾ Peder Falch, f. Kbhvn. ca. 1727, Borgerskab som Brygger 12. Sept. 68, Medlem 32 Mænd 16. Okt. 72, Notarius (Protokolfører) 21. Juli 77, Sekretær i den vigtige Brolægningskommission, begr. F. 11. Febr. 1800, g. G. 2. Nov. 68 Dorthea Grøn, d. H. 10. Jan. 47, død 9. Nov. 1801, Datter af Brygger og Underfoged, Justitsraad Rudolf Henrik G. og første Hustru Anne Margrethe Galschött.

²⁾ Octavius Hollmann Baadh, d. P. 31. Dec. 1728, Søn af Isenkræmmer Peder B. og Elisabeth Magdalene Hollmann, Borgerskab som Isenkræmmer 13. April 1761, Medlem af 32 Mænd 16. Okt. 72, død P. 1. Februar 1800, g. P. 19. Sept. 61 Anne Marie Christiane Rosenberg, d. P. 4. Marts 1740, begr. P. 7. Sept. 96, Datter af Klædekræmmer Christian R. og Christiane Gerdson (O. Andrup: Baadh & Winther).

Hans Wassard¹⁾ og Perch²⁾ havde henholdsvis 13 og 12 St. »Haandværkeren« Universitetsbogtrykker Schultz havde 7 Stemmer som Rosbjerg, men var dog nævnt sidst af de to. Haandværkerne indstilledes altid senere med betydelig færre Stemmer end Handelsmændene, da de sidste efter Praksis skulde have to Tredjedele af de afgivne Stemmer for at kunne indstilles. Iøvrigt var der ved dette første Valg af en Haandværker ingen Mangel paa Emner. Der foresloges ialt 11 Haandværkere, nemlig foruden Rosbjerg og Schultz, der blev indstillet til Magistraten, Buntmager Liebenberg (6 St.), Tømrermestrene Kirkerup og Hallander, der fik 5 og 1 St., Muremester Quist (5 St.), Juvellerer H. C. Winther (4 St.), Vævermester Køhlert (3), Smedemester Gamst (2), Urmager Jürgensen og Muremester Martens (hver 1 St.). Disse Mænd optraadte ogsaa i de følgende Aar som Kandidater, selv naar de, maaske nok for lettere at opnaa Valg, frabad sig at blive foreslaet. Fem af dem naaede senere ind i Forsamlingen.

¹⁾ Hans Mathiesen Wassard, f. Holmegaard ved Viborg 11. Nov. 1756, Søn af Godsejer, tidl. Hørkræmmer i Kbhvn. Mathias Hansen W. og Elisabeth Cicilie Aagaard, Datter af den rige Hørkræmmer Aagaard, Borgerskab som Grosserer 9. Juni 1790, Medlem af 32 Mænd 22. Dec. 1800, udtr. 16. Dec. 1819, død 29. Okt. 1835 som Ejer af Marienlyst ved Vordingborg, g¹⁾ F. 7. Jan. 1788 Lucie Emerenze Aagaard, d. Glostrup 23. Jan. 1761, b. G. 28. Okt. 1802, Datter af Præsten Peter Andreas Aa. og Sofie Margrethe Heerfordt, g. ²⁾ G. 2. Febr. 1804 Anne Marie Munk, d. F. 2. Jan. 1771, død 5. Dec. 1838, Datter af Borgmester Morten M. og Karen Barfred. (Brandf.)

Wassard maatte nu i Maj vige for Perch, der døde hen paa Aaret og gav Plads for W.

²⁾ Jens Bay Perch, d. Randers 3. Okt. 1751, Søn af Købmand Jens Christensen P. og Maren Jensdatter Bay, Borgerskab som Grosserer 26. Jan. 1791, Medlem af 32 Mænd 2. Maj 1800, død 3. Juli 1800, g. 23. Jan. 87 Hillerød Margrethe Elsebeth Adolph, f. Hillerød 17. Okt. 1757, død 9. Nov. 1829, Datter af Kordegn Christen Jacobsen A. og Hansine Anne Maria Zarth.

Magistraten valgte altsaa den 2. Maj Rosbjerg, der dermed blev den første Haandværker blandt »de ædle og velfornemme 32 Mænd«. Disse Udnævnelser regnedes fra Datoen paa det Brev, hvori de meddeltes Vedkommende. Rosbjergs er dateret den 5. Maj 1800; den 15. s. M. gav han Møde for første Gang og valgtes straks til Revisor for et af Stadens Regnskaber.

Vi tør vel gaa ud fra, at Rosbjergs Sejr i denne Konkurrence skyldtes personlige Egenskaber. Thi Konkurrencen var haard.

Liebenberg¹⁾ var den, der kom de to indstillede nærmest i Stemmatal. Han var siden 1792 Kirkeværge for sin Sognekirke (Hl. Geist). en Stilling, der altid forbeholdtes Byens »bedste Borgere«, men hans Fader havde da ogsaa drevet en velanset Buntmagerforretning først paa Gl. Torv, senere paa Amagertorv siden 1723 og hørte til Byens ansete Mænd. H. C. Winther²⁾ var stillet som Liebenberg; ogsaa hans Fader havde længe drevet Forretning i Hl. Geist Sogn, Byens Hjerte, og Winther, der overtog Faderens Forretning, afløste da ogsaa Liebenberg som Kirkeværge.

Af de to Tømrermestre havde Kirkerup³⁾ gennem-

¹⁾ Johan Ditlev Liebenberg, d. N. 7. Marts 1742, Søn af Buntmager Christian L. og Johanne Christine Green, Borgerskab som Buntmager 30. Juni 66, Medlem 32 Mænd 5. Okt. 1800, udtr. 24. April 1811, død 8. Febr. 1818, g. G. 7. Nov. 1770 Sara Jensen, d. G. 11. Sept. 1740, død 14. Febr. 1801, Datter af Silkefabrikør Jonas J. og Cathrine Law [samt g.¹⁾ G. 8. Juni 1757 Vinhandler Claus Henrik Cruse, begr. 27. Okt. 69, 43 Aar, en Præstesøn fra Hagedsted]. (Hist. Medd. fra Kbhvn. IV). Stmtvl. Lengnick.

²⁾ Hans Christian Winther, d. G. 6. Sept. 1748, Søn af Juvellerer Just Christensen W. og Lovise Cathrine Bechmann, Borgerskab som Juvellerer 22. Maj 1786, Medlem af 32 Mænd 15. Juni 1803, død 21. Dec. 1830, g. N. 20. Okt. 1786 Anne Johanne Nissen, b. G. 2. Juli 1829, 64 Aar. (Lengnick).

³⁾ Andreas Johannes Kirkerup (brugte som mange andre Faderens Fornavn som Patronymikon uden Tilføjelse af --sen), d. T. 7.

gaaet Akademiet og vundet dets Udmærkelser, han var Hofarkitekt, altsaa Kunstner, og praktiserede uden Borgerskab, altsaa uden at være Medlem af Lauget. Han var en kendt Mand, fremragende Medlem af Brandkorpset, hvis Chef han blev faa Aar efter, og indtraadte som saadan i den Brandvæsens-Kommission, der nedsattes 1805, og i den en Maaned senere dannede Indrulleringskommission. Han var Brandchef under Bombardementet 1807.

Hallander¹⁾ var ikke alene en rig Mand, der havde Prioriteter i en Mængde Huse, selv ejede en Del og navnlig ogsaa i Perioden efter Branden 1795 udfoldede stor Driftighed, men han var desuden, hvad vel dog de fleste havde glemt 1800, den, der foranledigede den store Tømrerstrejke 1794, og havde saaledes, omend ufrivilligt, i Virkeligheden fremkaldt den Forordning, i Kraft af hvilken Haandværkerne nu skulde rykke ind i Byens Raad. Det var, fordi han den 26. Juli 1794

Nov. 1749, Søn af Tømrersvend (fra 3. Nov. 51 Mester) Johannes Andreasen K. (begr. T. 25. Juni 1754, 30 Aar, jfr. Overformynderpr. 1755, S. 271) og Dorteia Pedersdatter Wiisen, 1774 Tømrmester uden Borgerskab, 1775 Hoftømrmester, senere Hofarkitekt, død 22. Okt. 1810, g. N. 1. Dec. 1775 Clara Holst, d. N. 5. Okt. 1756, død 13. Apr. 1835, Datter af Brændevinsbrænder, Rodemester, senere Stadskaptejn Jens Pedersen H. og Cathrine Hansdatter Andrup (Skiftekom. Forsegelpr. 1799, Nr. 4) og g. ²⁾ Garnis. 12. Jan. 1812 Arkitekt Johan Boye Junge Magens, død 6. Juni 1814. (Brandf.) Weillbach og biogr. Leks. har urigtige Oplysn.

¹⁾ Andreas Jensen Hallander, f. Kbhvn.(?) 13. Nov. 1753, Søn af Møller Jens Nielsen H. og Dorothea, St. Mølle paa Chrhavn (Skiftekom. Forsegelpr. 1800, Nr. 2, jfr. Skattemandtal 1762, Chrhavn Nr. 202), Borgerskab som Møllebygger og Tømrmester 20. Aug. 1783 (opsagt 6. Nov. 1810), som Brygger 8. Jan. 1806, 19. Marts 1808 Stadshauptmand, Medlem af 32 Mænd 27. Okt. 1806, udtr. 24. Maj. 1808, død 8. April 1828, g. C. 13 Aug. 1784 Emmike Tønnesen, f. Kbhvn.(?) ca. 1765, død 1. Okt. 1846, Datter af Skipper Jan Jansen T. og Bodil Hansdatter.

fik — i Henhold til Laugsartiklerne af 1682 — Politiretsdom for, at han havde Ret til at nægte to Svende Tilladelse til at forlade hans Arbejde før Mortensdag, at hele Arbejderstanden i København kom i Oprør. Hallander var en myndig og rask Mand, men optraadte vist ikke saa diplomatisk, som han burde, holdt i hvert Fald strengt paa sin Ret efter de paa dette Punkt forældede Laugsartikler. Han maatte Fredag den 8. Aug. 1794 forsvare sig i Adresseavisen, hvad der affødte en Pjece imod ham, og blev angrebet i den offentlige Mening for sin Optræden overfor Tømrersvendene. Han havde dog adskillige Fortjenester, fik senere en glimrende militær Løbebane, idet han 1808 udnævntes til Stadshauptmand (Byens Kommandant) efter den gamle Raadmand Jens Mylius¹⁾. Det militære maa imidlertid have været saa fremtrædende hos ham, at det frastødte ogsaa andre Folk end Tømrersvende. Thi kun under ret stor Modstand naaede han 1806 ind i de 32 Mænds Forsamling og gik ud igen allerede efter 14 Maaneders Sæde i Raadet. Han arbejdede som Entreprenør særlig sammen med den kendte Stadskonduktør Jørgen Henrik Rawert²⁾, ejede saaledes i Fællesskab med ham en Tid »Prins Georgs Palæ« i Bredgade. 1805 var han Medstifter af »Trøstens Bolig« (Winterfeldts Stiftelse) og Medlem af dens Direktion fra 1812 til sin Død 1828.

Murermester Quist³⁾ var en mere udpræget Haand-

¹⁾ Brandf.

²⁾ Erslew.

³⁾ Johan Martin Quist, d. P. 15. Sept. 1755, Søn af Skomager Niels Mortensen Q. og Anne Maria Elisabeth Engelbrechts, Borgerskab som Murermester 23. Dec. 1782, Medlem af 32 Mænd 18. Marts 1801, død 27. April 1818, g. T. 18. Jan. 1785 Cathrine Margrethe Otto, f. Husum 25. Sept. 1762, død 6. Febr. 1823, Datter af Korporal v. 1ste Kyrasserregiment (Oberst Waizenheims Komp.) Hermann Conrad O. og Hustru Maria Christina [og g. ²⁾ Garnis. 6. Dec. 1818 Kaptejn Hans v. Hanson, død 9. Okt. 1827 i Hamburg, Ægteskabet hurtigt opløst]. (Weilbach).

værkertype uden saa fine Fornemmelser som Hallander, skønt Quist med Udmærkelse havde gennemgaaet Akademiet og gennem Entrepriser og Ejendomshandler tjente sig en ret betydelig Formue, som hans Enke ved sin Død skænkede til Legater.

I Gamst¹⁾ og Jürgensen²⁾ havde Forsamlingen to af Danmarks dygtigste Haandværkere. Gamst var Søn af en jysk Landsbysmed og Jürgensen Barn af en Arbejdsmand i Adelgade, men gift med en Amtsforvalterdatter; begge var Foregangsmænd i deres Fag. Gamst grundlagde et anset Fabriksfirma for Klokkestøberi. Jürgensen kan betragtes som dansk Uhrindustris Fader — hans kødelige Sønner var »Kongen af Island« Jørgen Jørgensen og de to dygtige Uhrmagere Urban Bruun J. og Frederik J., en Sønnesøn Tegneren Fritz Jürgensen. Imidlertid holdt man omhyggeligt Jürgensen ude af Raadet. Da Urban B. J. naaede at blive indstillet 1817, vragede Magistraten ham og gav Rodemesteren Ordre til at undersøge, om han overhovedet havde Borgerskab! Heller ikke Gamst fandt Naade for Forsamlingens Øjne, men Sønnen Henrik Gamst naaede dog ind og blev ogsaa Stænderdeputeret.

Med Köhlert³⁾, der var Rodemester og Oldermænd

¹⁾ Hans Christensen Gamst, d. 4. Aug. 1737, Søn af Christen Smed i Gamst ved Kolding, Borgerskab som Grovsmed 25. Febr. 1771, død 25. Juni 1803, g. H. 3. Marts 1775 Martha Maria Storch, d. C. 11. Dec. 1751, død 12. Maj 1830, Datter af Glarmester Hans S. og Maren Larsdatter Dam [g. ¹⁾ N. Febr. 1771 Grovsmed Michael Nitz, begr. T. 10. Jan. 1774, 35 Aar, Skifte, Søn af Hofsmed, Stads-kapt. Michael Nitz]. Biogr. Leks.

²⁾ Jürgen Jürgensen, d. T. 24. Dec. 1745, Søn af Arbejdsmand Jørgen Jørgensen i Adelgade og Anna Abrahamsdatter, Borgerskab som Uhrmager 21. Jan. 1784, Hofuhrmager, død 16. Apr. 1811, g. N. Jan. 1775 Anne Leth Bruun. d. Antvorskov Slotsk. 21. Juli 1755, død 15. Aug. 1828, Datter af Amtsforvalter Urban B. og Anne Elisabeth Abbestée (Hauch-Fausbøll og Hiorth-Lorentzen: Patri. Slægter II).

³⁾ Mathias Köhlert, d. F. 28. Dec. 1747, Søn af Væver Martin K. og Magdalene Margrethe Caspersdatter Wøbs, Borgerskab som Linned-

for Væverlauget, og Martens¹⁾, der i 6 Aar havde været Murerlaugets Oldermænd og var en ledende Mand i Brandkorpset, var man i det helt jævne Lag af Haandværkerstanden. De naaede heller aldrig ind.

Rosbiergs værste Konkurrent var jo Bogtrykker Schultz²⁾, som kaldtes Direktør og var Universitets-Bogtrykker, dertil en overordentlig dygtig Mand. Han og Rosbierg, der var født Juni 1756, var jævnaldrende, begge 43 Aar. For Rosbierg vejede det dog sikkert stærkt til, at han tilhørte, om end kun ved Giftermaal, en anset Slægt af københavnske Haandværkere (Hofsmede). Siden Oldtidens primitive Samfund var *Familjen* jo Samfundets Grundvold; den moderne Individualisme havde endnu ikke trængt sig ind.

Rosbierg havde lært Haandværket i København hos Grovsmedemester Jens Andersen Reistrup³⁾ i Møntergade og blev Mester 1. Marts 1785, tog Borgerskab Dagen efter og giftede sig samme Aar med en Smededatter Dorthea Christine Møller⁴⁾, der var 19 Aar ældre end han og allerede Enke efter et mindre lykkeligt Ægte-

væver 5. Okt. 1772, Oldermænd 2. Juni 1781 til sin Død, Rodemester for Nørre Kvarter 16. Jan. 1797 til sin Død den 1. April 1807, g. P. 9. Dec. 1774 Engel Maria Bähr, begr. P. 9. Juni 1793, 47 Aar gl.

¹⁾ Carl Christian Martens, d. T. 12. Nov. 1754, Søn af Brændevinsmand Jochum Christian Martins og Johanne Christine Ahellig, Borgerskab som Murermester 13. Okt. 1777, Oldermænd for Lauget 10. Juni 93 til 27. Juli 99, død G. 18. Okt. 1820, g. Garnisons tyske Menighed(?) Ernestine Wegner, d. Garnisons tyske M. 9. Juni 1756, b. G. 18. Marts 1802, Datter af afsk. Soldat Johan Michael W. og Anna Christine Hartmann.

²⁾ Biogr. Leks. Han tog Borgerskab som Brygger 8. Jan. 1806 og var Medlem af 32 Mænd 24. Marts 1802 til sin Død 28. Nov. 1817.

³⁾ f. Sjælland, Borgerskab 9. Marts 1757. Han og hans Hustru Anne Marie Larsdatter Lund er Forældre til Litterat Lorentz Reistrup (Erslew), Forfatteren Otto Borchsenius's Morfader.

⁴⁾ f. H. 31. August 1737.

skab med en Herredsfoged i Jylland¹⁾, som hun forlod hurtigt efter Brylluppet. Hendes Fader Grovsmedemester Nicolai Møller²⁾ var forlængst død, og Moderen havde giftet sig igen med Grovsmedemester Knud Olsen Brordrup³⁾, efter hvem hun atter var bleven Enke. Hun døde allerede 27. Juli 1785 og blev som de fleste af Slægten begravet i Familjens hundreedaarige Gravsted paa Holmens Kirkes »Chors Urtegaard«. Den 17. September 1785 (Nikolaj K.) stod Rosbiergs Bryllup, hvorefter han var Enehersker i den store Smedegaard i St. Kongensgade (nuv. Nr. 90). Brordrup havde 1768 flyttet Forretningen derhen fra Ny Kongensgade (Prinsensgade), hvor den havde været siden Aarhundredets første Aar.

Smedeforretningen havde nemlig ikke alene Madame Rosbiergs Fader haft, men ogsaa hendes Farfader kgl. Hofsmed Adam Møller (begr. H. 16. Maj 1735, 76 Aar), og hans Fader Ditlev Møller⁴⁾ fik Bestalling som kgl.

¹⁾ Hans Jacob Preuss, d. Bergens Domk. 7. Juni 1735, Søn af Boghandler Jacob Preuss (tidl. Kbhvn., Holbergs Forlægger til Niels Klim, jfr. Nyrop: Den danske Boghandels Historie) og Kirstine Jonasdatter Ruus, Student Christiania 1754, exam. jur. 1768, 14. Juli 69 Prokurator i Trondhjem Stift, 1773 Kontorist paa Lottokontoret i Kbhvn., 15. Okt. 77 Raadmand i Randers og Skriver i Støvring—Nr. Hald Herreder, 23. Okt. 78 Prokurator i Jylland (kass.), 22. Dec. 79 Herredsfoged i Kjær og Hvetbo Herreder (Klitgaard: Hvetbo Herred), død 1. Dec. 1780, g. N. 17. Aug. 1778 Dorthe Christine Møller (Arnsen og Breder: Samtavle o. Fam. Breder, Preuss og Arctander, Indlæg til j. Reg. 1777).

²⁾ d. H. 4. Okt. 1692, Søn af Hofsmed Adam Møller og Marie Pedersdatter, Borgerskab 30. Juli 1725, begr. H. 10. Marts 1744.

³⁾ Borgerskab 16. Juli 1749, f. 1714 Sjælland, begr. 15. Juli 1782, g. H. 2. Sept. 1750.

⁴⁾ Oplysning om dette Slægtskab skylder jeg Hr. Underarkivar H. C. Rhode. Ditlev Møller var gift ¹⁾ Lisabeth Skytten, ²⁾ 1670 Margrethe Madsdatter, der b. H. 13. Nov. 1697, og blev begr. H. 4. Jan. 1709, 83 Aar.

Rejsesmed allerede 13. August 1653. Slægten havde saaledes hævdet sig saa godt som nogen Embedsmandsslægt i halvandet Hundrede Aar. En anden af den ældre Ditlev Møllers Sønner, Ditlev M.¹⁾, var kgl. Hof- og Artzenismed, i hvilket Embede han fulgtes af Madame Rosbjergs Farbroder Peder Møller²⁾. En anden af hendes Farbrødre, Adam M.³⁾, blev 22. Okt. 1734 Hof-, Huf- og Artzenismed i Frederiksborg, hvor Rosbjergs Svoger Nicolai Møller⁴⁾ efterfulgte denne sin Farbroder og giftede sig med hans Datter Christiane Sofie. Fru Rosbjergs tredje Farbroder var Sadelmagermester Johan Møller⁵⁾, der ogsaa boede i Ny Kongensgade. Af hans Døtre var Maria Dorthea gift med kgl. Staldskriver Jens Thaabel, deres Datter Anna Magdalene atter med kgl. Staldskriver Godthardt Christoffer Bussiegel og en tredje med kgl. Staldskriver i Frederiksborg Søren Wegge. Adam Møller i Frederiksborg fik sin Datter Maria Eleonora gift med priv. Værtshusholder Jacob Abel i Hillerød og Datteren Anna Cathrine med Kirurg Hengst smst.

Hermed er endda vistnok ikke alle Familjens »Embeder« opregnet. Men det ses af dette lille Stykke Slægtshistorie, hvorledes en enkelt Familie i Enevældens Tid kunde befæste sin Stilling. At disse Stillinger var gode — de udelukkede jo ikke privat Virksomhed — kom Amtmand Frederik Karl v. Gram i Frederiksborg til at oplyse, da han 1770 skulde besætte Stillingen der efter Mester Adams Død. Han konstituerede den afdødes Brodersøn og Svigersøn og lod derfor en

¹⁾ d. H. 6. Sept. 1684, begr. H. 2. Nov. 1745.

²⁾ d. H. 12. Febr. 1706, Rejsesmed efter Farbroderen 25. Juni 1735, Hof- og Arzenismed 6. April 1746, begr. H. 31. Okt. 1787, ugift. Sk.

³⁾ d. H. 10. Aug. 1695, Borgerskab som Grovsmed 23. Aug. 1728, begr. Hillerød 9. Dec. 1767.

⁴⁾ d. H. 10. Maj 1734, begr. Hillerød 5. Apr. 1802.

⁵⁾ d. H. 5. April 1704, Borgerskab som Sadelmager 27. Apr. 1729, død Beg. 1744, Formynderiets Hovedbog.

Tid Arbejdet udføre af Hillerød Smede, indtil Stillingen kunde endelig ordnes. Men Amtmanden, der iøvrigt var Inspektør ogsaa ved Stutteriet og Smedjen og havde været det i 30 Aar, opdagede da, at hele Arbejdet kun kostede 131 Rgd. om Aaret, medens Hofsmedens Aarsløn efter en Kontrakt af 1707 med den daværende Smed Jørgen Ollendorph¹⁾ var 300 Rgd. for Artzeniforretningerne (Dyrlægeforretningerne) og 300 Rgd. for Bødker-, Hjulmands- og Smedearbejdet. Rigtignok havde da ogsaa f. Ex. Adam Møller, da han ansattes i Hillerød 1734, ikke alene lært sit Fag, men i 7 Aar været ansat hos Kurfyrsten af Sachsen, den senere Konge af Polen.

Da den ny Smed ansattes 1770, fik han ikke andet end Titlen og Adgang til fortrinvis at faa Slottets Arbejde.

Imidlertid har de Familjer, der sad inde med saadanne Stillinger og havde let Adgang til Hoffet, alle Embeders Moder, forstaaeligt nok nydt deres Medborgeres Agtelse i fuldeste Maal og nok været værd at komme ind i. Landet kom jo først med Opgangsperioden i 1760'erne og 70'erne ud af hundrede Aars trykkende Armod og økonomisk Usikkerhed for de allerfleste af dets Borgere. Hofsmedene maa have været Velhavere.

Rosbjerg selv var Søn af en Landsbyskomager Niels Andersen i Landsbyen Herlufmagle, Tybjerg Herred, i Sydsjælland (en Bakke ved denne By hedder Rosbjerg), og en ældre Halvbroder, Søren Nielsen Rosbjerg²⁾,

¹⁾ Borgerskab i Kbhvn. 8. Juni 1691, f. i Hannover, Hofsmed i Frederiksborg 29. Sept. 1696, død Hillerød 18. Aug. 1734.

²⁾ født i Herlufmagle 1722, død i Sorø 6. April 1790, g. Sorø ¹⁾ 22. Juni 1753 Anna Kircheberg, f. 1705, begr. i Sorø Kirke 26. Juni 1759 [g. ¹⁾ Sorø 12. Aug. 1733 Købmand Gert Levin Eichhorn, begr. i Sorø Kirke 3. Maj 1752] og ²⁾ 20. Juni 1760 Maria Helvig Høeberg, f. Kallundborg 21. April 1738, død Sorø Aug. 88, Datter af Byfoged,

havde allerede siden 1753 været en anset Købmand i Sorø. Da Christen Rosbjerg løste Borgerskab, blev det derfor fejlagtig noteret, at han var født i Sorø. Som Smed i St. Kongensgade skabte Rosbjerg sig foruden den gode Forretning en anset Stilling, var søgt som Enkers Raadgiver og Koncipist af Ansøgninger, blev 1794 af Veterinærskolen indstillet til at være en af de fire Kursmede, der i København skulde syne snivede Heste. Den 8. April 1799 blev han udnævnt til Rodemester i St. Annæ Østre Kvarter, men opgav dog Stillingen igen 4. Juli 1801.

Rosbjerg sad i de 32 Mænds Raad i 17 Aar. I Mødet den 17. April 1817 forelaa der en Udmeldelse fra ham med Tak for den svundne Tid. Han var blevet svagelig. »Ham tilskrives sædvanlig Tak«, staar der i de 32 Mænds Protokol. Samtidig opgav han sin Forretning. Hans Hustru døde 26. Oktober 1823, uden at de havde faaet Børn, og de sidste Aar styrede en Slægtning af hende, Dorthea Johanne Bussiegel¹⁾, hans Hus, hvorfor han, da han selv den 21. Marts 1830 afgik ved Døden, havde testamenteret hende en Tredjedel af sin Formue. Den skulde indsættes i Overformynderriet, og da den ved Jomfru Bussiegels Død 1865 deltes mellem Rosbjergs og hans Hustrus Slægt, var den 4756 Rgd. 7 Sk. stor. Hele Formuen har altsaa været ca. 14.269 Rgd. — en pæn Skilling i de elendige Tider efter Krigen med England.

Toldkontrollør og Raadmand i Kallundborg Mouritz Sørensen H., en Præstesøn fra Sennels i Thy.

Nekrolog over Søren R. i »Borgervennen« 1790 S. 325 (hvor han kaldes Hans), jfr. Aarvog f. Sorø Amt II S. 52 og N. P. Larsen: Begravelsespladser i Sorø. En Datter var Moder til Domprovst Ortved i Roskilde (Erslew).

¹⁾ d. H. 16. Okt. 1781, død 7. Jan. 1865, Datter af Staldskriver B. og Anna Thaaebel.

Den anden Tredjedel af Rosbiergs Formue tilfaldt 1830 hans Søster Anna¹⁾, gift med Skovrider og Kromand i Krebshuset ved Sorø, Martin Plambeck. Hun var kendt af alle, der rejste til Jylland, for sin gode Mad. I Krebshuset skulde nemlig alle bede. Endelig gik den sidste Tredjedel til Madame Rosbiergs Brodersønner, Vinhandler Martin Chr. Møller († Fr. Hosp. Marts 1828) paa Christianshavn og Dyrslæge Adam Nicolaj Møller i Dronninglund i Vendsyssel († 22. August 1832), der var Sønner af hendes Broder, Hofsmeden i Frederiksborg.

5. Haandværkerne i de 32 Mænds Raad.

Allerede 11 Aar efter Rosbiergs Indtræden i de 32 Mænds Raad havde der fundet 32 nye Valg Sted. Skønt Medlemmerne var valgt paa Livstid, udmeldte de fleste sig i Regelen efter forholdsvis faa Aars Forløb. 1811 var Rosbierg blevet den sjette-ældste, og da han gik ud 1817, var der kun tre, der var ældre end han.

Hvorledes havde da Forordningen virket?

Der sad 1811 i Forsamlingen 8 Haandværkere og 3 Fabrikører — en Tredjedel, ikke Halvdelen, som man — i hvert Fald den »lille« Kommission — havde ønsket det.

Den »store« Kommission havde imidlertid allerede — formentlig med velberaad Hu — taget noget fra Haandværkerne ved efter eget Initiativ at give Fabrikørerne Del i deres Pladser, skønt Fabrikørerne socialt hørte til Handelsklassen. Fabrikker var iøvrigt noget nyt, i hvert Fald som Næringsgren. Tidligere, d. v. s. før Opsvinget i 1770'erne, havde de faa statsstøttede Fabrikker fristet en kummerlig Tilværelse, der ikke op-

¹⁾ f. 1755, konfirmeret Sorø 1768, g. Sorø 21. Maj 1773, død i Krebshuset 21. Okt. 1838. (Et Brev fra Baggesen til hende: Fra Sorø Amt IV).

fordrede til at lade dem repræsentere i Borgerraaet. Bremer havde dem da heller ikke med i sit Forslag, saa lidt som den »lille« Kommission, der som omtalt ikke engang medtog Kunstnere, som Bremer dog vilde have repræsenteret. Den »store« Kommissions Formulering af Reglerne for Haandværkernes Udnævnelse var desuden — sikkert ogsaa med velberaad Hu — mindre gunstig for Haandværkerne end den »lille« Kommissions Forslag, hvorefter simpelt hen Haandværkerne skulde have Halvdelen af Mandaterne, ikke som den »store« Kommission fik sat ind: Halvdelen af Fornyelserne.

Men den hyggelige Familjeforsamling, som de 32 Mænd dengang var, synes tilmed at have misbrugt Forordningen til Skade for Haandværkerne ved kun at indstille Haandværkere, der var ældre end sædvanlig Handelsmændene. Haandværkerne gik derfor hurtigere ud end Handelsmændene og gav Plads for nye, hvad med den gældende Valgregel gav Handelsmændene en Fordel. Allerede da den anden Haandværker skulde vælges — det blev Buntmager Liebenberg — opstillede Magistraten i det paagældende Møde (5. Okt. 1800) en Skrivelse til de 32 Mænd, hvori den gav den Regel, at den ældste Borger (d: den, hvis Borgerskab er ældst) skulde foretrækkes for de yngre, og at den, der som f. Ex. Liebenberg var Kirkeværge eller havde anden Hæderspost, skulde gaa forud for gemene Borgere. Slig Regel gjaldt ikke for Handelsfolk, og Magistraten overtraadte den ogsaa selv, naar den foretrak en bestemt Mand for en ældre Borger. Og dog handlede man maaske her uden at ville forfordele Haandværkerne, ligesom det faldt »de gamle« urimeligt at nævne en Haandværker foran en Handelsmand, selv om Haandværkeren efter Turnus skulde vælges først.

Men selv med saa stor — og vist for stor — Over-

bærenhed overfor »de ædle og velfornemme 32 Mænd« og »den høje og velædle Magistrat« kan det dog ikke overses, at de begge og i Fællesskab ogsaa bevidst forringede den Stilling, Forordningen havde givet Haandværkerne.

Det mærkedes snart.

Efter Rosbjerg og Liebenberg blev Muremester Quist valgt den 18. Marts 1801 i Konkurrence med Bogtrykker Schultz, der var en selfmade man og ogsaa vragedes ved næste Udnævnelse, der faldt (3. Febr. 1802) paa Stivelsefabrikør Hans Jessen¹⁾. Begge Gange var Schultz indstillet som Nr. 2. 24. Marts 1802 tog Magistraten ham endelig, da han indstilledes med 19 Stemmer mod Hallanders 8.

Men da man derefter den 15. Juni 1803 for sjette Gang skulde vælge en Haandværker, udpegede Magistraten Juvellerer H. C. Winther, og Juvelererne hørte nærmest til Handelsstanden, havde tidligere haft Repræsentanter i Forsamlingen. De holdt jo Butik, hvad der synes at have været Kriteriet, jfr. Forordningens Udtryk om Haandværkerne: »denne arbejdende Klasse af Borgere«. Det var Arbejdet, der ikke stod i Kurs. Ogsaa den Dag i Dag er Underklassen jo »den arbejdende Klasse«. Magistraten valgte altsaa i 1803 Juvelereren og lod Haandværkeren Jürgen Jürgensen, der var indstillet som Nr. 2 og var ældste Borger, sidde tilbage.

Dette Valg synes vel ikke at have betydet nogen Vending. Den 14. Oktober 1805 udpegedes en Muremester Sihm²⁾ (Hallander vragedes atter) og 8. Juli 1806

¹⁾ Hans Selvbiografi i Hist. Medd. om Kbhvn. IV.

²⁾ Andreas Sihm d. T. 4. Nov. 1754, Søn af Muremester Andreas S. og Anne Jensdatter Brun, Borgerskab som Muremester 26. Juni 76, Medlem 32 Mænd 14. Okt. 1805, udtr. 12. Marts 1818, død 23. Jan. 1837, g. Slotskirken 27. Okt. 1779 Anna Frederica Alling, d. H. 30. Juli 1759, død T. 14. Juni 1824, Datter af kgl. Mundkok Jeppe Hansen A. og Maren Nielsdatter Holm.

Tobaksfabrikør Jørgen Bech¹⁾ — i Konkurrence med en Tømrmester Hans Weyle²⁾. Hallander blev omsider næste Mand (27. Okt. 06), og Weyle slap ind efter ham (21. Okt. 07), skønt han havde 1 Stemme mindre end den kendte Farver L. Holmblad³⁾. Men saa tog Magistraten igen en Juvelerer, Guldsmed Lorenz Linde⁴⁾, som det synes for atter at slippe for Holmblad, der havde 19 Stemmer mod Lindes 7. Sligt gjorde Magi-

¹⁾ Jørgen Pedersen Bech, f. 16. Dec. 1743 Helsingør, Søn af Tobaksfabrikant Peder Jørgensen og anden Hustru Mette Jørgensdatter, Borgerskab som Tobaksfabrikør 11. Sept. 69, Medlem af 32 Mænd 8. Juli 1806, udtr. 13. Marts 11, død 24. April 1812, g. ¹⁾ C. 13. Okt. 1769 Margrethe Pfarrer, d. C. 27. Juli 1743, begr. F. 22. Aug. 75, Datter af Sejlmager Ulrik Pf., g. ²⁾ F. 22. Marts 1776 Lovise Libanou, d. 9. Dec. 1737 Korsør, død F. 26. Dec. 1798, Datter af Tobaksplantør Johan L. og Charlotte Sofie Johansdatter Fabritius. g. ³⁾ C. 25. Aug. 1802 Sofie Rønne, d. C. 6. Marts 1755, død F. 21. Juni 1812, Datter af Skibskaptejn Oluf Larsen R. og Cathrine Marie Poulsdatter [og g. ¹⁾ C. 25. Jan. 1786 Tobaksfabrikant Peder Engelbrethsen, d. C. 21. Febr. 1756, begr. C. 10. Dec. 1790]. Hauch-Fausbøll & Hiort-Lorentzen: Patric. Slægter II.

²⁾ Hans Jensen Weyle, f. i Jylland, Borgerskab som Tømrmester 23. Sept. 1789, Oldermænd i Tømrerlauget 1805—07 og 1813—18, Medlem af 32 Mænd 27. Okt. 1806, død 15. April 1822, 73 Aar gl., g. T. 18. Dec. 1789 Inger Cassel, d. N. 12. Juni 1759, død 11. Marts 1838, Datter af Thehandler Hans Jørgen C. og Ingeborg Nielsdatter.

³⁾ Lauritz Holmblad, f. 26. Jan. 1770, Søn af Farver ved Guldhuset Jacob Holmblad og Maren Marie Rosensteen, Borgerskab som Farver og Sæbefabrikør, Medlem af 32 Mænd 19. Aug. 1808, død 10. Aug. 1827, g. Køge 22. Okt. 1790 Birthe Carlsen, f. 12. Sept. 1772 paa Egholm, død 26. Sept. 1822, Datter af Godsejer Rasmus C. til Gammelkøgegaard. (Elvius og Hiort-Lorentzen: Patric. Slægt I).

⁴⁾ Lorenz Christophersen Linde, f. Bergen ca. 1757 (Kirkebøg. mgl.), Borgerskab som Guldsmed 9. Aug. 1786. Medlem af 32 Mænd 24. Maj 1808, død 13. April 1809, 52 Aar gl., g. G. 9. Dec. 1786 Annette Lucie Benedicte Cramer, død G. 28. Sept. 1815, 52 Aar gl. Hun drev et kendt Institut for unge Piger. Hendes Niece, Anne Christine

straten, som omtalt, ganske efter eget Hovede. Holmblad slap imidlertid ind trods Modstanden (19. Aug. 08). Aaret efter udpegedes en kendt Murermester Delffs¹⁾ (31. Maj 09) og, da han ganske kort efter traadte ud igen, en skikkelig Bager Krehmer²⁾ (9. Nov. 1810), der var foreslaaet allerede 1802. Det gik helt godt nu. Smedemester og Dannebrogsmænd J. C. Pryjor³⁾ udnævntes 13. Marts 11 og den følgende 26. April Tømrer-

Dorthea Lassen, d. Vordingborg 12. Jan. 1777, død 23. Apr. 1852, Datter af Inspektør paa Iselingen Jørgen L. (begr. 25. Marts 85) og Ulrikka Dorthea Ahnfeldt, blev G. 29. Juni 1792 gift med Johan Drewsen den Yngre paa Strandmøllen og saaledes Svigermoder til den rige Grosserer Lars Larssen. (Drewsen: Strandmøllen ved Clausen og Rist).

Lindes Døtre, Wilhelmine Charlotte, d. G. 18. Nov. 1787, død 5. Jan. 1847, og Christine Laurentzen, d. G. 1. Nov. 1792, død 2. Febr. 1832, fortsatte det kendte Institut.

¹⁾ Henrik Delffs, f. i Holsten (Sønderjylland?), Borgerskab som Murermester 16. Febr. 1778, Oldermænd for Lauget 29. Juli 1799 til 11. Sept. 1801, Medlem 32 Mænd 31. Maj 1809, død P. 6. Maj 1811, 73 Aar gl., g. T. 12. Sept. 1781 Anne Margrethe Dorthea Petersen, død P. 7. Febr. 1809, 61 Aar.

²⁾ Johan Peter Krehmer, f. Wismar i Pommern ca. 1755, Borgerskab som Bagermester 25. Sept. 1786, Oldermænd for Lauget 27. Nov. 1797, Medlem af 32 Mænd 9. Nov. 1810, udtr. 16. Jan. 1822, død P. 18. Juli 1831, 76 Aar, g. Garnisons 25. Okt. 1786 Christiana Schwing, d. smst. 15. Okt. 1753, død P. 5. Aug. 1808, Datter af Skrædermester Johann Christian S. og Dorothea Christine Kleinschmidt. (Jablonsky: Kom. Kalender 1922, S. 76).

³⁾ Johann Christopher Pryjor, f. Kbhvn. (?) ca. 1756, Borgerskab som Kleinsmed 5. Dec. 1787, Oldermænd for Smedelaugget 23. Okt. 1805 til sin Død, Medlem af 32 Mænd 13. Marts 1811, død (Garnis.) 12. Aug. s. A., 55 Aar gl., g. Garnis. 1. Marts 1793 Christine Maria Schweitzer, f. ca. 1746, død Garnis. 14. Marts 1822, 76 Aar [og g. 1. Florfabrikør Johann Philip Werner, der løste Borgerskab 11. Okt. 1780 og var født i Sachsen, en Datter, Anne Marie Werner, g. en Toldforvalter Bülow i Flensborg. Hauch-Fausbøll: Slægtehaandbog S. 76].

mester Henrik Thybierg¹⁾, idet en Garver Topp²⁾ ikke modtog Valget.

Men saa blev det Magistraten og de 32 Mænd for meget med de jævne Haandværkere.

Endnu Murermester Siehm var »en Mand af Familie«, saaledes som man dengang helst ønskede det. Hans Fader og Bedstefader, der ogsaa hed Andreas Sihm, havde været Oldermænd henholdsvis 1717—18 og 1752—53 for Murerlauget. Sihm selv var Hofmuremester og gift med en Datter af en kgl. Mundkok, en Søster af ham, Birgitte Dorthea, var gift med kgl. Hofslagter Niels Svendsen, en anden, Dorthe Marie, havde ægtet Stadshauptmand, Raadmand, Brygger Jens Mylius og en tredje, Cathrine Elisabeth, havde faaet Bager, senere Brygger Gabriel Borchhorst, en fjerde var gift med Thybiergs Morbroder, Tømremester Chr. Wessing. Denne Søkendeflok fra St. Gertrudsstræde 86 var saaledes ikke ukendt.

Men de følgende Haandværkere, der rykkede ind i Raadet, var »nye Mænd«, uden Tilknytning til de gamle Familjer.

Saa satte man 4. Sept. 1811 en Brygger Erich

¹⁾ Henrik Thybierg, d. N. 26. April 1776, Søn af Bødker, fra 1780 Brygger Hans Chr. Christensen T. og Ingeborg Wessing, Borgerskab som Tømremester 20. Jan. 1800, Medlem af 32 Mænd 24. April 1811 til 1840, Oldermænd for Lauget 1818—25, død 25. Dec. 1844, g. Fr. tyske Kirke 30. Marts 1809 Birgitte Oline Nicoline Falenkam, f. Odense (?) ca. 1781, død 21. Juli 1853.

²⁾ Holger Topp, f. Karlebo 2. Juli 1753, Søn af Degn Cay Anthonius Top og Anne Dorthea Nyholm, Borgerskab som Garver 28. Aug. 1780, Oldermænd for Garverlauget 25. Nov. 1793—23. Nov. 95, død 20. Marts 1815, g. 9. Nov. 1781 ¹⁾ P. Dorthe Magdalene Wildberg, d. P. 8. Apr. 1764, død P. 26. Okt. 95, Datter af Remmesnider Johan Michael W. og Anne Johanne Sofie, g. ²⁾ 2. Okt. 1796 Inger Dorothea Nyholm, f. 10. Marts 65, død T. 20. Jan. 1828, Datter af Degn i Karlebo Nicolaj N. og Frederikke Sandholt. (Elvius: Stamtavle o. Fam. Nyholm.)

Møller¹⁾, en af den Branche, der var rigest, fornemst og altid havde spillet størst Rolle i Forsamlingen, ind som Haandværker. Han er vel gaaet for »Fabrikør«; for ham vragede man en Garver Borchhorst²⁾, der dog var i Familie med Sihm'erne. Ved Møllers Valg er det ikke muligt at opstille nogen god Tro for de vælgende. Thi ikke alene havde der i Mødet den 25. Maj 1809 været Vrøvl om en Destillatør, Rodemester Jess Petersen, som Stivelsefabrikør Jessen foreslog og maatte trække tilbage, »dog under Forbehold af Kancelliets Resolution«, men Brygger Møller, der foresloges som Haandværker i Mødet den 29. Aug. 1811, var faa Maaneder forinden (7. Marts s. A.) blevet foreslaaet som Repræsentant for Handelsklassen! Det er ikke meddelt, hvem der fik den Ide at lade Bryggeren gaa for Haandværker — Jessen udtraadte samme Dag, som Møller valgtes —, men Ideen slog an, og atter i Mødet 17. Oktober 1811 foreslog Vinhandler Knud Sørensen³⁾, der var indvalgt samme Dag som Møller, — Bankadmini-

¹⁾ Erich Møller, d. F. 17. Dec. 1770, Søn af Brygger Lars M. og Lovise Juliusdatter Sultzer, Borgerskab som Brygger 11. Marts 1793, Medlem af 32 Mænd 4. Sept. 1811, udtr. 1824, død 31. Marts 1753, g. ¹⁾ Frederikke Lovise Bruun, d. N. 4. Okt. 1777, død F. 25. Sept. 1800, Datter af Generalauditør i Marinen Andreas B. og tredje Hustru Anne Sophie Mohrsen, g. ²⁾ C. 22. Aug. 1809 Barbara Christine Holm, død F. 14. Okt. 1844, 55 Aar gl. (Brandf.).

²⁾ Andreas Borchhorst, d. T. 10. Maj 1772, Søn af Bager, senere Brygger Gabriel B. og Cathrine Elisabeth Sihm, Borgerskab som Garver 20. Aug. 1792, død 23. Nov. 1820, g. F. 16. Sept. 1793 Cathrine Elisabeth Svendsen, d. F. 29. Marts 1773, død , Datter af Hofslagter Niels S. og Birgitte Dorthea Sihm.

³⁾ Knud Sørensen, f. Vordingborg ca. 1763, Borgerskab som Vinhandler 30. April 1787, Oldemand for Lauget 1809—17, Medlem af 32 Mænd 4. Sept. 1811 til sin Død, Stadskæmner 31. Marts 1814, død T. 21. Okt. 1820, g. C. 17. Dec. 1792 Cecilie Elisabeth Kaldre, d. C. 15. Juli 1776, død T. 21. Maj 1847, Datter af Bager Peder Nielsen K. og Christence Catharina Hørbye.

strator Jens Mathias Lind¹⁾ som Haandværker, Lind blev ogsaa udnævnt. Han ejede nemlig en Bryggergaard! Buntmager Bremers haanlige Omtale af Bryggerne var hævnnet!

Der var — det tjener maaske de 32 Mænd og Magistraten til Undskyldning — det Aar (1811) ikke mindre end 8 Pladser at besætte, og man kunde vel sagtens ikke lide at se saa mange Haandværkere i Forsamlingen, som denne Situation normalt vilde have ført derind. Der udnævntes det Aar da kun to: Tybjerg og Pryjor, men Pryjor døde kort efter Udnævnelsen, og det var ham, Lind kom til at erstatte.

Nu var man begyndt saa godt paa at neutralisere Forordningen af 1800, saaledes som Enevældens Love saa ofte blev negligerede, og den næste Haandværkerplads, der skulde besættes, tilfaldt ogsaa (3. Juli 1816) en Brygger, Skibskaptejn Frederik Soltwedel²⁾. Det var ligeledes Vinhandler Sørensen, der foreslog ham.

Da de 32 Mænd imidlertid derefter konsekvent gik et Skridt videre under Hr. Sørensens Førerskab og 1817 indstillede Vinhandler Friedenreich³⁾ som Haandværker

¹⁾ Jens Mathias Lind, f. Odense 12. Maj 1768, Søn af Skrædermester Jens Gabrielsen L. og Karen Langhoff, Fuldmægtig i Kurantbanken, 1810 Administrator i Depositobanken, 1813 i Rigsbanken, Borgerskab som Brygger 8. Jan. 1806, Medlem af 32 Mænd 25. Nov. 1811, udtr. 1824, død 10. Okt. 1842, g. 1792 Anna Maria Nimb, d. C. 15. Juli 1767, død 23. Maj 1830, Datter af Brygger Jens Jørgensen N. og Mette Cathrine Gottschalck. (Erslew: Suplm. I, S. 650).

²⁾ Frederik Soltwedel, f. i Holsten (Sønderjylland) ca. 1756, Borgerskab som Skipper 31. Marts 1783, som Brygger 31. Jan. 1801, Medlem af 32 Mænd 3. Juli 1816, død T. 20 Juni 1821, 65 Aar, g. C. 29. Juli 1793 Else Cathrine Lauritzen, d. C. 22. Dec. 1769, død T. 24. Dec. 1806, Datter af Hørkræmmer, Medlem af 32 Mænd Waagen L. (Broder til Grosserer J. L., der er nævnt foran) og Eva Magdalene Møller.

³⁾ Peder Johannes Friedenreich, f. 20. Maj 1770 i Farum, Søn af Præst, Mag. Christoffer Didrich F. og Cathrine Christiane Elling,

sammen med Sæbefabrikant Jørgen Bech¹⁾ vilde Magistraten dog ikke være med længere, men krævede en ny foreslaaet, »da Friedenreich nærmest(!) hørte under Handelsklassen«. Forsamlingen foreslog saa en Garver Lindstorff²⁾, og Magistraten valgte 16. Maj — Bech.

Den 30. Juli 1817 udnævntes dog baade Friedenreich og Lindstorff, men Friedenreich blev Repræsentant for Handelsklassen, og 17. December s. Aar satte man Murermester, Dannebrogsmænd Schaper³⁾, Harsdorffs Svigersøn, ind som Haandværkerrepræsentant.

6. Tiden til Borgerrepræsentantvalgene 1840.

I Tiden fra 1800 til de første Borgerrepræsentantvalg, der foregik ved et Vælgerkorps (den 9. April 1840), var Forordningen af 21. Marts 1800 den gældende Valglov. Vi har set, at selv den beskedne Repræsentation, som Lovgiverne havde tiltænkt Haandværkerne, i Praksis

Borgerskab som Vinhandler 24. Juni 1795, Oldemand for Lauget 1817—25, Medlem af 32 Mænd 30. Juli 1817 til 1840, Suppleant ved Stændervalget 1834, død 30. Nov. 1854, g. F. 27. Okt. 1797 Anne Cathrine Ordtholm, f. ca. 1776, død 12. Apr. 1841, 65 Aar.

¹⁾ Jørgen Peter Bech, f. 31. Marts 1782, Søn af foranførte Tobaksfabrikør Jørgen Pedersen B. og Lovise Libanou, Borgerskab som Groserer 2. Juli 1806, Medlem af de 32 Mænd 16. Maj 1817, udtr. 12. Marts 1818, død 9. Febr. 1846, g. 23. Jan. 1807 Ellen Sophie Magdalene Meyer, f. 21. Febr. 1784, død 20. Febr. 1846, Datter af The- og Porcelænshandler Jacob Albert M. og Anne Sofie Wang. (Brandf.).

²⁾ Johan Henrik Lindstorff, d. P. 28. Juli 1783, Søn af Smedemester Lars L. (f. i Stockholm) og Marie Dorothea Ebeling, Borgerskab som Garver 5. Juni 1805, Medlem 32 Mænd 30. Jul 1817 til 1840, Stænderdeputeret 29. Nov. 1834, ikke genvalgt 1840, død 14. Maj 1858, g. P. 25. Juni 1806 Anna Maria Delffs, d. P. 15. Nov. 1787, død 13. Febr. 1852, Datter af Murermester Henrik D. og Margrethe Dorothea Petersen (se foran).

³⁾ Gottfried Diederich Christopher Schaper, f. i Hamburg ca. 1776, Borgerskab som Murermester efter kgl. Bev. 17. Juli 1797, Medlem af 32 Mænd 17. Dec. 1817 til 1840, Stænderdeputeret 29.

blev beklippet af de 32 Mænd og Magistraten i skøn Enighed. Regeringens Interesse for at drage Haandværkerne med ind i Byens Styre var hurtigt henvejret, om den nogensinde havde existeret udenfor den lille, udvalgte Kreds, der gennemførte Forordningen 1800.

I 20'erne sad der gennemgaaende 6 Haandværkere blandt de 32 Mænd — Fabrikanterne fraregnet —, altsaa saa langt fra Halvdelen, og vel steg Tallet med den politiske Frihedsbevægelse i 30'erne til omkring 10, men da den første Borgerrepræsentation valgtes 1840, gik kun 6 over i den, og 1 nyvalgtes, skønt Borgerrepræsentationen kom til at bestaa af 36 Medlemmer. I 40'erne og 50'erne, Frihedens Aar, steg Tallet paa Haandværkere til 12—13, men sank i de politisk reaktionære Aar i 60'erne til 7 og i 70'erne endog til 3—4. 80'erne bragte atter Tallet op til det dobbelte, og 1893, da Arbejderne (Svendene) rykkede ind, fik Haandværkerne (Mestrene) endnu 3 Pladser.

Den ansete Overklassestilling, som Forordningen af 1800 vilde give Mestrene, naaede de saaledes ikke. De blev ved med at høre til Underklassen — socialt og politisk —, hvad vel bedst fremgaar af, at de havde Medbør i demokratiske Tider, naar andre Smaafolk havde det, Modvind, naar Konservatismen var stærk.

Og nu Magistraten, som Haandværkerne skulde naa ind i ogsaa! Bagermester (Brødfabrikant) J. Marstrand var den første Haandværker i Magistraten, da han Aar 1900 rykkede derind som Raadmand, samtidig med Arbejderrepræsentanten K. M. Klausen, nøjagtig 100 Aar efter Forordningens Givelse.

Nov. 1834, trak sig tilbage inden Møderne begyndte, død 21. Nov. 1851, næsten 76 Aar gl., g. Fr. tyske Kirke 24. Dec. 1797 Nicoline Margrethe Harsdorff, d. P. 2. Sept. 1776, død 3. Jan. 1852, Datter af Professor v. Kunstakademiet Caspar Friedrich H. og Elisabeth Margrethe Fortling.

Rigtignok blev en Murermester Philip Lange¹⁾ den 21. Juli 1797 udnævnt til Raadmand, men det skete udenom Kancelliet, altsaa lidt uregelmæssigt.

I Aaret 1806 blev ikke færre end 3 Raadmands-pladser ledige. Nogle af de 32 Mænd søgte dem — dog vist ingen af Haandværkerne — idet et kgl. Reskript af 31. Aug. 1748 havde lovet, at Raadmændene skulde blive taget blandt de 32 Mænd. Men Tiden var reaktionær i 1806. Embedsmændene i Kancelliet vilde have Sagkyndige, d. v. s. Embedsmænd fra Kancelliet, og fik i Anledning af de mange ledige Magistratspladser ved kgl. Reskript af 16. Oktober 1806 hele Magistratsordningen lavet om. Man afskaffede det gamle Ekspektancesystem, hvorefter Magistratens Medlemmer blev Viceraadmænd og Viceborgmestre, og altsaa gik og satte sig ind i Sagerne, inden de blev »virkelige« Raadmænd og Borgmestre med Løn. Samtidig indskrænktes Magistraten med 1 Raadmand og 1 Borgmester (fremtidig: 1 Overpræsident, 2 Borgmestre og 6 Raadmænd). Reskriptet indskrænkede saaledes det kommunale Selvstyre betydeligt, ja afskaffede det i Virkeligheden, idet Magistraten kom til at bestaa af Embeds-

¹⁾ Philippus Franciscus Nicolai de Lange, d. P. 4. April 1756, Søn af Murermester Johan Philip de L. og Anna Lucia Ehlers, Borger-skab som Murermester 8. April 1785, Raadmand 21. Juli 1797, død F. 28. Marts 1805, g. N. Nov. 1783 Kirstine Pihl, d. N. 3. Nov. 1762, død F. 17. Marts 1837, Datter af Skibskaptejn Christian P. og Kirstine Nielsdatter Holm.

Den ældre Lange er indvandret hertil fra Tyskland straks efter Branden 1728 og var en meget dygtig og foretågsom Mand, der bl. a. har bygget St. Mariendal i Hellerup og anlagde omkring 1760 et Salpeterværk paa Chrhavn. Sønnen ejede bl. a. Kattuntrykkeriet paa Vetter Fælled, som han vistnok ogsaa drev; nogen almindelig Haandværker var han saaledes ikke. (Brandf. — De fleste Oplysninger om Mænd af Navnet Lange skylder jeg Hr. Grosserer John Arthur Langes elskværdige Imødekommen).

mænd fra Centraladministrationen, og de 32 Mænds Mulighed for at hævde sig overfor Magistraten blev endnu mindre end tidligere.

I 1806 udnævnte man Chefen for Magistratens 1ste Afdeling, G. F. Lange¹⁾, til Raadmand og en Brygger, Fr. Hammerich²⁾, slap med, vel fordi han tidligere havde været Embedsmand. Den tredje blev en Højesteretsadvokat Rasmus Lange³⁾. Nogen Haandværker var der allermindst Tale om.

¹⁾ Georg Frederik Lange, d. Ribe Domk. 13. Okt. 1754, Søn af Rektor Sindel L. og anden Hustru Anne Kierstine Krarup, Stud. Aarhus 1772, cand. jur. 1786, Kancellist 1787, Raadstueskriver 1801, Raadmand 30. Maj 1806, Borgmester 1814, død F. 24. Dec. 1818. Ugift.

²⁾ Frederik Hammerich, d. Flensborg Nicolai 20. Juni 1759, Søn af Amtsforvalter Frederik H. og Bodil Helene Michelsdatter Lange (hvis Fader var Brygger og Raadmand i Kbhvn.), exam. jur., Prokurator, 3. Okt. 1788 Regimentskvartermester i Artilleriet, afgav 2. Okt. 95 Stillingen og fik Titlen Overkrigskommissær, Borgerskab som Brygger 23. Sept. 1789, Anden Kæmner 13. Jan. 93, Første Kæmner 6. Dec. 99, Medlem af 32 Mænd 16. Nov. 1798, Overformynder 19. Febr. 1802, Raadmand 30. Maj 1806, Borgmester 1821, død 3. Apr. 1837, g. G. 27. Juli 1785 Anna Nancy Maria Porth, f. 11. Apr. 1765 Anoma paa St. Thomas, død 30. Juni 1819, Datter af Brygger, tidl. Toldforvalter i Chrsted Nicolai Peter P. og første Hustru (Erslew Suppl. II, S. 476, Alm. Enkekasse).

Hammerich blev 17. Marts 1800 Notarius (Protokolfører) efter Falch, og da han blev Raadmand, overtog Sukkerraffinadeur Johan Købke (Brandf.) Hvervet 5. Juni 1806, frasagde sig det imidlertid 8. Juli 1807, og derefter tog man en Notarius udenfor Forsamlingen. Fra 1. Juli 1807—37 var det Prokurator P. E. Beyer (Brandf.), derefter til 41 Landsoverretsprokurator S. F. C. Nyholm, der afløstes af cand. jur. L. C. Larsen, den senere Borgmester, til 1848.

³⁾ Rasmus Lange, f. 20. Marts 1752 i Frederikssund, Søn af Købmand Hans Rasmussen L. og Marie Kapel, Student Roskilde 1769, cand. jur. 73, Højesteretsadvokat 25. Juli 1781, Forvalter ved det vestindiske Pakhus, Raadmand 30te Maj 1806, død. 4. Apr. 1829, g. N. 6. Jan. 1779 Friderica Christine Helleesen, d. H. 31. Marts 1761, død F. 3. Juli 1845, Datter af Poicelænsmand, Fuldm. hos Tobaksfabrikant P. Borre Hans H. og Margrethe Cathrine Petersen (Brandf.).

Ved Besættelsen af næste Raadmandsplads — 1815 — fortsatte man denne Udvikling. Det fremhæves nu endogsaa som en væsentlig Mangel ved den valgte Ansøger, Frantz Møller¹⁾, at han ikke var juridisk Kandidat, men kun exam. jur. Saa vidt var man kommet bort fra det gamle kommunale Selvstyre, der havde raadet i Landet siden Middelalderen. Allerede 1691 — 31 Aar efter Enevældens Indførelse — havde Kongen maattet love at lade de 32 Mænd faa Adgang til at blive Magistratsmedlemmer. Heldigvis for Frantz Møller var han imidlertid sagligt, omend ikke embedsmandsmæssigt kvalificeret, idet han var Chef for Magistratens 2det Sekretariat. Han blev derfor alligevel Raadmand 1815.

I og for sig fortsattes med denne Udnævnelse en gammel Praksis, der kendes rund i Landet. Det var kun i Motiveringen ved denne Udnævnelse, at Systemskiftet kom til Udtryk. Magistratens Kontorer er nemlig ikke andet end den gamle Raadstueskrivers Kontor. Raadstueskriveren var ofte, navnlig i Provinsbyerne, tillige Raadmand. Den sidste Raadstueskriver før 1800, Svenning Lange²⁾, var Raadmand. Hans Halvbroder,

¹⁾ Frantz Møller, d. Fredericia Trin. 14. Okt. 1767, Søn af Borger Hans Hansen M. og Gedske Andersdatter, exam. jur. 1796, 7. Dec. 1898 Fuldmægtig paa Raadstueskriverens Kontor, 21. Marts 1800 Bogholder, Kasserer og Sekretær i Brolægningskommissionen (efter Falch), 29. Dec. 1800 konst. Raadstueskriver, 15. Febr. 1805 Chef for Raadstuens 2det Kontor, 13. Sept. 1815 Raadmand, død 9. Okt. 1832, g. m. Christine Jensen, d. Slagelse St. Mikkels 6. Okt. 1771, død F. 14. Sept. 1830, Datter af Rytter Hans J. og Ulrikke Mortensdatter (Alm. Enkekasse).

²⁾ Svenning Lange, d. Ribe Domk. 13. Nov. 1746, Søn af Rektor Sindel L. og første Hustru Anna Svenningsdatter Andersen, Student Aarhus 1763, cand. jur. 1769, Kancellist 1771, Raadstueskriver efter Hans Tausen 1778, Raadmand 79, Borgmester 95, død 27. Dec. 1800, g. C. 10. Maj 1780 Anna Sophia Hundewadt, d. C. 6. April

G. F. Lange, der blev Raadmand 1806, afløste ham som Raadstueskriver og var sidste Mand i dette Embede, idet hans Kontor 15. Febr. 1805 blev delt i to Sekretariater, hvoraf Lange fik 1ste og hans Fuldmægtig Frantz Møller 2det. Det var derfor ikke unaturligt, at de blev Raadmænd ogsaa.

I 1816 blev to Raadmandspladser ledige og blev besat med to Embedsmænd fra Centraladministrationen Just Henrik Mundt¹⁾ og Mikkel Skibsted²⁾. De tilhørte dog begge ledende københavnske Bourgeoisifamiljer³⁾.

Stor Betydning fik Reformen 1800 altsaa ikke — socialt set. Den lille hjemlige Revolte 1794, der gennemførte Reformen, om end i sidste Øjeblik, var nu forlængst glemt. Det lille Fremskridt for Haandværkerne opslugtes hurtigt af en Reaktion, der tog mere med sig, end Forordningen havde givet, og tog det ikke alene fra Haandværkerne, men ogsaa fra Bourgeoisiet, fra hele Borgerskabet.

1752, b. N. 14. Febr. 1797, Datter af Silkekræmmer og Raadmand Mathias Jørgensen H. og Mette Christine Poulsdatter.

¹⁾ Just Henrik Mundt, f. Kbhvn. 1782, Søn af Juvellerer Philip M. og Mette Christine Winther (Datter af Juvellerer Just Chr:sen W.). Stud. privat 1798, cand. jur. 1802, Auditor 1804, Raadmand 16. Dec. 1816, Borgmester 1838, fratraadt 1858, død 26. Sept. 1859. Ugift. Legatstifter.

²⁾ Mikkel Skibsted, f. Kbhvn. 17. Jan. 1785, Søn af Raadmand Andreas S. og Margrethe Cathrine Porth (Datter af Brygger, tidl. Toldforvalter i Christianssted P. N. P.), Student Kbhvn. 1801, cand. jur. 1805, Raadmand 16. Dec. 1816, død 30. Marts 1847, g. F. 16. Nov. 1806 Maria Christina Jacobæa Elisabeth de Neergaard, f. 19. Dec. 1789, død 21. Aug. 1859, Datter af Godsejer Johan Thomas de N. og Anna Joachimine Quistgaard. (Brandf.).

³⁾ Den 15. Febr. 1858 valgte Borgerrepræsentativen dog en velhavende Hattemager, R. af D. *Børge Pedersen* til Raadmand. Han var d. T. 1. April 1805, Søn af Hattemager Lars P. og Anne Cathrine Søgaard, Borgersk. 31. Juli 1830, Borgerrepræs. 42, død 9. Febr. 79, g. T. 17. Marts 41 Hansine Christine Tofte, d. T. 13. Maj 1805, død 22. Febr. 47, Datter af Hattemager Thomas T. og Anne Cathrine Pedersen.

ET DRAB PAA LAUGSHUSET 1786.

Af Dr. phil. VILLADS CHRISTENSEN.

Skuepladsen for den ulykkelige Begivenhed, som her skal fortælles, er Snedkernes gamle Laugshus i Grønnegade. Drabsmanden er selve Laugets Oldermænd Johan Christoph Pheiffer, og den dræbte var en anset Snedkermester Hans Michaelsen.

Pheiffer var født i Strassborg og havde været Snedkermester i København i 20 Aar (Borgerskab 17. Sept. 1766). Ved Oldermændsvalget i 1784 sejrede han med faa Stemmers Flertal over Snedkermester Winberg, der havde været Oldermænd siden 1778 og igen traadte til i 1786, da Pheiffer efter Drabet forsvandt. Pheiffer efterlod sig et Underskud i Laugskassen paa 458 Rdlr.; men dette behøver ikke at betyde, at han har gjort sig skyldig i noget bedragerisk Forhold, thi han kom jo saa brat af Sted, at han ikke fik Tid til at bringe sine Sager i Orden.

Michaelsen var fra Flensborg og noget yngre Mester end Pheiffer (Borgerskab 30. Aug. 1769). At han var en anset Mester, tør nok sluttes deraf, at det var ham, der sammen med Oldermænd Winberg opførte det Sidehus, der endnu staar tilhøjre i Laugsgaarden i Grønnegade.

Om de to Mænds Karakter kan vi kun drage Slutninger fra de Udtalelser om dem, der fremkom under Retssagen, og de synes nærmest at falde ud til Pheiffers Fordel. Det er en given Sag, at den for Pheiffer beskik-

kede Defensor Prokurator Beyer vil søge at stille sin Klient, Drabsmanden, i det bedst mulige Lys, og han roser derfor Pheiffer for hans gode Karakter og hans ædle Handlinger, ligesom han siger, at han faar det bedste Vidnesbyrd af alle, som kendte ham. Over for den dræbte følger han derimod ikke Reglen om kun at tale godt om de døde; thi han hævder i sine Indlæg, »at afdøde Snedkermester Michaelsen ikke alene i sin hele Vandel og Levnet har været et uroligt, trættekært og chicanøst Menneske imod alle og enhver af sine Medmennesker i Almindelighed, men endog i Særdeleshed imod hans Oldermann, indstævnte Snedkermester Pheiffer, hvem han i Steden for at vise ham den Ærbødighed, Lydighed, Hjælp og Assistance, ham som den fornemste i Lauget kunde tilkomme, har udskældt, torteret, chicaneret og undsagt, ja endog i offentlige Laugssamlinger gjort ham de usandfærdigste og groveste Bebrejdelser ved der at beskyldte ham, at han, Pheiffer, var beskænket, da dog alle Vidnerne beviser det modsatte.«

Man skulde nu vente, at Modparten, den beskikkede Atkor Prokurator Haagen, vilde sige omtrent det modsatte, frikende den døde og lægge al Skylden over paa Drabsmanden. Men det gør han ingenlunde. Han siger intet ondt om Pheiffer, og hans Omtale af Michaelsen stemmer godt nok med det Skudsmaal, Prokurator Beyer havde givet denne: »Det synes, som om afdøde ved at indlade sig i Ting, som kun i Indbildningen kunde vedkomme ham, har provoceret Pheiffer til Vrede og billig Fortrydelse, især paa det Sted, hvor Handlingen er sket. Michaelsen har for sin utæmmede Lyst til at blande sig i ham uvedkommende Ting maattet bøde med sit Liv. Staten har i ham tabt en duelig Borger, og i hans Drabsmand en baade duelig og fredelig Borger, hvis Eksempel fuldkommen beviser de beklageligste Følger af oprørte Sindslidelser.«

Skønt det er Aktor, der taler, lyder dette nærmest som et Defensorat for den anklagede, selv om Haagen naturligvis maa slutte sit Indlæg med at forlange, at Pheiffer, efter Lovens Ord, bøder Liv for Liv.

Forholdet mellem de to Kolleger har vistnok, lige til de sidste Dage før Katastrofen, været venskabeligt og godt, og der forekommer under Forhørene endogsaa det Udtryk, at Pheiffer var Michaelsens »virkelige Ven og gamle Velgører«. Noget personligt har der ikke været de to imellem, og det var udelukkende Hensynet til Standens og Fagets Værdighed, som skilte dem. Michaelsen beskyldte Pheiffer for, at han p r o s t i t u e r e d e Lauget; og Pheiffer har som Oldermænd ikke kunnet finde sig i Fornærmelser, som han maaske nok som Privatmand kunde have taalt af en gammel Ven.

Den Sag, der havde sat de to saa stærkt op mod hinanden, var i sig selv maaske ikke af stor Betydning. Lauget havde hos Tømmerhandler Colstrup købt et Parti Brædder til Fordeling mellem de enkelte Snedkermestre, og det var Mening, at Oldermænden skulde indkræve Betalingen hos hver især og levere Colstrup Pengene. Men inden dette var sket, indløb en Regning fra Colstrup, og denne var stilet til Lauget, ikke til Oldermænden. Heraf tog nogle Mestre, men særlig Michaelsen, Anledning til at bebrejde Pheiffer, at han havde prostitueret Lauget ved ikke at sørge for at faa Colstrup betalt i rette Tid. Og da det kort efter skete, at der paa en Auktion blev nægtet nogle Snedkermestre Kredit, satte de misfornøjede de to Ting i Forbindelse med hinanden og vilde paastaa, at nu blev Snedkerne ansete for daarlige Betalere paa Grund af Oldermændens Ufettertelighed overfor Colstrup. Et saadant Skænderi fandt Sted i Laugshuset Mandag Aften d. 8. Maj, og særlig Michaelsen var ivrig i at bebrejde Oldermænden den T o r t, han havde tilføjet Lauget. »Det vedkommer ikke dig,« svarede Pheiffer. »Hvad! Vedkommer

det ikke mig? Har jeg ikke betalt 60 Rdlr. for min Part?« Disputen blev dog den Aften bilagt; men der sad en Braad i Oldermændens Sind over den Behandling, han havde været Genstand for paa selve Laugshuset.

Næste Aften, d. 9. Maj 1786, mødtes Pheiffer og Michaelsen igen paa Laugshuset, ikke i Laugssalen, men i de daglige Lokaler hos Krofaderen Snedkermester Høyer. Adskillige andre Snedkermestre var til Stede her, nemlig Christian Bruun fra Lavendelstræde, Jørgen Walther, der boede i »Landgreven« i Borgergade, Christopher Helmond fra Gothersgade, Peter Lorentz Harren, paa Hjørnet af Prinsensgade og Borgergade, Johan Jørgen Lütken fra Store Færgestræde og Todtenhaupt fra Didrik Badskærs Gang. Desuden var Glarmester Christian Munchemeyer fra Kompagnistræde som en tilfældig Gæst den Aften kommen ind i Snedkernes Laugshus.

Snakken om Colstrups Regning begyndte igen, og Michaelsen førte atter an i Angrebene paa Pheiffer. Den forpinte Mand kunde næsten ikke udholde disse Stiklerier længer, og han gik da hen til Michaelsen og bad ham følge med ud i Gaarden: »Jeg vil tale med dig angaaende den Tort, du gjorde mig i Aftes.« Pheiffer tilstod selv senere, at det havde været hans Hensigt ude i Gaarden at slaa Michaelsen ihjel. Men han betvang sig endnu en Gang og sagde kun til Michaelsen, at han vilde anlægge Sag imod ham for hans Fornærmelser. »Det maa du gerne gøre«, svarede Michaelsen, »men jeg vil ikke tale mere med dig i Aften, for du er fuld.« Med denne nye Krænkelse i Sindet gik Oldermænden tilbage til Stuen, hvor Trætten blussede op paany. Omsider syntes Emnet dog udtømt. Nogle af Mestrene satte sig til at spille Kort, andre stod og talte om ligegyldige Ting, Michaelsen satte sig ved et Bord for sig selv og røg en Pibe Tobak. Pheiffer gik nogle Gange op og ned ad Gulvet; saa satte ogsaa han sig ned, »og«, siger de tilstedeværende Mestre, »da vi

ikke hørte et eneste Ord eller mærkede mindste anfaldende Bevægelse af ham, og da vi kendte ham som en retskaffen, sindig og fredelig Mand, kunde vi aldrig forestille os, at han skulde være svanger af lumske Morder-Tanker.«

Da greb Pheiffer pludselig en Brødkniv, som laa paa Bordet, og løb hen til Michaelsen. Man saa ham lægge sin venstre Haand paa Michaelsens Bryst, et Øjeblik efter klirrede Kniven hen ad Gulvet, og man hørte Pheiffer sige: »Der har du det, du skal ingen bedrøve mere.« Michael-sen sprang op med Udraabet: »Du har gjort mig en stor Skade«, og løb over Gulvet hen mod Døren, idet han sagde: »Herre Jesus, han har stukket mig.« De forsamlende Haandværksmestre sprang op og stimlede sammen om den saarede Mand, medens Pheiffer stod rolig midt i Stuen og sagde: »Nu kan I arrestere mig, jeg vil lide for ham igen«. Men ingen tænkte paa at arrestere ham, hovedløs Skræk og Raadvildhed havde grebet alle de tilstedeværende. Kun Laugsværten Høyer og hans Kone gjorde, hvad de skulde. De fik den saarede Mand bragt ind i et Sengekammer og lagt paa Sengen, hvor de forbandt ham saa godt, de kunde. De bestyrkede Haandværksmestre strømmede ud af Stuen, kun Todtenhaupt blev tilbage sammen med Pheiffer; men da denne sagde til ham, at han skulde gaa, forføjede ogsaa han sig bort. Pheiffer blev endnu en Tidlang ene tilbage i Stuen, ventende paa at blive arresteret. Men da dette ikke skete, sagde han til Høyers Kone: »Godnat, Mama! Jeg mærker nok, at der kommer ingen Vagt; nu gaar jeg hjem, saa kan de hente mig der.« Og saa gik han.

Snedkermester Walther forklarede siden, at han var gaaet bort, fordi han ikke havde Dristighed til at anholde Pheiffer. Han løb hen til Skibsbygmester Eskildsen, uden at det ses, hvad han vilde der. Eskildsen foretog sig i hvert Fald intet.

Snedkermester Helmondts gik »i Gaarden«, kom saa i Tanker om, hvad der skulde gøres, og løb efter en Kirurg. Da han havde faaet fat i en saadan, gik han sin Vej. Kirurgen kom ogsaa til Stede, men da han saa, hvad det drejede sig om, nægtede han at befatte sig med den saarede Mand.

Snedkermester Bruun gik bort af Frygt for, at Pheiffer skulde gøre mere Ulykke. Ude i Gaarden traf han Michaelsens Søster, som besvimeede, da hun hørte, hvad der var sket. Bruun gik saa hjem i Lavendelstræde, men havde dog ingen Ro paa sig og gik straks tilbage til Laugshuset igen. Her var Kirurgen kommen til Stede; men da Bruun hørte, at han ikke vilde tage sig af den saarede, gik han hen til Professor Callisen og derfra til Professor Winsløw. Professor Callisen kom senere til Stede og undersøgte Saaret, der viste sig at være absolut dødeligt; og den næste Dag lod Professoren Michaelsen bringe ud paa Frederiks Hospital.

Harren og Munchemeyer opholdt sig i Sengekammeret hos den syge. Lütken var gaaet hjem uden at foretage sig noget.

Først en rum Tid efter, at Pheiffer havde forladt Laugshuset, kom de Mestre, som endnu var til Stede der, i Tanker om, at Øvrigheden burde underrettes. Man fik fat paa Laugsskriveren Brandt, og han gav dem det nærliggende Raad at sende Bud til Politimesteren. Høyer og Bruun fulgtes da ad til Politistationen, men fik her det uventede Svar, at dette ikke vedkom Politiet, men skulde meldes til Kongens Foged. Saa gik de til Kongens Foged, men blev ogsaa her afviste med den Besked, at en saadan Anmeldelse skulde indgives skriftlig. Atter tilbage til Laugshuset, hvor en passende Skrivelse blev opsat; og saa den næste Dag, d. 10. Maj, var endelig Øvrigheden klar til at tage Affære. Da var Pheiffer forlængst forsvunden, og Michaelsen bragt ud paa Frederiks Hospital.

Ude paa Hospitalet blev der taget Forklaring af den døende Mand, og han fortalte her Begivenheden i Overensstemmelse med, hvad ogsaa Øjenvidnerne havde sagt. Det eneste nye i Michaelsens Beretning er, at da Pheiffer sagde, at nu kunde de arrestere ham, vil Michaelsen have bedt dem om at lade ham gaa, han vilde tilgive ham, hvad han havde gjort, for han mærkede nok, at det blev hans Død. Den Bemærkning synes dog ingen af Vidnerne at have hørt. Faa Timer efter denne Afhøring døde Michael-sen.

Samme Dag begav Rettens Folk sig til Pheiffers Bopæl i Kattesundet Nr. 120 for at arrestere ham. Han var der ikke, og Pigen, som de først talte med, og senere Pheiffers Kone kunde kun oplyse, at han ikke havde været hjemme siden den foregaaende Dags Eftermiddag Kl. 5. Det eneste Spor af Pheiffer, det lykkedes at finde, var, at han efter at have forladt Laugshuset samme Aften havde været hos Vinhandler Voltz paa Amagertorv. Voltz forklarede, at Pheiffer havde set meget urolig ud og selv havde sagt, han havde stukket Michaelsen ihjel. Men Vinhandleren havde ladet ham gaa og ligesaa lidt som Haandværksmestrene gjort noget Forsøg paa at arrestere ham. Mod Voltz blev der ikke rejst nogen Tiltale; men derimod blev de 8 Mestre, som havde været til Stede i Laugshuset, da Drabet foregik, dømte til hver for sig at betale fuld Mandebod, 3 Gange 18 Lod Sølv. De tog sig denne Dom meget nær og indgav i Fællesskab et Bønskrift til Kongen om at faa Straffen eftergivet eller formildet, og giver heri en Skildring af den Tummel og Forvirring, som opstod, da Michaelsen raabte, at han var saaret.

»Man fulgte ham til Værtens Sengekammer, man finder ham saaret, og nu er vor Omsorg for hans Frelse vores hele Tanke, vores hele Bestræbelse. Nogle iler nu til hans Hustru, andre til hans Venner, som han begærede kaldte, nogle til Kirurgi, andre til Hospitalet, alle i yder-

ste Skræk og Bekymring. Man kommer tilbage, omspændt af Skræk og Midnattens Mørke, og imidlertid er Pheiffer bortgaaet. —

Til vores Forsvar have vi under Sagen anført: at vi som ovenmeldt vare beskæftigede med den saaredes Redning, at vi ikke vidste med Vished, at Pheiffer var Saaren, og at vi ikke indsaa Saarets Farlighed og derfor ikke dristede os til at anholde Pheiffer, men troede det at være nok fra vores Side, at anmelde Sagen for Øvrigheden med videre. Men desuagtet er vi dog ved Hof- og Stadsrets Dom af 30. Marts 1789 tilpligtet enhver for sig at betale fuld Mandebod efter Loven.«

Dette Andragende bevirkede, at Bøderne blev nedsatte til det halve.

Pheiffer blev dømt fra Livet, men ethvert Spor af ham var forsvundet. Hans Defensor udtalte under Retssagen den Formodning, at Pheiffer ikke mere var blandt de levendes Tal. Denne Formodning er muligvis rigtig, og det er troligt nok, at Natten mellem d. 9. og 10. Maj 1786 har været den sidste ikke blot for Michaelsen, men ogsaa for Pheiffer.

Kilder: Sjællandske Tegnelser 3. Juli 1789 Nr. 509 med Indlæg (Rigsarkivet). Hof- og Stadsrets Sag 1788 Nr. 467 (Landsarkivet). Borgerskolesprotokollen (Raadstuearkivet).

CHRISTIANSBORGS BRAND 1794.

UDDRAG AF SAMTIDIGE DAGBOGSBLADE.

Ved Arkitekt K. THORSEN.

Den Begivenhed, der lagde det første Christiansborg, Chr. VI's kostbare Slot, i Aske, maa siges i det væsentlige at være historisk belyst. De her meddelte Dagbogsoptegnelser kan dog mulig have nogen Betydning som Maalestok for de Stemninger og Rygter, der bredte sig blandt Folket under og efter Katastrofen.

Forfatteren til den Dagbog, de er hentet fra, Dr. med. Frederik Vilhelm Peter Fabricius, var født i København 14. Decbr. 1742, Søn af Overlæge F., Frederiks Hospital. Dr. Fabricius, der var en Broder til Professor F. ved Kiels Universitet, tog 12. Septbr. 1767 den medicinske Doktorgrad ved Universitetet i Edinburgh. Hans store Evner lovede ham en smuk videnskabelig Livsbane. 21. Maj 1772 overdroges det ham at rejse til Bornholm for at undersøge Landets Stenkul og andre Mineralier; samtidig øvede han Lægepraksis der. Da han imidlertid talte rosende om Struensee's Styrelse, og dette kom Statsminister Guldberg for Øre, udvirkede denne en Kabinetsordre, der 23. Juli 1777 forviste ham til Christiansø. Hans Deportation her varede dog kun et Par Aar. 31. August 1779 tillodes det ham at tage Ophold i Rønne, imod at han holdt sig i »Stilhed og Rolighed«, et Paabud, han fyldestgjorde i henved fyrretyve Aar til sin Død 9. Juli 1817.

Dr. Fabricius' langvarige Ophold i Rønne formede sig mere som en pensioneret Embedsmands end som en Statsfanges. Paa Æresord gik han frit omkring, en stadig og ofte velset Gæst i Byens militære og civile Embedsfamilier. Staten udbetalte ham maanedlig sin Pension, ialt 250 Rdlr. K. aarlig; selv syslede han ivrigt med skriftlige Arbejder og Havedyrkning. Men den fulde Frihed fik Doktoren aldrig. Hertil bidrog en

sporadisk efterhaanden tiltagende Sindssygdом, et Slags Stordhedsvanvid, der i Kirkebogen ved hans Død noteres: »han havde ikke sin fulde Samling.«

Den fundne, paa Tysk skrevne, Dagbog, som Forfatteren kalder »Lebenslauf 1794«, fylder med Bilag ikke mindre end 533 Foliosider. Dens omhyggelige bornholmske Personalhistorie, dens korrekt opstillede Regnskaber og, ikke mindst, de efter egne meteorologiske Observationer samme Aar forfattede Vejr-tabeller, som Meteorologisk Institut har kontrolleret og fundet betydelige for Videnskaben, beviser, at Dr. Fabricius paa nævnte Tid endnu har haft rigeligt tilbage af sin Forstands Brug, selv om enkelte Træk momentvis aabenbarer en Særlings over-spændte Fantasi. Følgende er da en omhyggelig Oversættelse af Forfatterens egne Notitser om Slotsbranden.

1794.

Marts 5. Formiddag en Tur. Paa Hjemvejen kaldte Byfoged Gad¹⁾ paa mig og sagde, han havde Efterretning over Allinge, at Christiansborg var afbrændt; man havde paasat Ilden 4 Steder paa én Gang. Der var omkommet mange Mennesker, især af Tjenerskabet. Jeg sagde, det var beklageligt. Han sagde, Kommandant Gersdorf²⁾ var ogsaa blandt de indebrændte. Middag sagde Christiane³⁾ mig, at Kommandanten havde faaet Brev, at Christiansborg var afbrændt Torsdag⁴⁾ Morgen; Ilden var først udbrudt i Staldene⁵⁾. Jeg sagde, jeg havde ogsaa hørt det, men det var vel ikke sandt.

Marts 7. Eftermiddag en Tur. Jeg mødte Hausmann⁶⁾, spurgte om Nyheder. Han fortalte om Christiansborg. Jeg spurgte, om det var sandt. Han sagde ja; en Ege⁷⁾

1) Byfoged i Hasle, Herredsfoged i Nørre Herred og Birkedommer ved Hammershus Birk.

2) Urigtigt. Infanterigeneral, Baron N. M. Gersdorff, der 1793 udnævntes til Københavns Kommandant og 1795 til Guvernør, døde først 1802.

3) Doktorens Husassistent.

4) Branden opstod Onsdag d. 26. Februar Kl. c. 3 Eftun.; Kl. 5 Torsdag Morgen var Ilden væsentlig begrænset. Hovedbygningen og Slotskirken var da en rygende Ruin.

5) Urigtigt; se Note 7 S. 555. Staldene reddedes.

6) Regimentsfetskær ved Bornholms Milits.

7) Et lille Jagtskib.

fra Gudhjem havde bragt Efterretningen. Jeg sagde, det resikerer de Desperate. Det bliver en Ulykke for Verden, naar Religionen afskaffes¹⁾). Følgerne, sagde jeg, er det med Christiansborg.

Marts 8. Middag sagde jeg til Christiane: det skal dog være sandt, det med Christiansborg.

Marts 9. Formiddag efter Kirketid hos Lohmann²⁾). Angaaende Christiansborg-Affæren sagde han, at Skipperen paa Gudhjem-Egen havde fortalt det til Lieutenant Mossin³⁾, der igen havde meldt det til Kommandanten. Jeg vilde ikke tro det paa Grund af det stille og klare Vejr, det paa den Tid var. Jeg anbefalede mig og gik til Wichfeldt⁴⁾); jeg spurgte angaaende Christiansborg. Han sagde, Efterretningen var kommen over Allinge. Jeg sagde, jeg kan endnu ikke tro det.

Eftermiddag efter Kirketid hos Schor⁵⁾). Jeg fandt Schor og Frøkenen i Stuen. Vi talte om Christiansborg. Jeg holdt det endnu for en Fejltagelse. Han sagde, Kommandanten havde ladet det modtagne Brev cirkulere. Røgen i de lange Gange havde gjort Adgangen til Værelserne umulig. Kongen skulde have beordret Kommandanten v. Gersdorf til at hente sine Ordenstegn, men han var ikke kommen tilbage. 2 Statsmænd havde reddet sig ud af Vinduerne, men var saarede.

Marts 10. Myller⁶⁾) havde ogsaa hørt Efterretningen om Christiansborg og faaet det bekræftet af en Skipper, der i Dag var ankommen paa Reden. Han havde sagt, at 4 Franskmænd, der havde villet flygte, var blevne arresterede.

1) Her sigtes til den franske Revolution og dens Følger. Ludvig XVI's og Marie Antoinettes Henrettelse 1793 21. Jan. og 16. Okt. var endnu i Irisk Minde. Man mente derfor, at Christiansborgs Brand skyldtes Revolutionære.

2) Løjtnant i Militsen og Toldinspektør for Bornholm.

3) Senere Major og Tøjmaster ved Bornholms Milits.

4) Oberst og Kommandant for Bornholm.

5) Oberstløjtnant ved Bornholms Milits Infanteri.

6) Stud. jur.; Søn af den kongelige Porcelainsfabriks Stifter og mangeaarige Leder F. H. Müller.

Marts 12. Eftermiddag leverede jeg en Avis til Dircks¹⁾. Madam Dircks aabnede Døren. Jeg spurgte hende, om de havde Efterretninger fra København. Nej. En Englænder paa Reden²⁾ havde sagt, at Slottet var afbrændt.

Marts 13. Om Aftenen tiltalte Myller mig. En Kvase havde bragt Efterretning fra København. Kongen havde reddet sig ad Marmortrappen og opholder sig nu paa Rosenborg. Grev Ahlefeldts³⁾ Gemalinde og Børn var indebrændt, medens han selv, i Forsøg paa at redde sig gennem et Vindue, havde brækket sin Hals. Alle Heste og Ekvipager var brændt⁴⁾. Sprøjterne havde ikke kunnet naa saa højt, som Slottet var. De franske Købmænd, der havde indkøbt Victualier, gav et stort Bal og inviterede de kongelige Herskaber dertil; men disse var ikke kommet. I samme Nat var Ilden udbrudt; den var antændt under alle Trapper. Branden havde raset i 4 Dage. Franskmandene, 8 i Tallet, var paa deres Vidererejse arresteret i Helsingør og bragt ind paa Kronborg. Jeg sagde: Fremmede kan vel umulig have Skyld deri. Kronprinsen, sagde han, havde sagt: »Passer paa Tøjhuset, Børn! ellers gaar hele Byen i Baal!« Jeg sagde, det havde været Kronprinsens Skyldighed at gøre mig Opholdet her⁵⁾ behageligt; han kunde have sendt mig en Ridehest, til Gengæld har han nu selv ingen. Øverst oppe paa Slottet burde af Forsigtighedshensyn have været vandfyldte Beholdere, men dette var vel ogsaa forsømt: thi man bekymrede sig ikke om sligt.

Marts 15. Jeg gik til Lohmann; jeg spurgte ham, om han ingen specielle Efterretninger havde haft angaaende Christiansborg. Han læste et Brev op; deri meddelte man: Om Torsdagen⁶⁾ Kl. 4 var Ilden udbrudt i Prins Christians Værelse⁷⁾, gennem Rørene, og Kl. 12 havde Slottet

1) Apoteker; oprettede 1760 Bornholms første Apotek i Rønne. .

2) Her menes Rønne Red.

3) Urigtigt. Grev F. A. C. Ahlefeldt, 1792—94 Hofmarchal og Teaterchef, døde først 1815; hans Gemalinde, en tysk Prinsesse, overlevede ogsaa Branden.

4) Urigtigt; Staldbygningen reddedes.

5) Doktoren sigter her til sit Interneringssted Bornholm.

6) Urigtigt; det var 26. Febr., som var en Onsdag.

7) I Arveprinsens Lejlighed paa 2. Sal i Hjørnet mod Hofteatret.

staaet i fuld Flamme; det havde været et overmenneskeligt Syn. De fleste Kostbarheder var reddet. Kongens Haandbibliotek var brændt. Den gejstlige Samlings Papirer havde man bragt hen til den Sal, hvor Højesteret afholdtes, og her var de brændt. Det store Bibliotek og Kunstkammeret var reddet. Kongen og Kronprinsen var taget ind paa Grev Moltkes Palæ, som man havde købt, med Møbler og alt, for 45,000 Rdlr.. Prinsesse Louise Augusta og hendes Gemal var taget ind paa Bernstorf. Dronning Juliane var rejst til Fredensborg og Prins Frederik til Sorgenfri.

Marts 16. Jeg gik til Kommandanten, hvor »Adresseavisen« laa paa Bordet. Jeg sagde, deri maa vel være en omstændelig Beretning om Christiansborg; vilde han tillade, at jeg saa efter? Han sagde, han havde endnu ikke læst den. Han vilde forelæse mig et Brev fra hans Søn¹⁾, det var tilforladeligt. Det fortalte, at Ilden var brudt ud i Prins Frederiks Søns Værelse, og at Slottet var afbrændt. Kommandant Repstorf²⁾ var paa Grund af Røgen falden i Afmagt og maatte bæres ud. Kongens Haandbibliotek var gaaet tabt. Dronning Juliane havde, med Undtagelse af sine Juveler, tabt alt. Men Grossererne havde allerede subscriberet store Summer til Genopbygningen.

Eftermiddag i Kirke, hvor Hr. Mahler³⁾ prædikede og ved Kongens Navn i Bønnen efter Prædikenen erindrede Christiansborgs Brand. Efter Kirketid var jeg hos Schor. Hans Aviser indeholdt endnu intet om Branden⁴⁾. Kronprinsen havde sagt: »Kongen af Danmark har haft et af de skønneste Slotte; man skal se, at han ogsaa kan hjælpe sig med mindre«. Jeg sagde: »de kan blot lave for 2 Millioner Banksedler, saa har de et Slot igen«. Dernæst kom Kammersekretær Skierbæk⁵⁾. Han fortalte, at Sukkerraffinadør Ladiges⁶⁾ subscriberer 5000 Rdlr. til Opfø-

¹⁾ Den unge Wichfeldt var Løjtnant i Flaaden og Øjenvidne til Branden.

²⁾ Skal antagelig være Gersdorff. Se Note 2 S. 548 og under 9. Marts.

³⁾ Kapellan hos Provst Transe.

⁴⁾ Det ser ud til, at Censuren, dreven af Revolutionsfantasier, har paabudt Tavshed.

⁵⁾ Amtsforvalter paa Bornholm 1787—1808.

⁶⁾ Hinrich Ladiges, 1731—1805, en af de rigeste Mænd i Danmark; efterlod sig 1,500,000 Rdlr. K. (i Nutidspenge c. 4½ Mill. Kr.); testamenterede heraf 800,000 Rdlr. K. til velgørende Formaal i København.

relse af Christiansborg, og at Kongen havde ladet anwise 2000 Rdlr. som Belønning til de Matroser, der havde opført sig saa bravt ved Branden, men de havde afslaaet det og tværtimod ofret en Afkortning i deres Løn i 4 Aar til Støtte for Slottets Genopbygning.

Marts 18. Formiddag i min Have. Derefter hos Myller; han havde faaet Brev fra sin Fader. Om Christiansborg havde han Efterretningen, at Brand Assurance Compagniet havde subscriberet 2 Tønder Guld, Schimmelmann 2 Tønder Guld, Prins Frederich 2 Tønder Guld; Staden København ligeledes 2 Tønder Guld, Ladiges 1 Td. Guld. 1 Million skal allerede være subscriberet.

Marts 21. Jeg gik til Havnen, hvor jeg traf Myller. Han fortalte mig, at Justitsraad Grant¹⁾ havde skrevet, at der ved Branden var omkommet 300²⁾ Mennesker.

Marts 23. Efter Kirketid hos Schor. Man sagde, at Myller skulde have haft Strid med Major Warrenstedt³⁾. Jeg sagde: ikke videre end at Majoren skulde have tilraabt ham, at han havde antændt Christiansborg. Jeg sagde: i den Henseende vilde jeg vidne ham fri; thi da var han her.

Marts 26. Eftermiddag i Haven og vandet. Mekal⁴⁾ kom ogsaa derind; han talte om Christiansborg. Jeg sagde: »et vældigt Syn, som man aldrig faar at se«. Ilden maa være paasat eller, om man har været uorganiseret og efterladende, være paakommet ved Forsømmelse.

Marts 30. Aften gaaet til Hermann Rasch⁵⁾. Han havde haft Brev fra Linde⁶⁾, der havde subscriberet en anselig Sum til Slottets Bygning.

1) Ukendt Navn.

2) For saa vidt Doktoren ikke ubevidst har faaet et 0 for meget, er det den unge Müllers Fantasi, der her, saavel som ved de store Bidrag, har været for stærk. Der omkom i Virkeligheden c. 20 Mennesker.

3) En Officer, der, lig Doktoren, for en eller anden Forseelse var interneret paa Bornholm (siden 1773).

4) Urmager.

5) Købmand og Borgerkaptejn.

6) Maaske Fader til Kammerherre, Oberst Georg Linde, 1787—1847.

Marts 31. Kapellan Mahler sagde, der var sat en Subscription i Gang til Genopbyggelse af Slottet: Gejstligheden under Provsten¹⁾, de militære under Kommandanten og de civile under Amtmanden²⁾.

April 7. Jeg talte med Hausmann. Han fortalte, at Oberst Wichfeldt til Christiansborgs Bygning havde subscriberet 50 Rdlr. og videre følgende Beløb: Oberstlieutenant Schor 20 Rdlr.; Major Diener³⁾ 20 Rdlr.; Hausmann 20 Rdlr.; Kaptejn Rademeyer⁴⁾ 16 Rdlr.; Provst Transe 40 Rdlr.; Magister Andresen⁵⁾ 40 Rdlr.; Pastor Gielstrup⁶⁾ 100 Rdlr.

April 15. Adjutanten⁷⁾ spurgte mig, om jeg vilde underskrive til Slottet. Jeg sagde, naar det kom til mig, vilde jeg se; dog tror jeg ikke, at man ogsaa vil anvende mine Penge til Kongen, forhindre det kan jeg ikke, især da min Formue er tilskrevet og ihændelagt Kongen⁸⁾. Han sagde, jeg *skulde* underskrive. Præsteskabet (Præstelisten) havde subscriberet 600 Rdlr.

¹⁾ C. Transe, Bornholms Provst 1785—1807.

²⁾ Christian Hejberg, forhen Amtmand over Finmarken; paa Bornholm 1787—1801. Boede i Nexø; nævnes derfor ikke blandt Doktorsens Omgangsfæller.

³⁾ Pensioneret Officer.

⁴⁾ Artillerikaptejn ved Bornholms Miilts.

⁵⁾ Rektor ved Rønne Latinskole.

⁶⁾ Præst i Rø Sogn.

⁷⁾ Løjtnant Bistrup, Adjutant hos Kommandanten.

⁸⁾ Doktoren sigter her til, at han var sat under Administration.

NIKOLAJ EDINGERS VINSTUE.

Af CARL C. CHRISTENSEN.

I Johan Monrads Selvbiografi, 1638—1692 (udgivet af S. Birket Smith 1888) staar der (S. 54—58):

»I Beleiringens Tijd kom jeg i sær Wenskab og
»Cameratskab med een Deell unge Officerer Men
»jeg waar alldrig meere fornøjett, end naar jeg waar
»alleene for mig self; som naar jeg wille rætt divertere
»mig, saa hafde jeg da nogle wisse Huuse som til Edings
»i Kongens Gade som och till Mogens i Cappa-
»docia, mig alltjidd blef een Stue á part indrømt, som
»ingen anden kom i. Ligesaa till Edings i Kongensgade
»den store Stue kom ingen i uden jeg.«

Den Kongensgade, som Johan Monrad her omtaler, var den nuværende Lille Kongensgade; den Gang var der kun den ene Kongensgade.

»I »Meddelelser om Vintapperlavet i København 1694—1861«, udgivet af Dr. O. Nielsen, citerer denne Monrads Selvbiografi og tilføjer S. 14 i en Parentes: »Nikolaj Edinger paa Hjørnet af Lille Kongensgade og Kongens Nytorv«. Men Vinstuen her er først grundlagt 1723 af Christen Hendrichsen, der var Grenader og Øltapper, og inden hans Tid har der hverken været Vinhandler eller Øltapper her.

Dr. O. Nielsens Bemærkning maa efter al Sandsynlighed bero paa en Fejlskrift; han har selvfølgelig godt vidst Besked med, hvor Nikolaj Edinger har boet, nemlig, som det vil ses, paa Hjørnet af Lille Kongensgade og nuværende Nikolaj Plads (forhen Halmstræde), altsaa i Nr. 34 Lille Kongensgade.

Nikolaj Edinger menes at være kommet til Danmark under Tredivaarskrigen sammen med Johan Lehn, og begge har da slaaet sig ned i København som Vinhandlere.

Den første Gang, der høres noget om Edinger, er i

»Mandtalt oc forklaring paa dennom, som haffuer wd-giffuit hoffuitskatt wdi Kiøbenhaffn, wdi neruerende aar 1645«, hvor der anføres under

Kongensgade:

1. Nicolai Edinger, wintapper och hans høstru, Lorendz Pouelsen, Hans Phillip Gottfried, Karen, Maren, piiger.

I »Kjøbenhavns Borgere 1659«, udgivet af E. Marquard 1920, findes under samme Gade anført, hvor mange Soldater der bliver at indkvartere her:

12 Sold. Ellen Nicolay Edings.

Det vil sige, at Nikolaj Edingers Enke skal have ligesaa mange Soldater i Indkvartering, som der blev tildelt Karel van Manderns store Gaard paa Østergade (nuv. Nr. 15); hendes Ejendom var altsaa ikke helt lille.

Endvidere findes i Københavns Grundtakst af 1661 anført under

»Kongens Gaade.

Nicolaj Edingers Wiintapper huus, 13 fagch«, og i Grundtaksten af 1689, hvor Ejendommene faar Numre:

»Nr. 56. Ellen Nicolai Edings gaard«.

Da København omnummereres i 1756, bliver det tidligere Nr. 56 til Nr. 62, som i 1806 faar det nuværende Matr. Nr. 57 og i 1860 bliver til Gade Nr. 34, hvilket Hus nu ligesom paa Edingers Tid er paa 13 Fag.

Nikolaj Edinger har rimeligvis været en søgt Vinhandler, der førte udsøgte Varer, ellers havde vel neppe Johan Monrad, der efter sin egen Bemærkning: »naar jeg wille rætt divertere mig«, vel nok forstod at goutere den ædle Drue, have undt ham sin Søgning.

I Edingers Stue paa Hjørnet af Lille Kongensgade, som den Gang endte her, og Halmstræde ud mod Kirkegaarden har da den gode Johan Monrad siddet ganske alene i »den store Stue« ved sin Flaske og sit Glas.

Denne Vinstue bestod indtil for omkring 40 Aar siden. Dens sidste Indehaver var Vinhandler Niels Julius Ludvig August Viggo Wiche, der under Firma Julius Wiche & Co. i 1876 fik Forretning her.

Ved Ejendommens Ombygning, vistnok i 1887, blev den gamle Vinkælder sløjft, og Firmaet boede da først i ca. 3½ Aar i samme Gades Nr. 43, derefter nogle Aar i Nr. 38, for sluttelig den 1ste April 1896 at havne i Vinkælderens Gotersgade Nr. 18, Hjørnet af Borgergade, hvor

det endnu den Dag i Dag har til Huse. Ogsaa her havde der iøvrigt fra gammel Tid været Vinkælder; den var grundlagt i 1768 af Bartholomæus Hansteen (Hansted), som fik Borgerskab den 26. Oktober 1768.

Blandt tidligere Indehavere af Vinstuen i Lille Kongensgade Nr. 34 kan nævnes:

- 1694 Johan Friderich.
 1701—1748 Henrich Nissen og dennes Enke. (Jfr.: Julius Clausen »Cand. theol. Hans Barhow og hans Kjøbenhavns Vejviser fra 1748« samt Dr. Villads Christensen »Tillæg til do. do.« i »Hist. Meddelelser om København« VII, pag. 522 og 613).
 1768 Adam Lomertsen, der i Skattemandtallet faar Vedtegning »catholsk«.
 1773—1796 Peter Bianco.
 1796—1808 Johannes Steinbach, medens Peter Bianco staar som Ejendommens Ejer.
 1810 Clemmensen.
 1815 I. A. Reuther.
 1837 A. P. Petersen.

Vinkældereren har næppe undergaaet mange Forandringer i Aarenes Løb. Af en Synsforretning fra 1836 ses, at den havde Nedgang fra Gaden til en gennemgaaende Afdeling med Bræddeloft, hvide Vægge, Disk med Klap samt Opgang til Gaarden.

At den er blevet noget moderniseret, fremgaar af en udførlig Beskrivelse af dens Indretning under 14. Februar 1856.

I denne hedder det nemlig:

Kældereren mod Lille Kongensgade: 1 Værelse paa 4 Fag, gibset og oliemalet Loft, panelede Vægge med 8 Oliemalerier, Bræddegulv og en Cylinderovn. Derved en Boutik med Opgang til Gaden og indvendige Glasdøre, og iøvrigt af samme Beskaffenhed, med 1 Oliemaleri, 2 faste Skabe og en Skranke. Herbag mod Gaarden et Lokale paa 2 Fag, Bræddeloft og kalkede Vægge og Murstengulv, derved et Rum med Opgang til Gaarden.

Saaledes saa Lokalet endnu ud, den Gang Julius Wiche & Co. flyttede derfra og Ejendommens Stueetage skulde sænkes i Niveau med Gaden. Men da Vinkældereren forsvandt, gik rigtignok ogsaa de gamle 9 Oliemalerier i Løbet, som nærværende Forfatter mindes at have set i sin

grønne Ungdom. Saa vidt jeg erindrer, omhandlede de alle Emner vedrørende Vin og Vindrikning. Bl. a. forestillede et af Billederne vistnok selve Vinguden siddende paa et Vinfad og bekranset med Vinblade. Maleriernes Skæbne blev kun krank; de skænkedes af Ejendommens Ejer til en i Stueetagen boende Urtekræmmer.

Efter Sigende benyttede han dem til Skærm i et Lysthus, han havde i en lille Have ved Garnisons Kirkegaard. Herfra er de senere sporløst forsvundne, rimeligvis ødelagt af Regn, Sne og Slud. I vore Dage vilde de formodentlig være havnet paa Bymuseet.

Sjællands bekendte Biskop Balle (f. 1744, d. 1816) havde til Fornavne Nikolaj Edinger, saa det vilde ligge nær at formode, at han stammede fra eller var beslægtet med Vinhandleren. Efter »Fr. Ballé: Stamtavle over Familien Balle 1631—1893; Stockholm 1893« er der imidlertid intet Slægtskab mellem dem, men vel en Forbindelse paa anden Maade. Af Lengnicks Stamtavler ses det, at Biskop Balles Fader var Søren Petersen Balle (f. 1715, d. 1758), Baccalaureus, Skolelærer og Degn i Vestenskov paa Laaland. Samtidig med ham var Vinhandlerens Sønsøn Nicolai Edinger (1675—1747) Præst i Vestenskov, og Degnen har da opkaldt sin Søn efter Sognepræsten.

VILLADS CHRISTENSEN.

NOGLE MINDER OM SAMTALER MED HAM.

Født $16/2$ 1864. Død $17/10$ 1922.

JEG har aldrig været i Villads Christensens Hjem og han kun en enkelt Gang i mit. Naar vi, som det jævnlig skete, saas og taltes ved, saa var det i hans lille Kontor paa Raadhuset. Der har vi ført mangan livlig Samtale, hvori Problemer, Begivenheder og Mennesker er blevet drøftede. Der var noget vækkende ved ham, for en indfødt Københavner noget af en Fugl, der var kommen fra andre Egne, og hvis Toner gjorde en lydhør. Det virkede herinde paa Storbyens Stenbro fornyende, at den danske Muld kom frem ogsaa paa hans Væsens Overflade. Han kunde være stejl og paradoksal, stak intet under Stolen; det var ham først og fremmest om Sandheden at gøre, om den saa bed og kradsede. Jeg vil antage, at han blandt Omgivelser, hvor han ikke følte sig hjemme, har kunnet være barsk nok, — jeg har hørt det Udtryk brugt om ham. Men han var ikke haard, ikke uimodtagelig, tog villig forstaaende mod en andens modsatte Mening og kunde af den lade sig føre bort fra sin egen første uvilkaarlige Dom. Med en frisk og ung Latter kunde han gaa ind paa en morsom Historie eller en Vittighed.

Det, der havde ført os sammen, var de »Historiske Meddelelser om København«, som han i 16 Aar har udgivet paa Kommunalbestyrelsens Vegne. Da jeg som Formand for Borgerrepræsentationen i sin Tid foreslog

Udgivelsen af et saadant Tidsskrift, var det mig klart, at det her som i alle andre Forhold først og fremmest kom an paa Personen, i hvis Hænder Sagen lagdes. Og havde jeg ikke haft Villads Christensen for Øje som den, der ved sine Evner som Gransker og Forfatter maatte være Opgaven voksen, havde jeg næppe, i alt Fald næppe den Gang, stillet mit Forslag. Det viste sig straks, at han var den rette. Min naturlige Interesse for Tidsskriftet bragte mig snart i et Slags Medarbejderforhold til ham. Lidt efter lidt formede det sig af sig selv saaledes, at han skrev sine ypperlige Artikler — naar Udgivere af historiske Tidsskrifter klagede til ham over Mangel paa Stof, svarede han dem spøgende med en vis berettiget Selvfølelse: »De skal gøre som jeg. Skriv selv Artiklerne!« — Hvad der indsendtes af Bidrag, gav han gerne mig til Gennemsyn og Vurdering, naar de da ikke med eller, som det ogsaa er hændt, mod hans Vilje var selvskrevne til Optagelse. Jeg tænker mig dog, at han i Reglen selv havde læst dem først. Tit kunde vi se noget forskelligt paa dem, maaske ud fra et forskelligt Temperament. Naar en Artikel ikke kunde trykkes i den Form, hvori den indsendtes, laa det nær for ham straks at feje den ud: »I Hovedet paa ham med den, naar han ikke kan skrive!« Jeg mente derimod, at formelle Ubehjælpomheder i en Artikel, der iøvrigt havde nogen Interesse, i Reglen uden Vanskelighed maatte kunne fjernes. Det blev saa min Opgave at foretage de nødvendige Rettelser, Ændringer og Omarbejdelser, og jeg husker intet Eksempel paa, at han derefter har fastholdt sin Modstand; han kunde paa en egen tilforladelig Maade sige Tak for det udførte Arbejde. En Gang imellem kom Sandhedsiveren over ham: »Det er i Grunden galt, at vi gaar her og laver alle disse flinke Forfattere. De tror min Sandten, det er dem selv, der har skrevet deres Artikler«. Delvis havde han Ret, men ogsaa kun delvis.

I mit Forslag til Tidsskriftet lød Titlen: »Historiske Meddelelser om København og dens Borgere«. Da det kom ud, var de tre sidste Ord strøgne. Det skulde ikke undre mig, om det skyldtes Villads Christensen. Fra Begyndelsen af var Byen for ham dens Gader og Anlæg, dens Institutioner og dens Omgivelser, dens kommunale Liv og dets Drift, Folkemængden og Befolkningens Vaner og Sæder; de enkelte Borgere syntes ikke i samme Grad at interessere ham. Han satte sig dog aldrig imod, naar jeg foreslog et saadant mere personalhistorisk Æmne, selv om han kunde sige: »Dertil har vi »Personalhistorisk Tidsskrift« — med nogen Uret: »Meddelelserne« havde her en særlig Opgave, de Personer, der skulde skildres der, maatte have været med til at sætte Præg paa Byen, enten som ledende Skikkelser eller som Borgermænd og Smaafolk, hvis Liv gav et Billede af Befolkningen i København. Efterhaanden voksede hans Interesse for sligt, og han har i de senere Aar ikke faa Gange fortalt om københavnske Personligheder, mere om deres »Skæbne og drifter« end om deres psykologiske Indhold; han valgte jævnlig saadanne, over hvis Livsbane der havde været noget af Æventyret, selv om den har ligget nok saa lavt nede.

Det var Villads Christensen en Nydelse at søge, finde og forme det historiske Stof. Og det at være Arkivar indeholdt i hans Øjne en Forpligtelse. Han saa skævt til Arkivmænd, som kun rugede over deres Arkiv og holdt det i Orden, men aldrig gav noget Livstegn fra sig, hvoraf man kunde se, at Arkivet var blevet levende inden i dem. Selv efterlader han sig, saa vidt jeg har forstaaet, en talrig Mængde utrykte Arbejder. Bestandig havde han noget paa Stabelen. Mærkeligt, at han kunde skaffe Tid til alt, hvad han fik fra Haanden. Han har været en hurtig Arbejder; at sidde ved sit Skrivebord mellem sine Papirer og se historiske Æmner vokse op af dem og tage

Skikkelse var for ham som for andre at gaa i Teatret eller paa Koncert. Han var den fødte Forfatter. Sproget flød let og levende fra hans Pen, hans Fremstilling var paa én Gang grundig lærd, opbygget paa et solidt og udtømmende Materiale, og læselig for enhver, anskuelig og jævn. Ingen falsk Lyrik, ingen højstemt Patos, ingen Vigtens sig med lærde Fremmedord. Man tør nok kalde ham en Mester i dansk Prosa. Men han havde ogsaa digteriske Anlæg og Tilbøjeligheder. Det Digt af ham, Johannes V. Jensen har ladet optrykke i sine Mindeord om ham, viser ham som en Lyriker med blide, sørgmodige Følelser. Og saa i det dramatiske har han forsøgt sig: Han har engang fortalt mig, at han havde indsendt et Stykke til det kgl. Teater og faaet det tilbage som uopførligt. Det var sikkert det samme Stykke, han engang gav mig til Gennemlæsning, et Tidsbillede fra det københavnske Bombardelements (eller den store Ildebrands?) Dage. Jeg gjorde en Del Indvendinger mod Scenegangen og Personskildringen, og med en — ikke ironisk ment — Naivetet, der ellers ikke lignede ham, bad han mig omarbejde Stykket paa Grundlag af min Kritik, en Opgave, jeg selvfølgelig ikke magtede og heller ikke indlod mig paa. Han var ogsaa musikalsk og har sat Digte i Musik. En af disse Melodier nynnede han engang for mig; der var Velklang i den og musikalsk Sammenhæng. Jeg synes ogsaa, han har fortalt mig, at han spillede Violin.

Han talte ikke sjælden om de psykiske Forsøg, han sammen med en lille Kreds af sine Bekendte i en Aarrække havde foretaget, og om de mærkelige Oplevelser, de havde ført til: ikke blot Meddelelser ad sproglig Vej fra forlængst afdøde historiske og private Personer, men Genstande fra fjerne Lande, der paa ubegribelig Maade kom Undersøgerne i Hænde, og hvis Ægthed og Sjældenhed her til Lands han fik bekræftet af lærde Fagmænd. Med videnskabelig Nøjagtighed førte han Bog

over alt, hvad der ved disse Møder fandt Sted. En Del af Materialet har han udformet i en interessant Bog, som han dog ikke lod trykke. Til Grund herfor gav han — halvt i Spøg, halvt i Alvor —, at han ikke vilde have de lærde til at udbryde: »Er nu ogsaa Raadstuearkivar, Dr. phil. Villads Christensen bleven sindssvag?« I lang Tid hævdede han kun, at hvad han havde oplevet, var ubestridelige Kendsgerninger, Bedrag, bevidst eller ubevidst, kunde der ikke være Tale om eller Mulighed for. Men hvorledes det hele gik for sig, kunde han ikke forklare. Han tænkte sig snarest, at det var Udslag af Naturkræfter, vi endnu ikke kendte noget til udover, hvad vi her erfarede. Senere fik jeg Indtryk af, at han efterhaanden var kommen til at betragte den spiritistiske Forklaring som den simpleste og naturligste.

Den georgistiske Samfundsteori havde han en ubetingelig Tro paa — for ham var det afgjort, at her laa Løsningen af de brændende Skattespørgsmaal —; men jeg kan ikke sige, at han over for mig egentlig agiterede for den. Henry Georges Tankegang tror jeg forekom ham saa selvfølgelig rigtig, at den saa at sige beviste sig af sig selv. Et Aars Tid eller to sendte han mig dog et lille Blad, hvori han og andre forfægtede Georgismen.

Han var en oprindelig Natur, noget for sig. Hvad han blev greben af, greb dybt ned i ham. Han var paa én Gang præget af sin jyske Byrd, sin videnskabelige Udvikling og sit indre Stemningsliv. Han havde, da han uventet døde, endnu ubrugte Kræfter i sig, der kunde have baaret rige Frugter. Han hørte ikke til de Mennesker, der gaar i Staa, naar de har naaet en vis Alder. Men hans Grundpræg vilde sikkert til alle Tider være forblevet det samme.

H. Trier.

REGISTER.

- Aaboulevarden** 257, 272, 274.
Aabye, Prokurator 413.
Aagaard, Hørkræmmer 515. —
 Anne Dorthea 506. — Elisabeth
 Cecilie 515. — Lucie Emerenze
 515. — P. A., Præst 515.
Aagade 271.
Åagesen, A., Professor 47—49.
Åal, Niels Nielsen, Skrædermester
 357.
Aalborg 275—76.
Aalborg, Peder S., 426—27.
Aalekistehuset 17, 134, 140, 148,
 172, 177, 259—62, 266—67.
Åarhus 276.
Aasmønsen, Anders, Brændevins-
 brænder 63.
Abbestée, Anna Elisab. 519.
Abel Cathrines Gade 439.
Abel, Jacob, Værtshusholder 522.
Abildgaard, N. A., Maler 345—
 46, 348, 500.
Abrahams, Raadmand 44.
Abrahamsdatter, Anna 519.
Abrahamson, Raadmand 44.
Absalon, Biskop 220—21.
Admiralitetet 409, 411.
 »Adresseavisen« 551.
Adolph, Hertug 213.
Adolph, Chr. Jacobsen, Kordegn
 515. — Margr. Elsebèth 515.
Ahellig, Joh. Christine 520.
- Ahlefeldt, F. A. C., Greve** 550.
Ahnfeldt, Ulrikka Dorth. 529.
Aird, John, Ingeniør 439.
Albrecht, Godsforvalter 306—08.
Algreen-Ussing, Borgmester 38.
Alling, Anna Frederica 527. —
 Jeppe Hansen, kgl. Mundkok
 527.
Amager 31.
Amaliegade Nr. 39 og 43, 179, 182.
Amalthea, Forsikringselskab 243.
Ambjørssen, Børre, Skræder 358.
Ambt, Stadsingeniør 71.
Ammekontor 64.
Amundin, Hans Thorbiørnsen 240
 —41.
Andersdatter, Gedske 537.
Andersen, Kammerraad 18. —
 Anna S. 537. — Anthon, Borg-
 mester 41. — Frederik, Raad-
 mand 45. — Lars 33. — Niels,
 Skomager 523. — P., Kunstma-
 ler 106. — Peder, Skræderme-
 ster 371. — Tage, Silkekræm-
 mer 186.
Andresen, Rektor 553. — Johan,
 Skrædermester 355, 357, 363.
Andrup, Cathrine 517.
Sct. Annæ Plads Nr. 5 og 11, 180.
Antonii Kloster 32.
Antvorskov 519.
Arenfeldt, Aksel, Rentemester 184.

- Arilds Vindmølle 94.
 Assistens Kirkegaard 63, 125—27.
 Atsersen, Olaf, Borgmester 73.
 August II 353.
 Augustinus, Bogbinder 202.
 Austerlitz 225.
 Avison, Miss 246.
- Baadt, Raadmand 433, 514.**
 Bache, Johannes 104.
 Badning 279, 461.
 Bager, Oluf 316.
 Bagerstræde 420.
 Baggesen, Digter 50, 525. — Kap-
 tajn 469.
 Bagsværd Kommune 18, 19.
 Bagsværd Mose 9, 15.
 Bagsværd Sø 7—9, 19, 26.
 Bakkehuset 505.
 Balle, Biskop 152, 557. — Fami-
 lien 557. — Stadskonduktor 261.
 — Prokurator 412. — Søren P.,
 Degn 557.
 Balles Lærebog 237.
 Bang, Jens Olsen 114.
 Bangert, Kaptajn 272—73.
 Bangerts Bro 272—73.
 Barberbækken, Barberflaske 256.
 Barfred (Fæstningstaarn) 75—78.
 81.
 Barfred, Karen 515.
 Barhow, Hans 556.
 Bartholin, Bertel, Professor 250. —
 Caspar, Prof. 58. — Rasmus,
 Professor 141—42.
 Basnæs, Peder Andersen, Skræ-
 dermester 363.
 Baudissin, Greve 128.
 Bay, Maren 515.
 Bech, J. A., Raadmand 43. —
 Jørg., Sæbefabrikant 533. —
 Jørg. P., Tobaksfabrikør 528, 533.
- Bechlev, Henrich, Skrædermester
 365, 368.
 Beck, Marie 272. — Ole 493.
 Beckmann, Anne Cathrine 500. —
 Lovise Cathr. 516.
 Beenfeldt, Hans Jacobsen, Skræ-
 dermester 375.
 Begravelsesregning 246—47.
 Behøvlng 321—35.
 Belejringen 1523, 29, 34.
 Belejringen 1807, 242—43, 284—87.
 Bellum, Ib Nielsen, Skræderme-
 ster 369.
 Bendt Vandmester, se Knudsen.
 Benedicht, Lorentz, Bogtrykker
 198—99, 202—04.
 Bentley, Borgmester 38.
 Bentzon, Provst 18.
 Benzon, Overpræsident 37.
 Berger, Joh. Just, kgl. Livlæge 392.
 Berggreen, Lieutenan 23.
 Berlinerblaat 270.
 Berlings »Lærde Tidender« 508.
 »Bernstorff« 551.
 Bernstorff, A. P. 390.
 Berntsson, Rasmus 214.
 Berntzen 431.
 Bertelsen, Agent 240.
 v. Bertouch, Carl R., Oberst, 392.
 — Ernst Albrecht 392. — Georg,
 Gen. Lieut. 392.
 Beschel, S. W., Skrædermester
 367.
 Beyer, P. E., Prokurator 536, 540.
 Bianco, Adam, Vintapper 556.
 Bielenberg, Sergent 486.
 Bielfelt, Friderich, Skrædermester
 368.
 Bille, Torben, Ærkebiskop 317.
 Binck, Jacob, Maler 197.
 Birch, Chr. Chr., Postbud 234.
 Bircherod, Jens 327.

- Birckner, Johan Vilhelm, Skrædermester 365, 368.
 Birket Smith 554.
 Bispeengen 3, 257, 267.
 Bispegaarden 98.
 Bissen, Billedhugger 489.
 Bistrup, Lieutenant 533.
 Bjørnssen, Erich, Skrædermester 368.
 Bjelke, Henrik, Rigsadmiral 142.
 Bjerg, Mouritz Chr. 251.
 Bjørn, Andreas, Agent 409. — Peter 424.
 Bjørnsdal 423—25, 433—35.
 Bjørnsdals Aa 423.
 Bjørnsdals Bro 423.
 Blaagaard 272.
 Blaataarn 95, 97.
 Blankfort, Baldevin 186.
 Blasius, Bartskær 188.
 Blegdamme 252—53, 462.
 Blegdamsskolen 444, 447, 450—51.
 Blidebro 31.
 Blik, Niels Andersen 294—98, 305.
 Block, P., Graver 126.
 Blom, Gehejmerraad 119.
 Bobé, L., Dr. 391.
 Bolten, H., Kammerherre 392.
 Bompunge 162.
 Bomærker 251—53.
 Bonfils, Skrædermester 369.
 Bonnesen, Tobaksfabrikør 47.
 Boom, van den 190.
 Borchhorst, Andreas, Garver 531.
 — Gabriel, Brygger 530—31. — Jacob 430.
 Borchs Kollegium 249—50.
 Borchsenius, Otto, Forfatter 520.
 Borgerdydsskolen 456.
 »Borgerligt Tidsfordriv« 509.
 »Borgervennen« 508, 524.
 Borgervæbningens Eksercerhus 451—52.
 Borregaard, Institutbestyrer 461—62.
 Borup, Borgmester 40.
 Borring, Knud 308. — L. S., Professor 308.
 Botanisk Have i Amaliegade 178.
 Both, L., Topograf 70.
 Brahe, Tyge 73.
 Brandt, Greve 235. — Laugsskriver 544.
 Brandtvænget 424—25, 427, 433.
 Brandvæsen 142.
 Brangstrup, G., Gymnastiklærer 457.
 Brask, Lyder 186.
 Bremer, Mette Cathr. 510. — Philip, Buntmager 506—11, 514—526, 532.
 »Bremerfeldterne« 508—09.
 Bremerholm 94, 137.
 Brestrup, J. C., Student 341—42.
 Brimsen, Brim, Skrædermester 368.
 Brock, Frederikke 493. — Mette 493. — Niels 493. — Rasmus, Købmand 493.
 Brog, Peter Wulfssen, Skrædermester 376.
 Brohuset 272—73.
 Brokkenhus, Frands 132.
 Brokkensbod 63, 282—83.
 Brorstrup, Knud O. 521.
 Brostrup, Hans 316. — Jens, Ærkebiskop 315.
 Brun, Vandinspektør 21. — Anne Jensdatter 527.
 Bruun, Anne Leth 519. — Andreas, Generalauditor 531. — Chr., Snedkermester 542, 544. — F., Graver 126. — Fredr. Lovise 531. — Jens, Slagtermester 307. — Malthé, Amtsforvalter 299, 300. — Urban, Amtsforvalter 519.
 Bræstrup, Overpræsident 36.

- Brønshøj 145, 268.
 Buddinge 338.
 Bugge, Søren, Kaptajn 186.
 Buhl, Søkadet 285.
 Bulbroen, se Klavsdals Bro.
 Bull, Præst 246.
 Buntmagerlauget 507.
 Buntzen, Professor 227.
 Burmann-Becker 103, 108—11.
 Busch, Bernhardus, Skrædermester 356—57, 368—69. — Erich, Skrædermester 367, 380. — Michel, Skrædermester 376.
 Bussiegel, G. C., Staldskriver 522—524. — Johanne 524.
 Bülche, Titus, Borgmester 142.
 Bülow, Raadmand, 43, 272, 407. — Toldforvalter 529. — Ølhandler 462.
 Bülows Bro 272—74.
 Byssing, Claus 142.
 Bähr, Engel Marie 520.
 Bärens, Assessor 220.
 Bærentsen, Raadmand 44.
 Bødker, Peder 316.
 Bøgvad, Johan 185.

Callisen, Professor 456, 544.
 Calmer, Karen 510.
 Cammermeyer, Sigfried, Skrædermester 122, 376, 380.
 Carcassonne i Frankrig 93.
 Carlsen, Birthe 528. — Rasmus, Godsejer 528.
 Carstensen, Jørgen, Præst 56. — Jørgen, Renteskriver 54—61, 250—51. — Peder, Skrædermester 357, 367.
 Carøe, K., Kredslæge 226.
 Casse, Borgmester 38.
 Cassel, Hans Jørg., Thehandler 528. — Inger 528.

 Castberg, Dr. med 220.
 Castenskjold, Lieutenant 469.
 Chamberlain, Mademoiselle 383, 386.
 Charlottenborg 111, 339—45.
 Charlottenlund 276.
 Choiseul, Hertugen af 388.
 »Chors Urtegaard« 489, 521.
 Christensen, Christen, Kromand 308—10. — Christen, Kromand 307, 310. — Johan 142. — Lauritz, Skrædermester 360—61, 363, 365, 368. — Rasmus, Krofader 357. — Rasmus, Kromand 307, 309. — Viggo, Borgmester 41. — Villads, Dr. phil. 251, 490, 556.
 Christiansen & Clausens Eftf. 245. — C. S., Borgmester 41.
 Christiansø 547.
 Christoffersen, Peder, Silkekræmmer 189.
 Chrystalsin, Anna Cathrine 500.
 Classens Fideikommis 416.
 Clausen, E. J., Guldsmed 245. — H. F., Bogholder 232—47. — Hans Ulrich 245. — Jul. 556. — N. C. A., Styrmand 245.
 Clemmensen, Vintapper 556.
 Colbiørnsen, Chr., Generalprokurator 492, 494.
 Cold, Etatsraad 413.
 Colding, Stadsingeniør 439.
 Collin, Edgar 254.
 Colstrup, Tømmerhandler 541—42.
 de Coninck, Kaptajn 289.
 de Conral 391.
 Cordtsen, Stephan Hofgaard 492.
 Coucy i Frankrig 93.
 Cramer, Benedicte 528.
 Cramers Regnebog 237.
 Crone, Politidirektør 438.
 Cruse, Claus Henr., Vinhandler 516.

- Dahl, Regimentskriver 151, 167—69. — Andreas, Raadmand 42.
- Daldorph, Kirstine 499.
- Dahlerup, Professor 227.
- Dam, Hans Knudsen 113. — Maren 519.
- Damhusbommen 162.
- Damhuset 130—31, 134—35, 149—52, 154, 162—63, 177.
- Damhussøen 3—6, 16, 26, 129—77, 415.
- Damme ved Ladegaarden 253.
- Dammen (Damhussøen) 131—32.
- Dammene ved Vartov 4.
- Dams Aas 131, 134.
- Danckordsen, Hans 82.
- Danneskjold Laurvig, Greve 296, 298.
- Dansk Folkemuseum 349, 354.
- Danske Kancelli 494.
- David, C. G. Nathan, Raadmand 42.
- Davidson, J. 506.
- Darley, Elisabeth Magdalene 510. — Frantz, Sproglærer 510.
- Dein, A. N. 461.
- De 32 Mænds Skole 447.
- Delffs, Anne Marie 533. — Henr., Muremester 529, 533.
- »Den forgyldte Hest« 421.
- Den gamle Skydebane 424—26, 429, 433, 435.
- »Den hvide Bjørn« 275.
- »Den hvide Svane« 420.
- Den indre Mastegrav 455.
- Descartes, fransk Filosof 58.
- Desmercieres, Elisabeth Sophie 390, 392. — Joh. Henr. 390.
- Det bestandig borgerlige Selskab 442.
- Det forenede borgerlige Skydeselskab 429.
- »Det sorte Hul« 515, 523.
- Dichmann, Prokurator 309—11.
- Diener, Major 553.
- Dircks, Apoteker 550.
- Dreesen, Justitsraad 409.
- Dreier, Hendrik, Silkekrammer 187.
- Dreyer, Kunstdrejer 242.
- Drewsen 492. — Charlotte Frederikke 492. — Johan (den yngre) 492, 529.
- Driefer, Raadmand 42.
- Drogden 289.
- Dronningens Vaskehus 138.
- Dronninglund 525.
- Drug, Henrik, Skrædermester 363.
- Duborg ved Flensborg 79.
- Duntzfelt, Raadmand 43.
- Durborg, Præst 243.
- Duus, Fiskehandler 171.
- »Dvenger« (Zwinger) 88.
- Dybdal, Borgmester 40.
- Dyrehaven 339, 343.
- Dysseldorf, Wentzel 318.
- Dørr, Lieutenant 486.
- Ebeling, Marie Dorth. 553.
- Eckersberg, Maler 222.
- Edinger, Ellen 555. — Nicolai, Vintapper 554—55, 557.
- »Ege« (et lille Jagtskib) 548.
- Egede, Hans, Professor 115.
- Eggert, Buntmager 251.
- Egholm 528.
- Ehlers, Borgmester 39, 254. — Anna Lucie 535.
- Ehlers Kollegium 222.
- Eichen, Bernt van der 100—11.
- Eichhorn, Gert Levin, Købmand 523.
- Einsperg, Jakob 9.
- Eisenberg, Fr., Byfoged 318.

- Elling, Cathr., Christiane 532.
 Emdrup Sø 1—5, 253.
 Endeløsstræde 355.
 Engelbrechts, Anna Marie Elisab. 518.
 Engelbrekthsen, Peder, Tobaksfabrikør 528.
 Enighedsværn 425, 429.
 Enspændere 184.
 Erichsen, Agent 182.
 Ermandinger, Højesteretsadvokat 9, 23.
 Ermissen, Johan, Skræder 358.
 Ernst, Politimester 357.
 Eskildsen, Havnekaptajn 276—80.
 — Skibsbygmester 280, 543.
 v. Essen, Michael 492.
 Essenwein, Aug. v. 76, 79, 81, 88.
 Ewald, Johannes 50.
 Evens, Billedhugger 50.
 Fabricius, Oberst 475 — Overlæge 547. — Professor 547. — Fred. Vilh. Peter Dr. med. 547—48..
 Fabritius, Charl. Sofie 528.
 Fahrenheitz, G., Kobberstikker 345.
 Falbe, Carl Wigant 13.
 Falch, Peder, Brygger 514, 536.
 Falck, Jens Andersen, Skrædermester 363.
 Falenkam, Birg. Oline 530.
 Falkoneralleen 265.
 Falkonergaarden 265, 270.
 Fanøe, J., Klokker 126—27.
 Farsund i Norge 234, 243—44.
 Farum 167.
 Fattigkirkegaarden paa Amager 128.
 Fattigvæsenet 364, 440.
 Fedtmose 9, 10.
 Fenger, Borgmester 40.
 Ferdinand, Hertug af Brunsvig 387.
 Fichte, tysk Filosof 223.
 Fickesen, Niels 71.
 Fielsted, Ole Andersen 329.
 Figaro 421.
 Fincke, Thomas, Højesteretsassessor 141.
 Finckendorff, Ellen Marie 492.
 Finsen, Overpræsident 37.
 Fiskebesskorter 112—24.
 Fiuren, Jacob, Vinhandler 318.
 Flaskekroen 4.
 Flensborg 276.
 Flindt, Etatsraad 413. — C. P., Kantor 126. — Jacob, Underkorporal 468, 473, 484.
 Floris, Cornelis 196, 200.
 Flyng Kirke 301.
 Foltmar, Andreas, Urmager 405. — Chr. Ulrik, Tapetmager 405. — Christoffer, Organist 405. — Joh., Organist 405. — Peder, Øltapper 405.
 Foltmars Grav 401, 405, 407—08, 415—18.
 Forchhammer, Professor 4, 5, 26.
 Forhaabningsholm 412.
 Forkortelser 491.
 Fortling, Elisabeth Margr. 534.
 Franckenau, F. Chr., Toldinspektør 505.
 Fransk reformert Menighed 128.
 Fredensborg 551.
 Frederik, Arveprins 159, 225, 552.
 Frederik II 213.
 Frederik II.s Bibel 197.
 Frederik IV, Billede af 351.
 Frederik VI 440.
 Frederik, svensk Konge 353.
 Frederikke Amalie, Arveprinsesse 120.

- Frederiksberg 135.
 Frederiksborg 102, 105—06.
 Frederiks Hospital 544—45, 547.
 Frederiks tyske Kirke 128.
 Frenologi 217—25.
 Fribert, Urban, Skrædermester 360—61, 363.
 Friborg, Urtekræmmer 240.
 Frick, Hans, Silkekræmmer 187.
 Friedberg i Hessen 79.
 Friedenreich, Christoffer Didrich, Præst 532. — P. J., Vinhandler 532—33.
 Friederich, Johan, Vintapper 556.
 Frigast, Peder Willumsen 294, 297—98.
 Friis, Fontænemester 173, 263. — Chr., til Borreby 248—49. — Chr., til Frisenborg 390. — Chr., til Kragerup 249—50.
 Frilagerbygningen 283.
 Frimestre 501.
 Frisch, Justitsraad 241—43, 411—14, 17, 32.
 Fritz, Godsforvalter 307—08.
 From, Anna Dorteia 500.
 Frue Kirke 97—99, 125.
 Frue Skole 245.
 Funck, Johan, Fiskemester 253.
 Furesøen 1.
 Fussing, Raadmand 44.
 Fürst, Wilhelm, Skrædermester 367.
 Fyrvæsen 290—91.
 Fædder, Chr., Borgmester 393, 429.
 Fødselsstiftelsen 64.
 Förster, Poul, Possementmager 511.
 Gaasebruck, Jørgen 187.
 Gabel, Kristoffer, Statholder 166.
 Gabrielsen, Christoffer, Enspænder 188.
 Gad, Byfoged 548. — Stenersen 464.
 Gall, Dr. med. 217—25, 336, 347—48.
 Galschott, Anne Marg. 500.
 Gammelholm 284—87, 289i 450—51, 455—56.
 Gammelkøgegaard 528.
 Gammeltoft, Borgmester 39.
 Gamst, Hans Chr., Smedemester 515, 519. — Henr. 519.
 Gandil, Lieutenant 467.
 Garnisons Kirke 128.
 Garnisons Kirkegaard 347.
 Gas- og Vandværker 439.
 Gedde, Niels 90.
 Geilfuss, Hans, 188.
 Genlis, Madame de, Forfatterinde 123.
 Gentofte Sø 3, 4, 253.
 Gersdorf, N. M., Baron 548—49, 551, 553.
 Gersdorff, Stiftamtmand 156—58. — Øllegaard 390.
 Sct. Gertruds Kapel 90.
 Geuss, Professor 11, 12.
 Gianelli, Gibser 221.
 Gielstrup, Præst 553.
 Giesselfelds Aa (?) 14.
 Gillespie, Lieutenant 281.
 Gjedefase 16.
 Gladsakse 18.
 Glückstadt 338.
 Gobelins-Væverier 100—11.
 Godthaabsvej 264.
 Goldschmidt, Hans Jürgen 381.
 Gorm, Sekretær 445.
 Gottschalck, Mette Cathr. 532.
 Gradmaaling 288.
 v. Gram, F. K., Amtmand 522—23. — P. P., Raadmand 45.
 Grandjean, P. B. 489.

- Grant, Justitsraad 552.
 Gratistaskolen 447.
 Green, Joh. Christine 516.
 Griffenfeld 195.
 Grodtschilling, Bendix 106.
 Grosch, Kobberstikker 222.
 Gross, Andreas, Buntmager 510.
 Grüner, Overlærer 445. — H. F.,
 Lieutenant 456, 464.
 Grøn, Borgmester 118. — Dorothea
 514. — Margrethe 500. — Rudolf
 Henr., Justitsraad 500, 514.
 Grønberg, Farver 420.
 Grøndal 263.
 Grøndalsaa 133, 257—59.
 Guldberg 382, 389, 503, 505, 547.
 Guldhuset i Rigensgade 107.
 Gustav III 388.
 Gustmeyer, Konsul 178—82.
 Gylcke, Joh. Fr., Klokker 128. —
 R., Klokker 126.
 Gyldenløves Bastion 453—54.
 Gyldensten, J. H. H., Greve af 390.
 Gyldenstjerne, Laxmand 190.
 Gymnastik, Normalskolen f. 456 —
 Huset paa Vestervold 463.
 Gæde, Vandinspektør 172—73, 262.
- Haaber, Otto Christian, Justitsraad**
 304.
 Haagen, Politimester 340—42. —
 Prokurator 540—41.
 Haagensen, Anders 33.
 Haberbier, Kaptajn 16.
 Hage, Hother, Raadmand 45.
 Hagen, B. P., General 282. — Ju-
 dithe 388. — Mathias 388.
 Hahn, Vincents Joachim v. 8.
 Hahns Bastion 27.
 Hallander, Tømmermester 180, 515,
 517—19, 527—28. — Jens N.,
 Møller 517.
- Halmstræde 554—55.
 Hamburg 386.
 Hamelmanns Krønike 29, 66.
 Hammeleff, Nis, Amtsforvalter 159,
 161.
 Hammerich, Fr., Amtsforvalter 536.
 — Fr., Raadmand 536.
 Hancke, C. G., Kantor 127.
 Handelsbankens Gaard 182.
 Hanebjælke 29.
 Hanetaarnet 27—35, 87.
 Hans den ældre og den yngre,
 Hertuger 213.
 Hansdatter, Bodil 517.
 Sct. Hans Hospital 412, 416.
 Hansen, Anne Marie 493. — C.,
 Graver 128. — Christian, Kro-
 mand 307. — Claus, Snedker
 234. — H. N., Borgmester 40. —
 H. P., Raadmand 42. — Johan,
 Vejermester 493. — Thomas, Re-
 gimetsskriver 9, 150, 169.
 v. Hansson, Hans, Kapt. 518.
 Hansted se Hansteen 556.
 Hansteen, Kancelliraad 23—25. —
 Bartholomæus 556. — J. Fr.,
 Raadmand 44.
 Harren, Peter L., Snedkermester
 542, 544.
 Harrestrupaa 4, 129—30, 171, 175
 —76.
 Harsdorff, C. F., Professor 178—
 82, 500, 533—34. — Noline
 Margr. 534.
 Hartmann, Anna Christine 520.
 Hartritt, Caspar, Bogbinder 201.
 Hartvig, Poul, Krofader 356—57,
 375—80.
 Hass, Adam, Skrædermester 357,
 368—69, 375, 380.
 Hassing, Vandvæsenkonduktør 11,
 12, 14, 26, 172—73, 267—68.

- Haste, Johan Henrich, Skrædermester 380.
- Hauerbach, Jæger 473.
- Haugsted, Dr. 435.
- Hausmann, Regimentsfeltkær 548, 553.
- Hechtmand, Henrik 188.
- Hede, P. F., Kromand 307—08.
- Hedehusene, Hedehuskroen 293—313.
- Heerfordt, Sofie Margr. 515.
- Heger, Hans, Justitsraad 510.
- Hegermann-Lindencrone 487.
- Heidenreich 221.
- Heining, Sophie 492.
- Heinrich, Fred. Sophie 392. — Joh. Friedrich 392.
- Heitmand, Poul 319.
- Hejberg, Chr., Amtmand 553.
- Heller, Johan Jacob 319.
- Hellesen, Friderica Chr. 536. — P. Borre, Tobaksfabrikant 536.
- Helligøjstes Kirke 126.
- Helligøjstes Kirkeskole 126.
- Hellner, Dragonofficer 470.
- Helmers Bastion 31, 32.
- Helmerschou, Niels Pedersen, Skrædermester 365.
- Helmond, Christopher, Snedkermester 542, 544.
- Helsingør 221, 277, 291.
- v. Hemert, Etatsraad 410. — van Jost, Agent 409.
- Hendrichsen, Chr., Øltapper 554.
- Hengst, Kirurg 522.
- Henninger, Johannes 319.
- Henningsen, F. P., Urtekræmmer 246.
- Henriques, Falck Wilhelm 272. — Lise 272.
- Hercke, Peter, Skrædermester 357, 374—76.
- Herdahl, W. M., Bogtrykker 47—50.
- Herkulespavillon i Kongens Have 179.
- Herlufstrup 317.
- Herløv 18.
- Hersleb, Borgmester 432.
- Hertugen af Augustenborg 473.
- Heymann, Kommerceraad 437.
- Hilarius, Gregorius 327.
- Himmelev Præstegaard 338.
- Hindenburg, Højesteretsadvokat 437.
- Hiorthøy, Chr. Jul. Fr., Kancelliarivar 506. — H. F. Martensen, Præst 504, 506. — Johan Peder 506. — Morten, Borgmester 492, 497—99, 503—06. — P. Schrøder 506.
- Hirschholm 119.
- Hjaltalin, Jon, Læge 395.
- Hjortespring 9, 13, 17, 23.
- Hofman, Gotfred, Ingeniør 259.
- Hoftepuder 123.
- Hohlenberg, F. C. H. 388.
- Holberg, Ludvig 113—14, 327, 508.
- Hollmann, Elisabeth Magd. 514.
- Holm, Borgmester 39. — Barbara Christine 531. — Ellen Michelsdatter 492. — F. H., Raadmand 44. — M. P., Kaptajn 288. — Jacob, Gross. 452. — Jens Rasmussen, Skrædermester 368. — Kirstine 535. — Maren 527. — Vilhelm, Skrædermester 368.
- Holmblad, Bedemand 246. — Jacob, Farver 528. — Lauritz, Farver 528—29.
- Holmegaard 515.
- Holmen 456.
- Holmens Kirke 128, 489.
- Holmens Kirkeskole 237.

- Holmer, Borgmester 39.
 Holms Plads 455—56.
 Holms Værft 452.
 Holmsted, Etatsraad 253. — Gymnastiklærer 457.
 Holst, Clara 517. — Hartvig, Lakerer 374—75. — H. P., Digter 282, 395. — I. I., Fuldmægtig 167—69. — Jens P., Brændevinsbrænder 517.
 v. Holstein, Kammerherre 377—79. — J. L., Amtmand 294—97.
 Holt, Jokim van 188.
 Hommej (Bastion) 80, 81.
 Honoré, P. F., Læge 251—52.
 Hoppe, Professor 230.
 Horn, Etatsraad 431. — Anna Charlotte Marg., Hofdame 499. — Frederik, Borgmester 500. — Niels, Hører ved Latinskolen 500.
 Hornemann, Professor 227—31.
 v. d. Horst, General 466.
 Houze, de la, Baron 389.
 Hul Sø 3, 4.
 »Hullet« 423—24, 430.
 Hummel, Lektor 21.
 Hundekirkegaard 347.
 Hundewadt, Anna Sophia 537. — Mathias Jørgs, Silkekræmmer 538.
 Husum By 18.
 Huus, Michel, Skræder 371.
 Huusman, Johan, 3, 4, 7, 25.
 Hvidovre 130—31, 136.
 Hybersen, Herman, Silkekræmmer 185.
 Hyltebro 3.
 Hærens Gymnastikskole 450, 455—56.
 Häusser, Oberstlieutenant 267.
 Høeberg, M. S., Raadmand 524. — Maria Helvig 523.
 Hørbye, Christense Catr. 531.
 Høvisch, Barthold 265.
 Høyer, Snedkermester, Krofader 542—44. — Jacob, Rektor 506.
 Ildebrand 1728, 367. — 1795, 236—37.
 Indbyrdes Undervisning 238, 444—45, 451.
 Institut for unge Piger 383—86.
 Irminger, Major 469.
 Iselingen 529.
 Islegaard 17.
 Islehus 4, 130, 143.
 Islehus 3, 18, 173.
 Itzehoe 106.
 Jacob Holm & Sønner 452.
 Jacob Holm & Sønner 452.
 Jacobsen, Anders, Skrædermester 355, 357, 365, 368, 373—74. — David, Skræder 360—62. — Holger, Professor 58. — Jens, Renteskriver 188. — Mathias, Professor 58. — Moritz, Skrædermester 371.
 Jaromar, Fyrste af Rygen 31—34.
 Jensen, A., Kromand i Hedehusene 310—12. — Anders, Kromand i Damhuset 150—51. — Anders, Opsynsmand 17. — Bartholomæus, Borgmester 142. — Christen, Opsynsmand 262—63. — Christine 537. — Hans, Rytter 537. — J., Borgmester 40, 490. — Jep, Skræder 314. — Peder, Skrædermester 357, 360—61, 363. — Sara 516. — Søren, Husmand 307, 309—12.
 Jensmer, Christian 253. — Jørgen 254.
 Jerichau, Landmand 231.
 Jermers Gab 31—34, 83, 87.

- Jermers Taarn 29—34, 83—87.
 Jernbaner 407, 439.
 Jessen, Stivelsefabrikør 531. —
 Laurids, Raadmand 45.
 Johansen, Grosserer 18. — Claus,
 Raadmand 186. — Ditlev, Skræ-
 dermester 363, 365, 368. — Hans,
 Bonde 234. — Jens, Fabrikør
 113. — Peder, Kromand 301.
 Jokumsen, Simon, Opsynsmand
 146—48.
 de Jonquières, Overpræsident 37.
 Jonstrup Mølle 10, 14.
 Juel, Chr., Amtsforvalter 294. —
 Just, Admiral 62.
 Juliane Marie, Enkedronning 382.
 Juuls Skole 445.
 Jürgensen, Fritz, Tegner 229, 519.
 — Georg, Sæbefabrikør 241—42.
 — J., Urmager 515, 519, 527.
 Jæger, Henrik, Vinhandler 319.
 Jægerhuset 3, 4.
 Jægersborg 110, 146.
 Jørgensdatter, Mette 528.
 Jørgensen, Kaptajn 18. — Aage,
 Tegner 251. — A. D., Rigsarki-
 var 51, 60, 61. — Frederik, Ur-
 mager 519. — Georg, Proprietær
 17, 19. — J., Graver 128. — Jør-
 gen, Arbejdsmand 519. — Jør-
 gen, »Kongen af Island« 519. —
 Peder, Tobaksfabrikør 528. —
 Urban Bruun, Urmager 519.
 Sct. Jørgensgade 314—20.
 Sct. Jørgens Sø 2, 34, 253, 405—
 10, 412—16, 422—23, 437.
 Kagsaa 4, 6, 16, 26, 130.
 Kagsmose 173.
 Kaldre, Cecilie Elisabeth 531. —
 Peder N., Bager 531.
 Kalhauge, Organist 126.
 Kalkbrænderiet 456, 461.
 Kalkbrænderimolen 460.
 Ny Kalkbrænderi 451.
 Kall, Abraham, Professor 152.
 Kallerup 293, 304, 306, 311—12.
 Kalsbøll, Hans Christian 306—07.
 Kalthof, Peter, Tøjmester 263.
 Kalthuset 4, 263—65.
 Kalthusslusen 172, 263—65, 269.
 Kammersvend, Jens 73.
 Kapel, Maria 536.
 Kaper, Borgmester 41.
 Kapunstopperi 419, 422, 430—31.
 Karl VI, Kejser 353.
 Katuntrykkeri 252—53, 412, 419,
 444, 535.
 Kendirck, A. F., 349.
 Kiel 120.
 Kierulff, Overpræsident 36.
 Kikkurven 456.
 Kildeaa 129, 174—77.
 Kircheberg, Anna 523.
 Kirkebetjente 125—28.
 Kirkegaard 125—28.
 Kirkerup, Bygmester 173, 263. —
 A. J., Tømrermester 515—16. —
 Johs. 517.
 Kirurgisk Akademi 64, 180.
 Kitzarov, Jacob, Guldsmed 61.
 Kjær, Proprietær 18. — P. B.,
 Raadmand 45.
 Klampenborg 395—400.
 Klauman, Kommerceraad 265.
 Klausen, Hans, Raadmand 75, 89,
 94. — K. M., Raadmand 45, 490,
 534.
 Klavsdals Bro 4, 7—11, 14, 20, 24
 —26.
 Klein, Overpræsident 37.
 Kleinschmidt, Dorothea Chr. 529.
 Klemmensen, Arild, Degn 99.
 Sct. Clemens Kirke 98.

- Klevenfeldt, Konferensraad 214.
 Klevenow, Hjulmager 429.
 Kloumand, Mathias 189. — Werner 189.
 Knardrup Kloster 132.
 Knieper, Hans 86, 200.
 Knip, Hans, Raadmand 62, 63.
 Knippelsbro 62, 63, 255.
 Knudsen, Bendt, Vandmester 6—8, 10, 14, 135, 141, 144, 405. — Christian, Assessor 342. — H. A. V., Borgmester 39. — Hans, Raadmand 142. — Peter, Borgmester 41.
 Koch, Michael, Godsforvalter 309—12.
 Kolderup-Rosenvinge, Rethistoriker 214.
 Kolding, Jakob Hansen, Præst 52.
 Kolera 450.
 Koleraaaen 436, 438.
 Kommunens Gymnastikhus 453—55.
 »Kongen af Island« 519.
 Kongens Bryggers 139.
 Kongensgade 554—57.
 Kongens Have 179.
 Kongens Hedehus 294, 298—99.
 Kongens Mose 9, 10, 16.
 Kongens Nytorv Nr. 5, 178—79.
 Kongens Sluse 133, 136—37, 139.
 Kongens Vaskehus 138—39.
 Korte, Hans 91.
 Krag, Erik, Gehejmerraad 141.
 Kraghaug 293.
 Krakau 93.
 Krarup, Anne Kirstine 536.
 Krause, Agnete Kathrine 117—22. — Johan Adam, Skomager 118—21.
 Krebshuset 525.
 Krehmer, J. P., Bagermester 529.
 Kreil, Maria 500.
 Krey, Anne Marie 510.
 Kringelen (Fæstningstaarn) 91—94.
 Kr. III.s Bibel 197—99. — Gravmæle 196, 200.
 Kristian V, Billede af 195.
 Kristiansborg 111.
 »Kritik og Antikritik« 509.
 Krogsgaard, Lærer 450.
 Kronborg 200, 339, 550.
 Kruse, Køkkeninspektør 405. — Gabriel 185.
 Krück, Friedrich Carl 492.
 Krøyer, Morten Olufsen 504.
 Kuhla, Arent v. d. 140, 143.
 Kunstkammeret 220, 250.
 Kur, Henrik 54.
 Kuur, Raadmand 427.
 Kviinge i Skaane 52, 61.
 Kvægtorvet 439.
 Kvæsthusgades Kaserne 446.
 Kyhl, Jens Hermansen 422, 23, 24, 26, 27, 28, 29.
 Kælderhalsrotten 483.
 Kæmpe, Per 88.
 Kärnan i Helsingborg 77.
 København 552. — Prospekt af 29, 30, 34, 65—99, 349—54. — Slot 94—98. — Vaaben 202—04, 207.
 Købke, Joh., Sukkerraffinadør, 536.
 Køhlert, Martin, Væver 519. — Mathias, Vævermester 515, 519.
 Køge Sejldugsvæveri 104—05. — Tapeter 100—11.
 Køge Barfred 75, 78.
 Köln 69, 79.
 Korbitz, Christopher v., Rigsmarskalk 142, 153—54.
 Ladbrostræde 72.
 Ladegaarden 133, 139, 253, 259, 266, 401—08.
 Ladegaardsaaen 3, 4, 129, 133, 138

- 39, 257—74, 401—02, 404, 414, 436.
- Ladegaardsgraven 418.
- Ladegaardsmarken 147.
- Ladegaardsvejen 271.
- Ladiges, H., Sukkerraffinadør, 551—52.
- Lammertin, Damaskvæver 354.
- Lammet, Husnavn 252.
- Lampe, J. F., 504.
- Landevejsdam 131, 157.
- »Landgreven« i Borgergade 542.
- Landgreven af Hessen 388.
- Landmandsbankens Gaard 179.
- Landy, Officer 281.
- Lange, Oberstlieut. 486. — Overpræsident 36. — Bodil Helene 536. — C. W., Gehejmerraad 246. — Christian, Justitsraad 268, 270. — G. F., Raadmand, 536, 538. — Hans R., Købmand 536. — Herm. Henr., Raadmand 500. — Jens Christensen, Postdirektør, 500. — Jak. Philip, Murermester 535. — Philip, Raadmand 535. — Rasmus, Raadmand 536. — Sindel, Rektor 536—37. — Svenning, Raadmand 537.
- Langheim, Købmand 468.
- Langhoff, Karen 532.
- Langlænder, Matthias 336.
- Langvaddam, Langvasedam 131, se Damhussøen.
- Langvads Mølle, Glim S. 307.
- Larsen, Borgmester 39. — Anna Chr. Dorth. 529. — Jens, Tømerhandler 492. — Joakim 447. — L. C., Borgmester 536. — Lars, Grosserer 492, 510, 529.
- Larsens Plads 280.
- Lassen, Arrestforvarer 282. — Jørg., Inspektør paa Isedelingen 529.
- Laugsartiklerne 518.
- Laugshuset i Grønnegade 539—46.
- Laugsvæsen 321—35, 491, 493—94, 511—12.
- Lauritzen, C. P. 421. — Else Cathr. 532. — Jens, Brygger 492—93. — Waagen, Hørkræmmer 532.
- Laursen, Morten, Justitssekretær 166.
- Lautrup, Bogholder 17.
- Law, Cathrine 516. — Jonas, Silkefabrikør 516.
- La Valella 291.
- Lawrensen, Mogens, Raadmand 82.
- »Lebenslauf 1794« 548.
- Ledreborg 104.
- Leger, François, Tapetvæver 111.
- Lehmann, Borgmester 41.
- Lehn, Joh., Vinhandler 554.
- Leidner, Johan, Skrædermester 369.
- Lersøen 3, 4, 132, 175, 253.
- Lesle, Peter, Guldsmed 54.
- Libanon, Johan, Tobaksplanter 528. — Lovise 528, 533.
- Lieberg, Chr., Buntmager 515—16, 526—27. — Joh. Ditl. 516.
- Liden Sø 3.
- Lier, Heinrich, Buntmager 320.
- Liisberg, Bering, Slotsforvalter 66.
- Lind, J., Lærer 446, 452. — Jens G., Skræder 532. — Jens Mathias, Administrator 532. — Peter, Skrædermester 368.
- Linde 552. — Christine 529. — Georg, Oberst 552. — Lorenz, Guldsmed 528. — Wilhelmine Charl. 529.
- Lindskov, Ellen Kirstine 492.

- Lindstorff, Joh. H., Garver 533. — Lars, Smedemester 533.
- Linnemann, Borgmester 39. — Underkorporal 484.
- Lippe, Frantz von der 189.
- Lohals 275.
- Lohmann, Toldinspektør 549—50.
- Lomartsen, Adam, Vintapper 556.
- Lorck, Thomas, Silkekræmmer 186.
- Lorentz, Rudolf, Skræder 358.
- Lorentzen, Chr., Kantor 128. — Hans 404.
- Ludvig XIV 352.
- Lund, Skovrider 23. — Anne Marie 520. — Eilert, Skipper 244. — Gabriel og Ebbe 243—44. — Hercules, Skibskaptajn 243. — Johanne Cathrine 235. — Jokum, Handelsmand 244. — Kathrine 115—16. — N. E., Graver 127. — Ole Hansen, Tømmemand 235. — R. C., 417, 420.
- Lunov, Christian Jacobsen, Skrædermester 363.
- Lunds Domkirke 316.
- Luther, Morten 325.
- Lübke, Præst 484.
- Lybæk 227.
- Lygteaaen 132, 257—59.
- v. d. Lühe, Amtmand 298.
- Lyng, Anna Hansdatter 56.
- Lyngby 336, 339.
- Lyngby Kirke 104.
- Lyngør i Norge 288.
- Lütken, Joh. Jørg., Snedkermester 542, 544.
- Lüttichau, Overpræsident 36.
- Lützow, H. U. v., Hofmarskalk 103, 107.
- Læssøe, Herman, Raadmand 492, 497—98, 503. — Mathias Herm., Præst, 492.
- Løveapotekets Gaard 179.
- »Løvenberg« 421.
- Løser, P., Blikkenslager 508.
- Machholt, Johan Henrik 302—06.
- Madsdatter, Margr. 521.
- Madsen, Skibskaptajn 243. — Jørgen, Graver 127.
- Magens, B. J., Bygmester 180. — Joh. B. Junge, Arkitekt 517.
- Magistraten 490, 496.
- Magistratens Arkiver 491.
- Magius, Raadmand 45.
- Magnus, Møller 72. — M. I., Grosserer 272.
- Mahler, Kapellan 551, 553.
- Malling, Ove 492.
- Malmø 277.
- Mandebod 545—46.
- van Mandern, Carl 555.
- Mangor, Major 450.
- Manthey 504..
- Mariboe, Grosserer 272.
- Marieburgus, Johannes 196.
- St. Mariendal 535.
- Marienlyst 515.
- Marmorkirken 63, 179.
- Marquard, E. 555.
- Marsillac 382.
- Marstrand, Borgmester 41, 534.
- Martens, C. Chr., Murermester 515, 520.
- Martins, J. C., Brændevinsmand 520.
- Mathiesen, Søren 237. — Hugo, Museumsinspektør 251, 256.
- Medicinsk Selskab 226—28
- Meinert, Raadmand 43.
- Mejborg, R., Professor 30, 67, 68, 91, 248—49.
- Mekal, Urmager 552.
- Melby i Skaane 53.

- Meldahl & Johansen 498. — Jernstøber 423, 425, 436—38.
- Meller, Johannes Christensen 373.
- Mellerup, Kammerraad 303—04.
- Messerschmidt, Garver 421, 437.
- Metropolitanskolen 460.
- Meyer, Anne Cath. 510. — Ellen S. M. 533. — Jacob Albert, Thehandler 533. — Johanne Margr. 510. — Vilhelm, Læge 481.
- Meyn, Stadsbygmester 180—81, 500.
- de Meza, Dr. med 255—56.
- Michaelsen, Hans, Snedkermester 539—46.
- Michelbacher, Vigant 142.
- Michelsen, Peder, Mestertyv 221, 336—48.
- Mogensen, Christopher 52—55.
- Mohrsen, Anne Sophie 531.
- Mollerup, Borgmester 38.
- Moltkes Palæ 51.
- Momsen, Madam 451.
- Monrad, Joh., 554—55. — P. J., Assessor 342.
- Montesquieu 387.
- Morskabstheatret 420.
- Mortensdatter, Ulrikke 537.
- Mortensen, Harald, Kustode 252. — Peder, Kromand 298—99.
- »Mosendal« 405, 407.
- Moskovitterne i København 1716, 260.
- Mossin, Lieutenant 549.
- de la Motte 382—94.
- Mule, Christian, Skrædermester 368, 376, 380.
- Munch, Peder 142.
- Mundt, Borgmester 38, 538. — Philip, Juvelerer 538.
- Mundts Stiftelse 38.
- Munchemeyer, Chr., Glarmester 542, 544.
- Munk, Anne Marie 515. — M., Borgmester 1, 515.
- Munken paa Østerbro 268, 415.
- Museer 248—50.
- Musikalske Akademi 218.
- Muth, Graver 128.
- Mylius, Gymnastiklærer 457. — Jens, Raadmand 518, 530.
- Myller, Stud. jur. 549—50, 552.
- Müller, F. H. 549. — Henrik, Rentemester 138—40, 147.
- Münter, Raadmand 42.
- Møllengraf, Lorents 190.
- Møller-Jensen, Maler 66.
- Møller, Slagtermester 436. — Adam, Hofsmed 521—23. — Adam Nicolai, Dyrlæge 525. — Carl, Stud. polyt. 473, 482. — Ditlev, Hofsmed 521—22. — Dorthea Christine 520—21. — Erik, Brygger 531. — Eva Magdalene 532. — Frantz, Raadmand 537—38. — H. C. V., Borgmester 41. — Hans Hansen 537. — Johan, Sadelmager 522. — Lars, Brygger 531. — Martin Chr., Vinhandler 525. — Nikolai, Grovsmed 521—22. — Peder, Hofsmed 522, 525.
- Mølsted, Gibser 221.
- Mørck, Peder, Skrædermester 365, 368.
- Mørkhøj, Gladsakse S. 18.
- Nachtegall, Professor 440, 445, 447, 449—50, 453—56, 459, 461.
- Nansen, Hans, Præsident 332, 373.
- de Neergaard, Joh. Th., Godsejer 538. — Marie C. J. E. 538.
- Neu-Ruppin 338, 343.
- Neve, Kantor 126.
- Niebuhr, Carsten 159.
- Nielsdatter, Ingeborg 528.

- Nielsen, Christian, Sognefoged 162.
 — Claus, Præst 145. — Erland, Krofader 357. — Jens, Graverkarl 128. — Jens, Opsynsmand 260—61. — Jeppe, Raadmand 82. — Jørgen, Skrædermester 380. — Knud, Kromand 301—02. — Lauritz, Underbibliotekar 197. — Markus 424. — Mogens, Hofinspektør 505. — O., Arkivar 27—30, 62, 66, 70, 87, 91, 511, 554. — Peder, Præst 52. — Svend, Vandinspektør 265—66. — W., Præst 47.
- Nikolaj Kirke 54, 61, 98, 114, 125, 127, 236, 316. — Kirkegaard 320. — Plads 554. — Præstegaard 316.
- Nimb, Anne Marie 532. — Jens Jørgensen, Brygger 532.
- Nissen, Professor 460. — Anne Johanne 516. — Cornelius 142. — H. N., Etatsraad 293, 300, 304. — Heinrich, Vintapper 556. — Peter Christian, Skrædermester 380.
- Nissens Stiftelse 293, 300, 303—13.
- Nitz, Michael, Grovsmed 519.
- Nordre Hedehus 294, 300—02.
- Normann, Major 479—81.
- Norrie, Gordon, Stabslæge 217.
- Nutzhorn 504.
- Ny Amager 135.
- Nyholm, Dorthea 530. — Inger Dorth. 530. — Nikolaj, Degn 530. — S. F. C., Overretsprokurator 536.
- Nürnberg 93.
- Nyrop, C., Professor 490, 506.
- Nørager, Jens, Amtsforvalter 161.
- Nørre Accisebod 267.
- Nørre Alleenlyst 268, 270.
- Nørreport 82, 83, 88—90.
- Oberkamp, Peder 422, 430. — Enke 431.
- Odense 221.
- Ogelby, P. 374.
- Oldenburg, Overpræsident 37.
- Ollendorph, Jørg., Hofsmed 523.
- Olsen, Jes 32—33. — Jørgen, Vandmester 373. — Peder, Fiskeriforpagter 166.
- Olufsen, Niels, Skrædermester 365.
- Ordtholm, Anne Cathr. 533.
- Ortved, Domprovst 524.
- Osten, Carl Henrich von 259.
- Otte, Augustinus, Smed 511.
- Otterup, Christian, Skrædermester 380.
- Otto, Cathrine Margr. 518. — H. C., Korporal 518.
- Ovreea 130.
- Ovre Sogn 130—31.
- Oxe, Thomas 142.
- Palais de danse 421.
- Paludan, Julius, Generalmajor 424.
- Parcelbroen 272—74.
- Paris 352.
- Paulli, Reservekirurg 227. — R., Underbibliotekar 199, 202—04.
- Peblingesøen 2—3, 31, 34, 132—33, 139, 253, 266—67, 404—05.
- Pedersdatter, Marie 521.
- Pedersen, Værtshusholder 421. — Andreas, Kromand 298. — Anne Cath. 538. — Børge, Raadmand 538. — Espen, Skrædermester 368. — Henrik, Krofader 357. — Lars, Hattemager 538. — Niels, Brygger 492. Niels, Krofader 357. — Niels, Opsynsmand 259—60. — Niels, Præst 52. — Rasmus, Gaardejer 18. — Sten, Guldsmed

- 53, 54. — Steen, Skrædermester 358.
- Pejtersen, Hans, Skrædermester 357—58.
- »Pelikanen« 420.
- Perch, Jens Bay 515. — Jens Christensen, Købmand 515.
- Peschier, Pierre 393.
- Peschiers Gaard 179.
- Pesten 1711, 408.
- Petersen, Major 476—77. — A. P., Vintapper 556. — Anne Margr. Dorth. 529. 533. — Børge, Raadmand 43. — Hans, Student 346. — Jess, Rodemester 531. — Magnus, Professor 28. — Margr. Cath. 536.
- Sct. Petri Kirke 98, 127—28.
- Peymans Rende 268, 415.
- Pfarrer, Margrethe 528. — Ulrik, Sejmager 528.
- Pflug, Amtskirurg 64.
- Pheiffer, Joh. Christoph, 539—46.
- Philipsen, Gustav, Raadmand 45.
- Physionotrace 222.
- Phønix, Hotel 282.
- Phønix, Sukkerraffinaderi 255.
- Pihl, Chr., Skibskapt. 535. — Kirstine 535.
- Pjalttenborg 281.
- Plambeck, Martin, Skovrider 525.
- Plankebefæstning 28.
- Plantin, Christophe 199.
- Plum, se Plump.
- Plump, Johan 409.
- Plötz, Henrik 222.
- Pocher 123.
- Pontoppidan, Konsul 477. — Carl, Raadmand 492, 497. — Erik 102, 108, 237.
- Pontoppidans Forklaring 237.
- Pop, Vinhandler 319.
- Porth, Anna N. M., 536. — Margrethe Cath. 538. — N. P., Toldforvalter 536. — P. N., Brygger 538.
- Portrætsamling paa Raadhuset 36.
- »Postejere« (Bastioner) 80.
- Poulsdatter, Cathr. Marie 528.
- Poulsen, Lorendz 555.
- Powisch, Otto 140, 143.
- Povlsen, Povl 424, 427, 430—31.
- Preuss, Hans Jacob, Herredsfoged 521. — Jacob, Boghandler 521.
- »Prins Georgs Palæ« 518.
- Privilegierne 511.
- Pryjor, J. C., Smedemester 529, 532.
- Præstebro 20, 24, 173.
- Psykiske Forsøg 561.
- Quale, Skibskaptajn 243.
- Quist, Murmester 181—82, 518—19, 527. — Niels M., Skomager 518.
- Quistgaard, Anna Joachimine 538.
- Qviding, Claus Pedersen, Præst 52. — Niels Pedersen, Præst 52—54.
- Qvist, Lieutenant 467.
- Qvoten, Salomon von 375—76.
- Rademeyer, Kaptejn 553.
- Ramsing, Oberstlieutenant 34, 70, 71, 83, 90, 94.
- Ramus, Professor 167, 170—71, 265.
- Rantzau, Politiassistent 436. — Chr., Greve 250. — Johan 29, 30.
- Rasch, Claus, Politimester 329, 333. — Herm., Købmand 552.
- Rasmussen, Nic., Komponist 503. — Nicolai, Skrædermester 380. — Peder, Selvejergaardmand 19, 20. — Reguel, Assessor 369, 377, 380. — Søren, Sagfører 169.
- Rathsach, Amtskirurg 255—56.

- Rathsted, Forvalter 302.
 Rau, Traktør 218.
 Rawert, Stadskonduktør 14, 180, 518.
 Raon, Sekretær 268.
 Reberbanen 420.
 Rée, F. Th., Raadmand 43.
 Reedtz, Peder, Kansler 327.
 Reekel, Evert 318.
 Reguelsen, Frue, se Marie Riber.
 Reistrup, Jens A., Grovsmed 520. — Lorentz, Litterat 520.
 Renovationsvæsen 226—31.
 Resen, Peder, Præsident 137, 142.
 Reuther, L. A., Vintapper 556.
 Reval 92.
 Revolten og Reformen 491—538.
 Riber, Jens, Raadmand 363—69. — Marie 367—69, 377—81. — P. Jensen, Skræder 511.
 Ribolt, Wilcken 106.
 Rigsbankbygning ved Børsen 180.
 Riis-Lowson, Raadmand 42.
 Ringschou, Gabriel, Skrædermester 376.
 Ringsted Kloster 338.
 Rist 492.
 Rode, Steffan, Silkekræmmer 189.
 Roepstorff, Lieutenant 302.
 Roggo, Skrædermester 120.
 Rohde, Joh. Fr., Guvernements-skriver 275. — Vilhelm, Strand-toldkontrollør 275.
 Rohn, A. C., Præst 334.
 Rolighed 268, 272.
 Rosbierg, Madam 521, 525. — Anna 525. — Chr. Nielsen, Smed 489—90, 514 ff. — S. Nielsen 523—24.
 Rosbæk 4.
 Rosenaaen 401.
 Rosenberg, Oberstlieutenant 163, 173. — Anne Marie Christiane 514. — C., Graver 128. — Chr., Klædekræmmer 514.
 Rosenborg 253, 354, 550. — Tapeter 100—11.
 Rosengard, Christoffer 317. — Jens Teksøn 315, 317. — Niels Jensen 317. — Tetz Tetzson 314—17, 320. — Thale 317.
 Rosenmejer, Henrik 190.
 Rosenstand-Goiske, Joh. Philip 493, 507.
 Rosensteen, Maren Marie 528.
 Rosenwinge, Ekvipagemester 284—87.
 Rosenørn, Overpræsident 37.
 Roskilde 295—98, 343. — Domkirke 315. — Sct. Klare Kloster 132. — Kro 293, 296, 300, 338. — Landevej 132—37, 152—67, 300—02, 305.
 Rothe, Andreas Bjørn 13. — V. H., Præst 442—43, 451, 458.
 Runge, Velem 75.
 Ruus, Kirstine, 521.
 Ryen, Hans von 75, 82, 84.
 Røde Vejrmøllekro 300, 302, 338.
 Rødeport (Østerport) 314.
 Rødovre 130—31, 151—52, 166—70, 174.
 Rødovre Sø 156, 166.
 Rømer, Ole, Professor 8, 373.
 Rønne 547.
 Rønne, Oluf L., Skibskapt. 528. — Sofie 528.
 Salomonsen, Distriktslæge 227.
 Salpeterværk 535.
 Sandholt, Frederikke 530.
 Savoy Hotellet 421.
 Scavenius, Peder, Professor 141—42.

- Schakens Bastion 453—54.
 Schaper, Murmester 178, 533.
 Scheel, Stadsfysikus 220, 270. —
 H., Bogholder 241.
 Schibild, Klædehandler 420.
 Schimmelmänn 552.
 Schiøt, Balthasar, Raadmand 499,
 503. — Niels, Købmand 499.
 Schlegel, Borgmester 39.
 Schmidt, John 411. — Johan, Kro-
 fader 357. — Lars Larsen, Kro-
 mand 301. — Enke 435.
 Schneider, Stokhuslave 338.
 Schonnefelt, Pejter, Skrædermester
 358.
 Schor, Oberstlieut. 549, 551—52.
 Schoustrup, P., Landinspektør 134,
 167, 169.
 Schreiber, Præst 120. — Andreas,
 Skrædermester 368.
 Schreuder, se Schrøder.
 Schrodt, Christopher, Bogbinder
 201.
 Schrum, Raadmand 43.
 Schrøder, Inger Beate 504. — Pe-
 der, Præst 504.
 Schultz, Bogtrykker 515, 520. —
 Elias, Skrædermester 363.
 Schumacher, Kaptajn 122. — H. C.,
 Astronom 288.
 Schweitzer, Christine Marie 529.
 Schwing, Christiana 529. — Joh.
 Chr., Skrædermester 529.
 Schäffer, Borgmester 38.
 Sehested, Hannibal 250. — Ove Ra-
 mel 492.
 Sejldugsfabrikken 409—10, 417,
 422—23, 426.
 Seyer, Johan, Skræder 360.
 Sihm, Andreas, Murmester 527,
 530. — Birgitte Dorth. 530—31. —
 Cathr. Elisabeth 530—31. —
 Dorthe Marie 530.
 Silberloh, Kasserer 170.
 Silkegade 183.
 Silkeindustri 183—92. Ordforkla-
 ringer hertil 191—92.
 Six, J., Professor 352—53.
 Skelskør 114.
 Skibsted, Andreas, Raadmand 538.
 — Arnoldine 415. — Michael,
 Raadmand 42, 538.
 Skierbæk, Amsforvalter 551.
 Skolevæsen 440—64.
 Skriver, Johan, Skræder 360.
 Skrædernes Fattigstiftelse 355, 360,
 366, 373—75, 378.
 Skræderlauget 115—22.
 Skrædernes Laugshus 355—81. —
 Laugssegl 359.
 Skrædersvendenes Sygehus 363,
 370—73, 377—78. — Velkomst
 370.
 Skuldt, Lieutenant 360.
 Skytten, Lisabeth 521.
 Skæfer, Poul, Vinhandler 56, 251.
 Slaget paa Reden 241.
 Slaglille Præstegaard 338.
 Slavekirkegaard 347—48.
 Slomann, Bibliotekar 349.
 Slotsholmsgade 254—55.
 Smaløen 455, 460.
 Smørhætten (Fæstningstaarn) 89,
 92.
 Snedkerkroen i Grønnegade 47.
 Snestrup, Reinholdt 433—34.
 »Solen« 421.
 Solitude 272—73.
 Soltwedel, Fred., Brygger 532.
 Sommersted 433—34.
 Sonnin, Hans Albrecht Gottlob,
 Birkedommer 500 — Hans Chri-
 stoffer, Exam. juris 500.

- Sorgenfri 392, 551.
 Sortedamssøen 2, 3, 253, 266.
 Sorø 338.
 Span, Hendrik, Admiral 56.
 Spandau 338.
 Spiegell, Daniel, Skrædermester 375.
 Spjelberg, Jokum 359.
 Spormand, Peder, Professor 136—37.
 Stadens Jorder 429.
 Stadt Hamborg 282.
 Stadt Leipzig 421.
 Stampe, Hans Jensen 142, 146, 153—54.
 Stauning, Carl Nielsen 420.
 Steenhoff, Else 235.
 Steffens, Professor 223.
 Steinbach, Johs., Vintapper 556.
 Stenbuch, Johan, Snedkermester 329—32.
 Stenholms Hus 161.
 Stenosgade 439.
 Stensen, Christen, Ridefoged 60.
 — Johan, Præst 54, 55, 61. — Niels 51—61, 250—51.
 Stephensen, K., Cand. mag. 252.
 Stick, Smedemester 337.
 Stickman, Johan, Guldsmed 54, 511.
 Stier, Haagen, Skrædermester 116, 357, 368, 380.
 »Stjernen« paa Vesterbro 338.
 Stockholm 353.
 Stokhuset 220.
 Storck, Martha Marie 519.
 Store Mølle paa Christianshavn 517.
 Strandmøllen 492, 529.
 Stricker, Lieutenant 171—72.
 Struensee 125, 235, 503—04, 547.
 Strøwer, Skrædermester 112—13.
 Stuhr, Eilert, Urtekræmmer 319.
 Suhm 386.
 Suhr, Anne Elisabeth 506. — J. P., Borgmester 504, 506.
 Sultzer, Lovise 531.
 Sukkerfabrikker 254—55.
 Surbek, Simon 190.
 Svabe, Nielaus, Møntmester 186.
 Swammerdam, Jan 60.
 Svane, Hans, Ærkebiskop 166.
 Svanemosen, Svanehaven 259, 401—02.
 Svendi, Peter, Kammerjunker 9.
 Svendsen, Cathr. Elisabeth 530—31. — Niels, Hofslagter 530—31. — Peder, Kromand 301.
 Svømmeflaade ved Holmen 460.
 Symensen, Walter 70.
 Syndergaard, N. Chr., Raadmand 44.
 Særløse, Hans Pedersen 300.
 Søborg Sø, se Utterslev Mose.
 Søbøtker, Christian, Vinhandler 318. — Johs., Kammerraad 510.
 Søgaard, Gladsakse S. 16—20.
 Søgaard, Anne Cath. 538.
 Søkortarkiv 288—90.
 Søndergade (Farvergade) 71.
 Søndersø 4, 8—11, 15, 18—20, 24, 26.
 Sørensen, Jens, Gaardejer 18. — Knud, Vinhandler 531—32. — Peter, Vognmand 251—52.
 Taderør Mølle 307.
 Tagenshus 63.
 Tallotteri 223.
 Tamke, Johan, Skrædermester 363.
 Tamperretten 235.
 v. d. Tann, Major 473.
 Tausen, Hans, Raadstueskriver 537.

- Teglgården 99.
 Tetens, Bodil Jokumine 287.
 Thaabel, Anna 524. — Jens, Staldskriver 522.
 Thaarup 507.
 Therstensen, Jens, Renteskriver 190.
 Thisen, Carl, Kræmmer 188.
 Thomesen, Jørgen, Skrædermester 365, 368.
 Thomsen, Graver 128.
 Thors Hal 421.
 Thorvaldsen 291.
 Thura, Laurids 102—06, 108, 110.
 Thybjerg, Henr., Tømrermester 530, 532.
 Thyssen, Karl 190.
 Thønnesen, Sæbefabrikør 244.
 Tibberup, Landsby 8, 23. — Mose 3—26.
 Tivoli 395.
 Todtenhaupt, Snedkermester 542—43.
 Tofte, Hansine Chr. 538. — Thomas, Hattemager 538.
 Toldboddommen 291.
 Toldboden 275—83.
 Toldbod Vinhus 282—83.
 Topp, Cay Antonius, Degn 530. — Holger, Garver 530.
 Tordenskjold 489.
 Tower i London 93.
 Transe, Provst 551, 553.
 »Tre Hjorter« paa Vestergade 338, 421, 425.
 Tre Kroner, Gæstgivergaard 252.
 Trelde, Kancelliraad 262—63.
 Treven, Bertram 195.
 Trier, Herman 254, 504.
 Trinitatis Kirke 46—50, 126—27.
 Trist, Johan, Vinhandler 319.
 Trojel, Admiral 265.
 Trondhjem 244.
 Trugillus, Møller 72.
 Trøner, Christoffer 191.
 Tybjerg, Hans Chr., Brygger 530.
 Tychsen, Thomas Peder, Skomager 235.
 Tysk reformert Menighed 128.
 Tuteins Fabrikker 416.
 Tønnesen, Emmike 517. — Jan J., Skipper 517.
 »Trøstens Bolig« 518.
 Uhde, Christian, Skrædermester 368.
 Uldal, Kommerceassessor 19.
 Uldall, Peter, Generalfiskal 387, 390, 392—93.
 Ulrichsen, Mariane 241, 245. — Rasmus, Skibstømmermand 241.
 Unger, Peder 314, 316.
 Universitetet 132—37, 141, 145, 152, 156—57, 165—71, 249, 321—27.
 Urtekræmmerlauget 318—19.
 Utterslev 268. — Mose 3, 4, 13, 15, 24, 253.
 Wachman, Johan 190.
 Wad & Leth 504.
 Vadet ved Rødovre 134, 169, 171—73.
 Wadskiær, Forfatter 114.
 Vajsenhuset 445, 453.
 Valby 32, 131, 133, 135, 320.
 Valby Kro 300.
 Valdemar Atterdag 31.
 Valentinsen, Lars 428.
 Valkendorf, Kristoffer 193, 195, 211—14.
 Valkendorfs Bog 193—216.
 Valore, Viby S. 132.
 Walther, Jørg., Snedkermester 542—43.

- Vandkunsten 138.
 Vandmøletaarnet 71.
 Vandreter 358—59.
 Vandvæsen 1—6, 141—42, 253, 373
 —74.
 Wang, Anne Sofie 533.
 Vangede 336—37.
 Vangede Kilde 3.
 Vangemand, Chr. Pedersen 323.
 Vanløse 268.
 Vanløse Sluse 134, 137, 140, 143—
 48, 155, 259—63, 266—67.
 v. Warnstedt, Fr. Carl 391. — H.
 V. 389, 391—92.
 Warrenstedt, Major 552.
 Vartov 70, 71.
 Vartov, Gammel 139.
 Wassard, Raadmand 44. — Hans
 M., Grosserer 515. — M. Hansen
 515.
 Weber, J. J. 214.
 Veboe, Claus, Skomager 511.
 Vedbygaard 338.
 Ved Stranden Nr. 14, 178—82.
 Wegge, Søren, Staldskriver 522.
 Wegner, Ernestine 520. — Joh.
 Michael 520.
 Vello, Peter Petersen 409.
 Weltsien, Johan Albrecht, Skræ-
 dermester 380.
 Werhagen, Falkonermester 262.
 Werlauff 506.
 Werner, Anne Marie 529. — Joh.
 Philip, Florfabrikør 529.
 Wessel, Johan Herman 46—50, 239.
 »Wessels Minde«, Selskab 46—50.
 Wessen, Matthias, Vinhandler 318.
 Wessing, Chr., Tømrermester 530.
 — Ingeborg 530.
 Vesterbros Badeanstalt 421.
 Vesterbros Vandkompagni 2, 407,
 415—16.
 Westergaard, Tømrermester 454.
 Vesterport 73, 78, 79, 82.
 Vesterports Mølle 138—40.
 Wetke, Otto, Kornet 294, 300.
 Wever, Joh. Fr. 409.
 Weyers, Andreas, Skrædermester
 365.
 Weyle, Hans, Tømrermester 528.
 Vibenshus 63.
 Wiche, Julius 555—56.
 Wichfeldt, Oberst 549.
 Wichman, Gotfried, Skræderme-
 ster 368. — J. E., Skræderme-
 ster 367.
 Videsen, Peder, Skræder 360—62.
 Wiedewelt, Joh., Billedhugger 500.
 Wien 353.
 Vieregg, Oberst 356—57.
 Wiimh, Lieutenant 17.
 Wiisen, Dorteia 517.
 Viktoriagade 439.
 Wildberg, Inger Dorth. 530. —
 Joh. Michael, Remmesnider 530.
 Wilde, Lieutenant 277.
 Wildenrath, Johan 115.
 Wildschydtz, Thomas 298—305.
 Wilhelms, Assessor 442, 445.
 »William« og »Emma«, Dampskibe
 277, 395.
 Willisen, General 470.
 Winberg, Snedkermester 539.
 Vind, Holger, Viceskatmester 142.
 — Peder Matisen, Skræderme-
 ster 380.
 Vinding, Rasmus, Professor 250.
 Vindmøller 94.
 Vingarden 92.
 Winsløw, Professor 544. — Jacob,
 Anatom 52, 61. — Peder Jakob-
 sen 52.
 Vintapperlauget 554.
 Winterfeldts Stiftelse 518.

- Winther, Arkivar 308. — H. C.,
Juvelerer 515—16, 527. — Just
Chr., Juvelerer 516, 538. — Mette
Christine 538.
- Wittenberg 323.
- Vodrof, Georg Jul. 408—09, 411,
417.
- Vodrofgaard 105, 405—08, 432, 435.
- Vodrofsaa 139, 259, 401, 408.
- Vodrofsmølle 406, 408, 435.
- Voigt, Etatsraadinde 437.
- Wolff, Kancelliraad 407, 417, 420.
- Voltz, Vinhandler 545.
- Vor Frelzers Kirke 128.
- Worm, Ole 248—50. — Villum, Hi-
storiograf 142, 248.
- Worsaae, Raadmand 44.
- Vorup, Anne Margr. Nielsdatter
493.
- de Vrigny, Gesandtskabssekretær
105.
- Vulfberg, Peter, Skrædermester
369.
- Wulff, Lieutenant 285.
- v. Wyck 70.
- Wøbs, Magdalene Margr. 519.
- Wøldike, Professor 163, 172.
- Zarth, Hansine Anne Marie 515.
- Zahrtmann, Marineminister 284—
92. — Provst 284, 287.
- Zeuthen, Landskabsmaler 28. —
Lieutenant 285.
- Zinn, Familien 419. — Enkefrue
416—17. — Chr. Ludvig, Grosse-
rer 414—15. — Sophie 420.
- Zittau 353.
- Æbelholt Klosters Gaard 99.
- Ærkebiskoppens Gaard 314—20.
- Øland, Jens Pedersen, Krofader
357—58, 360—62.
- Øllgaard, Borgmester 40.
- Ørholm 411.
- Øsede, Gert van 191.
- »Østergaard« (Vingaarden) 92,
314.
- Østergaard, Chr., Kommerceraad
123.
- Østertorv 314.